ÉMILE ZOLA

A PATKÁNYFOGÓ

FORDÍTOTTA ANTAL LÁSZLÓ

Előszó

A Rougon-Macquart család története mintegy húsz regényt ölel majd fel. Átfogó tervét már 1869-ben elkészítettem, s azt teljes szigorúsággal követem. *A Patkányfogó*-t megírtam, amikor rákerült a sor, mint ahogy meg fogom írni a többit is, és egy pillanatra sem térek le megszabott utamról. Ebből merítek erőt. Van kitűzött célom, mely felé haladok.

Amikor *A Patkányfogó* újságban megjelent, példátlan durvasággal támadták, rágalmazták, az összes elképzelhető bűnökben vétkesnek találták. Vajon szükséges-e most néhány sorban megmagyaráznom írói szándékaimat? Meg akartam mutatni egy munkáscsalád végzetszerű pusztulását külvárosaink megmételyezett környezetében. Az iszákosságot és a semmittevést nyomon követi a családi kötelékek lazulása, a promiszkuitás ocsmánysága, a tisztességes érzések lassú sorvadása, és végső kifejletként, a gyalázat és a halál. Íme, az erkölcsi hatóerők működés közben.

A Patkányfogó - ehhez nem fér kétség - a legtisztább művem. Gyakran kellett borzalmasabb sebekhez is nyúlnom. Csupán a forma keltett riadalmat. A szavakon háborodtak fel. Azt rótták fel bűnömül, hogy irodalmi érdeklődésből összegyűjtöttem és gondosan kimunkált formába öntöttem a nép nyelvét. Tehát a forma, ez az én nagy vétkem! Pedig e nyelvnek már szótárai vannak, művelt emberek tanulmányozzák, élvezik nyerseségét, fordulatosságát, képeinek kifejező erejét. Valóságos csemege ez a nyelvtudomány búvárainak. És mégsem gondolt rá senki, hogy én egyszerűen csak filológusmunkát akartam végezni, amelynek - úgy hiszem - nagy a történelmi és társadalmi érdekessége.

De különben nem védem magamat. Majd megvéd a művem. Igazmondó mű ez, az első olyan regény a népről, amely nem hazudik, és amelynek valóságszaga van. De ne higgye senki, hogy a nép a maga egészében elvetemült, mert hiszen szereplőim sem elvetemültek, csupán tudatlanok, s megrontotta őket a környezet, melyben élnek: a keserves munka és a nyomorúság. Csakhogy előbb el kellene olvasni regényeimet, megérteni őket, átfogó képet alkotni róluk, mielőtt kimondanák azokat a nevetséges és gyűlöletes közhelyeket, melyek személyemről és műveimről keringenek. Ó, ha tudnák, mennyit kacagnak a barátaim azon az elképesztő legendán, mellyel a tömeget szédítik! Ha tudnák, hogy a vérszopó szörnyeteg, az ádáz regényíró - tisztes polgár, tanulmányainak és művészetének élő ember, aki csöndesen meghúzódik otthonában, s egyetlen vágya, hogy minél mélyebb, minél élőbb művet hagyjon maga után! Nem cáfolom meg a mendemondákat; dolgozom, bízom az időben s a jóhiszemű közvéleményben: egyszer talán majd engem is felfedeznek a rám szórt ostobaságok halmaza alatt.

Párizs, 1877. január 1-én.

ÉMILE ZOLA

1

Gervaise éjjel két óráig várt Lantier-ra. Vékony ujjasában dideregve állt az ablakon beáradó csípős hűvösségben, aztán levetette magát az ágyra, keresztbe, és elszunnyadt, nyugtalanul, könnyáztatta arccal. A Kétfejű Borjúban szoktak vacsorázni, de a férfi már egy hete mindennap elküldte vacsora után, hogy feküdjék le a gyerekekkel, s maga csak késő éjjel vetődött haza; állítólag munkát keresett. Ma este, míg érkezését leste, Gervaise-nek úgy rémlett, Lantier-t látja bemenni a Nagy Erkély tánchelyiségébe, melynek tíz fényes ablaka tüzes terítőt vetett a külső körutak sötét folyamára; mögötte meg Adèle-t pillantotta meg, azt a kis fényezőlányt, aki ugyanabba a vendéglőbe járt vacsorázni, ahová ők; most öt-hat lépéssel lemaradt, kezét lógázta, mint aki csak az imént engedte el a férfi karját, hogy ne egyszerre érjenek a bejárati lámpák nyers fényébe.

Öt óra tájban Gervaise felriadt, elgémberedve, sajgó derékkal. Felzokogott. Lantier nem jött haza. Először történt, hogy nem aludt otthon. Gervaise csak ült az ágy szélén, a kifakult vászonrongy alatt, mely a mennyezetre akasztott rúdról csüngött alá. Könnyben úszó szemét tétován körbejártatta a nyomorúságos bútorozott szobán: a diófa komódon, melyből hiányzott egy fiók, a három szalmaszéken, a zsírfoltos asztalkán, melyen csorba vizeskancsó állt. Vaságyat is tettek be, a gyerekeknek; elállta a komódot, s elfoglalta a szoba kétharmadát. Gervaise és Lantier nyitott ruhásládája a sarokban mutogatta üres belsejét, ócska férfikalap volt a fenekén, piszkos ingek és zoknik alá dugva; a fal mellett álló székek támláján egy csupa lyuk sál s egy sárette férfinadrág lógott: az utolsó rongyok, melyek nem kellettek már az ócskásnak sem. A kandalló közepén, a párba nem illő két bádog gyertyatartó között egy halom halvány rózsaszínű zálogcédula hevert. Ez volt a szálló „szép” szobája, a körútra néző, első emeleti szoba.

Ezalatt a két gyermek nyugodtan aludt, szorosan összebújva egy párnán. A nyolcéves Claude kidugta a takaró alól két kicsi kezét, s egyenletesen szuszogott, a négyesztendős Étienne mosolygott, s karját bátyja nyaka köré fonta. Az anya elborult tekintete megállapodott rajtuk. Újból görcsös zokogásban tört ki, zsebkendőt szorított a szájára, hogy elfojtsa felcsukló sírását. S fel sem húzva ócska cipőjét, mely leesett a lábáról, mezítláb ment vissza az ablakhoz, újra kikönyökölt, folytatta az éjszakai várakozást, kémlelte a távoli járdákat.

A szálló a Kápolna körúton állt, a Halárusok kapujától balra. Kétemeletes, düledező épület volt, a második emeletéig borvörösre festve, esőkorhasztotta zsalugáterokkal. A repedezett burájú karoslámpa fölött még ki lehetett betűzni valahogy a két ablak közén: *Jószív Szálló, Marsoullier tulajdonában.* A vakolatot borító penész megcsonkította a nagy sárga betűket. Gervaise-nek útjában volt a karoslámpa. Zsebkendőjét még mindig a szájára nyomva, felágaskodott. Jobbra nézett, a Rochechouart körút felé, ahol véres kötényű mészárosok álldogáltak csoportokba verődve a vágóhidak előtt; a hűvös szél olykor átható szagot hozott: a leölt állatok émelyítő bűzét. Balra nézett, pillantása végigfutott a sugárút hosszú szalagján, s csaknem átellenben, az épülőfélben levő Lariboisière-kórház fehér tömbjén akadt meg. Tekintete lassan végigkúszott a szemhatáron, követte a vámház falát, mely mögött megtámadott emberek segélykiáltásait hallotta néha, éjjel; fürkészte a félreeső sarkokat, a nedvességtől és mocsoktól feketéllő, sötét zugokat; reszketett, hogy valamelyikben egyszerre csak felfedezi Lantier-t, nyitott hassal, megkéselve. Amint felemelte a szemét, s elnézett a várost övező szürke és végeérhetetlen fal kopár szalagja fölött, nagy fényességet látott: a napsugár pora megtelt már az ébredező Párizs zsibongásával. De vissza-visszatért a Halárusok kapujához,

nyakát nyújtva, kábultan bámulta, mint ömlik a két zömök vámépület között, a Montmartre és a Kápolna-domb felől az emberek, állatok, szekerek szakadatlan áradata. Tipródott az embernyáj, s váratlanul meg-megakadva, szétfolyt a kocsiúton; végtelen sorokban vonultak a munkások napi munkájukba, vállukon szerszámaik, hónuk alatt kenyerük; végeszakadatlanul zúdult az emberözön Párizsba, s ott alámerült. Olykor Gervaise mintha felismerte volna Lantier-t a tömegben, még kijjebb hajolt, majdnem kiesett az ablakon; azután még görcsösebben nyomta zsebkendőjét a szájára; talán fájdalmát akarta elnyomni. Egy fiatalos, vidám hangra visszafordult az ablaktól.

- Nincs itthon a nagyfőnök, Lantier-né?

- Nincs bizony, Coupeau úr - válaszolta, s mosolyogni próbált.

Egy bádogos volt az, a szálloda manzárdján lakott, tízfrankos szobácskában. Tarisznya fityegett a vállán. Mivel a kulcsot az ajtóban találta, kopogtatás nélkül belépett.

- Tudja, most itt dolgozom - folytatta -, a kórházon... Hej! Micsoda május ez! Kutya hideg van ma reggel is!

Nézte Gervaise sírástól kivörösödött arcát. Látva, hogy az ágy érintetlen, lassan megcsóválta a fejét; aztán odalépett a gyerekek fekhelyéhez; azok még mindig aludtak, rózsás angyalarccal. Halkabban beszélt tovább:

- Szóval, rosszalkodik a nagyfőnök, mi?... Ne búsuljon, Lantier-né. Tudja, sokat politizál mostanában; a múltkor is, hogy Eugène Sue-re szavaztak, aki jó republikánusnak látszik, majd megveszett. Lehet, hogy most is a barátaival éjszakázott, s ezt a piszok Bonapartét szidták.

- Nem, nem - suttogta Gervaise hevesen -, nem úgy áll a dolog, mint ahogy maga gondolja. Tudom, hová ment Lantier... Nekünk is megvan a magunk baja, mint bárki másnak, édes Istenem!

Coupeau kacsintott, jelezve, hogy nem ül fel ennek a füllentésnek. Azzal elment, felajánlva előbb, hogy elhozza a tejet, ha Gervaise nem akarna lemenni; ilyen derék, szép asszony mindig számíthat rá, ha bajba jut. Mihelyt távozott, Gervaise visszaállt az ablakba.

A városkapunál folytatódott a tülekedés a reggeli hűvösségben. Könnyű volt felismerni a kék zubbonyos lakatosokat, a fehér vászonnadrágos kőműveseket, a festőket pedig köpenyükről, mely alól hosszú munkakötény lógott ki. Messziről nézve fakón egybemosódott a tömeg, valami semleges színt öltött, melyben napszítta kék és piszkosszürke volt az uralkodó. Időnként megállt egy-egy munkás, meggyújtotta kialudt pipáját, míg körötte a többiek csak mentek tovább, mosolytalanul, egy szót sem váltva egymással, agyagszín arcukat Párizs felé fordítva, és Párizs elnyelte valamennyiüket a Halárus-negyed tátongó utcáján át. A Halárusok utcájának sarkain levő két bormérésről a kocsmárosok leemelték a fatáblákat; többen meglassították lépteiket; mielőtt bementek volna, megálltak a járda szélén, Párizsra sandítottak, ernyedt karokkal, máris készen arra, hogy elkószálják a napot. A pultok előtt álldogáló csoportok fizettek egy-egy rundot, ottfeledkeztek, megtöltötték a helyiségeket, köpködtek, krákogtak, felhajtottak egy-egy kupicával.

Gervaise éppen Colombe apó kocsmáját kémlelte az utca bal oldalán, ahol mintha Lantier-t látta volna az imént; ekkor egy terebélyes asszonyság - hajadonfőtt, kötényben - felszólt hozzá a kocsiút közepéről:

- Nicsak, Lantier-né, de jókor felkelt!

Gervaise kihajolt.

- Nini, maga az, Boche-né!... Jaj, nekem annyi dolgom van máma!

- Már ez így van! Magad, uram, ha szolgád nincs.

S folyt a beszélgetés ablaktól járdáig. Boche-né házmester volt abban a házban, amelynek a Kétfejű Borjú foglalta el a földszintjét. Gervaise sokszor várta meg a házmesterfülkében Lantier-t, hogy ne legyen egyedül a szomszédban étkező férfiakkal. A házmesterné elmondta, hogy most csak ide megy, egy ugrásra, a Szénégető utcába, hogy még ágyban érje azt a hivatalnokot, akiből a férje nem képes kiszorítani egy kabátigazítás árát. Aztán panaszkodni kezdett az egyik lakójára, aki egy nővel tért haza az éjjel, s hajnali háromig nem hagyta aludni a házat. Locsogása közben egyre a fiatalasszonyt vizslatta, látszott, hogy furdalja a kíváncsiság; talán csak azért állt az ablak alá is, hogy megtudjon valamit.

- Lantier úr ágyban van még? - bökte ki hirtelen.

- Igen, alszik - válaszolta Gervaise, s önkéntelenül elpirult.

Boche-né jól látta, hogy újból könny szökik a szemébe. Nyilván elégedett volt az eredménnyel, mert már indult is tovább, mocskos naplopóknak szidva a férfiakat; de visszafordult még, hogy felkiabálja:

- Ma megy a mosodába, ugye?... Nekem is van egy kis mosnivalóm, fenntartok magának egy helyet magam mellett, s majd beszélgetünk.

Aztán, mintha hirtelen megszánta volna Gervaise-t:

- Szegény kicsikém, jobban tenné, ha nem álldogálna ott tovább, még megbetegszik... Egészen kékre fagyott már.

Gervaise nem mozdult az ablakból két keserves órán át, nyolc óráig. Az üzletek kinyitottak. A munkászubbonyok áradata nem özönlött már a magaslatok felől; csak egy-két későnjövő iparkodott át a városkapun, öles léptekkel. A bormérésekben még ugyanazok álldogáltak, iszogattak, harákoltak, köpködtek. A munkások után elvonultak a munkásnők is: fényezőnők, masamódok, virágáruslányok; fázósan húzódtak össze vékony öltözékükben, s végigloholtak a külső körutakon, hármas-négyes csoportokban, élénken beszélgettek, nevetgéltek, tüzes pillantásokat vetve maguk köré; olykor feltűnt egy-egy sápadt arcú, komoly képű, sovány munkáslány, magánosan bandukolt a vámház fala mentén, a kifolyó szennyvizet kerülgetve. Később hivatalnokok jöttek, a körmükre lehelve, útközben ették egygarasos kenyerüket: göthös fiatalemberek, túl rövid zakóban, karikás szemmel, álmosságtól kótyagosan; tipegő, töpörödött öregek, végtelen hivatali órákon elnyűtt pergamenarccal, órájukat nézve, hogy pár másodperccel pontosabbra igazítsák. Ezután a körutakon elömlött a reggel békéje: a közelben lakó kistőkések sétálgattak a napsütésben, az anyák hajadonfőtt, piszkos szoknyában, karjukon ringatták csecsemőjüket, a padokon pelenkázták őket, taknyos, szedett-vedett gyerekhad hancúrozott, hempergett a földön, csivitelve, kacagva, sírva. Gervaise azt hitte, menten megfullad, belekábult a szorongásba, felhagyott minden reménnyel; úgy érezte, mindennek vége, elérkezett az idők vége, Lantier nem tér vissza többé soha. Szeme tétován járt a vértől és bűztől feketéllő, öreg vágóhidak és a fakó, új kórházépület között, mely ablaksorainak most még ásító nyílásain át mutogatta kopár termeit, ahol nemsokára majd arat a halál. Átellenben, a vámház fala mögött ragyogott az ég, Gervaise-t vakította a hatalmasan ébredező Párizs fölé emelkedő nap.

Leült egy székre, kezét leejtette, könnyei elapadtak. Ekkor belépett Lantier, nyugodtan, mintha mi sem történt volna.

- Te vagy az! Te vagy az! - kiáltotta az asszony, s a nyakába akart borulni.

- Én hát! Na és aztán? - vágott vissza a férfi. - Csak nem kezded elölről a hülyeségeidet?

Félretolta Gervaise-t. Fekete kalapját kedvetlen mozdulattal dobta a komódra. Huszonhat éves, alacsony termetű, sötétbarna bőrű, csinos fiatalember volt, gépiesen sodorgatta gyér bajuszkáját. Munkásnadrágot, derékban húzott, pecsétes, ócska zakót hordott, feltűnően délies kiejtéssel beszélt.

Gervaise visszaroskadt a székre, és szaggatottan, halkan panaszkodott.

- Le sem hunytam a szemem... Már azt hittem, bajod esett... Merre jártál? Hol éjszakáztál? Istenem! Ne tedd ezt máskor, beleőrülök... Szólj, Auguste, merre jártál?

- Amerre dolgom volt! - felelte a férfi vállat vonva. - Nyolc órakor a Glacière-ben voltam, annál a barátomnál, aki kalaposműhelyt akar nyitni. Elszaladt az idő. Inkább ott aludtam... Tudod, hogy nem tűröm, ha kémkednek utánam. Hagyj békén!

A fiatalasszony megint sírva fakadt. Lantier pattogott, hadonászott, feldöntötte a székeket, amitől felébredtek a gyerekek. Felültek az ágyban, félig meztelenül, kezecskéjükkel hajukat simítgatták; meghallván anyjuk sírását, szívet tépőn kezdtek kiáltozni, félig csukott szemükből patakzott a könny.

- Na, itt a zenekar! - fakadt ki dühösen Lantier. - Vigyázzatok, mert megint elmegyek. De vissza se jövök többé!... Nem hallgattok el? Alászolgája! Megyek, ahonnét jöttem.

Már föl is vette kalapját a komódról. De Gervaise elébe állt, hebegett:

- Ne, ne!

Csókjaiba fojtotta a kicsik könnyeit. Csókolgatta a hajukat, becézgette s visszafektette őket. A kicsinyek hamar lecsillapodtak, nevetgélve feküdtek a párnán, csipkedték egymást játékból. Közben az apjuk csizmástul az ágyra heveredett, kimerülten, kialvatlanságtól szederjes arccal. Nem aludt el, tágra nyitott szemét körbejáratta a szobán.

- Gyönyörű hely! - dörmögte.

Majd Gervaise-re pillantott, s gonoszul megjegyezte:

- Már mosdani se szoktál?

Gervaise nem volt több huszonkét évesnél. Magas termetű, soványkás nő volt, finom vonású arcára korán barázdákat vésett a mostoha sors. Kócosan, ócska cipőben, vacogósan, a bútorok porától szennyes fehér ujjasában tíz évvel öregebbnek látszott, megviselte az órákig tartó aggodalom és sírás.

Lantier megjegyzése kizökkentette félénk, beletörődő magatartásából.

- Igazságtalan vagy - pattant fel. - Tudod jól, megteszek mindent, ami tőlem telik. Nem az én hibám, hogy idáig süllyedtünk... Szeretném látni, te mit csinálnál két gyerekkel ebben a szobában, ahol még tűzhely sincs, hogy vizet melegítsen az ember... Nem kellett volna felélni a pénzed, amikor Párizsba jöttünk, hanem inkább rögtön elhelyezkedni, ahogy megígérted.

- Na és! - kiáltott fel a férfi. - Együtt szórtuk a dohányt! Most mit hánytorgatod fel.

Gervaise azonban, mintha nem hallaná, csak folytatta:

- Ha nekilátunk, még kimászhatunk a bajból... Tegnap este voltam Fauconnier-nénál, az Új utcai mosodásnál: hétfőtől alkalmaz. Ha te is összefogsz a glacière-i barátoddal, fél éven belül csak boldogulunk valahogy; ennyi idő alatt felruházkodunk, bérelünk egy lyukat valahol, s ott a magunkéban leszünk... Ó, dolgozni kell, dolgozni...

Lantier unott arccal fordult a fal felé. Gervaise kijött a sodrából.

- Na persze, a munkavágy nem dühöng benned, azt mindig tudtam. Elkapott a nagyravágyás, szeretnél urasan öltözködni, és selyemszoknyás szajhákkal sétafikálni. Én már nem vagyok elég jó neked, mi? Mert minden holmimat zálogba csaptam a kedvedért... Ide figyelj, Auguste! Nem akartam beszélni erről, még hallgattam volna, de tudom jól, hol voltál az éjjel; láttalak bemenni a Nagy Erkélybe, azzal a ribanc Adèle-lel. Szép alakokat szedsz össze, mondhatom! Ez is megéri a pénzét. Van mivel hencegjen. Végigment már rajta az egész vendéglő!

Lantier felugrott az ágyról. Szeme feketén lángolt sápadt arcában. Ebből az apró emberkéből viharként tört ki a harag.

- Igenis, az egész vendéglő! - ismételte a fiatalasszony. - Boche-né ki akarja ebrudalni őket, őt is, meg a nővérét is, azt a nagy dübbencset, mert a férfiak már sort állnak a lépcsőházban.

Lantier már az öklét emelte, aztán - erőt vett magán, nem ütötte meg az asszonyt - megragadta a karjánál fogva, vadul megrázta, s a gyerekek ágyára lökte; azok megint felsírtak. Visszadőlt az ágyra, s mint aki hosszas habozás után végleg elhatároz valamit, sötét tekintettel morogta:

- Nem tudod, mit tettél, Gervaise... Ezt megkeserülöd még.

A gyerekek sírdogáltak egy darabig. Anyjuk görnyedten ült az ágy szélén, átölelte őket; egyetlen mondatot hajtogatott, hússzor is elismételte, konok egyformasággal:

- Jaj, szegény csöppségeim, ha ti nem volnátok!... Ha ti nem volnátok!... Ha ti nem volnátok!...

Lantier nyugodtan kinyújtózott az ágyon, szemét a fölötte csüngő, kifakult vászonrongyra függesztette, nem hallott semmit, egészen elmerült az agyát megszálló gondolatban. Így hevert majd egy óra hosszat, küzdve az álmossággal, pedig ólomsúllyal nehezedett a pilláira. Később megfordult, felkönyökölt, kemény és elszánt arccal. Gervaise a szobát tette rendbe. Felöltöztette a gyerekeket, s bevetette az ágyukat. A férfi nézte, hogy söpör ki sebtiben, s törölgeti a bútorokat; a szoba így is sötét és siralmas maradt, a mennyezet füstös volt, a tapéta málladozott a nyirkosságtól, a három sánta széken s a bicegő komódon megült a mocsok, és szétmázolódott a portörlő alatt. Míg az asszony feltűzte a haját az ablakkilincsen függő kis kerek borotválkozó-tükör előtt, s bő vízben megmosdott, a férfi nézegette fedetlen karját, csupasz nyakát, ruhájából kilátszó mezítelenségét, mintha összehasonlításokat tenne. Elbiggyesztette a száját. Gervaise sántított a jobb lábára, de ez csak akkor látszott rajta, ha a fáradtságtól sajgott a csípője, és elhagyta magát. Ma reggel, a kimerítő éjszaka után, nehezen vonszolta a lábát, neki-nekidőlt a falnak.

Csend volt, nem szóltak többet egymáshoz. Lantier-n látszott, hogy vár valamit.

Gervaise, fájdalmát elfojtva, igyekezett közömbös arcot vágni, és serényen dolgozott. Mikor a ruhásláda mögé hajigált szennyest kezdte batyuba kötni, a férfi végre kinyitotta a száját, és megkérdezte:

- Mit csinálsz?... Hová mégy?

Az asszony először nem válaszolt. Aztán, hogy amaz megismételte a kérdést, dühösen odavetette:

- Láthatod... Megyek, kimosom ezt... Nem hagyhatom, hogy a kicsiket megegye a kosz.

Az várt, míg összeszed még három-négy zsebkendőt. Újabb szünet után ismét megszólalt:

- Van pénzed?

Az asszony hirtelen felegyenesedett, s le sem téve a piszkos gyerekingeket, a férfira meredt.

- Pénzem? Azt hiszed, lopni járok? Magad is tudod, hogy tegnapelőtt három frankot kaptam a fekete szoknyámra. Kétszer ebédeltünk belőle, hamar elfogyott, a felvágottakkal... Nem, képzeld, nincs pénzem. Maradt négy sou-m a mosodára... Én nem úgy szerzem a pénzt, mint egyes nőszemélyek.

Lantier rá se hederített a célzásra. Lekászolódott az ágyról, szemlét tartott a körben felaggatott pár rongyon. Végül leakasztotta a férfinadrágot és a sálat, kinyitotta a komódot, hozzájuk tett egy ujjast és két női inget, s az egészet Gervaise karjába dobta:

- Fogd, vidd a zaciba!

- Ne csapjam be mindjárt a gyerekeket is? - kérdezte az. - Hej, ha őket is bevennék, szépen megszabadulnánk tőlük, mi?

Azért csak elment a zálogházba. Fél óra múlva visszajött, letett egy ötfrankost a kandallóra, a zálogcédulát meg a többihez rakta a két gyertyatartó közé.

- Ennyit adtak - mondta. - Hatot kértem, de nem lehetett. Ó, nem mennek tönkre ezek... És mekkora tömeg van ott mindig!

Lantier nem vette el mindjárt az ötfrankost. Azt szerette volna, ha Gervaise felváltja előbb, hogy itthon is maradjon valami. De aztán mégis a mellényzsebébe csúsztatta, megpillantván a komódon a papírba csavart sonkamaradékot és a kenyér végét.

- A tejesnek még a tájára se mentem, mert egy heti tejjel tartozunk már - magyarázta Gervaise. - De igyekszem haza, addig menj le kenyérért meg rántott húsért, s aztán megebédelünk... Hozz egy liter bort is.

A másik nem ellenkezett. Látszólag kibékültek. A fiatalasszony batyuba kötötte a szennyes fehérneműt. De amikor össze akarta szedni Lantier ingeit és zoknijait a láda fenekéről, a férfi ráförmedt, hogy hagyja.

- Hagyd a holmimat! Nem engedem!

- Mit nem engedsz? - kérdezte Gervaise felegyenesedve. - Nyilván nem akarod még egyszer felvenni ezt a mocskot! Ki kell már mosni.

Nyugtalanul vizsgálgatta a férfit, látva, hogy szépfiú-arcán újra megjelenik az a kemény kifejezés, mely megmásíthatatlan szándékról árulkodik. Lantier feldühödött, kikapta kezéből a holmiját, s visszadobta a ruhásládába.

- Tedd már egyszer, amit mondok, az istenfáját! Értsd meg, hogy nem engedem!

- De miért nem? - makacskodott Gervaise elsápadva, és szörnyű sejtése támadt. - Hiszen most nem kellenek az ingeid, nem mégy sehová... Mit bánt az téged, ha elviszem őket?

Lantier habozott, zavarta Gervaise rászegeződő, égő tekintete.

- Miért? Miért? - dadogta. - A fenébe is! Mindenütt azt híreszteled, hogy te tartasz el, hogy mosol meg varrsz rám. Na! Elegem van, és kész! Végezd a dolgod, én végzem a magamét... A mosónők nem mosnak kutyákra.

Gervaise kérlelni kezdte, tagadta, hogy valaha is panaszkodott volna; de Lantier becsapta a láda fedelét, rátelepedett, s az asszony arcába vágta: „Nem!” Ami az övé, az az övé! Aztán, hogy elkerülje Gervaise rátapadó tekintetét, visszaheveredett az ágyra, kijelentve, hogy álmos, és nem kíváncsi a locsogására. Úgy látszott, most csakugyan elalszik.

Gervaise egy darabig tanácstalanul álldogált. Nagy kísértést érzett, hogy visszadobja a rakás fehérneműt a sarokba, s leüljön varrni. Lantier egyenletes lélegzése végül is megnyugtatta. Elővette az utolsó mosásból maradt szappandarabkát és kékítőt, odament a gyerekekhez, kik ócska dugókkal játszadoztak békésen az ablak alatt, megcsókolta s halkan intette őket:

- Jók legyetek, ne lármázzatok. Papa alszik.

Amikor kilépett a szobából, csak Claude és Étienne kacarászása hallatszott a nagy csendben, a fekete mennyezet alatt. Tíz óra volt. Vékonyka napsugár szökkent be a betámasztott ablakon.

Gervaise a körúton balra tért, s befordult az Új Aranycsepp utcába. Amint Fauconnier-né helyiségéhez ért, egy fejbólintással beköszönt. A mosoda az utca közepe táján lehetett, ott, ahol az út emelkedni kezd. Egy lapos épület fölött három óriási víztartály - három alaposan összeszegecselt bádoghenger - szürke teste gömbölyödött; hátrább emelkedett a szárítóhelyiség, egy nagyon magasra húzott második emelet, minden oldalról keskeny léces zsalugáterok zárták le, melyeken át szabadon áramlott a levegő, s látni lehetett a sárgaréz huzalokon száradó fehérneműt is. A víztartóktól jobbra a gőzgép vékony csöve szabályos időközökben sistergő, fehér felhőket pöfékelt. Gervaise, mint aki hozzászokott már a tócsákhoz, fel sem emelte a szoknyáját, amikor belépett a hipokloritos dézsákkal eltorlaszolt ajtón. Ismerte a mosodásnőt: a gyönge szemű törékeny asszonyka egy üvegkalitkában ült, előtte lajstromok, a polcokon pedig szappan, kékítőlabdacs nyitott üvegekben, mosószóda egyfontos csomagokban. Ahogy odaért, elkérte tőle a sulykolóját s a keféjét, melyet az utolsó mosáskor nála hagyott. Megkapta a számát, és bement.

A lapos mennyezetű, kiálló gerendájú, tágas helyiséget vasoszlopok tartották, és széles, világos ablakok zárták le. A fakó napvilág szabadon hatolt be a teljes ködként lebegő, meleg párába. A sarkokból gőz csapott fel, szétterült, kékes fátyolba vonva a háttért. Émelyítő, nyirkos, makacs szappanszaggal terhes, fojtó nedvesség csöpögött; olykor a felgőzölő hipoklorit elnyomta a szagokat. A sulykolóállásokban, a középütt vezető széles út két oldalán, vállig felgyürkőzött, födetlen nyakú nők álltak egymás mellett, feltűrt szoknyájuk alól kilátszott színes harisnyájuk s ormótlan fűzős cipőjük. Vadul csapkodtak, nevettek, hátra-hátrahajoltak, hogy egy-egy szót vessenek a siketítő zajba, majd a dézsájuk fölé görnyedtek, csatakosan, durván, lomposan, szinte bőrig ázva, kivörösödött, párolgó testtel. Köröttük, alattuk vízáradat: jártak a vödrök, dőlt a forró víz, ontották a vizet a megeresztett vizescsapok, patakokban csordogált tovább a lejtős kőpadlón a sulykolt ruha szennyes leve, az öblögetett fehérneműből kicsepegő víz, a nők lábai alatt meggyűlő sok tócsa. A kiáltozásoknak, az ütemes csapkodásnak, a sustorgó záporozásnak viharos zúgása fojtottan visszhangzott a lucskos mennyezet alatt, míg jobbra a finom vízpermettől fehér gőzgép fáradhatatlanul zihált, szuszogott, mintha táncoló, rázkódó kerekével szabályozni akarná a fültépő hangzavart.

Gervaise a széles úton aprózta a lépést, s jobbra-balra tekingetett. A fehérneműs batyut a karján cipelte, csípőjét felhúzva feltűnőbben sántított, bele-beleütközött a sürgő-forgó asszonyokba.

- Erre, erre, lelkem! - harsogta Boche-né hangja.

A fiatalasszony odament hozzá, balra, a terem legvégébe. A házmesterné buzgón dörzsölt egy zoknit, s munka közben szaggatott mondatokban beszélt.

- Álljon csak ide, fenntartottam a helyét... Én mindjárt végzek. Boche alig piszkít fehérneműt... Magának sincsen sok, mi? Egészen kicsi a batyuja. Még dél előtt végzünk, s mehetünk ebédelni... Eddig egy Csibe utcai mosónővel mosattam, de mindent agyonklórozott és ronggyá kefélt nekem. Inkább mosok magam. Megmarad a pénz. Csak a szappan ára... Hanem, hallja,

ezeket az ingeket lúgba kellett volna áztatni. Ebadta kölykei! Biz isten, korom van a fenekükben!

Gervaise kibontotta a batyuját, szétteregette a kicsik ingeit. Boche-né azt tanácsolta, hozzon egy vödör lúgot.

- Ó, nem kell - válaszolta Gervaise -, elég a forró víz is. Így szoktam...

Szétválogatta a fehérneműt, külön tette a kevés színes holmit. Aztán négy vödör hideg vizet eresztett a háta mögötti csapból, megtöltötte a dézsát, s belenyomkodta a fehérneműt; szoknyáját feltűrte, két combja közé húzta, s belépett a felállított rekeszbe, mely a hasáig ért.

- Így szokta, ugye? - ismételte meg Boche-né. - Mosott maga a falujában is, ugye, lelkem?

Gervaise elkezdte a mosást, szép szőke, fiatal karja, mely csak a könyök táján rózsállott egy kissé, kivilágított a feltűrt ruhaujjból. Ráterített egy inget a sulykolóállás vízkoptatta, kifehérült, keskeny deszkájára; beszappanozta elölről, megfordította, beszappanozta hátulról. Mielőtt válaszolt volna a kérdésre, megmarkolta a sulykát, paskolni kezdett, aztán elkiabálta a mondatait, kemény és szabályos ütésekkel verve ki a hangsúlyt.

- Igen, igen, mostam... Tízéves koromban... Tizenkét esztendeje... A patakra jártunk... Jobb volt a levegő, mint itt... Azt látni kellett volna... csendes hely a fák alatt... sebes sodrú, tiszta víz... Plassans-ban, tudja?... Nem ismeri Plassans-t?... Marseille mellett?

- Ezt nevezem! - bámult el Boche-né a kemény sulykoláson. - Huncut kis fehérnép! Még a vasat is megmángorolná azzal a finom kacsójával.

A beszélgetés kiabálva folytatódott. Néha a házmesterné közelebb hajolt, hogy jobban halljon. Gervaise az egész fehérneműt kipaskolta, de amúgy istenigazában! Azután visszanyomkodta a dézsába, s darabonként újra kivette, hogy másodszor is beszappanozza és kikefélje. Fél kézzel odafogta a ruhát a sulykolópadhoz, másik kezében rövid gyökérkefe, s a fehérneműből szennyes levet kefélt ki, mely nyúlósan csorgott alá. A súrolókefe csöndes surrogása közben a két asszony összedugta a fejét, s bizalmasabb beszélgetésbe kezdett.

- Nem, nem vagyunk házasok - folytatta Gervaise. - Nem is csinálok titkot belőle. Lantier nem olyan rendes ember, hogy nagyon kívánnék a felesége lenni. Ha nem volnának a gyerekek, higgye meg!... Tizennégy éves voltam, ő meg tizennyolc, mikor meglett az első. Négy év múlva jött a másik... Már úgy, ahogy ez lenni szokott, hiszen tudja. Odahaza nem volt jó dolgom; az öreg Macquart, ha csak megmukkantam, belém rúgott. Ilyenkor az ember, persze, másutt keres vigasztalást... Éppenséggel összeadtak volna bennünket, de valahogy a szüleink nem akarták.

Lerázta a kezét, mely vörösnek látszott a fehér hab alatt.

- Fene kemény a párizsi víz - jegyezte meg.

Boche-né csak ímmel-ámmal mosott. Meg-megállt, húzta a szappanozást, hogy maradhasson még, s végére járjon ennek a történetnek, mely már két hete fúrta az oldalát. Szája kinyílt egy kissé, kövér képe fénylett, dülledt szeme csillogott.

„Persze, a kicsike sokat járatja a száját. Összerúgták a patkót” - gondolta magában, s boldog volt, hogy rájött a dolog nyitjára.

Fennhangon meg ezt kérdezte:

- Szóval, nem jól bánik magával?

- Ne is kérdezze - válaszolt Gervaise. - Odalent nagyon jó volt hozzám, de mióta Párizsban vagyunk, nem tudok kijönni vele... Még azt is el kell mondanom, hogy tavaly meghalt az anyja, hagyott rá valami keveset, vagy ezerhétszáz frankot. Ekkor Párizsba akart jönni. Én pedig, mivel az öreg Macquart okkal, ok nélkül, csak pofozott, rááll tam, hogy elkísérem; felutaztunk a két gyerekkel. Ő azt mondta, engem elhelyez mosónőnek, maga pedig folytatja a kalaposmesterséget. Milyen boldogok lettünk volna!... De tudja, Lantier nagyon nagyralátó, szórja a pénzt, csak mulatságon jár az esze. Szóval, nem sokat ér... A Montmartre szállóba mentünk lakni, a Montmartre utcába. Drága vacsorák, fogat, színház, neki óra, nekem selyem-ruha; mert nem rossz-szívű ám, ha van pénze. Mindenből a java, tudja, és két hónap alatt elpucoltuk az egész pénzt. Akkor költöztünk át a Jószívbe, és azóta tart ez az istenverte élet...

Abbahagyta, feltörő könnyei a torkát fojtogatták. Közben végzett a keféléssel.

- Megyek forró vízért - motyogta.

Boche-né bosszankodott, hogy ilyen váratlanul megszakadt a bizalmas vallomás, s odaszólt az éppen arra menő mosodáslegénynek:

- Charles, lelkem, ugyan hozzon már ennek az asszonykának egy vödör forró vizet, nagyon siet.

A legény elvitte a vödröt, és tele hozta vissza. Gervaise kifizette: egy sou volt a forró víz vödörje. Beleöntötte a dézsába, s utoljára még átmosta a fehérneműt, kézzel; a mosópad fölé hajolt, a felpárolgó gőz szürke füstszálakat szőtt szőke hajába.

- Tessék, tegyen bele kristályszódát, maradt még itt - szívélyeskedett a házmesterné.

Egy zacskóból Gervaise dézsájába szórta a maradék mosószódáját. Hipokloritot is akart tölteni, de a fiatalasszony elhárította; az a zsírfoltoknak s a borpecsételeknek való.

- Azt hiszem, egy kicsit szoknyabolond - folytatta Boche-né; megint Lantier-ról beszélt, de nem mondta ki a nevét.

Gervaise előregörnyedt, görcsösen markolászta a vízben a fehérneműt; csak fejbólintással válaszolt.

- Igen, igen - fújta a másik -, észrevettem én már egy-két apróságot.

De tüstént visszakozott, látva, hogy Gervaise hirtelen felegyenesedik, és sápadtan rámered.

- Jaj, mit is beszélek, semmit sem tudok!... Szeret nevetni, azt hiszem, ennyi az egész... Így például a nálunk lakó két lánnyal is, Adèle-lel meg Virginie-vel; maga is ismeri őket; nos, szóval eltréfálgat velük, de tovább nem megy, arról meg vagyok győződve.

A fiatal nő verejtékes arccal, csepegő kézzel, dermedten állt előtte, le nem véve róla mozdulatlan, kutató tekintetét. A házmesterné megsértődött, öklével a mellét verte, esküdözött.

- Ha mondom, hogy semmit sem tudok! - kiáltotta.

Majd lecsillapodva, nyájaskodó hangon folytatta, mintha olyan valakihez intézné a szót, akin úgysem segít az igazság.

- Olyan őszinte a tekintete... El fogja venni magát, lelkem, a nyakam teszem rá!

Gervaise végigtörölte a homlokát nedves kezével. Másik ruhadarabot halászott ki a vízből, s megint csak bólintott. Egy ideig mindketten hallgattak. Köröttük a mosoda is elcsendesült. Tizenegyre járt. A legtöbb mosónő félig felült a mosódézsa peremére, s kenyér közé tett kolbászt evett; kidugaszolt borosüveg állott mindegyikük lábánál. Csak a háziasszonyok, akik pár szál fehérneműjüket szokták itt kimosni, siettek a munkával, minduntalan az iroda fölött

függő kerek órára pillantgatva. Elvétve hallatszott még pár sulykolócsapás, s az állkapcsok falánk ropogása elnyomta a halk nevetgélés és beszélgetés zaját; a szüntelenül működő gőzgép most mintha hangosabban dohogott volna, zakatoló, fortyogó hangjával megtöltötte a hatalmas termet. Senki sem hallotta; szinte a mosoda lélegzése volt ez a forró fújtatás, mely a mennyezet gerendái alatt gyűjtötte össze az örökösen gomolygó gőzfelhőt. Hovatovább tűrhetetlen lett a hőség; napsugarak kúsztak be balról a magas ablakokon át, s szürkés-rózsaszín és szürkéskék, tejfényű pasztákat gyújtottak a párolgó gőzben. S hogy többen panaszkodtak, Charles, a mosodáslegény, ablakról ablakra járva lehúzta a durva vászonfüggönyöket; majd átment az árnyékos oldalra, kinyitott pár kisablakot. Megéljenezték, megtapsolták; nagy lett a jókedv. Csakhamar elcsendesedtek az utolsó sulykok is. A mosónők tele szájjal ettek, csak az öklükben tartott, nyitott késekkel mutogattak. Olyan mély csend támadt, hogy a terem legvégéről jól hallották a lapát csikorgását, ahogy a fűtő szabályos időközökben szenet lapátolt fel, s a gép tűzterébe hányta. Ezalatt Gervaise kimosta a színes holmit a sűrű, szappanos meleg vízben, melyet nem öntött ki az előbb. Mikor végzett, odatett egy bakot, átvetette rajta a kimosott ruhát, mely alatt kéklő tócsák gyűltek össze a földön. Utána öblögetni kezdett. A háta mögött levő csapból folyt a hideg víz a földhöz erősített hasas dézsába, amelyen két farúd volt áthúzva, a ruhának. Magasabban, még két rúd húzódott a levegőben, oda akasztották a ruhát, hogy kicsepegjen.

- Mindjárt kész is vagyunk, hála az égnek - mondta Boche-né. - Maradok még, segítek csavarni.

- Ó, ne fáradjon, köszönöm szépen - szabadkozott a fiatalasszony, s gyúrkodta, kavargatta a színes holmit a tiszta vízben. - Ha lepedőm is volna, akkor, nem mondom...

De mégsem utasíthatta vissza a házmesterné szívességét. Épp egy színeresztő, gesztenyebarna, vékony gyapjúszoknyát fogtak a két végén, és sárgás levet csavartak ki belőle, amikor Boche-né felhorkant:

- Na nézzenek oda! A nyakigláb Virginie!... Hát ez meg mit mos itt? Csak nem abba a zsebkendőbe bagyulált pár rongyot?

Gervaise felkapta a fejét. Virginie annyi idős volt, mint ő, nála magasabb termetű, barna, csinos, bár arca kissé hosszabb a kelleténél. Kopott, fekete, fodros ruhát viselt, s a nyakában piros szalagot; nagy gonddal volt megfésülve, kontyát kék zseniliahálóba fogta. A széles út közepén megállt egy pillanatra, összehúzta a szemét, látszott, hogy keres valakit, meglátta Gervaise-t, ellejtett mellette, peckesen, kihívón, csípőjét riszálva, s ugyanabba a sorba állt be, öt dézsával arrább.

- Mi ütött ebbe? - folytatta Boche-né halkabban. - Nem szokott ez mosni még egy pár kézelőt sem... Cégéres naplopó, nekem elhiheti! Varrónő volna, de nem öltögeti ez össze a szakadt cipőjét se. Szakasztott mása a húga is, az a mihaszna Adèle, aki fényezőnő, de három nap közül két nap biztosan ellóg a műhelyből. Se apjuk, se anyjuk, senki nem tudja, miből élnek, de ha én egyszer kinyitnám a számat... Mit dörzsölget az ott? Alsószoknyát? Pfuj, de ronda! Képzelem, miket láthatott már az az alsószoknya!

Boche-né természetesen csak Gervaise kedvéért beszélt így. Az igazság az volt, hogy szívesen elkávézgatott Adèle-lel és Virginie-vel, ha volt pénzük. Gervaise nem válaszolt, lázas buzgalommal, sietve dolgozott tovább. Elkészítette a kékítős vizet egy háromlábas kis dézsában. Belemártotta a fehér holmit, rázogatta egy darabig a megfestett vízben, melynek a felszíne lakkosan fénylett; aztán gyöngén kicsavarta, s a magasabban levő farudakra terítette. Munka közben tüntetőleg hátat fordított Virginie-nek. De jól hallotta a vihogását, s magán

érezte sanda pillantásait. Virginie nyilván csak azért jött, hogy belekössön. Egyszer, hogy Gervaise visszafordult, összeakasztották a tekintetüket.

- Ugyan hagyja - súgta Boche-né. - Csak nem kapnak hajba... Ha mondom, hogy nincs köztük semmi! Nem is ő az, na!

E pillanatban, amint a fiatalasszony az utolsó darabot akasztotta fel, nevetés támadt a mosoda bejáratánál.

- Két kis srác keresi a mamát! - kiáltotta Charles.

Az összes nő arra fordult. Gervaise megismerte Claude-ot és Étienne-t. Mihelyt meglátták, odafutottak hozzá a tócsákon át, kioldódott cipőjük laffogott a kőpadlón. Claude, az idősebbik, kezét nyújtotta öccsének. Amerre elmentek, a mosónők kedveskedve hívogatták őket, látva, hogy olyan megilletődöttek, s mégis mosolyognak. Ők pedig megálltak anyjuk előtt, rendületlenül fogták egymás kezét, s felemelték szőke fejecskéjüket.

- Papa küldött ide? - tudakolta Gervaise.

De amint lehajolt, hogy bekösse Étienne kibomlott cipőfűzőjét, megpillantotta a Claude ujján fityegő szobakulcsot a réz számlappal.

- Nézd csak! Elhoztad a kulcsot! - kiáltott fel meghökkenve. - Ugyan miért?

A gyerek is meglátta az ujján felejtett kulcsot, látszott, hogy hirtelen észbe kap, s csengő hangján így kiáltott:

- Papa elment.

- Elment bevásárolni ebédre, s azt mondta, gyertek értem?

Claude az öccsére tekintett, habozott, nem tudta, hányadán áll.

Aztán újra elkezdte, s egy szuszra darálta:

- Papa elment... Kiugrott az ágyból, mindent berakott a ládába, a ládát levitte, egy kocsira rakta... Elment.

Gervaise a guggolásból lassan felemelkedett, arca fehér volt, kezét orcájához, majd halántékához emelte, mintha recsegne-ropogna valami a fejében. Csak két szó tolult a nyelvére, azt mondogatta vagy hússzor, változatlan hangon:

- Jaj, Istenem!... Jaj, Istenem!... Jaj, Istenem!...

Most Boche-né kezdte faggatni a gyereket. Lázba jött, hogy ilyen kalandba csöppent.

- Lássuk csak, fiacskám, mondj el szépen mindent... Papa bezárta az ajtót, és meghagyta, hogy hozzátok ide a kulcsot, ugye?

Majd halkabban Claude fülébe súgta:

- Néni is volt a kocsiban?

A gyerek megint összezavarodott. Újra kezdte a történetét, diadalmas arccal:

- Kiugrott az ágyból, mindent berakott a ládába, elment...

Mihelyt Boche-né elengedte, magával húzta öccsét a vizescsaphoz. Játszani kezdtek, csurgatták a vizet.

Gervaise nem tudott sírni. Levegőért kapkodott, háttal a dézsának dőlt, arcát még mindig tenyerébe rejtve. A teste meg-megrázkódott. Néha sóhajtott egy nagyot, öklét még erősebben nyomta a szemére, mintha meg akarna semmisülni balsorsa éjszakáján. Úgy érezte, sötét verembe zuhant.

- Ejnye, no, kicsikém, mi lelte! - dünnyögte Boche-né.

- Ó, ha tudná, ha tudná! - szólalt meg végre Gervaise halkan. - Ma reggel velem küldette a sálamat s az ingeimet a zálogba, hogy legyen pénze erre a kocsira...

Sírva fakadt. A zálogház emléke felidézte a reggel történteket, s felszabadította a torkát fojtogató zokogást.

A mai zálogházjárás szégyene vad fájdalommal töltötte el reménytelenségét. Könnyei lecsorogtak az állára, melyet a tenyerével már amúgy is összevizezett; eszébe sem jutott, hogy zsebkendőt vegyen elő.

- Szedje össze magát, hallgasson már, mindenki idenéz - biztatgatta Boche-né, s ott forgolódott körülötte. - Hát szabad így elkeseredni egy férfi miatt?... Maga még mindig szerette, mi? Szegény kicsikém! Az előbb még szidta, mint a bokrot, most meg, tessék, úgy siratja, hogy a szíve szakad bele... Istenem, de buták is vagyunk, mi nők!

Anyáskodni kezdett.

- Ilyen csinos asszonyka, mint maga! Még ilyet!... Ugye, most már elmondhatok mindent? Nos, emlékszik, mikor odamentem az ablaka alá, már akkor gyanakodtam... Képzelje csak, ma éjjel, hogy Adèle hazajött, férfilépteket is hallok. Kíváncsi leszek, kinézek a lépcsőházba. A pasas már a másodikon jár, de jól felismerem Lantier zakóját. Reggel Boche lesbe állt, s meg is látta őkelmét: úgy sétált lefelé, mintha mi sem történt volna... Adèle-lel volt, érti? Virginie-nek most van valakije, annál alszik hetenként kétszer. Persze, így sem tisztességes dolog, mert csak egy szobájuk van, kis benyílóval, elképzelni se tudom, hová fekhetett Virginie.

Félbeszakította magát, megfordult, vastag hangját suttogóra fogva folytatta:

- Maga sír, ez meg kineveti. A lelketlen! Fogadok, hogy ez a mosás is csak trükk. Segített otthon a másik kettőnek meglógni, s idejött, aztán majd elmondja nekik, hogy maga milyen képet vágott a dologhoz.

Gervaise levette a kezét az arcáról, felnézett. Meglátta maga előtt Virginie-t, aki három-négy asszonnyal sugdolózott, s őt leste; eszeveszett harag lett úrrá rajta. Karját kinyújtva keresgélni kezdett a földön, megfordult, minden tagja vad táncot járt, lépett néhányat, beleütközött egy teli vödörbe, két kézre fogta, s nagyot lódítva rajta, Virginie-re öntötte.

- Te állat! - üvöltött fel a nyakigláb Virginie.

Még jókor hátraugrott, csak a cipője lett vizes. A fiatalasszony sírása már az előbb felverte az egész mosodát, most mindnyájan odatódultak, hogy lássák a csetepatét. A kenyerüket majszoló mosónők a dézsákra kapaszkodtak fel. Mások szappanos kézzel futottak oda. Kört formáltak.

- Az állat! - ismételte a nyakigláb Virginie. - Mi lelte ezt a veszett bolondot!

Gervaise megtorpant, állát felszegte, arca eltorzult, nem válaszolt, nem volt még járatos a párizsias piszkolódásban. A másik folytatta:

- Megunta már vidéken a kurválkodást, tizenkét éves sem volt, de már bakákkal hentergett, a fél lábát is otthagyta a falujában... Lerohadt a lába...

Nevetés támadt. Virginie, a sikerén felbuzdulva, közelebb lépett, kidüllesztette a mellét, még hangosabban rikácsolt:

- Gyere ide, hé, hadd nyuvasszalak meg! Máskor majd nem állsz ide hergelni minket!... A ribanc! Azt se tudni, honnan szalajtották! Úgy eldöngettem volna, ha eltalál az előbb, hogy arról koldul! Csak azt tudnám, mi baja van velem... Mi bajod van velem, te ringyó?

- Ne beszéljen annyit - dadogta Gervaise. - Jól tudja maga... Látták a férjemet tegnap este... Hallgasson el, mert mindjárt megfojtom!

- Még hogy a férjét!... Nem rossz!... őnagysága férjét! Épp az ilyen madárijesztőnek van férje!... Tehetek én róla, ha faképnél hagyott? Én nem loptam el tőled. Tessék, motozzanak meg... Ha akarod tudni, megmérgezted az életét! Túl jó volt ő neked... Aztán nyakörvet viselt-e legalább? Ki találta meg a hölgy férjét?... Jutalomban részesül...

Újra kitört a nevetés. Gervaise csak ezt motyogta, alig hallhatón:

- Jól tudja maga, jól tudja maga... A húga tette, megfojtom a húgát...

- Jól van, csak kezdj ki a húgommal! - vihogott Virginie. - Úgy, szóval a húgom tette! Meglehet. Egy kicsit jobb képű, mint te... De mi közöm ehhez nekem! Ezért nem moshatom nyugodtan a holmimat? Menj a fenébe, hallod-e, míg meg nem unom!

Utána még ő ment vissza - pár pillanatnyi sulykolás után - a szidalmaktól megittasulva, felpaprikázva. Abbahagyta, újrakezdte, háromszor is egymás után:

- Na, igen! A húgom tette. Most meg vagy elégedve?... Szeretik egymást. Látnád, hogy csókolóznak!... Otthagyott a fattyaiddal! Csinos kölykök, csupa ótvar a pofájuk. Az egyik egy zsandártól van, mi? Hármat megfojtottál, hogy ne legyen nagy a batyud, ha feljössz... A Lantier-d mesélte ezeket. Mondott az még cifrábbakat is, undorodik már a ronda tetemedtől!

- Mocsok! Mocsok! Mocsok! - üvöltötte Gervaise magánkívül, s megint rájött a vad remegés.

Megfordult, újból keresgélni kezdett a földön. Csak a kis dézsa akadt a kezébe, azt ragadta meg a lábánál fogva, s a kékítős vizet Virginie arcába loccsantotta.

- Marha! Tönkretette a ruhámat! - kiáltott fel az. Csuromvíz lett a fél válla, a bal keze meg kék. - Na megállj, te ganéj!

Ő is felkapott egy vödröt, s leöntötte a fiatalasszonyt. Ádáz küzdelem kezdődött. Futkostak a dézsák előtt, felkapták a tele vödröket, szaladtak vissza, egymás fejére zúdították. A vízáradatot minden alkalommal vad szózuhatag kísérte. Most már Gervaise-nek is megjött a hangja.

- Nesze! Piszokfészek!... Ezt megkaptad. Ez majd lehűti a segged.

- Nesze, te dög, a mocskos pofádra! Legalább egyszer levakarod magadról a retket.

- Majd adok én neked retket, te szajha!

- Nesze, még egy! Öblítsd ki a szád estére, a Belhomme utcai striheléshez.

A végén már a csapoknál töltötték meg a vödreiket. S míg telt a vödör, tovább piszkolták egymást. Először még mellé céloztak, alig lettek nedvesek. Aztán beletanultak. Virginie kapta az első telitalálatot, az arcába; a víz befolyt a nyakába, lecsurgott a hátán és a mellén, s alul csöpögött ki a szoknyájából. Még egészen kábult volt, s oldalról máris zúdult rá a következő, ez a bal fülén találta el, átáztatta a kontyát, mely úgy bomlott szét, mint egy spárgagombolyag. Gervaise-t először a lábán érte a víz; tele lett a cipője, felfröcskölt a combjáig; két másik vödör a csípőjére ömlött. Lassan már nem lehetett tudni, ki mennyit kapott. Merő víz volt

mind a kettő, feje búbjától a lába ujjáig, blúzuk a vállukra, szoknyájuk a derekukra tapadt, megvékonyodtak, megmerevedtek, dideregtek, csurgott róluk a víz, akár az ernyőből, ha zuhog az eső.

- Csuda murisak! - szólalt meg egy mosónő rekedten.

A mosoda remekül szórakozott. Az asszonyok hátrább húzódtak, nehogy ők is kapjanak a fröccsből. Tapsoltak, tréfáltak, míg a meglódított vödrökből úgy zuhogott a víz, mint a megeresztett zsilipen. A földön tócsák keletkeztek, a két nő bokáig gázolt bennük. Virginie azonban alattomosan támadott: felkapott egy vödör forró lúgot, melyet egy szomszédja hozatott magának, és Gervaise-re öntötte. Felhördültek. Azt hitték, leforrázta. De csak a bal lába feje égett meg egy kicsit. Gervaise a fájdalomtól félőrülten, teljes erejéből Virginie lábához vágott egy üres vödröt. A lány leroskadt. A mosónők összevissza kiabáltak.

- Eltörte a lábát!

- A teremtésit! Hisz az meg le akarta forrázni!

- Igaza van a szőkének! Elcsalták az emberét!

Boche-né égnek emelt karral sopánkodott. Óvatosságból két dézsa között keresett menedéket; Claude és Étienne zokogva, fuldokolva, rémülten kapaszkodtak a szoknyájába, és szakadatlanul kiáltozták: „Mama! Mama!” Kiáltásukat elfojtották a könnyek.

Amint a házmesterné meglátta Virginie-t a földön, odaszaladt, húzni kezdte Gervaise-t a szoknyájánál fogva, s azt hajtogatta:

- Ugyan, hagyja már! Térjen már eszére!... Felfordul a gyomrom, igazán! Ki látott már ilyet, így gyilkolni egymást!

De tüstént hátrahőkölt, megfordult, visszamenekült a két dézsa közé a gyerekekkel. Virginie nekiugrott Gervaise torkának. Szorította a nyakát, hogy megfojtsa. Erre az egy heves rándítással kiszabadította magát, s olyan erővel csimpaszkodott a másik copfjába, mintha ki akarná tekerni a nyakát. Újra kezdődött a viaskodás, némán, jaj nélkül, egyetlen szitokszó nélkül. Nem keltek birokra, hanem egymás arcára pályáztak, ujjaikat begörbítve csípték, karmolták egymást, ahol érték. A nagy barna lány piros szalagja és kék zseniliahálója leszakadt; blúza kihasadt a nyakán, kilátszott a bőre s a vállából egy darab: a szőkét alig fedte ruha, fehér blúzának fél ujja leszakadt, azt se tudta, mikor, inge végigrepedt, felfedve dereka meztelen hajlatát. Ruhafoszlányok röpködtek. Először Gervaise kezdett vérezni; három hosszú karmolás húzódott szájától a nyakáig; csak a szemét féltette, minden ütésnél lehunyta, nehogy a másik kikaparja. Virginie nem vérzett még. Gervaise a fülére pályázott, dühöngött, hogy nem tudja megkaparintani; végre sikerült megragadnia az egyik fülbevalót, egy körte alakú, sárga üveggyöngyöt; megrántotta, a fül felhasadt, dőlt belőle a vér.

- Megölik egymást! Válasszák szét ezeket az ostoba majmokat! - hallatszott innen is, onnan is.

A mosónők összébb tömörültek. Két tábor alakult: egyesek uszították a két nőt, mint a marakodó kutyákat; mások, a gyengébb idegzetűek, egész testükben reszketve elfordultak, megsokallták a dolgot, azt mondták, hogy ebbe belebetegszenek. Nem sok híja volt, hogy ölre menjenek; elmondták egymást lelketlennek, mihasznának; csupasz karok emelkedtek fenyegetőn, három pofon csattant. Boche-né közben a mosodáslegényt kereste.

- Charles! Charles!... Hol lehet az a fiú?

Ekkor meglátta az első sorban: karját keresztbe fonta, szeme majd kiugrott az üregéből. Bikanyakú, öles fickó volt. Röhögött, gyönyörködött a két nő meztelenségeiben. A kis szőke olyan, mint a töltött galamb. Micsoda móka lesz, ha szétreped az inge!

- Né! - dörmögte s kacsintott. - Anyajegy van a hóna alatt.

- Mi az, maga itt áll?! - förmedt rá Boche-né, hogy meglátta. - Segítsen már szétválasztani őket!... Maga egyedül is szét tudja őket választani!

- Köszönöm szépen! Méghogy én! - válaszolta fölényesen. - Hogy kikaparják a szemem, mint kis híján a múltkor is?... Nem azért vagyok itt. Nagyon meggyűlne akkor a dolgom... Oda se neki! Nem árt nekik egy kis csapolás. Lehűlnek tőle.

A házmesterné már a rendőrséget emlegette. Hanem a tulajdonosnő, az a gyönge szemű, törékeny asszonyka, erélyesen tiltakozott. Többször is elismételte:

- Nem, azt nem engedem, akkor oda a cég hírneve.

A földön folytatódott a birkózás. Virginie hirtelen feltérdelt. Sulykolót ragadott s meglóbálta. Elváltozott hangon hörögte:

- Most megkapod, várj csak! Készítsd a szennyesedet!

Gervaise gyorsan kinyújtotta a kezét, ő is felkapott egy sulykot, s úgy emelgette, mintha bunkósbot volna. Teljesen berekedt.

- Úgy, szóval nagymosás kell neked?... Ide a bőröd, hadd tépem cafatokra!

Egy darabig térden állva fenyegetőztek. Arcukba hulló hajjal, zihálva, csapzottan, feldagadva lesték egymást, várakoztak, kifújták magukat. Gervaise ütött először; sulyka lecsúszott Virginie válláról. Félrehajolt, hogy elkerülje a másik ütését, mely a csípőjét súrolta. Belejöttek, úgy csapkodták egymást, mint mosónők a ruhát, keményen, ütemre. Ha talált az ütés, tompán csattant, mintha egy dézsa vízbe csapódott volna.

Köröttük, a mosónők ajkán elhalt a nevetés; többen eltávoztak, mondván, hogy émelyegnek; akik ott maradtak, nyakukat nyújtották, szemükben kegyetlen fény gyúlt, élvezték, hogy azok ketten így puhítják egymást. Boche-né elvezette Claude-ot és Étienne-t; felcsukló sírásuk odahallatszott a terem végéből, s elvegyült a sulykok hangos puffanásaival.

Gervaise egyszerre felordított. Virginie teljes erejéből a csupasz karjára sújtott, a könyök fölé; vörös nyoma maradt, a hús rögtön feldagadt. Gervaise rávetette magát. Azt hitték, menten megöli.

- Elég! Elég! - kiáltották.

Olyan rettentően eltorzult az arca, hogy senki sem merészkedett a közelébe. Ereje meghatványozódott, derékon kapta Virginie-t, lenyomta, farral felfelé, arcát a kőre szorította, s bármennyire rúgkapált a másik, kényelmesen felemelte a szoknyáit. A szoknyák alatt nadrág volt. Bedugta a kezét a hasítékába, felszakította, s mindent feltárt: a meztelen combját, a csupasz fenekét. Aztán felemelte a sulykolót, és verni kezdte, mint ahogy a Viorne folyó partján sulykolt annak idején Plassans-ban, ahol gazdasszonya a helyőrség szennyesét mosta. A fa puha cuppogással mélyedt a húsba. Minden egyes ütés vörös csíkkal mintázta a fehér bőrt.

- Ó! Ó! - álmélkodott Charles, elkerekítve a szemét.

Ismét kitört a nevetés. De hamarosan újból felhangzott az „Elég már! Elég már!”, Gervaise nem hallotta, dolgozott rendíthetetlenül. Előrehajolva nézte a művét, ügyelt, hogy egy darabka se maradjon érintetlenül. Ki akarta sulykolni az egész bőrt, véresre. Féktelen öröm ragadta el, eszébe jutott a mosónőknek egy régi dala. Zümmögni kezdte:

- Csitt! Csatt! Margot megy mosni... Csitt! Csatt! Szívét sulykolni... Csitt! Csatt! Csattog a sulyka... Csitt! Csatt! Fogy szíve búja...

Majd így folytatta:

- Egyet magadnak, egyet húgodnak, egyet Lantier-nak... Ha találkoztok, add át nekik... Vigyázz! Újra kezdem. Egyet Lantier-nak, egyet húgodnak, egyet magadnak... Csitt! Csatt! Margot megy mosni... Csitt! Csatt! Szívét sulykolni...

Erővel kellett kiszedni Virginie-t a keze közül. A nagy barna lány könnyes arccal, vérvörösen, szégyenkezve kapkodta össze a holmiját és elszaladt; legyőzték. Közben Gervaise letűrte a blúza ujját, megigazította a szoknyáját. Sajgott a karja, megkérte Boche-nét, segítse a vállára a fehérneműt. A házmesterné a küzdelem lefolyását mesélte, lelkendezett, hogy mennyire izgult, s erőnek erejével meg akarta vizsgálni Gervaise testét.

- Hátha eltört valamije... Hallottam egy reccsenést...

De a fiatalasszony már menni akart. Ügyet sem vetett a merev köténykben körötte álldogáló mosónők sopánkodásaira, bőbeszédű tetszésnyilvánítására.

Vállán a batyuval megindult a kijárat felé, ahol a gyerekei várták.

- Két sou a két óra - állította meg a tulajdonosnő, ki közben már visszaült az üvegkalitkába.

Miféle két sou? Nem fogta fel, hogy a helypénzt kérik. Aztán odaadta. S erősen sántikálva a vállára vetett nedves ruha terhe alatt, csuromvizesen, kékre vert könyökkel, véraláfutásos arccal eltávozott, csupasz karjával vonszolva Étienne-t és Claude-ot, kik még mindig reszketve, könnytől maszatosan, kétoldalt loholtak mellette.

Mögötte a mosoda megint olyan hatalmasan zúgott, mint a megnyitott zsilip. A mosónők megették kenyerüket, megitták borukat, s most még keményebben verték a ruhát, arcuk kigyúlt, örültek, hogy Gervaise és Virginie úgy eldöngették egymást. A dézsák előtt serényen dolgoztak a karok, görnyedt derekú, ferde vállú, szögletes arcélű bábok hajladoztak szaporán, mintha csuklós sarkon billegnének. Az állások között folytatódott a trécselés. A hangok, a nevetések, a vaskos megjegyzések elvesztek a hangos csobogásban. A csapok sustorogtak, a vödrökből dőlt a víz, a mosópadok alatt patakok folydogáltak. Ez volt a délutáni munka dandárja, ilyenkor zúzták ki a fehérneműt. A hatalmas helyiségben vörösre vált a gőz, csak a függönyök szakadásain átszűrődő napsugár tört bele fénykarikákat, arany köröket. Alig lehetett lélegzeni a szappanszagtól megsűrűsödött levegőben. Egyszerre fehér párával telt meg a csarnok; a fortyogó lúggal telt kád súlyos fedője magától felemelkedett a közepéből kiinduló fogazott rúd mentén; és a téglaházas rézüst mély öbléből édeskés, lúgkőszagú gőzfelhők csaptak a magasba. Mellette működtek a centrifugák; a vashengerekben levő ruhacsomókból a gép egy kerékfordulattal kicsapta a vizet; a ziháló, füstölgő gépezet vadul rázta a mosodát szüntelenül mozgó acélkarjaival.

Gervaise, ahogy belépett a Jószív szálló kapuján, megint sírva fakadt. A sötét, szűk kapualjban fedetlen kifolyó húzódott a fal mellett, szennyvíz csordogált benne; Gervaise-nek az ismerős bűzről eszébe jutott a Lantier-val itt töltött két hét, az a nyomorúságos, veszekedős két hét, amelynek az emléke most mégis égő fájdalommal töltötte el. Úgy érezte, most szakadt rá igazán az árvaság.

Odafönn a nap beragyogott a nyitott ablakon a kopár szobába. Ez a napfény, ez a táncoló aranyporral teli sugárnyaláb még sivárabbnak mutatta a fekete plafont, a foszladozó tapétát a falon. És sehol semmi. Csak a kandallón lógott egy kicsi női kendő, összecsavarodva fityegett ott, mint egy darabka madzag. A szoba közepére húzott gyerekágy mögül kilátszott a komód, kihúzgált fiókjai üresen ásítottak. Lantier, miután megmosdott, bepomádézta magát, a kétgarasos pomádé maradványa szét volt maszatolva egy kártyalapon, a kezéről lemosott zsíros vízzel megtelt a mosdótál. Nem felejtett el semmit. Gervaise-nek úgy rémlett, mély lyuk tátong a sarokban, ahol eddig a ruhásláda állott. Még az ablakkilincsen függő kerek tükröcskének is csak hűlt helyét találta. Balsejtelme támadt, a kandallóra pillantott. Lantier magával vitte a zálogcédulákat is, a rózsaszínű csomag nem volt már ott a párba nem illő két bádog gyertyatartó között.

A batyuját egy szék hátára akasztotta; állt, megfordult, a bútorokra meredt, úgy megdermedt, hogy sírni sem volt ereje. A mosodára félretett négy sou-ból csak egy maradt. Hallva, hogy Étienne és Claude már megvigasztalódva nevetgélnek az ablakban, odament hozzájuk, átölelte a fejüket, elnézegette a szürke kocsiutat, ahol reggel a szeme láttára ébredt új napra a dolgos nép, Párizs roppant munkája. A napi sürgés-forgástól átforrósodott kövezet most tüzes visszfényt vetett a városra, túl a vámház falán. Erre a kövezetre, ebbe a forró kemencébe vetik Gervaise-t és két kicsinyét; tekintete végigsiklott a külső körutakon, jobbra, balra, s megállapodott a két végén; vak félelem ereszkedett rá, úgy érezte, hogy ezentúl egy vágóhíd és egy kórház között kell lemorzsolnia az életét.

2

Három héttel később, egy verőfényes délelőttön, fél tizenkettő tájt, Gervaise rumos szilvát evett Coupeau-val, a bádogossegéddel, Colombe apó Patkányfogójában. Coupeau a járdán cigarettázott, és behívta Gervaise-t, aki éppen befejezte a fehérnemű széthordását, és jött át az utcán; szögletes, nagy ruháskosara ott volt most mellette a padlón, a bádogasztalka mögött.

Colombe apó Patkányfogója a Halárusok utcája és a Rochechouart körút sarkán állt. Cégérét egy szó foglalta el: Szeszfőzde; a nagy kék betűk az egész táblát betöltötték. A bejáratnál poros leanderek álltak, két félbevágott hordóban. A hosszú söntés a bejárattól balra terpeszkedett, poharak, csap és önmércék sorakoztak rajta; körül, a tágas termet világossárgára mázolt, lakkosan fénylő, hasas hordók díszítették, csillogó abroncsokkal és sárgaréz csapokkal. Följebb, a polcokon pálinkásüvegek, gyümölcsös kelyhek, különféle üvegecskék sorjáztak példás rendben, elfödve a falat, almazöld, sápadt arany, halvány lakk foltokat verve vissza a pult mögötti tükörbe. Azonban a cég legfőbb látványossága - hátul, a tölgyfa ráccsal elrekesztett, üvegtetős udvarban - az a párolókészülék volt, amelyet a vendégek működés közben is megszemlélhettek; borissza munkások gyakran elbámészkodtak a hosszú nyakú lombikokból, föld alá nyúló kígyócsövekből összeszerkesztett boszorkánykonyha előtt.

Most, ebédidőben, a Patkányfogó üres volt. Egy negyvenéves forma, pocakos ember - Colombe apó - ujjas mellényben szolgált ki egy tíz év körüli lánykát, aki négy sou ára pálinkát kért a csészéjébe. A napsugár bekúszott az ajtón, s a padlót melengette, mely állandóan nedves volt a bagósok köpéseitől. A söntésből, a hordókból, az egész helyiségből nehéz, édeskés szag áradt, a szeszgőz mintha ellustította és megmámorosította volna még a napsugárban lebegő porszemeket is.

Coupeau újabb cigarettát sodort. Nagyon tiszta kék zubbonyt, kis kék vászonsapkát viselt, fehér fogsorát kivillantva vidáman nevetett. Előreugró állkapcsa, kissé tömpe orra volt, szép gesztenyebarna szeme, arca, mint egy jókedvű és barátságos kutyáé. Sűrű, göndör haját felfelé fésülte. Rugalmas bőre sem mutatta többnek huszonhat évesnél. Gervaise szemben ült vele, könnyű, fekete szövetkarakóban, hajadonfőtt, s egy szem szilvát evett, két ujja hegyével fogva a szárát. A hordók mellett négy asztal állt, ők az elsőhöz ültek le, a pult közelében, az utca felőli oldalon.

A bádogossegéd rágyújtott, az asztalra könyökölt, előrenyújtotta a fejét, szótlanul nézte a fiatal nőt, akinek szőke haj koronázta csinos arca most opálosan áttetsző volt, mint a finom porcelán. Aztán, valami korábbi beszélgetésre célozva, mely kettőjük titka lehetett, csupán ezt kérdezte halkan:

- Szóval: nem? Nemet mond?

- Bizony nemet, Coupeau úr - válaszolta Gervaise nyugodtan mosolyogva. - De csak nem hozakodik elő most megint ezzel? Egyszer már megígérte, hogy okos lesz... Ha ezt tudom, nem fogadom el a meghívását.

Amaz nem válaszolt, tovább nézte, közvetlen közelről, nem titkolt gyöngédséggel legeltetve rajta a szemét; kivált a szája sarkát szerette, azt a rózsaszínes kis hajlatot, amelyen megcsillant a száj élénkebb pirosa is, ha Gervaise elmosolyodott. Az asszony nem húzódott el, nyugodt és nyájas maradt. Rövid hallgatás után még hozzátette:

- Ne is gondoljon rá, igazán. Én már öreg vagyok, nyolcéves nagy fiam van... Mit is csinálnánk együtt?

- Hogy mit? - dörmögte Coupeau, és kacsintott. - Hát amit mások!

Gervaise csak legyintett.

- Azt hiszi, az mindig olyan szórakoztató? Látszik, hogy nem élt még együtt senkivel... Nem, Coupeau úr, nekem komolyabb gondjaim vannak. Mulatozással nem sokra megyek, tudja? Két éhes szájat kell betömnöm, és azok falnak ám! Mit képzel, hogy nevelem fel a porontyaimat, ha elcicázom az időt?... De különben is, higgye meg, ami velem történt, keserves tanulság volt. Tudja, most már nem érdekelnek a férfiak. Engem ugyan nem szednek rá egy darabig!

Felindulás nélkül sorolta az érveit, nagyon okosan és higgadtan, mintha csak valami szakmába vágó dologról lenne szó, s azt magyarázná, miért nem keményítette ki az ingmellet. Látszott, hogy érett megfontolások után mindezt eldöntötte már magában.

Coupeau ellágyulva mondta:

- Maga nagyon elszomorít engem, nagyon elszomorít...

- Igen, azt látom - viszonozta Gervaise -, sajnálom is érte, Coupeau úr... Ne vegye zokon. Ha szórakozni akarnék, istenem! még mindig inkább járnék magával, mint valaki mással. Maga rendes embernek látszik, jószívű is. Összeállnánk, ugye, aztán tart, ameddig tart. Nem vagyok rátarti, nem állítom, hogy ez sosem következhetett volna be... De mire jó az egész, ha egyszer nincs hozzá kedvem? Két hete dolgozom Fauconnier-nénál. A gyerekek iskolába járnak. Dolgozom, elégedett vagyok... Legjobb, ha minden marad a régiben.

Lehajolt a kosaráért.

- Eltrécselem magával az időt, közben meg vár a főnöknőm... Majd akad más, Coupeau úr, olyan, aki szebb nálam, és nem vesződik két poronttyal.

A férfi a tükrön függő kerek órára pillantott. Visszaültette Gervaise-t, s így kiáltott:

- Várjon még! Csak öt perccel múlt fél... Van még huszonöt percem... Csak nem attól fél, hogy valami butaságot csinálok; közöttünk az asztal... Hát annyira nem állhat, hogy egy kis beszélgetésre sem hajlandó?

Az asszony, hogy ne sértse meg, visszatette a kosarát; beszélgetni kezdtek, mint két régi barát. Gervaise ebédelt már, mielőtt széthordta a tiszta ruhát; Coupeau ma sietett bekapni levesét és marhaszeletjét, hogy megleshesse az asszonyt. Gervaise készségesen válaszolgatott, s közben kinézegetett az ablakon a gyümölccsel tele üvegek között, figyelte a mozgalmas utcát, ahol ebédidőben óriási volt a tülekedés. A két járdán, az összeszűkülő házsorok között, sietős léptek, lógázó karok, folytonos lökdösődés. A megkésettek, a műhelyükből csak késve szabaduló munkások éhségtől rosszkedvűen, nagy léptekkel vágtak át a kocsiúton, bementek a szemközti péküzletbe, újból megjelentek, egy font kenyérrel a hónuk alatt, s három ajtóval arrább betértek a Kétfejű Borjúba, hogy elfogyasszák a hat sous menüt. A pék mellett zöldséges is volt, sült krumplit és petrezselymes kagylót árult; folyton jöttek a hosszú kötényes munkáslányok, zacskóban vitték a krumplit s csuporban a kagylót; jöttek finomabb külsejű, csinos lánykák is hajadonfőtt, és csomószám vették a retket. Gervaise előbbre hajolt, s megpillantotta a zsúfolt hentesüzletet, ahonnan gyerekek tódultak ki, zsíros papírba csomagolt rántott bordát, kolbászt, forró hurkát tartva a tenyerükön. A kocsiúton, melyet még napos időben is fekete sár borított, munkások tűntek fel a tolongó tömegben; jöttek kifelé a kiskocsmákból, csoportokba verődve ténferegtek, nyitott tenyerük a combjukat verte, evéstől

ellustultan, nyugodtan, lomhán ballagtak a lökdösődő sokadalomban. A Patkányfogó bejárata előtt összegyűltek egynéhányan.

- Hé, Pörkölő Bibi - harsant fel egy borízű hang -, fizetsz egy rund spirituszt?

Öt munkás lépett be, s megállt a pultnál.

- Égetni való zsivány ez a Colombe apó - folytatta ugyanaz a hang. - Erőset mérjen ám, hallja, és ne gyűszűbe, hanem tisztességes pohárba!

Colombe apó egykedvűen töltögetett. Újabb társaság állított be: három munkás. Egyre több lett a zubbony az utca sarkán, álldogáltak egy darabig, majd benyomakodtak a helyiségbe a két poros leander között.

- Ne bolondozzon már! Mindig malacságokon jár az esze! - mondta Gervaise Coupeau-nak. - Persze hogy szerettem... De hogy olyan alávaló módon faképnél hagyott...

Lantier-ról beszélgettek. Gervaise azóta nem is látta; alkalmasint a Virginie húgával él együtt a Glacière-ben, annál a barátjánál, aki kalaposműhelyt akar nyitni. Neki egyébként kisebb gondja is nagyobb annál, hogy fusson utána. Eleinte sokat bánkódott; már arra gondolt, vízbe öli magát; de most már megnyugodott, s minden a legnagyobb rendben van. Talán fel sem tudná nevelni a kicsinyeit, ha Lantier-val marad, aki úgy szórta a pénzt, mint a pelyvát. Ha éppen kedve tartja, eljöhet, hogy megölelje Claude-ot és Étienne-t, ő nem mutat neki ajtót. De inkább felnégyeltetné magát, semhogy a férfi még egyszer megérintse. Mindezt olyan határozott hangon közölte, mint akinek kész tervei vannak a jövőre; Coupeau azonban nem tett le róla, hogy megszerzi magának az asszonyt, tréfálkozott, malackodott, kiforgatva a szavak értelmét, arcpirító nyerseséggel firtatta Lantier-val való viszonyát, de mindehhez olyan vidáman villogtatta fehér fogsorát, hogy az asszonynak eszébe sem jutott megsértődni.

- Maga verte őt - ugratta Coupeau. - Jaj, de gonosz asszony, mindenkit elnáspángol!

Gervaise nevetése félbeszakította. Szó, ami szó, Virginie-t, azt a nagy dübbencset csakugyan eltángálta. De aznap legszívesebben megfojtott volna valakit. Még hangosabban nevetett, amikor Coupeau-tól meghallotta, hogy Virginie - szégyenében, hogy úgy megmutatta mindenét - elköltözött a környékről. Nevetett, arca azonban gyermekien ártatlan volt; mutatta párnás kezét, erősködött, hogy a légynek sem tudna véteni; a verést is csak onnan ismeri, hogy jócskán kapott már életében. Aztán beszélt plassans-i gyerekéveiről. Sosem járt fiúk után; a férfiak untatják; amikor összeállt Lantier-val - tizennégy éves korában -, tetszett neki a dolog, mert a fiú a férjének mondta magát, ő pedig azt hitte, csak játsszák a házaspárt. Egyetlen hibája van csupán, bizonykodott, az, hogy nagyon érzékeny lelkű, mindenkivel együtt érez, s olyan emberekért tud rajongani, akik később megkeserítik az életét. Ő, ha szeret egy férfit, nem a hancúrozásra gondol, csak arról ábrándozik, hogy mindig együtt maradnak, s boldogan élnek. S hogy Coupeau vigyorogva felemlegette a két gyerekét, akiket nyilván nem a párnája alatt költött ki, Gervaise a kezére csapott; persze, ő sincsen más fából faragva, mint a többi nő; de tévedés azt hinni, hogy a nők mindig csak „arra” vágynak; van nekik éppen elég gondjukbajuk a családdal, agyondolgozzák magukat a háztartásban, este meg sokkal kimerültebben dőlnek ágyba, semhogy alváson kívül máson is járna az eszük. Ő egyébként is az anyjára ütött, aki éjt nappá téve robotolt, s végül is halálra dolgozta magát; több mint húsz esztendeig volt az öreg Macquart igásbarma. Ő, Gervaise, csak ilyen véznának született, anyja azonban olyan vállas volt, hogy játszva bedöntött egy csukott ajtót; de mindegy, abban mégiscsak az ő lánya, hogy szenvedélyesen tud ragaszkodni az emberekhez. Hogy sántít egy kicsit, azt is a szegény asszonytól kapta, akit Macquart folyton ütött-vert. Anyja százszor is elmesélte, hogy az apja - ha éjnek idején részegen hazatántorgott - durva szerelmeskedéseivel majd összetörte a csontjait; bizonyára Gervaise is ilyen éjszakán fogant, hogy hibás a lába.

- Ó, szinte nem is látszik - jegyezte meg Coupeau udvariasan.

Gervaise a fejét rázta; dehogynem látszik; jól tudja ő, hogy negyvenéves korára rokkant lesz. Könnyed nevetéssel, csendesen hozzátette:

- Fura ízlése van magának is, hogy sántát szeret.

Coupeau, továbbra is az asztalra könyökölve, előbbre tolta arcát, s hevesen ostromolni kezdte az asszonyt, szinte meg akarta szédíteni. Gervaise azonban csak tagadólag rázta a fejét, nem hagyta rászedni magát, bár jólesőn cirógatta a hízelgő hang. Míg hallgatta, a szeme megint elkalandozott, láthatóan érdekelte az egyre sűrűsödő tömeg. Az üres üzleteket söpörgették a boltosok; a zöldséges összekaparta az utolsó sütet krumplit, a hentes meg a szanaszét heverő tányérokat rendezgette a pultján. A vendéglőkből az utcára tódultak a munkások; szakállas fickók csapkodták egymást, lökdösődtek, úgy hancúroztak, mint a suhancok, ormótlan szögesbakancsuk csattogott, s meg-megcsúszva a követ horzsolta; mások rágyújtottak, és zsebre dugott kézzel, elgondolkozó tekintettel, hunyorogva bámészkodtak. Emberözön a járdán, a kocsiúton, a gyalogjáró melletti folyókákban; lomha tömeg tódult ki a nyitott ajtókon, elvegyült a kocsik közé; a blúzok, zubbonyok, kopott felöltők megfakult, elszürkült tömege hosszan elnyúlt az utcán elomló szőke napsütésben. Távolból felhangzott az üzemek kongatása, de a munkások nem nagyon igyekeztek, többen ismét rágyújtottak, kocsmáról kocsmára hívogatták egymást, végül görnyedten, vontatott léptekkel, kelletlenül visszaindultak a műhelyekbe. Gervaise érdeklődve figyelt három munkást, egy magasabbat és két alacsonyabbat, akik minduntalan hátrafordultak; végre visszatértek, s egyenest Colombe apó Patkányfogójának tartottak.

- Na! - dünnyögte Gervaise. - Ennek a három jómadárnak sem fűlik a foga a munkához!

- Nicsak - szólt Coupeau -, azt a hosszút ismerem; Sörös Csizma az, a cimborám.

A Patkányfogó zsúfolva volt. Olykor egy-egy felcsattanó kiáltás hasított bele a rekedt zsibongásba. Néha ököl csapott a pultra, megkoccintva az üvegeket. Az ivók, kezüket a hasukon összekulcsolva vagy hátratéve, kisebb csoportokban álldogáltak, szorosan egymás mellett; egy-egy társaság negyedórát is elvárakozott a hordók mellett, míg végre rákerült a sor, és rendelhetett Colombe apónál egy rundot.

- Akármi legyek, ha ez nem az a piperkőc Ribizlicsősz! - kiáltott Sörös Csizma, és rácsapott Coupeau vállára. - Persze, az urak cigarettáznak, és finom ingben járnak!... Fel akar vágni a nője előtt, s édességgel tömi.

- Ne hülyéskedj, hallod! - vágott vissza Coupeau nagyon dühösen.

A másik elröhögte magát.

- Jó, jó! Feltörtél, apuskám! Hiába no, marháké a szerencse!

Azzal elfordult, Gervaise-re vetve egy ijesztően bandzsa tekintetet. Az asszony riadtan hőkölt hátra. A pipafüst, a férfiakból áradó erős szag elkeveredett a szeszgőzös levegővel; Gervaise fulladozott, köhögés ingerelte a torkát.

- Milyen csúnya dolog az iszákosság - jegyezte meg félénken.

S elmesélte, hogy valamikor ő is ivott ánizspálinkát az anyjával, Plassans-ban. Egyszer azonban majdnem belepusztult, s azóta úgy undorodik tőle, hogy rá sem bír nézni szeszfélére.

- Nézze - mutatta a poharát -, a szilvát megettem, de a levét otthagytam, mert megártana.

Coupeau sem érte fel ésszel, hogy lehet pohárszám nyakalni a pálinkát. Hébe-hóba egy-egy rumos szilva még csak hagyján. Ami a snapszot, abszintot s a hasonló mérgeket illeti, azokból - köszöni szépen - nem kér. Hiába ugratják a cimborák, ő bizony kívül marad az ajtón, mikor ezek a korhelyek betántorognak valamelyik kricsmibe. Az öreg Coupeau - ki szintén bádogos volt - a Coquenard utca kövezetén zúzta be a fejét: egy nagy ivászat után lezuhant a 25-ös számú ház ereszéről; ez az eset mindenkit kijózanított a családjukban. Ő, ha a Coquenard utcában jár, s meglátja azt a helyet, úgy érzi, inkább csatornavizet inna, semhogy felhajtson egy füttyöt potyán a kocsmában. Ezzel zárta a mondókáját:

- A mi szakmánkban szilárd láb kell.

Gervaise megint felvette a kosarát. Nem állt még fel, csak tartotta az ölében, messze nézett, elábrándozott, mintha a fiatal munkás szavai távoli gondolatokat ébresztettek volna a lelkében. Aztán, látszólag minden átmenet nélkül, lassan hullatta a szót:

- Istenem! Nem vagyok én nagy igényű, nem kívánnék sokat... Szeretném, ha nyugodtan dolgozhatnék, meglenne a betevő falatom, s egy tiszta, csendes kis sarok, ahol meghúzódhatnék, tudja, egy ágy, egy asztal, két szék, semmi több. Szeretném felnevelni a gyermekeimet is, jó embert faragni belőlük, ha lehetséges... Van még egy kívánságom: az, hogy ne verjenek, ha még egyszer összekerülök valakivel; nem, azt nem szeretném, ha vernének... Ez minden, látja, ez minden...

Keresgélt még, faggatta a vágyait, de semmi olyat nem talált, amit komolyan akart volna. Némi habozás után még hozzáfűzte:

- Igen, talán annyit még kívánhat az ember, hogy ágyban haljon meg... Ha már eleget gürcöltem egész életemben, szeretnék otthon meghalni, a saját ágyamban.

Felkelt. Coupeau, ki élénk helyesléssel kísérte a kívánságait, állt már, nem akart elkésni. De nem mentek el mindjárt; Gervaise kíváncsian hátrament, hogy a tölgyfa rács mögött megnézze a nagy vörösréz szeszpárolót, mely a kisudvar átlátszó üvegteteje alatt működött; a bádogos követte, s elmagyarázta a működését, mutogatva a készülék alkatrészeit s a nagyméretű retortát, melyből áttetsző, vékony sugárban csordogált az alkohol. Volt valami fenyegető ebben a párolókészülékben, a különös alakú tartályokban, a vég nélkül kígyózó csövekben; párának nyoma sem látszott; csak alig-alig hallatszott belülről valami halk zubogás, föld alatti moraj, mintha titokzatos munkáját végezné világos nappal egy komor, hatalmas, hallgatag munkás. Közben Sörös Csizma is odakönyökölt a két cimborájával a farácsra, míg meg nem ürül egy kicsit a söntés. A nevetése úgy csikorgott, mint a kenetlen taligakerék; bólogatva, gyöngéden nézte ezt a leitatógépet. Remek kis masina, az istenfáját! Abból a nagy dobból egy hétig locsolhatná az ember a torkát.

Neki csak az kéne, hogy forrasszák a kígyócső végét a foga közé, és érezze, hogy ömlik a pálinka még forrón a gyomrába, folyik le a lábába, csörgedezik megállás nélkül, mint egy kis patak. Nem gürizne ő többet, a teremtésit! De többet is érne az ennek a spicli kocsmárosnak a gyűszűjeinél! A cimborái nagyot röhögtek, mondván, hogy hiába no, nagy pofája van ennek a Sörös Csizmának. A szeszpároló gép pedig érzéketlenül, süketen működött tovább, egy lángnyelvecske, egy színfolt sem tarkította a vörösréz halotti fényét, csöppenként izzadta magából az alkoholt, mint egy lassan, konokan szivárgó forrás, mely előbb-utóbb megtölti a termet, kiárad a külső körutakra, elönti ezt a feneketlen mély Párizst. Gervaise megrázkódott, hátrább húzódott; mosolyogni próbált, majd suttogva megszólalt:

- Szamárság, de úgy megborzongat ez a gép... Az ital borzongat úgy...

Aztán visszatért tökéletes boldogságról szőtt kedves ábrándjához:

- Ugye, sokkal többet ér az, ha dolgozik az ember, megvan a kenyere s a kis kuckója, neveli a gyermekeit, ágyban hal meg...

- És nem verik - lódította Coupeau vidáman. - Én soha nem verném ám meg, Gervaise asszony, ha szabad megjegyeznem... Ne féljen, nem vagyok iszákos, aztán meg sokkal jobban szeretem magát... Ma este, ugye összebújunk egy kicsit...

Lehalkította a hangját, a nyakába suttogott az asszonynak, aki kosarával nyitott magának utat a férfiak között. Gervaise megint csak tagadólag rázta a fejét. Hanem azért visszafordult, rámosolygott a férfira, szemlátomást örült, hogy nem iszákos. Bizonyára engedett volna is az unszolásának, ha meg nem fogadja, hogy többet nem kezd egy férfival sem. Végre az ajtóhoz nyomakodtak, kiléptek. Mögöttük a Patkányfogó most is zsúfolásig volt, a rekedt zsibongás és a torokégető italok nehéz gőze kiszűrődött az utcára. Kihallatszott, ahogy Sörös Csizma lecsirkefogózza Colombe apót, ráfogva, hogy csak félig tölti a poharát. De majd ő megmutatja, hogy belevaló gyerek, akivel nem lehet kukoricázni. Azt lesheti a góré, hogy ő még egyszer betegye a lábát a bódéjába! Unja már a banánt. S azt ajánlotta a két cimborájának, menjenek át a Kis Krákogóba, a Szent Dénes-kapuhoz, ahol tisztán mérik a gugyit.

- Végre levegőn vagyunk! - lélegzett fel Gervaise a járdán. - Na, viszontlátásra, és köszönöm, Coupeau úr... Sietnem kell.

Indult volna a körút felé. Coupeau azonban megfogta a kezét, és nem eresztette el. Kérlelni kezdte:

- Jöjjön velem arra körül, az Aranycsepp utcán, alig kerül vele valamit... Fölszaladok a nővéremhez, mielőtt visszamennék a munkába... Menjünk együtt.

Gervaise beleegyezett, s lassan megindultak egymás mellett a Halárusok utcáján, de nem karoltak egymásba. A férfi a családjáról mesélt. Coupeau mama valamikor mellénykészítő volt, de ma takarítani jár, mert elromlott a szeme. Múlt hó harmadikán töltötte be a hatvankettőt. Ő, Coupeau, a legfiatalabb gyerek a családban. Az egyik nővére, Lerat-né, harminchat éves, özvegyasszony, virágkészítőnő, a Szerzetesek útján lakik Batignolles-ban. A másik nővére harminceszt endős, az egy láncműveshez ment feleségül, ahhoz a betyár Lorilleux-höz, aki úgy tesz, mintha kettőig se tudna számolni. Hozzájuk megy most az Aranycsepp utcába. Abban a nagy házban laknak, balra. Lorilleux-éknél szokott vacsorázni; így mindhárman jól járnak. De most fölszól, hogy ne várják, mert mára meghívta egy barátja.

Gervaise hallgatta, majd váratlanul félbeszakította, s mosolyogva kérdezte:

- Magát Ribizlicsősznek hívják, Coupeau úr?

- Ó - felelte -, a cimborák kereszteltek el, mert rendesen csak ribizliszörpöt iszom, ha beerőltetnek a kocsmába... Ugyanúgy hívhatnak valakit Ribizlicsősznek, mint Sörös Csizmának, ugye?

- Persze - erősítette meg a fiatalasszony -, és a Ribizlicsősz nem is hangzik rosszul.

Aztán a munkájáról kérdezgette. Coupeau elmondta, hogy még mindig odaát dolgozik, a vámfalon túl, az új kórház épületén. Ó, munkában nincsen hiány, bizonyos, hogy ebben az évben nem megy már új munkahelyre. Az ereszcső nem fogy el olyan hamar!

- Azt tudja - mondta -, hogy onnan fentről látom a Jószív szállót is?... Tegnap integettem is magának, míg az ablakban állt, de nem vett észre.

Már mehettek vagy száz lépést az Aranycsepp utcában, amikor Coupeau megállt, fölnézett s így szólt:

- Ez az a ház... Én arrább születtem, a huszonkettőben... Bődületes nagy téglarakás ez! Akkora belülről, mint egy kaszárnya!

Gervaise fölemelte a fejét, nézegette a homlokfalat. Öt emelet nézett az utcára, mindegyiken tizenöt ablak sorakozott, a zsaluk fekete, töredezett lécei ósdinak mutatták a hatalmas falat. A földszintet négy üzlethelyiség foglalta el: a kaputól jobbra egy mocskos kifőzés tágas terme volt, balra egy szenes, egy szatócs és egy esernyőkészítő. A ház még óriásibbnak hatott, hogy jobbról és balról két nyomorúságos kis építmény tapadt az oldalához; mint egy esőverte, málladozó, nyers, szögletes maltertömb, úgy nyújtotta az égre, a szomszédos tetők fölé, otromba kockáját, végtelen, kopár börtönfalakra emlékeztető, sárszínű, vakolatlan oldalait, melyeken a kezdőtéglák sorai foghíjas állkapocsként vicsorogtak az űrbe. De Gervaise figyelmét leginkább a kapu kötötte le, széles, félköríves kapu volt ez, fölért a második emeletig, a mély kapuboltozaton át fakón megvilágított nagy udvarra lehetett belátni. A macskaköves kapualj közepére mélyített kifolyóban halvány rózsaszínű lé csordogált.

- Jöjjön csak be - biztatta Coupeau -, nem harapják le az orrát.

Gervaise az utcán akarta megvárni. De nem állta meg, és beljebb merészkedett a kapu alá, egészen a házmesterfülkéig, mely jobbkézt nyílt. Itt, a ház küszöbén, újból föltekintett. Belülről hat emeletet számolt meg, négy szabályos fal zárta körül az udvar hatalmas négyszögét. A tetőről lecsorgó esővíz csíkokat vont a sárga foltos, szürke falakra, melyek kiugró nélkül, simán meredtek a magasba, az udvar kövezetétől a palatetőig; csak a lefolyócsatornák törtek meg könyökben minden emeleten, ahol a kiöntődobok vastorka ásított. A zsalutlan ablakok csupasz üvegei kékeszölden csillogtak, mint a tócsák. Egyik-másik nyitott ablakban kék kockás matracok szellőztek; más ablakokban ruha száradt kifeszített kötélen, egy-egy család egész nagymosása: az apa ingei, az anya blúzai, a gyerekek nadrágjai; egy harmadik emeleti ablakba szennyes pólyát raktak ki. A szűk lakások mindenütt kifelé törekedtek, az összes nyílásokon át kibuggyantva ínségüket. A földszinten egy-egy magas, keskeny, ajtótok nélküli bejárat volt vágva a puszta falba, e bejárat kopott vakolatú előtérbe vezetett, melynek végéből vaskorlátos lépcső fokai kanyarogtak fölfelé; négy ilyen lépcsője volt a háznak, megkülönböztetésükre az ábécé első négy betűjét mázolták a falakra. A földszintet tágas műhelyek foglalták el, üvegablakaikat fekete por lepte be; az egyikben egy lakatos kohója lobogott; a másikból kihallatszott az asztalos gyalulása; a házmesterfülke mellett levő festődéből pedig bugyogva folyt ki a rózsaszínű lé a kapuboltozat alá. A földön festékes tócsa, gyaluforgács, széntörmelék éktelenkedett, a falak mentén gyom ütközött ki a kövek hézagaiból, a napsütés éles vonallal választotta ketté az udvart, ahol nyers fény áradt szét. Az árnyékos oldalon, a vízcsap körül mindig nedves volt a föld, három sáros lábú csirke kapirgált ott, gilisztát keresve. Gervaise tekintete lassan körbejárt, a hatodik emeletről a földszintig siklott, majd visszakúszott a magasba; a fiatalasszonyt meglepték a roppant arányok, úgy érezte, eleven szervezet közepébe, egy város szívébe csöppent, s olyan kíváncsian nézegette a házat, mintha egy mesebeli óriást mustrálgatna.

- Keres valakit a hölgy? - kiáltotta a házmesterné, aki felfigyelt rá, s kiállt a házmesterfülke küszöbére.

A fiatalasszony azt felelte, hogy vár valakit. Kisétált az utcára; majd, hogy Coupeau késlekedett, megint csak bement, vonzotta valami, tovább nézelődött. A házat nem találta csúnyának. Az ablakokba kiakasztott rongyok alól vidámabb sarkok kandikáltak ki: itt egy cserép viola virított, amonnan kanáricsicsergés szállt egy kalitkából, a borotválkozó tükrök meg fényes, kerek holdacskákkal tűzködték meg az árnyékot. Lent egy asztalos énekelt, a simítógyalu meg-megújuló sziszegése kísérte; a lakatosműhelyből ütemes kalapálás zaja hangzott fémes csengéssel. A legtöbb nyitott ablakban maszatos, nevetős gyerekarcok tűntek

elő a homályba vesző, szegényes háttérből, és türelmes asszonyarcok hajoltak a házimunka fölé. Az ebéd végeztével mindenki folytatta szokott tevékenységét, a szobák kiürültek, a férfiak a városban dolgoztak, a házra ismét ráborult a békés csend, melyet csak a műhelyek zaja s az untig ismételt, álmosító zümmögés tört meg. Az udvar azonban egy kicsit nyirkosnak látszott. Gervaise - ha itt lakik - leginkább a ház túlsó végében választott volna magának lakást, a napos oldalon. Tett öt-hat lépést, beszívta a szegények lakta helyek fojtó levegőjét, a megülepedett por és megdohosodott piszok nehéz szagát; de mivel a festékes víz szaga elnyomta a többit, úgy vélte, itt még mindig tűrhetőbb a levegő, mint a Jószív szállóban. Már ablakot is választott magának, a bal sarokban, ahol egy ládikában spanyolbab zöldellt, s vékony szára már kezdett fölfutni a madzag-létrára.

- Nagyon megvárattam? - hallotta egyszerre maga mellett Coupeau hangját. - Mindig úgy odavannak, ha nem vacsorázom velük, de ma különösen, mert a nővérem borjúhúst vásárolt.

S hogy Gervaise meglepődve rezzent össze, Coupeau is körülnézett, s így folytatta:

- A házat nézegette? Mindig ki van adva az összes lakás. Háromszázan lakják, azt hiszem... Ha volna bútorom, már kilestem volna egy kis szobát... Jól eltanyázna itt az ember, ugye?

- Igen, jól eltanyázna - motyogta Gervaise. - Plassans-ban nem laktak ennyien az utcánkban... Nézze, milyen kedves az az ablak, az ötödiken, a babbal.

A férfi - szokott makacsságával - megint faggatni kezdte, volna-e kedve hozzá. Vennének egy ágyat, s ideköltöznének. De Gervaise sarkon fordult, s igyekezett kifelé a kapun, kérve Coupeau-t, ne kezdje megint a szamárságait. Felőle összedőlhet a ház, ő akkor sem alszik vele egy paplan alatt.

Amikor azonban Fauconnier-né műhelye előtt elváltak, megengedte, hogy Coupeau egy pillanatig a magáéban tartsa a kezét, barátságból.

Már egy hónapja tartott a fiatalasszony és a bádogos barátsága. Coupeau csodálta Gervaise bátorságát; látta, mint töri magát a munkában, törődik a gyerekeivel, szakít időt este, hogy megjavítgassa a rongyos ruhákat. És ha belegondol az ember, hány piszkos, kikapós, nagybélű nő van a világon! Hanem, a teringettét! ő aztán nem hasonlít rájuk! Ilyen komolyan venni az életet! Gervaise csak nevetett ilyenkor, szerényen szabadkozott. Sajnos, ő sem volt mindig ilyen okos. S fölemlegette, hogy tizennégy éves korában már szült; felhozta azt is, hogy valamikor literszám itta anyjával az ánizspálinkát. A tapasztalat megjavította egy kicsit, ez az egész. Nem kell azt hinni, hogy ő erős akaratú; sőt, inkább nagyon is gyönge; mindig enged, nehogy megbántson valakit. Arra vágyik, hogy tisztességes emberek között éljen, mert a rossz társaság olyan, mint a bunkócsapás: betöri az ember koponyáját, s az ilyen magafajta egyszerű asszonynak egy szempillantás alatt vége van. Kirázza a hideg, ha a jövőre gondol; a feldobott pénzhez hasonlít a sorsa: merő véletlen, hogy fej vagy írás lesz-e, mire visszahullik. Mindaz, amit átélt, a gyerekkorában látott tömérdek rossz példa, keserves lecke volt. Coupeau azonban tréfával ütötte el sötét gondolatait, s mindjárt erőt öntött belé azzal, hogy meg akarta fogni a csípőjét; az asszony a kezére ütött, a férfi meg hangosan nevette, hogy gyönge asszony létére ilyen derekasan állja az ostromot, ő, Coupeau, mindig jókedvű, és fittyet hány a jövőnek. Egyik nap jön, a másik megy, és kész. Egy kis kuckója meg pár falatja mindig akad. Ez a környék éppen kedvére való, leszámítva a korhelyeket, akiktől már ideje volna megtisztogatni az utcai lefolyókat. Coupeau nem volt rossz fiú, néha nagyon fején találta a szöget, egy csepp hiúság is szorult bele, gondosan fésülködött, szép nyakkendőket viselt, vasárnap lakkcipőt húzott. Ezenfelül ügyes volt és szemtelen, akár egy majom; megvolt benne a pergő nyelvű párizsi munkásfiú mindenből gúnyt űző csúfondárossága, mely jól vágott fiatalos képéhez.

Számtalanszor kisegítették egymást a Jószív szállóban. Coupeau elhozta Gervaise-nek a tejet, megbízatásokat vállalt, cipelte a fehérneműs csomagjait; esténként - mivel ő jött meg előbb a munkából - gyakran vitte sétálni a gyerekeket a külső körútra. Gervaise, hogy viszonozza a kedvességét, föl-fölment hozzá a szűk kis padlásszobába, megnézte, rendben vannak-e a ruhái, fölvarrta a gombokat a munkanadrágokra, megfoltozgatta vászonzubbonyait. Barátságuk mind bensőségesebbé vált. Az asszony soha nem unatkozott a férfi társaságában, mulattatták a hallott kuplék, új volt számára ez a kifogyhatatlan Párizs-külvárosi bolondozás. Coupeau addig-addig dörgölőzött Gervaise szoknyájához, a végén majd megveszett érte. Belegabalyodott, de menthetetlenül! Végül már nem volt se éjjele, se nappala. Tovább viccelődött, de olyan szorongást érzett a hasában, hogy már maga sem élvezte a tréfáit. Folytatta a bolondozást, hacsak meglátta Gervaise-t, már kiáltotta felé: „Mikor?” Az értette a célzást, és „sohanapján”-nal felelt. Máskor Coupeau, hogy ugrassa, papucsot vett a kezébe, s úgy állított be hozzá, mintha ott akarna maradni éjszakára. Gervaise kicsúfolta, de egyébként nem nyugtalankodott, még csak el sem pirult a sikamlós célozgatásokra, melyekkel a férfi valósággal elhalmozta. Bármit elviselt, csak a durvaságot nem szenvedhette. Egyszer meg is haragudott Coupeau-ra, mikor az erőszakkal csókot akart kicsikarni tőle, és meghúzta a haját.

Június vége felé Coupeau jókedvének befellegzett. A férfi kezdett furcsán viselkedni. Gervaise megijedt a pillantásaitól, éjszakára eltorlaszolta az ajtaját. Coupeau vasárnaptól keddig duzzogott, majd kedd éjjel tizenegy óra tájban bekopogott Gervaise-hez. Az asszony először nem akart ajtót nyitni, de a férfi olyan szelíd, reszkető hangon kérlelte, hogy végül is elhúzta az ajtó elé tolt komódot. Coupeau belépett. Gervaise azt hitte, beteg: sápadtnak látszott, szeme kivörösödött, arca szederjes volt; csak állt, hebegett-habogott, fejét rázta. Nem, nem beteg. Már két órája sír fenn a lakásában; úgy zokogott, mint a gyerek, párnáját harapdálva, hogy meg ne hallják a szomszédok. Harmadik éjszakája le nem hunyja a szemét. Ez nem tarthat így tovább.

- Hallgasson meg, Gervaise asszony - mondta elcsukló hangon, könnyeivel küszködve. - Ennek véget kell vetni, érti?... Összeházasodunk. Én akarom, és ebből nem engedek.

Gervaise mélyen meglepettnek látszott. Nagyon elkomolyodott.

- Ó, Coupeau úr - suttogta -, mit nem mond! Ezt sosem kívántam magától, hiszen tudja... Egyszerűen nem volt kedvem a dologhoz, ennyi az egész... Ó, nem, nem, most komolyan beszélek; gondolja meg, könyörgöm.

De amaz csak rázta a fejét, látszott, hogy elszánta magát. Ő mindent jól meggondolt. Azért jött most le, mert végre nyugodtan akar aludni. Talán csak nem engedi Gervaise, hogy visszamenjen sírni! Csak mondja ki az igent, ő nem zavarja tovább, nyugodtan visszafekhet az ágyába. Ő most csak azt akarja hallani, hogy beleegyezik, a többit megbeszélik holnap.

- Ilyen hebehurgyán nem egyezhetem bele - válaszolta Gervaise. - Nem szeretném, ha később a szememre hányná, hogy rávettem valami szamárságra... Higgye meg, Coupeau úr, nincs értelme a makacskodásnak. Maga se tudja, mit érez irántam. Ha nem látna egy hétig, fogadok, hogy elmúlna. A férfiak gyakran egyetlen éjszakáért nősülnek: az elsőért; csakhogy az elsőt követi a többi, és jönnek a nappalok vég nélkül, és jön az egész élet, ők pedig addigra már réges-régen beleuntak... Üljön le, beszéljük meg a dolgot frissiben.

A sötét szobában, a füstölgő gyertya mellett, melyet el sem koppantottak, éjjel egy óráig hányták-vetették a házasságuk dolgát, fojtott hangon, nehogy felébresszék a két gyereket, Claude-ot és Étienne-t, kik halkan szuszogtak, fejüket közös párnájukon nyugtatva. Gervaise újra meg újra rájuk terelte a szót, őket mutatta Coupeau-nak; nézze meg, ilyen szokatlan hozományt vinne a házasságba, és igazán nem akarja a nyakába varrni a két porontyát. Aztán

meg, szégyelli magát a férfi miatt is. Mit szólnának a környéken. Tudják, hogy volt már szeretője, ismerik a múltját. Nem is rendes dolog összeházasodni alig kéthónapos ismeretség után. Erre a sok okoskodásra azonban Coupeau csak a vállát vonogatta. A környéket üsse meg a guta! Ő sem dugja az orrát a mások dolgába, mert fél, hogy bepiszkítja! Gervaise, őelőtte, Lantier-val lakott, na és aztán? Mi van abban? Gervaise nem kikapós, nem fog férfiakkal hazaállítani, mint sok nő, s éppen a módosabbja. A gyerekek pedig majd megnőnek, szépen felnevelik őket. Ugyan hol találna ő ilyen bátor, ilyen szerencsés természetű asszonyt? De nem is erről van szó: ha Gervaise az utcán kódorogna, ha csúnya, lusta, undorító volna, ha egy rakás szurtos kölyök lógna a nyakán, az mind nem számítana, mert neki Gervaise kell.

- Igen, nekem maga kell - ismételte, s ökle szünet nélkül a térdét kalapálta. - Értse meg, nekem maga kell... Ehhez nincs mit hozzátenni, úgy hiszem.

Gervaise lassan meghatódott. Szívét s érzékeit rabul ejtette ez a forró vágy, mely valósággal ráfonódott. Már csak erőtlenül tiltakozott, kezét az ölébe ejtette, arcán szelídség ömlött el. A szép júniusi éjszaka langyos lehelete beáradt a félig nyitott ablakon, s meglobogtatta a gyertya lángját, melyben vöröslőn szenesedett a hosszú kanóc; az alvó városnegyed mély csöndjében csak annak a részeg embernek gyerekes zokogása hallatszott, aki hanyatt feküdt a körút közepén; jóval messzebb, valamelyik vendéglőben, hegedű szólt, közönséges táncdalokat játszott, talán egy éjszakába nyúló mulatságon; a kristályos muzsika olyan tisztán és élesen csengett, mint egy harmonikaszólam. Látva, hogy a fiatalasszony kifogyott az érvekből, szótlanul ül, s zavartan mosolyog, Coupeau megragadta a kezét, s magához húzta. Gervaise-en elhatalmasodott a gyöngeségnek az az érzése, amitől annyira félt; ilyenkor nem volt a maga ura többé, ellágyult, semmit sem tudott megtagadni, képtelen lett volna bánatot okozni bárkinek is. A bádogos azonban nem érezte meg, hogy az asszony odaadja magát; beérte annyival, hogy erősen megszorította a csuklóját, és ezzel mintegy birtokába vette; mindketten felsóhajtottak a fájdalmas szorításra, szinte kielégült benne a szerelmük.

- Ugye beleegyezik? - sürgette Coupeau.

- Hogy gyötör! - mormogta Gervaise. - Annyira akarja! Nos, igen... Istenem, lehet, hogy nagy bolondságot teszünk.

A férfi felkelt, átölelte az asszonyt, és találomra cuppanós csókot nyomott az arcára. S hogy a csók elcsattant, ő neszelt fel elsőnek, Claude-ra és Étienne-re pillantva, lábujjhegyen megindult kifelé, s fojtottan suttogta:

- Pszt! Vigyázzunk, fel ne ébresszük a lurkókat... A holnapi viszontlátásra.

És felment a szobájába. Gervaise, egész testében remegve, csak ült az ágya szélén majd egy óra hosszat; eszébe sem jutott levetkőzni. Meg volt hatva, úgy találta, hogy Coupeau végtelenül tisztességes volt; egy pillanatig már azt hitte, ott marad éjszakára. A részeg, lent az ablak alatt, úgy nyüszített, mint a megvert kutya. A távolban már elhallgatott a közönséges táncdal a hegedű húrjain.

A következő napokban Coupeau rá akarta venni Gervaise-t, hogy látogassanak fel valamelyik este a nővéréékhez az Aranycsepp utcába. A fiatalasszony azonban, nagyon félénk természetű lévén, ijedten tiltakozott a Lorilleux-éknél teendő látogatás gondolatára. Nem kerülte el a figyelmét, hogy a bádogos tart egy kicsit a házaspártól. Pedig nyilván nem függött a nővérétől, aki még csak nem is a legidősebb testvér volt a családban. Coupeau mama örömest beleegyezik a házasságba, sosem szokott ellenkezni a fiával. Csakhogy Lorilleux-ékről köztudomású volt a családban, hogy tíz frankot is megkeresnek naponta; ebből táplálkozott a tekintélyük. Coupeau meg nem mert volna nősülni, míg ők be nem fogadták a jövendőbelijét.

- Már beszéltem magáról, ismerik a szándékunkat - mondogatta Gervaise-nek. - Istenem! Ne gyerekeskedjék már! Jöjjön fel ma este... Láthatja, nem árulok zsákbamacskát. A nővéremet egy kissé ridegnek találja majd. Lorilleux sem mindig a legbarátságosabb. Tulajdonképpen nagyon mérgesek most, mert ha megnősülök, és nem eszem náluk, kevesebbet tudnak megtakarítani. De nem számít, kidobni azért nem fogják magát... Tegye meg a kedvemért, okvetlenül meg kell lennie!

A hallottaktól Gervaise még jobban megrémült. Egy szombat este azonban elszánta magát. Coupeau érte ment fél kilenckor. Gervaise már felöltözve várta, fekete ruhát, sárga pálma-mintás gyapjúmuszlin kendőt és keskeny csipkés, fehér sapkát viselt. Hat hét alatt - mióta dolgozott - összegyűjtögetett hét frankot a kendőre, kettő és felet a sapkára; a ruha egy kitisztított és átalakított régiből került ki.

- Már várják magát - mondta neki Coupeau, míg egy kis vargabetűvel végigmentek a Halárusok utcáján. - Kezdenek beletörődni, hogy megházasodom. Ma este, úgy látszik, jó ing van rajtuk... S ha még nem látta, hogyan készül az aranylánc, elszórakozhat vele. Éppen sürgős rendelésük van hétfőre.

- Arany van náluk? - figyelt fel Gervaise.

- Meghiszem azt, a falon, a padlón, mindenütt.

Közben a boltíves kapuhoz értek, átvágtak az udvaron. Lorilleuxék a hatodikon laktak, a „B" lépcsőn lehetett felmenni. Coupeau nevetve figyelmeztette Gervaise-t, hogy jól fogja meg a korlátot, és el ne eressze. Gervaise felemelte a fejét, hunyorogva nézte a lépcsőház magasba vesző toronyüregét, melyet három gázláng világított meg: minden második emeleten egy-egy; az utolsó - valahol fönn a magasban - olyan volt, mint a fekete égen reszkető csillag, míg a másik kettő furcsán szabdalt, hosszú fénycsíkokat vetett a vég nélkül kanyargó lépcsőfokokra.

- Phű! Micsoda hagymaleves-szag - jegyezte meg a bádogos, amint felértek az első emeletre. - Nyilván hagymalevest ettek.

A szürke, piszkos lépcsőházban csakugyan átható konyhaszag terjengett. A korlát és a lépcső ragadt a szutyoktól, a repedezett falról mállott a vakolat. Az emeleti fordulókba sötét, zajos folyosók torkolltak, a sárgára mázolt ajtókon, a zár körül fekete kéznyomok; az ablak szintjén levő kiöntőkből émelyítő, nyirkos bűz szállt, elvegyülve a sült hagyma szagával. A földszinttől a hatodik emeletig mindenütt edénnyel csörömpöltek, serpenyőket kaparásztak, fazekakból vakarták villával az ételmaradékot, mosogatás előtt. Az első emeleten Gervaise bepillantott egy nyitott ajtón, melyen vastag betűk hirdették: *Rajzoló;* két férfi ült a viaszos-vászonnal borított, leszedett asztalnál, s pipafüstbe burkolózva, elkeseredetten vitatkozott. A második és harmadik emelet csöndesebb volt, az ajtók hasadékain át egy ringatózó bölcső ütemes kopogása és fojtott gyereksírás hallatszott, egy rekedt női hang tompán dunnyogott, mint a folyóvíz, egy szavát sem lehetett érteni; a kiszögezett táblákon Gervaise elolvasta a neveket: *Gaudronné kártolóműhelye;* arrább pedig: *Madinier, dobozkészítő.*

A negyedik emeleten verekedtek: lábdobogástól dongott a padló, székek borultak fel, szitkok szálltak, ütések csattantak, ijesztő zajjal; a szembe-szomszédokat mindez nem zavarta: nyugodtan kártyáztak, s még az ajtót is kinyitották, hogy járjon a levegő. Az ötödiken Gervaise megállt, hogy kifújja magát; nem szokta a lépcsőt; a folyton kanyargó fal, a szeme előtt elvonuló lakások elszédítették. Itt meg egy család állta útjukat a lépcsőházban; az apa tányérokat mosogatott egy alacsony kiskályhán a kiöntő mellett, az anya a korlátnak támasz-kodva tette tisztába csecsemőjét, lefekvés előtt. Coupeau biztatta Gervaise-t, hogy mindjárt fönt lesznek. Ahogy a hatodikra értek, hátrafordult, bátorítóan rámosolygott. A fiatalasszony feltekintett, kereste, honnan jön az a tiszta, átható és vékony hang, mely a többi hang fölött

már az első lépcsőfoktól kezdve ott zümmögött a fülében. Egy vénkisasszony lakott a tető alatt, ő énekelt, míg tizenhárom garasos babáit öltöztette. A szomszéd szoba ajtaját épp ekkor nyitotta ki egy vödröt vivő lány; Gervaise kibontott ágyat pillantott meg, rajta egy férfi hevert ingujjban, s a levegőbe bámult; a becsukódó ajtón kézzel írt névjegy hirdette: *Clémence kisasszony, vasalónő.* Mire felértek, Gervaise-nek sajgott a lába, kifogyott a lélegzete; kíváncsian hajolt át a korláton; most a legalsó gázégő pislákolt csillag gyanánt a hat emelet szűk kútjának fenekén; a sokféle szag, a ház hatalmasan lüktető, mormogó élete meleg páraként csapódott nyugtalan arcába, s ő viszolyogva állt ott, mint egy szédítő meredély peremén.

- Még nem vagyunk ott - mondta Coupeau. - Ó, hosszú utazás ez!

Megindult egy hosszú folyosón balra. Kétszer befordult, először megint balra, majd jobbra. A folyosónak nem akart vége szakadni, elágazott, szűk volt, repedezett falú, vakolatja-vesztett, imitt-amott gyér gázláng pislákolt benne; az egyforma ajtók úgy sorjáztak, mint a börtönben vagy a kolostorban, majdnem mindegyik tárva volt, be lehetett látni a lakásokba, ahol tanyát vert a nyomor és a munka; a meleg júniusi este vörhenyes párával töltötte meg a szobákat. Végül egy koromsötét folyosórészbe értek.

- Megérkeztünk - közölte a bádogos. - Vigyázzon! A fal mellett menjen; három lépcső következik.

Gervaise még lépett vagy tízet a sötétben tapogatózva. Megbotlott, kiszámolta a három lépcsőfokot. A folyosó végén Coupeau kopogtatás nélkül betaszított egy ajtót. Éles fény vetődött a kőre. Beléptek.

Szűk helyiségbe jutottak, amolyan benyílófélébe, mely szinte a folyosó meghosszabbításának látszott. Kifakult gyapjúfüggöny választotta ketté, mely most egy madzaggal félre volt húzva. Az elülső fülkében ágy állt a ferde tető alatt, a sarokba tolva, továbbá egy öntöttvas kályha, mely még ki sem hűlt vacsora után, két szék, egy asztal s egy szekrény, amelynek a párkányát le kellett fűrészelni, hogy beférjen az ágy és az ajtó közé. A belső fülkében rendezték be a műhelyt; hátul keskeny kohó állt, fújtatóval; jobbra, a falba szerelt satu fölött, vasszerszámok hevertek a polcon; balra, az ablaknál levő kicsi munkaasztal piszoktól ragadós, zsíros fogókkal, ollókkal, parányi fűrészekkel volt tele.

- Mi vagyunk itt! - kiáltott be Coupeau, s előrement a gyapjúfüggönyig.

Nem kapott nyomban választ. Gervaise nagyon izgatott volt, kiváltképpen az zaklatta fel, hogy most mindjárt olyan helyre lép be, ahol csak úgy hever az arany; megbújt a bádogos háta mögött, félénk fejbólintásokkal köszöngetett. Az éles fény - lámpa égett a munkaasztalon, a kohóban lángolt a szén - még jobban megzavarta. Végül meglátta Lorilleux-nét; az alacsony, kövérkés, vörös hajú asszony, tömzsi karját megfeszítve, fekete fémszálat nyújtott egy nagy fogóval, átdugva a satuba fogott dróthúzó lyukain. Lorilleux szintén alacsony termetű volt, de gyöngébb alkatú; úgy dolgozott a munkaasztalon, mint egy fürge majom, a csipeszei hegyével pepecselt valami munkán, mely szinte elveszett bütykös ujjai között. Elsőnek a férj emelte fel a fejét, haja gyér volt, arca sárga, mint az avas viasz, beesett és beteges.

- Vagy úgy! Maguk azok, jó, jó! - dörmögte. - Sietünk, láthatják... Ne jöjjenek be a műhelybe, útban vannak. Maradjanak a szobában.

És megint pepecselni kezdett, arcára zöldes visszfényt szórt a vízzel telt üveggömb, melyen át a lámpa éles kört vetett a munkájára.

- Hozz széket! - szólt oda Lorilleux-né is. - Ez az a hölgy, ugye? Jól van, jól van!

Megcsavarta a drótot, a kohóhoz vitte, széles falegyezővel felélesztette a tüzet, újból felhevítette a szálat, hogy aztán áthúzza a dróthúzó utolsó nyílásain.

Coupeau odatolta a székeket, s a függöny alá ültette Gervaise-t. A helyiség olyan szűk volt, hogy maga már nem fért mellé. A háta mögé ült, előrehajolt, s a fülébe beszélt; a munkát magyarázta. A fiatalasszony meghökkentette a furcsa fogadtatás, kényelmetlenül feszengett Lorilleux-ék sanda pillantásai alatt, zúgott a füle, nem értett egy szót sem. Az asszonyt jóval öregebbnek gondolta volna harmincévesnél, arca fanyar volt, haja tehénfarok formán lógott nyitott blúzára, piszkosnak látszott. A férj, aki csupán egy évvel volt idősebb, valóságos aggastyánnak hatott, keskeny ajka gonoszságról tanúskodott; ingujjban dolgozott, meztelen lábán szakadt papucs éktelenkedett. Gervaise-t leginkább a szűk kis műhely lepte meg, elképesztették a mocskos falak, az ütött-kopott szerszámok, a ragacsos, fekete holmik, melyek úgy hányódtak szanaszét, mint egy ócskavaskereskedésben. Tűrhetetlen volt a hőség. A verejték kövér cseppekben gyöngyözött Lorilleux zöldre vált arcán; Lorilleux-né levetette a blúzát is, karja csupasz volt, inge lelógó mellére tapadt.

- És az arany? - kérdezte félénken Gervaise.

Nyugtalan pillantása a sarkokat fürkészte, a piszokban kereste azt a tündöklést, melyről ábrándozott.

Coupeau elnevette magát.

- Az arany? - ismételte. - Hát itt ni, meg itt, meg ott, a lába előtt.

Mutatta a vékony szálat, mellyel a nővére dolgozott, majd egy másik tekercset, mely úgy lógott a falon, mint egy közönséges drótfonat; aztán leguggolt, s a műhely kövét elfedő farács alól kikotort egy rozsdás tűhegyhez hasonló hulladékot. Gervaise csalódottan kiáltott fel. Lehetetlen, hogy ez a feketés fém arany legyen, hiszen ez olyan csúnya, mint a vas! Addig nem hitte el, míg a férfi bele nem harapott a hulladékba, s meg nem mutatta a foga fénylő nyomát. Coupeau folytatta a magyarázatot: a munkaadók tekercsekben szállítják a már ötvözött aranyat; a munkások először áthúzzák a dróthúzón, hogy megkapják a kívánt vastagságot, miközben négyszer-ötször felhevítik, hogy el ne szakadjon. Erős marok és nagy gyakorlat kell ám ehhez! A nővére nem engedi a férjét a dróthúzóhoz, mert köhög. Roppant erős karja van a nővérének: ő a saját szemével látta, hogy hajszálvékony aranyszál került ki a keze alól.

Közben Lorilleux-re rájött a köhögés; előregörnyedt a székén. Rohama közben fuldokolva kinyögött egy mondatot, de rá sem nézett Gervaise-re, mintha csak magának beszélne:

- Én oszlopláncot csinálok.

Coupeau felállította Gervaise-t. Menjen közelebb, nézze meg. A láncműves is beleegyezően röffentett. A felesége által előkészített szálat rátekerte a láncszemcsavaróra, egy nagyon vékony acélpálcikára. Majd a pálcika mentén óvatosan átfűrészelte a szálat, melynek minden csavarodása egy-egy szemet alkotott. Ezután forrasztani kezdett. A szemeket egy nagy darab faszénre helyezte. Boraxot cseppentett rájuk a keze ügyében levő törött pohár aljából, és a forrasztólámpa vízszintes lángjánál gyors mozdulattal vörösre hevítette őket. Mikor már készen volt vagy száz darabbal, megint az előbbi babramunkába kezdett, nekidőlve az asztalfejnek, egy kisebb deszkának, melyet a keze már fényesre koptatott. Laposfogóval behajlította a láncszemet, egyik oldalt megszorította, beleillesztette a már helyén levő fölső szembe, tűheggyel újra szétnyitotta; megállás nélkül, szabályos mozdulatokkal dolgozott, a láncszemek boszorkányos gyorsasággal követték egymást, Gervaise csak annyit látott, hogy a

lánc mindig növekszik valamicskét, de hogy hogyan, azt nem tudta megfigyelni, és sehogyan sem értette.

- Ez az oszloplánc - mondta Coupeau. - Van még szemeslánc, villalánc, reszeltlánc, zsinórlánc. De ez az oszloplánc. Lorilleux csak oszlopláncot csinál.

A láncműves önelégülten vigyorgott. Míg felcsipkedte a fekete körmei közt elvesző szemecskéket, odaszólt:

- Ide fülelj, Ribizlicsősz!... Épp ma reggel csináltam számvetést. Tizenkét éves koromban kezdtem, ugye? Nahát! Mit gondolsz, hány méter oszlopláncot csináltam a mai napig?

Felemelte sápadt arcát, vörös szemhéja rángatózott.

- Nyolcezer métert, hallod? Két mérföldet!... Na? Kétmérföldes oszloplánc! Elég lenne a környéken valamennyi fehérnép nyakára... Persze, még nincs vége. Remélem, eljutok Párizstól Versailles-ig.

Gervaise visszaült, csalódott volt, mindezt visszataszítónak találta. Mosolygott, hogy megnyerje Lorilleux-ék bizalmát. Leginkább az bántotta, hogy szó sem esett a házasságáról, pedig e nélkül a számára olyannyira fontos dolog nélkül nyilván be sem tette volna ide a lábát. Lorilleux-ék továbbra is úgy viselkedtek, mintha Coupeau valami alkalmatlan kíváncsiskodóval állított volna be hozzájuk. S mikor végre-valahára megindult a beszélgetés, az is csak a ház lakói körül forgott. Lorilleux-né kérdezte az öccsétől, hallották-e feljövet a verekedést a negyediken. Ezek a Bénard-ék mindennap ölik egymást; a férfi tökrészegen jár haza, de az asszony sem jobb nála, annak meg ocsmány szája van. Aztán az első emeleti rajzolóra terelődött a szó: Baudequin, az a nagy égimeszelő szereti adni a bankot, pedig hát fülig úszik az adósságban, állandóan füstöl, s mindig üvöltözik a cimboráival. Madinier úr dobozműhelye a tönk szélén áll; a főnök tegnap bocsátott el megint két munkásnőt; de úgy kell neki, mindent elherdál, a gyerekeinek meg kilátszik a fenekük a nadrágból, megérdemli, hogy csődbe jusson. Gaudronné ugyan furcsán kártolja a matracait: megint teherbe esett, ez azért mégsem való már az ő korában. Coquet-éknek, az ötödikről felmondott a háziúr; negyedévi bérrel tartoztak már; no meg mindenáron a folyosón akarnak főzni; sőt, a múlt szombaton Remanjou kisasszony, az a vénlány a hatodikról, vitte eladni a babáit, s éppen jókor lépett közbe, hogy a kis Linguerlot össze ne égesse magát. Ami Clémence kisasszonyt, a vasalónőt illeti, hát az is jeles firma, de azt meg kell hagyni, hogy nagyon szereti az állatokat, aranyos jó szíve van. Istenem, de kár, hogy egy ilyen jobb sorsra érdemes teremtés minden férfival összeszűri a levet! Valamelyik éjjel úgyis a járdáról fogják felszedni.

- Nesze, ez is kész - mondta Lorilleux a feleségének, odanyújtva a láncot, melyen ebéd óta dolgozott. - Egyengesd ki.

S mint az olyan emberek, akik szeretik untig ismételgetni nehezen kiagyalt elmésségüket, hozzátette:

- Újabb négy és fél láb... Közeledem Versailles-hoz.

Lorilleux-né közben újból felhevítette a láncot, majd áthúzta az egyengetőn. Utána egy hosszú nyelű kis réz serpenyőbe tette, melyben hígított választóvíz volt, és a kohón leétette.

Gervaise, kit Coupeau megint felbátorított, végignézte a befejező műveletet. A leétetett lánc sötétvörös lett. Készen volt, lehetett szállítani.

- Ők nyersen szállítják - magyarázta a bádogos. - A fényezőnők dörzsölik ki posztóval.

Gervaise-nek fogytán volt a türelme. A hőség mind elviselhetetlenebbül fojtogatta. Az ajtót nem nyitották ki, mert Lorilleux a legkisebb huzattól is náthát kap. Mivel még most sem került szóba a házasságuk dolga, menni akart, s észrevétlenül megrántotta Coupeau zubbonyát. Az megértette. Különben őt is zavarba ejtette és bosszantotta ez a tüntető hallgatás.

- Hát akkor mi megyünk is - mondta. - Nem alkalmatlankodunk tovább.

Topogott egy darabig, várt még, egy szót vagy legalább egy célzást remélt. Végül elszánta magát, hogy ő maga pendítse meg a dolgot.

- Tudja, Lorilleux, számítok magára, maga lesz a feleségem tanúja.

A láncműves felütötte a fejét, adta a meglepettet, vigyorgott; a felesége otthagyta az egyengetőt, megállt a műhely közepén.

- Szóval komoly a dolog? - dörmögte az ember. - Ebadta Ribizlicsősze! Sose tudni, hányadán állsz vele!

- Persze, persze, a hölgy az a bizonyos - jegyezte meg az asszony, és végigmérte Gervaise-t. - Istenem! Mi bizony nem adhatunk tanácsot... Hanem azért furcsa ötlet: házasodni! Végül is, ha maguknak jó... Ha nem sikerül, magukra vessenek. Pedig hát nem sokszor sikerül, nem sokszor, nem sokszor...

Utolsó szavait lassabban ejtette, bólogatott hozzá, méregette a fiatalasszony arcát, kezét, lábát, mintha le akarná vetkőztetni, s apróra megvizsgálni a szeplőket is a bőrén. Úgy látszik, rosszabbra számított.

- A fivérem teljesen szabad - folytatta egy árnyalattal érdesebben. - Persze, a család jobban örült volna... Az ember mindig tervezget. De az életben olyan furcsa dolgok történnek... Én nem akarok civódást. Felőlem idehozhatná a leghitványabb nőszemélyt is, akkor is csak azt mondanám: „Vedd el, minket meg hagyj békén!” Pedig hát nem volt rossz dolga itt nálunk. Jó húsban van, látszik, hogy nem éheztettük. És mindig az asztalon volt a meleg leves, percre... Nézd csak, Lorilleux, ugye, hogy a hölgy hasonlít Thérèse-hez? Tudod, ahhoz a kis nőhöz itt szemből, akit elvitt a tüdővész.

- Igen, emlékeztet rá egy kicsit - válaszolta a láncműves.

- És magának két gyereke van, asszonyom. Mondtam is a fivéremnek: „Nem megy a fejembe, hogy vehetsz el egy nőt két gyerekkel...” Ne vegye zokon, ha védem az érdekeit; ez csak természetes... És a tetejébe, maga nem is látszik valami erősnek... Ugye, Lorilleux, a hölgy nem is látszik erősnek.

- Nem, nem erős.

A lábáról nem beszéltek. De sanda pislogásaikból és elbiggyesztett ajkukról Gervaise leolvasta a célzást. Ott állott előttük, sárga pálmamintás vékony kendőjébe burkolózva, s igennel, nemmel válaszolgatott, mintha bírái előtt állana. Coupeau, látva, hogy mennyire kínlódik, közbevágott:

- Nem érdekes... Amit itt beszéltek, az mind nem számít. Az esküvő július huszonkilencedikén lesz, szombati napon. Már kinéztem a naptárból. Rendben van? Megfelel nektek?

- Ó, nekünk aztán mindegy - felelte a nővére. - Minket akár ne is kérdezz... Én nem akadályozom meg Lorilleux-t, hogy tanú legyen. Békességet akarok.

Gervaise lehorgasztotta a fejét, azt se tudta, melyik lábára álljon. Cipője orrával a műhely kövét fedő farács rombuszaiban kotorászott; majd megijedve, hogy elmozdított valamit a helyéről, lehajolt, tapogatózott. Lorilleux sietve odavilágított, és gyanakodva vizsgálgatta az ujjait.

- Vigyázni kell - mondta -, az apró aranyhulladék rátapad a cipőre, az ember úgy elviszi, hogy nem is tud róla.

Nagy feneket kerített a dolognak. A főnökség egy milligramm hulladékot sem engedélyez! Megmutatta a nyúllábat, mellyel lekeféli az asztalfejre tapadó aranyszemcséket, s mutatta a bőrt, melyet az ölébe szokott teríteni, hogy arra essék a hulladék. Hetente kétszer gondosan összesöprik a műhelyt, a szemetet összeszedik, félrerakják, elégetik, a hamut átszitálják, havonta huszonöt-harminc frank ára arany is akad benne.

Lorilleux-né nem vette le a szemét Gervaise cipőjéről.

- Ne vegye rossz néven a hölgy - mondta mézes mosollyal -, de talán megnézhetné a cipője talpát.

Gervaise elvörösödött, visszaült, felemelte a lábát, mutatta, hogy nincs rajta semmi. Coupeau már kinyitotta az ajtót, s visszamordult: „Jó éjszakát!” A folyosóról hívta Gervaise-t, aki utána ment, miután eldadogott pár udvariaskodó szót: reméli, találkoznak még, és jól megférnek majd egymással. Lorilleux-ék azonban már visszatértek a munkájukhoz, a műhely sötét sarkába, ahol a kis kohó úgy világított, mint a tüzes kemencében a fehéren izzó szénmaradék. Az asszony - inge lecsúszott a fél válláról, bőrét vörösre festette a tűz visszfénye - újabb szálat kezdett nyújtani, nyakán az erőfeszítéstől kötélként dagadtak ki az erek. A férj görnyedten ült a vizesgömb zöld fényében, újabb láncba kezdett, laposfogóval behajlította a láncszemet, egyik oldalt megszorította, beillesztette a felső szembe, tűheggyel újra szétnyitotta, folyamatosan, gépiesen, annyit sem késve, hogy megtörölje verejtékes arcát.

Gervaise, amint kiért a hatodik emeleti lépcsőházba, akaratlanul is felsóhajtott, könnyes szemmel:

- Ez nem sok jóval biztat.

Coupeau méltatlankodva csóválta a fejét. Lorilleux megkeserüli még ezt az estét! Ki látott már ilyen zsugori alakot? Azt hiszi, kell valakinek az a három szem aranypor! Ez a sok okvetetlenkedés is csak a fösvénységüket bizonyítja. Azt képzelte a nővére, ő nem nősül meg, csak hogy megtakarítson neki négy sou konyhapénzt? Mindegy, július huszonkilencedikén azért is meglesz az esküvő. Fütyül rájuk!

Gervaise-nek azonban, míg mentek lefelé, még mindig nehéz volt a szíve, furcsa, oktalan félelem kínozta. Ijedten fürkészte a korlát megnyúlt árnyait. Ebben az órában aludt a lépcsőház, s egészen kihalt volt, csupán a második emeleti gázlámpa világította meg, összezsugorodott lángocskája úgy imbolygott ennek a homályos kútnak a mélyén, mint egy éjjeli mécses pisla fénye. A csukott ajtók mögött hallgatott a nyomasztó csend, az asztaltól nyomban ágyukba térő munkások súlyos álma. A vasalónő szobájából azonban csendes nevetgélés hangzott. Remanjou kisasszony is szabdalta még a tizenhárom garasos babák tüllruhácskáit, ollója halkan csettegett, vékonyka fénysugár szüremlett ki a kulcslyukán. Lent, Gaudronnénál még most is gyerek sírt. És a kiöntőkből még orrfacsaróbban áradt a bűz ebben a súlyos, néma, fekete csendben.

Az udvaron, míg Coupeau nyújtott hangon kapunyitást kért, Gervaise visszatekintett, s még egyszer megnézte a házat. Még nagyobbnak rémlett így, a holdtalan ég alatt. A szürke falak - mintha lemosták volna róluk a foltokat, hogy árnyékkal fessék át őket - kiterjedtek, felnyúltak;

még sivárabbak, egészen kopárak lettek most, hogy levetették napközben száradni kitett rongyaikat. A csukott ablakok aludtak. Csak itt-ott világlott egy, mintha kinyitotta volna a szemét, hogy besandítson a feketéllő zugokba. A lépcsőbejáratok fölé keskeny, fénylő tornyot emeltek alulról felfelé egy sorban a hat emelet halványan derengő ablakszemei. A második emeleti dobozműhelyből sárga lámpafény vetődött az udvar kövére, átfúrva a földszinti műhelyeket elborító homályt. S e homály mélyén, abban a mindig nyirkos sarokban, a rosszul elzárt vízvezetéki csapból messzehangzón koppantak a vízcseppek. Gervaise-nek ekkor úgy rémlett, hogy az egész ház ránehezedik, agyonnyomja, jeges lehelete a vállát dermeszti. Megint elfogta az az oktalan félelem, de nyomban el is mosolyodott rajta, mint valami gyerekes ostobaságon.

- Vigyázzon! - figyelmeztette Coupeau.

Kimenőben át kellett ugrania egy nagy tócsán, mely a festödéből gyűlt oda. Ma a tócsa kék volt, mély azúrkék, mint a nyári égbolt, a házmester éjjeli mécsese csillagocskákat rezegtetett benne.

3

Gervaise hallani sem akart lakodalomról. Minek szórják a pénzt? Aztán meg restelkedett is; úgy érezte, fölösleges a környék elé teregetnie a házasságát. De Coupeau felhorkant: nem lehet házasodni csak úgy szárazon, hogy be ne kapnának pár falatot együtt. Fütyül a környékre! Különben is csak szerény szórakozásról van szó: délután kószálnak egy kicsit, aztán lenyúzatnak egy tapsifülest akármelyik vendéglőben. Persze, a csemegéhez sem lesz cincogás, nem kell, hogy a nők riszálják a hátsó fertályukat. Éppen csak koccintanak, aztán mindenki szépen hazasétál, és ágyba bújik.

Tréfával, mókával végül is rábírta a fiatalasszonyt; esküdözött, hogy nem lesz nagy dáridó. Majd ő szemmel tartja az itókát, nehogy valaki is mélyebben nézzen a pohár fenekére. Meg is rendelte a vacsorát - batyubál alapon, öt frankért fejenként - Auguste-nél, a Kápolna körúti Ezüst Malomban. Ez olcsó vendéglő volt, hátul, az udvarában, a három akác alatt táncolni is lehetett. Jól meglesznek az első emeleten. Tíz napig toborozta a vendégeket a nővére házában, az Aranycsepp utcában; ott lesz Madinier úr, Remanjou kisasszony, Gaudronné a férjével. Gervaise beleegyezett, hogy meghívja két cimboráját, Pörkölő Bibit és Sörös Csizmát is. Sörös Csizma ugyan biztosan felönt a garatra, de őt minden batyubálra meghívják, az elképesztő falánksága miatt: hadd mulassanak a kocsmáros megdöbbenésén, amikor tizenkét font kenyér eltűnik ebben a feneketlen bendőben. A fiatalasszony is megígérte, hogy elhozza a főnöknőjét, Fauconnier-nét és Boche-ékat, kik igen jóravaló emberek, összesen tizenöten lesznek az asztalnál. Ez elég. Ha sokan vannak, csak összevesznek.

Coupeau-nak azonban nem volt egy fityingje sem. Bár nem szeretett nagyzolni, ki akart tenni magáért. Kölcsönkért ötven frankot a főnökétől. Ebből mindenekelőtt jegygyűrűt vásárolt, a tizenkét frankos aranygyűrűt Lorilleux vette a készítőnél, kilencért. Továbbá rendelt magának egy császárkabátot, nadrágot és mellényt egy Myrrha utcai szabónál, akinek csak huszonöt frankot adott előlegbe; lakkcipője és Bolivár-kalapja még megfelel a célnak. Mikor félretette a tíz frankot a batyubálra - a maga és Gervaise részét, mivel a gyerekek ingyen ehettek -, alig hat frankja maradt; ebből éppen kitelik egy mise a szegények oltáránál. Nem állhatja ugyan a csuhásokat, az igaz, és a szíve vérzik, hogy ezeknek a haspókoknak vigye a hat frankját, akik nyilván nem az ő filléreiből locsolgatják a torkukat. De hát az esküvő mise nélkül - bármit mondjanak is - nem esküvő. Maga ment a templomba alkudozni; egy álló óra hosszat győzködött egy piszkos reverendájú, nyeszlett, vén pappal, aki úgy tartotta az árait, akár egy piaci kofa. Coupeau-nak nagyon viszketett a tenyere. Gúnyosan megkérdezte tőle, nem akad-e a boltjában egy uraságoktól levetett, alkalmi mise, mely azért megtenné egy tisztességes jegyespárnak. A nyeszlett vén pap egyre dohogott, hogy aligha lesz Isten áldása az ilyen házasságon, de végül is odaadta öt frankért a miséjét. Coupeau megtakarított egy frankot. Kereken egy frankja maradt.

Gervaise sem akart lemaradni. Mihelyt elhatározták, hogy összeházasodnak, igyekezett ő is összekaparni valamit: este túlórázott, sikerült megtakarítania harminc frankot. Nagyon vágyott egy rövid selyemköpenykére, mely tizenhárom frankért volt kitéve a Halárus negyed utcájában. Megvette, majd a Fauconnier-né házában elhunyt egyik mosónő férjétől egy sötétkék gyapjúruhát is vásárolt, és magára alakította. Maradék hét frankjáért kapott egy pár cérnakesztyűt, egy kalaprózsát és Claude-nak egy pár cipőt. A gyerekek zubbonykái szerencsére még tűrhetőek voltak. Négy éjszaka nem aludt: mindent kitisztított, s a legapróbb lyukakat is bestoppolta a harisnyáján és az ingén.

A nagy nap előtti pénteken este Gervaise és Coupeau, hogy megjöttek a munkából, még tizenegy óráig robotoltak otthon. Lefekvés előtt - mindegyik a maga lakásában aludt még - elbeszélgettek egy órácskát Gervaise-nél, boldogan, hogy vége szakad ennek a sok lótás-futásnak. Ámbár elhatározták, hogy nem teszik ki a lelküket a környék kedvéért, a végén mégiscsak komolyan vették a dolgot, s már fogytán volt az erejük. Mire elváltak, majd leragadt a szemük. Hanem azért megkönnyebbülten sóhajtottak fel. Minden elő volt készítve. Coupeau részéről Madinier úr és Pörkölő Bibi voltak a tanúk, Gervaise pedig Lorilleux-re és Boche-ra számított. Bőven elég, ha ők hatan mennek az anyakönyvvezetőhöz és a templomba, fölösleges egy sereg vendéget magukkal cipelni. A vőlegény két nővére ki is jelentette, hogy ők otthon maradnak, rájuk amúgy sincsen szükség. Csak Coupeau mama hullatta könnyeit, mondván, hogy akkor ő inkább előremegy, és meghúzódik egy sarokban; erre megígérték, hogy magukkal viszik. A vendégeket egy órára hívták össze az Ezüst Malomba. Onnan egy kis étvágygerjesztő sétára mennek a Szent Dénes síkra, kifelé vicinálissal, vissza pedig gyalogszerrel, a nagy úton végig. A kiruccanás nagyon jónak ígérkezett; nem lesz hét országra szóló dáridó, csak egy kis tréfa-móka, szerény és tisztességes szórakozás.

Szombat reggel, öltözködés közben, Coupeau-nak eszébe jutott az árva frankja, és nyugtalanság fogta el. Arra gondolt, hogy illendő volna a tanúkat vacsora előtt meghívni egy szelet sonkára s egy pohár borra. Aztán felmerülhetnek nem várt kiadások is. Egy frank tehát semmiképpen sem elegendő. Mivel úgyis magára vállalta, hogy Claude-ot és Étienne-t elkíséri Boche-néhoz, aki este magával viszi őket a vacsorára, mindjárt elment az Aranycsepp utcába, s kertelés nélkül kölcsönkért tíz frankot Lorilleux-től. Pedig nehezen szánta rá magát, mert már előre látta a sógora fintorgó képét. Lorilleux dünnyögött valamit, aztán kajánul elvigyorodott, s végül odaadta a két ötfrankost. De Coupeau jól hallotta, hogy a nővére azt morogja a foga közt: „Jól kezdődik."

Az elöljáróságon fél tizenegyre volt kitűzve az esketés. Ragyogó idő volt, tűzött a nap, perzselte az utcákat. A jegyesek, a mama, valamint a négy tanú - hogy ne nagyon bámulják meg őket - két csoportra szakadtak. Elöl Gervaise ment Lorilleux karján, Madinier úr meg Coupeau mamát kísérte; húsz lépéssel hátrább, a túlsó járdán Coupeau, Boche és Pörkölő Bibi követte őket. Ezek hárman fekete császárkabátban voltak, nyakukat behúzták, kezüket lóbálták; Boche sárga nadrágot vett fel; Pörkölő Bibi nem viselt mellényt, nyakig begombolkozott, csak összecsavart nyakkendője csücskét hagyta szabadon. Egyedül Madinier úr jelent meg frakkban: szögletes szárnyú, bő frakkban feszített; a járókelők megálltak, hogy megcsodálják ezt az úriembert és Coupeau mamát, aki zöld sálat és piros szalagos, fekete főkötőt hordott. Gervaise - sötétkék ruhában, vállára feszülő, szűk köpenykében - szelíd derűvel hallgatta Lorilleux vihogását; a láncművesen, bár hőség volt, bő zsákkabát lötyögött; ahogy kanyarodott az utca, Gervaise hátra-hátrapillantott, és észrevétlenül átmosolygott Coupeau-ra, aki nagyon kínosan érezte magát a tűző napon fénylő új öltönyében.

Bár lassan ballagtak, jó fél órával korábban érkeztek az elöljáróságra. S minthogy az elöljáró késett is, csak tizenegy órakor került rájuk a sor. A terem sarkában álló székekre telepedtek, várakoztak, nézegették a magas mennyezetet, a sivár falakat, halkan beszélgettek, s túlzott előzékenységgel húzták hátrább a székeiket, valahányszor egy hivatalszolga ment át előttük. Fojtott hangon szidták az elöljárót: biztosan a babájánál lopja a napot, a köszvényét gyógyíttatja, vagy talán elitta a nemzetiszínű szalagját. Mégis, amikor a tisztviselő megjelent, tisztelettudón felálltak. Újra leültették őket. Végig kellett várniuk még három esketést, szinte belekábultak a három nagypolgári esküvő emberforgatagába: egymás után érkeztek a fehér ruhás menyasszonyok, a kibodorított nyoszolyólányok, a rózsaszín szalagos kisasszonykák, vég nélkül vonultak a kikent-kifent urak és hölgyek, az alkalomhoz illő, komoly ábrázattal. Végre őket szólították, de kis híján elmaradt az esketés, mert Pörkölő Bibinek nyoma veszett.

Boche talált rá: lent pipázott a téren. Miféle alakok ülnek ebben az ócska aktagyárban? Kibabrálnak a szegény emberrel, csak azt veszik emberszámba, aki vajszínű kesztyűt dug az orruk alá! Aztán felolvasták a paragrafusokat, feltették a kérdéseket, aláírták az okmányokat; mindezeket a formaságokat olyan gyorsan elintézték, hogy a végén csak összenéztek, s meg voltak győződve, hogy a szertartásnak legalább a felét elsikkasztották a hivatalnok urak. Gervaise úgy érezte, meghasad a szíve, kábán állt, zsebkendőjét a szájára szorítva. Coupeau mama forró könnyeket sírt. Mindnyájan nekifeküdtek az anyakönyvnek, s nagy ákombákomokkal belecirkalmazták a nevüket, csak a férj rajzolt keresztet, nem ismervén a betűvetést. Mindannyian adtak négy sou-t a szegények részére. Mikor a hivatalszolga átnyújtotta Coupeau-nak a házasságlevelet, Gervaise oldalba bökte a férjét, mire az előhalászott még öt sou-t a zsebéből. Az elöljáróság jó messze esett a templomtól. Közben a férfiak megálltak egy kis sörözésre, Coupeau mama és Gervaise pedig ribizliszörpöt ivott vízzel. Egy hosszú utcán kellett végiggyalogolniuk, a nap merőlegesen tűzött, árnyék nem volt sehol. A sekrestyés már várt rájuk a kongó templom közepén; egy oldalkápolna felé taszigálta őket, s rájuk förmedt: csúfot akarnak űzni a vallásból, hogy így elkéstek? Öles léptekkel jött egy pap, komor tekintetű, kiéhezett képű, előtte kispap aprózta a lépést, piszkos karingben. A pap elhadarta a misét, elnyelve a latin mondatokat, fordult, hajladozott, oda-odasandítva a párra és a tanúkra. Az ifjú pár nagy zavarban volt az oltárnál, s nem tudván, mikor kell letérdelni, felállni, leülni, a kispap intéseit leste. A tanúk úgy vélték illendőnek, hogy végigállják a szertartást; Coupeau mama megint sírva fakadt, s könnyeivel öntözte az imádságos könyvet, melyet a szomszédasszonyától kapott. Közben elharangozták a delet, véget ért a mise, a templomban visszhangot vert a sekrestyés csoszogása s a helyükre tologatott székek zaja. Ünnepre készíthették elő a főoltárt, mert hallatszott a kárpitokat felszögező mesteremberek kopácsolása. S a félreeső kápolna mélyén, a templomszolga söprűje verte porban a komor tekintetű pap sietve tette Gervaise és Coupeau lehajtott fejére kiaszott két kezét, hogy összeadja őket ebben a sürgés-forgásban, két nagymise között, míg az Úristen távol van a házától. A sekrestyében itt is bejegyezték az esküvőt az anyakönyvbe, s a násznép máris kinn találta magát a tűző napon, a boltíves kapu előtt. Kábultan, kifulladva álltak meg a nagy sietség után.

- Ez megvolna hát! - jegyezte meg Coupeau kényszeredett mosollyal.

Feszengett, tréfálkozni akart, de nem jutott eszébe semmi. Azért mégis hozzátette:

- Na, ez ripsz-ropsz ment. Ezek aztán nem sokat teketóriáznak... Akár a foghúzás: mukkanni sincs időd, s már összeboronáltak, fájdalommentesen.

- Ez a tiszta munka - dörmögte Lorilleux vigyorogva. - Öt perc alatt összecsapják, s egy életre szól... Te szegény Ribizlicsősz! Hát téged is behúztak!

S a négy tanú vállon veregette a bádogost, aki adta a morcost.

Ezalatt Gervaise megcsókolta Coupeau mamát, mosolygott, de a szeme megnedvesedett. Így válaszolt az öregasszony elcsukló szavaira:

- Ne aggódjék, mindent megteszek, ami tőlem telik. Ha balul üt ki, nem én leszek az oka. Nem, biztosan nem, mert én sokkal jobban vágyom a boldogságra... Most már megvan, ugye? Csak rajtunk áll, hogy egyetértsünk és igyekezzünk.

Innen egyenest az Ezüst Malomba mentek. Coupeau a feleségébe karolt. Kacagva siettek előre, mintha hajtaná őket valami, kétszáz lépéssel a többiek előtt jártak, nem látták a házakat, a járókelőket, a kocsikat. A külváros dübörgése harangszóként csengett a fülükben. Mihelyt megérkeztek a vendéglőbe, Coupeau nyomban két liter bort, kenyeret és szeletelt sonkát vitetett a földszinten levő üvegfalú szobácskába, tányér és terítő nélkül, csak úgy egyszerűen, hogy bekapjanak pár falatot. De látva, hogy Boche-nak és Pörkölő Bibinek megjött az

étvágya, hozatott még egy üveggel, és brie-i sajtot is rendelt. Coupeau mama nem éhezett meg, sokkal izgatottabb volt, hogysem enni kívánt volna. Gervaise majd elepedt a szomjúságtól, mohón felhajtott több nagy pohár erősen vizezett bort.

- Majd én elintézem - mondta Coupeau, s a pulthoz menve, kifizette a négy frank huszonötöt.

Egy óra volt, szállingóztak a vendégek. Elsőnek egy kövér, de még mindig szépnek mondható asszony érkezett: Fauconnier-né; nyomott virágmintás, nyersselyem ruhát, rózsaszín nyakbavetőt viselt, kalapja teletűzködve virággal. Utána Remanjou kisasszony lépett be, véznácskán, örökös fekete ruhájában, mely úgy lehet, még éjszakára sem került le róla; vele jött a Gaudron házaspár is, a férj mackósan cammogott, barna mellénye ropogott minden mozdulatára, az állapotos asszony kitolta terebélyes hasát, mely a rikítóan lila szoknyában még gömbölyűbbnek látszott. Coupeau közölte, hogy Sörös Csizmára nem kell várniuk, ő csak a Szent Dénes úton csatlakozik a násznéphez.

- Tyűha, mindjárt nyakunkon a zuhé! - toppant be Lerat-né. - Ennek a fele se tréfa.

S hívta őket a vendéglő ajtajába, jöjjenek, nézzék meg az eget. Tintaszín viharfelhők tornyosultak villámsebesen Párizs déli egén. Lerat-né, a legidősebb Coupeau lány - magas, szikkadt, férfias jelenség - orrhangon beszélt, bő, barnásfekete, hosszú rojtos ruhájában olyan volt, mint egy sovány uszkár, mely most mászott ki a vízből. Úgy pörgette a napernyőjét, mintha fütyköst forgatna. Megölelte Gervaise-t, s tovább beszélt:

- Maguknak sejtelmük sincs, mi van odakint. Valósággal arcul csapja az embert... Mintha lángot fújnának az arcába.

Mindenki sietett kijelenteni, hogy már régóta érzi a vihart. Madinier úr már a templomból kijövet látta, hogy ennek nem lesz jó vége. Lorilleux elmesélte, hogy hajnali háromtól semmit nem aludt, kínozta a tyúkszeme. Ez várható volt, hiszen harmadik napja tart az iszonyatos hőség.

- Ó, még elvonulhat - mondogatta Coupeau, míg az ajtóban állva nyugtalan tekintettel kémlelte az égboltot. - Már csak a nővérem hiányzik, nyomban indulhatunk, mihelyt megérkezik.

Lorilleux-né csakugyan késett. Lerat-né az imént volt fönn nála, még csak a ruhaderekát kapcsolgatta, amikor beállított hozzá, csúnyán össze is kaptak. A magas özvegyasszony még odasúgta a fivérének:

- Szó nélkül otthagytam. Fene rossz kedve van!... Majd meglátod, milyen pofákat vág!

A násznép még egy negyedórát várakozott, türelmetlenül topogva a kocsmahelyiségben, ahol oldalba könyökölték, taszigálták őket a férfiak, kik betértek egy fröccsre. Hol Boche, hol Fauconnier-né vagy Pörkölő Bibi vált ki a társaságból, s ment ki a járdára az eget vizslatni. A vihar nem vonult el; kezdett beborulni, szélrohamok söpörtek végig az utcán, fehér porfellegeket kergetve. Megdördült az ég, Remanjou kisasszony keresztet vetett. A tekintetek aggódva kúsztak a tükör fölött függő kerek órára; húsz perc múlva két óra.

- Na tessék! - kiáltotta Coupeau. - Sírnak az angyalok.

A zápor harsogva verte a kocsiutat, ahol nők futkostak, két kézzel fogva a szoknyájukat. Még tartott az első hullám, amikor végre megérkezett Lorilleux-né is; kifulladva, dühöngve hadakozott a küszöbön az esernyőjével, mely nem akart összecsukódni.

- A fene se látott ilyet! - dadogta. - Pont az ajtóban kapott el. Kedvem lett volna visszafordulni és levetkőzni. Jobb is lett volna... Szép kis esküvő, mondhatom! Ugye megmondtam? Én jövő szombatra akartam. És most esik, mert nem hallgattak rám. Úgy kell! Úgy kell! Bár szakadna le az ég!

Coupeau próbálta csitítani. De a nővére gorombán letorkolta. Nem ő fizeti meg a ruháját, ha tönkremegy. Fekete selyemruhát viselt, alig tudott lélegzeni benne; a szűkre szabott ruhaderék vágta a vállát, majd lepattantak a gombjai; testhezálló szoknyája úgy a combjára tapadt, hogy csak tipegni tudott tőle. Hanem a társaság női tagjai ajkukat beszíva, ellágyultan legeltették a szemüket öltözékén.

Lorilleux-né láthatóan tudomást sem vett a Coupeau mama mellett üldögélő Gervaise-ről. Hívta Lorilleux-t, elkérte a zsebkendőjét, aztán félrevonult a helyiség sarkába, s gondosan letörölgetett a ruhájáról minden egyes esőcseppet.

A zuhogás hirtelen elállt. Még sötétebb lett, mintha beesteledett volna, széles villámoktól felhasogatott, ónszínű éjszaka borult a városra. Pörkölő Bibi nevetve jósolta, hogy hamarosan csuhások potyognak az égből. A vihar még eszeveszettebben tört ki másodszor is. Fél óra hosszat úgy szakadt az eső, mintha dézsából öntenek, a dörgések egybefolytak. A férfiak az ajtóban álldogálva nézték a szürke vízfüggönyt, a megáradt csatornákat, a csobogó tócsákból felcsapódó, szétporzó vizet. Az asszonyok riadtan ültek, szemüket elfödve. A beszélgetés abbamaradt, torkuk elszorult. Boche megeresztett egy tréfát a prüszkölő Szent Péterről, de még csak el sem mosolyodott senki. Amint ritkultak a dörgések, s az égzengés elhalt a távolban, a társaság türelmetlenkedni kezdett; felzúdultak a vihar ellen, szitkozódtak, öklükkel fenyegették a felhőket. Most finom eső hullott a hamuszínű égből, siváran, végeérhetetlenül.

- Két óra elmúlt! - fakadt ki Lorilleux-né. - Végtére is nem éjszakázhatunk itt!

Remanjou kisasszony azt ajánlotta, menjenek ki mégis a környékre, legföljebb nem jutnak túl a várárkokon. De a násznép tiltakozott: az utak bizonyára feláztak, még a fűbe se lehet leülni; különben sincs vége, úgy látszik, jöhet még az áldás. Coupeau szemmel követett egy bőrig ázott munkást, aki nyugodtan sétált az esőben. Halkan megjegyezte:

- Ha ez a marha Sörös Csizma a Szent Dénes úton vár ránk, legalább nem kap napszúrást.

Nevettek. De aztán mindjobban elsavanyodtak. Kezdett tűrhetetlenné válni a helyzet. Valamit határozni kellett. Nyilván nem bámulhatják itt vacsoráig egymás szép szemét. A vigasztalanul szitáló esőbe bámulva, egy negyedóráig törték a fejüket, mitévők legyenek. Pörkölő Bibi kártyázni akart; Boche, ki alamuszi természetű volt, és szeretett malackodni is, tudott egy mókás játékot: játsszanak „gyóntatóst”; Gaudronné azt ajánlotta, menjenek a Clignancourt útra, hagymás lepényt enni; Lerat-né inkább azt szerette volna, ha vicceket mesélnek; Gaudron nem unatkozott, igen jól érezte magát, de nem bánta volna, ha mindjárt asztalhoz ülnek. Minden javaslatot megvitattak, aztán mérgesen elvetették: ez ostobaság, azt mindenki unná, még azt hinnék róluk, hogy éretlen kölykök. Lorilleux is le akarta tenni a garast, s nagyon egyszerű tervvel állt elő: sétáljanak el a külső körutakon a Père-Lachaise temetőig, akár be is mehetnek, hogy megnézzék Héloïse és Abélard sírját, ha marad még idejük. Erre már Lorilleux-né sem tudta türtőztetni magát és kitört. Ő szedi a sátorfáját! Igenis, ezt teszi! Vagy bolondnak nézik őt? Azért öltözködött, ázott, hogy a végén bezárkózzék egy kocsmába? Nem és nem, elege van az efféle lakodalomból, inkább ül otthon. Coupeau és Lorilleux elállta a kijáratot. Lorilleux-né kiabált:

- Félre innét! Mondtam, hogy elmegyek!

Miután a férjének sikerült valahogy lecsendesítenie, Coupeau odament Gervaise-hez, aki békésen beszélgetett a sarokban az anyósával és Fauconnier-néval.

- Hát maga nem ajánl semmit? - kérdezte tőle Coupeau, nem mervén még tegezni.

- Ó, amit a többiek akarnak - válaszolta nevetve. - Nincsenek kívánságaim. Megyünk, nem megyünk, nekem mindegy. Én nagyon jól megvagyok, többet nem is kívánok.

Valóban, nyugodt öröm ragyogott az arcán. Hogy a vendégek megérkeztek, mindegyikükkel váltott pár szót, halkan, megindultan; figyelmesen hallgatta őket, de nem avatkozott a vitáikba. A zivatar alatt elmerengett, nézte a villámokat, mintha felvillanó fényüknél nagyon súlyos dolgokat látna a messzi jövőben.

Madinier úr eddig nem szólt semmit. A pultnak dőlt, szétvonva frakkjának két szárnyát, főnöki méltósága tudatában. Sokáig köszörülte a torkát, forgatta dülledt szemét.

- Istenem! - kezdte. - Talán elmehetnénk a múzeumba...

S állát simogatva, kérdőn pislantott a gyülekezetre.

- Vannak ott ókori leletek, képek, festmények, egy halom miegymás. Roppantul tanulságos... Talán nem is látták még. Ó, nagyon érdemes megnézni, legalább egyszer.

A vendégek tanácstalanul néztek egymásra. Nem, csakugyan, Gervaise nem ismeri a múzeumot; Fauconnier-né sem, Boche és a többiek úgyszintén. Coupeau-nak rémlik, mintha járt volna már ott valamelyik vasárnap, de nem is igen emlékszik rá. Még bizonytalankodtak azonban, amikor Lorilleux-né, kire nagy hatást gyakorolt Madinier úr tekintélyes külseje, kimondta a szentenciát: ez nagyon illendő, nagyon tisztességes ajánlat. Ha már úgyis feláldozzák a napjukat, s fel is vannak öltözve, legalább nézzenek meg valamit saját épülésükre. Ezzel mindnyájan egyetértettek. Még szemerkélt az eső, s így kölcsönkérték a kocsmárostól azokat a kék, zöld, gesztenyebarna, ócskábbnál ócskább esernyőket, melyeket a vendégek felejtettek ott. Aztán elindultak a múzeumba.

A menet balra fordult, s a Szent Dénes-negyeden át vonult be Párizsba. Coupeau és Gervaise megint az élen haladt; előrefutottak, lehagyták a többieket. Madinier úr most Lorilleux-nénak nyújtotta a karját, mivel Coupeau mama - a fájós lába miatt - a kocsmában maradt. Mögöttük Lorilleux és Lerat-né, Boche és Fauconnier-né, Pörkölő Bibi és Remanjou kisasszony, a végén pedig a Gaudron házaspár haladt. Tizenketten voltak. Hosszúra elnyúlt a sor a gyalogjárón.

- Ó, mi nem tehetünk róla, higgye meg - bizonygatta Lorilleux-né Madinier úrnak. - Nem is tudjuk, hol csípte fel, azazhogy nagyon is jól tudjuk, de hát minek beszéljünk róla, nem a mi dolgunk, ugyebár?... A férjemnek kellett megvennie a karikagyűrűt. Ma reggel, alighogy felkeltünk, tíz frankot kellett kölcsönözzünk nekik, mert nem tudtak volna mihez kezdeni... Miféle menyasszony az, aki egyetlen rokonát sem hívja meg az esküvőre? Állítólag él Párizsban egy nővére, valami hentesné. Miért nem hívta meg?

Abbahagyta, hogy rámutasson Gervaise-re, aki a lejtős úton erősebben bicegett.

- Nézze ezt meg! Látott már ilyet?... Ó, ez a bumli!

Bumli! A szó pillanatok alatt körülfutott a társaságban. Lorilleux vigyorogva ajánlotta, hogy nevezzék így. Fauconnier-né azonban Gervaise védelmére kelt: hiába is csúfolják, mert nagyon tiszta, nagyon rendes nő az, s dolgozik kettő helyett is, ha kell. Lerat-né, ki szerette a kétértelmű célzásokat, azt mondta, hogy a kis nő „szerelemben sántikál”; hozzátette azt is, hogy sok férfi bomlik az ilyenekért - bővebb magyarázatokba azonban nem bocsátkozott.

A násznép kiért a Szent Dénes utcából, átvágott a körúton. Egy pillanatra megtorpant a kocsiáradat előtt, de aztán nekimerészkedett a kocsiútnak, melyet latyaktengerré változtatott a zivatar. Az eső megint rákezdett, a násznép ernyőt nyitott; a férfiak kezében imbolygó nagy paraplék alatt a nők feltűrték a szoknyájukat, a menet széthúzódott a sáros utcán, a két járda között. Két suhanc rikoltozni kezdett: „Maskarák! Maskarák!" A járókelők összecsődültek, a boltosok nevetve kandikáltak ki a kirakatuk mögül. A nyüzsgő tömegben, a körút szürke és lucskos hátteréből élesen váltak ki a felvonuló párok színfoltjai: Gervaise sötétkék ruhája, Fauconnier-né virágmintás nyersselyem öltözéke, Boche kanárisárga nadrágja; az ünneplőbe öltözött férfiak peckes tartása mulatságos farsangi jelmezzé változtatta Coupeau császár-kabátját és Madinier úr szögletes szárnyú frakkját; Lorilleux-né elegáns ruhája, Lerat-né rojtjai, Remanjou kisasszony ráncos szoknyája elütöttek egymástól, felvonultatva a szegények ruhatárának szedett-vedett kincseit. De kiváltképpen az urak fejfedői keltettek élénk derültséget, mulatságos alakjukkal; szekrények mélyén kifakult, magas, szétlapult vagy kicsúcsosodó, divatjamúlt vén kalapok voltak ezek, feltűrt, egyenes, nagyon széles vagy túlságosan keskeny, feltűnő formájú karimával. De még szélesebb mosolyra húzódtak az ajkak, amikor legvégül, a látványosság utolsó tagjaként megjelent Gaudronné, a kártolónő, rikító lila ruhájában, feltűnően előretolva roppant terjedelmű terhes hasát. A násznépnek egyáltalában nem volt sietős, még élvezte is, hogy nézik, s jólelkűen derült a tréfás megjegyzéseken.

- Nini, a menyasszony! - rikoltott az egyik suhanc, Gaudronnéra mutatva. - Jaj, a szegény! Ez már bekapta a legyet!

A társaság dőlt a nevetéstől. Pörkölő Bibi visszafordulva megjegyezte, hogy a fickó jól célba talált. A kártolónő nevetett a leghangosabban, de nem bújt el: nem szégyen az, sőt! Útközben is látta, hogy nem egy asszony irigykedve sandít rá.

Befordultak a Cléry utcába, majd a Kalapács utcán mentek tovább. A Győzelmek terén megálltak. A fiatalasszonynak kioldódott a bal cipőfűzője; XIV. Lajos szobra előtt kötötte be, a párok köréje gyűltek, várták s ugratták, hogy kilátszik a lábikrája. Végigmentek a Kismezők Keresztje utcán, és megérkeztek a Louvre-hoz.

Madinier úr udvariasan kérte, hadd vezethessen. Óriási a múzeum, könnyen eltévednének; no meg, ő ismeri is a szép helyeket, gyakran járogatott fel egy művésszel, igen értelmes fiatalember az illető, akitől egy dobozkészítő cég doboztető-rajzokat szokott rendelni. A násznép, amint belépett odalent az asszír gyűjteménybe, összeborzongott. Teringettét! Nincs valami meleg; a terem megtenné pincének is. A párok csak lassan haladtak előre, fejüket felemelve, hunyorogva bámulták a kőóriásokat, a szent mozdulatlanságba meredt fekete márványistenségeket, a halott arcú, elvékonyodott orrú, duzzadt ajkú, félig macska, félig nő szörnyetegeket. Nagyon csúnyának találták őket. Mennyivel szebben faragják a követ manapság! Tátott szájjal bámultak egy föníciai feliratot. Lehetetlen, hogy valamikor el tudták olvasni ezt a macskakaparást!

Madinier úr azonban már az első emeleten járt Lorilleux-nével, és hangos szóval hívta őket a bolthajtások alól:

- Jöjjenek már. Nincs semmi érdekes azokon az izéken... Az első emeletet nézzék meg.

A lépcsőház szigorú kopársága láttán elkomolyodtak. Az első emeleten álló méltóságos teremőr mintha éppen őket várta volna piros mellényben, aranysujtásos libériában; ez még növelte elfogódottságukat. Tisztelettudón, lábujjhegyen léptek be a francia galériába.

A keretek aranyától káprázó szemmel, megállás nélkül követték a kistermek hosszú sorát; sokkal több kép vonult el előttük, semhogy alaposan megnézhették volna őket. Egy órát kellett volna időzniük mindegyik előtt, hogy megértsék. Mennyi festmény, a kutyafáját! Szép kis

pénzt ölhettek ezekbe! A végén Madinier úr váratlanul megállította őket *A Meduza tutaja*[1] előtt; elmagyarázta a témát. Döbbenten, megdermedve álltak, hallgattak. Mikor újból elindultak, Boche tömören szavakba öntötte valamennyiük érzéseit: „Ezt jól eltrafálták!”

Apolló termében különösen a parkett ejtette bámulatba a társaságot: a fénylő, tükörsima parketten visszatükröződtek a párnás padok lábai. Remanjou kisasszony lehunyta a szemét, úgy érezte, vízen jár. Gaudronnénak odakiáltották, hogy óvatosan lépkedjen, az állapota miatt. Madinier úr mutogatta a mennyezet aranyozását, a freskókat; belefájdult a nyakuk, és nem láttak semmit. Mielőtt a négyszögű teremhez értek volna, rámutatott egy ablakra:

- Erről az erkélyről lövöldözött IX. Károly[2] a népre.

Közben figyelte a menet végét. Egy kézmozdulattal megálljt intett a négyszögű terem közepén.

- Itt csupa remekmű van - közölte suttogva, mintha legalábbis templomban volnának.

Körbejártak. Gervaise *A kánai menyegző*[3] történetét kérdezte; milyen kár, hogy nem írják ki a keretre, miről szól a kép. Coupeau megállt Mona Lisa képmása előtt, úgy találta, hasonlít valamelyik nénikéjéhez. Boche és Pörkölő Bibi vihogva kacsintottak össze a meztelen nők előtt. Antiope[4] combjait különösen elragadtatva szemlélték. Leghátul a Gaudron házaspár ámult-bámult: a férj eltátotta a száját, az asszony összekulcsolta kezét a hasán, elérzékenyülve, báván álltak Murillo *Madonná*-ja előtt.

Miután körüljárták a termet, Madinier úr azt indítványozta, kezdjék elölről; megéri a fáradságot, ő főként Lorilleux-nével foglalkozott, a selyemruhája miatt; nagy lelki nyugalommal válaszolgatott a kérdéseire. S hogy az asszony a *Tizian kedvese* felől érdeklődött - szőke haja nagyon hasonlított az övéhez -, Madinier úr ráfogta, hogy az a Belle Ferronière,[5] IV. Henrik király ágyasa, akiről színdarabot is adtak elő az Ambiguben.

Ezután a násznép átment a hosszú csarnokba, ahol az itáliai és flamand iskolák vannak. Kép kép hátán, szentek, férfiak, nők, érthetetlen arckifejezéssel, megfeketült tájképek, megsárgult állatok, élőlények és tárgyak olyan tarkabarka tömkelege, hogy belefájdult a fejük. Madinier úr nem beszélt többet, lassan vezette a menetet, mely rendben sorjázott mögötte, félrecsavart nyakkal, a magasba bámulva. Egymás után vonultak el a művészet századai szájtáti műveletlenségük előtt: a középkor finom szárazsága, a velenceiek ragyogása, a németalföldiek fényekkel telített, vaskos életszerűsége. De őket leginkább a másolók érdekelték, akik a látogatók között helyezték el állványaikat, és zavartalanul festegettek; különösképpen azt az idős hölgyet csodálták meg, aki egy magas létra tetejéről közönséges meszelőt húzogált egy hatalmas vászon halványkék égboltján. Lassan híre mehetett, hogy násznép járja a Louvre-t; összefutottak a festők, szájukat nevetésre húzva; a kíváncsiak előre leültek a bársonypadokra, hogy

---

[1] Géricault (1791-1824) műve, megrázó erővel ábrázolja a *Meduza* fregatt hajótörötteit.

[2] Szent Bertalan véres éjszakáján (1572. aug. 23.) a király - egy egykori történetíró szerint - palotája ablakából egy hosszú muskétával vadászott a menekülő hugenottákra.

[3] Paolo Veronese (1528-1588) itáliai festő monumentális képe.

[4] Correggio (1494-1523) itáliai festő mitológiai tárgyú festménye.

[5] „A szép La Ferronné” vagy „A szép vasárusné”, I. Ferenc francia király állítólagos szeretője. Sokáig - tévesen - azt hitték, hogy portréját Leonardo da Vinci festette. A Louvre-beli arckép valószínűleg Lodovico Moro kedvesének, Lucrezia Crivellinek képmása, és alighanem Leonardo valamelyik követőjétől származik.

kényelmesen nézhessék a felvonulást; a teremőrök összeszorították a szájukat, nehogy egy gunyoros megjegyzés kicsússzon rajta. A násznép - kimerülten s már sokkal kevésbé tisztelettudón - úgy csiszegett-csoszogott, úgy dobogott a visszhangos parketten, mintha elszéledt nyáj szabadult volna be a tiszta termek áhítatos csöndjébe.

Madinier úr azért hallgatott el, hogy annál nagyobb legyen majd a meglepetés. Egyenest Rubens *Parasztbúcsú*-jához vezette őket. Ekkor sem szólt semmit, csak sokatmondóan hunyorított a vászonra. Az asszonyok, orrukat a festménybe dugva, felsikoltottak, aztán elfordultak, égővörös arccal. A férfiak visszahúzták, ugratták őket, keresték a trágár jeleneteket.

- Nézzék már! - mondogatta Boche. - Ez minden pénzt megér. Ez itt rókázik. Az meg pössent. Hát ez itt! És az ott!... De ezek is jól csinálják, emitt ni!

- Mehetünk is - jelentette ki Madinier úr, sikerével elégedetten. - Erre már nincs több látnivaló.

A násznép visszafordult, újból végigment a négyszögű termen és Apolló termén. Lerat-né és Remanjou kisasszony siránkoztak, hogy leszakad már a lábuk. De a dobozkészítő meg akarta még mutatni Lorilleux-nek a régi ékszereket. Itt vannak oldalt, egy kisteremben, behunyt szemmel is odatalál. De rosszul emlékezett, elvétette az utat, s végighurcolta őket hét-nyolc elhagyatott, hideg termen, ahol csak sivár vitrinek sorakoztak, bennük tömérdek csorba edény s mindenféle csúf pofa. A násznép borzongott, halálosan unta magát. Kijáratot keresgélve a rajzok kellős közepébe pottyantak. Újabb vándorlás kezdődött, végeszakadatlan; a rajzok csak nem akartak fogyni, terem teremre nyílt, s nem volt bennük semmi érdekes, csak bemaszatolt papírlapok a fal mellett sorakozó üvegfedelek alatt. Madinier úr elvesztette a fejét, s nem akarván beismerni, hogy eltévedt, egy emelettel följebb vitte őket. És a násznép folytatta vándorlását a tengerészeti múzeumban, műszer- és ágyúmodellek, domborított térképek, csecsebecsének beillő tengerjáró hajók között. Negyedórai gyaloglás után újabb lépcsőre bukkantak, valahol hátul. Lementek, s ismét rajzok közé kerültek. Ekkor erőt vett rajtuk a kétségbeesés, találomra csoszogtak végig a termeken, a párok még mindig sorban vonultak Madinier úr mögött, aki a homlokát törölgetve, magánkívül szidta az igazgatóságot, hogy átépíttette az ajtókat. A teremőrök s a látogatók hüledeztek. Húsz perc leforgása alatt többször látták őket a négyszögű teremben, a francia galériában, az üvegszekrények előtt, melyekben apró keleti istenek alusszák álmukat, ítéletnapig se jutnak ki innét! Sajgó lábbal, reményvesztetten bolyongtak, irgalmatlan zajt csapva, a menet végére hagyva a nagy hasú Gaudronnét.

- Záróra! Záróra! - hangzott a teremőrök harsány kiáltása.

Hajszálon múlt, hogy be nem záratták magukat. Végül is egy teremőr állt a sor élére, s a kapuig vezette őket. A ruhatárból kiváltották ernyőiket, de csak a Louvre udvarán lélegeztek fel igazán. Madinier úr visszanyerte lelki egyensúlyát; ott hibázta el a dolgot, hogy nem balra fordult; most már emlékszik is, hogy az ékszerek balra vannak. Különben az egész társaság tüntetően örvendezett, hogy mindezt megismerhette.

Négy óra volt. Két szabad órájuk van vacsoráig. Elhatározták, hogy járnak egyet, hadd teljen az idő. Az elcsigázott asszonyok legszívesebben beültek volna valahová; de mivel senki nem indítványozta, hogy harapjanak valamit, a násznép megindult, s nekivágott a rakpartnak. Megint eleredt az eső, s úgy zuhogott, hogy a hölgyek ruháit az ernyők sem menthették meg az elázástól. Lorilleux-né szíve elszorult, valahányszor eső cseppent a ruhájára. Azt ajánlotta, húzódjanak a Királyhíd alá; azzal fenyegetőzött, hogy - követik vagy sem - lemegy egyedül. A menet levonult a Királyhíd alá. Így már mindjárt más a helyzet! Remek ötlet volt, az szentigaz! A hölgyek a kőre terítették zsebkendőjüket, s rákuporodtak; tépdesték a kövek közül kihajtó fűszálakat, bámulták a feketén hömpölygő vizet, akárha kirándultak volna. A

férfiak nagyokat kurjongattak, hogy a szemközti boltív visszaverje hangjukat; Boche és Pörkölő Bibi felváltva bömböltek egy-egy szitkot a levegőbe; „Disznóóó!” - bőgték torkuk szakadtából, s nagyot nevettek, ha a szó visszaverődött. Amikor berekedtek, lapos kavicsokat keresgéltek, s „kacsázással” szórakoztak. Közben elállt az eső, de ők olyan jól érezték magukat, hogy eszük ágában sem volt felkerekedni. A Szajna hömpölygette zsíros hullámait, ócska dugókat, zöldséghéjat, egy rakás szemetet sodorva magával, amit az örvény meg-megforgatott, s lehúzott a víz alá; félelmesen borult a folyóra a bolthajtás komor árnya, míg fönt a hídon omnibuszok, fiákerok dübörögtek, s nyüzsgött a nép; de Párizsból csak a tetők látszottak, jobbra és balra, mint valami mély lyuk fenekéről. Remanjou kisasszony felsóhajtott; ha fa is volna a közelben, szinte azt hinné, a Marne partján van, ahová 1817-ben járogatott le egy fiatalemberrel, kit még ma is sirat.

Madinier úr jelt adott a szedelőzködésre. A Tuileriák kertjén mentek át, a karikázó, labdázó gyerekek megzavarták a párok szép rendjét. A Vendôme térre érkezve, a násznép sokáig bámulta az emlékoszlopot; Madinier úr, hogy kedvében járjon a hölgyeknek, azt ajánlotta, menjenek fel, és nézzenek le Párizsra. Az ötlet nagy tetszést aratott. Helyes, helyes, menjenek csak, később lesz min nevetni. Meg érdekes is a dolog, kivált annak, aki világéletében csak a flasztert koptatta.

- Csak nem hiszik, hogy a Bumli felmászik oda a sánta csülkével - morogta Lorilleux-né.

- Én szívesen felmegyek, de csak ha nincs férfinépség a hátam mögött - jelentette ki Lerat-né.

Nekivágtak. A kikoptatott lépcsőfokokon botladozva kapaszkodtak fel a szűk csigalépcsőn, a fal mellett, tizenketten libasorban. Dülöngéltek a nevetéstől a koromsötétben. A hölgyek sikongattak. Ez nem járja, az urak csiklandozzák őket, csipkedik a lábukat. De bár ne szóltak volna! A férfiak egérvadászatot rendeztek. Baj persze nem lett a dologból; tudták, hol kell abbahagyni, hogy folt ne essék az illendőségen. Boche remek tréfát eszelt ki, amit aztán az egész társaság felkapott. Gaudronnét kezdték szólongatni, mintha lemaradt volna valahol, s tudakolták, átfér-e a hasa. Hát hogyisne! Képzeljék el, ha bennszorulna, és - se le, se fel - elállná az utat; ki nem kerülnének innét elevenen! Úgy hahotáztak ezen az állapotos hason, hogy zengett belé a torony. Boche elemében volt; ijesztgette őket, hogy ebben a kéménylyukban fognak megöregedni; talán nincs is ennek vége, egyenest az égben kötnek majd ki. Rémítgette a hölgyeket, mondván, hogy inog a torony. Coupeau egész idő alatt nem szólt egy szót sem; Gervaise mögött lépkedett, ölelte a derekát, érezte, hogy az asszony átengedi magát. Amint hirtelen kiértek a szabadba, éppen a nyakát csókolgatta.

- Szép alakok vagytok, mondhatom! - háborodott fel Lorilleux-né. - Rajta csak, ne zavartassátok magatokat!

Pörkölő Bibi úgy tett, mintha mérges volna. A foga közt morogta:

- Akkora zajt csapnak! Még a lépcsőfokokat sem tudtam megszámolni.

Madinier úr már a teraszról mutogatta az emlékműveket. Fauconnier-né és Remanjou kisasszony a világ minden kincséért sem bújtak volna elő a lépcsőházból; a mélység puszta gondolatára is rosszullét fogta el őket; csak a kisajtóból pislogtak félénken kifelé. Lerat-né bátrabb volt, körbejárt a szűk teraszon, a kupola bronzfalához tapadva. Mégiscsak hallatlanul izgalmas, ha meggondolja az ember, hogy elég a fél lábát átvetnie... Micsoda bukfenc, te Úristen! A férfiak sápadozva nézték a teret. Úgy érezték magukat, mintha ég és föld között lebegnének. Nem tréfadolog! A hátuk is beleborsózott. Madinier úr azt tanácsolta, emeljék fel a fejüket, és nézzenek egészen messze, a távolba, akkor nem szédülnek. És mutogatta az Invalidusokat, a Panthéont, a Notre-Dame-ot, a Szent Jakab tornyát, a Montmartre magaslatát. Lorilleux-né megkérdezte, ki látja a Kápolna körúton az Ezüst Malom vendéglőt, ahol

vacsoráznak. Tíz percig keresték-kutatták, még össze is vesztek rajta; mindenki máshová helyezte. Párizs köréjük vonta kéklő távolú, mérhetetlen, szürke tengerét, mély völgyeit, ahol háztetőhullámok gördültek; a jobb part homályba burkolózott, rezes felhőfoszlány úszott fölötte; az aranyrojtos felhő széléről lecsordult a fény, sziporkázó tüzeket gyújtva a bal part ezernyi ablakában, s rárajzolta az esőmosta, tiszta égboltra a bal parti városrész ragyogó körvonalát.

- Azért kár volt felmászni, hogy itt leharapjuk egymás orrát - mérgelődött Boche, mikor lefelé indult a lépcsőn.

A násznép némán, duzzogva ment le, csak a cipők kopogtak a lépcsőfokokon. Ahogy leértek, Madinier úr akart fizetni. De Coupeau tiltakozott, és gyorsan az őr markába nyomott huszonnégy sou-t, kettőt fejenként. Fél hat lehetett; éppen ideje volt visszatérni. A körutakon és a Halárus-negyeden át mentek visszafelé. Coupeau azonban úgy vélekedett, hogy a kiruccanás nem végződhet csak így szárazon; betuszkolta a társaságot egy kocsmába, s vermutot ittak.

A vacsorát hat órára rendelték. A násznépet már húsz perce várták az Ezüst Malomban. Boche-né, ki a ház őrizetét egyik lakójára bízta, Coupeau mamával beszélgetett az első emeleti helyiségben, a terített asztal mellett; a két lurkó meg, Claude és Étienne, akiket a házmesterné hozott magával, az asztal alatt mászkált a tömérdek székláb között. Gervaise, mihelyt belépett, észrevette a kicsiket, akiket egész nap nem látott; ölébe vette őket, cuppanós csókokat nyomott az arcukra.

- Jók voltak? - kérdezte Boche-nétól. - Nem volt sok bosszúsága velük?

Erre az elmesélte, mi mindent csacsogtak össze ezek a kis vakarcsok a délután folyamán, amiken ő halálra kacagta magát; ezt hallván, anyjuk újra felkapta és magához szorította őket, túláradó szeretettel.

- Csak szégyen ez Coupeau-ra nézve - fanyalgott Lorilleux-né a többi hölgynek, a terem végében.

Gervaise egész nap őrizte reggeli mosolygós nyugalmát. A séta után azonban elborult a tekintete, ha a férjét és Lorilleux-éket nézte, elgondolkodó, figyelmes arccal. Észrevette, hogy Coupeau meghunyászkodik a nővére előtt. Tegnap még verte a mellét, fogadkozott, hogy majd ő ráncba szedi ezeket a mérges viperákat, csak sokat sziszegjenek. Ma pedig - Gervaise jól látta - alázatosan csúszott-mászott előttük, kívánságaikat leste, s odavolt, ha rossz kedvüket látta. Mindez csak a jövőjük miatt aggasztotta a fiatalasszonyt.

Már csak Sörös Csizmára vártak, aki még mindig nem érkezett meg.

- Üsse kő! - kiáltott fel Coupeau. - Üljünk asztalhoz. Meglátják, mindjárt idetolja a képes felét; jó orra van, messziről kiszagolja a pecsenyét... Biztosan jól mulatott, ha még mindig ott posztol a Szent Dénes úton.

A násznép, nagy székhúzogatással, jókedvűen asztalhoz ült. Gervaise Lorilleux és Madinier úr közé került, Coupeau pedig Fauconnier-né és Lorilleux-né szomszédságába. A többiek kedvük szerint ültek ide vagy oda, mert ha előre kijelölik a terítékeket, se vége, se hossza a sértődéseknek, vitáknak. Boche Lerat-né közelébe furakodott. Pörkölő Bibinek Remanjou kisasszony és Gaudronné jutott. Boche-né és Coupeau mama az asztalvégen kaptak helyet: maguk mellett tartották a gyerekeket, mondván, hogy majd ők felvágják a húst, s adnak inni nekik - persze módjával - a borból.

- Senki nem mond asztali áldást? - kérdezte Boche, míg a hölgyek a terítő alá igazgatták a szoknyájukat, a pecsétektől tartva.

Lorilleux-nének nem voltak ínyére az efféle tréfák. A metéltleves majdnem kihűlt már, hangosan szürcsölve, sebesen kanalazták. Két pincér szolgált fel, zsírpecsétes, rövid kiskabátban, kétesen fehér kötényben. Az udvari akácokra nyíló ablakokon át behatolt a zivatar utáni napszállta halvány, de enyhén langyos sugara. A fákról beverődött a fény ebbe a nyirkos zugba, zöldes színbe vonta a füstös termet, s a penészszagú, nedves terítőn táncoltatta a lombok árnyait.

A helyiség két végében egy-egy légypiszkos tükör is volt: az asztal végtelen hosszúnak látszott bennük; a sárgás, vastag tányérok késkarcolta repedéseibe feketén rakódott le a zsíros mosogatólé. Ha pincér jött fel a konyhából, a helyiség végében kicsapódott az ajtó és nehéz zsírszag áradt be rajta.

- Ne beszéljünk mind egyszerre - szólalt meg Boche, mivel valamennyien hallgattak, orrukat a tányérukba dugva.

Kortyolgatták az első pohár bort, s nézték a két húsos lepény felszolgálásával foglalatoskodó pincéreket, amikor betoppant Sörös Csizma.

- Szép alakok vagytok, mondhatom! - méltatlankodott. - Három óra hosszat koptattam a patáimat az úton, s a tetejébe még egy csendőr is igazoltatott... Ilyen piszokul elbánni egy cimborával! Legalább konflist küldettetek volna értem egy hordárral! De tréfán kívül, ez azért sok volt egy kicsit. Úgy ömlött az eső, hogy a zsebem is teli lett... Pecázni lehetne még most is benne.

A társaság pukkadozott. Ez a marha Sörös Csizma jól beszívott; ha nincs benne két liter, hát egy gyűszűnyi se! Persze, mert unta már magát abban a békaúsztató lábfürdőben, amit rázúdított a zivatar.

- Hé, te feneketlen bendő! - szólt rá Coupeau. - Eredj, ülj már le Gaudronné mellé. Látod, hogy vártunk rád.

S ha nem, az se baj, utoléri ő a többieket! S háromszor kért a metéltlevesből, hatalmas szelet kenyereket aprítva a tányérba. Mikor a húsos lepényre került a sor, az egész asztal csak őt bámulta. Ez aztán tud zabálni. Az elképedt pincérek láncba állva adogatták neki a vékonyra szeletelt kenyeret, amit egy harapásra befalt. Végül méregbe gurult; adjanak neki egy egész kenyeret! A vendéglős ijedt ábrázata is feltűnt a helyiség ajtajában. A társaság csak erre várt. Hasukat fogták nevettükben. Most megkapja ez a vén borkeresztelő! Nagy lókötő ez a Sörös Csizma. A minap is magába hajigált tizenkét keménytojást, s fölhajtott rá tizenkét pohár bort, mindezt azalatt, míg a harang elkongatta a déli tizenkettőt. Nem mindennapi tehetség. Remanjou kisasszony elérzékenyülve nézte, mint őrölnek Sörös Csizma állkapcsai. Madinier úr kereste a megfelelő szót, amivel kifejezhetné áhítattal határos csodálatát, és végül is „rendkívülinek” nyilvánította ezt a befogadóképességet.

Csönd lett. Egy pincér nyúlpörköltet tett az asztalra egy nagy tálon, mely olyan mély volt, mint egy salátástál. Coupeau, ki nagy kópé volt, elsütött egy tréfát.

- Ej, pincér! Ez a nyúl nemrégiben még a háztetőn mászkált... Hallgassa csak, még nyivákol.

Csakugyan, csalódásig hű, halk miákolás hallatszott a tál felől. Coupeau nyávogott a torkából, csukott szájjal; a társaságban mindig biztos sikert aratott ezzel a tehetségével, s ha a városban vacsorázott, sosem szalasztotta el az alkalmat, hogy nyúlpörköltet rendeljen. Azután dörömbölni kezdett. A hölgyek úgy nevettek, hogy szalvétájukkal törölgették az arcukat.

Fauconnier-né a nyúl fejét kérte; ő csak azt szereti. Remanjou kisasszony a szalonnáért volt oda. Boche elmondta, hogy él-hal a jól megpirított dughagymáért, mire Lerat-né ajkbiggyesztve dünnyögte: - Persze!

Lerat-né sovány volt, mint a paszulykaró, életét a mindennapi robot töltötte ki, férfinak - özvegysége óta - színét se látta otthonában; mindamellett szüntelenül trágárságokon jártatta az eszét, betegesen szerette a kétértelmű szavakat, a sikamlós célzásokat, melyekben csak ő fedezett fel rejtett értelmet. S hogy Boche közelebb hajolt a magyarázatért, ő a fülébe súgta:

- Dughagyma, nyilvánvaló!... Kell ennél több?

De a beszélgetés komolyabb tárgyra terelődött. Mindenki a saját mesterségével hozakodott elő. Madinier úr a dobozkészítésről áradozott. Igazi művészek vannak ebben a szakmában; és megemlített néhány újévi ajándékdobozt, melynek látta a mintadarabjait; azt a csodálatos színgazdagságot! Lorilleux csak gúnyosan elhúzta a száját; nagyra volt vele, hogy arannyal dolgozik, azt képzelte, az arany fénye sugárzik ujjaiból, egész becses személyéből. Szerette hangoztatni, hogy régente az ékszerészek kardot viseltek; Bemard Palissyt[6] idézte, de fogalma sem volt, kiről beszél. Coupeau egyik barátjának mesterművét emlegette, egy remekbe készült szélkakast; volt azon oszlop, búzakéve, egy kosár gyümölcs meg zászló; és mintha valódi lett volna mindegyik; pedig csak hulladék bádogból forrasztgatta össze. Lerat-né - csontos ujjai közt pörgetve a kés nyelét - azt mutatta Pörkölő Bibinek, hogyan kötik csokorba a rózsát. A hangok fel-felcsaptak, összekeveredtek; Fauconnier-né a lármát túlharsogva a munkásnőkre panaszkodott, éppen az egyik mihaszna tanonclányát szidta, aki tegnap is elégetett neki egypár lepedőt.

- Mondhatnak, amit akarnak - bömbölte Lorilleux az asztalra csapva -, az arany akkor is arany.

Erre az aranyigazságra csönd támadt, csupán Remanjou kisasszony vékony cérnahangja hallatszott:

- Akkor felemelem a szoknyájukat, s belülről varrok. Gombostűt szúrok a fejükbe, hogy megálljon rajtuk a kalap... így felszerelve tizenhárom sou-ért adják darabját.

A babáiról beszélt Sörös Csizmának, kinek az állkapcsa lassan őrölt, mint a malomkő. A férfi nemigen hallgatott oda, bólogatott, a pincéreket leste, nehogy elvigyenek egy tálat is, míg ő ki nem törölte valamennyit. Frikandót ettek boros lében, zöldbabbal. Utána a sültet hozták: egy pár hitványka csirkét, forró sütőben fonnyasztott zsázsába ágyazva. Kint a lebukó nap utolsó sugarait küldte az akácfák koronájára. Bent a zöldes visszfény megtelt a bor- és mártásfoltos vacsora-csatatérről felszálló párákkal; a pincérek a fal mellé rakták le a piszkos tányérokat s a megürült üvegeket, melyek úgy hevertek ott, mint a terítőről lehullott, összesöpört törmelék. Nagy volt a meleg. A férfiak levetették a kabátjukat, ingujjban ettek tovább.

- Kedves Boche-né, nagyon kérem, ne tömje őket agyon - mondta Gervaise, ki csak keveset szólt, s távolról figyelte Claude-ot és Étienne-t.

Most felkelt, s a gyerekek széke mögé állt tereferélni egy kicsit. Az ilyen apróságnak nincs még magához való esze, elmajszolgatna ez napestig, s a világért sem mondaná, hogy elég; azzal maga tett a tányérjukra egy kis mellehúsát. De Coupeau mama úgy vélekedett, hogy egyszer igazán elronthatják a gyomrukat. Boche-né halkan panaszkodott Boche-ra, aki - úgymond - Lerat-né térdét fogdossa. Élvezkedik a vén alamuszi! Látta, hogy eltűnt a keze az asztal alatt. Ha újra kezdi, ő, istenuccse! a fejéhez vág egy kancsót!

---

[6] Ötvös, tudós és író (1510-1590), a francia kerámia megalapítója.

A csöndben Madinier úr politizált.

- A május harmincegyedikei törvényük szégyen és gyalázat. Most már kétévi helybenlakást követelnek meg. Hárommillió állampolgárt töröltek a névjegyzékekből... Állítólag maga Bonaparte is bosszankodik, hiszen ő valójában szereti a népet, ennek többször is tanújelét adta.

Madinier úr republikánus volt, de a herceget bálványozta: a nagybátyja miatt, akihez foghatót többé nem szül a föld. Pörkölő Bibi felfortyant: ő dolgozott az elnökségen, szemtől szembe látta Bonapartét, akár most Sörös Csizmát; nahát! az elnöknek olyan bumfordi képe van, mint a sarki zsarunak. Azt mondják, most Lyon környékére látogat el; nem volna kár érte, ha egy árokban kitörné a nyakát. A vita kezdett elfajulni, Coupeau-nak kellett beavatkoznia.

- Elment az eszetek, hogy a politikán vesztek össze?... Ingyen cirkusz a politika! Érdekel az minket?... Rakjanak oda, akit akarnak, királyt, császárt, tudomisénkit, én akkor is megkeresem a magam öt frankját, s eszem és alszom, nem igaz?... Hülyeség az egész!

Lorilleux a fejét csóválta. Ő 1820. szeptember 29-én született, ugyanaznap, mint Chambord grófja.[7] Ez az egyezés nagyon meghatotta, ködös ábrándokat szőtt, összefüggést vélt fölfedezni a király visszatérése és saját egyéni boldogsága között. Nem fogalmazta meg világosan, mire számít, de sejtette, hogy akkor majd fölöttébb kellemetes dolgokban lesz része. Ezért aztán, ha valami elérhetetlenre vágyott, így csendesítette magát: „Majd ha a király visszatért."

- Egyébként - kezdte -, egyik este találkoztam Chambord grófjával...

Minden arc feléje fordult.

- Úgy, ahogy mondom. Jókötésű férfi, köpenyben, nyájas arcú... Egyik barátomnál voltam, Péquignot-nak hívják, bútorüzlete van a Nagy Kápolna utcában... Chambord grófja előző nap nála felejtette az ernyőjét. Egyszerre csak belép, s minden teketória nélkül megkérdezi: „Lenne szíves visszaadni az ernyőmet?" Isten az atyám! ő volt az, Péquignot becsületszavát is adta rá.

Ebben egyetlen vendég sem kételkedett. A csemegénél tartottak. A pincérek nagy csörömpölés közepette szedték le az asztalt. Lorilleux-né, ki mindeddig társasági hölgy módjára viselkedett, most kiszalasztott a száján egy „állat"-ot, mert az egyik pincér, a tálat elvéve, valami nedveset cseppentett a nyakába. Biztos, hogy odavan a selyemruhája! Madinier úr megnézte a hátát, s megesküdött, hogy nincs rajta pecsét. Most madártej került az asztalra egy salátástálban, két tányér sajttal és két tányér gyümölccsel. A madártejet áhítatosan szemlélték: a keményre főzött hab fehéren úszott a sárga lében; erre a kedves figyelmességre senki nem számított.

Sörös Csizma lankadatlanul evett még mindig. Megint kenyeret kért. Fölfalta a két sajtot: s hogy maradt még madártej, maga elé húzta a salátástálat, és nagy kenyérszeleteket mártogatott bele, akár a levesbe.

- Ez az úr igazán figyelemre méltó - álmélkodott újból Madinier úr.

A férfiak felkeltek, hogy pipára gyújtsanak. Egy pillanatra megálltak Sörös Csizma mögött, a vállát veregették, kérdezgették, helyrejött-e már. Pörkölő Bibi felemelte székestül; az istenfáját! ez a marha máris kétszer annyit nyom, mint vacsora előtt. Coupeau tréfából azt találta mondani, hogy a koma most kezd csak belejönni, s egész éjjel így fogja tömni magába a

---

[7] A Bourbonok egyenes ági leszármazottja, a legitimista párt feje, V. Henrik néven is szokták emlegetni.

kenyeret. A pincérek ijedten elpárologtak. Boche, ki lement az előbb, visszatérve elmesélte, hogy a kocsmáros holtra váltan áll a pult mögött, s fogja a fejét, a kétségbeesett kocsmárosné meg fűhöz-fához kapkod, hátha talál nyitott péküzletet valahol, még a ház macskája is búnak eresztette a fejét. Szó, ami szó, ez a hecc tényleg minden pénzt megér, nem is volna szabad batyubált rendezni e nélkül a falánk Sörös Csizma nélkül. És a férfiak, égő pipájuk mögül, irigy pillantásokat vetettek rá: kemény legény lehet, ha így eszik!

- Nem örülnék, ha nekem kéne ellátnom magát - jegyezte meg Gaudronné. - Nem sokáig bírnám.

- Csak ne csúfolódjék, anyuskám - vágott vissza Sörös Csizma, és a szomszédnője hasára sunyított. - Nagyobbat kapott be maga, mint én.

Tapsoltak, bravóztak: ez jól megfelelt! Egészen beesteledett már, három gázlámpa lobogott a helyiségben, éles fényüket felhőbe burkolta a pipafüst. A pincérek felszolgálták a kávét és a konyakot, s elvitték az utolsó rakás piszkos tányért is. Odalent, a három akác alatt, most kezdődött a tánc, szárnyaskürt recsegett, két hegedű cincogott, rekedt női nevetés szállt a meleg estében.

- Csináljunk puncsot! - kiáltotta Sörös Csizma. - Két liter bundapálinka, sok citrom, kevés cukor kell hozzá.

Azonban Coupeau, meglátva a szemközt ülő Gervaise aggódó arcát, fölállt és kijelentette, hogy több ivás pedig nem lesz. Megittak összesen huszonöt litert, azaz másfél litert fejenként, felnőttnek számítva a gyerekeket is; ez több, mint elég. Megettek egy szerény vacsorát, jó egyetértésben, nagy felhajtás nélkül, egymás megbecsülésének jeléül, hogy szűk körben megünnepeljenek egy családi eseményt. Idáig nagyon szépen sikerült minden, a jókedv sem hiányzott, fölösleges disznómód berúgni, tekintettel kell lenni a hölgyekre is. Egy szó, mint száz, azért jöttek össze, hogy éltessék az ifjú párt, nem pedig hogy leszopják magukat a sárga földig. A bádogos nyugodt meggyőződéssel adta elő kis szónoklatát, kezét minden mondat végén a szívére téve; Lorilleux és Madinier úr élénken helyeseltek. Hanem a többiek, Boche, Gaudron, Pörkölő Bibi, de kivált Sörös Csizma - mind a négyen alaposan eláztak már -, vigyorogva, akadozó nyelvvel tudtára adták, hogy cefetül kiszáradt a torkuk, és azért is meg fogják locsolni.

- Aki szomjas, szomjas, aki nem szomjas, nem szomjas - szögezte le Sörös Csizma. - Ennél-fogva mi puncsot rendelünk... De nem erőszak a disznótor. A piperkőcök csak szopogassanak limonádét.

S hogy a bádogos újra prédikálni kezdett, a másik felkelt a helyéről, a fenekére ütött, s felröhögött:

- Nyasgem!... Pincér, két liter erőset!

Coupeau erre azt válaszolta, hogy mindez nagyon szép, csak előbb kifizetik a vacsorát, így legalább elejét veszik a vitáknak. A rendes emberek ne fizessenek rá a korhelyekre. Sörös Csizma sokáig kotorászott a zsebében, de csak három frank hét sou-t tudott összekaparni. Minek hagyták ott rostokolni a Szent Dénes úton? Nem halhatott szomjan, felváltotta az ötfrankosát. A többiek a hibásak, nem ő! Végül odaadta a három frankot, megtartva a hét sou-t a másnapi dohányra. Coupeau, amilyen dühös volt, nekiment volna, ha Gervaise, rémülten, könyörögve, meg nem rángatja a kabátját.

Végül is Lorilleux-től kért két frankot; az megtagadta előbb, azután titokban odaadta, merthogy a felesége úgysem engedné meg.

Közben Madinier úr felvett egy tányért. Először az egyedülálló hölgyek - Lerat-né, Fauconnier-né, Remanjou kisasszony - tették bele tapintatosan az öt frankjukat. Utána az urak vonultak félre a helyiség túlsó végébe, és számvetést csináltak. Tizenöten voltak; az hetvenöt frank. Mikor a hetvenöt frank együtt volt a tányéron, minden férfi hozzátett még öt sou-t, a pincéreknek. Negyedóra hosszat izzadtak a számolással, míg végül közmegelégedésre rendezték a dolgot.

Madinier úr akart beszélni a gazdával, és felhívatta; ekkor a kocsmáros, a társaság legnagyobb ijedelmére, mosolyogva közölte, hogy ezzel még koránt sincs vége az elszámolásnak. Árkülönbözet merült fel. S hogy az „árkülönbözet" kifejezést dühös felkiáltások kísérték, sorolni kezdte a tételeket: huszonöt liter bor, az előre megbeszélt húsz liter helyett; madártej - ezt jószántából adta, látván, hogy a csemege sovány egy kissé; végül a konyak, amit a kávéval szolgáltak fel, hátha megkívánja valaki. Ebből parázs vita kerekedett. Nekitámadtak Coupeau-nak, aki hevesen tiltakozott: szó sem volt semmiféle húsz literről; a madártej pedig beleszámít a csemegébe, az már a kocsmáros dolga, hogy önszántából adta; marad az üveg konyak, az meg ócska trükk: hogy növeljék a számlát, italokat csempésznek a gyanútlan vendégek asztalára.

- A kávéstálcán volt! - fortyant fel. - Tehát beleszámít a kávé árába... Tűnjön el innen, de gyorsan! Vigye a pénzét, minket meg az ördög vigyen el, ha még egyszer betesszük a lábunkat a rablóbarlangjába!

- Hat frank árkülönbözet - erősködött a kocsmáros. - Fizessék meg a hat frankomat... S akkor még nem is számítottam fel az úr három egész kenyerét.

Az egész társaság köréje gyűlt; dühösen hadonásztak, ordítoztak, mérgükben elcsuklott a hangjuk. Különösképpen a nőket hagyta el a béketűrés. Kijelentették, hogy egy vasat sem adnak. Még ilyet! Ki hallott már ilyen lakodalmat! Remanjou kisasszony fogadkozott, hogy sose keveredik többé efféle vacsorába. Fauconnier-né nagyon rosszul evett; bezzeg otthon! olyan lakomát rittyent két frankból, hogy a tíz ujját is megnyalhatja utána. Gaudronné keservesen panaszkodott, hogy az asztal végére ültették, éppen Sörös Csizma mellé, aki a legcsekélyebb tiszteletet sem tanúsította iránta. Hiába, közös lónak túrós a háta! Ha valaki vendégeket akar az esküvőjére, hívja meg őket! Gervaise Coupeau mamánál keresett menedéket az egyik ablak mellett; nem szólt egy hangot sem, rettentően szégyenkezett, érezte, hogy neki szólnak a méltatlankodások.

Madinier úr végül is lement a kocsmárossal. Felhallatszott a vitatkozásuk. Fél óra múlva a dobozkészítő visszajött; kiegyeztek három frankban. De a társaság tovább dühösködött, makacsul vissza-visszatérve erre az árkülönbözetre. A zűrzavart még növelte Boche-né meggondolatlan erélyessége. Az asszony állandóan a férjét leste, s észrevette, hogy a sarokban Lerat-né derekát fogdossa. Erre teljes erejéből odavágott egy vizeskancsót, mely pozdorjává zúzódott a falon.

- Nemhiába, hogy szabó az ura, asszonyom - jegyezte meg a magas özvegy, s epésen elhúzta a száját. - Nagyon ért a szoknyákhoz... Pedig jól megrugdostam az asztal alatt.

El volt rontva az estéjük. Mind rosszabb lett a hangulat. Madinier úr azt javasolta, énekel-jenek; közben Pörkölő Bibinek nyoma veszett, pedig ő tudott a legszebben énekelni. Remanjou kisasszony fedezte fel az ablakból: az akácok alatt pörgetett egy lobogó hajú kövér leányzót. A szárnyaskürt s a két hegedű a *Mustárárus* című négyest játszotta, melyben tapsolni kellett a „pastourelle"-hez.[8] Most már végleg felbomlott a társaság: Sörös Csizma

[8] A francia négyes egyik figurája.

lement a Gaudron házaspárral; Boche is utánuk settenkedett. Az ablakokból jól lehetett látni, hogyan forgolódnak a párok a lombok alatt, melyeket az ágakra akasztott lámpások nyers zöldre mázolt díszletekké varázsoltak. Szellő sem rezdült a hőségtől ájult éjszakában. A teremben Lorilleux és Madinier úr komoly beszélgetésbe mélyedtek, míg a hölgyek - nem tudván, miként könnyítsenek haragjukon - a szoknyájukat vizsgálgatták, nem esett-e rajta folt.

Lerat-né rojtjai, úgy látszik, beleértek a kávéba. Fauconnier-né nyersselyem ruhája tele volt mártásfolttal. Coupeau mama zöld sálját a sarokban lelték meg gyűrötten, összetaposva. De kivált Lorilleux-né zsémbelt, be nem állt a szája. Pecsét van a hátán, neki hiába esküdöznek, mert ő érzi, hogy ott van. S addig tekergette a nyakát a tükör előtt, míg fel nem fedezte a foltot.

- Mit mondtam? - tört ki. - A csirke leve volt az. A pincér meg fogja fizetni a ruhámat. Vagy pert akasztok a nyakába... Ez méltó befejezése a napnak! Inkább maradtam volna otthon, az ágyban... De megyek innét. Elegem van a rohadt esküvőjükből.

Magából kikelve vágtatott el, léptei alatt dongott a lépcső. Lorilleux utánafutott, de csak annyit ért el, hogy az asszony hajlandónak mutatkozott még öt percig várakozni a járdán, ha más is vele akarna menni. A vihar után kellett volna itthagynia őket, ahogy szándékában is volt. Coupeau még megfizet neki ezért a napért! Ez utóbbi, meghallván, hogy milyen dühös a nővére, nagyon megdöbbentnek látszott. És Gervaise, hogy megkímélje a további bosszúságoktól, kész volt nyomban indulni. Sebtiben elbúcsúztak. Madinier úr elvállalta, hogy hazakíséri Coupeau mamát. Boche-né meg Claude-ot és Étienne-t veszi magához az első éjszakára; az édesanyjuk ne aggódjék, a kicsinyek máris alusznak a székükön, úgy jóllaktak madártejjel. A fiatalok gyorsan megszöktek Lorilleux-vel, hátrahagyva a násznép javarészét a vendéglőben; ezalatt a társaság, lent a tánchelyiségben, összekapott egy másik társasággal; Boche és Sörös Csizma egy hölgyet ölelgettek, és semmi áron sem akarták átengedni a hozzá tartozó két katonának, sőt azzal fenyegetőztek, hogy kiszórják az egész bandát; közben a szárnyaskürt és a két hegedű veszettül harsogta a *Gyöngy* című polkát.

Alig tizenegyre járt. A Kápolna körúton s az egész Aranycsepp-negyedben javában állt a mulatság, s folyt a lé, mivel a félhavi fizetés éppen erre a szombatra esett. Lorilleux-né az Ezüst Malomtól húsz lépésnyire várakozott egy gázlámpa alatt. Megragadta Lorilleux karját, előrement, vissza sem tekintett, úgy rohant, hogy Gervaise és Coupeau zihálva követték. Néha leléptek az úttestre, hogy kikerüljenek egy részeget, aki hanyatt hevert a járdán, úgy, ahogy elterült. Lorilleux hátrafelé beszélt, igyekezett elsimítani a viszályt.

- Hazakísérünk - mondta.

Lorilleux-né megint felcsattant, nevetségesnek találta, hogy valaki abban a bűzös odúban töltse a nászéjszakáját. Nem tudtak volna várni még az esküvővel, megtakarítani pár garast, bútort vásárolni, s a saját otthonukban nyugovóra térni az első éjszaka? Vagy jobb ott fönn a padláson, bezsúfolódva abba a tízfrankos lyukba, ahol levegő sincs?

- Fölmondtam, nem maradunk fönn - vetette ellene Coupeau félénken. - Gervaise szobáját tartjuk meg, az tágasabb.

Lorilleux-né megfeledkezett magáról, s hirtelen visszafordult.

- Nahát! Ez aztán mindennek a teteje - rikácsolta. - Szóval, a Bumli szobájába mégy aludni.

Gervaise halálosan elsápadt. Ez a csúfnév, melyet most először vágtak nyíltan az arcába, úgy érte, mint a pofoncsapás. Azt is megértette, miért hördült így fel a sógornője. „A Bumli szobájába”: az a szoba, ahol ő egy hónapot töltött Lantier-val, s ahol még ott hevernek elmúlt életének cafatjai. Coupeau ezt nem értette, őt csak a csúfnév bántotta.

- Kár csúfolódni - jegyezte meg kedvetlenül. - Téged meg, ha éppen tudni akarod, Tehénfaroknak gúnyolnak a környéken, a hajad miatt. Neked sem esik jól, mi?... És miért ne tarthatnánk meg az első emeleti szobát? Ma este a gyerekek sincsenek otthon, nagyon jól megleszünk.

Lorilleux-né nem szólt többet, méltóságos hallgatásba burkolózott, szörnyen megsértődött, hogy Tehénfaroknak hívják. Coupeau, vigasztalásképpen, gyöngéden megszorította Gervaise karját; sőt még meg is mosolyogtatta, odasúgva neki, hogy mindössze hét sou-val kezdik az életet, s a nadrágja zsebében megcsörgette a három kétsou-s és az árva egysou-s pénzdarabot. Megérkezve a Jószív szálló elé, rideg „Jó éjt!”-tel köszöntek el egymástól. Abban a pillanatban, amikor Coupeau egymás karjába taszigálta a két nőt, leszamarazva őket, egy részeg alak, ki látszólag jobbra akart térni, hirtelen vargabetűt kanyarított balra, s éppen közéjük tántorgott.

- Hisz ez Bazouge apó! - kiáltott fel Lorilleux. - Jól bekávézott!

Gervaise rémülten tapadt a szálló kapujához. Bazouge apó olyan ötvenéves forma férfi volt, foglalkozására nézve gyászhuszár. Nagy fekete nadrágja besározódott, fekete köpenye panyókára vetve lógott a vállán, fekete bőrkalapja behorpadt, egészen ellapult, alkalmasint egy esés következtében.

- Ne féljen, nem bánt - folytatta Lorilleux. - Szomszédunk; tőlünk a harmadik szoba a folyosón... Pórul járna, ha meglátnák a gazdái ilyen állapotban.

Bazouge apó zokon vette a fiatalasszony rémületét.

- Na, mi az? - hebegte. - Nem esznek meg senkit a mi szakmánkban... Érek én is annyit, mint más, kicsikém... Mi tagadás, felhajtottam egy pohárkával. Ha sok a munka, muszáj olajozni a masinát. Sem maga, sem a tisztelt társaság soha le nem szállította volna azt a hatszáz fontos pasast, akit ketten cipeltünk le a negyedikről a földszintre, s méghozzá egy darabban!... Én szeretem a vicces embereket.

De Gervaise még ijedtebben lapult a kapu sarkában. Sírhatnékja támadt, hogy ilyen csúnya véget ér csendes örömmel teli napja. Nem akarta már megölelni a sógornőjét, könyörgött Coupeau-nak, hogy távolítsa el a részeget.

A dülöngélő Bazouge legyintett egyet, filozofikus megvetéssel.

- Azért csak sorra kerül maga is, kicsikém... Tán még örülni is fog, hogy eljött az ideje, egy szép napon... Bizony ám, nem egy nőt ismerek, aki szépen megköszönné, ha máris elvinném.

S hogy Lorilleux-ék végre magukkal vonszolták, még egyszer visszafordult, s két csuklás közt eldadogta:

- Ha meghalt... hallja... ha meghalt... akkor sokáig nyugta van.

4

Négy kemény, munkás esztendő telt el. Gervaise és Coupeau példás házasságát sokat emlegették a környéken; a házaspár félrevonultan élt, civódás nélkül, vasárnap rendesen kisétáltak Saint-Ouen felé. Az asszonyka tizenkét órát dolgozott naponta Fauconnier-nénál, de volt gondja arra is, hogy ragyogjon a lakás, s reggel és este jól tartsa házanépét. Az ember nem ivott, kéthetenként hazaadta keresetét, lefekvés előtt elpipázgatott az ablakban, ahová kiült levegőzni. Gyakran példálóztak velük, hogy milyen jól megférnek mindenkivel. S mert megkerestek együtt vagy kilenc frankot naponta, könnyű volt kiszámítani, hogy ebből szépen rakhatnak félre.

Persze látástól vakulásig kellett gürcölniük, kivált eleinte, hogy egyenesbe jussanak. A házassággal kétszázfrankos adósság terhét vették a nyakukba. Megunták a Jószív szállót is, undorodtak a háztól, a mocskos vendégektől; arról ábrándoztak, hogy lesz egy kis otthonuk, saját bútoruk, melynek gondját viselhetik. Százszor is kiszámították, hogy mennyi kellene hozzá: kerekszám háromszázötven frankra lett volna szükségük, ha azt akarták, hogy mindjárt legyen is hová elzárni a holmijukat, és ne akadjanak fenn, ha egy lábost, fazekat kell elővenni. Fájó szívvel beletörődtek, hogy ilyen tetemes összeget két évnél előbb nem tudnak megtakarítani. Ekkor azonban rájuk mosolygott a szerencse: egy plassans-i öregúr, nagylelkűségi rohamában, magához vette Claude-ot, a nagyobbik fiúcskát, hogy vidéken kollégiumba adja; afféle hóbortos képbolond volt az öreg, akinek egyszer nagyon megtetszettek a kisfiú mázolmányai. Claude már amúgy is tömérdek pénzükbe került. Hogy csak öccsének, Étiennenek a gondja hárul rájuk, nyolcadfél hónap alatt összekaparták a háromszázötven frankot. Aznap, hogy egy Belhomme utcai bizományosnál megvették a bútort, hazatérés előtt sétáltak egyet a külső körutakon, és szívüket dagasztotta az öröm. Ágy, éjjeliszekrény, márványlapos komód, szekrény, kerek asztal viaszosvászon terítővel, hat szék, s méghozzá minden darab régi mahagóniból: ez volt a kincsük, nem is szólva az ágyneműről, az asztalneműről, a csaknem vadonatúj konyhai felszerelésről. Úgy érezték, most lépnek be komolyan és végérvényesen az életbe, s tulajdonossá válván, számot tarthatnak a környék tekintélyesebb polgárainak kijáró tiszteletre.

Két hónapig járkáltak lakás után. Legelőször az Aranycsepp utcai nagy bérházba akartak költözni. Ott azonban nem akadt egyetlen üres szoba sem, s le kellett mondaniuk régi ábrándjukról. Igazság szerint Gervaise örült is a lelke mélyén; nagyon tartott Lorilleux-ék tőszomszédságától. Máshol kezdtek hát keresgélni. Coupeau, igen helyesen, Fauconnier-né műhelyének közelében akart maradni, hogy Gervaise a nap bármely órájában könnyen hazaszaladhasson. Fáradozásukat végül is siker koronázta: találtak egy nagy szobát, kis benyílóval és konyhával az Új Aranycsepp utcában, a műhellyel majdnem szemben. Meredek lépcső vitt fel az egyemeletes házacska emeletére, ahol mindössze két lakás volt, egy jobbra, egy balra; a földszinten egy kocsikölcsönző lakott, felszerelése elfoglalta a kocsiszíneket az utca mentén húzódó tágas udvarban. A fiatalasszonnyal madarat lehetett volna fogatni, úgy érezte, visszakerült vidékre, ahol nincsenek szomszédasszonyok, nem kell tartania a gonosz pletykáktól; a csöndes kis zug egészen olyan volt, mint az egyik plassans-i utcácska, ott a bástyák tövében; s hogy nagyobb legyen az öröme, a munkaasztalától éppen az ablakra látott, ha kinyújtotta egy kicsit a nyakát; még a vasalót sem kellett letennie a kezéből.

A második lakbérnegyedre tervezték a költözködést. Gervaise már a nyolcadik hónapban volt. De nem hagyta el magát, nevetve mondogatta, hogy vele dolgozik a gyerek is; érzi, hogy bökdösi belülről kis kacsóival, és serkenti munkára. De le is teremtettézte Coupeau-t, valahányszor az le akarta fektetni, hogy pihenjen már egy kicsit. Majd lefekszik ő, ha rájönnek az igazi fájások! Akkor még mindig ráér; eggyel több kenyérpusztító lesz a családban, neki kell ám gyürkőzni a munkának! Alaposan kitakarította a lakást, majd segített a férjének a bútorokat helyretologatni. Vallásos áhítattal csüngött a bútorain, féltő gonddal törölgette őket, szíve vérzett a legkisebb horzsolás láttán is. Ha véletlenül nekikoppantotta a söprűjét valamelyiknek, ijedten állt meg, mintha őt érte volna ütés. A komód különösképpen a szívéhez nőtt; nagyon szerette ezt a szép, súlyos, tekintélyes bútordarabot. Titokban azt remélte, hogy lesz majd egy ingaórája, s azt odaállítja a márványlap közepére, ahol csodás látványt fog nyújtani. Ha nem várt volna gyereket, még bele is ugrik az óravásárlásba. Végül későbbre halasztotta, lemondó sóhajjal.

A család az új lakás bűvöletében élt. A benyílót Étienne ágya foglalta el, mellette helyet szorítottak még egy gyerekágynak. A konyha tenyérnyi sötét lyuk volt, de ha nyitva hagyták az ajtót, kapott némi fényt; aztán meg, Gervaise amúgy sem főz egy regimentre, elég, ha van hová letennie a fazekát. Annál büszkébbek voltak a nagy szobára. Kora reggel összevonták a benyíló előtt a fehér kalikófüggönyöket, és a szoba máris ebédlővé alakult: az asztal középütt állt, a szekrény meg a komód egymással szemben. A kandallót betapasztották, mivel tizenöt sou ára barnaszenet is megevett naponta; a márványaljra állított kis öntöttvas kályha csikorgó télben is kifűti a szobát hét sou ára szénnel. Coupeau pár képet is felakasztott, ami éppen akadt, későbbre hagyva a falak díszítését; tükör helyett egy nagy metszet lógott a falon: Franciaország egyik marsallja, marsallbottal a kezében, egy ágyú és egy halom golyóbis között táncoltatta a lovát; a komód fölött családi fényképek sorakoztak kétfelől, egy aranyozott, ódon porcelán szenteltvíztartó mellett, melyben most gyújtót tartottak; a szekrény párkányán Pascal mellszobra nézett farkasszemet Béranger szobrával; az egyik komolyan, a másik mosolyogva hallgatta a fejük fölött függő kakukkos óra tiktakolását.

Igazán nagyon szép volt ez a szoba.

- Találja ki, mit fizetünk érte? - vallatta Gervaise minden vendégüket.

Ha többet mondtak, diadalmasan felnevetett, és örömében, hogy ilyen kevés pénzért ilyen szépen laknak, hangosan felkiáltott:

- Százötven frankot, egy vassal se többet!... Ingyen van, mi?

Örömükhöz sokban hozzájárult maga az Új Aranycsepp utca is.

Gervaise ott töltötte egész napját, élete megoszlott otthona és Fauconnier-né műhelye között. Coupeau esténként kiült a kapuba pipázni. A hepehupás, meredek utcának még járdája sem volt. Felső végén, az Aranycsepp utca felől mocskos padlójú, sötét bolthelyiségek sorakoztak: vargák, kádárok, egy gyanús szatócsüzlet s egy tönkrement bormérés, melynek csukott tábláit már hetek óta falragaszok borították. A másik végén, Párizs felől, négyemeletes házak zárták el a kilátást, földszintjüket megszállta a ruhatisztítók hada, egymás tőszomszédságában nyíltak a műhelyeik; csak egy kisvárosi borbély kellemes színű üvegcsékkel zsúfolt, zöldre mázolt kirakata vidította fel ezt a komor zugot, fényesre dörzsölt réztányérjainak élénk ragyogásával. Az utca a közepe táján volt a legbarátságosabb; itt ritkábbak és alacsonyabbak voltak a házak, s ezért szabadabban áradt a levegő és a napfény. A kocsikölcsönzők pajtái, a szomszédos szikvízüzem s a szemközti mosoda között nagy, tágas, csendes tér terült el: a mosónők fojtottan kiszűrődő beszélgetése s a gőzgép egyenletes szuszogása szinte még növelte e hely áhítatos csöndjét. A mélyre nyúló telkek, a fekete falak között húzódó ösvények falusias jelleget

kölcsönöztek az utcának. És Coupeau, elnézegetve az arra vetődő járókelőket, kik átlépkedtek a szakadatlanul csordogáló szappanos vízen, azt mondta, eszébe jut erről az a vidék, ahol ötéves korában járt egyszer a bácsikájával. Gervaise az ablakától balra álló fának örült a legjobban: az akácfa kinyújtotta az udvarból egyik ágát, s ez a csenevész zöldecske már maga is meghittebbé varázsolta az egész utcát.

A fiatalasszony április utolsó napján betegedett le. Délután négy óra tájban jöttek rá az első fájások, amint éppen egypár függönyt vasalt Fauconnier-nénál. Először nem akart hazamenni, ott kínlódott egy széken, s mihelyt szűnt a fájdalom, újból kezébe vette a vasat; a függönyt sürgették, mindenképpen be akarta fejezni; lehet, hogy múló hasgörcs az egész, egy kis hasfájástól csak nem fog megijedni. Nekifogott a férfiingeknek is, de egyszerre lefutott a vér az arcából. Ott kellett hagynia a műhelyt, kétrét görnyedve, a falakba kapaszkodva vánszorgott végig az utcán. Egy munkásnő ajánlkozott, hogy hazakíséri. Gervaise elhárította, csak annyit kért, menjen át a bábáért, egy ugrásra lakik, a Szénégető utcában. Őt ne féltsék, nem ég a ház a feje fölött! Előtte még az egész éjszaka. Különben is, ha hazaér, előbb elkészíti Coupeau vacsoráját; utána talán ledől egy kicsit, csak úgy ruhástul. De a lépcsőházban olyan vad fájdalom tört rá, hogy le kellett ülnie a lépcső kellős közepén; öklét gyömöszölte a szájába, hogy fel ne kiáltson, szégyellte volna, ha férfiak jönnek, és ott találják. Aztán enyhült a fájdalom, s ő megkönnyebbülten nyitotta ki az ajtaját, azt gondolván, bizonyára tévedett. Vacsorára ürüragut készített oldalasból. Míg a krumplit hámozta, nem volt semmi baj. A hús már a serpenyőben süldögélt, mikor Gervaise-t újból elöntötte a verejték, és elővették a keresztcsonttáji fájások. Keverte a rántást, topogott a tűzhely előtt, szemét elhomályosították a könnyek. Ha lebetegszik is, ugye, csak nem hagyja Coupeau-t vacsora nélkül? Végre a ragu ott sercegett a parázsló tűzön. Gervaise visszament a szobába, azt hitte, lesz még ideje megteríteni vacsorához az asztal sarkán. Hanem a borosüveget nagyon gyorsan le kellett tennie; annyi ereje sem maradt, hogy odavonszolja magát az ágyhoz, földre rogyott, s egy gyékényen szülte meg gyermekét. Ott feküdt negyedóra múlva is, mikor a bába megérkezett, hogy lefolytassa a szülést.

A bádogos még mindig a kórházon dolgozott. Gervaise nem engedte, hogy zavarják. Hét órakor ért haza, feleségét ágyban találta; Gervaise vastagon be volt bugyolálva, feje sápadtan nyugodott a párnán. A gyermek, kendőbe csavarva, az anyja lábánál oákolt.

- Ó, szegény kis feleségem! - sajnálkozott Coupeau, és megölelte Gervaise-t. - Én milyen vígan voltam még egy órája, te meg már javában itattad az egereket... Hanem, hallod-e, te aztán nem kerítesz nagy feneket a dolognak; egyet tüsszentettél, s már ki is pottyantottad.

Az asszony halványan elmosolyodott, s azt suttogta:

- Lány lett.

- Hát mi más lett volna! - folytatta a bádogos tréfálkozva, hogy megnyugtassa. - Hiszen lányt rendeltem! Teljesült a kívánságom. Mondd csak, te mindig teljesíted az ember kérését?

Felkapta a gyereket, s tovább beszélt:

- Hadd lássuk egy kicsit magát is, Maszat kisasszony!... Hú, de fekete a pofikája! Sebaj, majd kifehéredik. Csak viselje jól magát, ne sokat lófringáljon, növekedjék szépen okosságban, mint papa és mama.

Gervaise nagyon elkomolyultan nézte a lányát; tágra nyitott szemét mély szomorúság öntötte el. Ingatta a fejét; ő fiút szeretett volna, a fiúk mindig könnyebben boldogulnak az életben, s nincsenek annyi veszélynek kitéve ebben a nagy Párizsban. A bábának kellett kivennie a babát Coupeau kezéből. Gervaise-nek megtiltotta a beszédet; elég baj az is, hogy így ricsajoznak

körülötte. A bádogos azt mondta, értesíteni kell Coupeau mamát és Lorilleux-éket, de ő olyan éhes, mint a farkas, inkább megvacsorázik előbb. A gyermekágyas asszony bosszúsan nézte, mint szolgálja ki magát, megy ki a konyhába a raguért, eszik mélytányérból, keresgéli a kenyeret. A tilalom ellenére is sóhajtozott, zsörtölődött, fészkelődött a takaró alatt. Ilyen buta dolgot! Hogy nem tudta megteríteni az asztalt! A görcs úgy leverte a lábáról, mintha letaglózták volna. Szegény férje, még majd megneheztel rá, hogy itt kényeskedik, ő meg nem tud rendesen megvacsorázni. S legalább megfőtt az a krumpli? Nem is emlékszik, megsózta-e.

- Hallgasson már! - förmedt rá a bába.

- Azt hiszi, meg tudja akadályozni, hogy ne rágódjék mindig valamin? - jegyezte meg Coupeau tele szájjal. - Ha maga nem volna itt, fogadok, hogy felkelne, s ő vágna nekem kenyeret... Maradj már veszteg, te buta liba! Ne izegj-mozogj annyit, mert két hét múlva se kapsz lábra. Nagyon finom a ragud. A hölgy is velem vacsorázik. Ugye, asszonyom?

A bába visszautasította a meghívást; egy pohárka bort azonban elfogadott; mint mondta, nagyon megijedt, hogy szegény asszonyt a porontyával együtt a gyékényen találta. Coupeau közben elment, hogy megvigye a hírt a családnak. Fél óra múlva népes társasággal állított be; eljött Coupeau mama, a Lorilleux pár s Lerat-né is, ki történetesen éppen ez utóbbiaknál járt látogatóban. Lorilleux-ék, látván, hogy a fiatal pár milyen szépen boldogul, nem győzték dicsérni Gervaise-t, de kétkedő kézmozdulataik, fejcsóválásuk, pislogásuk elárulta, hogy még nem mondták ki a végső szót. Tudják ők, amit tudnak; de hát, minek szálljanak szembe az egész környék véleményével.

- Itt hozom az egész pereputtyot! - kiáltotta Coupeau. - Mit tehettem? Látni akartak!... Ki ne nyisd a csőröd! Szigorúan tilos. Ők itt maradnak és csöndben néznek téged. Csak semmi cécó!... Én pedig főzök nekik kávét, de olyat, hogy hét nyelven beszél!

Kiment a konyhába. Coupeau mama megcsókolta Gervaise-t, aztán elálmélkodott a nagy gyermeken. A másik két nő is cuppanós csókot nyomott a gyermekágyas asszony orcájára. Körülállták hárman az ágyat, s csodálkozó felkiáltásokkal kísérték a szülésnek, ennek a furcsa szülésnek a részleteit, mely olyan simán lezajlott, akár egy foghúzás. Lerat-né apróra megvizsgálta a kicsit, kijelentvén, hogy nagyon formás kis poronty, és sokatmondóan hozzáfűzte, hogy „nagy nő” lesz belőle; s mert túlságosan hegyesnek találta a fejét, szelíden gömbölygetni kezdte, nem törődve a sivalkodásával. Lorilleux-né dühösen kikapta a csecsemőt a kezéből: a gyerek tele lesz rossz tulajdonságokkal, ha ennyit tapogatják, amikor még ilyen puha a koponyája. Aztán nézte, kire hasonlít. Kis híján összevesztek. Lorilleux az asszonyok háta mögött nyújtogatta a nyakát, s egyre mondogatta, hogy a kislányban semmi sincs Coupeau-ból; legföljebb az orra, de az is csak alig-alig. Tisztára az anyja, kivált a szeme; nem, ez nem Coupeau-szem.

Coupeau csak nem akart előkerülni a konyháról. Behallatszott, hogy a tűzhellyel s a kávéfőzővel csörömpöl odakünn. Gervaise vért izzadt: nem férfinak való a kávéfőzés; s ügyet sem vetve a bába erélyes pisszegéseire, kikiabált férjének a konyhára, mit hogyan csináljon.

- Félre a batyuval! - kiáltotta Coupeau, mikor kávéfőzővel a kezében újból megjelent a szobában. - Kiállhatatlan, mi? Hadd nyekeregjen csak magában!... A kávét pohárból isszuk, jó? A csészéket ugyanis a boltban felejtettük.

Körülülték az asztalt, s a bádogos maga töltötte ki a kávét. Jó erős főzet volt, nem afféle híg lötty. A bába kihörpölte a kávéját, s elment: minden rendben van, reá már nincs is szükség; ha az éjszaka nem telne nyugodtan, másnap küldjenek érte. Még csak a lépcsőn járhatott, de Lorilleux-né máris szidta, hogy milyen falánk és haszontalan. Négy kockacukrot tesz a kávéjába, kivág az emberből tizenöt frankot, a szülésnél meg magára hagyja. De Coupeau

védelmébe vette a bábát, ő nem sajnálja azt a tizenöt frankot: végtére is, ezek a nők tanulással töltötték a fiatalságukat, méltán kérnek hát ilyen sokat. Aztán Lorilleux összeszólalkozott Lerat-néval: azt állította, hogy északnak kell fordítani az ágy fejét, ha fiúgyermeket akarnak; Lerat-né csak vállat vont erre a szamárságra; ő sokkal jobb receptet tud: egy marék napon szedett friss csalánt kell titokban az asszony matraca alá dugni. Az asztalt az ágy mellé tolták. Este tíz órára Gervaise ólmos fáradságot érzett; mosolygott, kábán forgatta fejét a vánkoson; látott, hallott, de nem volt ereje megmozdulni, sem megszólalni; úgy érezte, meghalt, valami szelíd halálba merült, melynek a mélyéről boldogan látja, mint tesznek-vesznek körülötte. A kicsi olykor bele-belenyöszörgött a vastag hangokba, melyek végeérhetetlenül taglalták a Kápolna-negyed túloldalán, a Jó Kút utcában előző nap elkövetett gyilkosságot.

Végül, mikor a társaság már szedelőzködött, szóba került a keresztelő is. Lorilleux-ék elvállalták a keresztkomaságot; szívták ugyan a fogukat, de ha a fiatalok nem hozzájuk fordulnak, ugyancsak megrökönyödtek volna. Coupeau nem tartotta fontosnak, hogy a gyereket megkereszteljék; nem kap érte tízezer frankos járadékot, ellenben szerezhet egy kiadós náthát. Minél kevesebb dolga van az embernek a papokkal, annál jobb. Coupeau mama lepogányozta. Lorilleux-ék, bár nem nyalták-falták a Jóistent a templomban, szívesen hangoztatták vallásosságukat.

- Tehát vasárnap, ha maguknak is megfelel - szögezte le a láncműves.

S hogy Gervaise beleegyezően bólintott, mindnyájan megölelték, lelkére kötve, hogy vigyázzon magára. A csecsemőtől is búcsút vettek. Mindegyikük odahajolt a remegő kis jószág fölé, rámosolygott, szólt hozzá egy-két kedveskedő szót, mintha csak értené. Nanának becézték, a keresztanyja után, kit Annának hívtak.

- Jó éjt, Nana... Szép kislány légy, Nana...

Hogy végre elmentek, Coupeau szorosan az ágy mellé húzta a székét, szívta a pipáját, tenyerébe fogta Gervaise kezét. Kényelmesen pöfékelt, két füstgomolyag között elhullatva egy-egy meghatott szót.

- Zúg a fejed, lelkem, ugye? Tudod, nem akadályozhattam meg őket, hogy eljöjjenek. Tulajdonképpen jót akartak... Hiába, csak más az, ha egyedül vagyunk, ugye? Már nagyon vártam, hogy egy kicsit kettesben maradjunk. Azt hittem, sosem ér már véget az este!... Szegény kis csibém! Mennyit szenvedhettél!... Az ilyen kis vakarcs nem is sejti, mennyi fájdalmat okoz azzal, hogy a világra jön. Olyan ez, mintha megnyitnák a hasatokat... Mutasd, hol bibis, hadd puszilgassam meg.

Gyöngéden a dereka alá csúsztatta nagy lapátkezét, magához vonta az asszonyt, s a takarón át megcsókolta a hasát; mint a legtöbb nyers embert, őt is meghatotta az anyaságnak még eleven fájdalma. Aggódva kérdezte, nem fáj-e; legszívesebben a leheletével gyógyította volna be a sebét. Gervaise nagyon boldog volt. Megesküdött, hogy semmije sem fáj már. Csak arra lesz gondja, hogy minél hamarabb talpra álljon, mert most aztán igazán nem teheti ölbe a kezét. A férfi azonban megnyugtatta. Hát azt hiszi Gervaise, hogy ő nem keresi meg a lányka mindennapi kenyerét? Semmit érő ember volna ő, ha a felesége nyakába varrná a gyerek minden gondját. Gyereket csinálni nem nagy sor, felnevelni - ugyebár? -, az a művészet.

Coupeau egész éjjel nem hunyta le a szemét. A kályhában lefedte a tüzet. Óránként fel kellett kelnie, hogy pár kanál langyos cukrosvizet adjon a csecsemőnek. Másnap reggel a szokott időben indult munkába. Ebédszünetben még elment az elöljáróságra is, hogy bejelentse a születést. Ezalatt Boche-né, értesülvén a történtekről, hozzájuk sietett, és Gervaise mellett töltötte a napot. A fiatalasszony azonban, tízórás mély alvás után, panaszkodni kezdett, hogy egész testét összetörte a sok fekvés. Belebetegszik, ha nem engedik felkelni. Este, mikor

Coupeau hazatért, neki is elmondta kínjait; hiszen megbízik ő Boche-néban, csak attól van oda, ha látja, hogy idegen telepszik be a szobájába, húzogatja a fiókokat, turkál a holmijában. Másnap a házmesterné, mikor megjött a bevásárlásból, már fönn találta Gervaise-t, aki felöltözve söprögetett, és készítette a férje vacsoráját. Többet nem is volt hajlandó visszafeküdni. Ne űzzenek csúfot belőle! Hagyják csak az úrinőkre az efféle kényeskedést. Szegény ember lánya nem ér rá ilyesmire. A szülés után három nappal már Fauconnier-nénál vasalta a szoknyákat, csattogott a vasalóival, verejtékezett a forró kályha mellett.

Lorilleux-né már szombat este elvitte keresztlányának szánt ajándékait, egy harmincöt sou-s főkötőt s egy keskeny csipkés, fodros keresztelői ruhát, melyet potom hat frankért kapott meg, mert erősen kiszítta a nap. Lorilleux, a keresztapa, másnap hat font cukorral lepte meg a fiatal anyát. Szóval kitettek magukért. Még este sem állítottak be üres kézzel Coupeau-ékhoz, a keresztelői vacsorára. A férj egy-egy pecsétes borosüveget hozott a hóna alatt, az asszony meg hatalmas tortát tartott a kezében, a Clignancourt úton vette egy neves cukrásznál. Persze Lorilleux-ék siettek nagydobra verni bőkezűségüket; majdnem húsz frankot pazaroltak rájuk. Gervaise-nek fülébe jutottak a mendemondák, csak hápogott mérgében, s már nem is örült Lorilleux-ék kedveskedéseinek.

Coupeau-ék ezen a keresztelői vacsorán barátkoztak össze emeleti szomszédjukkal. A kis ház másik lakását Goujet-ék lakták, anya és fia. Eddig a két család éppen csak köszöntötte egymást, lépcsőházi vagy utcai találkozások alkalmával; a szomszédok olyan maguknak való emberek voltak. De hogy az anya - a szülést követő nap - felvitt egy vödör vizet Gervaise-nek, a fiatalasszony illőnek vélte meghívni őket a keresztelői vacsorára, annál is inkább, mert nagyon derék embereknek látszottak. Ilyeténképpen fűződött szorosabbra az ismeretségük.

Goujet-ék Nord megyéből származtak. Az anya csipkejavítással foglalkozott, a fia kovácslegény volt egy szeggyárban, öt éve laktak ebben a lakásban. Szótlan, csöndes életük régi gyászt takart: az öreg Goujet, részeg dühében, vasdoronggal agyonverte Lille-ben egy cimboráját, a börtönben pedig zsebkendővel megfojtotta magát. Az özvegy e szerencsétlenség után Párizsba költözött a fiával; érezték azonban, hogy a tragédia árnya még mindig fenyegetően lebeg a fejük fölött, és szigorú becsületességben, rendíthetetlen nyugalomban és bátorságban kerestek megváltást. Némi büszkeséggel gondoltak múltjukra, már-már többre is tartották magukat másoknál. Goujet-né mindig feketében járt, homlokát apácafőkötő körítette, sápadt és szelíd matrónaarcán mintha csipkéinek fehérsége, ujjainak aprólékosan finom munkája tükröződött volna. Goujet huszonhárom esztendős, büszke óriás volt, arca rózsás, szeme kék, ereje herkulesi. A műhelyben Aranypofának hívták a társai, szép szőke szakálláért.

Gervaise első látásra mély barátságot érzett a két ember iránt. Mikor először járt náluk, csak elcsodálkozott a lakás tisztaságán. Hát bizony, itt nyugodtan ráfújhatott az ember a bútorokra, nem szállt fel egy szem por sem. A kő úgy fénylett, mint a tükör. Goujet-né behívta Gervaise-t a fia szobájába, hogy nézzen körül egy kicsit. A takaros, fehér helyiség olyan volt, mint egy lányszoba: muszlinfüggönyös kis vaságy, asztal, mosdó, keskeny könyvespolc a falra akasztva; a falat körben képek borították: körülvágott emberalakok, négy szöggel felerősített színes nyomatok, képeslapokból válogatás nélkül kivágott arcképek. Goujet-né mosolyogva megjegyezte, hogy a fia nagy gyerek; este, ha belefáradt az olvasásba, a képeivel szórakozik. Gervaise majd egy óráig odafeledkezett a szomszédasszonynál, aki visszaült közben az ablak mellé, a csipkeverő párnájához. A fiatalasszony érdeklődve nézte a csipkéket kifeszítve tartó számtalan tűt, boldogan maradt még, beszívta a lakás finom tisztaságszagát, hallgatta a kényes munkával járó áhítatos csöndet.

Aki közelebbről megismerte Goujet-ékat, okvetlenül megszerette őket. Keményen dolgoztak, s kéthetenként fizetésüknek jó negyedét takarékba tették. A környéken meg is süvegelték őket, takarékosságuk közmondásos volt. Goujet ruháján sosem volt lyuk, mindig tiszta zubbonyban járt, nem lehetett azon egy mákszemnyi foltot sem látni. Nagyon udvariasan, sőt, roppant vállaihoz mérten egy kissé gyámoltalanul viselkedett. Az utca végében lakó mosónők gyakran kinevették, ha szemlesütve elment előttük. Goujet nem szerette trágárságaikat, bántotta a gondolat, hogy vannak nők, akik folyton disznóságokat beszélnek. Egyszer azonban, hogy, hogy nem, részegen tért haza. Goujet-né - hangos szemrehányás helyett - egyszerűen elébe tartotta apja képmását; a rossz festményt kegyelettel őrizték a fiókos szekrény fenekén. Ez emlékezetes lecke óta Goujet csak annyit ivott, amennyivel éppen a szomját olthatta; haragudni azért nem haragudott a borra, mert hiszen kell az a munkásembernek. Vasárnaponként sétálni ment anyjával, karonfogva; többnyire Vincennes felé sétáltak ki; máskor színházba vitte. Szenvedélyesen szerette anyját. Úgy beszélt hozzá most is, mint gyerekkorában. Vastag koponyáján, durva kovácsmunkától elnehezült tagjaiban volt valami a nagy állatok lomhaságából; a feje kemény volt, de a szíve arany.

Gervaise kezdetben nagyon feszélyezte. De néhány hét alatt megszokta. Megvárta, hogy segíthessen felvinni a csomagjait, bizalmaskodó nyerseséggel bánt vele, mintha a testvérhúga volna, képeket is vágott ki számára. Egy reggel azonban kopogtatás nélkül nyitott be a fiatalasszonyhoz, aki derékig meztelenül mosdott, s éppen a nyakát szappanozta; ezután egy hétig nem mert ránézni Gervaise-re, a végén már az asszony is elpirult, ha találkoztak.

A Ribizlicsősz szokott párizsi dumájával kifigurázta Aranypofa együgyűségét. Jó, jó, nem piás a gyerek, nem nyúlkál a lányok szoknyája alá; de ha férfi, hát legyen férfi, vagy húzzon szoknyát. Gervaise előtt meg ugratta, ráfogva, hogy a környék összes nőire kacsingat; és az a nagy mamlasz Goujet hevesen tiltakozott. A két munkás mindamellett jól megértette egymást. Reggel beszóltak egymásért, együtt indultak munkába, hazatérőben meg-megittak egy pohár sört. A keresztelői vacsorán össze is tegeződtek, mondván, hogy a magázódás nagyon körülményes. Ennyiből állt tehát a barátságuk, amikor Aranypofa igen-igen nagy szolgálatot tett Ribizlicsősznek. Az ilyenfajta szolgálatot nem felejti el az ember, míg él. December 2-án történt.[9] A bádogos a fejébe vette, hogy lemegy egy kicsit, s megnézi a bulit - csak úgy mulatságból; egyébként köpött a köztársaságra, Bonapartéra és az egész bandára; de szerette a puskaporszagot, s nevetett, ha fütyültek a golyók. Szépen el is kapták volna a barikád mögött, ha történetesen arra nem jár a kovács, aki épp jókor érkezett, hogy hatalmas testével fedezze a menekülését. Goujet komoly arccal sietett felfelé Coupeau mellett, vissza a Halárus negyed utcáján, őt érdekelte a politika, mérsékelt republikánus volt, az igazság s egyetemes boldogság híve. Puskát azonban nem vett a kezébe. Meg is okolta, miért nem: a nép már elégszer megégette a kezét, hogy a burzsujoknak kikaparja a gesztenyét; február és június emlékezetes lecke volt; a város csak intézze a dolgait maga, a kültelek nem fog beleszólni. Felértek a dombra, a Halárusok utcájához, megfordult, megnézte Párizst; azért mégis piszok munka folyik ott lent, a nép még megbánhatja, hogy ölbe tette a kezét. De Coupeau gúnyosan vigyorgott azokon az ostoba fajankókon, akik vásárra viszik a bőrüket, pusztán azért, hogy a képviselőház átkozott naplopóinak megőrizzék a huszonöt frankjaikat. Este Coupeau-ék meghívták Goujet-ékat vacsorára. A csemegénél Ribizlicsősz és Aranypofa cuppanós csókot nyomott egymás arcára. Ezzel megpecsételték barátságukat életre-halálra.

[9] 1851. december 2. Napóleon Lajos herceg, a későbbi III. Napóleon államcsínyének napja.

Három éven át a két család egymás szomszédságában eseménytelenül pergette napjait. Gervaise szépen nevelgette a kislányát, úgy osztva be a munkáját, hogy heti két munkanapnál többet ne mulasszon. Közben piperemosónő lett, megkeresett három frankot is. El is határozta, hogy az immár nyolcéves Étienne-t beadja egy Chartes utcai kis internátusba, ahol öt frankot kell fizetnie érte. A házaspár, két gyermek terhével a vállán, húsz-harminc frankot is takarékba tett havonta. Amikor félretett pénzecskéjük hatszáz frankra rúgott, a fiatalasszonynak nem volt többé nyugta, szinte megszállottja lett a becsvágyának: a maga ura akart lenni, úgy tervezte, bérel egy kis helyiséget, s mosónőket fogad fel ő is. Gondos számvetést csinált. Ha minden jól megy, húsz év múlva együtt van egy szerény járadékuk, azzal eléldegélhetnek valahol vidéken. Belevágni azonban még nem mert. Azt mondta, helyiséget keresgél, pedig csak fontolóra akarta venni a dolgot. A pénz nem kér enni a takarékban, sőt fiadzik is. Három év alatt Gervaise csupán egyetlenegy vágyát elégítette ki: ingaórát vett; míg heti egy frankjával letörleszti ezt az aranyozott-réz ingás, csavart oszlopos mahagóni órát, abba megint beletelik egy esztendő. Gervaise mindig felháborodva tiltakozott, ha Coupeau akarta felhúzni az órát; maga vette le az üvegburát, s oly szent áhítattal törölgette az oszlopokat, mintha komódjának márványlapja kápolnává változott volna. A bura alá, az óra mögé csúsztatta be a takarékkönyvét. S valahányszor kis műhelyéről ábrándozott, ottfeledkezett az óratok előtt, tűnődve nézte a mutatók mozgását, mintha azt a rendkívüli, ünnepélyes pillanatot várná, amelyben elszánja magát.

Coupeau-ék majd minden vasárnap kirándultak Goujet-ékkal. Amolyan családi kiruccanások voltak ezek; apró sült halat ettek Saint-Ouenban, vagy elfogyasztottak egy nyulat valamelyik vincennes-i vendéglőben, szerényen. A férfiak csak annyit ittak, hogy szomjukat oltsák, színjózanon tértek haza, a hölgyekbe karolva. Este, lefekvés előtt még elszámoltak, megfelezve a költségeket. Ha pár garassal több vagy kevesebb esett valamelyikre, sosem különböztek össze.

Lorilleux-ék irigykedtek Goujet-ékra. Nemigen volt ínyükre, hogy Ribizlicsősz meg a Bumli sülve-főve idegenekkel vannak együtt, holott van családjuk. Persze, mert tőlük felfordulhatnak a rokonok! Mióta félrerakják azt a pár rongyos garast, csak a maguk feje után mennek. Lorilleux-né azon mérgelődött, hogy a fivére kicsúszik a markából, s ezért kígyót-békát kiabált Gervaise-re. Lerat-né, éppen ellenkezőleg, pártját fogta a fiatalasszonynak, védelmére kelt, hajmeresztő históriákat adott elő, a körutak esti homályában lezajló csábítási kísérletekről mesélt, melyekből Gervaise valóságos drámai hősnőként vágta ki magát, csattanós pofonokkal megfutamítva támadóit. Coupeau mama békítgette őket; ő azt szerette volna, ha mindegyik gyerekénél otthonra talál; a szeme gyöngült, már csak egy házhoz járt takarítani, örült, ha hol az egyiknél, hol a másiknál öt frankhoz juthatott hébe-hóba.

Aznap, mikor Nana betöltötte a harmadik évét, Coupeau nagy izgalomban találta Gervaise-t este, hogy hazaért. De hiába faggatta, az asszony nem vallotta be izgalmának okát; nincsen semmi baja, mondta. Amikor azonban fordítva terítette meg az asztalt, s kezében tartogatva a tányérokat eltöprengett, a férfi kiugrasztotta a nyulat a bokorból...

- Nos hát, az Aranycsepp utcai kis szatócsbolt kiadó... - vallotta meg végül az asszony. - Egy órája láttam, mikor cérnáért jártam arra. És úgy szíven ütött valami.

Nagyon tiszta kis üzlet volt ez, épp abban a nagy házban, ahová be akartak költözni annak idején. Magán a bolton kívül volt még egy hátsó helyiség, s jobbról és balról egy-egy szoba; álmodni sem lehetett volna különbet; a szobák nem voltak ugyan valami tágasak, de a beosztásuk nagyon megfelelt. Gervaise csak a bért sokallotta egy kissé: a tulajdonos ötszáz frankot emlegetett.

- Hát már meg is nézted, hogy tudod az árát? - kérdezte Coupeau.

- Na igen, de csak puszta kíváncsiságból, tudod - adta a közömböst az asszony. - Keresgél az ember, böngészi a hirdetéseket, persze kötelezettség nélkül... Hanem ez nagyon drága. Meg talán szamárság is volna műhelyt nyitni.

Vacsora után azonban megint csak előhozakodott azzal a szatócsüzlettel. Lerajzolta a helyiségeket egy újság szélére. Lassan belemelegedett, méricskélte a sarkokat, rendezgette a szobákat, mintha másnap már a bútorait kellene elhelyeznie. Coupeau, látva, hogy ez a szíve vágya, biztatta, hogy vegye csak ki; ötszáz frankon alul valamirevaló helyiséget úgysem talál; talán lehet alkudni is. Csak egy a bökkenő: egy házba kerülnének Lorilleux-ékkel, akiket Gervaise sehogy sem szenvedhet. A fiatalasszony azonban tűzbe jött: ő nem haragszik senkire; nagy buzgalmában még védelmébe is vette Lorilleux-éket; igazán nem rossz emberek azok, meg lehet férni velük. Mikor lefeküdtek, s Coupeau aludt is már, Gervaise gondolatban még mindig a műhelyét rendezgette, bár még nem döntött, hogy kibérelje-e vagy sem.

Másnap, hogy egyedül maradt, nem bírt ellenállni a vágyának: leemelte az ingaóra buráját, és megnézte a takarékkönyvét. Ha belegondol, hogy a műhelye itt van, ezeken az ákombákomokkal telerótt lapokon! Mielőtt elindult volna, tanácsot kért Goujet-nétól is, aki nagyon helyeselte, hogy önállósodni akar; akinek olyan férje van, mint neki - jó ember, nem iszik -, annak biztosan sikere lesz, s nem kell félnie, hogy felfalják. Ebédidőben még Lorilleux-ékhez is felszaladt, hogy őket is meghallgassa; nem akart olyan színben feltűnni, mint aki titkolózik a család előtt. Lorilleux-né szinte sóbálvánnyá meredt. Micsoda! Hogy a Bumlinak máris műhelye lesz! Sajgó szívvel makogott valamit, kénytelen-kelletlen örömet színlelt: persze, jó dolog a műhely, Gervaise jól teszi, ha kibéreli. Csak mikor magához tért egy kicsit, jutott eszébe - neki is, meg a férjének is -, hogy nedves az udvar, s a földszinti lakások barátságtalanok és sötétek. Ott bizony hamar reumás lesz az ember. Na de, ha már úgyis elszánta magát, az ő figyelmeztetésük, ugyebár, nem lehet akadály.

Gervaise nevetve vallotta meg este, hogy belebetegedne, ha valami okból nem költözhetne be a műhelyébe. Mégis, mielőtt egyezségre került volna a sor meg, akarta mutatni Coupeau-nak, arra számítva, hogy le tudnak valamit alkudni a bérből.

- Tehát holnap, ha neked is megfelel - mondta a férje. - Gyere értem hat óra tájban, a Nemzet utcába, ahhoz a házhoz, ahol dolgozom, s majd az Aranycsepp utcán jövünk haza.

Coupeau az utolsó simításokat végezte egy háromemeletes új ház tetőzetén. Eznap kellett az utolsó bádoglemezeket felraknia. Mivel a tető majdnem lapos volt, ott állította fel munkapadját: két bakon átfektetve egy szál széles deszkát. A nyugovóra térő szép májusi nap bearanyozta a kéményeket. S fönt a magasban, a tiszta levegőégben, a bádogos, munkapadjára hajolva olyan nyugodtan vágta ollójával a bádoglemezt, akár a szabó, aki nadrágot szab az asztalán. A szomszéd ház falánál az inasa - tizenhét éves, vékonydongájú, szőke legényke - hatalmas fújtatóval élesztette a serpenyőben a tüzet, melyből minden fújásra szikrazápor csapott fel.

- Hé, Zidore, tedd oda a vasakat! - kiáltotta neki Coupeau.

Az inas bedugta a forrasztópákákat a parázsló tűzbe, mely halványan vöröslött a napsütésben. Aztán tovább fújtatott. Coupeau az utolsó bádoglemezt tartotta a kezében. Ezt a tető legszélére kellett forrasztania, az esőcsatorna mellé; itt hirtelen meredekebb lett a tető, s alatta az utca mélye tátongott. A bádogos otthonosan mozgott nemezpapucsában, csoszogva lépett előbbre, fütyörészte az *Ejhaj, báránykáim!* dallamát. Ahogy a nyíláshoz ért, lekuporodott, fél térdét nekifeszítette a kémény falának, szinte az utca fölött lebegett. Fél lába a levegőben lógott. Mikor hátrafordult, hogy azt a tekergő Zidore-t szólítsa, megkapaszkodott a kémény sarkában, mert alatta a mélyben ott volt a járda.

- Fene a lusta pofádat!... Add már a vasakat! Mit bámészkodsz a levegőbe, te girhes szamár, nem repül a sült galamb a szádba!

De Zidore nem nagyon sietett. Bámulta a szomszédos tetőket, a Párizs felől, Grenelle tájáról emelkedő vastag füstoszlopot: lehet, hogy tűzvész füstje volt. De aztán hasra feküdt, feje a nyíláshoz ért, odaadta Coupeau-nak a vasakat. A bádogos forrasztani kezdte a lemezt. Felkuporodott, kinyújtózott, fél fenékre ült, lábujjhegyen guggolt, egy ujjára támaszkodott, s egy pillanatra sem vesztette el az egyensúlyát. Elképesztően nyugodt volt s arcátlanul hidegvérű, pimaszul packázott a veszéllyel. Értette a dolgát. Féljen az utca őtőle. Ki sem vette a pipát a szájából, időnként megfordult, s közönyösen kiköpött.

- Nini! Boche-né! - kiáltotta hirtelen. - Hahó! Boche-né!

Meglátta a házmesternél, amint az átvágott az úttesten. Az asszony felnézett, megismerte. Beszélgetés indult a tető és a járda között. Boche-né a köténye alá dugta a kezét, s a fejét felemelte. A férfi felállt, bal karjával átölelt egy csövet, kihajolt.

- Nem látta a feleségemet? - kérdezte.

- Nem én - válaszolta a házmesterné. - Erre jár?

- Úgy van, hogy értem jön... És maguk jól vannak?

- Köszönöm, jól. Én vagyok a legbetegebb, amint látja... Megyek a Clignancourt útra egy kis birkacombért. Az a hentes, ott a Moulin-Rouge mellett, csak tizenhat sou-ért adja.

Felemelték hangjukat, mert szekér dübörgött végig a széles, elhagyatott Nemzet utcán; hangos kiabálásukra csak egy vénkisasszony dugta ki a fejét az ablakán, kíváncsi izgalommal figyelte azt az embert ott a szemközti tetőn, mintha arra várt volna, hogy hirtelen lebukfencezzék onnét.

- Na, jóccakát! - kiáltotta föl Boche-né. - Nem zavarom tovább.

Coupeau visszafordult, megint elvette Zidore-tól a vasat. A házmesterné, elmenőben, megpillantotta a túlsó járdán Gervaise-t, aki kézen fogva vezette Nanát.

Már éppen figyelmeztetni akarta a bádogost, amikor a fiatalasszony erélyes mozdulattal betapasztotta a száját. S hogy fel ne hallatszódjék a tetőig, halk hangon közölte vele a félelmét: attól tart, hogy a férje, ha hirtelen meglátja, megtántorodik és lezuhan. Ő négy év alatt mindössze egyszer látogatta meg munka közben. Ez most a második eset. Nem bírja nézni, mindig elfogja a félelem, ha meglátja az emberét ég és föld között, olyan magasan, ahol a madár se jár.

- Nem valami kellemes dolog, az bizonyos - dünnyögte Boche-né. - Az én uram szabó, nekem nincsenek ilyen aggodalmaim.

- Ó, ha tudná, mi volt eleinte - folytatta Gervaise -, reggeltől estig reszkettem érte... Mindig úgy láttam magam előtt, hogy hordágyon fekszik, betört fejjel... Most már nem gondolok annyit rá. Mindenhez hozzászokik az ember. Valahogy meg kell keresni a mindennapit... De hiába, csak keserves kenyér ez. A csontjait csak egyszer töri össze valaki.

Elhallgatott, szoknyájához fogva Nanát, nehogy a kicsi hangosabb szót ejtsen. Önkéntelenül is felpillantott, halottsápadtan. Coupeau most a lemez szélét forrasztotta, a lefolyó mentén; kinyújtózott, amennyire bírt, de nem érte el a végét. Ekkor, a munkásokra jellemző, könnyed és mégis súlyos mozdulattal, kimerészkedett a legszélére. E pillanatban ott volt az utca fölött, nem is fogódzkodott, figyelmesen, nyugodtan végezte a munkáját; odalentről jól lehetett látni, mint viszi végig a sistergő, fehér lángnyelvecskét a forrasztáson. Gervaise szótlanul állt, torka

elszorult az aggodalomtól, kezét görcsösen összekulcsolta, s könyörgő mozdulattal gépiesen a magasba emelte. De azután hangosan fellélegzett. Coupeau visszakapaszkodott a tetőre, sietség nélkül, még arra is jutott ideje, hogy utoljára leköpjön az utcára.

- Leselkedünk? - kiáltotta le vidáman, megpillantva az asszonyt. - Nagy csacsi az én feleségem, ugye, Boche-né? Nem mert felszólni... Várj meg, tíz perc múlva kész vagyok.

Még egy kéménysisakot kellett fölillesztenie, pár perces munka csak az egész. A mosónő és a házmesterné továbbra is ott álldogáltak a járdán, tereferéltek a környék dolgairól, szemmel tartva Nanát, hogy össze ne maszatolja magát az utcai folyókában, ahol halat akart fogni; a két nő fel-felpillantott a tetőre, mosolyogva, fejcsóválva, mintegy jelezve, hogy nem türelmetlenkednek. A vénkisasszony nem mozdult a szemközti ablakból, nézte a férfit, várt.

- Mit leskelődik ott az a vén csoroszlya? - kérdezte Boche-né. - De undok pofája van!

Fönt a bádogos érces hangon énekelni kezdett: *Epret szedni ó, de jó!* Állványára hajolva mesteri ügyességgel nyírta a bádogot. Körzővel vonalat húzott rá, s egy hajlított ollóval széles ívben kikanyarította; majd a legyező alakú lemezt kalapácsával ütögetve csúcsos gombává formálta. Zidore megint a tüzet élesztette. A nap lebukott a ház mögött, vakító fénye rózsásra sápadt, majd halványabb lilába fordult. Ezen az áhítatos alkonyi órán a két munkás alakja - az állvány sötét körvonalával s a különös formájú fújtatóval - hatalmassá növekedve vált ki az áttetsző háttérből a tiszta levegőégben. Hogy a sisakot kikalapálta, Coupeau hívta az inasát:

- Zidore, a vasakat!

A fiúnak azonban nyoma veszett. A bádogos szitkozódva keresgélte, bekiabált a nyitva hagyott padlásablakokon. Végre-valahára felfedezte egy szomszédos tetőn, két házzal arrább. Sétálni szottyant kedve a csibésznek, ismerkedett a környékkel, ritkás, szőke haja repkedett a szélben, hunyorogva nézte a mérhetetlen nagy Párizst.

- Hé, te tekergő! - rivallt rá dühösen Coupeau. - Azt hiszed, falun vagyunk? Tán verseket fabrikálsz, mint Béranger úr!... Adod ide rögtön a vasakat! Fene látott ilyet: a tetőkön koslat! Hozd ide mindjárt a babádat is, és vallj neki szerelmet!... Add már ide a vasakat, te málészájú kamasz!

Forrasztás után lekiáltott Gervaise-nek:

- Kész... Megyek le.

Az a kémény, amelyikre ráillesztette a sisakot, a tető közepén volt. Gervaise megnyugodva követte a mozdulatait, mosolygott. Nana, hogy meglátta apját, kis kezével tapsolt. Leült a járda szegélyére, hogy jobban fellásson.

- Papa! Papa! - kiáltotta, ahogy a torkán kifért. - Papa! Nézz ide!

A bádogos ki akart hajolni, de megcsúszott. És ekkor, hirtelen, ostoba módon, mint a macska, ha összegabalyodnak a lábai, gurulni kezdett az enyhe lejtésű tetőn, csúszott, csúszott, és nem bírt megkapaszkodni.

- Az istenit! - szakadt ki belőle fojtottan a káromkodás.

És lezuhant. Teste lágy ívet írt le a levegőben, kétszer megpördült, s mint a magasból ledobott ruhásköteg, tompa puffanással csapódott az utca közepére.

Gervaise velőtrázót sikoltott, s kábán, felemelt karral állt. Járókelők futottak oda, csődület támadt. Boche-né rogyadozó térddel, megdöbbenve, a karja közé kapta Nanát, hogy elfödje a szemét.

Szemközt a vénkisasszony, mint akinek teljesült a vágya, csöndesen betette az ablakát.

Végül négy ember átvitte Coupeau-t a Halárusok utcájának sarkán levő patikába; ott feküdt az üzlet közepén egy takarón, majd egy óra hosszat, míg odajártak hordágyért a Lariboisière-kórházban. Lélegzett még, de a patikus fejcsóválva nézte, Gervaise a földön térdepelt, szüntelenül zokogott, könnytől maszatosan, kábultan, vakon. Gépies mozdulattal kinyújtotta időnként a kezét, és nagyon szelíden megtapogatta a férje testét. Aztán visszahúzta a kezét, s a patikusra nézett, ki megtiltotta, hogy hozzányúljon Coupeau-hoz; pár másodperc múlva újra kezdte; nem tehetett róla: meg akart győződni, hogy meleg még, s azt hitte, jót tesz vele. Mikor végre megérkezett a betegszállító, és Coupeau-t a kórházba akarták vinni, Gervaise felugrott, és hevesen tiltakozott:

- Nem, nem, ne a kórházba vigyék!... Az Új Aranycsepp utcában lakunk.

Hiába magyarázták neki, hogy nagyon sokba kerül az ápolás, ha otthon tartja a férjét. Csökönyösen hajtogatta:

- Az Új Aranycsepp utcában, megmutatom a házat... Ne törődjenek vele. Van pénzem... Az én uram ő, vagy nem? Az enyém ő, akarom őt.

Coupeau-t tehát hazavitték. Amikor a betegszállító átvágott a patika előtt nyüzsgő sokaságon, a környékbeli asszonyok elismerően nyilatkoztak Gervaise-ről: sánta az istenadta, de megállja a helyét; bizonyosan meg is menti a férjét, a kórházi orvosok úgyis csak tessék-lássék foglalkoznak az ilyen súlyos esetekkel, mert nincs kedvük bajlódni a gyógyításukkal. Bochené hazavitte Nanát magához, aztán visszament, s kifogyhatatlanul mesélte a balesetet, még mindig reszketve az izgalomtól.

- Birkahúsért mentem, itt álltam, láttam leesni - hajtogatta. - A kislánya volt az oka, látni akarta, és puff! Ó, Uram, Teremtőm! nem kívánnék még egy ilyen zuhanást látni!... De most már mennem kell a birkáért.

Coupeau egy hétig élet és halál között lebegett. A család, a szomszédság, mindenki arra számított, hogy hamarosan elpatkol. Az orvos - méregdrága orvos volt, öt frankot számított a vizitjeiért - belső zúzódásoktól tartott; ez a kifejezés nagy riadalmat keltett, a környéken azt mesélték, hogy Coupeau-nak az esés következtében „kikapcsolódott a szíve”. Csak a sok virrasztástól megsápadt Gervaise vonogatta erre a vállát, komolyan, megrendíthetetlenül. A férjének eltört a jobb lába, ez köztudomású; helyreteszik és kész. Amit a kikapcsolódott szívről mondogatnak, az gyerekség. Majd ő visszakapcsolja azt a szívet. Tudja ő, hogyan kell egy szívet visszakapcsolni: gonddal, tisztasággal, szilárd barátsággal. Szent meggyőződése volt, hogy ő meggyógyítja a férfit, pusztán azáltal, hogy mellette marad, és lázas óráin ráteszi a kezét. Egy pillanatig sem kételkedett. Egy teljes hétig talpon volt, alig beszélt, csak elhatározásának élt, hogy megmenti férjét, megfeledkezett a gyerekeiről, az utcáról, az egész városról. A kilencedik napon, este, mikor az orvos végre kezeskedni mert a beteg életéért, Gervaise egy székbe roskadt, lába megroggyant, háta sajgott, szemét elöntötte a könny. Ezen az éjszakán végre hajlandó volt aludni is két órát, az ágy lábára hajtva fejét.

Coupeau balesetének hírére megmozdult az egész család. Coupeau mama együtt virrasztott volna Gervaise-zel, de már kilenc órakor elszunnyadt a székben. Lerat-né a munkából hazamenet minden este nagy kitérőt tett, hogy az állapota felől érdeklődjék. Lorilleux-ék eleinte kétszer-háromszor is átfutottak naponta, felajánlották, hogy virrasztanak, még karosszéket is vittek Gervaise-nek. De csakhamar összeszólalkoztak a betegápoláson. Lorilleux-né azt hangoztatta, hogy elég beteget gondozott már életében, ő csak tudja, hogyan kell csinálni. Azt is ráfogta a fiatalasszonyra, hogy lökdösi őt, s erővel távol tartja fivére betegágyától. Jó, jó, a Bumli jól teszi, hogy mindenáron meg akarja gyógyítani Coupeau-t; de végül is, ha nem

lábatlankodott volna a Nemzet utcában, a férje sem zuhant volna le. Ahogy meg most kezeli, azzal holtbiztosan a sírba viszi.

Látván, hogy Coupeau túl van a veszélyen, Gervaise nem őrködött többé olyan féltékeny nyerseséggel a beteg ágya mellett. Most már, hogy nem árthattak a férjének, gyanakvás nélkül bárkit odaengedett a közelébe. A család elárasztotta a szobát. Hosszú lábadozásra lehetett számítani; az orvos négy hónapot mondott. Míg a bádogos nagyokat aludt, Lorilleux-ék szidták Gervaise-t a butaságáért. Sok haszna származik belőle, hogy otthon tartotta Coupeau-t! A kórházban fele ennyi idő alatt talpra állították volna. Lorilleux szívesen vállalt volna egy kis betegséget: majd meglátnák, hogy ő egy pillanatig sem habozna besétálni a Lariboisière-kórházba. Lorilleux-né ismert egy nőt, aki nemrég került ki a kórházból: egész áldott nap csirkét etettek vele. És századszor is kiszámították, mibe kerül majd a házaspárnak ez a négyhavi lábadozás: először is az elvesztett munkanapok, aztán a doktorok, a patika, később meg a jó borok, a véres sültek. Coupeau-ék szerencséjüknek mondhatják, ha mindez kifutja a megtakarított pár fillérjükből. De sokkal valószínűbb, hogy eladósodnak. Egyébként ez az ő bajuk. A családra azonban ne számítsanak, nem Krőzusok ők, hogy el tudjanak tartani egy otthon ülő beteget. A Bumli a hibás. Miért nem csinált úgy, mint más, s vitette a férjét kórházba? Lám, idejuttatta a gőgössége. Lorilleux-né egy este rosszmájúan megkérdezte Gervaise-től:

- Na? Mikor veszi bérbe a boltját?

- Az ám - vihogott Lorilleux -, a házmesterné még most is lesi magát.

Gervaise-nek elakadt a szava. A boltról tökéletesen megfeledkezett. De jól látta ezeknek az embereknek gonosz örömét, hogy füstbe ment a terve. Ettől fogva valósággal lesték az alkalmat, hogy kigúnyolják meghiúsult ábrándjait. Ha megvalósíthatatlan reményekre terelték a szót, csúfondárosan mondták: ezek is csak akkor teljesülnek, amikor Gervaise a maga ura lesz egy szép, utcai műhelyben. A háta mögött mindig kinevették. Gervaise szinte hinni sem akarta, hogy ennyire gonoszak legyenek; de Lorilleux-ék csakugyan úgy viselkedtek, mintha nagyon örülnének Coupeau balesetének, mely meggátolta a mosónőt abban, hogy műhelyt nyisson az Aranycsepp utcában.

Ekkor Gervaise is tréfára fogta a dolgot, hogy megmutassa nekik, milyen könnyű szívvel áldozta fel a pénzét férje gyógyulására. Valahányszor előttük vette ki takarékkönyvét az óra üvegburája alól, vidáman mondta:

- Megyek műhelyt bérelni.

Nem akarta egyszerre kivenni az egész pénzt. Százfrankonként kérte vissza, hogy ne tartogasson akkora összeget egyszerre a ládafiában; aztán meg titkon csodában reménykedett: hátha egy váratlan gyógyulás fölöslegessé teszi, hogy mindet kivegye. A takarékból hazaérve, egy kis papírlapon mindig kiszámította, mennyi maradt még bent. Csak a rend kedvéért tette. S bár a pénz rohamosan apadt, Gervaise - okos tekintettel, nyugodt mosollyal - csendesen elkönyvelte megtakarított vagyonkája pusztulását. Vagy nem megnyugtató már maga az is, hogy ilyen jó hasznát vette, s volt mihez nyúlnia, mikor a szerencsétlenség bekövetkezett? És sajnálkozás nélkül, gondosan visszahelyezte a könyvecskét az ingaóra mögé, az üvegbura alá.

Coupeau betegsége alatt Goujet-ék nagyon kedvesek voltak Gervaise-hez. Goujet-né mindenben segítségére volt: ha bevásárolni ment, sosem mulasztotta el megkérdezni tőle, nincs-e szükség cukorra, vajra, sóra; először mindig neki vitt az esti húslevesből; sőt, ha látta, hogy sok a dolga, rendbe tette a konyháját, segített elmosogatni. Goujet reggelenként elvitte a fiatalasszony vödreit, hogy megtöltse a Halárusok utcájának kútjánál; ez is két sou megtakarítást jelentett. Vacsora után, mikor a család már nem tartotta megszállva a szobát,

Goujet-ék átlátogattak Coupeau-ékhoz. A kovács csöndesen pipázgatott este tízig, két óra hosszat is elnézte a beteg körül foglalatoskodó Gervaise-t. Herkulesi válla közé húzta nagy, szőke fejét, s ellágyultan nézte, hogy tölti az asszony a csészébe a hársfateát, s kevergeti a cukrot zajtalanul a kiskanállal. Mikor Gervaise az ágy szélére ülve szelíd szóval biztatta Coupeau-t, Goujet-ban megmozdult valami. Soha nem találkozott még ilyen derék asszonnyal. Még az is mellette szól, hogy sánta; így még dicséretesebb, hogy annyit talpal napestig a férje körül. Bizony, nem ül le még egy negyedórára se, hogy bekapjon valamit. Állandóan lót-fut, megy a patikába, beledugja az orrát mindenféle csúnyaságba, töri magát, hogy rendet tartson ebben a szobában, ahol egész nap nagy a jövés-menés; és egyetlen zokszót sem ejt, mindig barátságos, még este is, holott a kimerültségtől már leragad a szeme. És a kovács, az önfeláldozás e légkörében, a bútorokon heverő orvosságok között, mély megbecsülést érzett Gervaise iránt, látva, milyen odaadó szeretettel ápolja Coupeau-t.

- Hát, apuskám, téged szépen életre pofoztak - mondta egy ízben a lábadozónak. - Nekem nem volt semmi részem benne, a feleséged a Jóisten!

Már neki is meg kellett volna nősülnie. Az anyja talált a számára egy igen jóravaló leányt - csipkeverőnő volt az is -, nagyon szerette volna, ha a fia elveszi feleségül. Goujet, hogy meg ne bántsa anyját, beleegyezett, ki is tűzték az esküvőt szeptember elejére. A családalapításhoz szükséges összeg régóta együtt volt már a takarékban. De a kovács csak a fejét rázta, mikor Gervaise szóba hozta a házasságát. Szokott lassú szójárásával dörmögte:

- Nem minden nő olyan, mint maga, Coupeau-né. Ha mind ilyen volna, akár tízet is elvenne az ember.

Két hónap elteltével Coupeau megpróbált talpra állni. Nem sétált még messzire, csak éppen az ágytól az ablakig, oda is csak úgy, hogy Gervaise-re támaszkodott. Ott leült Lorilleux-ék karosszékébe, jobb lábát egy zsámolyra nyújtva. Ezt a tréfás kedvű embert, aki ólmos esőben is csak nevette, ha lábtörést emlegettek, nagyon megviselte a balesete. Hiányzott belőle a bölcs belenyugvás képessége. A két hónapot, míg az ágyat nyomta, végigkáromkodta, megkeserítve mindenki életét. Nem élet ez így: egész nap a hátán döglik, s a tetejébe még úgy össze van drótozva a csülke, mint egy rúd kötözött szalámi. Hanem a plafont ismerni fogja, amíg él: a hálófülke sarkában van egy repedés, azt lerajzolná akár behunyt szemmel is. Mikor elhelyezkedett a karosszékben, tovább kesergett. Sokáig lesz még ideszögezve, mint valami múmia? Az utcán nincs semmi látnivaló, nem jár arra a kutya se, csak a hipoklorit bűzlik egész nap. Nem, ezt nem lehet már bírni, tíz évet odaadna az életéből, ha legalább az erődítéseket láthatná már. S újra meg újra kifakadt a mostoha sors ellen. Nem volt igazságos ez a baleset; ennek nem lett volna szabad megtörténnie éppen ővele, aki jó munkás, nem naplopó, nem iszákos. Ha más jár így, még érthető.

- Az öreg Coupeau kitörte a nyakát egy görbe nap után - mondta. - Nem állítom, hogy rászolgált, de legalább magyarázható a dolog... Én azonban egy falatot sem ettem, biztosan álltam a lábamon, nem volt bennem egy csepp ital sem, és tessék! lebukfencezem a tetőről, amikor meg akarok fordulni, hogy ránevessek Nanára!... Nem sok ez egy kicsit? Ha van Isten, ugyancsak furán intézi a világ sorát. Ezt nem veszi be a bögyöm.

S mikor már meggyógyult a lába, még mindig forrt benne a tompa harag a munka ellen. Veszedelmes szakma ez, az ember napestig az ereszen kuksol, akár a macska. Bezzeg a burzsujoknak van sütnivalójuk! Mást küldenek megdögleni, ők még ahhoz is gyávák, hogy létrára másszanak, megbújnak a tűz mellett, biztonságban, s fütyülnek a szegény emberre. A végén kijelentette, hogy legjobb volna, ha mindenki maga bádogozná be a házát. Hogy a fene egye meg! Hát nem ez volna az igazság? Ha nem akarsz ázni, fedd be magad a házadat! Aztán

azon sajnálkozott, hogy nem más mesterséget tanult, valami szebb és veszélytelenebb szakmát; mehetett volna, például, műbútorasztalosnak. Ez is az öreg Coupeau bűne; az apáknak megvan az az ostoba szokásuk, hogy a maguk szakmáját rátukmálják a gyerekeikre.

Újabb két hónap telt el. Coupeau mankóval járt. Eleinte csak a kapuig merészkedett, kiült pipázni. Aztán eljárogatott a külső körútra is, nehézkesen vonszolta magát a napsütésben, óraszám elüldögélt egy padon. Lassan visszatért a kedve, hosszú csellengései alatt még szószátyárabb lett. Ahogy visszatért bele az élet, rákapott a semmittevésre, tagjai elernyedtek, izmai jóleső álomba merültek; valósággal legyűrte a lustaság, mely hosszú lábadozása idején beivódott a bőrébe, s kéjesen simogatta, zsibbasztotta a testét. Sétáiról ragyogva, csúfondáros kedvvel tért haza, az életet szépnek találta, azt gondolván, miért is ne tarthatna ez így örökké. Amikor már mankó nélkül is tudott járni, messzebbre sétálgatott, kiment a munkahelyekre, hogy viszontlássa cimboráit. Keresztbe font karral ácsorgott egy épülő ház előtt, vigyorgott, fejét csóválta; gúnyolta a robotoló munkásokat, kinyújtotta a lábát, mutatta, mi vár arra, aki holtra fárasztja magát. Gúnyos megjegyzéseket téve álldogált, míg mások fáradoztak, így élte ki a munka ellen érzett haragját. Majd ő is nekifog megint, mit is tehetne egyebet; de ameddig lehet, húzza az időt. Eléggé megszenvedett ahhoz, hogy lelohadjon benne a nagy lelkesedés. No meg nem is utolsó dolog ám a lógás!

Délutánonként, ha elunta magát, fellátogatott Lorilleux-ékhez. Ezek hangosan sajnálkoztak rajta, s hogy magukhoz édesgessék, elhalmozták ezernyi apró figyelmességgel. Házassága első éveiben elhidegült tőlük, mert inkább Gervaise-re hallgatott. Most újból maguk közé fogadták, ugratták, hogy fél a feleségétől. Ilyen papucsférjet! De Lorilleux-ék ugyanakkor igen okosan viselkedtek, s nem győzték magasztalni a mosónő érdemeit. Coupeau, bár egyelőre nem veszett még össze a feleségével, váltig hangoztatta, hogy a nővére rajongásig szereti, s kérte Gervaise-t, legyen egy kicsit türelmesebb hozzá. A házaspár először Étienne miatt zördült össze, egyik este. A bádogos Lorilleux-éknél töltötte a délutánt. Mikor hazaért, a vacsora nem volt még készen, a gyerekek hangosan követelték a levest; ekkor Coupeau Étienne-re támadt, s lekent neki két nagy pofont. Utána még egy óra hosszat dörmögött: nem is övé ez a kölyök, nem tudja, minek tűri a lakásban; egyszer úgy kivágja, hogy a lába sem éri a földet. Pedig azelőtt semmi baja nem volt vele. Másnap családfői tekintélyét emlegette. Három nap múlva már rugdalta a szerencsétlen gyereket, reggel és este; Étienne, mihelyt meghallotta, hogy Coupeau jön felfelé a lépcsőn, Goujet-ékhoz menekült. Az öreg csipkeverőnő az asztal sarkán szorított neki helyet, hogy elkészíthesse leckéjét.

Gervaise már régen munkába állt ismét. Nem kellett már levennie és visszaillesztenie az ingaóra buráját: megtakarított pénzüket az utolsó fillérig felemésztette a betegség; nem maradt más, csak a robot, négyükért, mert négy éhes szájat kellett kielégíteni. Egyedül tartotta el mindnyájukat. Ha meghallotta, hogy sajnálkoznak rajta, sietett mentegetni Coupeau-t. Gondoljanak csak bele! Mennyit szenvedett! Nem csoda, hogy így megromlott a természete. De majd elmúlik ez, ha helyreállt az egészsége. S ha értésére adták, hogy Coupeau-nak szemmel láthatólag kutya baja, s nyugodtan munkába állhatna már, ő tiltakozott a leghevesebben. Nem, nem, ne még! Nem akarja, hogy újból ágynak dőljön. Ő csak tudja, mit mondott az orvos! S még le is beszélte a férjét, hogy munkába menjen, reggelenként meghagyva neki, hogy csak töltse nyugodtan a napját, meg ne erőltesse magát. Sőt, egy-egy frankot is csúsztatott a mellénye zsebébe. Coupeau úgy fogadta a dolgot, mintha mi sem volna természetesebb; hol itt, hol ott fájdította valamijét, csak hogy megsajnálják; eltelt már egy fél esztendő, s ő még mindig lábadozott.

Mostanában, ha ment megszemlélni mások munkáját, szívesen be-betéregetett a cimboráival ő is egy fröccsre. Nem rossz hely az a kocsma; eltréfálgat az ember, elálldogál pár percig. Nincsen abban semmi. Csak a nagyképűek vágnak fel vele, hogy inkább szomjan vesznek az ajtó előtt. Okkal gúnyolták azelőtt őt is, hiszen egy pohár borocska nem okozta még senkinek a halálát. S mellét verve kérkedett, hogy ő csak bort iszik; mindig csak bort, sosem pálinkát; a bortól tovább él az ember, ártani sem árt, berúgni sem lehet tőle. De végül is, dologtalan napjai után, hogy munkahelyről munkahelyre, kocsmáról kocsmára vándorolt, nemegyszer került haza ittasan. Ilyenkor Gervaise becsukta az ajtaját, kimentette magát, hogy iszonyúan fáj a feje, nem akarta, hogy Goujet-ék meghallják Coupeau zagyválását.

A fiatalasszonyon lassan-lassan erőt vett a csüggedés. Minden reggel és este elment az Aranycsepp utcába, hogy lássa az üzlethelyiséget, mely még mindig bérlőre várt; úgy bujkált, mintha felnőtthöz méltatlan csínyt követett volna el. Ez az üzlethelyiség valósággal rögeszméjévé vált megint; este, lámpaoltás után, tágra nyílt szemmel álmodozott róla, s a tiltott öröm édes ízeit élvezte. Újból számolgatni kezdett: kétszázötven frank a bérre, százötven frank a munkaeszközökre és a berendezésre, száz frank költőpénz, hogy két hétig biztosítva legyen a megélhetésük; ez ötszáz frank, még a legszerényebb számítások szerint is. Csak azért nem beszélt róla nyíltan s állandóan, mert nem akart olyan színben feltűnni, mintha sajnálná, hogy Coupeau betegsége elnyelte a megtakarított pénzecskéjét. Olykor majdnem elszólta magát, s kis híján elárulta vágyát, egészen belesápadt az ijedtségbe, s olyan zavartan helyesbítette megkezdett mondatát, mint aki nagyon csúnya gondolatot akar eltitkolni. Most aztán dolgozhat négy-öt évig, mire összekuporgatja megint ezt az összeget. Kiváltképpen az ejtette kétségbe, hogy nem önállósíthatja magát azonnal; akkor egymaga helytállhatna az egész családért; nem kellene Coupeau segítségére számítania, s lesni a hónapokat, hogy megjöjjön a munkakedve; meg is nyugodnék, biztosabb lenne a jövőben, megszabadulna titkos félelmeitől, melyek rá-rátörtek olykor, ha Coupeau virágos kedvében dalolva tért haza, s elmesélte, milyen jó viccet csinált az a marha Sörös Csizma, akinek fizetett egy litert.

Egyik este, hogy Gervaise egyedül volt odahaza, belépett Goujet; most nem menekült el, mint máskor. Letelepedett, szívta a pipáját, nézte az asszonyt. Súlyos mondanivalója lehetett; hánytorgatta magában, fontolgatta, de sehogy sem tudta, miképpen kezdjen hozzá. Végül, nagy hallgatás után, elszánta magát: kivette a pipát a szájából, s egyszerre kibökte:

- Mondja, Gervaise asszony, hajlandó volna kölcsönt elfogadni tőlem?

Gervaise éppen a ládafiában turkált, törlőruhát keresgélt. Felegyenesedett, mélyen elpirult. Tehát a férfi meglátta reggel, amikor csaknem tíz percig önfeledten bámulta a boltot! Goujet olyan zavartan mosolygott, mintha tisztességtelen ajánlatot tett volna. Gervaise hevesen tiltakozott: sosem fogadna el pénzt úgy, hogy ne tudja, mikor fizetheti vissza. És itt nem csekély összegről van ám szó! S hogy a férfi, lesújtottan, igyekezett rábeszélni, a fiatalasszony felkiáltott:

- És a házassága? Nem fogadhatom el az esküvőjére szánt pénzt, igazán nem!

- Ó, amiatt ne fájjon a feje - válaszolta Goujet, s ő is belepirult. - Letettem a nősülésről. Tudja, arra gondoltam... Szóval, inkább odaadom azt a pénzt magának.

Mindketten lehajtották a fejüket. Édes melegség költözött a szívükbe, de nem beszéltek róla. És Gervaise elfogadta az ajánlatot. Goujet már szólt a dologról az anyjának. Kimentek a lépcsőházba, mindjárt felkeresték Goujet-nét. A csipkeverőnő komolyan, kissé szomorúan ült a munkája mellett, nyugodt arcát a csipkeverő párna fölé hajtva. Nem akart ellenkezni a fiával, de nem helyeselte Gervaise tervét; nyíltan meg is mondta, miért nem: Coupeau rossz útra tért, Coupeau csődbe juttatja az üzletet. Sose bocsátotta meg a bádogosnak, hogy lábadozása alatt

nem volt hajlandó megtanulni olvasni; a kovács vállalta, hogy megtanítja, de amaz elküldte a jófenébe, azzal, hogy a tudományba csak belebetegszik az ember. A két munkás majdnem összekapott; útjaik elváltak. Goujet-né azonban, látva nagy fiának kérlelő tekintetét, nagyon kedves volt Gervaise-hez. Megegyeztek, hogy a kovács ötszáz frankot kölcsönöz a szomszédéknak; havi húsz frankjával fizetik vissza, tart, ameddig tart.

- Nocsak! - kiáltott fel nevetve Coupeau, mikor értesült róla. - Szemet vetett rád a kovács! Ó, én nyugodt vagyok, nagyobb mamlasz az annál... A pénzét majd visszakapja. Hanem, tudod, ha csirkefogókkal akadna össze, jól huszonegyre fognák.

Coupeau-ék másnap kibérelték az üzlethelyiséget. Gervaise egész nap az Új utca és az Aranycsepp utca között szaladgált. Szinte szárnyai nőttek, örömében még sántítani is elfelejtett; ezt látva, a környéken azt beszélték, hogy bizonyára megoperáltatta a lábát.

5

Boche-ék is az első negyed végén költöztek ki a Halárusok utcájából, s foglalták el az Aranycsepp utcai bérkaszárnya házmesteri lakását. Szerencsés véletlen! Gervaise mind ez ideig nyugodtan élt házmester nélkül Új utcai kis lakásában, s most nagyon tartott tőle, hogy valami vad alak zsarnoksága alá kerül, akivel majd odaállhat veszekedni, ha kiömlik egy csepp víz, vagy ha este hangosabban teszi be az ajtaját. Piszkos népség a házmesterféle! Boche-ékkal azonban öröm lesz az élet. Ismerősök, nem fognak vitatkozni. Jól megférnek majd egymással.

A bérbevétel napján, amikor Coupeau-ék aláírták a szerződést, Gervaise dagadó önérzettel lépett a magas kapuboltozat alá. Itt fog tehát lakni, ebben a városnyi házóriásban, ahol hosszúra nyúlnak, s egymást keresztezik a lépcsőházak s a folyosók végeérhetetlen útvesztői. A szürke falak, az ablakokban száradó rongyok, a hepehupás köztérre emlékeztető, homályos udvar, a munkának a falakból áradó örökös moraja: mindez megzavarta Gervaise-t; örült, hogy végre kielégítheti becsvágyát, de félt is, hogy nem állja meg a helyét, s eltapossák az éhség ellen vívott kegyetlen küzdelemben, melynek szinte hallotta is a fújtatását. Úgy érezte magát, mint aki elszántan beleugrik egy mozgásban levő gépezetbe; a földszinti műhelyek mélyén dongott a lakatos kalapácsa, sziszegett az asztalos gyaluja. Eznap halvány almazöld víz folyt ki a festődéből a kapuboltozat alá; ezt a színt kedvező előjelnek tekintette.

A háziúrral való találkozás Boche-ék házmesterfülkéjében zajlott le. Marescot úr, a Béke utcai késműves, annak előtte vándorköszörűsként járta az utcákat. Azt rebesgették róla, hogy most többszörös milliomos. Ötvenöt éves forma, erős, csontos férfi volt, gomblyukában kitüntetést hordott, nagy lapátkeze elárulta a hajdani munkást; kedvenc szórakozásai közé tartozott, hogy összeszedte a lakóitól a késeket, ollókat, és saját maga köszörülte ki őket, puszta kedvtelésből. Tudták róla, hogy nem rátarti; órák hosszat elüldögélt a házmestereinél, megbújt a homályos fülkékben, ott számoltatta el őket, intézte a folyó ügyeket. Coupeau-ék is ott találták Boche-né zsíros asztalánál: hallgatta, hogy az „A” lépcsőház második emeletén lakó varrónő milyen gorombán tagadta meg a lakbérfizetést. Aztán aláírták a szerződést; kezet rázott a bádogossal. Szereti a munkásokat, mondta, ő is sokat küszködött valamikor. De munkával mindent el lehet érni. Megszámolta, és bő zsebébe süllyesztette az első félévre járó kétszázötven frankot, aztán mesélt az életéről, megmutatta a kitüntetését.

Gervaise-t meghökkentette egy kissé Boche-ék magatartása. Sehogy sem akarták megismerni. Hétrét görnyedve sertepertéltek a háziúr körül, lesték minden szavát, buzgón helyeselve. Boche-né hirtelen kiszaladt, hogy elkergesse a vízcsapnál pancsoló gyerekhadat, mert a megeresztett csap elárasztotta az udvart vízzel; visszajövet a házmesterné peckesen, szigorúan lépegetett, s míg átvágott az udvaron, lassan végighordozta tekintetét az összes ablakokon, mintha meg akarna győződni róla, hogy minden rendben van, száját összeszorította, jelezvén, milyen roppant hatalommal van ő most felruházva, hogy egyszerre háromszáz lakót rendeltek alá. Boche újból szóba hozta a második emeleti varrónőt: ki kell lakoltatni, mondta; összeszámolta az elmaradt negyedeket, fontoskodott, mint afféle pénzkezelő, ki attól tart, hogy csorba esik az ügyvitelén. A kilakoltatásra Marescot úr beleegyezőn bólintott, de azt akarta, hogy várjanak még a hónap közepéig. Kegyetlen dolog csak úgy kitenni valakit az utcára, kivált, ha a tulajdonosnak semmi haszna belőle. És Gervaise megborzongva kérdezte magában, vajon őt is az utcára rakják-e, ha bajba jut, és nem tud fizetni. A fekete bútorokkal zsúfolt, füstös házmesterfülke olyan nyirkos és homályos volt, mint egy pincehelyiség; az

ablakon át behulló fény a szabó munkaasztalára esett, melyen kifordításra váró ócska császárkabát hevert. Pauline, Boche-ék kislánya - négyesztendős kis vöröske - a földön ülve nézte, hogy sül a borjúhús; elbűvölve ült ott, fürdött a serpenyőből áradó átható ételszagban.

Marescot úr újból kezet nyújtott a bádogosnak, mikor az megpendítette a javításokat, emlékeztetve a tulajdonost szóbeli ígéretére, miszerint nem zárkózik el a dolog elől. De a háziúr méltatlankodott; ő nem kötelezte magát semmire; bolton különben sem szokás javításokat eszközölni. Azonban hajlandónak mutatkozott megtekinteni a helyiségeket; Coupeau és Boche a nyomába szegődött. A szatócs, mikor kiköltözött, magával vitte polcait és pultjait is; a bolt vigasztalanul kopár volt, mennyezete fekete, a repedéses falakon ócska, sárga, mállott papírkárpit. Itt, az ürességtől kongó helyiségekben késhegyre menő vita kezdődött. Marescot úr azt kiabálta, hogy a kereskedő dolga kiszépíteni a boltját; a kereskedő hiába akar mindent bearanyoztatni, ő csak háztulajdonos, ő nem aranyoztathat be mindent. Aztán a saját műhelyére hivatkozott, amelyre több mint húszezer frankot költött. Gervaise, igazi női makacssággal, megcáfolhatatlannak vélt érvet hajtogatott: ha ez csak lakás volna, akkor ugyebár kitapétáztatná? Nos, miért nem tekinti lakásnak a bolthelyiséget? Nem kérnek tőle nagy dolgot, meszeltesse át a plafont, és tetessen fel új tapétát.

A vita közben Boche kifürkészhetetlen, méltóságos képet vágott; tekergette a fejét, a levegőbe bámult, nem nyilatkozott. Coupeau hiába hunyorgott rá, a szabó szemlátomást nem volt hajlandó visszaélni a háziúrra gyakorolt nagy befolyásával. A végén mégiscsak megkockáztatott egy kis arcjátékot: halványan elmosolyodott, bólogatott. Marescot úr - a végsőkig elkeseredve, boldogtalan arccal, tíz ujját görcsösen szétmeresztve, mint a fösvény, ha kitépik kezéből aranyát - éppen ekkor hátrált meg Gervaise előtt, megígérve neki a plafont és a tapétát, azzal a kikötéssel, hogy ő fizesse a fele papírt. Azzal sarkon fordult, többről hallani se akart.

Boche meg, hogy magára maradt Coupeau-ékkal, vállon veregette őket, egyszerre megoldódott a nyelve. Minden úgy ment, mint a karikacsapás! Őnélküle, persze, soha meg nem kapták volna a tapétájukat meg a plafonjukat. Figyelték? A háziúr kérdőn sandított rá, s látván mosolyát, hirtelen ráállt az alkura. Aztán bizalmasan megsúgta nekik, hogy tulajdonképpen ő az úr a házban; annak mond fel vagy ad ki lakást, akinek akar, két hétig is őrzi fiókjában a beszedett lakbéreket. Coupeau-ék illőnek vélték, hogy hálából két üveg borral lepjék meg Boche-ékat este. Ilyen üzlet megér egy kis ajándékot.

Következő hétfőn már dolgoztak a mesteremberek a boltban.

A papírkárpit kiválasztása volt a legnehezebb feladat. Gervaise kék-virágos szürke papírt akart, hogy derűsebbé és vidámabbá tegye a falat. Boche felajánlotta, hogy elkíséri, Gervaise majd választ. Hanem a háziúr meghagyta neki, hogy tizenöt sou-s tekercsnél drágábbat ne engedjen venni. Egy órát töltöttek az üzletben; a mosónő újra meg újra egy igen mutatós, tizennyolc sou-s papírkárpithoz tért vissza, mivel a többi kétségbeejtőn csúnya volt. A házmester végül is beleegyezett; majd elintézi valahogy a dolgot, egy tekerccsel többet számít fel, ha minden kötél szakad. És Gervaise, hazamenet, süteményt vett Pauline-nak. Ő sem akart adósuk maradni, hiszen annyi kedvezményhez jutott, hogy illett is előzékenynek lennie.

Az üzletnek négy nap alatt kellett volna elkészülnie. A munkálatok három hétig elhúzódtak. Először azt mondták, hogy a régi festést egyszerűen lemossák lúgos vízzel. De a valamikor borvörös festés olyan piszkos és lehangoló volt, hogy Gervaise, a rábeszélésnek engedve, sárga csíkokkal díszített égszínkékre festette a bolt előterét. A javítások az örökkévalóságig húzódtak. Coupeau még mindig nem dolgozott; kora reggel megjelent a boltban, nézte, hogy halad a munka. Boche is otthagyta az újragomblyukazásra váró redingote-ot vagy nadrágot, s

inkább az emberekre vigyázott. Ott strázsáltak naphosszat mindketten a munkások mellett, hátradugott kézzel, pipázva, köpködve, bíráló szemmel vizsgálgattak minden ecsethúzást. Vége-hossza nem volt az okoskodásoknak, órákig eltűnődtek, hogy kihúzzanak-e egy szöget a falból vagy sem. A festősegédek - a két jámbor óriás - minduntalan leszálltak a létráról, odaálltak ők is a bolt közepére, beleelegyedtek a vitába, órák hosszat csóválgatták a fejüket, nézegették a megkezdett munkát. A mennyezetet elég hamar összecsapták. Hanem a festés sehogy sem akart véget érni. A fal csak kínnal-keservvel száradt. A festők rendesen kilenc óra tájt jelentek meg, festékes csöbreiket a sarokba rakták, körülnéztek, aztán eltűntek; elő sem kerültek többé. Elmentek reggelizni, vagy a szomszédos Myrrha utcában végeztek apróbb javításokat. Máskor meg Coupeau vitte el egy fröccsre az egész kompániát: Boche-t, a festőket, az arra vetődő cimborákat; ezzel megint elment egy délután. Gervaise égett a türelmetlenségtől. Azután, váratlanul, egyik napról a másikra elkészült az egész, a mázolást lelakkozták, a papírt felragasztották, a szemetet taligára rakták. A legények játszva összevágták a munkát, fütyürésztek a létra tetején, hangos kornyikálásukkal majd megsüketítették a környék lakóit.

A beköltözés nyomban megtörtént. Gervaise-t az első napokban gyerekes öröm töltötte el, valahányszor a bevásárlásból hazajövet átvágott az utcán. Lassan lépegetett, kedvtelve nézegette otthonát. Az ő boltja már messziről kivirított vadonatúj elevenségével a többi kirakatok sötét sorából; halványkék cégérén nagy sárga betűk hirdették: *Pipere-mosónő.* A kirakatot hátulról kis muszlinfüggönyök takarták, a kék papírbélés még jobban kiemelte a fehérnemű vakító fehérségét; pár férfiing volt kitéve, mutatóba, néhány főkötő is lógott mellettük, rézdrótra tekert szalagokkal. Gervaise csinosnak találta égszínkék üzletét. Odabent is csupa kék volt minden; a Pompadour-tapétát utánozó papírkárpit lugast ábrázolt, felkúszó folyondárral; a terjedelmes munkaasztal megtöltötte a helyiségnek jó kétharmadát, vastag terítővel volt leborítva és kék lombmintás kretonba burkolva, hogy ne látszódjanak a kecskelábak. Gervaise leült egy zsámolyra, elégedetten lélegzett fel, örült ennek a szép tisztaságnak, legeltette szemét vadonatúj eszközein. De pillantása először mindig a masinát kereste, azt az öntöttvas kályhát, melyen tíz vasaló forrósodott egyszerre, a tűztér körül rézsútosan elhelyezett vaslemezeken. Letérdelt, belenézett, mert mindig attól tartott, hogy az a buta kis tanonclány egyszer túlságosan megrakja koksszal, és felrobbantja.

A bolthelyiség mögött takaros kis lakásuk volt. Coupeau-ék az első szobában aludtak, ez egyben konyhául és ebédlőül is szolgált, a végéből ajtó vezetett a ház udvarára. Nana ágyát a jobb oldali szobában állították föl; ez a tágas fülke a mennyezet alatti kerek világítóablakon át kapott világosságot. Étienne a balra levő szobát osztotta meg a szennyes ruhával, mely mindig hatalmas hegyekben tornyosodott a padlón. A lakásban csak az volt a kellemetlen - Coupeau-ék maguknak sem akarták bevallani eleinte -, hogy a falakról csurgott a nedvesség, s délután három órakor már vaksötét volt.

A környéken nagy feltűnést keltett az új műhely. Általában helytelenítették, hogy Coupeau-ék ilyen elhamarkodva ütötték nyélbe a dolgot, s most annyira felvágnak. A házaspár valóban elköltötte a berendezkedésre Goujet-ék ötszáz frankját, és nem tartalékolt semmit - mint ahogy korábban tervezte - a kétheti megélhetésre. Aznap reggel, amikor Gervaise első ízben vette le boltjáról a fatáblákat, mindössze hat frank árválkodott az erszényében. De aggodalomra nem volt oka, egymás után jöttek a felek, az üzlet igen kedvezőnek ígérkezett. A hét leteltével, szombaton, lefekvés előtt két óra hosszat számolgatott egy papírdarabkán; aztán felébresztette Coupeau-t, s ragyogó arccal közölte vele, hogy valóságos aranybánya lesz ez az üzlet, ha okosan gazdálkodnak.

- Nahát! Hogy mit meg nem ér még az a szegény hülye öcsém!... - kiabálta végig Lorilleux-né az Új Aranycsepp utcát. - Éppen ez hiányzott még, hogy a Bumli rázza a rongyot! Ez különben rávall, ugye?

Lorilleux-ék halálosan meggyűlölték Gervaise-t. Már a bolt tatarozásakor majd megpukkadtak mérgükben; ha csak megpillantották is a festőket, átmentek a túlsó járdára, s fogcsikorgatva tértek haza. Kék bolt kell ennek a senkiházinak! S mindjárt a második nap, hogy a tanonclány az arra menő Lorilleux-né orra előtt zúdított ki egy tál keményítőt, az asszony a fél utcát összecsődítette üvöltözésével, vádolva sógornőjét, hogy a munkásnőit ellene uszítja. Mindennemű érintkezés megszakadt közöttük, csak ha egymásba botlottak, méregették egymást vasvilla szemmel.

- Szép életet él az! - mondogatta Lorilleux-né. - Jól tudjuk, honnét kerítette a pénzt a bódéjára! A kováccsal hált, úgy szerezte... De az is szép mákvirág. Ennek az apja volt az, ugye, aki elvágta a nyakát, hogy a nyaktilót elkerülje? Vagy valami hasonló disznóságot csinált.

Nyíltan megvádolta Gervaise-t, hogy Goujet-val hál. Nem riadt vissza a hazugságtól sem, azt állítva, hogy egy este rajtakapta őket a külső körút egyik padján. E viszony gondolata, a sógornője élvezte gyönyörök elképzelése még jobban megkeserítette csúnya-asszonyi tisztességét. Mindennap ajkára tolult a szívéből szakadó panasz:

- Ugyan mit szerethetnek ezen a nyomorékon? Engem miért nem szeret senki?

Vég nélkül pletykáit a szomszédasszonyokkal. Töviről hegyire elmesélte Gervaise történetét. Hogy milyen furcsán festett az esküvő napján! De neki, Lorilleux-nének, jó az orra, már akkor kiszimatolta, mi lesz ennek a vége. Később azonban a Bumli, biz' isten, olyan kezes volt, úgy szenteskedett, hogy ő meg a férje - Coupeau-ra való tekintettel - elvállalták a keresztkomaságot; pedig nem olcsó mulatság az efféle keresztelő. Bezzeg most! Ha a Bumli az utolsókat rúgná, és egy pohár vízért csengene, ő még azt sem adna neki. Hiába, nem szíveli a szemtelen alakokat, sem a kikapós nőket, de még kevésbé a feslett erkölcsű személyeket. Nanát, persze, mindig szívesen látják, ha felszalad keresztpapához és keresztmamához; a kislány, ugyebár, nem tehet az anyja bűneiről. Coupeau nem kért a tanácsaikból; pedig az ő helyében minden férfi egy dézsa hideg vízben hűtené le a felesége ülepét, őnagyságát meg jól felképelné; de végtére is, ez rá tartozik, ők csak annyit kérnek tőle, hogy követeljen tiszteletet a saját családjának. Nagy Isten! Ha Lorilleux egyszer tetten érné őt, Lorilleux-nét! Bizony csúf vége lenne a dolognak, legalábbis ollót döfne a hasába.

Boche-ék azonban - a házbeli perpatvarok szigorú bírái - elmarasztalták Lorilleux-éket. Lorilleux-ék nagyon rendes népek, ahhoz kétség sem fér, csendesek, egész áldott nap dolgoznak, pontosan fizetik a házbért. De ami igaz, az igaz, elvakította őket az irigység... Egyébként is olyan emberek ezek, hogy megfejnék még a kútágast is. Undorítóan fösvények! Inkább eldugják a borosüveget, csak hogy ne kelljen meghívniuk a házuk tájára vetődő vendéget. Szóval, nem szíves emberek. Egyszer Gervaise ribizlilikőrt és ásványvizet hozatott Boche-éknak, s együtt iszogatott velük a házmesterlakásban, amikor Lorilleux-né ellejtett nagy begyesen a házmesterék ajtaja előtt, s tüntetőleg kiköpött. Ettől fogva Boche-né, ha szombatonként összesöpörte a lépcsőt és a folyosókat, Lorilleux-ék ajtaja előtt otthagyta a szemetet.

- Persze! A Bumli tömi ezeket az undok haspókokat! - kiabálta Lorilleux-né. - Egy gyékényen árulnak ezek mind!... De nekem nem törnek borsot az orrom alá! Panaszra megyek a háziúrhoz... Tegnap is láttam, hogy az az alamuszi Boche Gaudronné szoknyájához dörgölőzik. Ilyen koros nővel kezd ki, akinek vagy fél tucat gyereke van! Hát nem disznóság?... De ha

még egyszer pimaszkodni mernek, megmondom Boche-nénak, hadd táncoltassa meg az urát... Legalább lesz min mulatni.

Coupeau mama gyakran ellátogatott a két családhoz; amit mondtak, mindenre rábólogatott, sőt, hogy olyan egyetértőn hallgatta a lányát is, meg a menyét is, hol egyik, hol másik marasztotta ott vacsorára. Lerat-né ekkoriban már nem járt Coupeau-ékhoz, mert összeveszett a Bumlival egy zuáv miatt, aki borotvával lenyisszantotta a szeretője orrát; Lerat-né védelmébe vette a zuávot, ő ezt a levágott orrot a szerelem kétségtelen jelének tekintette, bár nem adta okát, hogy miért. Végsőkig keserítve Lorilleux-nét, azt állította, hogy a Bumli, beszélgetés közben, nem átallotta tizenöt-húsz személy hallatára Tehénfaroknak nevezni. Bizony isten! Most aztán már Boche-ék, a szomszédok, valamennyien Tehénfaroknak hívják.

E pletykálkodások közepette Gervaise nyugodt mosollyal, barátságos fejbiccentéssel köszöntötte boltja küszöbéről ismerőseit. Szívesen ki-kiállt az ajtóba pár pillanatra, míg a vas melegedett, kimosolygott az utcára, keblét üzletasszonyi önérzet dagasztotta, hogy magáénak mondhat egy darabka járdát. Övé volt az Aranycsepp utca, a szomszédos utcák, övé az egész környék. Kinyújtotta a nyakát, fehér blúzban, felgyürkőzve állt ott, szőke hajfürtjei a munka hevében elszabadultak; balra tekintett, majd jobbra, végig az utcán, mintha pillantásával át akarná ölelni a járókelőket, a házakat, a kövezetét, az eget; balra, az elhagyatott Aranycsepp utca falusi csendbe merült, asszonyok tereferéltek halkan a kapukban; jobbról, pár lépésnyiről, odahallatszott a Halárusok utcáját felverő szekérzörgés, a fel-alá hullámzó tömeg csoszogása; az utcának ez a fele olyan volt, mint egy mozgalmas piactér. Gervaise szerette az utcát, az otromba kövekkel kirakott, gidres-gödrös kocsiúton zötyögő társzekereket, a meglehetősen meredek, kavicsos lejtőkkel megszakított, keskeny járdákon tülekedő tömeget; az a hárommétemyi folyóka, ott a boltja előtt, mérhetetlen jelentőségre tett szert, folyammá dagadt, melynek tisztaságán Gervaise féltékenyen őrködött, különös és eleven folyammá, melynek a vizét a házban levő festöde szeszélyesen változó, halvány színekkel festette meg a környező fekete sártenger közepén. Szerette elnézegetni az üzleteket is: a tágas fűszerüzletet, ahol sűrű szövésű háló védte a kirakatba tett aszalt gyümölcsöt, az olcsóbb vászonnemű és kötszövött-áru boltot, ahol szétterpesztett karú-lábú kék zubbonyokat és cájgnadrágokat lengetett a meg-meglebbenő szél. Belátott a gyümölcsöshöz s a pacaloshoz is, pultjuk sarkában pompás macskák doromboltak lustán. Most szomszédja, Vigouroux-né, a szénkereskedő viszonozta köszönését; a cigányképű, villogó szemű, kövér asszonyka - nem lévén jobb dolga - férfiakkal kacarászott, nekivetve hátát a kirakatának, melyet borvörös alapra festett fahasábok díszítettek egy falusi lugassal tarkított képen. Túloldali szomszédjai, Cudorge-ék - anya és lánya - sosem mutatkoztak; az esernyőüzlet volt az övék, a kirakat üvege egészen megfeketedett, a mindig zárt ajtón vastag cinóberréteggel bemázolt két kicsi bádog napernyő díszelgett. Gervaise, mielőtt visszament volna, soha nem mulasztotta el, hogy egy pillantást vessen a szemközti nagy, fehér, ablaktalan falra, melynek tágas kocsibejáróján át jól látta a lobogó kovácskohót az udvaron, ahol rúddal felfelé fordított taligák és kordék zsúfolódtak össze. A falon, lópatkókból álló, legyező alakú keretbe foglalva, nagybetűs felirat hirdette: *Patkolókovács.* Napestig csengett az üllőn a kalapács, s a szikraeső megvilágította az udvar fakó homályát. És a fal végében, egy szekrény nagyságú lyuk mélyén, egy ócskás meg egy burgonyasütő között, órásbolt volt; az órásmester - császárkabátos, tiszta külsejű úr - állandóan parányi szerszámokkal babrált az órák belsejében, előtte meg, a munkaasztalán, mindenféle kényes holmik hevertek, üveggel leborítva; a háta mögött pedig két-három tucatnyi kicsi kakukkóra ingája lengett egy ütemre, az utca sötét nyomorában, a kovácsműhely szabályos pörölycsapásai közben.

Gervaise-t jó szívvel fogadták a környéken. Mondtak ugyan róla ezt is, azt is, de abban mindenki megegyezett, hogy szép nagy szeme van, a szája cseppet sem nagyobb a kelleténél, s a fogai vakító fehérek. Egyszóval elismerték, hogy csinos, szőke nő, s ha nem volna nyomorék a lába, szépség dolgában bízvást felvehetne a versenyt bárkivel. Huszonnyolc éves volt, gömbölyödésnek indult. Finom vonású arca elhízott, meglassúdott mozdulataiból elégedettség áradt. Olykor leereszkedett egy szék szélére, elüldögélt ott, vasalóját várva tétován mosolygott, arcán ínyenc boldogság fénylett. Mert nagy ínyenc lett, mindenki mondta róla; de ezt nem rótták fel hibájául, sőt ellenkezőleg: hiszen, ha telik valakinek finom falatokra, bolond volna hajában főtt krumplin élni. Különben is, keményen dolgozott, nem kímélte magát, ha üzletről volt szó; gyakran az éjszakát is fenn töltötte a csukott táblák mögött, ha sürgette a munka. Égett a munka a keze alatt, mint a környéken mondogatták róla; amihez nyúlt, arannyá változott, ő mosott a házra, Madinier úrra, Remanjou kisasszonyra, Boche-ékra, sőt még volt munkaadójától, Fauconnier-nétól is elcsalogatott néhány párizsi hölgyet, kik a Halárus negyed útján laktak. A második félhónap elteltével már két munkásnővel dolgozott: felfogadta Putois-nét és Clémence-t, azt a magas lányt, aki régebben a hatodikon lakott; így összesen három alkalmazottja volt, beleértve Augustine-t, azt a kis kancsal tanulólányt is, aki olyan csúf volt, mint az ördög öreganyja. Másokat bizonyára elbizakodottá tett volna ez az égből pottyant szerencse. Gervaise-től igazán nem lehetett rossz néven venni, ha hétfőn odaállt főzőcskézni egy kicsit, miután egész héten robotolt. De szükség is volt erre, mert miféle nyámnyila alak maradt volna, ha csak a vasalt ingekbe bújik, s egy-két ínycsiklandozó falattal nem kedveskedik olykor a gyomrocskájának is!

Gervaise sosem volt még ilyen kedves. Kezes volt, mint egy bárány, s olyan puha, mint egy falat kenyér. Lorilleux-nét kivéve - akit bosszúból Tehénfaroknak csúfolt - senkire nem haragudott, mindenkinek megbocsátott. Ha egy-egy kiadós ebéd után megkávézott, s érzékeit kielégítvén, lustán elnyúlt egy kicsit, hajlandó lett volna mindenkinek minden hibáját elnézni. „Nézzük el egymás gyöngéit, ha nem akarunk úgy élni, mint a vadak” - ez volt a jelszava. Ha jó szívét emlegették, csak nevetett. Már miért ne lenne jó? Szabadkozott: nem az ő érdeme, hogy ilyen. Vagy tán nem valósultak meg az álmai? Hát kívánhat még egyebet az élettől? S újra elmondta, mire vágyott régen, amikor még nem volt fedél a feje fölött: legyen munkája, kenyere, egy kis kuckója, nevelhesse a gyerekeit, ne bántsa senki, s ágyban halhasson meg. Vágyai - megtetézve - valóra váltak; megvan mindene, éspedig a javából. Ami az ágyban való meghalást illeti, tette hozzá mosolyogva, az hátra van még, de minél később kerül rá sor, annál jobb.

Gervaise kiváltképpen Coupeau iránt volt elnéző. Férje háta mögött sosem panaszkodott, soha nem szólt egyetlen rossz szót sem. A bádogos végre-valahára újból munkába állt; s mivel a munkahelye ekkoriban Párizs másik végében volt, Gervaise minden reggel a markába nyomott két frankot, ebédre, itókára meg dohányra. Csakhogy Coupeau minden második nap lehorgonyzott valahol útközben, a két frankot elitta egy komájával, s kieszelve valami átlátszó mesét, szépen hazasétált ebédelni. Egyszer meg nem is ment messzire: Sörös Csizmával meg három hasonszőrű alakkal jól bezabált a Kapucinusnál, a Kápolna-kapu mellett: csigát rendelt, sültet és finom bort; s mivel nem futotta a két frankjából, egy pincérrel átküldette a számlát a feleségének, azt üzenve, hogy a zaciban csücsül, váltsa ki. Az asszony nevetett, s csak rándított egyet a vállán. Olyan nagy baj az, ha férjuram szórakozik egy kicsit? Különben is a férfiakkal jobb csínján bánni, ha azt akarja az ember, hogy békesség legyen otthon. Szó szót követ, s máris összemarakodnak. Istenem! Mindent meg kell érteni. Coupeau fájdítja még a lábát: no meg aztán, nem is vonhatja ki magát, kénytelen a többiekkel tartani, ha nem akarja, hogy mamlasznak nézzék. Egyébként szóra sem érdemes az egész; ha kapatosan jön haza, legfeljebb lefekszik, s két óra alatt kialussza a mámorát.

Beköszöntött a rekkenő hőség. Egy júniusi délután - szombat volt, és sürgette a munka - maga Gervaise rakta meg koksszal a masinát, melyen tíz vas izzott; a kályha dohogva ontotta a meleget. A nap sugarai merőlegesen tűztek a kirakatra, izzón verődtek vissza a járdáról, a bolt mennyezetén habos foltok táncoltak; az erős fény, melyet kékre festett a polcok és a kirakat papírja, olyan vakítón ragyogott a munkaasztalon, mintha a finom fehérneműn átszűrődött volna a napsugarak pora. Fullasztó volt a hőség. Az utcai ajtó tárva volt, de a levegő meg se mozdult; a vörösréz drótokon száradó ruha gőzölgött, s háromnegyed óra alatt csontkeményre száradt. Jó ideje süket csend uralkodott ebben a kemence-izzásban, csak a vasalók dobogtak tompán, a kartonnal leborított vastag takaró elfojtotta zörgésüket.

- Hej! Ha ma nem olvadunk el, hát soha! - sóhajtott fel Gervaise. - Lekívánkozik az ing is az emberről!

A földön guggolt egy tálka előtt, s keményítőbe áztatta a fehérneműt. Fehér alsószoknyában volt, könyökig feltűrt blúza szétnyílt a nyakán, csupasz volt a karja, csupasz a nyaka, bőre rózsaszínű és olyan izzadt, hogy kócos hajának kis szőke fürtjei csapzottan tapadtak rá. Gondosan belenyomkodta a tejszerű lébe a főkötőket, a férfi ingmelleket, az alsószoknyákat, a női alsónemű tartozékait. Azután összecsavarta az egyes darabokat, s egy négyszögletes kosárba rakta őket, előzőleg belemártva a kezét egy vödörbe, s bepermetezve az ingek és alsónadrágok nem keményített részeit.

- Ez a kosár még magára vár, Putois-né - szólalt meg. - Igyekszik, ugye? Hamar megszárad ám, s egy óra múlva kezdhetjük elölről.

Putois-né - negyvenöt éves, keszeg, alacsony termetű asszonyka - vasalás közben egy csöppet sem izzadt, pedig ódivatú, gesztenyebarna karakója állig be volt gombolva. Még a főkötőjét, megsárgult zöld szalagokkal díszített fekete főkötőjét sem vette le. Mereven állt az asztalnál, amely túl magas volt, könyökét feltartotta, s olyan szaggatott mozdulatokkal emelgette vasalóját, mint a dróton rángatott bábu. Egyszerre kifakadt:

- Azt már aztán nem, Clémence kisasszony! Vegye csak vissza a blúzát! Tudja, nem szeretem az illetlenséget. Nem kell mindent a kirakatba tenni. Tessék, három férfi már meg is állt a túlsó járdán!

A magas Clémence levénhülyézte a foga között. Megfullad itt az ember, talán csak könnyíthet öltözékén; nem lehet mindenkinek olyan száraz a bőre, mint a tapló. Különben is, ki látott valamit? És ahogy felemelte karját, duzzadó lánykeblén majd szétrepedt az ing, vállán megfeszült a kurta ingujj. Clémence ki akarta élvezni az életet, még harmincéves kora előtt; egy-egy féktelen mulatság után úgy érezte, hogy imbolyog alatta a föld; másnap elaludt a munkán, feje és gyomra olyan nehéz volt, mintha homokkal töltötték volna tele. De mégsem mondtak fel neki, mert a férfiingvasalásban nem akadt párja. Ebben különleges szakértelemre tett szert.

- Ez az enyém, senki másé, vegye tudomásul! - jelentette ki, s megdöngette mellét. - De nem harap, senkit nem bánt!

- Clémence, vegye fel a blúzát - szólt rá Gervaise. - Putois-nénak igaza van, ez nem való... Még gondolnak valamit a házamról.

Clémence morogva felöltözött. Mennyit nyavalyognak! Mintha a járókelők még sosem láttak volna csöcsöt. És a kis tanonclányon, a kancsal Augustine-en töltötte ki a haragját, aki ott vasalta mellette a sima darabokat, harisnyákat, zsebkendőket; Clémence megtaszította, oldalba könyökölte. Augustine azonban - afféle mindenkitől vert kis szörnyeteg - alattomos indulatú,

harapós teremtés volt, s mikor senki nem nézett oda, hátulról összeköpdöste a ruháját bosszúból.

Gervaise közben nekifogott Boche-né főkötőjének, melyet maga akart kivasalni. Már az előbb odakészítette a megfőzött keményítőt, hogy a főkötőt valósággal újjávarázsolja. Óvatosan húzogatta a bélésen a két végén legömbölyített kis vasalót, amikor belépett egy csontos, tarjagos arcú asszony, csatakos szoknyában. Munkavezető mosónő volt, három asszony dolgozott a keze alatt az Aranycsepp utcai mosodában.

- Nagyon korán jött, Bijard-né! - kiáltott oda Gervaise. - Estére mondtam... Ilyenkor csak feltart a munkámban!

Mivel azonban a mosónő siránkozott, félvén, hogy nem tud már ma beáztatni, Gervaise mégiscsak átadta a szennyes ruhát. Bementek a batyukért a bal oldali szobába, ahol Étienne szokott aludni, s visszajőve a bolt hátterében a kőre öntötték a hatalmas nyaláb ruhákat. A szétválogatás jó fél órát eltartott. Gervaise halmokba rakta a szennyest maga körül, külön dobva férfiinget, női inget, zsebkendőt, zoknit, törlőruhát. Ha új fél holmija került a kezébe, vörös fonállal jelölte meg, hogy felismerje. A meleg levegőben áporodott szag csapott fel a felkavart piszkos fehérneműből.

- Fű, de büdös van! - mondta Clémence az orrát fintorgatva.

- Na persze! Ha tiszta volna, nem hoznák ide - hagyta rá nyugodtan Gervaise. - Szaglik, az nem vitás... Tehát tizennégy női ing, ugye, Bijard-né?... Tizenöt, tizenhat, tizenhét...

Fennhangon számolt tovább. Nem undorodott, hozzászokott már a mások mocskához; mezítelen, rózsaszín karjával beletúrt a piszoktól sárga ingek, a zsíros mosogatólétől megkeményedett törlőrongyok, az átizzadt, megsajtosodott zoknik rakásába. Olyan közönyösen hajolt a ruharakás fölé, mintha nem is érezné az arcába csapó, átható szagot. Leült egy zsámoly szélére, előrehajolt, jobbra nyúlt, balra nyúlt, lassú mozdulatokkal, mintha megittasult volna az emberi bűztől, révetegen mosolygott, szeme nedves fényben úszott. Talán első elernyedései is innét származtak, az elhasznált fehérnemű e fojtó szagától, mely lassan megmérgezte a levegőt körötte.

Éppen egy pelenkát szedett szét - olyan pisis volt, hogy nem ismerte fel rögtön -, amikor beállított Coupeau.

- A betyár istenit! - recsegte. - Hogy süt ez a nap!... Kóvályog az ember feje!

A bádogos megkapaszkodott a munkaasztalban, hogy el ne essék. Először történt, hogy ennyire leitta magát. Idáig csak pityókosan járogatott haza, de nagyobb baj nem történt. Most még monokli is éktelenkedett a szeme alatt, huzakodás közben mellésikerült baráti pofon nyoma. Göndör haja - pár ősz hajszál csillogott már benne - nyilván valamelyik gyanús csapszék faláról szedte le a pókhálót, mely egy fürtjéről lógott, a tarkóján. Kedélye egyébként nem hagyta cserben; vonásai megnyúltak, megöregedtek egy kissé, alsó állkapcsa előbbre ugrott; szerette hangoztatni, hogy ő most is a régi jópofa, s a bőre is elég rugalmas még, hogy akár egy királykisasszony is megirigyelje.

- Mindent megmagyarázok - fordult Gervaise-hez. - Zellergumó az oka, tudod, az a falábú... Szóval, ő most hazautazik, és meg akart minket vendégelni... Ó, nem támolyognék én így, csak ez az átkozott napsütés... Az utcán mindenki odavan. Úgy dülöngélnek, mint a részegek, de igazán...

Clémence elnevette magát, hogy Coupeau az utcát látja részegnek. Erre a férfi is hatalmasat kacagott, majd megfulladt bolond jókedvében. Kiabálni kezdett:

- Átkozott részegjei! Röhögnivaló!... De nem tehetnek róla, a nap az oka...

Az egész műhely nevetett, még Putois-né is, aki pedig nem állhatta az iszákosokat. A kancsal Augustine úgy kárált, mint a rekedt tyúk, tátott szájjal, levegőért kapkodva, Gervaise azonban gyanút fogott, hogy Coupeau nem tért egyenesen haza, hanem elidőzött Lorilleux-éknél is, ahol ellátták jó tanácsokkal. De hogy a bádogos váltig tagadta a dolgot, az asszony is elnevette magát, megbocsátón, még csak azt sem hányta a szemére, hogy megint elvesztegetett egy munkanapot.

- Mennyi ostobaságot fecseg, teremtő Isten! - dünnyögte. - Hogy lehet ennyi ostobaságot összebeszélni!

Anyáskodva folytatta:

- Lefekszel, ugye? Látod, sürgős munkánk van; útban vagy itt nekünk... Az eddig harminckét zsebkendő, igaz, Bijard-né? Meg kettő, az harmincnégy...

Coupeau nem volt álmos. Ott maradt, kidüllesztette a mellét, ide-oda billegett, mint az óra ingája, makacsul és kihívón vigyorgott. Gervaise szeretett volna már túladni Bijard-nén, ezért odahívta Clémence-t, hogy számolja a fehérneműt, míg ő beírja. Az a nagy mihaszna azonban minden darabra mondott valami vaskos trágárságot; teregette a felek nyomorát, felfedte a hálószobák titkát, minden lyukra, minden foltra, amit észrevett, megeresztett egy durva, mesterségbeli tréfát. Augustine adta az értetlent, de közben annál jobban hegyezte a fülét, parázna lánykíváncsisággal. Putois-né elbiggyesztette az ajkát, úgy vélte, butaság Coupeau előtt ilyeneket mondani; a fehérnemű nem való férfiszem elé; rendes ember kerüli az effajta kirakodást. Gervaise komoly arccal merült el a munkájában, úgy tett, mintha nem hallana semmit, írás közben figyelmesen megnézett minden egyes darabot, hogy még röptében felismerje; nem is tévedett soha, a színéről, a szagáról mindegyiknek tudta a gazdáját. Ezek itt Goujet-ék asztalkendői, mindjárt látni rajtuk, hogy nem törölték velük a lábas fenekét. Ez a párnaciha biztosan Boche-éké, ráragadt a kenőcs, amivel Boche-né fehérneműje mindig tele van. És Madinier úr flanellmellényébe sem kell beledugnia az orrát, hogy ráismerjen; ennek az embernek olyan zsíros a bőre, hogy megfogja a gyapjút. Gervaise más érdekességeket is tudott, ismerte az emberek tisztálkodásának titkait, a selyemszoknyás szomszédasszonyok alsóneműit, tudta, ki hány harisnyát, zsebkendőt, inget piszkít egy héten, ki hogyan szakítja el a holmiját, mindig ugyanazon a helyen. Soha ki nem fogyott a szóból. Remanjou kisasszony ingei például véget nem érő tereferére adtak alkalmat: az ő ingei fölül kopnak meg legelőbb; az öreg lánynak nyilván hegyes a vállcsontja; és nem piszkosak az ingei, még ha két hétig viseli őket, akkor sem; ez is azt bizonyítja, hogy ilyen magas korban már olyan a test, mint egy fadarab, egy csepp nem sok, annyi nedvességet se lehetne kisajtolni belőle.

A boltban minden ruhaválogatás alkalmával így vetkőztették csupaszra az egész Aranycsepp-negyedet.

- Jaj, de fincsi! - kiáltott fel Clémence, újabb batyut bontogatva.

Gervaise undorodó arccal hőkölt hátra.

- Gaudronné szennyese - állapította meg. - Többet nem vállalom. Majd kitalálok valamit... Igazán, én sem vagyok finnyásabb másoknál, és sok ronda fehérneművel volt már dolgom az életben, de ami sok, az sok. Felfordul a gyomrom... Mit művel ez a nő, hogy így összerondítja a holmiját?

Siettette Clémence-t. De a munkáslány csak folytatta megjegyzéseit, beledugta ujját a lyukakba, célozgatott, s úgy lengette a ruhadarabokat, mint a diadalmaskodó ocsmányság lobogóját. Gervaise körül mind magasabbra nőttek a halmok. A zsámoly szélén ülve, egészen

eltűnt az ingek és alsószoknyák között; előtte a lepedők, nadrágok, terítők: egymásra hányt tisztátalanság; és bent, e dagadó áradat közepén, ott ült Gervaise, karja csupasz, nyaka mezítelen, szőke fürtjei csapzottan tapadtak halántékára, rózsás arca még sötétebbre s még bágyadtabbra vált. Lehiggadt, megint mosolygott, mint figyelmes és gondos munkaadóhoz illik; Gaudronné szennyeséről meg is feledkezett már, a szagát sem érezte, turkált a halmokban, hogy lássa, nem történt-e tévedés.

A kancsal Augustine-nek az volt a legfőbb öröme, hogy koksszal tömheti a masinát; most is úgy megrakta, hogy a vaslemezek vöröslöttek. A nap sugarai rézsútosan tűztek be a kirakaton át, a bolt valósággal lángolt. Coupeau-n, aki a nagy hőségtől még részegebb lett, hirtelen gyöngédségi roham vett erőt. Gervaise felé igyekezett, kitárta a karját, könnyekig meghatottan.

- Derék asszonyka vagy - hebegte. - Hadd csókoljalak meg.

De belegabalyodott az útjában levő alsószoknyákba, s majdnem elesett.

- De sok baj van veled! - szólt rá Gervaise harag nélkül. - Nyughass már, mindjárt végzünk.

Nem addig van az! Ő meg akarja csókolni, vágyik a csókjára, merthogy annyira odavan érte. Míg így zagyvált, megkerülte a szoknyahalmot, de akkor meg az ingrakásba botlott bele. S hogy mindenképpen át akart vergődni, a két lába összeakadt, ő meg hasra vágódott, orral a konyharuhák kellős közepébe. Gervaise-t kezdte elhagyni a béketűrés. Odább lökdöste, s rárivallt, hogy mindent összekever. De Clémence, sőt még Putois-né is Coupeau védelmére kelt. Végtére is, nem akar semmi rosszat. Csak szeretné megcsókolni Gervaise-t. Ennyit igazán megengedhet neki.

- De jó is magának, Coupeau-né! - sóhajtott fel Bijard-né, akit részeges férje, egy lakatossegéd, minden este agyba-főbe vert. - Ha az enyém is ilyen volna, amikor felönt a garatra, gyönyörűség volna az élet!

Gervaise lecsillapodott, már bánta előbbi hevességét. Fölsegítette Coupeau-t. Mosolyogva nyújtotta oda orcáját. Hanem a bádogos, nem is hederítve a jelenlevőkre, a melle után nyúlt.

- Nem azért mondom - motyogta -, de förtelmes büdös a szennyesed! Sebaj! Azért mégis szeretlek, látod!

- Eressz, ne csiklandozz! - visított az asszony, s még hangosabban kacagott. - Jaj, te vén szamár! Hogy lehet valaki ilyen szamár!

Coupeau, hogy megragadta, fogva is tartotta. Gervaise lassan átengedte magát, elkábította az az émelyítő szag, mely a fehérneműből szállt felé, nem undorodott már Coupeau borgőzös leheletétől. Szerelmes csókban forrtak össze, s ez a csók a mesterség piszka-mocska közepette olyan volt, mint az első lépés a lejtőn, életüknek lassú lealjasodása felé.

Bijard-né batyukba kötötte a fehérneműt, s közben a kislányáról mesélt: Eulalie még csak kétesztendős, de annyi esze van már, mint egy felnőttnek. Nyugodtan magára lehet hagyni, soha nem sír, nem játszik a tűzzel. Aztán egyenként felvette a batyukat, magas alakja meggörnyedt a teher alatt, arcán lila foltok ütöttek ki.

- Ezt már nem lehet kibírni, megsülünk itt - panaszkodott Gervaise, arcát törölgetve, mielőtt újból nekifogott volna Boche-né főkötőjének.

Mikor észrevették, hogy a masina vörösen izzik, meg akarták pofozni Augustine-t. Még a vasak is áttüzesedtek. Az ördög bújt ebbe a taknyosba! Ha hátat fordít neki az ember, már galibát csinál. Most várhatnak egy negyedórát, míg újból vasalni tudnak. Gervaise két lapát

hamut szórt a tűzre. Majd azt eszelte ki, hogy lepedőket akaszt a mennyezeti rézdrótokra, s evvel a rögtönzött függönnyel kirekeszti a napot. Mindjárt tűrhetőbben érezték magukat a boltban. Még mindig átkozott meleg volt ugyan, de most úgy tetszett, mintha otthon volnának, a besötétített hálófülkéjükben, távol a világtól, jóllehet a lepedőkön át behallották az utcáról a járókelők sietős lépteit; végre nyugodtan nekivetkőzhettek. Clémence levetette a blúzát.

Coupeau még most sem volt hajlandó lefeküdni; hagyták, hadd maradjon, de szavát vették, hogy nyugton ül a sarokban, mert most aztán nem lehet lazsálni.

- Mit csinált ez a béka már megint a lengyelvasalóval? - mérgelődött Gervaise. Augustine-ről beszélt.

A kisvasalót mindig keresni kellett, s a legfurcsább helyeken akadtak rá, ahová - mint mondták - a tanonclány szándékosan eldugta. Gervaise végre befejezte Boche-né főkötőjének a bélését. Megigazgatta, kézzel kihúzogatta a csipkét, s a vasalóval óvatosan lesimítgatta. A főkötő gazdagon díszített homlokrésze keskeny fodrokkal váltakozó hímzett csipkebetétekből állott. Gervaise szótlan buzgalommal dolgozott, figyelmesen vasalta a fodrokat és a csipkebetéteket a „kakassal", egy fakeretbe fogott, tojás alakú vasalóval.

Csend volt. Egy ideig csak a tompa pufogások hallatszottak, melyeket elfojtott a vastag terítő. A négyszögű nagy asztal két oldalán a főnöknő, a két munkásnő és a tanonclány előregörnyedve munkájába mélyedt; vállukat leejtették, karjuk szüntelenül járt, oda meg vissza, oda meg vissza. Jobb kezük felől ott volt a vasalóalj, egy lapos tégla, melyen rajta maradt a tüzes vasak nyoma. Az asztal közepére tett, tiszta vízzel telt mélytányér szélén egy rongy meg egy kis kefe ázott. Egy üvegben - valamikor rumos cseresznye volt benne - széles kelyhű liliomszálak nyíltak, a hószínű szirmok sűrűje fejedelmi virágoskertet idézett. Putois-né nekifogott a Gervaise odakészítette kosár fehérneműnek, asztalkendőknek, női nadrágoknak, blúzoknak, kézelőknek. Augustine a harisnyákat s a konyharuhákat húzta-nyúzta, közben felfelé bámult, az orra körül röpködő legyet nézte. A nyakigláb Clémence a harmincötödik férfiinget vasalta ma.

- Mindig csak bort, sosem gugyit! - szólalt meg egyszerre a bádogos, ki szükségét érezte ennek a nyilatkozatnak. - A gugyi megárt, a fenének se kell!

Clémence leemelt egy vasalót a masináról, bőrrel bevont fémfogójánál fogva az arcához tartotta, hogy elég meleg-e. Aztán végighúzta a vasalóaljon, beletörölte az övén fityegő ruhába, s nekilátott a harminchatodik férfiingnek, először az ingmellet s a két kézelőt vasalva ki.

- Tudja, Coupeau úr - szólalt meg kisvártatva -, egy pohárka gugyi még nem árt meg. Nekem, például, olyan jó dumám lesz tőle... No meg, tudja, minél előbb elpatkol az ember, annál murisabb. Én nem hagyom bedűteni magam, tudom, hogy fiatalon dugnak a gödörbe.

- Unom már ezt az örökös kuvikolást! - vágott közbe Putois-né, aki nem szerette a szomorú beszélgetéseket.

Coupeau feltápászkodott. Megharagudott, mert azt hitte, rá akarják sütni, hogy pálinkát ivott; megesküdött a saját fejére, a felesége meg a gyerekei életére. Egy csepp nem sok, annyi pálinka sincs benne. Odament Clémence-hoz, s az arcába lehelt, hogy szagolja meg. Aztán, hogy a csupasz vállára esett a tekintete, felvihogott. Leskelődni akart.

Clémence behajtotta már az ing hátát, kétfelől levasalta, s most az ujjakon meg a nyakon dolgozott. De hogy a férfi állandóan hozzádörgölőzött, elrontott egy hajtást; a mélytányér szélére nyúlt a keféért, hogy eldörzsölje a keményítőt.

- Asszonyom! - kiáltotta. - Szóljon már rá, hogy ne birizgáljon!

- Hagyd békén, viselkedj tisztességesen! - korholta férjét nyugodtan Gervaise. - Nem látod, hogy sietünk?

Sietnek! Hát aztán! Bánja is ő! Nem tesz ő semmi rosszat. Nem nyúl hozzá, csak nézi. Már nézni se szabad az istenadta szépségeket? Hanem frankó karja van a tyúknak, az tuti! Mutogathatná magát két garasért, s ha még tapogatni is lehetne, senki sem sajnálná a dohányt. A munkáslány nem tiltakozott, csak nevette a részeg durva udvarlását. Belement a tréfába. Coupeau a férfiingekkel ugratta: mindig csak a férfiingekkel bajlódik, egészen beléjük bújik. Hát persze, ez a mestersége! Hej, az istenfáját, ismeri ő az ingek minden csínját-bínját! Száz meg száz megfordult már a kezén. Ahány szőke meg barna csak van a környéken, mind az ő keze munkáját hordja a testén. Clémence vállát rázta a nevetés, de folytatta a munkát; öt lapos hajtást vasalt az ing hátára, bedugva a vasalót az ingmell nyílásán; majd visszahajtotta az elejét, és rányomkodva a vasat, azt is lesimította.

- Itt a pendely - mondta, s még nagyobbat nevetett.

A kancsal Augustine-ből kiböffent a nevetés, olyan mulatságosnak találta a szót. Leszidták. Taknyos kölyke! Olyasmin nevet, amit meg sem ért. Clémence odaadta neki a vasalóját; a tanonclány a konyharuhákon s a harisnyákon húzogatta a vasat, ha már nem volt elég forró a keményített fehérneműhöz. De olyan ügyetlenül nyúlt érte, hogy hosszú csíkot égetett vele a csuklójára. Sírva fakadt, ráfogta Clémence-ra, hogy akarattal égette meg. A munkáslány, ki közben forró vasért ment, hogy az ingelőt levasalja, vigasztalásul megfenyegette, hogy kivasalja a fülét, ha nem hallgat el mindjárt. Gyapjúrongyot tett az ingmell alá, lassan húzta rajta a vasalót, hogy a keményítő kiváljék és megszáradjon. Az ingelő olyan kemény és fényes lett, mint a fényezett papír.

- A kutya teremtésit! - káromkodott Coupeau, aki egyre a lány körül sündörgött, a részegek makacsságával.

Felágaskodott, nevetése úgy csikorgott, mint a kenetlen taligakerék. Clémence egészen rádőlt az asztalra, csuklóját kifordította, könyökét széttárta s felemelte, nyaka erőlködve hajolt előre; izmai kidagadtak, a váll mozgását a finom bőr alatt remegő izmok játéka kísérte, verejtékes keble emelkedett-süllyedt a nyitott ing rózsaszínű félhomályában. Coupeau benyúlt, hogy megtapogassa.

- Asszonyom! Asszonyom! - sikította Clémence. - Fékezze már meg végre!... Ha ez így folytatódik, szedem a sátorfámat. Nem tűröm, hogy tapogassanak.

Gervaise Boche-né főkötőjét egy vászonnal behúzott gömbfejű fára tette, s egy kicsi vasalóval pepecselt a csipkéken. Épp abban a pillanatban emelte fel a fejét, amikor a bádogos keze az ingben matatott.

- Coupeau, neked csakugyan elment a szépeszed - szólt rá bosszúsan, mintha egy gyereket korholna, aki nem akar kenyeret enni a lekvárhoz. - Gyere lefeküdni.

- Úgy, úgy, feküdjék csak le, Coupeau úr, az lesz a legjobb - biztatta Putois-né is.

- Nono - dadogta a részeg folyvást vigyorogva -, ti félkontyosok!... Hát már viccelni se szabad? Értek én a nőkhöz, nem törtem össze egy porcikájukat sem. Az ember megfogdossa, csipkedi egy kicsit a fehérnépet, ugyebár, mert hát meg kell becsülni a gyöngébb nemet, de tovább nem megy... Na és ha valaki kirakja az áruját, azért teszi, hogy válogassanak benne, vagy nem? Minek mutogatja a szőke a bájait? Nem, ez nem tisztességes dolog...

Azzal Clémence-hoz fordult:

- Tudod, báránykám, nem kell felvágni... Ha a többiek miatt...

De nem folytathatta, Gervaise fél kézzel szelíden megfogta, a másik kezével meg betapasztotta a száját. Coupeau bolondozott, ficánkolt, kézzel-lábbal hadakozott, míg az asszony az üzlet végéből nyíló szoba felé tuszkolta. Kiszabadította száját, kijelentve, hogy hajlandó önként is lefeküdni, ha a nagy szőke vele megy, és melengeti a léceit. Kihallatszott, hogy Gervaise lehúzza a cipőjét. Le is vetkőztette, anyáskodva zsémbelt vele. Míg az alsónadrágját húzkodta róla, Coupeau majd megszakadt nevettében; elhagyta magát, hanyatt feküdt, bevackolódott az ágy közepébe; aztán rugdalózni kezdett, ráfogva Gervaise-re, hogy csiklandozza. Az asszony végül úgy bepólyálta, mint egy csecsemőt. És legalább jól érzi most magát? A férfi azonban válasz helyett kikiáltott Clémence-nak:

- Ide hallgass, tyúkocskám, itt vagyok, várlak.

Gervaise visszatért a műhelybe, a kancsal Augustine ebben a pillanatban kapta meg Clémence-tól a megígért nyaklevest. A dolog úgy történt, hogy Putois-né gyanútlanul elvette a masináról az egyik vasalót, mely piszkos volt, s egy blúzt egészen összefeketített vele. Clémence, nehogy rásüssék, hogy nem tisztította meg a vasát, Augustine-t hibáztatta, s égre-földre esküdözött, hogy nem ő vasalt vele utoljára, holott a ráégett keményítőréteg ott volt az alján; a tanonclány felháborodva ekkora igazságtalanság hallatán, leköpte a munkáslány ruháját, elölről, nyíltan. Ezután csattant el a pofon. A kancsal a könnyeit nyelve tisztogatta a vasalót, lekaparta, egy gyertyavéggel bedörzsölte, majd letörölgette; de ahányszor szerét ejtette, hogy Clémence hátába kerüljön, összegyűjtötte a nyálát és leköpte, aztán kuncogva nézte, hogy csorog le a szoknyáján.

Gervaise tovább vasalgatta a főkötő csipkéit. A hirtelen támadt csendben tisztán hallották a műhely hátteréből Coupeau vastag hangját. Békésen nevetgélve morfondírozott magában:

- Jaj, de buta a feleségem!... De buta, hogy lefektet!... Ilyen butaságot! Fényes délben, mikor senki se durmol!

Pár pillanat múlva már horkolt. Gervaise megkönnyebbülten sóhajtott, örült, hogy Coupeau végre nyugton van, s a két jó matracon majd kialussza a mámorát. És lassan, szünet nélkül, tovább beszélt a csendben, le nem véve szemét a parányi csipkevasalóról, mely fürgén járt a kezében.

- Mit akarnak? Nincs eszén, nem lehet haragudni rá. Ha nekimegyek is, mit érek vele? Inkább ráhagyok mindent, s ágyba dugom; így legalább hamar végzünk, s nyugtom van tőle... Nem rossz ember ez, odavan értem. Látták az imént is, felnégyeltette volna magát, csak hogy megcsókolhasson. Ez is kedves tőle; mert a legtöbben, ha rákapnak az italra, nőkhöz járnak... Ő egyenest hazajön. Eltréfálkozik a munkásnőkkel, de tovább nem megy. Hallja, Clémence, nem kell ám megsértődnie. Tudja, milyen a részeg ember: megölné apját, anyját, aztán még csak nem is emlékezik semmire... Ó, én készségesen megbocsátok neki. Istenem, ő sem rosszabb másnál!

Lágyan, felindulás nélkül beszélt, mint aki beletörődött már, hogy férje olykor kirúg a hámból, s bár még fontolgatja, hogy miért is kell megbocsátania, abban azonban már nem talál semmi kivetnivalót, hogy férjuram odahaza a lányok csípőjét fogdossa.

Elhallgatott, a csendet nem törte meg többé semmi. Putois-né, ahányszor újabb darabra került sor, előhúzta a kosarat az asztalra borított kartonterítő alól; a kivasalt holmit meg egy polcra rakta, vézna karját kinyújtva. Clémence a harminchatodik férfiing hajtásait vasalta. Tömérdek munkájuk volt; kiszámították, hogy ha nagyon iparkodnak, este tizenegyre elkészülhetnek.

Most, hogy semmi nem vonta el figyelmüket, mindnyájan belefeküdtek a munkába, keményen megfogva a dolog végét. A meztelen karok fáradhatatlanul mozogtak: rózsaszín foltok a fehér ruhán. Megint megrakták koksszal a masinát, s hogy a lepedők között besikló napfény éppen a kályhára tűzött, sugarában úgy látszott a felpárolgó hőség, mintha láthatatlan láng heve rezegtetné a levegőt. Olyan fullasztó lett a forróság a mennyezeten száradó szoknyák és lepedők alatt, hogy a kancsal Augustine kidugta a nyelve hegyét, mert egészen kiszáradt a szája. Érzett a túlhevített kályha, a savanykás keményítő, a vörösre izzított vasalók szaga, s ebbe a bágyasztó fürdőszobai szagba belevegyült a vállig felgyürkőzött négy munkásnő kontyának és verejtékes tarkójának súlyosabb kipárolgása; a nagy kelyhű liliomszálak pedig aléltan kókadoztak az üvegedény zöldnek tetsző vizében, s nagyon tiszta, nagyon erős illatot leheltek. A vasalók és a piszkavas zörgésébe olykor bele-beledörmögött Coupeau horkolása, szabályosan, akár az órainga, kormányozva a műhely serény munkáját.

A nagy ivászatok után a bádogos mindig szörnyen másnaposan ébredt, iszonyatos fejfájás gyötörte, egész nap kócosan járt-kelt, lehelete bűzlött, arca felpuffadt, szája félreállt; későn kászálódott ki az ágyból, csak nyolc óra tájban rázta ki a bolháit; köpködött, téblábolt a boltban, nem tudta rászánni magát, hogy munkába álljon. Ez a napja is elveszett. Reggel siránkozott, hogy alig áll a lábán, szidta magát, hogy hülye fejjel így leitta magát, mikor pedig az aláássa az ember egészségét. Aztán meg mindenféle gyanús kocsmatöltelékkel akad ott össze az ember, akik nem mennek le a nyakáról; akarva, nem akarva, egyik poharat a másik után üríti, a végén minden disznóságba belekeveredik s úgy berúg, mint az öregágyú. Nem, a kutya teremtésit, ezt nem teszi többet! Semmi kedve, hogy egy kricsmiben hagyja a fogát legszebb férfikorában. Délutánra azonban magához tért, köszörülte a torkát, hallani akarta, hogy még szépen zeng-e a hangja. Kezdte visszaszívni, amit mondott, egyszerűen letagadta az előző napi cécót, váltig bizonygatta, hogy csak pityókos volt egy kicsit. Hanem az igaz, hogy nem mérkőzhet vele senki, vagány fickó ő, akármennyit iszik, meg se kottyan neki. Egész délután a környéken kujtorgott. Mikor már jól felbosszantotta a munkásnőket, Gervaise a markába nyomott egy frankot, hogy végre megszabaduljon tőle. Coupeau először dohányért ment a Halárusok utcáján a Kis Fokhagymásba, ahol rendesen felhajtott egy kupica szilvapálinkát is, ha összeakadt valamelyik cimborájával.

Majd betért François-hoz, az Aranycsepp utca sarkára, ahol karcost mértek, amolyan bicska-nyitogatót, s itt mind elitta, ami pénze még maradt. Afféle régimódi kurtakocsma volt ez, alacsony mennyezetű, sötét, egy füstös falú terem is tartozott hozzá, ahol levest adtak a vendégeknek. Coupeau estig elüldögélt itten, egymás után ürítgetve a fröccsöket; gyakran hozomra ivott, miután François-nak szavát vette, hogy nem nyújtja be az asszonynak a számlát. Mert, ugye, muszáj valamivel leöblögetni az előző napi disznóságot. Hiába, az első pohár bor másodikat kíván. De ő azért jó fiú, egy ujjal sem nyúl a nőkhöz; a mókát, igaz, szereti, hébe-hóba azt is megnézi, mi van a kancsó fenekén, de csak módjával, mert utálja azokat a részeges disznókat, akik vedelik az italt, s mindig szeszgőzös a fejük. Bezzeg ő frissen s jókedvűen tér haza.

- Járt itt a lovagod? - kérdezte néha Gervaise-től, hogy ugrassa. - Olyan ritkán látni, meg kéne látogatnom már.

A lovag Goujet volt. Csakugyan nem valami gyakran tette tiszteletét, nem akart alkalmatlankodni, sem okot adni a szóbeszédre. De a kínálkozó alkalmakat azért nem szalasztotta el, mindig ő hozta a fehérneműt, százszor is elment a műhely előtt. Volt a boltnak egy zuga, egészen hátul, ahol órák hosszat elüldögélt, mozdulatlanul, kurta pipáját szíva. Minden tíz napban egyszer megemberelte magát, s este, vacsora után beállított Gervaise-hez; nemigen forgott a nyelve a szóra, szemét Gervaise-re függesztve nagyokat hallgatott, csak elvétve vette

ki a pipát a szájából, hogy nevessen egyet Gervaise mondásán. Szombatonként, ha éjszakáztak, ottfeledkezett, szemmel láthatóan jobban szórakozott, mintha színházba ment volna. A nők néha hajnali háromig vasaltak. Egy árva lámpa lógott a mennyezetről, egy szál dróton; az ernyője vetette fényes körben a vasalásra váró ruha puha hószínben fehérlett. A tanonclány feltette a fatáblákat; de a forró júliusi éjszakákon nyitva hagyták az utcai ajtót. Szaladtak az órák, a nők kigombolkoztak, hogy kényelmesebben legyenek. Finom bőrük aranyosan csillogott a rájuk vetődő lámpafényben, Gervaise-é kiváltképpen; a fiatalasszony meghízott, hamvas válla selymesen fénylett, nyakán párnás kis hurka volt, akár egy csecsemőnek, a férfi fejből meg tudta volna rajzolni a gödröcskéit, olyan jól ismerte. Goujet-t elkábította a masinából áradó hőség s a vasalók alatt gőzölgő fehérnemű szaga; kellemes bódulatba süllyedt, gondolatai ólomlábon jártak, tágra nyitott szemmel nézte a nőket, akik csupasz karjukat billegetve iparkodtak éjjeli munkájukkal, hogy vasárnapra ünneplőbe öltöztessék a környéket. A bolt szomszédságában már álomba merültek a házak, leszállt az éjszaka mély csöndje. Éjfélt ütött, majd egyet, aztán kettőt. A kocsik, a járókelők már nyugovóra tértek. A néptelen, fekete utcára csupán az ajtó vetett sárga fénycsíkot, mintha egy vég sárga szövetet göngyölítettek volna a földre. Néha lépések kopogtak messziről, valaki közeledett; amint a fénycsíkra ért, meglepődve hallotta a vasalók dobbanásait, bekíváncsiskodott, s vöröses párába burkolt, kibontott ruhaderekú nők röpke látomását vitte magával.

Goujet, látván, hogy Gervaise nem tudja, mitévő legyen Étienne-nel, s a fiút is meg akarván menteni Coupeau rúgásaitól, bevitte magához a szeggyárba, hogy a fújtatót kezelje. A szegkovács szakma, ha önmagában nem is valami csábító - hiszen a kovácsolás sok mocsokkal jár, s unalmas is mindig ugyanazt a vasdarabot verni -, mégis jó mesterség, napi tíz-tizenkét frankot is hoz a konyhára. A gyerek - tizenkét esztendős volt ekkor - mindjárt ott is maradhat, ha kedve van hozzá. Étienne újabb összekötő kapocs lett a mosónő és a kovács között. Goujet hazakísérte, beszámolt jó magaviseletéről. Mindenki ugratta Gervaise-t, hogy Goujet belehabarodott. Ezt az asszony is jól látta, s úgy irult-pirult, mint egy szemérmetes lányka, élénkpiros rózsák nyíltak az orcáján. Ó, az a szegény jó fiú, nem vét az a légynek sem! Neki soha nem szólt semmit; nem tett egyetlen illetlen mozdulatot, egyetlen kétértelmű célzást sem. Nem sok ilyen jámbor birka szaladgál a nagyvilágban. Az asszony magának sem akarta bevallani, mennyire boldog, hogy mint egy szent szüzet, ilyen hódolón szeretik. Ha valami felbosszantotta, a kovácsra gondolt, s nyomban megnyugodott. Ha magukra maradtak ketten, sosem jöttek zavarba; nyílt mosollyal néztek egymás szemébe, de érzéseikről nem beszéltek. Okos szerelem volt ez, szennyes gondolatoktól mentes, mert bizony jobb, ha az ember megőrzi a lelke békéjét, s úgy teremti meg boldogságát, hogy belső nyugalma megmaradjon.

Nyár vége felé azonban Nana alaposan megzavarta a ház békéjét. Még csak hatéves volt, de már kiütközött belőle a rosszaság. Hogy ne lábatlankodjék annyit odahaza, anyja minden reggel elvitte Josse kisasszony Polonceau utcai nevelőotthonába. Nana hátulról összekötötte kis pajtásainak a ruháit, hamut szórt a nevelőnő burnótos szelencéjébe, s még cifrább dolgokat is művelt, amiket elmondani se lehet. Josse kisasszony kétszer kitette már a szűrét, de újból visszavette, mert nem akart elesni a havi hat franktól. Nana, mihelyt kiszabadult az osztályból, a kapualjban s az udvaron randalírozott, bosszúból, hogy bezárták. A vasalónők a fülüket befogva kiabáltak rá, hogy menjen máshova játszani. Pauline-nal járt együtt, Boche-ék lánykájával, meg Victorral, Gervaise volt munkaadójának fiával; ez a tízéves nagy mamlasz roppantul szeretett nála jóval kisebb lányokkal csavarogni. Fauconnier-né nem volt rossz viszonyban Coupeau-ékkal, s maga küldte hozzájuk a fiát. A házban különben is csak úgy nyüzsgött az aprónép. A gyerekek csapatostul rohangáltak a négy lépcsőn a nap minden órájában, s úgy csaptak le az utcára, mint a csivitelő, fosztogató verébhad. Csupán Gaudronné

kilencet eresztett szabadjára, szőkéket, barnákat, taknyosokat, kócosokat, nyakig érő nadrágban, cipőjükre lógó harisnyában, szakadozott zubbonyban, melyből kiviláglott fehér bőrük a piszokréteg alól. Egy másik asszony az ötödikről, egy sütemény-kihordónő, hetet zavart ki. De a többi lakásból is csak úgy tódult a gyereknép. A nyüzsgő-zsivajgó, rózsás képű sok jószág között, kiket csak az eső mosdatott meg, voltak alattomos nézésű nagyobbak, már-már férfipocakot eresztő kövérek és kicsik, apróságok, kik jóformán a bölcsőből másztak ki, s még bizonytalanul álltak a lábukon, kis bambák, kik négykézlábra ereszkedtek, ha futni akartak. Nana kénye-kedve szerint uralkodott a kölyökhadon; fölényesen parancsolgatott a nála kétszerte nagyobb lányoknak, s csupán Pauline-nal és Victorral kegyeskedett megosztani a hatalmát, akik titkos bizalmasai voltak, s mindenben támogatták. Ez a kis macskabéka legszívesebben mamásdit játszott, a kicsinyeket vetkőztette-öltöztette, a többieknek mindenét jól megnézegette, fogdosta, olyan zsarnoki szeszélyei voltak, akár egy romlott felnőttnek. Olyan játékokba vitte bele a gyerekeket, amelyekért mindig kijárt a pofon. A banda belegázolt a festöde festékes vizébe, s térdig kéken vagy vörösen jött ki belőle, hogy máris fusson a lakatoshoz, ahol szögeket és vasreszeléket csipegetett fel, majd meg a gyaluforgácsba hempergett bele; feneküket mutogatva hempergőztek a gyaluforgács-hegyeken. Övék volt az udvar, ahol visszhangot vert az összevissza futkározó, botladozó cipők csattogása s a fültépő zsivaj, mely minduntalan felcsapott, valahányszor a banda újra kirajzott. Néha még az udvar is szűknek bizonyult. Ilyenkor leszáguldoztak a pincékbe, visszamásztak, felkúsztak a lépcsőn, elsorjáztak egy folyosón, visszafutottak, le a lépcsőn, végig egy másik folyosón, fáradhatatlanul, órák hosszat, harsányan üvöltözve, mint elszabadult, kártékony vadak, futkározásukkal felbolydítva az óriási ház minden zegét-zugát.

- Disznóság, mit művelnek ezek a komisz kölykök! - háborgott Boche-né. - Az embereknek nagyon sok lehet a ráérő idejük, hogy ennyi gyereket csinálnak... És még panaszkodnak, hogy nem jut kenyérre!

Boche azt szokta mondogatni, hogy a gyerek úgy szaporodik a nyomorban, mint trágyadombon a gomba. A házmesterné napestig üvöltözött, és a seprűjével hajkurászta őket. Végül is bezárta a pincéket, mivel Pauline - két nagy pofon hatására - kikottyantotta, hogy Nana orvost játszik odalent a sötétben; az elvetemült teremtés veréssel gyógyította pajtásait.

Egyik délután szörnyű jelenet játszódott le. Ennek különben előbb-utóbb be kellett következnie. Nana veszedelmes mulatságot agyalt ki. Ellopta a házmesterlakás elől Boche-né fél fapapucsát. Madzagot kötött rá, s úgy húzta-vonta, mint valami szekeret. Victor sem akart elmaradni: ő meg teletömte krumplihéjjal. Megalakult a menet. Nana lépkedett elöl, a fapapucsot húzva. Pauline és Victor jobbról és balról meneteltek. Mögöttük vonult a gyerekhad nagyságrendben: előbb a nagyok, hátrább a kicsik, tülekedve, lökdösődve; legvégén egy pöttömnyi jószág botladozott szoknyában, fülére csúszó, rongyos főkötőben. És az egész menet panaszosan óbégatott: ó! ó! ó! jaj! jaj! jaj! Nana ötlete volt, hogy játsszanak temetést; a krumplihéj volt a halott. Megkerülték az udvart, majd elölről kezdték. Csuda jól szórakoztak.

- Mit művelnek ezek már megint? - dohogott Boche-né, s előjött a fülkéből, hogy megnézze őket, mert mindig gyanakodott, mindig lesben állt.

- De hisz ez az én papucsom! - tört ki dühösen, amikor meglátta, mit csinálnak. - Na megálljatok, gézengúzok!

Záporoztak a pofonok; Nanát felképelte kétfelől, Pauline-t pedig, azt a buta libát, megrugdosta, mert engedte, hogy ellopják az anyja cipőjét. Gervaise éppen vizet eresztett a vödrébe a csapból. Mikor meglátta Nanát, vérző orral, könnyektől fuldokolva, majdhogy meg nem tépte a házmesterné kontyát. Hogy lehet így püfölni a gyereket, mint a barmot? Hogy

lehet valaki ilyen lelketlen, ilyen elvetemült! Persze, Boche-né sem maradt adósa. Ha valakinek ilyen semmirekellő kölyke van, tartsa lakat alatt! Végül Boche is megjelent a házmesterfülke küszöbén, s rábődült a feleségére, hogy jöjjön már be, s ne álljon oda ezzel a szemét népséggel. Csúnyán összevesztek.

Az igazat megvallva, Boche-ék és Coupeau-ék már egy hónapja hadilábon állottak egymással. Gervaise, ki nagyon adakozó természetű volt, üvegszám hordta nekik a bort, állandóan etette őket húslevessel, tömte naranccsal, süteménnyel. Egyik este egy tál maradék salátát - kapucinusszakállt céklával - vitt a házmesteréknek, tudván, hogy Boche-né él-hal érte. Másnap azonban sápadozva hallotta Remanjou kisasszonytól, hogy Boche-né többek szeme láttára undorodva kilökte a kapucinusszakállt, mondván, hogy hál' isten, egyelőre még nem szorul rá a másoktól összedisznólt maradékokra. Gervaise nyomban megszüntette az ajándékokat: nincs több bor, húsleves, narancs, sütemény, nincs többé semmi. Látni kellett volna, hogy megnyúlt erre Boche-ék orra! Úgy érezték, Coupeau-ék meglopják őket. Gervaise mindjárt látta, miben hibázott: ha - ostoba fejjel - nem tömi őket minden jóval, nem kapnak rá, és szerényen meghúzódnak. Ettől fogva a házmesterné kígyót-békát kiabált rá. Az októberi lakbérfizetéskor teleduruzsolta a fülét Marescot úrnak, a háztulajdonosnak, mert a mosónő, aki elzabálja még az ingét is, egy napot késett a bérrel. Marescot úr maga ment be a boltjukba, le sem véve a kalapját - neki sem volt kenyere az udvariasság -, s követelte a pénzét, amit persze nyomban meg is kapott. Boche-ék természetesen békejobbot nyújtottak Lorilleux-éknek. Most már velük lakmároztak a házmesterlakásban, s hullatták a kibékülés édes könnyeit. Bizony, sosem vesztek volna össze, ha nincs ez a Bumli, aki egymásnak ugratná még a köveket is. Ó, de ők már kiismerték, most tudják csak, mennyit szenvedhettek szegény Lorilleux-ék! S ha arra ment, kiálltak az ajtóba, s tüntetően vigyorogtak.

Gervaise kapta magát egyszer, s felment Lorilleux-ékhez. Coupeau mamáról akart szót érteni velük. Az öregasszony ekkor már hatvanhét esztendős volt, s teljesen megvakult. A lábai sem nagyon akarták már vinni. Mit tehetett mást, otthagyta utolsó helyét is, félő volt, hogy éhen pusztul, ha nem segítenek rajta. Gervaise szégyenletesnek találta, hogy ez a koros asszony, kinek három gyereke is van, egészen támasz nélkül maradjon. Coupeau nem volt hajlandó Lorilleux-ékkel beszélni, Gervaise-re hagyta, hogy menjen fel, ha akar; s ő nyomban fel is ment, míg szívében forrt a méltatlankodás.

Odafent forgószélként rontott be az ajtón, kopogni is elfelejtett. Semmi sem változott amaz este óta, hogy Lorilleux-ék olyan kelletlenül fogadták. Ugyanaz a kifakult vászonrongy választotta el a szobát a műhelytől; a lakás olyan hosszú és keskeny volt, mintha egy angolnának építették volna. Hátul Lorilleux a munkaasztala fölé görnyedve csipeszelte egy oszloplánc szemeit, Lorilleux-né meg a satu előtt állott, s aranydrótot húzott át a drótnyújtón. A kis kohó most, világos nappal, rózsaszín fényt vetett.

- Igen, én vagyok itt! - mondta Gervaise. - Csodálkoznak, ugye, merthogy halálos ellenségek vagyunk? De nem magamért jöttem, s nem is magunkért, azt gondolhatják... Coupeau mama dolgában járok. Igen, azt szeretném tudni, hagyjuk-e, hogy másoktól várjon alamizsnát és irgalmas szívet.

- Nahát! Így berontani valahová - háborodott fel Lorilleux-né -, ehhez is pofa kell.

S hátat fordítva, tovább nyújtotta az aranyhuzalt, tüntetőleg tudomást sem véve a sógornőjéről. Lorilleux azonban felemelte sápadt fejét, s ráförmedt Gervaise-re:

- Mit beszél?

De minthogy jól hallotta a mondottakat, így folytatta:

- Már megint a pletykák, mi? Nagyon kedves Coupeau mamától, hogy fűnek-fának kesereg a nyomoráról... Pedig tegnapelőtt is nálunk evett. Mi megtesszük, ami tőlünk telik. Nem vagyunk Krőzusok... De ha másokhoz jár locsogni, maradjon is ott, a spionokból nem kérünk.

Újra felvette a láncot, ő is hátat fordított, aztán még kelletlenül odaszólt:

- Ha mindenki ad öt frankot havonta, mi is adunk ötöt.

Gervaise lehiggadt, Lorilleux-ék érzéketlensége megdermesztette.

Valahányszor belépett hozzájuk, rosszullét környékezte. Lesütött szemét a farács rombuszain jártatva, ahová az aranypor hullott, nyugodtan kifejtette elgondolását. Coupeau mamának három gyereke van; ha mindegyik öt frankot ad, az csak tizenöt frank, ez alig több a semminél, ebből nem lehet megélni; legalább háromszor annyi kellene. Lorilleux felfortyant. Honnét lopjon ő tizenöt frankot havonta? Furcsák az emberek, azt hiszik, nála vékával áll a pénz, mert arany van a lakásán. Aztán Coupeau mamát kezdte csepülni: nem akar lemondani a reggeli kávéjáról, pálinkázik is, olyan igényei vannak, mint egy úri naccságának. Rendben van, mindenki szeret jól élni; de ha valaki egy huncut vasat sem tudott megspórolni egész életében, akkor tegyen úgy, mint a felebarátai, és húzza össze a bagariát. Coupeau mama különben sem olyan öreg még, hogy ne dolgozhatna; és nagyon is jól lát, ha arról van szó, hogy egy finomabb falatot kell kihalászni a tálból; alamuszi vénasszony az, szeretné, ha tejbe-vajba fürösztenék. De ő, Lorilleux, még ha módja volna rá, se tartaná helyesnek, hogy támogasson valakit a lustaságában.

Gervaise azonban szelíden válaszolgatott, próbálta nyugodtan megcáfolni ezt a hamis okoskodást. Meg akarta lágyítani Lorilleux-ék szívét. A férj végül már válaszra sem méltatta. Az asszony most a kohó előtt állva egy láncot étetett le a hígított választóvízzel teli, hosszú nyelű kis rézserpenyőben. Még mindig hátat fordított, szándékosan, mintha Gervaise száz mérföldnyire volna onnét. És Gervaise csak mondta a magáét, és nézte, milyen konok szívóssággal dolgoznak a műhely fekete porában, elsatnyult testtel, szakadozott, mocskos ruhában, érzéketlenül, eltompultan - butító, gépies munkában megkopott két ócska szerszám. Hirtelen elfutotta a pulykaméreg, és kitört:

- Rendben van, jobb is így, tartsák meg a pénzüket... Én veszem magamhoz Coupeau mamát, hallják? Valamelyik este felszedtem egy macskát, talán felszedhetem az anyjukat is az utcáról. Nem fog hiányt szenvedni semmiben, meglesz a kávéja és a pálinkája!... Te Úristen! Micsoda piszkos família!

Lorilleux-né hirtelen hátrafordult. Olyan fenyegetően emelgette a serpenyőt, mintha a választóvizet akarná a sógornője arcába loccsantani. Alig érthetően hadarta:

- Hordja el magát, míg jól van dolga!... És az öt frankra ne is számítson, nem adok egy büdös vasat se! Hogyisne! Öt frankot! A mamát befogja cselédnek, az én öt frankomon meg a bendőjét tömi! Ha magához költözik, mondja meg neki, hogy felőlem felfordulhat, tőlem nem kap egy pohár vizet sem... És most alászolgája! Kotródjék!

- Szörnyeteg! - vetette oda Gervaise, és becsapta maga mögött az ajtót.

Másnap magához vette Coupeau mamát. Abba a nagy szobába tette az ágyát, ahol Nana is aludt, s amely a mennyezet alatt levő ablakocskán át kapta a világítást. A költözködés nem járt sok bajjal, mert Coupeau mama összes bútora ezen az ágyon kívül egy asztal, két szék meg egy öreg diófa szekrény volt; a szekrényt a szennyeses szobába állították be, az asztalt eladták, a székeket pedig újrafonatták. Az öregasszony még az este, hogy elhelyezkedett, mindjárt kisöpört, elmosogatott, szóval, igyekezett hasznosítani magát, mert örült, hogy ilyen szerencsésen kievickélt a nyomorúságból.

Lorilleux-éket ette a méreg, annál is inkább, mert Lerat-né újból kibékült Coupeau-ékkal. Egy szép napon a két nővér, a virágárusnő meg a láncművesné, Gervaise miatt összepofozkodott; Lerat-né ugyanis nem átallotta kijelenteni, hogy helyesli Gervaise eljárását anyjukkal; aztán meg, hogy csúffá tegye a másikat, kiről lerítt az elkeseredés, magasztalni kezdte a mosónő szép szemét, mondván, hogy az ilyen tüzes tekintettől a papír is lángot fog; erre egymásnak estek, összepofozkodtak, s megesküdtek, hogy többé látni se akarják egymást. Ettől fogva Lerat-né a boltban töltötte estéit, s jóízűen nevetgélt magában a nyakigláb Clémence malackodásain.

Három év telt el. Civódások és kibékülések gyakran váltakoztak. Gervaise rá se hederített Lorilleux-ékre, Boche-ékra s a többiekre, akik nem tartottak vele. Ha valami nem tetszik nekik, menjenek a pokolba! Ő megkeresi a betevő falatját, és ez a fontos. A környékbeli kereskedők nagyon tisztelettudóan köszöntötték, mert hát - ami igaz, az igaz - nem sok ilyen rendes vevőjük akadt, mint Gervaise, aki pontosan fizetett, nem kukacoskodott, nem cigánykodott. A kenyeret Coudeloup-nénál vette a Halárusok utcájának sarkán, a húst a vastag Charles-nál, a Polonceau utcai hentesnél szerezte be, a fűszerárut pedig Lehongre-nál, az Aranycsepp utcában, a műhelyével csaknem átellenben. François, a sarki kocsmáros, ötven-literes demizsonokban szállította neki a bort, Vigoureux szomszéd meg, kinek a feleségét kékre-zöldre csipkedték a férfiak, gázgyári áron adta a kokszot. Igaz, hogy a boltosok is becsületesen kiszolgálták, mert tudták, hogy ők járnak jól, ha rendes árut adnak. Ha papucs-ban, hajadonfőtt kiszaladt valahová a szomszédba, hangos „Jó napot!”-ok köszöntötték; otthonosan érezte magát a szomszéd utcákban is, melyek szinte természetes folytatásai voltak utcára nyíló lakásának. Olykor az is megesett, hogy szándékosan nyújtotta a bevásárlást, mert örömest időzött kint, kedves ismerősei körében. Ha már nem maradt ideje, hogy felcsapjon valamit a tűzhelyre, a vendéglőből hozott kosztot; ilyenkor elbeszélgetett a vendéglőssel, akinek a ház túlsó oldalán volt egy tágas helyisége, széles, porlepte, mocskos ablakokkal, melyeken át fakó fény szűrődött be az udvar felől a terem végébe. Máskor meg, tányérokkal s üvegekkel rakottan, megállt tereferélni valamelyik foltozó varga földszinti ablaka előtt, melyen át látni lehetett a vetetlen ágyat, a hulladék borította padlót, a két sánta bölcsőt s a fekete lével telt szurkostálat. De leginkább szomszédját, az órásmestert tisztelte, ezt a választékos külsejű, császárkabátos urat, aki apró szerszámaival pepecselt az órák belsejében; gyakran csak azért ment át az utca túlsó oldalára, hogy beköszönjön hozzá, s boldogan mosolygott, ha a szekrénynél alig nagyobb boltocskában megpillantotta a vidám kis kakukkórákat; ingáik szaporán jártak ide-oda, s valamennyi egyszerre ütötte a nem pontos időt.

6

Egy őszi délután Gervaise fehérneműt vitt ki egy ügyfelének a Fehér Kapu utcába; mire visszajövet a Halárusok utcájának végéhez ért, már alkonyodott. Délelőtt esett, az idő enyhe volt, a sáros kövezet párolgott; a mosónőnek nehéz volt a nagy kosár, lihegett egy kicsit, meglassította lépteit, fáradt tagjait nehezen vonszolta felfelé, s valami bizonytalan testi vágy hatalmasodott el rajta, mely fáradtságából eredt. Szeretett volna valami jót enni. Feltekintett, megpillantotta a Marcadet utca tábláját, s arra gondolt, meglátogatja Goujet-t a kovácsműhelyben. A férfi százszor is hívta már, ne szalassza el az alkalmat, ha egyszer kedve támad megnézni, hogy munkálják meg a vasat. Különben is, a munkások előtt úgy tesz majd, mintha Étienne-t keresné, s így azt hiszik, csak a gyerekre kíváncsi.

A csapszeg- és szegecsgyárnak ott kellett valahol lennie a Marcadet utcának ezen a részén, de pontosan hol, azt Gervaise nem tudta; a házszám több helyütt hiányzott, az ütött-kopott házakat foghíjas telkek választották el egymástól. Ebben az utcában a világ minden kincséért sem lakott volna; a széles, mocskos utat ellepte a közeli üzemek fekete korma, a gidres-gödrös kocsiúton, a keréknyomokban meggyűlt az esővíz. Kétoldalt pajták, üvegtetős, nagy műhelyek, befejezetlennek látszó szürke épületek mutogatták téglafalukat és gerendáikat; a szétszórt, roskadozó építmények között helyenként ki lehetett látni a mezőre; másutt zugszállók és gyanús csapszékek ékelődtek közéjük. Gervaise csak arra emlékezett, hogy az üzemnek egy rongy- és ócskavastelep közelében kell lennie; Goujet szerint afféle föld feletti gyűjtőcsatorna ez a telep, ahol kincset érő áru hever. Tájékozódni próbált a zakatoló üzemek között; a tetőkből kinyúló vékony csöveken át sűrű gőzfelhők törtek a magasba; valahol gőzfűrész sivított, szabályos időközökben meg-megismétlődő hangja olyan volt, mintha vásznat hasítanának; a gombkészítő műhelyek ütemesen kattogó gépei megrázták a földet. Tanácstalanul tekingetett a Montmartre felé, nem tudván, menjen-e még tovább; szél kerekedett, lenyomta egy magas kémény füstjét-kormát, bűzzel árasztotta el az egész utcát; Gervaise lehunyta a szemét, fulladozott; egyszerre csak ütemes kalapálás zaja ütötte meg a fülét: maga sem tudta, hogyan, éppen az üzemmel szemben állott; most már ráismert a mellette levő rongytelepről.

Tétovázott még, nem tudta, merre a bejárás. Egy kidőlt-bedőlt palánk jelzett valami átjárófélét, mely bontásból származó törmelékrakások között veszett el. Az utat elborító latyakon két szál deszkát vetettek át. Gervaise rámerészkedett a deszkákra, balra tért, s égnek fordított, ócska kordék különös kocsirúd-erdejében találta magát, félig lebontott házak között, melyeknek még álltak a gerendavázai. Hátrább, átdöfve a maradék napvilágtól szennyezett estét, vörös tűz világított. A kalapácsolás abbamaradt. Gervaise óvatosan a fény felé tartott, amikor egy munkás ment el mellette - kormos arc, borzas kecskeszakáll -, és savószínű szemével feléje vágott.

- Uram - szólította meg Gervaise -, ugye itt dolgozik egy Étienne nevű gyerek... A fiam.

- Étienne, Étienne - mondogatta a munkás rekedten -, nem t'om.

Tátott szájából olyan átható alkoholszag áradt, mint egy dugója vesztett, öreg pálinkáshordóból. Hogy nővel akadt össze ezen az elhagyatott helyen, kötekedő hangot ütött meg. Gervaise hátrább húzódott, s halkabban kérdezte:

- De Goujet úr csak itt dolgozik?

- Persze, Goujet - mondta a munkás -, azt ismerem... Ha hozzá jött... Menjen arra hátra.

Megfordult, s repedtfazék hangján kiáltotta:

- Hé, Aranypofa, hölgylátogatód érkezett, látni kíván!

De a szerszámok csattogása elnyomta kiáltását. Gervaise hátrament. Egy ajtóhoz ért, bekukucskált. A tágas helyiségben először nem látott semmit. A kohó szinte élettelenül, halványan pislákolt a sarokban, mint egy kihunyó csillag, s ettől még mélyebbnek tűnt a homály. Sűrű árnyak lebegtek. Olykor fekete tömegek mozdultak meg a tűz előtt, eltakarva ezt az utolsó fényfoltot is: aránytalanná növelt emberalakok voltak, Gervaise inkább sejtette, mintsem látta a hatalmas testeket. Nem mert beljebb lépni, csak az ajtóból szólongatta a kovácsot, halkan;

- Goujet úr, Goujet úr...

Hirtelen nagy világosság támadt. A fújtató szuszogása nyomán fehér lángnyelv csapott fel. Előtűntek a műhelyt elválasztó deszkafalak, a durván ácsolt zugok, a téglával megtámogatott sarkok. A szállongó szénpor szürke koromréteggel vonta be az egész pajtát. A pókhálók úgy csüngtek a gerendákról, mint száradó rongyok, lehúzta őket az évek során rájuk rakódott piszok. Körül a falak mentén polcokra szórva, szögre akasztva vagy a sötét sarkokba dobva, ócska vasholmik, horpadt edények, nehéz szerszámok hányódtak, csupán szabálytalan, fakó, durva körvonaluk látszott. A fehér lángnyelv mind magasabbra nyúlt, éles fénynyaláb hullott a döngölt talajra, az üllőtuskókba erősített négy üllőre, melyeknek acélja úgy csillogott, mintha aranypikkelyekkel kivert ezüst volna.

Gervaise ekkor felismerte a kohó előtt álló Goujet-t szép szőke szakálláról. Étienne kezelte a fújtatót. Még két munkás volt ott. Gervaise csak Goujet-t látta, odament, elébe állt.

- Nini, Gervaise asszony! - kiáltotta az, s felragyogott az arca. - Milyen kedves meglepetés!

De mivel társai nagy szemet meresztettek, odatolta Étienne-t az anyjához:

- A fiát akarja látni... Jól viseli magát a gyerek, és kezd megerősödni.

- Nem valami könnyű idetalálni... - jegyezte meg Gervaise. - Már azt hittem, a világ végére kerültem...

És elmesélte kalandos utazását. Aztán megkérdezte, miért nem ismerik Étienne nevét a műhelyben. Goujet nevetett; megmagyarázta, hogy mindenki csak kis Zuzunak szólítja a fiút, mert olyan rövidre van nyírva a haja, mint a zuávoknak. Míg beszélgettek, Étienne abbahagyta a fújtatást, a kohó lángja ellankadt, rózsásan haldokolt a fény az ismét elsötétülő pajtában. A kovács meghatódva nézte a mosolygó fiatalasszonyt, aki olyan üdének tetszett ebben a halvány megvilágításban. Aztán, hogy szótlanul álltak mindketten, sötétbe merülten, Goujet észbe kapott, s megtörte a csöndet:

- Ugye, megbocsát, Gervaise asszony, van még itt egy kis munkám. De nyugodtan itt maradhat, senkit sem zavar.

Gervaise maradt. Étienne megint ráakaszkodott a fújtatóra. A kohó fellángolt, szikraeső csapott fel; a fiú, hogy anyja előtt fitogtassa erejét, valósággal szélvihart támasztott. Goujet mozdulatlanul állt, figyelte a tüzesedő vasrudat, kezében fogót tartott, várt. Az éles fény árnyék nélkül hullt rá, s erősen megvilágította. Feltűrt ujjú, nyitott nyakú inge felfedte csupasz karját, mezítelen mellét, lányosan rózsaszín mellén göndörödő szőke szőrzetét; feje kissé rövidnek tetszett a duzzadó izmú, hatalmas vállakon, arcán figyelem feszült, halvány tekintete rebbenéstelenül szegeződött a lángra; olyan volt most, mint az erejében bízó, nyugvó óriás.

Mihelyt a rúd fehérre izzott, a fogóval kiemelte, s kalapácsával az üllőn egyenlő darabokra törte, olyan könnyedén, mintha üveget verne szét. A levágott darabokat visszatette a tűzbe, majd egyenként újból kiszedte, hogy megmunkálja. Hatoldalú szegecseket kovácsolt. A rövid vasat szögfejezőbe fogta, ellapította a fejrészt, kikalapálta a hat oldalt, s a kész szegecset még vöröslőn félredobta; a fekete földön lassan hunyt ki a parázsló fény; megállás nélkül kalapált, jobbjában forgatva ötfontos kalapácsát, csupán egy-egy ütést mért minden oldalra, s oly ügyesen fordítgatta és formálta a vasat, hogy közben ráért beszélgetni s a többiekre figyelni. Az üllő ezüsthangon csengett. A férfi izzadság nélkül, kényelmesen, nyugodt arccal dolgozott, láthatólag nem erőlködött jobban, mint amikor képeket vágott ki odahaza, este.

- Ezek aprószegecsek, húszmilliméteresek - válaszolta Gervaise kérdésére. - Ebből háromszázat is megcsinál az ember egy nap... Persze gyakorlat kell hozzá, mert a kar hamar berozsdásodik ám...

S mikor Gervaise azt kérdezte, nem zsibbad-e el estére a keze, elnézőn nevetett. Holmi kisasszonynak nézi őt Gervaise? Sokat kiállt már ez a marok tizenöt esztendő alatt; acéllá edződött, annyit dörzsölték a szerszámok. Egyébként nem oktalan a kérdés; ha egy nyálas szájú uracska, aki még soha életében nem kovácsolt szegecset vagy csapszeget, el akarna játszadozni az ötfontos kalapáccsal, bizony, két óra múlva úgy érezné magát, mint akit összevertek. Semmiségnek látszik, és sokszor a legkeményebb fickók is kikészülnek bele pár év alatt.

Közben a többi munkás is kalapált, valamennyi egyszerre. Hatalmas árnyékuk imbolygott a fényben, a tűzből kiemelt vasak vörös izzása bevilágított a sötét sarkokba, szikraözön csapott szét a kalapácsok alól, mintha megannyi nap szórná sugarát az üllők pereméről.

Gervaise érezte, mint ragadja magával a kovácsolás lendülete. Boldog volt, akármeddig ottmaradt volna. Hogy meg ne égesse a kezét, a kohót széles ívben kikerülve odament Étienne-hez; ekkor lépett be az a kormos, szakállas munkás, akitől az imént útbaigazítást kért az udvaron.

- Úgy látom, idetalált az asszonyság - jegyezte meg a részegek csúfondárosságával. - Ha tudni akarod, Aranypofa, én adtam meg a hölgynek a címedet...

Ezt az embert Sóstorkúnak vagy Mindig-Piásnak hívták; belevaló fickó volt, ügyes szegkovács, mindennap leeresztett egy liter vitriolt a torkán. Most is felhajtott egy kupicával, mondván, hogy ha nem gyantáz, nem húzza ki a hat órát. Mikor meghallotta, hogy Zuzut hívják Étienne-nek, nagyot nézett, s jót nevetett, megmutatva fekete fogait. Aztán Gervaise-t is megismerte. Épp tegnap este ivott egy fröccsöt Coupeau-val. Kérdezze csak meg Coupeau-tól, ki az a Sóstorkú vagy Mindig-Piás! Azt fogja mondani: „Jó haver az!” Hej, de rendes gyerek az a marha Coupeau! Hányszor fizet egy-egy rundot, mikor nem is ő a soros!

- Örvendek, hogy maga a felesége - mondogatta. - Megérdemli, hogy ilyen szép felesége legyen... Mit szólsz hozzá, Aranypofa, ugye, hogy szép hölgy?

Udvarolni kezdett, egyre tolakodóbban viselkedett, Gervaise felvette a kosarát, s védekezőn maga elé tartotta, hogy a férfi ne férhessen hozzá. Goujet bosszankodott, megértette, hogy a cimbora csúfolódik, kigúnyolva Gervaise iránti barátságát. Odakiáltott neki:

- Hé, te széltoló! Mikor kezdjük a negyveneseket? Bírod a melót tele bendővel, te boriszák?

A kovács egy vastag csapszegekre szóló megrendelésről beszélt. A negyven milliméteres csapszegeket egyszerre ketten szokták kikalapálni az üllőn.

- Akár rögtön, ha akarod, te dundi csecsemő! - vágott vissza Sóstorkú vagy Mindig-Piás. - Még ki se bújt a tojásból, s hogy felvág! Vigyázz, nálad dagadtabbakat is lenyeltem én már!

- Rendben van, kezdjük rögtön. Rajta! Fogjunk neki mind a ketten!

- Jó, jó, te szájhős!

Le akarta főzni egyik a másikát, feltüzelte őket Gervaise jelenléte. Goujet betette a tűzbe az előre leszabott vasdarabokat; nagyméretű szögfejezőt erősített az egyik üllőre. A cimbora előhozta a falnak támasztott két húszfontos nagykalapácsot; ezek voltak a műhely „nővérkéi", a munkások Fifine-nek meg Dédèle-nek becézték őket. Közben sem hagyta abba a hencegést, emlegetett valami hat tucat szegecset, amit ő kovácsolt a dunkerque-i világítótoronyhoz: múzeumba való kis csecsebecsék voltak. Ő ugyan nem fél, hogy lefőzik, az istenfáját! Ilyen fickót, mint ő, lámpással sem találnak még egyet az egész fővárosban. Eláll a szemük-szájuk, ha meglátják, mire képes!

- Az asszonyság lesz a döntőbíró - fordult a fiatalasszonyhoz.

- Elég a szájjártatásból! - kiáltotta Goujet. - Zuzu, mindent bele! Ez csak pislog, fiam!

De Sóstorkú vagy Mindig-Piás még megkérdezte:

- Szóval, együtt verjük?

- Azt már nem! Ki-ki a magáét, öregem!

Ez a kijelentés lehűtötte a hetvenkedőt, nagyot nyelt. Hogy valaki egymaga kalapáljon ki egy negyven milliméteres csapszeget, olyat még nem látott a világ; és méghozzá gömbfejűt, ami átkozottul megnehezíti a munkát; ember legyen a talpán, aki ezt megcsinálja. Erre már a másik három munkás is otthagyta a munkáját, s közelebb húzódott, hogy jobban lásson; az egyik, egy hosszú sovány, fogadott egy üveg borba, hogy Goujet alulmarad. Közben a két kovács kalapácsot választott, csukott szemmel, mert a Fifine fél fonttal többet nyomott a Dédèle-nél. Sóstorkú vagy Mindig-Piás, szerencséjére, a Dédèle-t érintette; Aranypofa a Fifine-t ragadta meg. Az előbbi, míg várta, hogy felizzék a vas, tovább hősködött, hetykén az üllő elé állt, s szerelmes pillantásokat küldött a mosónő felé, vívóállásba helyezkedett, lábával ütötte a taktust, úgy tett, mint egy úr, aki meg akar verekedni, karjával jelezte, hogyan sújt le majd a Dédèle-lel, teljes erejéből. Mennydörgős mennykő! Érti ő a dolgát! Palacsintává lapítja, ha kell, a Vendôme-oszlopot is!

- Rajta! Kezdd el! - vezényelte Goujet, s maga dugta a szögfejezőbe a gyerekökölnyi vasat.

Sóstorkú vagy Mindig-Piás nekihuzakodott, s két kézzel meglódította a Dédèle-t. Kicsi, száraz emberke volt, kecskeszakállas, farkasnézésű, szeme villogott kócos üstöke alatt, teljes erejét beleadta az ütésekbe, felugrott a földről, valósággal felrántotta a lendület. Dühödten viaskodott a vassal, mintha mérgelődne, hogy olyan kemény; ha úgy érezte, hogy sikerült istenesen odasóznia, elégedetten morgott. Lehet, hogy másnak a karját elpuhítja a pálinka, de neki vér helyett pálinka kell az ereibe; az előbbi pohárka is úgy feltüzelte a testét, mint egy kazán, olyan fene erős lett tőle, mint egy gőzgép. De reszkessen is tőle a vas ma este, mert laposabbra veri egy cigarettacsikknél! Ni, hogy táncol a Dédèle! Úgy bokázik a levegőben, emelgeti a csülkeit, mint az Élysées-Montmartre balerinái, akik a bugyijukat mutogatják; de itt nem is lehet lazsálni, a vas olyan alattomos, rögtön kihűl, csak hogy kitoljon a kalapáccsal. Sóstorkú vagy Mindig-Piás harminc ütéssel kovácsolta ki a csapszeg fejét. De a melle zihált, a szeme kidülledt, s vad düh öntötte el, amikor hallotta, hogy roppan egyet a karja. Nekivadulva, ugrálva s üvöltve odasózott még kettőt, hogy megbosszulja a kínját. Mire kivette a fejezőből, a szétvert csapszeg formátlan, ferde fejű, nyomorék lett.

- Na! Jól elgyapáltam? - kérdezte azért hidegvérrel, odanyújtva művét Gervaise-nek.

- Én nem értek hozzá, uram - mondta a mosónő tartózkodón.

De jól látta a csapszegen a Dédèle két utolsó rúgását, és nagyon boldog volt, összeszorította a száját, hogy fel ne kacagjon örömében, mert Goujet-nak most már nagyon megnőttek az esélyei.

Aranypofán volt a sor. Mielőtt nekifogott volna, bizakodó, gyöngéd pillantást vetett Gervaise-re. Aztán sietség nélkül kellő távolságba helyezkedett, meglendítette kalapácsát, és szabályos ütésekkel dolgozni kezdett. Mozgása utolérhetetlenül szép volt, hibátlan, ütemes, rugalmas. A Fifine nem járt kánkánt a keze közt, mint valami kültelki lebujban, ahol a lányok fejük fölé hányják a lábukat; szabályosan emelkedett és ereszkedett vissza, akár egy előkelő hölgy, ki ódivatú menüettet jár, komoly arccal. A Fifine sarkai súlyosan verték a taktust; kiszámított pontossággal mélyedtek a vörös vasba, a csapszeg fejébe, először középütt lapítva el a fémet, majd szabatos, ütemes csapásokkal adva meg az alakját. De Aranypofa ereiben nem is pálinka keringett, hanem vér, tiszta vér, mely hatalmasan lüktetett még kalapácsában is, és szabályozta munkáját. Pompás látványt nyújtott ez a kovácsoló legény. Szemből esett rá a kohó erős fénye. Alacsony homlokába hulló rövid, göndör haja, csigákba omló, szép szőke szakálla lángra gyúlt, s aranyszálaival valódi, hamisítatlan arannyá varázsolta egész arcát. Nyaka tömör volt, mint egy oszlop, s fehér, akár egy gyermeké; széles mellkasán egy nő elfekhetett volna keresztben; márvány karját és vállát mintha múzeumban álló óriáséról mintázták volna. Ha meglendült a karja, izmai megfeszültek, izomkötegek hullámzottak, keményedtek meg bőre alatt, válla, melle, nyaka megduzzadt; fényt árasztott maga körül, megszépült, mindenható lett, mint egy jóságos isten. Hússzor sújtott már le a Fifine-nel, szemét a vasra szögezte, minden ütésnél mély lélegzetet vett; csupán a halántékán gördült le két kövér verejtékcsepp. Számolt: huszonegy, huszonkettő, huszonhárom. És a Fifine nyugodtan hajladozott tovább, akár egy nagyvilági dáma.

- Micsoda komédiás! - dünnyögte vigyorogva Sóstorkú vagy Mindig-Piás.

Gervaise szemben állt Aranypofával, és meghatott mosollyal nézte. Istenem! de buták is a férfiak! Ez a kettő is: csak azért verik a szegeket, hogy neki tegyék a szépet. Ó, hiszen látja ő, mi a tét: érette küzdenek, pörölycsapásokkal; mint amikor két nagy, vörös kakas egymásnak ront egy árva kis fehér jércéért. Hiába, a leleményességnek nincs határa! A szív néha nagyon különös módon nyilatkozik meg. Bizony, őérette dübörög, a Dédèle meg a Fifine az üllőn; őérette verik olyan vadul a vasat; őérette dong a kovácsműhely, lobog a tűz, röpülnek szerte az eleven szikrák. Őneki kovácsolnak itt szerelmet, őt akarják meghódítani, hogy azé legyen, amelyikük derekasabban kovácsol. És az igazat megvallva, örült a lelke mélyén; hiszen a nők szeretik a hódolatot. Kiváltképpen Aranypofa pörölycsapásai vertek visszhangot a szívében; vidám muzsika csendült meg ott benn, akár az üllőn, s kísérte vérének vad lüktetését. Ostobaságnak tetszik, de úgy érzi, benne is kovácsolódik valami, mintha testében volna egy darabka a csapszeg vasából. Alkonyatkor, mielőtt a gyárhoz ért volna, megfoghatatlan vágy tört rá a csatakos utcán, szeretett volna valami jót enni; most kielégült a vágya, úgy érezte, mintha jóllakott volna Aranypofa kalapálásával. Nem kételkedett a férfi győzelmében. Goujet hódítja meg magának. Sóstorkú vagy Mindig-Piás olyan csúf abban a mocskos cájgnadrágban és a zubbonyában, s olyan idétlenül ugrabugrál, mint egy ketrecből szabadult majom. És Gervaise várt, arca vörösre gyúlt, de most örült a hőségnek, boldogan érezte, hogy a Fifine utolsó csapásai egész testében megrázzák.

Goujet tovább számolt.

- És huszonnyolc! - kiáltotta végül, lebocsátva kalapácsát. - Kész van, megnézhetik.

A csapszeg fényes, tiszta fején nem láttak egyetlen barázdát sem, valóságos ékszerészmunka volt, öntőformából kiöntött kerek golyóbis. A munkások elismerően bólogattak: hát ami igaz, az igaz, ez előtt térdre lehet borulni. Sóstorkú vagy Mindig-Piás hiába próbálta tréfával elütni a dolgot; felsült s lógó orral kullogott vissza üllőjéhez. Gervaise szorosan Goujet mellé állt, mintha jobban szemügyre akarná venni a művét. Étienne eleresztette a fújtatót, s a kovács-műhelyre ismét sötétség borult, a vörös napnyugta csakhamar éjszakába hullott. A kovács és a mosónő szívébe édes nyugalom költözött, érezték, hogy az est körülöleli őket ebben a kormos, ócskavas szagú pajtában. Ennél zavartalanabbul akkor sem lehettek volna együtt, ha a vincennes-i erdő füves rejtekén adnak találkát egymásnak. Goujet, mintha meghódította volna Gervaise-t, kézen fogta.

Kint nem váltottak egy szót sem. A férfinak semmi nem jutott eszébe, aztán csak annyit mondott, hogy Gervaise akár magával is vihetne Étienne-t, de egy fél óra még hátra van a munkaidőből. És Gervaise már ment volna is, Goujet azonban visszahívta, hogy pár percig tartóztassa még.

- Jöjjön, nem látott még mindent... Igazán, ez nagyon érdekes.

Jobbra vitte egy másik színbe, ahol a tulajdonos mindent gépesített. Az asszony megtorpant az ajtóban, ösztönös félelem fogta el. A gépek rázta hatalmas terem remegett; sűrű árnyak lebegtek, vörhenyes foltok hullottak rájuk. A férfi biztatta az asszonyt, bátorította, ne féljen semmitől, csupán arra ügyeljen, hogy a szoknyáját be ne kapják a fogaskerekek. Előrement, az asszony követte; a fültépő zajban sivítás és kattogás keveredett, bizonytalan körvonalú lények imbolyogtak a füstben-párában, fekete emberek sürgölődtek, gépek emelgették karjaikat, Gervaise meg sem tudta különböztetni őket egymástól. Az út nagyon keskeny volt, akadályokon kellett átugrálniuk, gödröket kerülgetniük, egy-egy kocsi elől félrehúzódniuk. Saját szavukat sem értették. Gervaise semmit sem látott még, minden táncolt körötte. Aztán úgy rémlett, mintha hatalmas szárnyak suhognának a feje fölött; feltekintett, és megállt, hogy nézze a hajtószíjakat; ezek a széles szalagok gigászi pókhálót feszítettek a mennyezetre, s e pókháló szálai szüntelenül gombolyodtak; a gőzmotor egy téglafal mögött rejtőzködött a sarokban; úgy tetszett, mintha a szíjak maguktól futnának, s szállítanák ezt a remegő zajt a homály mélyéről, szakadatlan, szabályos, halk suhanással, mint éji madár szárnycsapása. Megbotlott egy fújtatócsőben, s majdnem elesett; a fújtatókészülék szerteágazó csövei a döngölt talajon kanyarogtak, hideg levegő süvített belőlük a gépek mellett álló kis kohókba. A kovács megmutatta, hogyan működnek, levegőt bocsátott az egyik kemencére; széles lángnyelvek csaptak fel négyoldalt, s terültek szét legyező alakban; a csipkézett szélű, szemkáprázató tűzkoszorút alig színezte némi vörösség; a vakító fényben a munkások kis lámpásai olyanok voltak, mint parányi árnyékok a tűző napon. Mikor a gépekhez értek, Goujet hangosabban magyarázott tovább; a gépollók mohón falták a vasrudakat, minden harapással leroppantottak belőlük egy darabot, s a leharapott vasakat hátul egymás után kiköpték; a magas és bonyolult szerkezetű csapszegkovácsoló és szegecsverő gépek óriási csavarjai egyetlen nyomással formálták ki a szögfejeket; a vaskerekes csiszológépek öntöttvas kerekei veszettül hasították a levegőt, lecsiszolva az érdes felületeket; a nők kezelte menetvágó gépek olajtól csillogó fogazata ütemes kattogással vágta a menetet a csapszegekbe és a csavar-tokokba. Gervaise végigkísérhette a munka egész folyamatát, a falnak támasztott rúdvasaktól kezdve a legyártott csapszegekig és szegecsekig, melyek ládaszám álltak a sarkokban. Megértette a magyarázatot, mosolygott, bólogatott; a torkát mégis fojtogatta a félelem, olyan parányinak és védtelennek érezte magát ezek között a durva gépszörnyek között; olykor halálra rémülten fordult hátra, meghallva egy csiszológép sivítását maga mögött. Szeme lassan hozzászokott a homályhoz, látta a beszögellésekben mozdulatlanul álló munkásokat, akik a kerekek ziháló táncát szabályozták, amikor egy kemencéből hirtelen csipkés szélű láng csapott

ki vakító fénnyel. Ám Gervaise akaratlanul is újra meg újra a mennyezetre emelte szemét, nézte a gépek életét jelentő vérkeringést, a lágyan suhanó hajtószíjak hatalmas, néma röptét a gerendák homályos éjszakájában.

Goujet megállt az egyik szegecsverő gép előtt. Állt, töprengve lehajtotta a fejét, nézett. A gép egy óriás nyugodt könnyedségével verte a negyven milliméteres szegecseket. Olyan magától értetődő és egyszerű volt az egész. A tűzkovács kiemelte a kemencéből a vasat, a pörölyöző benyomta a szögfejezőbe, melyre állandóan csorgott a víz, hogy az acélja ki ne lágyuljon, s már készen is volt: egy nyomás, és a csapszeg a földre ugrott, a feje olyan gömbölyű volt, mintha formába öntötték volna. Ez az ördöngös gépezet tizenkét óra alatt több száz kilogramm csapszeget gyárt. Goujet-ban nem dolgoztak gonosz indulatok, de néha a legszívesebben felragadta volna a Fifine-t, hogy szétzúzza vele ezt a vasszörnyeteget haragjában, hogy ennek erősebb a karja. Nagyon bántotta ez a gondolat, habár nyugodtabb óráiban belátta, hogy az emberi test nem mérkőzhet a géppel. Egyszer a gép legyűri a munkást; a munkabér tizenkét frankról már amúgy is kilencre csökkent, s további munkabérleszállításokról is beszéltek; szóval, semmi szépség nincs ezekben a nagy dögökben, amelyek úgy nyomják a szegecset meg a csapszeget, mintha hurkát töltenének. Jó három percig szótlanul nézett; szemöldöke felrándult, szép szőke szakálla fenyegetőn meredezett. Majd lassanként szelídség és belenyugvás ömlött el vonásain. A szorosan hozzásimuló Gervaise-hez fordult, és szomorú mosollyal mondta:

- Ez bizony leterít minket! De talán valamikor az emberiség javát szolgálja majd.

Bánta is Gervaise az emberiség javát! Neki nem tetszettek a gép gyártotta csapszegek.

- Tudja - fakadt ki szenvedélyesen -, túl tökéletesek... Én jobban szeretem, amiket maga csinál. Azokon látszik a mester keze nyoma.

A férfi nagyon boldog volt, hogy Gervaise így vélekedik; egy pillanatig már attól félt, hogy lenézi majd, ha a gépeket meglátja. Hogy a fenébe ne! Ha ő erősebb, mint Sóstorkú vagy Mindig-Piás, ezek a gépek meg nála erősebbek. Amikor az udvaron elvált Gervaise-től, majd összeroppantotta a kezét féktelen örömében.

A mosónő szombatonként eljárt Goujet-ékhoz, vitte vissza a mosott ruhát. Még mindig az Új Aranycsepp utcai kis házban laktak. Gervaise az első esztendőben lelkiismeretesen törlesztette ötszáz frankos adósságát, havi húsz frankjával. Hogy össze ne keverjék az elszámolást, csak hó végén adták össze a mosókönyvben szereplő tételeket, és Gervaise a végösszeghez mindig hozzátett annyit, hogy meglegyen a húsz frank, mert Goujet-ék mosása nemigen haladta meg a hét-nyolc frankot havonta. Már mintegy felét letörlesztette az adósságnak, amikor egy lakbérfizetéskor megszorult: több megrendelője nem tartotta meg a szavát, és Gervaise, nem tudván, kihez forduljon, Goujet-éktól kért kölcsön házbérre. Még két más alkalommal is rájuk szorult, ekkor meg a munkásait nem tudta volna kifizetni; így aztán a tartozása ismét négyszázhuszonöt frankra emelkedett. Az utóbbi időben már nem adott egy fillér készpénzt sem, csupán a mosással törlesztett. Pedig nem dolgozott kevesebbet, s az üzlet sem ment rosszabbul, sőt! Mégis hiányok mutatkoztak, a pénz szinte elolvadt a kezében, örülhetett, ha elevickélt valahogy. Édes Istenem! Örüljön az ember, hogy él, s ne sokat siránkozzék.

Gervaise hízásnak indult, s amint kövéredett, egyre inkább elhagyta magát, arra sem volt már ereje, hogy a bizonytalan jövőtől féljen. Üsse kő! Valamennyi pénz mindig csak akad, különben is megrozsdásodik, ha a ládafiában tartják. Goujet-né azonban ezután is csak úgy beszélt Gervaise-zel, mint édeslányával. Néha szelíden megdorgálta, nem a pénz miatt, hanem mert szerette, és sajnálta volna, ha csődbe jut. A kölcsönt még csak nem is említette. Szóval, nagyon tapintatosan viselkedett.

A Gervaise gyári látogatását követő nap történetesen a hónap utolsó szombatja volt. Mikor megérkezett Goujet-ékhoz - őhozzájuk mindig maga járt -, jó két percig kapkodta a levegőt, annyira húzta a karját a kosár. Nem is hinné az ember, milyen súlyos a vasalt ruha, kivált ha ágynemű is van közte.

- Legalább mind itt van? - kérdezte Goujet-né.

Ebben nem ismert tréfát. Megkövetelte, hogy hiánytalanul visszakapja az egész fehérneműt, a rend kedvéért, mint mondta. Azt is megkívánta, hogy a mosónő a megbeszélt napon s mindig ugyanabban az időpontban keresse fel; így egyikük sem vesztegeti hiába az idejét.

- Persze hogy mind itt van - mosolygott Gervaise. - Tudja, hogy egy darabbal sem maradok el.

- Ez igaz - ismerte el Goujet-né is -, újabban ugyan furcsa szokásokat vesz fel, de erre még nem panaszkodhatom.

S míg a mosónő kirakodott a kosárból, s a vasalt ruhát az ágyra tette, az öregasszony dicsérte a keze munkáját: nem perzseli el a holmit, nem szaggatja szét, mint sokan mások, nem tépi le a vasalóval a gombokat; csak egy kissé erősen kékít, s nagyon kikeményíti az ingmelleket.

- Nézze meg ezt: mint a karton - ropogtatta meg az egyik ingelőt. - A fiam nem szól ugyan semmit, de vágja a nyakát... Holnap véres lesz a nyaka, mire megjövünk Vincennes-ből.

- Nem, ne mondjon ilyet! - tiltakozott Gervaise megbántva. - Az ünneplő ingnek egy kicsit keményebbnek kell lennie, mert különben úgy lóg az emberen, mint a rongy. Nézze meg az urakat... A maguk holmiját mind én vasalom. Munkásnő nem nyúl hozzá, magam viselem gondját, és higgye meg, ha kell, tízszer is újra kezdem, csupán mert a maguké, tudja?

Enyhén elpirult, mikor az utolsó szavakat eldadogta. Attól félt, meglátszik rajta, milyen örömmel vasalja Goujet ingeit. Restelkedett egy kissé, pedig tisztességtelen gondolat meg sem fordult a fejében.

- Ó, nem is kifogásolom én a maga munkáját, tudom, hogy tökéletes, ami kikerül a keze alól - mondta Goujet-né. - Ez a főkötő például valóságos gyöngyszem. Csak maga tudja így kivasalni a hímzést. És milyen egyenletes a guvrírozás! Ráismerek én rögtön a keze munkájára. Ha csak egy edénytörlőt ad is oda valamelyik munkásnőnek, mindjárt szemet szúr... De ezentúl nem tesz bele annyi keményítőt, ugye? Csak ennyit kérek. Goujet nem akar mindenáron úrnak látszani.

Közben elővette a könyvet, és kipipálta a fehérneműt. Mind megvolt. Az elszámolásnál észrevette, hogy Gervaise hat sou-t számít egy főkötőért; felszisszent, de aztán kénytelen volt beismerni, hogy ez nem magasabb a szokásos árnál; egy férfiing: öt sou, női nadrág: négy sou, párnahuzat: másfél sou, kötény: egy sou; igazán nem drága, kivált ha meggondoljuk, hogy sok mosónő két krajcárral, sőt egy sou-val is többet számítana darabjáért. Utána Gervaise elkérte a szennyest, Goujet-né beírta a mosókönyvbe, a fiatalasszony begyömöszölte kosarába, de nem ment még el, zavartan álldogált, kérni szeretett volna valamit, nem tudta, hogyan fogjon hozzá.

- Goujet-né, kérem - nyögte ki végül -, az e havi mosáspénzt felvenném, ha nem volna ellene kifogása.

A hónap bizony elég erős volt, az imént számolták össze, a számla tíz frank két sou-t tett ki. Goujet-né pár pillanatig komolyan nézett a fiatalasszonyra. Aztán így válaszolt:

- Gyermekem, legyen a kívánsága szerint. Én nem tagadom meg ezt a pénzt, mivel szüksége van rá... De ilyen módon sosem fog kievickélni az adósságaiból; a maga érdekében mondom, higgye meg. Igazán meggondoltabb lehetne.

Gervaise lehorgasztott fejjel, hebegve-habogva hallgatta a leckéztetést. Váltót írt alá a szenesnek, azt kell a tíz frankkal kiegészítenie. A váltó szót hallván, Goujet-né még szigorúbb lett. A saját példájára hivatkozott: ő, hogy Goujet fizetését tizenkét frankról kilencre szállították le, csökkentette kiadásait. Ha az ember fiatal korában nem hallgat az eszére, öregségében csak a korgó gyomrát hallgathatja. Türtőztette magát, nem árulta el Gervaise-nek, hogy csupán azért mosat vele, mert hozzá akarja segíteni adóssága letörlesztéséhez; azelőtt maga mosott mindent, de ha azt tapasztalja, hogy ekkora összegeket húznak ki a zsebéből, maga mos mindent ezután is.

Gervaise, ahogy megkapta a tíz frank két sou-t, köszönetet dadogott, és sietve elkotródott. A lépcsőházban megkönnyebbülten felsóhajtott, legszívesebben táncra perdült volna, kezdett hozzászokni a pénzzel együtt járó kellemetlenségekhez és hazudozásokhoz, s boldog volt, ha egy időre sikerült megszabadulnia a bosszúságoktól. Ezen a szombaton Gervaise-nek furcsa találkozása volt, ahogy Goujet-éktól ment lefelé a lépcsőn. Kosarával a korláthoz szorult, hogy helyet adjon egy nagy darab nőnek, aki hajadonfőtt igyekezett felfelé, s kezében papírba csavart, vérző kopoltyús, friss makrélát szorongatott. Gervaise meglepődve ismerte fel Virginie-t, azt a lányt, akit annak idején elfenekelt a mosodában. Jól megnézték egymást mind a ketten. Gervaise lehunyta a szemét egy pillanatra, azt hitte, most rögtön arcába repül a makréla. De nem, Virginie arcán mosoly suhant át. Ekkor a mosónő, kinek a kosara elállta a feljárást, nem akarván udvariatlannak látszani, megszólalt:

- Bocsásson meg.

- Nem történt semmi - válaszolta a nagy barna.

Azzal megálltak a lépcső közepén, nyomban kibékültek, s beszélgetni kezdtek, egy szóval sem érintve a múltat. Virginie már huszonkilenc éves volt, karcsú termetű, pompás asszony lett belőle, hosszúkás arcát simára fésült, éjfekete haj keretezte. Nagy fontoskodva mindjárt előadta élete történetét: férjnél van már, tavasszal ment feleségül egy volt műbútorasztalos-hoz, ki akkortájt szerelt le, s rögtön jelentkezett rendőrnek, mert hát az állami állás mégiscsak biztosabb, no meg tekintélyesebb is. Éppen a férjének vette ezt a makrélát.

- Odavan a makréláért - közölte. - Muszáj kényeztetni ezeket a ronda férfiakat, mi?... De jöjjön már fel. Nézze meg az otthonunkat. Itt huzat van.

Miután Gervaise is beszámolt a házasságáról, elmesélve, hogy ugyanabban a lakásban lakott ő is, sőt, a kislánya is ott született, Virginie még türelmetlenebbül sürgette. Az ember mindig szívesen tér vissza oda, ahol boldog volt valamikor. Ő öt évig a túlsó parton lakott, a Nagy Kavicsban. Ott ismerkedett meg a férjével is, ki akkor még katonáéknál szolgált. De unat-kozott odaát, arról ábrándozott, hogy visszatér az Aranycsepp-negyedbe, ahol mindenkit ismer. Két hete lakik a Goujet-ékkal szemközti szobában. Jaj, olyan nagy még a felfordulás náluk; de majd csak rendbe jönnek lassan. Az ajtó előtt még bemutatkoztak egymásnak:

- Coupeau-né.

- Poissonné.

Ettől fogva, ha kellett, ha nem, asszonynevükön szólították egymást, pusztán hogy élvezzék férjes mivoltukat, annál is inkább, mert bizony valamikor éppenséggel nem a keresztényi szeretet jegyében kötöttek ismeretséget. Gervaise-nek azonban nem oszlott el a gyanúja. A nagy barna talán csak azért penget most szelídebb húrokat, hogy mint afféle alattomos

pletykafészek, gonosz tervet forralva annál kegyetlenebb bosszút álljon a mosodai verésért. Feltette magában, hogy résen lesz. Pillanatnyilag Virginie nagyon rendesen viselkedik, tehát neki is rendesen kell viselkednie.

Poisson, a férj - harmincöt éves, agyagszín arcú, vörös bajszú, vörös kecskeszakállas ember - az ablak mellett ült, fent a szobában, s egy asztalnál dolgozott. Dobozkákat készített. Egy tollkés, egy körömreszelő nagyságú fűrész meg egy enyvesfazék volt az egész felszerelése. A faanyag öreg szivarosdobozokból került ki; a vékony, nyers mahagóni falapocskákat faricskálta és cifrázta. Napról napra, egész esztendőn át csupán egyfajta dobozt készített, nyolcszor hat centiméteres nagyságban. Csak a berakásokat változtatta, újabb tetőformákat eszelt ki, rekeszeket épített bele. Ez volt a szórakozása. Agyon kellett valamivel ütni az időt, míg a rendőri kinevezés meg nem érkezik. Műasztalos múltjából csak a kis dobozok iránti szeretetét őrizte meg. Nem kért pénzt a készítményeiért, ismerőseinek ajándékozta őket.

Poisson felemelkedett, udvariasan köszöntötte Gervaise-t, kit a felesége úgy mutatott be, mint egyik régi barátnőjét. De nem volt beszédes ember, mindjárt kezébe vette megint kis fűrészét. Csak néha vetett egy-egy pillantást a komód szélén heverő makrélára. Gervaise nagyon örült, hogy újra láthatja régi lakását; elmondta, hol álltak a bútorok, a padlón megmutatta azt a helyet, ahol szült. Milyen különös is az élet! Régen, amikor elvesztették egymást szem elől, egyikük sem sejtette még, hogy egymást váltják majd ugyanabban a szobában, s így találkoznak össze. Virginie újabb részleteket közölt magáról és férjéről: Poisson szerényebb összeget örökölt egy nagynénjétől; később, természetesen, berendez majd neki egy kis műhelyt; ő tudniillik most is varrogat még, hébe-hóba összecsap egy ruhát. Jó fél óra múlva a mosónő búcsút vett. Poisson alig fordult hátra. Virginie kikísérte, megígérve, hogy viszonozza majd látogatását; egyébként ő is nála fog mosatni, ebben megállapodtak. S hogy az ajtó előtt még tartóztatta Gervaise-t, a fiatalasszony azt hitte, bizonyára Lantier-ról és Adèle húgáról akar elmondani valamit. Még föl is háborodott magában. De szó sem esett ezekről a kellemetlen dolgokról, szívélyesen elbúcsúztak egymástól és elváltak.

- Viszontlátásra, Coupeau-né.

- Viszontlátásra, Poissonné.

Nem sokkal ezután már sülve-főve együtt voltak. Egy hétre rá Virginie már el nem mulasztotta volna, hogy benézzen Gervaise-hez, ha a boltja előtt járt; két-három órát is eltrécselt ott, s Poisson - azzal a néma hullaképével - nyugtalanul indult a keresésére, azt gondolván, hogy elütötte egy jármű. Gervaise, hogy naponta találkozott a varrónővel, nem tudott szabadulni egy kínzó kényszertől: ahányszor Virginie megszólalt, ő mindig attól reszketett, hogy Lantier-ról fog beszélni; és ameddig csak nála maradt, ellenállhatatlanul Lantier-ra kellett gondolnia. Ostobaság volt az egész, mert hisz fütyült Lantier-ra és fütyült Adèle-ra, és nem érdekelte, hogy mi lett velük, sosem kérdezősködött felőlük, arra sem volt kíváncsi, élnek-e, halnak-e. Akarata ellenére törtek rá ezek az érzések. Úgy motoszkáltak a fejében a gondolatok, mint egy butító dallam, melyet akarva, nem akarva dúdol az ember. Különben egy cseppet sem neheztelt ezért Virginie-re, hiszen nyilván nem ő tehet róla. Nagyon jól megvolt vele, tízszer is marasztotta, mielőtt elengedte volna magától.

Közben beköszöntött a tél, a negyedik, hogy Coupeau-ék az Aranycsepp utcában laktak. December és január szokatlanul kitett magáért ebben az esztendőben. Csikorgó hideg volt. Újév után három hétig megmaradt a hó az utcán. A munka persze nem állt meg, sőt! A tél a vasalónők kedvenc évszakja. Olyan finom meleg a műhely! Az ablakon nem nyíltak jégvirágok, mint a fűszeresnél vagy a szemközti kötöttárusnál. A masina, hogy jól tartották koksszal, ontotta a meleget; a ruha gőzölgött, az ember azt hitte volna, rekkenő nyár van;

remekül érezték magukat, a csukott ajtók mögött minden zugban meleg volt, olyan meleg, hogy nyitott szemmel is majd elaludtak. Gervaise nevetve mondta, hogy úgy érzi magát, mintha falun volna. És valóban, a kocsik nesztelenül siklottak a havon; a járókelők dobogása is alig hallatszott; a nagy, hideg csöndben csak a gyerekek rikoltozása csengett élesen: egy csapat lármás utcakölyök hosszú csúszkapályát csinált a kovácsműhely előtt az utcai folyókán. Gervaise olykor az ajtóhoz ment, egy ablakszemről letörölte a párát, kinézett, hogy milyen a világ ebben az istentelen hidegben; de a közeli üzletekből senki nem dugta ki az orrát, a környék hóba burkolózott, mintha duzzogna; Gervaise csak a szomszéd szenesnének bólinthatott oda, aki hajadonfőtt, szélesen nevetve járt-kelt, mióta beállt ez a farkasordító hideg.

Különösen az ebéd utáni forró kávé esett jól ebben a kutyának való, zimankós időben. A munkásnőknek nem lehetett okuk panaszra: a főnöknő jó erősre főzte a kávét, alig tett bele cikóriát, Fauconnier-né híg löttyeit nem is lehetett egy napon említeni ezzel a kávéval. Ha azonban Coupeau mama vállalta, hogy feltölti a zaccot, nem győzték kivárni, mert az öregasszony elaludt a forraló mellett. Ilyenkor a munkásnők vasalgattak még egy kicsit ebéd után, a kávéra várva.

Vízkereszt másnapján voltak. Fél egy elmúlt már, de a kávé még késett. Ez a nap sehogy sem akart átcsurogni. Coupeau mama kiskanállal ütögette a szűrőt; hallatszott, ahogy a cseppek lassan koppannak egymás után, de a csurgás csak nem indult meg.

- Hagyja csak - szólt rá Clémence. - Felzavarodik. Ma akár rágni is lehet majd azt a kávét.

A nyakigláb Clémence egy férfiinget igazított meg, a körme hegyével simítgatta ki hajtásait. Olyan náthás volt, mint egy ágyú, a szeme bedagadt, kínzó köhögési rohamok szaggatták a torkát; ha rájött a roham, kétrét görnyedve dőlt a munkaasztal szélére. És még csak nyakbavetőt sem viselt, tizennyolc sous, vékony pamutruhában didergett. Putois-né flanellba burkolózva, fülig bebugyolálva vasalt mellette egy szoknyát, arrább-arrább csúsztatva a vasalódeszkán, melynek keskenyebb végét egy szék hátára tette; a földre lepedőt terítettek, hogy a szoknya lelógó széle be ne piszkolódjék.

Gervaise egymaga elfoglalta a fél asztalt egy nagyméretű, csipkés muszlinfüggönnyel, melyen egyenesen tologatta vasalóját, kinyújtott karral, nehogy félrevasalja a hajtásokat. Hogy a kávé egyszerre hangosan kezdett csurogni, Gervaise felkapta a fejét. A kancsal Augustine kanalat dugott a szűrőbe, s lyukat kotort a zacc közepébe.

- Már megint nem férsz a bőrödbe! - förmedt rá. - Az ördög bújt beléd? Most majd ihatjuk az alját!

Coupeau mama eközben kirakott öt poharat az asztal szabad sarkára. A munkásnők abbahagyták a vasalást. A főnöknő mindig maga öntötte be a kávét, két szem cukrot téve mindegyik pohárba. Ez volt a nap legélvezetesebb órája. De amint kezükbe vették a poharaikat, s a tűz elé kuporodtak egy alacsony lócára, kinyílt az utcai ajtó, és fogvacogva beállított Virginie.

- Jaj, gyerekek! - panaszkodott. - Valósággal belemar az emberbe! Nem érzem a fülem. Ilyen kegyetlen hideget!

- Nicsak, Poissonné! - kiáltott fel Gervaise. - Soha jobbkor... Jöjjön, tartson velünk.

- Azon már ne múljék... Az ember a csontjában érzi a telet, ha csak átszalad az utcán.

Szerencsére maradt kávé. Coupeau mama előkeresett egy hatodik poharat, Gervaise meg udvariasan megengedte, hogy Virginie maga cukrozza meg kávéját. A munkásnők arrább húzódtak, helyet szorítva a masina mellett a vendégnek. Virginie foga még vacogott, orra

vörös volt, elgémberedett kezét a pohár köré kulcsolta, hogy átmelegedjék. A fűszerestől jön; jéggé dermed az ember, mire megvásárol egy negyed font grói sajtot. Lelkendezett, hogy milyen áldott meleg van a műhelyben; biz'isten, mintha kemencébe bújna az ember; ettől még a halott is életre kelne, olyan kellemesen bizsergeti a bőrét. Aztán, hogy egy kicsit felmelegedett, kinyújtotta hosszú lábait. Most lassan szürcsölgették kávéjukat mind a hatan, míg várt rájuk a félbehagyott munka a gőzölgő ruháktól nyirkos, nehéz levegőjű helyiségben. Csak Coupeau mama és Virginie ült széken, a többiek az alacsony lócán kuporogtak, szinte a földön ültek; a kancsal Augustine meg kihúzta a szoknya alól a lepedő csücskét, s rátelepedett. Jó darabig egyikük sem szólt, orrukat a pohárba dugva élvezettel kortyolták a kávét.

- Hát ez jólesik - állapította meg Clémence.

De rájött a köhögés, majd megfulladt tőle. Fejét a falnak támasztotta, hogy könnyítsen magán.

- Jól bevásárolt - jegyezte meg Virginie. - Hol a csudában hűlt így meg?

- Tudja a fene! - válaszolt Clémence, blúza ujjával az arcát törölgetve. - Talán a múltkor este. Két nő aprította egymást a Nagy Erkély kapujában. Látni akartam őket, s ott álldigáltam a hulló hóban. Micsoda bunyó volt ott! Majd megpukkadtam! Az egyiknek felhasadt az orra, dőlt a vér a földre. A másik, olyan magamforma nagy darab nő, ahogy meglátta a vért, rögtön elpárolgott... Aznap éjjel már köhögtem. Na meg ezek a férfiak is olyan ostobák; ha nővel hálnak, egész éjjel húzkodják róla a takarót...

- Szépen él maga is - dünnyögte Putois-né. - Kicsinálja magát, lelkem.

- Hát aztán? Ha nekem úgy tetszik, hogy kicsináljam magam?... Talán olyan muris az élet? Naphosszat gürizni ötvenöt sou-ért, látástól vakulásig pörkölődni a masina mellett, nem, én már torkig vagyok vele!... De ne féltsenek, ez a nátha nem teszi meg nekem azt a szívességet, hogy elvigyen; elmegy, ahogy jött.

Csönd lett. Ez a mihaszna Clémence, aki a kültelki kocsmabálokon harsányan rikoltozva ropta a kánkánt, a műhelyben mindenkit elkeserített örökös huhogásával. Gervaise ismerte már, s csak ennyit mondott:

- Maga minden buli után ilyen unalmas.

Voltaképpen Gervaise azt szerette volna, ha egyáltalán nem beszélnek ezekről a női csetepatékról. Mindig kényelmetlenül érezte magát - a mosodai elfenekelés miatt -, ha előtte és Virginie előtt rugdosódásról vagy pofozkodásról meséltek. Virginie azonban mosolyogva nézett rá.

- Ó! - mormogta. - Én is láttam tegnap két nőt marakodni. Cefetül megtépték egymást...

- Ugyan kiket látott? - kíváncsiskodott Putois-né.

- A szülésznőt, innen az utca végéből, meg a cselédlányát, tudják, azt a kis szőkét... Komisz kis nőszemély ez a lány! Csak úgy kaffogott a másikra: „Igenis, elcsináltad a zöldséges kofa gyerekét, és most megyek a rendőrségre, ha nem fizetsz ki rögtön!" Csak hallották volna, hogy mocskolódott! De a szülésznő se volt rest, durr!... bele egyet a pofájába. Erre az a büdös ribanc nekiesik az asszonyának, karmolja a képét, cibálja a haját, hogy jobban se kell. Végül a hentes szedte ki a karmai közül.

A munkásnők jót nevettek. Megint kortyintottak a kávéjukból, élvezkedő arccal.

- Maga elhiszi, hogy elcsinálta a gyerekét? - tért vissza Clémence a beszélgetésre.

- Fene tudja! A környéken azt beszélték - válaszolta Virginie. - Tudja, engem nem hívtak meg... Különben ez is hozzátartozik a mesterségéhez. Mindegyik hajt el gyereket.

- Bolond, aki rájuk bízza magát - vélekedett Putois-né. - Csak megnyomorítják az embert!... Tudják, van ám egy csalhatatlan módszer. Minden este megiszik az ember egy pohár szentelt vizet, s közben a hüvelykujjával háromszor keresztet vet a hasára. Úgy elviszi, mint a huzat.

Coupeau mama, akiről azt hitték, hogy alszik, tiltakozón csóválta a fejét. Ő más szert tud, de az aztán tényleg beválik. Kétóránként megeszik az ember egy keménytojást, és parajlevelet tesz az ágyékára. A négy másik nő elkomolyodott. A kancsal Augustine, aki magában mindig vihorászott valamin - sosem lehetett tudni, min -, kotyogó hangot hallatott; ez volt a nevetése. El is felejtették, hogy ő is ott van. Gervaise felemelte a szoknyát, s meglátta a lányt a lepedőn; úgy hevert ott, mint egy gyöszös malac, égnek emelt lábbal. Gervaise előráncigálta, s egy csattanós pofonnal talpra állította. Mit gágog ez a liba? Hallgatózni kell neki, amikor a nagyok beszélnek? Különben is Batignolles-ba kell mennie, visszaviszi Lerat-né barátnőjének a vasalt ruhát. Így szólván, karjára akasztotta a kosarat, s az ajtó felé lökdöste. A kancsal duzzogva, szipákolva indult útnak, lábát húzva a hóban.

Coupeau mama, Putois-né és Clémence eközben a keménytojás és a paraj hatásosságát vitatta. Virginie, kezében a kávéspohárral, elábrándozott; halkan megszólalt:

- Istenem! Az ember összevesz, kibékül, és nem történt semmi, ha jó a szíve...

És mosolyogva fordult Gervaise-hez:

- Higgye meg, én nem haragszom magára... A mosodai muri, emlékszik még?

A mosónő nagy zavarban volt. Mindig ettől félt. És sejtette, hogy mindjárt Lantier-ra meg Adèle-ra terelődik a szó. A masina duruzsolt, a vörösen izzó csőből csak úgy dőlt a forróság. A lankasztó hőségben a munkásnők kényelmesen iszogatták kávéjukat, hogy minél később kelljen folytatniuk a munkát, nézegették a behavazott utcát, vágyakozó, bágyadt tekintettel. Meghitten beszélgettek; mindegyikük elmondta, mit csinálna, ha tízezer frankos életjáradéka volna; ők bizony semmit sem csinálnának, így fűtőznének minden délután, és köpnének a munkára, de azt is csak messziről. Virginie közelebb húzódott Gervaise-hez, hogy a többiek ne hallják, mit mond. És Gervaise érezte, hogy egészen elgyávul, nyilván a nagy hőségtől, úgy elernyedt és elgyengült, hogy képtelen lett volna másfelé fordítani a beszélgetést; sőt, izgalomtól remegő szívvel várta, mit fog mondani a nagy barna, s magának sem merte bevallani, hogy élvezi ezt az izgalmat.

- Nem bántottam meg, remélem? - kérdezte a varrónő. - Százszor is a nyelvemen volt... De ha már itt tartunk... Csak úgy beszélgetünk, ugye?... Nem, higgye meg, én igazán nem haragszom a történtekért. Becsületszavamra! Egy mákszemnyi harag sem maradt bennem.

Felkeverte a pohár fenekére leülepedett kávét, hogy felolvadjon egészen a cukor, s halkan kihörpölt pár cseppet. Gervaise szorongva várakozott, s azon tűnődött, vajon Virginie tényleg ilyen simán megbocsátotta-e azt a verést. Jól látta ugyanis, hogy fekete szemében sárga fények cikáznak. Ez a nagy nőstényördög inkább csak zsebre vágta haragját, s még a zsebkendőjét is rányomta fojtásnak.

- Magának volt mentsége - folytatta amaz. - Rondán elbántak magával, förtelmesen... Ó, én megértem, higgye el! Én a maga helyében kést rántottam volna.

Kihörpölt még három cseppet poharából. Majd felhagyva a vontatott hanghordozással, sebesen pergő nyelvvel, lélegzetvételnyi szünet nélkül folytatta:

- Ó, de nem sok örömük lett ám benne! Nem ám, az istenit neki, semmi örömük!... Elköltöztek valahová a pokol fenekére, a Glacière-be, egy koszos utcába, ahol mindig térdig latyakban jár az ember. Két nap múlva ellátogattam hozzájuk, hogy együtt ebédeljünk; fene

messze volt még omnibusszal is, képzelheti. Na, lelkem, hát már marakodtak. Amikor beléptem, javában pofozták egymást. Ezek ám a szerelmesek, mi!... Adèle nem érdemelné meg még a hóhér kötelét sem. Igaz, a húgom, de azért megmondom, hogy utolsó nőszemély. Disznómód kitolt velem egypárszor; hosszú volna elmesélni, meg amúgy is csak kettőnkre tartozik... Lantier meg, egyébként őt nem kell bemutatni... egy fikarcnyit se jobb nála. Egy igenért, egy nemért már lekapja az embert a tíz körméről. És ököllel üt ám!... Egy szó, mint száz, alaposan eldöngették egymást. Már a lépcsőn felmenet hallotta az ember, hogy bunyóznak. Egyszer a rendőrség is kiszállt. Lantier olajlevest akart, valami förtelmes kotyvalék az, amit ott délen esznek. Adèle kijelentette, hogy undorodik tőle, egymás fejéhez vágták az olajosüveget, a lábast, a levesestálat, ami csak a kezük ügyébe akadt. Felverték az egész környéket.

Elmesélte, hogyan gyilkolták egymást máskor is, ki nem fogyott a hajmeresztő részletekből. Gervaise szótlanul, sápadtan hallgatta végig, csak a szája széle rángatózott idegesen, úgy rémlett, mintha mosolyogni próbálna. Idestova hét esztendeje nem hallott már Lantier-ról. Sosem hitte volna, hogy ha csak a fülébe suttogják is ezt a nevet, ilyen forróság lepi el testét. Nem, sosem képzelte volna, hogy ennyire érdekli ennek a nyomorultnak a sorsa, aki olyan csúnyán elbánt vele. Adèle-ra most már nem volt miért féltékenykednie, de befelé mégis nevetett, hallván, hogy azok ketten hogy puhítják egymást, látta maga előtt a lány kékre-zöldre vert testét, bosszúvágya kielégült, boldog volt. Akár reggelig is elhallgatta volna Virginie híreit. Kérdezni nem kérdezett semmit, nem akarta, hogy lássék rajta a kíváncsiság. Úgy tetszett, mintha egyszerre betömődött volna egy űr; múltja e pillanatban hézagtalanul kapcsolódott jelenéhez.

Virginie közben megint poharába dugta az orrát; szörpölte a cukrot, félig behunyva szemét. Gervaise érezte, hogy illik valamit mondania, s színlelt közönnyel megkérdezte:

- Még mindig a Glacière-ben laknak?

- Dehogy! - felelte a másik. - Hát még nem mondtam?... Egy hete szétváltak. Adèle egy szép napon fogta a cókmókját, és kereket oldott, Lantier meg nem futott utána, azt elképzelheti.

A mosónő halkan felsikoltott, majd fennhangon megismételte:

- Szétváltak!

- Ugyan kik? - kérdezte Clémence, félbeszakítva a Coupeau mamával és Putois-néval folytatott beszélgetést.

- Senkik - válaszolta Virginie -, úgysem ismeri őket.

Fürkészte Gervaise-t, látta, hogy nagyon izgatott. Közelebb hajolt hozzá, látszott rajta a gonosz öröm, hogy tovább pletykázhat. Majd váratlanul megkérdezte tőle, mit csinálna, ha Lantier itt ólálkodna körülötte; mert hát a férfiakat nem lehet kiszámítani. Tőle is kitelik, hogy visszatér első szerelméhez. Gervaise kiegyenesedett, s nagyon határozottan beszélt, nyugodt méltósággal. Ő férjes asszony, Lantier zárt ajtókra találna, és kész. Közöttük szó sem lehet többé semmiről, még egy kézszorításról sem. Nem, igazán nem volna helyén a szíve, ha még egyszer a szemébe nézne ennek az embernek.

- Jól tudom - folytatta -, Étienne tőle van, s ez olyan kötelék, melyet nem szakíthatok szét. Ha Lantier meg akarja ölelni Étienne-t, elküldöm hozzá, mert egy apát nem lehet meggátolni abban, hogy gyermekét szeresse. Hanem ami engem illet, tudja, Poissonné, inkább felnégyeltetném magam, mintsem megengedjem neki, hogy egy ujjal is hozzám nyúljon. Köztünk vége mindennek.

Az utolsó szavaknál keresztet vetett a levegőbe, mintha meg akarná pecsételni fogadalmát. S hogy véget vessen a beszélgetésnek - mintha csak most kapna észbe -, odakiáltott a munkásnőknek:

- Na mi az? Tán azt hiszik, magától is meglesz a vasalás?... Nézze meg az ember a lustáit!... Gyerünk dolgozni! Rajta!

A munkásnők nem nagyon igyekeztek, lustító bágyadtság zsibbasztotta őket, karjukat ölükbe eresztették, kezük még mindig az üres poharat fogta, melyben maradt egy kis üledék. Tovább tereferéltek.

- A kis Célestine volt az - mondta Clémence. - Ismertem. Macskaszőrrel dilizett be. Tudják, mindenütt macskaszőrt látott, mindig forgatta a nyelvét, így ni, bemesélte magának, hogy macskaszőrrel van tele a szája.

- Nekem volt egy barátnőm - lódította Putois-né -, annak meg gilisztája volt... Ó, ezek a férgek szörnyen szeszélyesek! Ez is mindig gyötörte a hasát, ha nem adott neki csirkét. Képzelhetik: a férje hét frankot keresett, az mind elment ínyencségekre, hogy jól tartsák a gilisztát...

- Én ugyan rögtön kigyógyítottam volna azt az asszonyt - szólt közbe Coupeau mama. - Bizonyisten! Ilyenkor sült egeret kell etetni vele. Az mindjárt megmérgezi a gilisztát.

Már-már Gervaise is visszasüllyedt a boldog semmittevésbe. De erőt vett magán, felállt. Jól ellógták ezt a délutánt! Csakhogy ettől nem telik meg az ember erszénye. S ő ment vissza elsőnek függönyéhez; de látván, hogy kávé csöppent rá, nedves ruhával kidörzsölte, mielőtt folytatta volna a vasalást. A munkásnők a masina előtt nyújtózkodtak, morgolódva keresgélték a vasalókat. Clémence-ra, alighogy megmozdult, rájött a köhögés, majd kiköpte a tüdejét; aztán befejezte a férfiinget, megtűzve a kézelőket s az ingnyakat. Putois-né újból nekilátott a szoknyának.

- Na, viszontlátásra - búcsúzott el Virginie. - Csak egy negyed font grói sajtért szaladtam le. Poisson azt fogja hinni, megfagytam útközben.

De alig lépett hármat a járdán, újból benyitott, s bekiáltott, hogy Augustine az utca végén suhancokkal csúszkál. A mihaszna jó két órája elment már. Vörösen, zihálva futott hazafelé, kosara a karján hintázott, kontyán hógolyó csattant szét; alattomos pofával hallgatta a szidalmakat, azt hazudván, nem tudott gyorsabban jönni, mert síkos az út. Valamelyik csibész tréfából jeget dughatott a zsebébe, mert negyedóra múlva úgy csurgott a víz a zsebéből a padlóra, mint a tölcsérből.

Így teltek a délutánok. A bolt lett a környékbeli fagyoskodók menedéke. Az Aranycsepp utcában tudták, hogy ott állandóan jó meleg van. Mindig akadt pár nő, kik vörösre gyúlt arccal, térdig felgyűrt szoknyában körülülték a masinát s tereferéltek. Gervaise büszkélkedett a barátságos meleggel, vonzotta magához az embereket, „szalont vitt”, amint Lorilleux-ék és Boche-ék rosszmájúan híresztelték. Valójában Gervaise mindenkihez kedves volt, mindenkin segíteni akart, s nemegyszer behívta az odakint vacogó szegényeket is. Különösen megkedvelt egy volt festő- és mázolósegédet, a hetvenesztendős aggastyán a házban lakott egy kis kamrácskában, nem volt betevő falatja, s majd megvette az isten hidege; három fia odaveszett a krími hadjáratban, ő meg, hogy nem bírta már el az ecsetet sem, csak tengődött, immár második esztendeje. Gervaise, ahogy megpillantotta Bru apót, ki a hóban topogott, hogy egy kicsit felmelegedjék, behívta, s leültette a kályha mellé; gyakran ráerőltetett egy karéj kenyeret meg egy darab sajtot. És Bru apó - alakja hajlott volt, szakálla galambősz, arca ráncos, mint a fonnyadt alma - órákig elüldögélt ott szótlanul, hallgatva a koksz pattogását. Talán arról az

ötven esztendőről álmodozott, melyet munkában töltött el a létra tetején, arról a fél évszázadról, mely alatt annyi ajtót mázolt és mennyezetet meszelt Párizsnak minden zegzugában.

- Ej, Bru apó - szólt hozzá olykor a mosónő -, min gondolkodik?

- Semmin, mindenfélén - válaszolta az öreg bamba arccal.

A munkásnők kifigurázták, azt mondták, hogy szerelmi bánata van. De az öreg nem is hallotta őket, visszasüppedt a hallgatásba, komor gondolatai közé.

Ettől fogva Virginie Gervaise előtt minduntalan előhozakodott Lantier-val. Nyilvánvaló élvezettel beszélt vele a régi szeretőjéről, örült, hogy a különféle találgatásokkal megzavarhatja. Egyszer elmondta, hogy találkozott a férfival; de minthogy a mosónő nem szólt rá semmit, ő sem folytatta, csak másnap célozgatott rá, hogy Lantier sokat és nagyon kedvesen beszélt neki Gervaise-ről. Gervaise-t nagyon felkavarták ezek a bolt sarkában elsuttogott, fojtott hangú közlések. Lantier neve hallatára még mindig olyan forróságot érzett a gyomra tájékán, mintha a férfi, valahol a bőre alatt, otthagyott volna valamit magából. Igaz ugyan, hogy egészen bizonyos volt maga felől, hiszen tisztességes asszonyként kívánt élni, mert a tisztesség már fele boldogság. Nem is Coupeau okozott neki gondot ebben a dologban, férje miatt még gondolatban sem tehetett szemrehányást magának. A kovácsra gondolt, kétségektől mardosott, beteg szívvel. Úgy érezte, hogy Lantier emlékének visszatérése - ez az emlék lassan hatalmába kerítette - eltávolítja Goujet-tól és titkolt szerelmüktől, mely olyan ártatlan volt, mint a barátság. Naphosszat szomorkodott, ha úgy érezte, hogy valamiben vétkezett kedves barátja ellen. Azt szerette volna, ha családján kívül csupán őhozzá fűzik bensőséges érzések. Mindezt nagyon tisztán élte át, nyoma sem volt benne azoknak az ocsmányságoknak, melyeknek tüzét Virginie oly mohón leste az arcán.

Ahogy megérkezett a tavasz, Gervaise Goujet-nál keresett oltalmat. Bármire gondolt, már felidéződött első szerelme; látta, hogy Lantier faképnél hagyja Adèle-t, a fehérneműt visszadobálja régi ruhásládájukba, s kocsira rakva a ládát, visszatér hozzá. Ha az utcán járt, olykor valami oktalan félelem tört rá; rémlett, hogy Lantier lépteit hallja a háta mögött, nem mert hátrafordulni, reszketett, azt képzelte, hogy a férfi karja rögtön átöleli a derekát. Nem kétséges, hogy leselkedik rá, s egy délután majd rátámad; erre a gondolatra kiverte a hideg verejték; biztosan megint a fülébe csókol, mint régen, ingerkedve. Rettegett ettől a csóktól; már előre érezte, hogy belesüketül, zúg a füle, csak szívének vad kalapálását hallja. S hogy rátört a félelem, a kovácsműhely lett egyetlen menedéke; ott ismét megnyugodott, arcára visszatért a mosoly, hiszen oltalmazta Goujet, kinek csengő kalapácsa messze űzte rémes álmait.

Ó, boldog évszak! A mosónő különösen kedvébe járt a Fehér Kapu utcai megrendelőnek; mindig maga vitte vissza neki a vasalt ruhát, mert így péntekenként, ahogy végigment a Marcadet utcán, betérhetett a kovácsműhelybe. Mihelyt befordult a sarkon, oly könnyűnek s vidámnak érezte magát, mintha kirándulni indulna a szürke üzemek közé ékelt üres telkekre; a szénfeketítette kocsiút, a tetők fölött lebegő gőzpamacsok úgy elszórakoztatták, mintha valamelyik külvárosi erdőcskében járna, egy mohos ösvényen, mely a sűrű csalitban kanyarog; szerette a magas gyárkémények csíkozta, fakó szemhatárt, szerette a Montmartre magaslatát, mely krétaszín házaival és szabályos ablaksoraival elzárta a kilátást. Ahogy megérkezett, lelassította lépteit, átugrált a tócsákon, élvezettel sétált a félig lebontott házak, az elhanyagolt, néptelen munkahelyek között. Hátul még fényes délben is világított a kovácsműhely. Gervaise szíve együtt táncolt a pörölyökkel. Belépett, arca tüzelt, tarkóján szőke fürtöcskék röpködtek; olyan volt, mint a szerelmi légyottra siető asszony. Goujet már várt rá, karja csupasz, melle mezítelen; még hatalmasabban kalapált az üllőn, hogy minél messzebbre csengjen. Megérezte

az asszony közeledtét, kedves mosollyal köszöntötte Gervaise-t, csendesen belenevetett szőke szakállába. De az asszony nem akarta megzavarni a munkáját, kérte, hogy vegye fel újból a kalapácsot; olyankor szerette a legjobban, amikor lesújtott duzzadó izmú, hatalmas karjaival. Gervaise meglegyintette a fújtatóba kapaszkodó Étienne orcáját, aztán ott maradt, s egy óra hosszat nézte a csapszegeket. Tíz szót sem váltottak. Nyugodtabban nem élhettek volna szerelmüknek egy gondosan bezárt szobában sem. Sóstorkú vagy Mindig-Piás gúnyos vigyorgása cseppet sem zavarta őket, észre sem vették. Negyedóra múlva Gervaise egy kissé nehezen szedte a lélegzetet, elkábította a hőség, az erős szag, a felszálló füst, egész testében megrázták a tompán dübörgő csapások. Nem vágyott semmi többre, minden kívánsága teljesült itt. Ha Goujet a karjába zárja, akkor sem lett volna boldogabb. Közelebb húzódott hozzá, hogy orcáján érezze a pöröly szelét, s benne legyen ő is a férfi suhintásában. Mikor szikrák pattantak gyönge kezére, nem húzta vissza, még örült is a bőrét csipkedő tűzesőnek. A férfi nyilván megérezte örömét; péntekre tartogatta a legnehezebb munkákat, hogy ereje és ügyessége megfeszítésével hódoljon előtte; nem kímélte magát, szinte kettérepesztette az üllőt, lihegett, ágyékában benne remegett a megosztott öröm. Szerelmük egy tavaszon át viharos dübörgéssel töltötte be a kovácsműhelyt. Óriások munkája közben virágzottak ki ártatlan érzéseik; magasra csapott a kőszén lángja, dongott a pajta, recsegett-ropogott koromfeketítette gerendaváza. És a szétkalapált, vörös viaszként meggyúrt vasak magukon viselték szerelmük súlyos bélyegét. Péntekenként, miután elvált Aranypofától, a mosónő lassan ballagott felfelé a Halárusok utcáján, kielégülten, fáradtan, testben, lélekben elcsitulva.

Lantier-tól lassan már nem félt annyira, győzött benne a józan ész. Nagyon boldogan élt volna ekkoriban, ha nincsen Coupeau, aki végképp rossz útra tért. Egyszer a kovácsműhelyből hazatérőben rémlett, hogy Coupeau-t látja Colombe apó Patkányfogójában: Sörös Csizma, Pörkölő Bibi és Sóstorkú vagy Mindig-Piás társaságában vedelte a gugyit. Gervaise tovább sietett, nehogy úgy lássék, mintha leskelődött volna. De visszafordult: tényleg Coupeau volt az, egy kupica snapszot hajtott fel gyakorlott mozdulattal. Hazudott hát! Már a pálinkánál tart. Gervaise elkeseredve tért haza; újból rátört iszonyodása a pálinkától. A bort még megbocsátotta valahogy, a bor táplálék is a munkásembernek, az égetett szesz azonban nem embernek való, méreg az, megrontja a munkásban a kenyér ízét. Hej! hogy a kormány nem tiltja meg az ilyen disznóságok előállítását!

Hazatérve az Aranycsepp utcába, a házat nagy izgalomban találta. A munkásnők otthagyták a vasalást, s az udvaron bámészkodtak felfelé. Gervaise faggatni kezdte Clémence-t.

- Bijard tata puhítja a nejét - világosította fel a vasalónő. - Itt a kapuban várta, tökrészegen, hogy megjöjjön a mosodából... Végigöklözte a lépcsőházon, s most fönt a szobájukban öli... Hallja ezt az üvöltést?

Gervaise felsietett. Szerette Bijard-nét, a mosónőjét, aki nagyon derék asszony volt. Remélte, rendet tud teremteni odafönt. A hatodikon nyitva volt a szoba ajtaja, néhány lakó sápítozott a gangon, Boche-né bekiabált:

- Hagyja már abba!... Mindjárt rendőrt hívok, hallja?

Bemenni senki sem mert, ismerték Bijard-t, hogyha berúg, olyan, mint a vadállat. Józannak egyébként még nem látták. Ha hébe-hóba dolgozni szottyant kedve, egy üveg pálinkát tett a lakatossatuja mellé, s minden félórában meghúzta. Anélkül nem bírt meglenni. Fáklyaként lobbant volna lángra, ha égő gyufát tartanak a szájához.

- Nem hagyhatjuk, hogy megölje! - mondta Gervaise, és egész testében reszketett.

Belépett. A ferde mennyezetű padlásszoba nagyon tiszta volt, de hideg és kopár; a részeg mindent elhordott belőle, elitta még a lepedőket is. Az asztal a dulakodás közben az ablakig csúszott, a két szék felborult, lábbal az égnek. Bijard-né a helyiség közepén hevert a földön, szoknyája a mosástól még nedvesen tapadt a combjára, haja marokszám ki volt tépve, több sebből vérzett, zihálva hörgött, s fel-feljajdult, valahányszor Bijard rátaposott a sarkával. A részeg az előbb öklözte, most már taposta.

- Te ringyó!... Te ringyó!... Te ringyó!... - morogta fojtottan, s mindig rúgott egyet rajta, eszelősen hajtogatta ezt a szót, s ahogy elfúlt a hangja, mind nagyobbakat rúgott.

Aztán, hogy teljesen berekedt, tovább taposott, némán, félőrülten, megmerevedve a rongyos cájgnadrágban és a munkászubbonyban, arca lilás volt, szakálla mocskos, kopasz homlokán nagy vörös foltok látszottak. A folyosón ácsorgó szomszédok szerint azért verte az asszonyt, mert az reggel megtagadott tőle egy frankot. Most felhallatszott a lépcső aljából Boche hangja, Boche-nét szólította:

- Gyere le, öljék csak meg egymást, hadd hulljon a férgese!

Gervaise mögött Bru apó is belépett a szobába. Megpróbálták ketten eszére téríteni a lakatost, s az ajtó felé taszigálták. De az újra meg újra visszafordult, némán, habzó szájjal; fakó szemében az alkohol lobogott, gyilkos lánggal. A mosónőnek megsérült a keze, az agg munkás nekiesett az asztalnak. Bijard-né hangosabban hörgött a földön, nyitott szájjal, lehunyt szemmel. Bijard most elvétette a rúgást; visszament, nekirontott, melléütött, dühödten, elvakultan, önmagát találva levegőben kaszáló öklével. És Gervaise látta, hogy a négyesztendős kis Lalie a véres verekedés alatt a szoba sarkába húzódva nézi, mint gyilkolja az apja az anyját. A gyermek védőn tartotta karjaiban húgocskáját, Henriette-et, kit csak egy napja választottak el. Sápadtan, komolyan állt, fejét pamutkendő fedte. Mély fekete szeme gondolatoktól súlyosan, rebbenéstelenül, könnytelenül nézett.

Bijard elbotlott egy székben, elterült a földön, és nyomban hortyogni kezdett. Otthagyták. Bru apó segített Gervaise-nek felemelni Bijard-nét. Az asszony hangosan zokogott; Lalie közelebb lépett, és fásultan nézte anyja könnyeit, megszokta már ezeket a jeleneteket. Gervaise, míg lefelé ment az elcsöndesült házban, egyre maga előtt látta a négyesztendős gyermek szemét, ezt a súlyos és bátor asszonytekintetet.

- Coupeau úr a túlsó járdán van - kiáltotta oda Clémence, amint megpillantotta asszonyát. - Úgy látszik, jól beszívott!

Coupeau éppen jött át az utcán. Vállával majdnem betörte az egyik üvegtáblát, mert elvétette az ajtót. Tökrészeg volt, fogát vicsorgatta hideg dühvel. Gervaise rögtön felismerte a Patkányfogóbeli vitriolt, mert a méreggel átitatott vér egészen kifehérítette a bőrét. Nevetve akarta ágyba fektetni, mint máskor, ha csak a bortól csípett be egy kicsit. De a férfi félrelökte, ki sem nyitva a száját, egyedül tántorgott el ágyáig, s öklével fenyegette Gervaise-t. Olyan volt most, mint az a másik ott fönt, aki a verésbe belefáradva hortyogott a földön. Gervaise megdermedt, elgondolkodott a férfiakon, férjén, Goujet-n, Lantier-n, érezte, hogy soha nem lesz boldog, és majd meghasadt a szíve.

7

Gervaise neve napja június 19-ére esett. Coupeau-ék az ünnepnapokon nagy kanállal ettek; volt nagy dínomdánom, degeszre tömték magukat, hogy egy hétig félreállt a hasuk. Elverték az utolsó garasukat is. Mihelyt akadt pár fillér a házban, nyomban elmulatták. Létező és nem létező szenteket kajtattak fel a kalendáriumban, hogy jogcímet találjanak az evésre-ivásra. Virginie még biztatta is Gervaise-t, hogy ne tagadjon meg magától semmit. Az asszony csak nem hagyhatja, hogy az iszákos férje borba fojtsa a házat; mi sem természetesebb, mint hogy ő meg a hasát tömi. A pénzt így is, úgy is megette a fene, legalább kapjon belőle a hentes is, ne csak a kocsmáros. Gervaise-t meg, ki nagy ínyenc lett az utóbbi időben, nem kellett kétszer biztatni. Üsse kő! Coupeau az oka, hogy nem tudnak félrerakni egy huncut vasat sem! Gervaise csúnyán elhízott, és még feltűnőbben sántított most, hogy a kövérségtől rövidebbnek látszott a lába is.

Ezidén már egy hónappal előbb nagyban készülődtek a névnapra. Tárgyalgatták az ételeket, jó előre csámcsogtak hozzá. Az egész boltot ette már a fene egy jó kis mulatságért. Elkelne már egy halálos muri, párját ritkító nagy cécó, mert hiszen - ugyebár? - nincs mindennap hejehuja. A mosónőnek főtt a feje, hogy kiket hívjon meg; egy tucat embert akart vendégül látni, sem többet, sem kevesebbet. Ő, a férje, Coupeau mama, Lerat-né: négyen tehát már volnának, családtagok. Ott lesznek Goujet-ék és Poissonék is. Először úgy gondolta, hogy munkásnőit, Putois-nét és Clémence-t nem hívja meg, nehogy elbízzák magukat; de mivel mindig előttük beszéltek a névnapi mulatságról, s ők mind fancsalibb képet vágtak, végül megígérte nekik, hogy ott lehetnek. Négy meg négy, az nyolc, meg kettő, az tíz. Ekkor, hogy meglegyen a tucat, kibékült Lorilleux-ékkel, akik egy idő óta már amúgy is körötte sertepertéltek; mindenesetre megegyeztek, hogy Lorilleux-ék is részt vesznek a vacsorán, és koccintással pecsételik meg a kibékülést. Végtére is, nem lehet időtlen időkig haragszomrádot játszani a családban. A névnap gondolata egyébként is megenyhítette őket. Ilyen alkalmat nem szabad elszalasztani. Erre meg Boche-ék, kik neszét vették a tervezett kibékülésnek, kezdték megkörnyékezni Gervaise-t, mézesmázos mosolyokkal, alázatosan hajbókolva; mit volt mit tenni, meghívta őket is. Most meg már tizennégyen lesznek, nem számítva a gyereknépet. Gervaise soha életében nem adott még ilyen nagy vacsorát; meg is ijedt tőle, meg örült is a dicsőségnek.

A névnap éppen hétfőre esett. Ezzel is szerencséjük volt: Gervaise úgy tervezte, hogy már vasárnap nekiáll sütni-főzni. Szombaton a vasalónők hamar összecsapták a munkát, s a műhelyben hosszasan vitatták, hogy mit is egyenek hát. Egy fogásban már három hete megállapodtak, éspedig a libasültben. Szemük mohón elkerekedett, ha erre terelődött a szó. Megvolt már a liba is hozzá, Coupeau mama kiment, és behozta, hogy Clémence és Putois-né megbecsüljék, mennyit nyom. Bámulatukban felkiáltottak, amint megpillantották a hatalmas jószágot, melynek rücskös bőre csak úgy feszült az alatta levő sárga hájtól.

- Előtte húsleves lesz, jó? - mondta Gervaise. - Mindig jó, ha van leves meg egy kis főtt hús. Utána meg valami mártásos fogás kellene.

Clémence nyúlra szavazott, de lehurrogták; nyulat esznek éppen eleget, már torkig vannak vele. Gervaise valami előkelőbbet szeretett volna. Putois-né megemlítette a citromos borjúbecsináltat; összenéztek, arcuk mind szélesebb mosolyra húzódott. Remek ötlet: a borjúbecsináltnak nincsen párja.

- Még egy mártásos étel kellene - folytatta Gervaise.

Coupeau mama halat ajánlott. A többiek azonban fintorogtak, s erősebben nyomkodták a ruhára a vasat. A halat senki sem kedveli; mintha levegőt enne az ember, és csupa szálka. A kancsal Augustine félve megjegyezte ugyan, hogy ő szereti a ráját, de Clémence durván elhallgattatta. Végül a főnöknő úgy döntött, hogy sertéskaraj lesz burgonyakörítéssel; erre újból felragyogtak a szemek. Ebben a pillanatban berontott Virginie szélvészsebesen, izgalomtól vörösen.

- Soha jobbkor! - kiáltotta Gervaise -, Coupeau mama, mutassa meg neki is a madarat!

Coupeau mama újra kiment a hízott libáért. Virginie megemelgette, és csodálkozva felkiáltott. A teremtésit! Ennek aztán van súlya! De nyomban le is tette az asztal szélére, egy szoknya meg egy halom ing közé. Másutt járt az esze. Magával vonta Gervaise-t a hátsó szobába.

- Ide hallgasson, lelkem - suttogta sebesen pergő nyelvvel. - Figyelmeztetni akarom valamire... Mit gondol, kivel akadtam ma össze az utca végén? Lantier-val, drágám! Itt ólálkodik, leskelődik... Rögtön idesiettem. Nagyon aggódom magáért, tudja.

A mosónő olyan sápadt lett, mint a meszelt fal. Mit akar tőle az a nyomorult? És éppen az ünnepi készülődés kellős közepén kell beállítania? Hiába! Ez az ő szerencséje! Soha nem élvezhet zavartalan örömet. Virginie nyugtatgatta, hogy ne vegye a dolgot a szívére. Ugyan, mi történhet? Ha Lantier tolakodik, hát hívjon rendőrt, és csukassa le. Egy hónapja, mióta a férje a rendőrséghez került, a nagy barna roppant harcias lett, állandóan le akart fogatni mindenkit. Nagy hangon hencegett. Bár őt szólítaná le valaki az utcán, majd bekísértetné ő a pimaszt az őrszobára, és Poisson gondjaira bízná! Gervaise csendre intette, mert a munkásnők már felfigyeltek. Utána ő tért vissza elsőnek a műhelybe, és nyugalmat erőltetve magára, megkérdezte:

- Milyen főzelék legyen?

- Szalonnás zöldborsó - mondta Virginie. - Én csak azt ennék.

- Igen, igen, szalonnás zöldborsó! - helyeseltek a többiek is, míg Augustine, lelkesedésében, jól belekotort a tűzbe.

Másnap, vasárnap, Coupeau mama délután három órakor begyújtott a két kályhába s a Boche-éktól kölcsönkért tűzhelybe is. Fél négykor már javában főtt a húsleves a nagy fazékban, melyet a szomszéd vendéglőből kaptak kölcsön, mivel a maguké kicsinek bizonyult. Úgy határoztak, hogy a borjúragut meg a sertéskarajt előre elkészítik, mert ezek az ételek felmelegítve még jobb ízűek; a citromos mártást azonban majd csak tálaláskor öntik rá a ragura. Marad még így is dolog hétfőre bőven: a leves, a szalonnás borsó, a libasült. A hátsó szobát bevilágította a három tűzhely fénye, a serpenyőkben sercegett a rántás, erősen érzett a pörkölődő liszt szaga, a nagy fazék úgy pöfékelt, gőzölgött, mint egy üst, remegett az oldala, zubogott benne a víz. Coupeau mama és Gervaise fehér kötényt kötöttek maguk elé, sürgölődésükkel megtöltötték a szobát: petrezselymet vágtak, borsért, sóért futottak, forgatták a húst a nagy fakanállal. Coupeau-nak kitették a szűrét, hogy nyugtuk legyen tőle. Délutánra mégis ellepte őket a kíváncsiak hada. Az ínycsiklandozó illatok megtöltötték az egész házat, s a szomszédasszonyok különféle ürügyekkel minduntalan bekopogtattak, izgatta őket, hogy ugyan mit sütnek-főznek ottan; lehorgonyoztak a konyhában, s el nem mozdultak addig, amíg a mosónő fel nem emelte a fazekakról a fedőket. Öt óra tájban beállított Virginie; megint látta Lantier-t; hacsak kiteszi a lábát az utcára, már belebotlik. Boche-né is látta az imént, a sarkon leskelődött, olyan képpel, mint aki forral valamit. Gervaise ki akart szaladni, hogy egy sou-ért vöröshagymát vegyen a húslevesbe, de most inába szállt a bátorsága, s nem merte elhagyni a lakást; a házmesterné meg a varrónő halálra rémítették vadabbnál vadabb történeteikkel, melyekben a férfiak köpenyük alá rejtett késsel, pisztollyal várták a nőket, hogy végezzenek

velük. Hát hogyne! Naponta olvas az ember effélét az újságban; mindenre képes az ilyen csibész, ha rájön a bolondóra, s vissza akar térni az elhagyott babájához. Virginie készségeskedett: majd ő elmegy a hagymáért. Fogjanak össze ők, asszonyok, ne hagyják csak úgy legyilkolni ezt a szegény árvát. Visszajőve elújságolta, hogy Lantier nincs már ott; nyilván megneszelte, hogy felfedezték, és kereket oldott. Főzés közben azonban estig csak róla folyt a szó. Boche-né azt ajánlotta, szóljanak Coupeau-nak, de Gervaise nagyon megijedt, és könyörögve kérte, nehogy egy szót is elejtsen ezekről a dolgokról. Akkor lenne még csak haddelhadd! A férje már amúgy is sejthet valamit, mert pár nap óta lefekvéskor mindig szitkozódik, és öklével veri a falat; még a keze is remegett arra a gondolatra, hogy a két férfi egymásnak ugrik miatta; ismeri ő Coupeau-t, amilyen féltékeny, vésővel megy Lantier-nak. S míg a négy asszony e drámai eshetőségeket latolgatta, a mártások szelíden sustorogtak a parázson, a becsinált és a karaj halkan, finoman zubogva fődögéltek, ha Coupeau mama leemelte róluk a fedőt; a húsleves rotyogása úgy hangzott, mint tűző napon alvó nagyhasú kántor hortyogása. Végül az asszonyok sorra kóstolták a húslevest, kimerve belőle egy keveset a csészéjükbe.

Végre elérkezett a hétfő. Most már, hogy tizennégy személyt kellett vendégül látnia, Gervaise attól tartott, nem tud helyet adni ilyen sok embernek. Elhatározta, hogy a műhelyben terít meg; ki is mérte még reggel centiméterrel, hogy hová tegye az asztalt. Azután kihordták a ruhát, leszedték a munkaasztalt, hogy más lábakra állítva ebédlőasztalnak használják. A hurcolkodás kellős közepén betoppant egy üzletfél, s nagy patáliát csapott, hogy már péntek óta vár a ruhájára; úgy látszik, itt nem törődnek vele, adják rögtön vissza a fehérneműt. Gervaise mentegetőzött, s úgy hazudott, mintha könyvből olvasná: nem tehet róla, nagytakarítás van, a munkásnők csak holnap jönnek be; és a fél, miután Gervaise megígérte neki, hogy az ő ruháját veszik majd előre, megnyugodva távozott. Alighogy elment, a mosónő csúnyán szitkozódni kezdett. Hát hogyne! Ha a felekre hallgatna az ember, még enni se maradna ideje, halálra dolgozhatná magát a szép szemükért! Minek nézik őt? Láncos kutyának? Felőle ugyan hozhatja most a gallérját akár a török császár is személyesen, kínálhatnak neki százezer frankot is, akkor sem nyúl vasalóhoz ezen a hétfőn, mert ma mulatni akar.

A délelőtt még vásárlásokkal telt el. Gervaise háromszor ment el hazulról, s megrakodva tért haza, mint egy felmálházott öszvér. Újból el akart menni, hogy bort rendeljen, amikor észrevette, hogy elfogyott a pénze. Hiszen bort kapna hitelbe is, csakhogy a ház nem maradhat fillér nélkül, gondolni kell az előre nem látható, apró-cseprő kiadásokra is. A hátsó szobában csüggedten számolgatták Coupeau mamával, hogy még legalább húsz frankra volna szükségük. Négy ötfrankosra! Honnan szedjenek ennyi pénzt? Ekkor Coupeau mamának - az öregasszony valamikor egy batignolles-i színésznőcskéhez járt takarítani - mentőötlete támadt: a zálogház! Gervaise megkönnyebbülten felnevetett. Ej, de buta, hogy ez neki nem jutott eszébe! Sebtiben begöngyölgette a fekete selyemruháját egy asztalkendőbe, és összetűzte. Aztán saját maga rejtette a csomagot Coupeau mama köténye alá, s a lelkére kötötte, hogy húzza be a hasát, nem szükséges, hogy a szomszédok észrevegyenek valamit; az ajtóból leste, nem követi-e valaki az öregasszonyt. De az még csak a szenesbolt előtt járhatott, amikor Gervaise visszahívta:

- Mama! Mama!

Behívta a műhelybe, ujjáról lehúzta a karikagyűrűjét, s így szólt:

- Tessék, csapja be ezt is. Ezzel is többet kapunk.

S amikor Coupeau mama huszonöt frankkal tért vissza, örömében táncra perdült. Elsietett, hogy hat üveg palackozott borral többet rendeljen a sülthöz.

Hadd pukkadjanak Lorilleux-ék!

Két hét óta Coupeau-ék csak erről ábrándoztak: pukkasztani Lorilleux-éket. Hát hiszen derék egy emberpár az, egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz; ha jobb falat kerül a tányérjukra, úgy bezárkóznak, mintha lopták volna. Úgy ám! Elfüggönyözik az ablakukat, hogy ne szűrődjék ki a fény, s az emberek azt higgyék, lefeküdtek. Így persze nem megy fel hozzájuk senki; ők pedig kettesben zabálnak, és tömik a feneketlen bendőjüket, miközben nem mernek szólni egy hangos szót sem. Még arra is van gondjuk, hogy másnap a csont se kerüljön a szemétbe, mert különben mindenki megtudná, mit ettek; Lorilleux-né elmegy az utca végébe, s a csatornába löki a hulladékot; Gervaise rajtakapta egy reggel, amint egy kosár osztrigahéjat öntött a csatorna nyílásába. Ezekre a hörcsögökre igazán nem lehet ráfogni, hogy nagyon adakozó természetűek; és mindig azon mesterkednek, hogy minél szegényebbnek lássanak. De nem baj! Most megkapják a magukét, legalább meglátják, hogy nem mindenki olyan irigy kutya, mint ők; Gervaise legszívesebben az utcán keresztben állította volna fel az asztalát, hogy megvendégeljen minden arra vetődő idegent. Mert ugye, a pénz nem arra való, hogy a matrac alatt dohosodjék. Akkor szép az, ha vadonatújan csillog-villog a napfényben. Gervaise egy csöppet sem hasonlított Lorilleux-ékhez: mihelyt akadt egy frankja, úgy költekezett, mintha kettőből költené.

Három órakor Coupeau mama és Gervaise nekifogtak a terítésnek, s közben Lorilleux-ékről tereferéltek. A kirakatot nagy függönyökkel takarták el, de mivel meleg volt, az ajtót nyitva hagyták, az egész utca beláthatott az asztalukra. A két asszony úgy helyezett el minden korsót, minden palackot, minden sótartót, hogy ezzel is pukkassza Lorilleux-éket. Olyan helyet jelöltek ki a számukra, hogy jól lássák a díszesen terített asztalt, s elébük rakták a legszebb asztalneműt, hogy a porcelán tányérok láttán hadd egye őket a sárga irigység.

- Nem, mama - kiáltotta Gervaise -, ne azokat a szalvétákat adja nekik! Van két damaszt asztalkendőm.

- Persze! - dünnyögte az öregasszony. - Attól megüti őket a guta, az biztos.

És a hosszú, fehér asztal két végéről cinkosan összenevettek, s a szívük dagadt a büszkeségtől, amint végignéztek az egymás mellett sorakozó tizennégy terítéken. Úgy állt az asztal a bolt közepén, mint egy kápolna.

- Úgy kell nekik - folytatta Gervaise -, miért olyan faszari alakok!... Tudja, múlt hónapban is hazudtak ám, amikor az asszony fűnek-fának panaszolta, hogy szállítás közben elvesztett egy aranyláncot. Éppen az ilyen alakok veszítenek el valamit!... Csak azért jajveszékelt, hogy megsajnálják, és hogy magának ne kelljen odaadniuk az öt frankot.

- Eddig csupán kétszer láttam az öt frankomat - panaszkodott Coupeau mama.

- Mibe fogadjunk, hogy a jövő hónapban megint kitalál valamit!... Ezért függönyözik el az ablakukat is, ha nyulat esznek. Mert hát az emberek joggal mondhatnák: „Ha nyúlra telik, akkor telik az anyátok öt frankjára is.” Csúf népség ez!... Mi is lett volna magából, ha én nem veszem ide?

Coupeau mama bólogatott. Ma nagyon fel volt paprikázva Lorilleux-ék ellen a Coupeau-ék nagy traktája miatt. Szeretett főzőcskézni, eltereferélni a lábasok, fazekak között, örült, hogy az egész ház talpon van az ünnepi készülődés lázában. Gervaise-zel különben elég jól megfért. Ha néha-néha összezördültek - ami megesik a legjobb családban is -, az öregasszony dirmegett-dörmögött, kesergett, hogy szerencsétlenségére ki van szolgáltatva a menye szeszélyeinek. A lelke mélyén talán szerette is Lorilleux-nét, hiszen végtére is a lánya volt.

- Náluk bezzeg nem hízott volna így meg, mi? - folytatta Gervaise. - Őnáluk nincs ám kávé, meg nincsen tubák, meg nincsenek nyalánkságok!... Mondja csak, adtak volna azok dupla matracot a dereka alá?

- Nem, egész biztos, hogy nem - erősítette meg Coupeau mama. - Ha jönnek, majd szembeállok az ajtóval, hadd lássam a fizimiskájukat.

Már előre mulattak Lorilleux-ék ábrázatán. No de nem lehetett ott álldogálni, és napestig az asztalt bámulni. Coupeau-ék igen későn ebédeltek, úgy egy óra tájban, de csak egy kis felvágottat ettek, mert a három tűzhely el volt foglalva, s nem is akarták bepiszkítani az estére elmosogatott edényt. Négy órakor a két asszony keze alatt csak úgy égett a munka. A liba a földre állított sütőben süldögélt a fal mellett, az ablak előtt; a hatalmas állatot úgy kellett begyömöszölni a tepsibe. A kancsal Augustine egy alacsony lócán ült, arcába tűzött a sütő parázsló fénye, és egy hosszú nyelű kanállal áhítatosan locsolgatta a libát. Gervaise a szalonnás borsóval bajmolódott. Coupeau mama zavarodottan tipegett-topogott a sok étel között, várta, hogy mikor teheti fel melegedni a sertéskarajt meg a becsináltat. Öt óra tájt szállingózni kezdtek az első vendégek. Először a két munkásnő érkezett, Clémence és Putois-né, mindketten ünneplőben, az előbbi kék ruhában, az utóbbi feketében; Clémence muskátlit, Putois-né kerti vaníliát szorongatott a markában; Gervaise-nek éppen lisztes volt a keze, hátratette, és cuppanós csókot nyomott mindkettőjük arcára. Nyomukban belépett Virginie; úgy kiöltözködött, mint egy dáma - nyomott mintás selyemruha, fátyolsál, kalap -, bár csak az utca túloldaláról jött. Ő egy cserép piros szegfűt hozott. Vaskos karjával átölelte a mosónőt, s jól megszorongatta. Végül megjelent Boche is, egy cserép árvácskával, Boche-né rezedával, Lerat-né citromfűvel, melynek a cserepe összesározta lila merinó ruháját. Az egész társaság ott ölelkezett, tolongott a szobában, a három tűzhely és a sütő körül, melyekből fojtó hőség áradt. A serpenyők sercegése elnyomta a hangokat. Valamelyikük ruhája beleakadt a tepsibe, volt nagy izgalom. Táguló orrlyukakkal szívták magukba az átható pecsenyeillatot. Gervaise nagyon kedves volt, mindenkinek külön-külön megköszönte a virágját, de a munkát egy pillanatra sem hagyta abba, most készítette a citromos mártást a becsinálthoz egy mély tálban. A virágos cserepeket betette a műhelybe, az asztal szélére, le sem véve róluk a fehér papírgallért. Az üde virágillat elkeveredett az ételek szagával.

- Szívesen segítünk - ajánlkozott Virginie. - Istenem! Ha belegondolok, hogy maga már három napja vesződik ezzel a tenger ennivalóval, mi meg egy szempillantás alatt felfaljuk az egészet.

- Ez már így van - válaszolta Gervaise. - Magad, uram, ha szolgád nincs... Nem, nem, ne piszkítsa be a kezét. Látja, minden kész van. Csak a leves...

Kényelmesen letelepedtek. A hölgyek az ágyra rakták sáljukat, kalapjukat; szoknyájukat meg feltűzték, hogy be ne piszkolódjon. Boche még visszaküldte a feleségét, hogy vacsoráig őrizze a házat, s máris beszorította Clémence-t a masina mellé a sarokba, majd vallatni kezdte, nem csiklandós-e; Clémence lihegett, tekergett, kétrét görnyedt, a két melle majd kipattantotta a ruhaderekát, a csiklandozásnak puszta gondolatára is lúdbőrös lett a teste. Hogy a szakácskodókat ne zavarják, a többiek is átmentek a műhelybe, s az asztallal szemközt, a fal mellett foglaltak helyet; a beszélgetés azonban folytatódott a nyitott ajtón át is, s mivel nem jól értették egymást, minduntalan hátrafutottak, megtöltve a szobát szüntelen csiviteléssel, körülállták Gervaise-t, aki kezében a párolgó kanállal meg-megállt, hogy kérdéseikre válaszoljon. Nevetgéltek, tréfálóztak, igyekeztek túltenni egymáson. Virginie azt állította, két napja nem evett már, hogy minél több férjen a hasába; az a mocskos szájú Clémence még vadabbat mondott: ő beöntést adatott magának reggel, angol szokás szerint. Boche is tudott egy módszert, mely elősegíti a gyors emésztést: ugyancsak az angolok minden fogás után a két ajtó közé lapítják a hasukat, s így tizenkét óra hosszat tudnak enni egyhuzamban, anélkül hogy

megsínylené a gyomruk. Mert hát, ugyebár, illik enni, ha vendégségben van az ember! A borjút meg a sertést meg a ludat nem a macskának sütötték. Legyen nyugodt a háziasszony: úgy elpusztítanak ők mindent, hogy még a tányérokat sem kell elmosogatnia reggel. Az egész társaság ott lábatlankodott, ott szimatolt a serpenyők és a tepsi körül, nyilván hogy ezzel is csigázzák az étvágyukat. A hölgyek úgy viháncoltak, mint a csitri lányok; lökdösődtek, ki- s beszaladgáltak a szobába, dobogtak a padlón, szoknyájukkal felkavarták s magukkal sodorták az ételek gőzét, süketítőn zajongtak, nevetésük elvegyült Coupeau mama szalonnaaprító bárdjának csattogásával.

Javában hancúroztak, hangoskodtak, amikor beállított Goujet. Nem mert belépni, félénken megállt a küszöbön, hatalmas, fehér rózsatövet ölelt a karjában, a pompás növény felért az arcáig, s virágokat tűzött szőke szakállába. Gervaise a konyha melegétől égő arccal odafutott hozzá. A férfi nem tudta, hová tegye a cserepet, s mikor az asszony elvette tőle, csak makogott valamit, nem mervén megcsókolni. Végül is Gervaise csipeszkedett fel, s dugta oda arcát a szájához; Goujet, nagy zavarában, a szemét csókolta meg, de olyan ügyetlenül, hogy az asszony csillagokat látott. Mind a ketten beleremegtek.

- Ó, Goujet úr, ez igazán csodálatos! - lelkendezett Gervaise, s a többi virág közé tette a rózsát, mely lombdíszével kimagasodott közülük.

- Dehogyis, dehogyis - hajtogatta az, mert semmi más nem jutott eszébe.

Aztán, hogy egy kissé magához tért, nagyot sóhajtott és bejelentette, hogy anyjára nem számíthatnak: megint nyilallik a dereka. Gervaise elszontyolodott; aztán megígérte, hogy félretesz a sültből egy szeletet, mert nagyon szeretné, ha Goujet-né ennék a libából. Több vendéget nem is vártak. Coupeau bizonyára a környéken csavarog valahol Poissonnal, még ebéd után ment el érte; nemsokára jönnek ők is, megígérték, hogy pontosan hatra itt lesznek. A leves is majdnem megfőtt már, és Gervaise szólt Lerat-nénak, hogy talán fel is mehetne Lorilleux-ékért. Lerat-né erre szertartásos arcot öltött: ő játszotta a békéltető szerepét, ő állapította meg, hogyan történik majd a két család kibékülése. Felvette sálját s kalapját, és elindult felfelé, ment, mereven, ropogó szoknyában, fontoskodó arccal.

A mosónő közben tovább kevergette a levest, belefőzve a metélt tésztát. Nem szólt semmit. Hirtelen a vendégsereg is elkomolyodott, s ünnepélyes csendben várakozott.

Lerat-né lépett be elsőnek. Körbe került az utca felől, hogy ezzel is ünnepélyesebbé tegye a kibékülést. Kitárta a bolt ajtaját, míg a selyemruhás Lorilleux-né megállt a küszöbön. A társaság felállt, Gervaise előrement, megölelte sógornőjét, ahogy meg volt beszélve, s így szólt hozzá:

- Jöjjön, kerüljön beljebb. Elfelejtjük, ugye?... Ezentúl jóban leszünk.

Lorilleux-né pedig így válaszolt:

- Nincs hőbb óhajom, mint hogy örökké így legyen.

Miután felesége belépett, Lorilleux is megállt a küszöbön, addig várt ott, míg Gervaise őt is csókkal köszöntötte, csak azután ment be ő is a boltba. Virágot egyik sem hozott; erre már nem voltak kaphatók; hogyisne! még azt gondolnák róluk, hízelegni akarnak a Bumlinak, hogy mindjárt elsőre virággal állítanak be hozzá. Gervaise közben kikiáltott Augustine-nek, hogy hozzon be két üveg bort. Az asztal végén megtöltötte a poharakat, s mindenkit odahívott.

Valamennyien felemelték poharukat, s koccintottak a családi békességre. Csend lett, ittak, a hölgyek felemelték könyöküket, s egy hajtásra kiürítették poharukat, körömpróbáig.

- Leves előtt ez a legjobb - jelentette ki Boche, és csettintett. - Többet ér egy jó seggberúgásnál.

Coupeau mama az imént szembeállt az ajtóval, hogy megfigyelje Lorilleux-ék ábrázatát. Most megrángatta Gervaise szoknyáját, s kihívta az asszonyt a hátsó szobába. A leves fölött összedugták a fejüket, és élénken sugdolóztak.

- Hű, hogy le voltak forrázva! - lelkendezett az öregasszony. - Maga nem láthatta. De én figyeltem őket... Ahogy a lányom megpillantotta az asztalt, az arca egészen eltorzult, így ni, a szeme sarkáig futott a szája; a férjének meg elakadt a lélegzete, köhögni kezdett... Nézze csak őket: elállt a szavuk, az ajkukat harapdálják.

- Látni se jó az ilyen irigy kutyákat - mormolta Gervaise.

Lorilleux-ék csakugyan furán festettek. Az igaz, hogy senki se örül, ha lehengerlik; rokonok között amúgy is természetes, hogy ha az egyikre rámosolyog a szerencse, a másikat eszi a sárga penész. Csakhogy az ember, ugyebár, türtőzteti magát, és nem teregeti ki az érzéseit. Nos hát! Lorilleux-ék nem türtőztették magukat. Nem bírtak uralkodni magukon, görbén néztek, félreállt a szájuk. Olyan feltűnően viselkedtek, hogy a többi vendégek is észrevették, és kérdezgették tőlük, mi bajuk. Hát nem! Ezt nem veszi be a begyük; a tizennégy teríték, a fehér abrosz, az előre felszelt kenyér egy életre megfekszi a gyomrukat. Olyan ez a vacsora, mintha egy körúti étteremben volna az ember. Lorilleux-né körbejárt, lehajtott fejjel, hogy ne kelljen meglátnia a virágokat, alattomban megtapogatta a nagy abroszt, kínozta a gondolat, hogy talán azt is újonnan vették.

- Készen vagyunk! - kiáltotta Gervaise, amikor visszajött. Mosolygott, karja mezítelen volt, halántékán elszabadult pár szőke hajfürt.

A vendégek türelmetlenül topogtak az asztal körül. Mindannyian éhesek voltak, bosszúsan ásítoztak.

- Ha a házigazda megérkezik, kezdhetjük is - folytatta a mosónő.

- Na hiszen! - jegyezte meg Lorilleux-né. - Addig éppen jéggé fagy a leves... Coupeau mindenütt ottragad. Nem lett volna szabad hagyni, hogy elkódorogjon.

Fél hétre járt. Félő volt, hogy minden elfő, a lúd meg kiszárad. Gervaise-nek lógott az orra; azt mondta, valaki szétnézhetne a környékbeli kocsmákban, hátha felfedezi Coupeau-t. S hogy Goujet ajánlkozott, kijelentette, ő is vele megy. Virginie nyugtalankodott a férje miatt, s így ő is csatlakozott hozzájuk. Hajadonfőtt mentek egymás mellett, elfoglalva az egész járdát. Az ünneplőruhás kovácsba balról Gervaise karolt bele, jobbról Virginie; ő most a kétfülű kosár, mondta Goujet: ezen úgy felvidultak, hogy meg kellett állniuk, dőltek nevettükben. Meglátták magukat a hentes kirakatában, s még hangosabban kacagtak. A talpig feketébe öltözött kovács mellett a két nő úgy festett, mint két tarka kokott, a varrónő rózsaszín csokrétás muszlinruhát viselt, a mosónő meg rövid ujjú kékbabos fehér vászonruhában volt, nyakában szürke sállal. Az emberek utánuk fordultak, hogy olyan vidáman, frissen, kimosdva vonulnak végig a hétköznapi utcán, bele-beleütközve a tömegbe, mely ezen az enyhe júniusi estén ellepte a Halárusok utcáját. De hamarosan felhagytak a tréfálkozással. Megálltak a kocsmák ajtajában, bedugták a fejüket, szétnéztek a söntésekben. Csak nem ment el ez a marha Coupeau a Diadalívig egy kis pálinkáért? Már egészen fönn jártak az utca végén, s közben benéztek az összes „finomabb” helyekre: a szilvapálinkájáról híres Kis Fokhagymásba, Baquet mamához, aki nyolc sou-ért mérte az orléans-it, a Pillangóba, a „nehéz fiúk”, a kocsis urak törzskocsmájába. Coupeau-nak se híre, se pora. Ahogy mentek tovább a körút felé, s a sarkon elhaladtak François vendéglője előtt, Gervaise halkan felsikoltott.

- Mi történt? - kérdezte Goujet.

A mosónő ajkáról lefagyott a mosoly. Elfehéredett s olyan izgatott lett, hogy a lába rogyadozott. Virginie rögtön felfogta, mi történt, megpillantva François-nál Lantier-t, aki nyugodtan vacsorázott egy asztalnál. A két nő magával húzta a kovácsot.

- Megbicsaklott a lábam - mondta Gervaise, hogy megjött a szava.

Végre felfedezték Coupeau-t és Poissont az utca legvégén, Colombe apó Patkányfogójában. Egy csomó ember között álldogáltak. Coupeau szürke zubbonyban volt, dühösen hadonászott, öklével a pultot verte; Poisson ma szabadnapos volt, kopott, gesztenyeszín felöltő feszült a testén, fakó arccal, némán hallgatta Coupeau-t, kecskeszakállát és vörös bajuszát borzolgatva. Goujet a járda szélén hagyta a nőket, s megérintette a bádogos vállát. Amikor azonban ez észrevette a kívül álldogáló Gervaise-t és Virginie-t, dühbe gurult. Ki küldte a nyakára ezeket a némbereket? Már a szoknyásoktól sincsen nyugta! Nem megy sehova, egyék meg, amit kotyvasztottak. Goujet, hogy kibékítse, elfogadta a meghívását egy kis itókára; de amaz még jó öt percig nem mozdult el a pulttól, nyilván hogy bosszantsa őket. Amikor végre kiment, nekitámadt a feleségének:

- Ezt nem tűröm... Ott ülök, ahol dolgom van, megértetted?

Az asszony nem válaszolt. Egész testében remegett. Nyilván Lantier-ról beszélhetett Virginie-vel, mert az előretaszigálta férjét és Goujet-t, mondván, hogy menjenek előttük. A két asszony közrefogta a bádogost, hogy lekössék a figyelmét, és ne vegyen észre semmit. Coupeau éppen csak kapatos volt, inkább az ordítozástól vadult meg, mint az italtól. Látván, hogy az asszonyok a bal oldali járdán akarnak maradni, csak azért is félretaszította őket, és átment a túlsó oldalra. Azok ijedten futottak utána, s megpróbálták elterelni a figyelmét François ajtajáról. Coupeau azonban tudhatta, hogy Lantier ott bent tartózkodik, Gervaise elhűlve hallotta, hogy azt dörmögi:

- Van itt egy régebbi barátocskánk, ugye, galambom? Ne hidd, hogy a fejemre ejtettek!... Csak rajtakapjalak egyszer, hogy erre lófringálsz és odakacsingatsz!

Ocsmányul szitkozódott. Nem is őt hajszolja Gervaise ilyen izgatottan, kikent-kifent pofával, hanem a régi macáját kerülgeti. Aztán váratlanul dühbe gurult, s durván kifakadt Lantier ellen. Az a csirkefogó! Az az aljas gazember! De egyikük most itt marad az utcán, megnyúzva, mint egy nyúl! Lantier látszólag semmit sem hallott mindebből, nyugodtan ette vacsoráját: borjúhúst sóskamártással. Csődület támadt. Virginie-nek végül sikerült elvezetnie onnét Coupeau-t, aki nyomban lecsillapodott, mihelyt befordultak a sarkon. Bizony, a megérkezés nem volt olyan vidám, mint az elindulásuk.

A vendégek megnyúlt arccal ténferegtek az asztal körül. A bádogos kezet fogott a férfiakkal, a nők előtt büszkén kihúzta magát. Gervaise elfogódottan, halkan beszélt, leültette a vendégeket a helyükre. Csak ekkor vette észre, hogy Goujet-né távolmaradása miatt Lorilleux-né mellett üresen maradt egy hely.

- Tizenhárman vagyunk - mondta felindulva, mert ezt a körülményt is balszerencséjének rovására írta; egy idő óta üldözte a balszerencse.

A hölgyek már elfoglalták helyüket, de most nyugtalanul, bosszús arccal keltek fel ismét. Putois-né felajánlotta, hogy elmegy, mert az ilyesmi nem tréfadolog, különben sem tudna egy falást sem enni, minden harapás csak ártalmára lenne. Boche vigyorgott: inkább tizenhárom, mint tizennégy! Több jut egynek.

- Megálljunk csak! - szólt Gervaise. - Mindjárt megoldódik a dolog.

Kiment az utcára, s behívta Bru apót, aki éppen arra tartott. Az agg munkás belépett, görnyedten, mereven, szótlanul.

- Üljön le, jóember - mondta a mosónő. - Velünk tart, ugye?

Az csak rábólintott. Miért ne? Neki édes mindegy.

- Akár ő, akár más - folytatta Gervaise halkabban. - Úgysem sokszor eszik nagy kanállal. Legalább ez egyszer még megtöltheti a gyomrát... Most már nyugodtan tömhetjük mi is a hasunkat.

Goujet-nak könnybe lábadt a szeme a meghatottságtól. A többiek is megszánták az öreget, helyeseltek, mondván, hogy ez szerencsét hoz mindnyájukra. Lorilleux-né azonban szemmel láthatóan nem nagyon örült az öregember szomszédságának; arrább húzódott, fitymálva nézegette eldurvult kezét, kifakult, foszladozó zubbonyát. Bru apó lehorgasztott fejjel ült ott, különösen az asztalkendővel volt megakadva, mely a tányérján feküdt. Végül is elvette onnét, s óvatosan az asztal szélére helyezte; eszébe se jutott, hogy az ölébe tegye.

Végre Gervaise behozta a levest, a vendégek már kanalukért nyúltak, amikor Virginie megjegyezte, hogy Coupeau megint eltűnt. Talán visszaszökött Colombe apóhoz. A társaság felzúdult. Ha elment, elment, nem fognak utána futni, maradjon az utcán, ha nem éhes. A kanalak már a tányérok fenekét kaparták, amikor megjelent Coupeau két cserép virággal; egyik hóna alatt violát, a másik alatt nebáncsvirágot hozott. Az asztalnál ülők megtapsolták, ő pedig a cserepeket egy világfi mozdulatával tette Gervaise pohara mellé jobb és bal felől; aztán odahajolt a feleségéhez, és megcsókolta:

- Megfeledkeztem rólad, tubicám... Sebaj, ilyen nagy napon, mint a mai, mégiscsak szeretjük egymást.

- Coupeau úr nagyon rendes ma este - súgta oda Clémence Boche-nak. - Úgy látszik, csak annyit ivott, amennyi használ a kedvességének.

A házigazda figyelmessége helyreállította a vidámságot, mely megromlott egy pillanatra. Gervaise is megnyugodott, arca ismét csupa mosoly lett. A vendégek megették a levest. Utána körbejártak az üvegek. Megitták az első pohár bort, négy ujjnyit, tisztán, hogy meglocsolják a levestésztát. A szomszéd szobából áthallatszott a gyerekzsivaj. Étienne, Nana, Pauline és a kis Victor Fauconnier voltak ott. A felnőttek úgy határoztak, hogy négyüknek külön terítenek, de a lelkükre kötötték, hogy viselkedjenek jól. A kancsal Augustine a tűzhelyekre vigyázott, s csak úgy az öléből falatozott.

- Mama! Mama! - kiáltott fel hirtelen Nana. - Augustine a libás tepsibe mártogatja a kenyerét!

A mosónő odaszaladt, s rajtakapta a kancsalt, hogy tömi magába a forró libazsíros kenyeret, s majd elégeti a száját. Képen legyintette a pokolravalót, aki nem átallotta letagadni a mártogatást.

A húsleves után megjelent a borjúragu, salátástálban, mert a házban nem akadt elég nagy sültestál; a vendégek arca széles mosolyra húzódott.

- Jön a vastagja - nyilatkozott Poisson, aki csak ritkán szólalt meg.

Fél nyolc volt. Becsukták a boltajtót, hogy a szomszédok ne kíváncsiskodjanak be; különösképpen a szemközti órás meresztgette nagyon a szemét, s olyan mohón bámulta őket, hogy valósággal kinézte a szájukból a falatot. A kirakat elé akasztott függönyökön át beszűrődő, egyenletes fehér, árnyéktalan világosságban fürdött az asztal, a szép rendben sorakozó terítékek, a papírgalléros virágcserepek; ebben a halvány megvilágításban, a finom esti homályban

nagyon előkelőnek tetszett a vacsorázó társaság. Virginie találta meg a helyes kifejezést, amint körülnézett e selyemmel bélelt, zárt helyiségben, és kijelentette, hogy „bájos”. Ha szekér dübörgött végig az utcán, az asztalon összekoccantak a poharak, s ilyenkor a nők ugyanolyan hangosan kiabáltak, mint a férfiak. Egyébként nem sokat beszéltek, illedelmesen viselkedtek, kölcsönösen udvariaskodtak egymással. Csak Coupeau volt zubbonyban, azzal, hogy barátok közt ne feszélyezze magát az ember, és különben is, munkáson díszruha a zubbony. Az erősen fűzött hölgyek hajfürtjein zsírosan fénylett a pomádé; az urak távol ültek az asztaltól, mellüket kidüllesztették, könyöküket széttartották, hogy be ne pecsétezzék ünneplőjüket.

Hej, a rézangyalát! Derekasan nekiláttak annak a ragunak! Nem szaporították a szót, de annál buzgóbban tömték magukat. A salátástál tartalma jócskán megcsappant, a kanál szinte megállt a finom, sárga, sűrű mártásban, mely úgy reszketett, mint a kocsonya; kihalászták a hús-darabokat, de volt is mit halászni; kézről kézre járt a tál, az arcok fölébe hajoltak, a kezek gombára vadásztak. Hátuk mögött a falnál sorakozó nagy kenyerek tüneményes gyorsasággal fogytak. A poharak feneke közben-közben hangosan koppant az asztalon. A mártás sós volt egy kicsit, négy üveg borral kellett leöblögetni azt az átkozott ragut, mely úgy lecsúszott, mint a tejföl, most meg úgy égeti az ember belét, mint a gyehenna tüze. Ki sem szuszoghatták magukat, s már megérkezett a sertéskaraj, kerek burgonyaszeletekkel körítve, egy gőzölgő mély tálban. Felkiáltottak. A szentségit! Ezt jól kisütötték! Ezt mindenki szereti. Egyszeriben megjött az étvágyuk; sanda pillantásokkal kísérték a tálat, kenyerükbe törölgetve késüket, hogy egy percet se késsenek. Aztán, hogy vettek belőle, könyökükkel bökdösték egymást, teli szájjal társalogtak. Ez már döfi! Micsoda sertéskaraj! Finom és tápláló, szinte érzi az ember, hogy olvad szét a gyomrában, és folyik le a lábába. De fölséges ez a burgonya is! Kivált, hogy nincs elsózva. Most meg a burgonya miatt locsolgatták percenként a torkukat. Megint fel-bontottak négy üveget. A tányérokat olyan tisztára törölgették, hogy a szalonnás borsóhoz nem is kellett tányért váltani. A főzelékfélével könnyen elbánnak! Két pofára ették, s közben tréfálkoztak. Ez csak afféle ínycsiklandozó, asszonyoknak való csemege. Legtöbbet ér benne a jól megpirított szalonna, melynek olyan szaga van, mint a ló patájáé, ha megpörkölődik. Erre elég volt két üveg bor is.

- Mama! Mama! - kiáltotta egyszerre Nana. - Augustine a tányéromba nyúlkál.

- Bánom is én! Kenj le neki egyet! - válaszolta Gervaise, s nyelte a borsót.

A szomszéd szobában, a gyerekasztalnál, Nana játszotta a háziasszonyt. Ő Victor mellé ült, Étienne-t meg a kis Pauline mellé ültette; kiránduláson levő házaspárokat játszottak. Nana eleinte roppant előzékenyen szolgálta ki vendégeit, olyan lekötelezőn mosolygott rájuk, mint egy felnőtt; a sült szalonnának azonban nem bírt ellenállni: mindet magának tartotta. A kancsal Augustine állandóan ott őgyelgett a gyerekek körül, s azon a címen, hogy majd ő újra elosztja a szalonnát, mélyen belemarkolt a tálba. Nana dühösen beleharapott a kezébe.

- Na megállj! - mormogta Augustine. - Megmondom anyádnak, hogy a ragu után meg akartad csókoltatni magad Victorral.

De mindjárt szent volt a béke, amikor Gervaise és Coupeau mama kiment a libáért. A nagy asztal körül, székükön hátradőlve, nehezen szuszogtak a vendégek. A férfiak kigombolták mellényüket, a nők arcukat törölgették szalvétával. Rövid pihenőt tartottak az evésben, csak egypáran őrölték, oda sem figyelve, folyton mozgó állkapcsukkal a kenyeret. A többiek hagyták, hadd ülepedjék a gyomrukban a sok étel, várakoztak. Lassan besötétedett; piszkos, hamuszürke napvilág sűrűsödött meg a függönyök mögött. Augustine egy-egy lámpát állított az asztal két végére, s az erős fényben rögtön szemet szúrt a rendetlen asztal, a zsíros tányérok

és villák, a borpecsétes, összemorzsált terítő. Majd megfulladtak az erős ételszagtól. Az orrok - ahogy felcsapott egy-egy forróbb pára - a konyha felé szimatoltak.

- Segíthetünk egy kicsit? - kiáltott ki Virginie.

Otthagyta a székét, átment a szomszéd szobába. A nők sorra követték. Körülállták a tepsit, mély érdeklődéssel figyelték Gervaise-t és Coupeau mamát, akik a libával vesződtek. Aztán nagy zajongás támadt, melyből tisztán kihallatszott az örömükben ugrándozó gyerekek üdvrivalgása. Diadalmenetben vonultak be a boltba: Gervaise vitte a ludat, kifeszített karral, arca verejtékben úszott, szája széles mosolyra húzódott; az asszonyok szintén mosolyogva követték, leghátul meg, szemét elkerekítve, Nana pipiskedett, hogy lásson is valamit. És aztán a lúd ott feküdt az asztalon, hatalmasan, aranyosbarnán, zsírtól fénylőn; a vendégek nem estek neki azonnal. Az elképedés, a tisztelettudó bámulat szavukat vette, szemük összevillant, fejükkel egymás felé böktek. Fékomadta libakisasszonya! Micsoda combok, micsoda hasinkó!

- No, ez se a meszet csipegette a falról, hogy így meghízott! - jegyezte meg Boche.

Aztán részletesen elmondták, amit a jószágról tudni kellett. Gervaise beszámolt a vásárlásról: ez volt a legszebb állat a Halárusnegyed baromfipiacán; tizenkét és fél fontot nyomott a szenesek mérlegén; egy véka szén ment rá a sütésre, három szilke zsír sült ki belőle. Virginie közbevágott, és eldicsekedett, hogy ő látta még nyersen: szinte kedve támadt beleharapni, olyan finom és fehér volt a bőre, mint egy szőke szépségnek. A férfiak ajkán szemtelen, mohó nevetés duzzadt. Lorilleux úr és becses neje azonban felhúzták az orrukat, csak hápogtak, amikor a Bumli asztalán meglátták ezt a hatalmas libát.

- Na de lássunk hozzá, mert így egészben mégsem ehetjük meg - mondta végül a mosónő. - Ki vágja fel?... Nem, nem, én nem! Nagyon nagy, félek hozzányúlni.

Coupeau ajánlkozott. Megy az, mint a karikacsapás! Meg kell markolni az egyes részeket és húzni, a darabjai attól még ehetők maradnak. A társaság azonban felhördült, erővel kellett kivenniük a kést a bádogos markából; ha ő vágja fel, olyan lesz a tál, mint egy mészárszék. Egy darabig tanakodtak, hogy a férfiak közül ki is lenne arra való. Végül megszólalt Lerat-né, s kedveskedve fuvolázta:

- Tudják, Poisson úrra... minden bizonnyal, Poisson úrra...

S hogy a társaság értetlenül nézett rá, még hízelgőbb hangsúllyal fűzte hozzá:

- Igenis, Poisson úrra kell bízni, az ő mestersége a fegyverforgatás.

És átnyújtotta a rendőrnek a konyhakést, melyet a kezében tartott. A vendégsereg megkönnyebbülten és helyeslőn nevetett. Poisson katonás merevséggel biccentett, s maga elé húzta a libát. Szomszédjai, Gervaise és Boche-né arrább húzódtak, hogy könyökével szabadon mozoghasson. Óvatosan, széles, szertartásos mozdulatokkal szeletelte a libát, szemét úgy szögezte rá, mintha a tálhoz akarná szegezni. Amint a kését a csontok közé döfte, s tompa reccsenés hallatszott, Lorilleux-n erőt vett a honfiúi lelkesedés. Felkiáltott:

- Hej, ha ez egy kozák volna!

- Poisson úr kozákokkal is verekedett? - tudakolta Boche-né.

- Azokkal nem, csak beduinokkal - válaszolta a rendőr, s lemetszett egy szárnyat. - Kozákok már nincsenek.

Mély csend támadt. A fejek előrenyúltak, a tekintetek a késre tapadtak. Poisson látványossággal is szolgált. Egy végső vágás, és az állat hátulsó része levált, s farával felfelé megállt a tányéron, mint egy püspöksüveg. Kitört a lelkesedés. Hiába, a katonaviselt emberre mindig

lehet számítani a jó társaságban! A liba hátsó fertályának tátongó nyílásán át bugyogott a zsíros lé. Boche megeresztett egy tréfát:

- Befizetnék rá - dörmögte -, hogy így pössentsenek a számba.

- Pfuj, de disznó! - szörnyülködtek az asszonyok. - Hogy lehet ilyen disznó valaki!

- Sosem láttam még ilyen undorító alakot! - háborgott Boche-né, a többieknél is dühösebben. - Fogd be a szád, annyit mondok! De csak azért járatja ám a száját, hogy mindent maga faljon fel!

Clémence a nagy zajongásban állhatatosan ismételte:

- Poisson úr, ide hallgasson, Poisson úr... A püspökfalatot nekem adja, ugye?

- Kedvesem, a püspökfalat csakis magát illeti - jegyezte meg Lerat-né sokat sejtető mosollyal.

Közben befejeződött a liba felszeletelése. A rendőr pár percig hagyta, hogy kigyönyörködjék magukat a püspökfalatban, aztán feldarabolta a libát, és a részeket a tányér szélére rakta, szép sorjában. Nekiláthattak. A hölgyek azonban kezdték kikapcsolgatni a ruhájukat, a hőségre panaszkodva. Coupeau felkiáltott, hogy végtére is maguk között vannak, s ő fütyül a szomszédokra; azzal sarkig tárta az utcai ajtót, s az eszem-iszom most már a járművek zörgése és a járókelők lármája közben folytatódott. S hogy az állkapcsok pihentek egy kicsit, és a gyomrok is kitágultak, megint elkezdhették az evést; vadul nekiestek a libának. Attól, hogy várakozott s nézte a szeletelést - tréfált a mindig mókázó Boche -, a lábába ment a ragu és a karaj.

Itt aztán volt mibe szúrni a villát! A társaságban senki sem emlékezett, hogy életében valaha is ilyen istentelenül megtömte volna a bendőjét. Gervaise széttette a két könyökét, elterpeszkedett, mohón falta a mellehúsát, szót sem szólva, nehogy egyetlen harapással is lemaradjon; csak Goujet előtt restelkedett egy cseppet, bosszantotta, hogy úgy eszik, mint egy torkoskodó macska. Egyébként Goujet látván, hogy Gervaise egészen kipirul a táplálkozástól - maga is derekasan nekifogott. Hiszen falánkságában is oly kedves és jószívű volt az asszony! Nem szólt ugyan egy szót sem, de abba-abbahagyta az evést, hogy gondját viselje Bru apónak, s egy-egy jobb falatot csempésszen a tányérjára. Megható látvány volt, ahogy ez a falánk teremtés egy-egy szárnyvéget megvont magától, hogy az öregnek adja, aki láthatólag nem volt nagy ínyenc, s csak nyelte az ételt lehorgasztott fejjel, belekábulva ebbe a tenger zabálásba, hiszen már a kenyér ízétől is elszokott a nyeldeklője. Lorilleux-ék a sültön töltötték ki a mérgüket; három napra valót szedtek a begyükbe, legszívesebben behabzsolták volna a tálat, az asztalt, az egész boltot is, csak hogy a Bumlit tönkreegyék. Az asszonyok mind a csontosából akartak, merthogy a nőknek az dukál. Lerat-né Boche-né, Putois-né a csontokat szopogatták, Coupeau mama odavolt a nyakáért, marcangolta róla a húst két árva fogával. Virginie a jó ropogósra sütött bőrt szerette, s ezért minden vendég udvariasan neki adta a bőrt; a végén már Poisson rosszalló pillantásokat vetett feleségére, s rászólt, hogy hagyja abba, eleget evett; egyszer már úgyis két hétig nyomta az ágyat felpuffadt hassal, mert a kelleténél több libasültet evett. Coupeau azonban megmérgelődött, és egy combot rakva Virginie tányérjára, kifakadt; lárifári! ha azt le nem rágja, meg sem érdemli az asszony nevet. Ártott meg már liba valakinek? Épp ellenkezőleg, a liba meggyógyítja még a lépfenét is. Kenyér nélkül is lehet ropogtatni, csemegének. Ő, ha kivilágos kivirradtig falná, akkor se lenne tőle rosszul. És a szájába gyömöszölt egy egész combot, csak azért is. Clémence ezalatt a püspökfalattal győzködött, jóízűen csámcsogva szopogatta, s csak úgy görnyedt a székén nevettében, mert Boche malacságokat sugdosott a fülébe. Az istenit neki, de jót zabáltak! Ha lúd, legyen kövér, no nem? Úgyis ritkán jut az ember ilyen jó kajához, nagy marha volna, ha nem tömné degeszre magát. Szemlátomást dagadt a pocakjuk, ahogy gyűrték magukba az ennivalót. A nők hasa felpuffadt. Majd kipukkadtak, ördögadta haspókjai! Tátott szájuk, zsírtól csöpögő

álluk olyan volt, mintha a hátsó fertályuk lett volna; vörös képük: mint a jólétben dúskáló pohos polgár kövér ülepe.

Hát még a bor, kedves atyámfiai! A bor úgy csobogott az asztal körül, mint a Szajna vize. Patakokban ömlött, mint szomjas földre az eső. Coupeau magasról csorgatta alá, hadd lássa, hogyan habzik a vörös nedű; amint kiürült egy üveg, tréfásan lefelé fordította, s nyomkodni kezdte a nyakát, mint az asszonyok a tehén tőgyét. Ennek a flaskónak is a nyakára hágtak! A bolt sarkában halomba gyűltek a kivégzett fiaskók, s erre az üvegtemetőre szórták rá az abroszról lesöpört hulladékot is. Putois-né vizet kért, de a méltatlankodó bádogos összeszedte és kivitte a vizeskancsókat. Tisztességes ember mióta iszik vizet? Azt akarja, hogy béka kuruttyoljon a hasában? Egyből kiürítették poharaikat, úgy kortyogott torkukban az ital, mint ereszcsatornában felhőszakadáskor az esővíz. Úgy ám! De most csigereső hullott. Eleinte olyan íze volt, mint a dohos hordónak, de mire megszokták, már mogyoróillatot éreztek rajta. Hej, az istenfáját! Mondhatnak a jezsuiták, amit akarnak, a hegy leve mégiscsak okos csinálmány. A társaság nevetett, zajosan helyeselt; hiába no! munkásember nem lehet meg bor nélkül, Noé atyánk is bádogosok, szabók és kovácsok kedvéért ültette a vesszejét. A bor felüdít, lemossa a munka porát, még a munkakerülők gyomrát is kellemesen bizsergeti; ha meg bedűt a bitang, csuhaj! a király a komám, Párizs a tanyám! A kizsigerelt, ágrólszakadt, burzsujtól megvetett munkásnak amúgy sincs sok öröme az életben! És még akad, aki sajnálja tőle, hogy hébe-hóba felönt a garatra, mert rózsaszínben akarja látni a világot! Ugye, hogy nem cserélnének most a császárral sem? Lehet, hogy a császár is felöntött a garatra, de akkor se cserélnének vele. Rajta hát! Lám, ki rúg be istenesebben, kinek lesz jobb kedve! Ott egye meg a fene az arisztideket, ahol vannak! Coupeau a pokol fenekére kívánta az egész bagázst. Dicsérte a „klassz nőket”, a zsebére csapott, melyben csak három árva sou csörgött, de ő akkorát kacagott, mint akinél zsákkal áll a pénz. Még Goujet-nak, a mindig józan Goujet-nak is keresztbe állt a szeme. Boche szeme pedig egészen kicsire húzódott, Lorilleux-é fakóra vált, Poisson meg, a cserzett arcú, leszerelt katona, mind elszántabb pillantásokat lövellt. Tökéletesen eláztak. A nők is be voltak állítva, no nem nagyon, éppen csak hogy becsiccsentettek, orcájukat pirosra színezte a bor, s nagy kedvük támadt vetkőződni. Le is vetették mellkendőjüket; csak Clémence lépte át az illendőség határát. Gervaise-nek egyszerre eszébe jutott a hat palack finom bor; elfelejtette feladni a lúdhoz; előhozta, teletöltötték a poharakat. Akkor felállt Poisson, s poharát magasra emelve, megszólalt:

- Ürítem poharam a háziasszony egészségére.

Az egész társaság felkelt, nagy széktologatással, a karok kinyúltak, a poharak összekoccantak, nagy hangzavar támadt.

- Éljen ötven évig! - rikkantotta Virginie.

- Nem, nem - szabadkozott Gervaise meghatottan mosolyogva -, az nagyon sok lenne. Egyszer eljön az ideje, hogy az ember már földbe kívánkozik.

A sarkig tárt ajtón át a szomszédság is bekandikált, s élvezte a murit. A járókelők megálltak a járdára vetődő széles fénykévében, s jólesőn nevettek, látva a jóízűn falatozó társaságot. A kocsisok lehajoltak a bakról, bekíváncsiskodtak, s gebéiket megcsapkodva bekurjantották: „Nekem nem fizettek, hé?... Hahó, vastag mama, hozom a bábát!...” A liba szaga szétáradt, és jókedvre derítette az egész utcát; a szemközti járdán a fűszeressegédek úgy érezték, mintha ők is ennének a pecsenyéből; a gyümölcsös kofa és a pacalos asszony minduntalan kiálltak a boltjuk elé, szimatolgattak, szájuk szélét nyalogatták. Az utca pukkadásig jóllakott. Cudorgené és lánya, a szomszéd ernyőkészítők, kik sosem mutatkoztak, egymás mögött haladtak át az utcán, oldalvást sandítva, olyan vörös arccal, mintha most hagyták volna abba a palacsinta-

sütést. A munkaasztala mellett ülő kis órásnak nem volt türelme tovább dolgozni, addig-addig számlálta az elfogyasztott litereket, hogy belekábult, s most izgatottan tett-vett a vidám kakukkórák között. - Hadd füstölögjenek a szomszédok! - üvöltözte Coupeau. - Miért rejtőzzenek el? A nekivadult társaság már nem restelkedett a nyilvános vacsorázás miatt; sőt, hízelgett hiúságuknak és feltüzelte őket, hogy az utca népe összecsődült, s csorog a nyála, míg őket bámulja; legszívesebben kidöntötték volna a kirakatot, hogy az utcára tolják az asztalt, s ott fogyasszák el a csemegét a bámészkodók orra előtt, az utca zajában. Talán csak nem undorodik tőlük valaki? Akkor meg minek zárkózzanak be, mint az önző emberek? Coupeau, meglátva, hogy a kis órás odaát akkorákat köpdös, mint egy-egy félfrankos, feléje emelte a borosüveget, s hogy a másik beleegyezően bólintott, átvitte neki az üveget s poharat is hozzá. Kezdtek összemelegedni az utca népével. Rákoccintottak boldogra-boldogtalanra. Ha arra vetődött valami kedélyes cimbora, behívták. A mulatozás terjedt, mind nagyobb hullámokat vetett, már az egész Aranycsepp-negyedben beszélték, hogy Coupeau-éknál tivornyáznak, csámcsogott mindenki ebben a boszorkányszombatban.

Vigouroux-né, a szenesasszony, pár perce fel s alá sétálgatott a bolt előtt.

- Hé, Vigouroux-né! Vigouroux-né! - bömbölte a társaság.

Az asszony belépett, bárgyún vigyorogva, kicsípve, vastag derekán majd kipattant a fűző. A férfiak szerették csipkedni, mert akárhol csípték is meg, sosem értek csontot. Boche maga mellé ültette, és suttyomban mindjárt meg is fogdosta a térdét az asztal alatt. Az asszony hozzá volt már szokva az efféléhez, mert nyugodtan kortyolgatta borát, s elmesélte, hogy a szomszédok az ablakokba gyűltek, s a lakók már morognak.

- Na és? Ez ránk tartozik - jegyezte meg Boche. - Mi volnánk a házmesterek, vagy mi a fene! Mi felelünk a ház nyugalmáért... Csak jöjjenek nyekeregni, majd megkapják a magukét.

A hátsó szobában Nana és Augustine összemarakodtak, mindegyik maga akarta kimártogatni a tepsit, mely már negyedórája ide-oda szánkázott a szoba padlóján, vad csörömpöléssel. Nana ezután a kis Victort vette kezelésbe, akinek libacsont akadt a torkán; a gigáját nyomkodta, s nagy darab cukrokat nyeletett vele, gyógyszerül. De közben állandóan szemmel tartotta a nagyok asztalát. Minduntalan beszaladt borért, kenyérért, húsért Étienne-nek meg Pauline-nak.

- Nesze! Fulladj meg! - rivallt rá az anyja. - Hagyj már békén!

A gyerekek torkig voltak már, de még egyre tömték magukat, s közben csörömpöltek villájukkal, hogy nagyobb legyen a ribillió.

Bru apó és Coupeau mama beszélgetni kezdtek a fültépő ricsajban. Az öregember a sok étel-ital után is sápadt maradt; fiairól mesélt, akik elestek a krími hadjáratban. Ó, ha a fiúk élnének, ma a feje se fájna! Coupeau mama előbbre hajolt, és nehezen forgó nyelvvel mondta:

- Hagyja csak, annyi baj van a gyerekekkel! Azt gondolná, hogy én boldog vagyok itt, ugye? Pedig sokat sírok ám!... Nem, ne hiányolja a gyerekeit.

Bru apó bólogatott.

- Nem kell senkinek a munkám - motyogta. - Megöregedtem. Ha belépek egy műhelybe, a fiatalok csúfolnak, azt kérdik, nem én voltam-e IV. Henrik csizmapucolója... Tavaly még megkerestem a másfél frank napszámot hídmázolással; egész nap hanyatt kellett feküdni, alattam a folyó. Azóta köhögök... Most aztán nincs tovább, mindenünnen kikoptam.

Nézte elkérgesedett, öreg kezét, és így folytatta:

- Nem csoda, hisz nem veszik már semmi hasznomat. Igazuk van, én is csak így tennék a helyükben... Tudja, az a baj, hogy még élek. Igen, ez öreg hiba. Aki nem bírja a munkát, feküdjön le és dögöljön meg.

- Igazán nem értem - szólt közbe Lorilleux, aki odafigyelt -, hogy a kormány miért nem segít a munka rokkantjain... A múltkor azt olvastam az újságban...

Poisson azonban kötelességének érezte, hogy védelmére keljen a kormánynak.

- A munkás nem katona - jelentette ki. - Az invalidusok palotája a katonáké... Ne kívánjunk lehetetlent.

Felszolgálták a csemegét. Középütt szavojai torta díszelgett, templom formára öntve, dinnye-gerezd-kupolával; a kupolába műrózsa volt tűzve, mellette ezüstpapír-pillangó lebegtette szárnyát egy szál drót végén.

A virág kelyhében két csepp mézga utánozta a harmatot. Balra, egy mély tálban túró úszott; jobbra, egy másikban nagyszemű eper púposodott halomban. De maradt még saláta is, nagy levelű római saláta, olajosan.

- Tessék, tessék, Boche-né - unszolta kedvesen Gervaise -, vegyen még egy kis salátát. Tudom, ez a kedvence.

- Nem, köszönöm, nem kérek. Torkig vagyok már - szabadkozott a házmesterné.

Erre a mosónő Virginie-hez fordult, aki ujját szájába dugva mutatta, hogy szinte már meg tudná tapogatni az ételt.

- Igazán, úgy tele vagyok - mormogta. - Nincs több hely. Egy falat se csúszik le.

- Nos, hát erőltesse egy kicsit - mosolygott rá Gervaise. - Tudja, nincsen olyan rakott szekér... A salátához étvágy se kell... Csak nem hagyja, hogy kárba vesszen a római saláta?

- Majd megeszik holnap forrázva - szólt bele Lerat-né. - Úgy jobb.

Az asszonyok már alig pihegtek. Sajnálkozva nézték a salátástálat. Clémence elmesélte, hogy egyszer három fej zsázsát falt fel egy ebédhez, Putois-né még rajta is túltett, mert ő meg tisztítatlanul szokta enni a római salátát: úgy ropogtatja el nyersen, megsózva. Legszívesebben salátán éltek volna, azt ettek volna reggel, délben, este. S míg így beszélgettek, lassacskán ki is ürült a tál.

- Én akár négykézlábra ereszkednék a réten - mondta a házmesterné teli szájjal.

A csemegét vigyorogva fogadták. Ez már csak ráadás! Kissé megkésve érkezett ugyan, de oda se neki, majd ők pártfogásba veszik. Ha kipukkadnak, se hagyják, hogy holmi eper meg torta kifogjon rajtuk. Különben se ég a ház, van idejük bőven, ráérnek reggelig. S hogy úgyis ráértek, mindjárt teleszedték a tányérjukat eperrel és túróval. A férfiak pipára gyújtottak, s hogy a palackozott bor elfogyott, visszatértek a literes üvegekhez, ittak, pöfékeltek. Biztatták Gervaise-t, hogy nyomban szeletelje fel a tortát. Poisson felállt, s a rózsát gavallérosan átnyújtotta a háziasszonynak, a társaság megtapsolta. Gervaise-nek a bal mellére kellett tűznie a virágot, a szíve fölé. A pillangó minden mozdulatára meglebbentette a szárnyát.

- Nicsak! - kiáltott fel Lorilleux, ki váratlan felfedezést tett -, hiszen mi a maguk munkaasztalán vacsorázunk! Na, ezen se folyt még ilyen serény munka!

Ez a csípős megjegyzés nagy sikert aratott. Záporoztak az elmésnél elmésebb mondások; Clémence minden kanál epernél elmondta, hogy most nyomja a vasat; Lerat-né szerint a túrón érzik a keményítő; Lorilleux-né azt morogta a foga között, hogy ezek is jól csinálják: azon a deszkán falják fel a pénzt, ahol olyan keservesen megdolgoztak érte. Összevissza kiabált, nevetgélt mindenki.

De felmordult egy mély hang, erre mindnyájan elhallgattak. Boche, hasát előretolva, lomhán feltápászkodott, s rázendített a *Szerelem vulkánja avagy a Hódító baka* című szerzeményre:

Mordályos az én nevem, a klassz nőket szeretem...

Az első szakasz viharos tapsot kapott. Helyes, helyes, énekelni fognak! Mindenki leteszi a garast. Ez a legjobb mulatság. Ki az asztalra könyökölt, ki hátradőlt a székén, a jó részeknél bólogattak, a refrénre mindig ittak egyet. Az a marha Boche nagy mestere volt a víg daloknak. Ahogy ujjait szétterpesztve, sapkáját a tarkójára tolva utánozta az újoncot, tán még a holtakat is megnevettette volna. A *Szerelem vulkánja* után tüstént belefogott a *Kergebirka báróné*-ba, mellyel a legnagyobb sikereit aratta. Ahogy a harmadik szakaszhoz ért, Clémence felé fordult, s meglassúdott hangon, kéjesen suttogta:

A bárónénál áll a bál,
Ropja a táncot négy nővére,
Tüzesen csillog négy szempár,
Legszebb közöttük a szőke.

A társaság elragadtatva kornyikálta a refrént. A férfiak sarkukkal verték ki a taktust. A nők ütemre pengették késükkel a poharukat. Torkuk szakadtából bömbölték:

A mindenit! Ki fizeti
A pálinkát a pi... a pi...
A mindenit! a pálinkát
A pi... a pi... a piásoknak?

A harsány énekszótól megrezdültek a bolt ablaküvegei, és meglebbentek a muszlinfüggönyök. Közben Virginie már kétszer is eltűnt, s visszatérve Gervaise füléhez hajolt, hogy halkan beszámoljon a tapasztaltakról. Amikor harmadszor tért vissza, odasúgta neki a nagy zenebona közben:

- Kedvesem, még mindig ott ül François-nál, s úgy tesz, mintha újságot olvasna... Valamit forgat a fejében, arra mérget veszek!

Lantier-ról beszélt. Azért ment ki annyiszor, hogy meglesse. Gervaise minden újabb hírre komorabb lett.

- Részeg? - kérdezte Virginie-től.

- Nem - válaszolta a nagy barna. - Színjózannak látszik. Épp ez nyugtalanít. Mert minek ül a kocsmában, ha józan?... Istenkém! Csak ne történjék semmi!

A mosónő nagyon nyugtalan lett, kérte, hogy hallgasson. Hirtelen mély csönd támadt. Putois-né állt most fel, s megmondta a dal címét: *Csáklyára!* A vendégsereg némán, áhítatosan függesztette rá a szemét; Poisson még a pipáját is az asztal szélére tette, hogy jobban tudjon figyelni. A fekete főkötős, sápadt arcú, sovány asszony büszke öntudattal állott, s bal öklét büszke elszántsággal előrelökve, öblös hangon énekelte:

Gaz haramiák
Rontanak reánk!
Üsd-vágd, nem apád!
Aprítsd a bestiát!
Töltést a mozsárba!
Rumot a pohárba!
Rabló, kalóz, martalóc ma itt
Az árbocra magasztaltatik.

Ennek a fele se tréfa, a kutyafáját! Szinte maga előtt látja az ember, amit énekel: Poisson, aki tengeren is járt már, bólingatva erősítette meg az egyes részletek helyességét. Mindenki érezte, hogy Putois-né lelkéből fakadt ez a dal. Coupeau előrehajolt s elmesélte, hogy Putois-né valamelyik este a Csibe utcában felpofozott négy férfit, akik ki akartak kezdeni vele.

Ezalatt Gervaise Coupeau mamával kávét szolgált fel, ámbár a vendégek még mindig a tortánál tartottak. Gervaise-t nem engedték leülni, azt kiáltozták, hogy most rajta a sor. Ő azonban szabadkozott, sápadt arccal, mint aki rosszul van; kérdezték is tőle, nem feküdte-e meg a liba a gyomrát. Ekkor erőtlen hangon, halkan elkezdte: *Ó, hadd álmodozzam!* Amint a refrénhez ért, s vágyódva szólongatta a szép ábrándokat hozó álmot, szeme félig lehunyódott, könnyes tekintete elveszett az éj sötétjében. Nyomban utána Poisson kurta fejbiccentéssel köszöntötte a hölgyeket, s rázendített a *Francia borok* című bordalra; csapnivalóan kántált; csak az utolsó, a hazafias szakasszal volt sikere, amikor ugyanis a nemzetiszínű lobogóhoz ért, magasra emelte poharát, meglengette, s tartalmát tátott torkába öntötte. Ezután románcok következtek; Boche-né barkarolát adott elő Velencéről s a gondolásokról, Lorilleux-né bolerója Sevilláról és Andalúzia leányairól szólt, Lorilleux pedig meg sem állt Arábiáig, Arábia illatszereit magasztalta, Fatmának, a táncosnőnek szerelmeit zengvén. A zsíros asztal körül, a jóllakott szuszogástól megsűrűsödött levegőben aranyos távolok fénylettek, elefántcsont nyakak sejlettek fel, ében hajzatok feketélltek, holdfényes csókokat kísért a halk gitárszó, s igazgyöngy és drágakő perdült ki a bajadérok léptei alól. A férfiak elbávultan szívták pipájukat, a nők önfeledten, kéjesen mosolyogtak, képzeletben mindnyájan odalent jártak most, és belélegezték a bódító illatokat. És amikor Clémence mély hangja turbékolni kezdte, hogy: *Rakjatok fészket*, ájuldoztak a gyönyörűségtől; a dal felidézte a vidéki tájat, a könnyű röptű madarakat, a táncot az árnyas lombok alatt, a mézes kelyhű virágokat, egyszóval mindazt, amit a vincennes-i erdőben lát az ember, ha hébe-hóba kiruccan egy kis nyúlpecsenyére. De mindjárt visszatért a jókedvük, ahogy Virginie elénekelte *Az én kupicám*-at; kezét csípőjére téve, karját könyökben behajlítva utánozta a markotányosnét; másik kezét meg úgy mozgatta a levegőben, mintha pálinkát töltögetne. A társaság ezután Coupeau mamát kezdte kérlelni, hogy énekelje el a *Kisegér*-t. Az öregasszony szabódott, égre-földre esküdözött, hogy ő nem tud efféle malacságokat. De aztán csak rákezdte öregesen reszkető, vékonyka hangján; ezerráncú arca, mozgékony egérszeme még jobban aláfestette a sikamlós részleteket, Lise kisasszony rémüldözéseit, aki az egeret megpillantva, felrántja szoknyáját.

A hasukat fogták nevettükben; az asszonyok sem állták meg nevetés nélkül, csillogó szemmel pillantottak szomszédjaikra; végtére is a dalban nincs semmi malacság, egy illetlen szó sem fordul elő benne. Igaz ugyan, hogy Boche közben a szenesasszony lábikráján egerészett. Tán még többre is sor került volna, ha Goujet - Gervaise intésére - csendet és komolyságot nem teremt az *Abd-elKader búcsújá*-val, melyet szépen zengő basszusán adott elő. Jól bírta torokkal, a teremburáját! Úgy harsogott a hangja szép szőke szakállából, mint egy trombitából. És amikor a hadvezér fekete kancájáról szólva felkiáltott: „Ó, nemes bajtársam!”, a szívek megdobbantak, s kitört a tapsvihar; meg sem várták a dal végét, olyan elemi erővel zengett.

- Maga következik, Bru apó, maga következik! - nógatta Coupeau mama. - Halljuk a nótáját! Hiába, a régi nótának nincsen párja!

Mindenki az öreg felé fordult, biztatták, bátorították. De az csak ült ott, kábultan, cserzett arcán egy izom se rándult, nézte az embereket, látszott, hogy nem érti, mit akarnak tőle. Faggatták, tudja-e az *Öt hang*-ot. Az öreg lehajtotta a fejét, nem emlékezett már, a régi jó idők dalai mind összezavarodtak a kobakjában. Már-már békén akarták hagyni, hogy nem zaklatják tovább, de ekkor mintha derengeni kezdett volna valami a fejében, mert tompa hangon dúdolni kezdte:

Trallala, trallala,
Tralla, tralla, trallala!

Arca megélénkült, a refrén régmúlt vigasságok emlékét ébresztette benne, melyet csak egymaga élvezett most, ahogy gyerekes örömmel hallgatta mind fakóbbra váló hangját:

Trallala, trallala,
Tralla, tralla, trallala!

- Ide hallgasson, lelkem - suttogta Virginie Gervaise fülébe -, onnan jövök ám megint. Nem volt maradásom... Nahát! Lantier meglépett François-tól.

- Nem látta az utcán? - kérdezte a mosónő.

- Nem, nagyon siettem, eszemben se volt nézni.

Virginie felpillantott, félbeszakította magát, s halk sikolyt fojtott el.

- Te jóisten! Ott áll a szemközti járdán és idenéz.

Gervaise majd kővé meredt, ahogy odapillantott. Az utca népe összecsődült, hogy hallgassa a danászásukat. A fűszeressegédek, a pacalos asszony, a kis órás, mind ott álltak egy kupacban, akár a cirkuszban. Voltak ott katonák, kabátos polgárok, három öt-hat éves forma kislány is, egymás kezét fogva, komolyan. Lantier csakugyan ott állt az első sorban, egykedvűen nézett és hallgatott. Hát ehhez pofa kell! Gervaise érezte, mint száll fel a hideg a lábából a szíve tájékára, moccanni sem mert, Bru apó meg csak tovább dudorászott:

Trallala, trallala,
Tralla, tralla, trallala.

- Na, köszönjük, öregapám, elég lesz mára! - hallgattatta el Coupeau. - Végig tudja az egészet?... Majd elfújja legközelebb, ha megint összejövünk ricsajozni, jó lesz?

Nevettek. Az öreg egyszerre elhallgatott, fakó pillantását körbejártatta az asztalon, vissza-süllyedt állati tompaságába. Közben elfogyott a kávé, a bádogos megint bort kért. Clémence újból nekilátott az epernek. Egy darabig szünetelt a nótázás, egy asszonyról folyt a szó, akit reggel felakasztva találtak a szomszéd házban. Aztán Lerat-né következett, körülményesen nekikészülődött az éneklésnek. Egy pohár vízbe mártotta szalvétája csücskét, s megnedve-sítette halántékát, mert nagyon melege volt. Aztán kért egy korty pálinkát, felhajtotta, hosszasan törölgette az ajkát.

- *A Jóisten gyermeke* jó lesz ugye? - dünnyögte. - *A Jóisten gyermeke...*

És ez a nagy darab, férfias külsejű nő, akinek merész orra és szögletes csendőrválla volt, így kezdett el énekelni:

A Jóistennél talál oltalomra
Az árva kisgyerek, kit szülője kitett.
A Jóisten trónjáról látja, óvja,
Az Isten gyermeke az árva kisgyerek.

Egy-egy szónál megremegett a hangja, lágyan tremolózott; szemét az égre emelte, jobb kezét a melle előtt mozgatta, majd elérzékenyülten szorította szívére. Gervaise, akit elkínzott Lantier megjelenése, nem bírta visszatartani könnyeit; úgy érezte, az ő szenvedéseit mondja el a dal, ő az a kitett, elhagyott árva, akit oltalmába vesz a Jóisten. Clémence tökéletesen elázott; hirtelen belőle is felcsuklott a zokogás; fejét az asztal szélére ejtve, a terítőbe fojtotta fel-feltörő sírását. Remegő csend volt. A hölgyek előhúzták zsebkendőjüket, a szemüket törölgették, feltartott fejjel, büszkén viselve meghatottságukat. A férfiak lehajtották fejüket, maguk elé meredtek, szemhéjuk reszketett. Poisson nehezen lélegzett, összeszorította a fogát, már kétszer is leharapott egy-egy darabot a pipaszárból, s a földre köpte, de a pipázást nem hagyta abba. Boche ottfelejtette a kezét a szenesasszony térdén, de nem csipkedte tovább, mert felébredt benne a lelkiismeret s valami tétova félelem; két kövér könnycsepp gördült le az orcáján. Az ünneplő gyülekezet úgy berúgott, mint a csacsi, de oly jámbor volt, mint a ma született bárány. A szemükön át folyatták ki a bort! Amikor újra felhangzott a refrén, lassabban és még szívhez szólóbban, valamennyien elhagyták magukat, tányérjukba potyogtatták könnyeiket, kigombolkoztak, majd belepusztultak a nagy meghatottságba.

De Gervaise és Virginie nem tudta levenni szemét a túlsó járdáról. Boche-né is észrevette Lantier-t, s halkan felsikoltott, egyre maszatolva könnyeit. Mind a hárman ijedt képet vágtak, s önkéntelenül odaintegettek egymásnak. Te jóisten! Ha Coupeau megfordul, és meglátja a másikat! Lesz nemulass! Embervér folyik itt ma! Olyan feltűnően viselkedtek, hogy a bádogos végül is megkérdezte tőlük:

- Mi az ördögöt bámulnak úgy?

Megfordult, felismerte Lantier-t.

- Az istenit neki! Ez már több a soknál! - dörmögte. - Aj, a mocskos disznó!... Aj, a mocskos disznó!... Nem, ez több a soknál... ennek véget vetek...

Felállt, vad fenyegetést morogva. Gervaise halk hangon kérlelte:

- Hallgass rám, könyörgök... Tedd le azt a kést... Ülj vissza, ne csinálj botrányt.

Virginie elszedte tőle a kést, melyet a férfi felkapott az asztalról. De abban már nem tudta megakadályozni, hogy ki ne menjen, s egyenest Lantier-nak ne tartson. A társaság növekvő elérzékenyedésében se látott, se hallott, mind hangosabban zokogott, míg Lerat-né szívettépően énekelte:

Kitették a szegény árvát,
Nem hallja más a sírását,
Csak az erdő meg a szél.

Az utolsó sor úgy hangzott, mint a szél panaszos zúgása. Putois-né az ajkához emelte a poharát, de nagy meghatottságában a terítőre öntötte a bort. Gervaise halálra dermedve szorította öklét a szájára, hogy fel ne sikoltson, szeme riadtan meg-megrebbent, minden pillanatban várta, hogy a két férfi közül az egyik holtan zuhan a földre. Virginie és Boche-né feszülten figyelték a jelenetet. Coupeau megszédült a szabad levegőn, majdnem beleült az utcai folyókába, amikor Lantier-ra akarta vetni magát. Az, kezét ki sem véve zsebéből,

egyszerűen arrább lépett. A két férfi vadul csaholt egymásra, különösen a bádogos szidtahordta a másikat, lebüdösdisznózta, s megfenyegette, hogy kitapossa a belét. Behallatszott dühös ordítozásuk, látszott vad hadonászásuk, azt hitte volna az ember, úgy felpofozzák egymást mindjárt, hogy kificamodik bele a karjuk. Gervaise majdnem elájult, lehunyta a szemét; szörnyű volt ez a várakozás, azt képzelte, rögtön leharapják egymás fejét, olyan közel volt az arcuk egymáshoz. Aztán nem hallott semmit, újra felnézett, s a szája is tátva maradt, hogy azok ott békésen társalognak.

Lerat-né hangja magasba szállt, pityergős érzelgősséggel fogott bele a következő szakaszba:

> Másnap, mire rátaláltak,
> Szegény alig pihegett...

- De ronda kurva némelyik nő - jegyezte meg Lorilleux-né, általános helyeslés közepette.

Gervaise összenézett Boche-néval és Virginie-vel. Mit jelentsen ez a kibékülés? Coupeau és Lantier tovább beszélgettek a járda szélén. Még mindig szidták egymást, de inkább csak barátságból. „Nagy marha vagy”, mondták, de átütött rajta egy csepp gyöngédség is. Aztán egyszerre csak sétálgatni kezdtek a házak mentén, tízlépésenként visszafordulva. Élénk beszélgetésbe mélyedtek. Coupeau megint felfortyant, a másik meg szemmel láthatóan vonakodott, kérette magát. Végül a bádogos erővel átcipelte az utcán, és betuszkolta a boltba.

- Ha mondom, hogy szívből jön! - kiáltotta. - Megiszik egy pohár bort... Legyünk emberek, no nem? Azért vagyunk, hogy szeressük egymást...

Lerat-né az utolsó strófánál tartott. A hölgyek zsebkendőjüket gyűrögetve, együtt ismételték:

> Az Isten gyermeke az árva kisgyerek...

Melegen gratuláltak az énekesnőnek, aki fáradtságát fitogtatva ereszkedett le a székre. Inni kért, mert szívét-lelkét beleadta ebbe a dalba, s ilyenkor mindig attól félt, hogy „megpattan benne egy ideg”. De a figyelem most Lantier felé fordult, aki békésen üldögélt Coupeau mellett, s a maradék süteményt ette borba mártogatva. Virginie-n és Boche-nén kívül senki nem ismerte. Lorilleux-ék gyanították ugyan, hogy suskus van a dologban, de tudni nem tudtak semmit, s egyelőre igen tartózkodó képet vágtak. Goujet figyelmét sem kerülte el Gervaise izgatottsága, s gyanakodva méregette az újonnan jött vendéget. Feszült csend támadt, Coupeau mindössze ennyit mondott:

- A barátom.

Aztán rászólt a feleségére:

- Mozogj már!... Talán maradt még meleg kávé.

Gervaise szelíden, bambán bámult egyikről a másikra. Az imént, amikor férje betuszkolta a volt szeretőjét a boltba, ösztönös mozdulattal két ökle közé fogta a fejét, mint zivatar idején, ha mennydörög. Úgy érezte, ez képtelenség; mindjárt bedőlnek a falak, és maguk alá temetik az egész társaságot. Aztán azt látta, hogy a két ember nyugodtan ül, még csak a muszlinfüggöny sem lebben meg, és hirtelen egészen természetesnek tetszett az egész. A liba megfeküdte egy kissé a gyomrát; nyilván többet evett belőle a kelleténél, azért nem bírja most összeszedni az eszét. Jóleső lustaság zsibbasztotta, nehézkesen ült az asztal mellett, csak egy vágya volt, hogy ne háborgassák. Istenem! Minek izguljon az ember, amikor más sem izgul, s a kalamajka elsimul magától is, közmegelégedésre? Aztán feltápászkodott, hogy megnézze, maradt-e még kávé.

A hátsó szobában már aludtak a gyerekek. A kancsal Augustine a csemegénél valósággal zsarnokoskodott rajtuk, elcsente az eprüket, vad fenyegetésekkel rémítgette őket. Most szörnyen rosszul érezte magát, egy zsámolyon ült összegörnyedve, falfehéren, némán. A dundi Pauline Étienne vállára ejtette a fejét, de a fiú is aludt az asztal szélére borulva. Nana az ágy előtt ült egy kis szőnyegen, fél karját Victor nyaka köré fonta; csukott szemmel, félálomban motyogta, halkan, szüntelenül:

- Jaj, anyu, bibis... Jaj, anyu, bibis...

- Nahát! - dünnyögte Augustine a fejét ingatva. - Ezek kikészültek. Úgy kornyikáltak, mint a nagyok.

Gervaise ránézett Étienne-re, s valami belényilallt. Elszorult a szíve, amikor arra gondolt, hogy a fiú apja ott van a szomszédban, süteménnyel tömi magát, de semmi hajlandóságot nem mutat, hogy megnézze gyermekét. Gervaise már-már felkeltette Étienne-t, hogy kivigye az ölében. Aztán, immár másodszor, úgy érezte, hogy minden jól van úgy, ahogy van. Nyilván nem is volna illő megzavarni a vacsora végét. Visszatért a kávéskannával, öntött egy pohárnyit Lantier-nak, aki ügyet sem vetett rá.

- Most én következem - dadogta Coupeau borízű hangon. - Engem a végére hagytak csemegének, mi?... Nahát akkor eléneklem maguknak azt, hogy *A szedte-vette beste lelke.*

- Helyes, helyes, *A szedte-vette beste lelke*, halljuk! - kiabálták az asztalnál ülők.

A zsivaj újra kezdődött. Lantier-ról megfeledkeztek. A hölgyek készenlétbe helyezték a poharakat és késeket, hogy kiverjék a refrént. Már előre nevettek, ahogy a bádogost nézték, aki kihívó mozdulattal himbálta magát. Rekedten, vénasszonyos hangon kántált:

Reggel, amikor felkelek,
Úgy sajog mindenem!
Küldöm tüstént a gyereket,
Hozzon négyért gugyit nekem.
Hát tegnap is, mikorra visszaért
- Az ördög tudja, hogy mi lelte! -
Beszopta már a piám jófélét,
A szedte-vette beste lelke!

A nők meg poharaikat verve kórusban énekelték, falrengető vidámsággal:

A szedte-vette beste lelke!
A szedte-vette beste lelke!

Ebbe már az Aranycsepp utca is beleszólt. Az egész környék ezt a dalt fújta. Túloldalt a kis órás, a fűszeressegédek, a pacalos asszony, a gyümölcsös kofa, akik tudták a dalt, mind együtt énekelték a refrént, tréfásan egymáson verve ki a taktust. Az utca csakugyan kezdett berúgni; a Coupeau-éktól kiszálló dáridószagtól dülöngéltek az emberek a járdán. Az igaz, hogy odabent is tökéletesen elázott az egész társaság. Észrevétlenül jutottak idáig, az első pohár bortól kezdve, melyet tisztán ittak meg a leves után. A végére teljesen kikészültek, versengve üvöltöztek, bendőjük pukkadásig volt, a két füstölgő lámpa vöröses ködbe vonta őket. A cécó zsivaja túltett még az utolsó szekerek dübörgésén is. Két rendőr, azt gondolva, hogy valami tüntetés van, odafutott, de meglátván Poissont, cinkosan ráköszöntek, s lassan elballagtak egymás mellett a sötét házak árnyékában.

Coupeau most ezt a strófát énekelte:

Elsattyogok vasárnap délután
Maison-Villette-be, ó, de jó!
Mert ott a drága bácsikám
Lajtos és klozettpucoló.
Amíg a tütüért megyek
- A szedte-vette teremtette -
Vígan a szarban hempereg
A szedte-vette beste lelke!

A ház is beleremegett, úgy harsogott az ordítozás az éjszaka langyos, mozdulatlan levegőjében; az üvöltők megtapsolták magukat, ennél vadabb bömbölésre nyilván nem képes senki emberfia.

A társaságból később senki sem emlékezett rá, hogy valójában hogyan is ért véget a muri. Nagyon késő lehetett, az az egy biztos, mert egy lélek sem járt az utcán. Aztán rémlett, mintha táncoltak volna az asztal körül is, kézen fogva. Sárgás ködbe veszett az egész, vörös arcok ugrabugráltak, szájuk fülig szaladt. Az bizonyos, hogy a vége felé már francia módra nyakalták a bort, csak az nem derült ki, nem tett-e valaki tréfából sót a poharakba. A gyerekek alighanem maguk vetkőztek le, és egyedül bújtak az ágyba. Boche-né másnap eldicsekedett vele, hogy kettőt még lemázolt Boche-nak, aki egy sarokban túlságosan közelről társalgott a szenesasszonnyal; Boche azonban az égvilágon semmire nem emlékezett, és mindezt ugratásnak minősítette. Abban mindenki egyetértett, hogy Clémence lehetetlenül viselkedett; azt a lányt igazán nem lehet meghívni sehová; a végén már szemérmetlenül mutogatta mindenét, amivel felruházta a Teremtő; utána meg olyan hányás jött rá, hogy az egyik muszlinfüggönyt teljesen összerondította. A férfiakban legalább volt annyi tisztesség, hogy kivonultak az utcára; Lorilleux és Poisson, amikor a gyomruk elkezdett rosszalkodni, meg sem álltak a hentesboltig. Hiába, meglátszik, kinek volt gyerekszobája. A hölgyek, Putois-né, Lerat-né és Virginie szépen bementek a hátsó szobába, amikor már nagyon melegük volt, és kifűzték magukat. Virginie még az ágyra is leheveredett, hogy az esetleges kellemetlen következményeket megelőzze. Aztán apadozni kezdett a társaság, a vendégek egymás után elpárologtak, egymást támogatva, kísérve, elenyésztek a sötétbe merült város homályában; utoljára még istenigazában kiordítozták magukat; Lorilleux-ék mérgesen veszekedtek még valamin, Bru apó konokul, gyászosan trallázott. Gervaise meg mert volna esküdni, hogy Goujet zokogva távozott; Coupeau szünet nélkül énekelt; Lantier alkalmasint végig ottmaradt, Gervaise valami leheletfélét is érzett a haján, de azt már nem tudta volna megmondani, hogy Lantier volt-e az, vagy a langyos éjszakai szellő.

Mivel Lerat-né nem volt hajlandó ilyen későn hazamenni Batignolles-ba, kivettek egy matracot az ágyból, s a bolt sarkában letették a földre, félrehúzva onnét az asztalt. Ott aludt el a vacsora roncsai között. És éjjel, míg Coupeau-ék kába öntudatlanságba zuhanva aludtak ünnepi-mámoros álmukat, a szomszédasszony macskája beszökött a nyitott ablakon, ropogtatni kezdte a liba csontjait, s tűhegyes fogaival halkan neszezve teljesen elpusztította az állatot.

8

A következő szombaton Coupeau nem tért haza vacsorára, hanem csak tíz óra tájban állított be Lantier-val. Együtt ettek birkacsülköt Thomas-nál, a Montmartre-on.

- Ne csörögj, asszony - szólt Gervaise-re a bádogos. - Látod, hogy józanok vagyunk... Ne félts te engem, míg a cimborámmal vagyok; ő jó útra térít mindenkit.

Elmondta, hogyan találkoztak össze a Rochechouart utcában. Vacsora után Lantier nem volt hajlandó beülni a Fekete Golyóba, mondván, hogy akinek ilyen kedves és rendes felesége van, annak nem szabad a csapszékben züllenie. Gervaise bujkáló mosollyal hallgatta. Nem, igazán esze ágában sem volt pörölni vele; sokkal nagyobb zavarban volt, semhogy ilyesmire gondolt volna. A névnapi ünnepség óta számított rá, hogy előbb-utóbb viszontlátja még a régi szeretőjét; de ilyen időpontban, éppen lefekvés előtt! A két férfi érkezése meghökkentette; reszkető kézzel tűzte vissza nyakába eresztett kontyát.

- Tudod mit - mondta Coupeau -, mivel olyan rendes volt, hogy nem akart beülni sehová, hozol nekünk egy kis itókát... Ennyit igazán megtehetsz!

A munkásnők már régen elmentek, Coupeau mama és Nana az imént feküdtek le. Gervaise-nek már a kezében volt az egyik kirakati tábla, amikor a két férfi betoppant; így hát nyitva hagyta a boltot, s a munkaasztal sarkára poharakat tett, meg egy konyakos palackot, melynek az alján volt még egy kis maradék. Lantier nem ült le, s lehetőleg kerülte, hogy egyenest Gervaise-hez kelljen beszélnie. De amikor az asszony töltött, felkiáltott:

- Csak egy csöppet, asszonyom, ha kérnem szabad.

Coupeau rájuk nézett, aztán kimondta kertelés nélkül, amit gondolt. Csak nem fognak itt szamárkodni! Ami volt, el van boronálva! Ha az ember kilenc-tíz évig tartaná a haragot, a végén senkivel nem állna szóba. Lám, ő a tenyerén hordja a szívét. Különben is tudja, kivel van dolga: egy derék asszonnyal meg egy derék férfival, vagyis két rendes emberrel, ő teljesen nyugodt, ismeri a becsületességüket.

- Hát hogyne... hogyne... - dadogta Gervaise szemlesütve, s azt se tudta, mit mond.

- Olyan ő most nekem, mintha a húgom volna, csak a testvérhúgom, semmi több - dünnyögte Lantier is.

- Fogjatok már kezet, az istenfáját! - tört ki Coupeau. - A burzsujok meg le vannak szarva! Tudjátok, ha az ember így gondolkozik, akkor nagyobb legény a milliomosoknál is. Én azt mondom, a barátság mindenekfölött, mert a barátság az barátság, azzal nem ér fel semmi.

Mellét verte, s úgy felizgatta magát, hogy alig tudták lecsillapítani. Aztán csendesen koccintottak mind a hárman, és felhajtották pálinkájukat. Gervaise most alaposabban szemügyre vehette Lantier-t; a névnapi estén csak ködön át látta. A férfi elhízott, kipofásodott, pocakot eresztett, karja és lába elnehezedett, kivált hogy alacsony termetű is volt. Arca még mindig megnyerő, bár a henye életmódtól felpuffadt; s minthogy vékonyka bajszát most is nagy gonddal kente-fente, nem is igen látszott többnek harmincöt esztendősnél, amennyi volt is. Ma szürke nadrágot és sötétkék felöltőt hordott, akár az urak, kerek kalappal, sőt még órája is volt, ezüstláncán gyűrű fityegett, alkalmasint valami emlék.

- Megyek - jelentette ki. - Az isten háta mögött lakom.

A bádogos még visszahívta az utcáról, és megígértette vele, hogy nem megy el többet a portájuk előtt anélkül, hogy rájuk ne köszöntsön egy adjonistent. Eközben Gervaise észrevétlenül eltűnt, majd újból megjelent, maga előtt taszigálva Étienne-t, aki már hálóingben volt, álomittasan. A gyerek mosolygott, a szemét dörzsölgette, de mihelyt meglátta Lantier-t, remegni kezdett, ijedten állt ott, s nyugtalan pillantása anyjáról Coupeau-ra rebbent.

- Nem ismered meg az urat? - kérdezte tőle a bádogos.

A gyerek lehorgasztotta fejét, nem válaszolt. Aztán alig észrevehetően biccentett, jelezve, hogy megismeri az urat.

- Nahát akkor ne mafláskodj, eriggy, csókold meg!

Lantier komolyan, nyugodtan állt, várt. Amikor Étienne végre elszánta magát, a férfi lehajolt, odatartotta a két orcáját, aztán ő is cuppanós csókot nyomott a fiú homlokára. A gyerek csak most mert apjára nézni. De hirtelen sírva fakadt, s úgy elfutott onnét, mint akinek elment az esze. Coupeau szidta a vadóc természetét.

- A meghatottságtól van - mondta Gervaise, aki maga is sápadt volt és remegett.

- Ó, különben nagyon szelíd és jóviseletű gyermek - mentegette Coupeau. - Keményen neveltem, majd meglátja... Hamar megbarátkozik majd magával is. Csak az kell neki, hogy megismerje az embert... Már csupán a fiú miatt sem szabad haragot tartanunk, ugye? Az ő kedvéért régen kibékülhettünk volna; inkább vágják le a fejem, semhogy egy atyát elválasszak gyermekétől.

S nagy felbuzdulásában azt ajánlotta, hogy most már igyák meg a maradék konyakot. Újból koccintottak mind a hárman. Lantier semmin se csodálkozott, megőrizte rendületlen nyugalmát. Távozáskor, hogy viszonozza a szíves fogadtatást, mindenáron segíteni akart a bádogosnak a zárásban. Aztán leporolta a tenyerét, és jó éjt kívánt a házaspárnak:

- Szép álmokat. Megpróbálom elcsípni az omnibuszt... Nemsokára eljövök megint, ígérem.

Ez estétől fogva Lantier gyakori vendég volt az Aranycsepp utcában. Csak olyankor jött, amikor a bádogos is otthon volt, már az ajtóból érdeklődött a hogyléte felől, ezzel is mutatva, hogy csak neki szól a látogatása. Ahogy a kirakat mellett ült, felöltősen, gondosan megborotválva, jól fésülten, és udvariasan csevegett, jól nevelt úriembernek látszott. Coupeau-ék apránként megtudtak egyet s mást az életéről. Az elmúlt nyolc év alatt kalapgyári igazgató is volt egy kis ideig; amikor megkérdezték tőle, miért hagyta ott ezt az állását, azt mondta, hogy társa, aki történetesen földije is volt, mindenféle disznóságot művelt, s utcanőkkel herdálta el a cég vagyonát. De volt főnöki tekintélyéből határozottan ragadt rajta valami: mintha nemesi címet viselt volna, melyhez nem válhat többé méltatlanná. Folyton emlegette küszöbönálló fényes üzleteit, holmi kalaposcégekről beszélt, melyek tetemes tőkebefektetéssel állítólag boltot rendeznének be neki. Addig persze, nem csinált az égvilágon semmit, csak sétafikált a napsütésben, zsebre dugott kézzel, mint egy tőkepénzes. Ha olykor-olykor panaszkodott, és valaki figyelmeztetni merte, hogy ez és ez a gyár munkásokat keres, ő csak kicsinylőn mosolygott s kijelentette, hogy semmi kedve éhbérért gürcölni mások hasznára. De hát levegőből mégsem élhet a fickó, mint Coupeau szokta mondani. Nagy kópé ez, tudja ő, mitől döglik a légy; biztosan összekupeckedik valamit, a külseje legalábbis jólétre vall; nyilván nem ajándékba kapja a fehér inget és a finom nyakkendőket. Egy reggel a bádogos látta, hogy a cipőjét tisztíttatja a Montmartre körúton. Valójában Lantier, aki pedig másokról szívesen hordta a híreket, a maga dolgáról vagy hallgatott, vagy hazudott. Még annyit sem volt hajlandó elárulni, hol lakik. Egy barátjánál húzta meg magát - mint mondta -, a város túlsó végén, az

isten háta mögött, míg ki nem fog egy jó állást. Azt sem engedte, hogy meglátogassák; hiszen úgy sincs otthon soha.

- Munka van, amennyi csak kell - magyarázgatta gyakran. - De minek álljon be az ember egy bódéba, ahol úgysem marad meg huszonnégy óránál tovább... Egy hétfőn, például, Montrouge-ban beléptem Championhoz. Este felhergelt a politikával; nem egyeztek a nézeteink. Alászolgája! Kedd reggel leléptem, végtére is nem élünk már a rabszolgaság korában, nem vagyok hajlandó napi hét frankért eladni magam.

November elején jártak. Lantier mindig ibolyával kedveskedett Gervaise-nek és a két munkásnőnek. Mind sűrűbben járt a házhoz, lassan mindennapos vendég lett. Úgy látszott, le akarja kenyerezni a ház lakóit, sőt az egész környéket. Először Clémence-t és Putois-nét szédítette meg, a legnagyobb figyelmet tanúsította irányukban, tekintet nélkül a köztük levő korkülönbségre. Egy hónap múlva a két munkásnő tűzbe ment volna érte. Boche-ék hiúságát azzal legyezgette, hogy bejárt hozzájuk a házmesterlakásba; persze, dicshimnuszt zengtek az udvariasságáról. Lorilleux-ék, amikor megtudták, hogy ki ez az úr, aki a csemegénél beállított a névnapi lakomára, először tüzet okádtak Gervaise-re, hogy ilyen arcátlanul odahozta a régi pasasát a családba. Lantier azonban egy szép napon fellátogatott hozzájuk, hogy láncot rendeljen egy nőismerőse részére, s úgy megvette a szívüket, hogy hellyel kínálták, egy óra hosszat ott tartották, csevegésétől elbűvölve; csak az nem fért a fejükbe, hogyan állhatott össze egy ilyen választékos úriember a Bumlival. Egy szó mint száz, a kalapos látogatásain nem akadt fenn senki, sőt mindenki természetesnek találta, hogy eljárogat Coupeau-ékhoz: ennyire behízelegte magát az egész Aranycsepp utca bizalmába. Csak Goujet nem engedett komorságából. Ha véletlenül ott volt, amikor a másik jött, ő már búcsúzott is, hogy ne kelljen ismeretséget kötnie ezzel a fráterral.

Gervaise az első hetekben sehogy sem tudott megbékülni ezzel a nagy ajnározással. Mostanában is azt a forróságot érezte a gyomra tájékán, mely már akkor égette a belsejét, amikor Virginie bizalmas közléseit hallgatta. Kivált attól rettegett, hogy nem lesz majd elég ereje ellenállni, ha a férfi egy este egyedül éri otthon, és meg akarja csókolni. Túlságosan sokat gondolt rá, nagyon is tele volt vele. De lassanként megnyugodott, látva, hogy Lantier illő módon viselkedik, sosem néz a szeme közé, az ujja hegyével sem nyúl hozzá, még akkor sem, ha a többiek hátat fordítanak. Virginie szinte olvasott Gervaise lelkében, és csúnya gondolataiért rá is pirított néhányszor. Ugyan mitől tart? Lámpással sem lehetne Lantier-nál derekabb embert találni. Igazán, most már semmi oka az aggodalomra. És a nagy barna egy napon úgy intézte a dolgot, hogy együtt maradjanak egy sarokban, s szívügyekre terelte a beszélgetést. Lantier komoly hangon kinyilatkoztatta, gondosan megválogatva kifejezéseit, hogy az ő szíve kiégett, s immár csupán fia boldogságának óhajt élni. Claude-ot, ki még mindig Dél-Franciaországban tartózkodott, sosem említette egy szóval sem. Étienne-t minden este homlokon csókolta, de ha a gyerek tovább ottmaradt, nem tudott mit mondani neki, meg is feledkezett róla, inkább Clémence-nak tette a szépet. Gervaise megnyugodva érezte, hogy őbenne is elcsendesül a múlt. Lantier jelenléte felszívta a plassans-i és a Jószív szállóbeli emlékeket. Minthogy mindig látta a férfit, nem álmodozott többé róla. Sőt, régi kapcsolatuknak még a gondolatától is iszonyodott. De annak vége, egyszer s mindenkorra vége! Ha „azt” merészelné kérni tőle, ő bizony két csattanós pofonnal adná meg a választ, s még a férjének is szólna. És ismét lelkifurdalás nélkül, nagy-nagy szeretettel gondolt Goujet-hoz fűződő barátságára.

Clémence egy reggel a műhelybe érkezvén elmesélte, hogy előző nap este tizenegy óra tájt találkozott Lantier úrral, aki karonfogva sétált egy nővel. Elbeszélését trágárságokkal fűszerezte, s közben sunyi kíváncsisággal leste asszonya arcát. Lantier úr a Lorettói Szűz

Mária utcáján kapaszkodott felfelé; a nő szőke volt, afféle kivénhedt, körúti dromedár; az ilyennek a selyemszoknya alatt csupasz a feneke. Nosza! nyomukba szegődött, csak úgy heccből. A dromedár beügetett egy henteshez, ahol garnélarákot és sonkát vásárolt. Később, a La Rochefoucauld utcában Lantier úr lehorgonyzott a járdán, s a ház előtt felfelé bámulva várta, hogy a nőci, ki egyedül ment fel, jelt adjon az ablakból. De Clémence hiába cifrázta undorító megjegyzésekkel a történetét, Gervaise nyugodtan vasalt tovább egy fehér női ruhát. Olykor-olykor önkéntelenül elmosolyodott. Ezek a provence-iak, mondta, megvesznek a nőkért; az üdvösségüket is odaadnák értük; mindegy nekik, képesek akár a trágyadombból kikaparni őket. És este, mikor a kalapos beállított, Gervaise jót mulatott Clémence piszkálódásain, aki a szőkéjével ugratta Lantier-t. A férfinak mintha még tetszett is volna, hogy rajtakapták. Istenkém! Régi barátnője az illető, s ő fellátogat hozzá néhanapján, ha nem zavar senkit; rendes kis nő az, igen szépen bútorozott szobában lakik; majd felsorolta a nőcske pár régi szeretőjét, kik között akadt egy gróf is, egy porcelánkereskedő, egy közjegyző-csemete. Ő, Lantier, szereti a jószagú nőket. Azzal Clémence orra alá dugta a zsebkendőjét, melyet a kicsike bekölnizett. Ekkor jött haza Étienne. Lantier tüstént elkomolyodott, megcsókolta a gyermeket, majd megjegyezte, hogy ezek a kiruccanások nem számítanak, mert hiszen az ő szíve halott. Gervaise a munkája fölé hajolt, és helyeslőn bólogatott. Végül is Clémence itta meg gonoszsága levét: Lantier suttyomban megcsipkedte néhányszor, és most majd meghalt az irigységtől, hogy ő nem olyan jó pézsmaszagú, mint a körúti dromedár.

Kitavaszodott. Lantier mindennapos vendég volt a családnál; most azt pedzegette, hogy a környékre költözne, mert szeretne közelebb lakni barátaihoz. Bútorozott szobát keres valamelyik rendesebb házban. Boche-né, de maga Gervaise is rengeteget talpalt a szobáért. Végigjárták a szomszédos utcákat. Lantier azonban válogatós volt. Tágas udvart szeretett volna, földszinti lakást kívánt, a lehető legkényelmesebben akart lakni. Ettől fogva, valahányszor Coupeau-éknál töltötte az estét, úgy méregette a mennyezet magasságát, tanulmányozta a szobák beosztását, mint aki valami hasonlóra vágyakozik. Ó, nem is kívánna ennél többet, szerényen meghúzódna a vackában egy ilyen nyugodt és meleg zugban. Vizsgálódásait mindig így fejezte be:

- A teremtésit! Maguk mégiscsak nagyon szépen laknak itt!

Egyik este, hogy együtt vacsoráztak, és a csemegénél megint erre terelte a szót, Coupeau, ki már tegeződött vele, ráhörrent:

- Itt maradsz, apuskám, ha a szíved is azt diktálja... Majd elleszünk valahogy...

S kifejtette, hogy a szennyes ruhás szoba, ha kitakarítják, tűrhető lakószoba lenne; Étienne elalszik a boltban egy földre tett matracon, és alászolgája.

- Nem, nem - tiltakozott Lantier -, nem fogadhatom el. Terhetekre volnék. Tudom, hogy jó szívvel ajánljátok, de csak egymás hegyen-hátán szoronganánk... Meg aztán, tudjátok, a szabad mozgás... A ti szobátokon kellene átjárnom, és az néha kényelmetlen lehet.

- Aj, te marha! - tört ki a bádogos, és majd megfúlt nevettében, míg az asztalt csapkodva krákogott, harákolt. - Mindig csak huncutságokon jár az eszed!... De az anyja keservit, majd csak kisütünk valamit, nem igaz? A szoba kétablakos. Nahát! az egyik ablakot lehúzzuk a földig, átalakítjuk ajtóvá. Érted már? Te az udvar felől közlekedsz, mi meg, ha akarjuk, akár be is rakathatjuk a közbülső ajtót. Semmi közünk többé egymáshoz, ki-ki úr a maga portáján.

Csend lett. A kalapos azt mormolta:

- Hát így... nem mondom... De nem, mégsem, nagyon a nyakatokon lennék.

Kerülte Gervaise tekintetét. De nyilván tőle várta a biztató szót, hogy elfogadhassa az ajánlatot. Az asszonyt megdöbbentette férje ötlete; nem mintha az bántotta vagy aggasztotta volna, hogy Lantier ezentúl náluk lakik; inkább azon töprengett, hová rakja majd a szennyest. A bádogos azonban megcsillantotta az új helyzet előnyeit is. Az ötszáz frankos boltbér úgyis magas volt egy kicsit. Nos! A cimbora havi húsz frankot fizet a bútorozott szobáért. Ennyit kibír, nekik meg jól jön majd a lakbérfizetéskor. Ő pedig összeüt egy nagy ládát, az ágy alá, abba belefér akár az egész városnegyed szennyese. Gervaise még tétovázott, tanácstalanul tekingetett Coupeau mamára, akit azonban Lantier már hónapokkal előbb leszedett a lábáról azzal, hogy gumicukrot hozott neki gégehurut ellen.

- Nem, biztosan nem lesz terhünkre - mondta ki végül is Gervaise. - Majd elrendeződünk valahogy...

- Nem, nem, köszönöm szépen - ismételte a kalapos. - Maguk igazán kedvesek, de nem akarok visszaélni a jóságukkal.

Coupeau-t elfutotta a pulykaméreg. Meddig gatyázik még! Hát nem hallja, hogy jó szívvel marasztják? Értse meg, hogy szívességet tesz nekik vele! Aztán dühösen ordította:

- Étienne! Étienne!

A gyerek az asztalra borulva aludt már. Riadtan kapta fel a fejét.

- Ide figyelj, mondd neki, hogy akarod... Igen, az úrnak... Mondd neki jó hangosan: „Akarom!”

- Akarom! - motyogta Étienne álmos hangon.

Mind elnevették magukat. Lantier azonban sietett felölteni komoly és megindult ábrázatát. Az asztal fölött kezet szorított Coupeau-val, és így szólt:

- Elfogadom... Barátságból tesszük mindketten, ugye? Elfogadom a gyerek kedvéért.

Másnap, hogy Marescot úr, a háztulajdonos belátogatott egy órácskára Boche-ékhoz, Gervaise megpendítette a dolgot. A háziúr először aggályoskodott, hallani sem akart róla, felfújta magát, egészen úgy viselkedett, mintha az asszony legalábbis a ház egyik szárnyát akarta volna lebontani. Aztán aprólékosan végigvizslatta a szóban forgó helyiségeket, hosszasan bámult a magasba, hogy vajon a fölső emeletek nem szakadhatnak-e le, s végül nagy kegyesen beleegyezett, azzal a kikötéssel azonban, hogy ő semmiféle költséget nem visel; ezenkívül Coupeau-éknak írásban kellett adniuk, hogy a bérlet lejártával mindent visszaállítanak úgy, ahogy volt. Estére a bádogos már elhozta cimboráit, egy kőművest, egy asztalost meg egy festőt; jó haverok ezek, egykettő összepofozzák azt a piti melót, puszta barátságból is, a napi munka után. Hanem azért az új ajtó bevágása, a szoba kitakaríttatása mégiscsak belekerült vagy száz frankjukba, nem is szólva a tömérdek borról, mellyel a cimborák munka közben a torkukat locsolgatták. A bádogos azt ígérte a komáknak, hogy majd később, ha az albérlőjétől már befutott az első havi bér, megtéríti a költségeket. Hátra volt még a szoba bebútorozása. Gervaise bennhagyta Coupeau mama szekrényét; beállított még egy asztalt és két széket is a saját szobájából; végül még vennie kellett egy szobai mosdót meg egy ágyat teljes felszereléssel, az egészet százharminc frankért, havi tízfrankos részletre. Ha Lantier húsz frankjai az első tíz hónapban körülbelül le is mennek a törlesztésre, később annál nagyobb hasznot hajt majd a lakás.

A kalapos június elején költözött be. Előző nap Coupeau felajánlotta, hogy elmegy hozzá a holmijáért, minek költsön másfél frankot kocsira. A másik azonban zavartan szabadkozott, mondván, hogy nagyon nehéz a ládája; látszott, hogy az utolsó pillanatig titkolni akarja, hol

lakik. Délután három óra tájban érkezett meg. Coupeau nem volt otthon. A bolt ajtajában álló Gervaise halálosan elsápadt, amikor ráismert a fiákeron levő ruhásládára. Az ő ládájuk volt, ugyanaz, amelyikkel Plassans-ból indultak el, de ma már vedlett, ütött-kopott, madzaggal körülkötözött ócskaság. Úgy érkezett vissza, ahogy Gervaise gyakran megálmodta, sőt talán még a fiáker is ugyanaz volt, amelyen az a kurva fényezőnő megszökött vele. Boche közben segített Lantier-nak. A mosónő némán, kissé kábán követte őket.

Mikor lerakták a terhüket a szoba közepére, Gervaise megszólalt, hogy mondjon valamit:

- Rendben ment minden, ugye?

Aztán, látva, hogy Lantier rá sem hederít, hanem a kötelek kioldozásával bajlódik, magához tért egy kicsit, s így szólt Boche-hoz:

- Boche úr, hajtson fel egy pohárral!

Kiment üvegért és poharakért. Éppen arra járt Poisson is, egyenruhában. Az asszony mosolyogva rákacsintott. A rendőr értette a dürgést. Ha szolgálata közben rákacsint valaki, az annyit jelent, hogy meginvitálják egy pohár borocskára. Sokszor óraszám elsétálgatott a mosónő boltja előtt, várva a kacsintást. Majd, hogy meg ne lássák, besurrant az udvarra, és titokban elszopogatott egy pohárral.

- Nini! Maga az, Badingue - fogadta Lantier a belépőt.

Badingue-nek csúfolta, ezzel is kimutatva, hogy fütyül a császárra. Poisson merev képpel fogadta a gúnyolódást, nem lehetett tudni, haragszik-e érte. A két ember egyébként, bár politikai nézeteik nem egyeztek, nagyon jól megértette egymást.

- Azt tudja, hogy a császár is rendőr volt Londonban - duplázott rá Boche. - Ahogy mondom! A részeg némbereket szedte össze az utcán.

Gervaise megtöltötte az asztalon levő három poharat. Ő nem ivott, a gyomra kavargott. De velük maradt, nézte, hogyan oldozza ki Lantier az utolsó kötelet, hirtelen elfogta a kíváncsiság, szerette volna tudni, mi van a ládában. Emlékezett, hogy egy halom zokni, két szennyes ing meg egy ócska kalap hevert a láda sarkában. Vajon még mindig ott vannak? Vajon viszontlátja-e a múlt rongyait? Lantier, mielőtt felnyitotta volna a láda fedelét, felvette a poharát és koccintott.

- Egészségükre.

- Egészségére - válaszolta Boche és Poisson.

A mosónő újratöltette a poharakat. A három férfi megtörölte a száját keze fejével. Végre a kalapos kinyitotta a ládát. Tele volt összevissza hányt újságokkal, könyvekkel, ócska ruhával, csomóba kötött fehérneművel. Egymás után halászott elő belőle egy lábast, egy pár csizmát, egy törött orrú Ledru-Rollin mellszobrot, egy hímzett hálóinget, egy munkanadrágot. És Gervaise, amint előrehajolt, orrában érezte a dohánybűzt, annak a mosdatlan férfinak a szagát, aki csak a külszínre ad, csak azt gondozza, amit lát belőle a világ. De az ócska kalap bizony nem volt már ott a bal sarokban. Egy pamutgombolyag foglalta el a helyét, melyet nem ismert, alkalmasint egy nő ajándéka. Ekkor megnyugodott, s valami megfoghatatlan szomorúsággal nézegette tovább a holmikat, azon tűnődve, melyik való az ő idejéből, s melyik másokéból.

- Mondja csak, Badingue,[10] látta már ezt? - kérdezte Lantier.

---

[10] III. Napóleont Badinguet gúnynévvel illették (ezt ferdíti el Lantier Badingue-ra), állítólag arról a kőművesről, aki ruhát váltva a herceggel, megszöktette az állami őrizetből.

S a rendőr orra alá dugott egy metszetekkel díszített könyvecskét, melyet Brüsszelben nyomtattak: *III. Napóleon szerelmei* volt a címe. Többek között el volt benne mondva, hogyan ejtette meg a császár egy szakácsának tizenhárom éves kislányát; és a kép mutatta, hogy III. Napóleon, csupán a Becsületrend nagykeresztjével a nyakában, pucéran üldöz egy kis csitrit, aki riadtan menekül kéjsóvársága elől.

- Ez az! - kiáltott fel Boche, kinek alattomos, kéjvágyó természetét felbirizgálta a kép. - Ebbiza gyakran megesik!

Poissonnak a megdöbbenéstől elakadt a szava; semmit sem tudott felhozni császára mentségére. Nyomtatásban áll, nem lehet letagadni. De hogy Lantier csúfondárosan még közelebb tolta a könyvet, a rendőr kaszált egyet a karjával, és így kiáltott:

- Hát aztán! Ez is az ember természetében van, nem igaz?

Lantier nem tudott mit válaszolni erre az érvre. Kezdte kirakosgatni újságjait és könyveit a szekrény egyik polcára. Láthatólag sajnálta, hogy nincs egy kis függő könyvespolc az asztal fölött. Gervaise megígérte, hogy beszerez egyet. A kalaposnak megvolt Louis Blanctól a *Tíz év története*, az első kötet kivételével, melyet soha nem is látott, Lamartine-tól *A girondisták*, ponyva kiadásban, Eugène Sue-től a *Párizs rejtelmei* és *A bolygó zsidó*, no meg egy halom bölcselkedő és emberbaráti irkafirka, melyeket az antikváriustól szedett össze. De különösen az újságjait őrizgette féltő gonddal. Ő maga gyűjtögette őket össze évek során át. Ha a kávéházban egy jól megírt cikk került a szeme elé, mely megegyezett a felfogásával, megvette a lapot és félretette. Jókora paksaméta gyűlt így egybe a legkülönfélébb időpontokban megjelent lapokból, melyeket rendszerezés nélkül csak egymásra dobált. Előszedte az újságcsomót a láda mélyéről, szeretettel ráveregetett, s így szólt a másik kettőhöz:

- Ide süssenek, ez mind tatáé, ilyen frankó holmival nem dicsekedhet akárki... Fogalmuk sincs, mi minden van ebben! Ha ezeknek az eszméknek csak a felét valóra lehetne váltani, egy csapásra megtisztulna a társadalom. A császárjuk a spiclijeivel együtt elmehetne deszkát árulni.

- De a rendőr közbevágott. Arca sápadt volt, bajsza és vörös császárszakálla veszedelmesen remegett.

- És a hadsereg, mondja csak, azzal mit csinál?

Lantier tűzbe jött. Öklével verte újságjait, úgy kiabálta:

- Követelem a militarizmus felszámolását, a népek testvériségét... Követelem a kiváltságok, a címek, a monopóliumok eltörlését... Követelem a bérek egyenlőségét, a haszon felosztását, a proletariátus felmagasztalását... Az összes szabadságjogokat! Hallják, az összesét! A szabad válást is!

- Azt, azt, a válást, az erkölcs nevében! - helyeselt Boche.

Poisson méltóságos arcot öltött, majd így válaszolt:

- És ha nekem nem kell a maga szabadsága? Ha szabad vagyok anélkül is?

- Ha magának nem kell... ha nem kell... - dadogta Lantier szenvedélytől fuldokolva. - Nem, dehogyis szabad maga!... Ha magának nem kell a szabadság, akkor elvitetem magát Cayenne-be,[11] igenis, Cayenne-be, a császárjával és az egész disznó bandájával együtt!

---

[11] Francia-Guayana dél-amerikai gyarmat fővárosa, hírhedt fegyenctelepére III. Napóleon tömegesen száműzette politikai ellenfeleit.

Így civakodtak mindig, valahányszor összejöttek. Rendesen Gervaise lépett közbe, ki nem szerette a veszekedést. Felocsúdott tompa kábulatából, mely elfogta a láda láttán, ahonnét hajdani szerelmének megkeseredett illata áradt; a poharakra mutatott.

- Igaz is - mondta Lantier hirtelen lecsillapodva, s a poharáért nyúlt. - Egészségükre.

- Egészségére - válaszolta Boche és Poisson, és koccintottak vele.

Boche azonban fészkelődött a helyén, nyugtalanította valami, egyre a rendőr felé pislogott.

- Mindez persze köztünk marad, ugyebár, Poisson úr? - dünnyögte végül. - Mutogatunk és mondunk magának ezt is, azt is...

De Poisson nem hagyta, hogy befejezze. Kezét szívére tette, annak jeléül, hogy oda van temetve mindaz, amit látott és hallott. Csak nem képzelik róla, hogy beköpi a barátait! Hogy Coupeau is megérkezett, benyakaltak még egy üveggel. Később a rendőr kiosont az udvaron át, s az utcán folytatta a járkálást, mereven, szigorúan, kimért léptekkel.

Eleinte nagy volt a felfordulás a mosónő házában. Lantier-nak ugyan külön szobája, külön bejárata és saját kulcsa volt, de az utolsó pillanatban úgy határoztak, hogy nem falazzák el a közbülső ajtót, ezért aztán az új lakó többnyire a bolton át közlekedett. Gervaise-nek sok gondot okozott a szennyes is, férjének persze esze ágában sem volt elkészíteni azt a nagy ládát, amelyről beszélt, így Gervaise kénytelen-kelletlen oda dugdosta a fehérneműt, ahová éppen tudta: hol ebbe, hol abba a sarokba, de leginkább a saját ágya alá, ami a nyári éjjeleken nem volt a legkellemesebb. Végül azon is sokat mérgelődött, hogy esténként a bolt közepén kellett ágyat vetnie Étienne-nek; ha meg a munkásnők éjszakáztak, a gyerek egy széken bóbiskolt, míg el nem mentek. Amikor Goujet megemlítette, hogy Étienne-t elküldhetné Lille-be, ahol a volt mestere, egy gépész, inasokat keres, Gervaise kapott az ötleten, annál is inkább, mert a fiúnak sem volt otthon maradása, szeretett volna önállósodni, és könyörgött anyjának, hogy fogadja el az ajánlatot. Gervaise azonban attól félt, hogy Lantier kereken megtagadja a kérését. Hiszen egyenest azért költözött hozzájuk, hogy fia közelében legyen; nyilván nem lesz hajlandó alig két hétre rá megválni tőle. De amikor az asszony félénken előhozakodott a dologgal, Lantier nagyon helyeselte gondolatát, mondván, hogy egy fiatal munkásnak csak javára válik, ha világot lát. Aznap reggel, hogy Étienne útra kelt, szónoklatot tartott neki jogairól, majd megölelte, és fellengzősen kijelentette:

- Vésd a fejedbe, hogy a termelő nem rabszolga, aki azonban nem termel, az ingyenélő.

A ház élete csendesen folydogált tovább, helyreállt a nyugalom, kialakultak az új helyzetnek megfelelő szokások. Gervaise is megszokta a szanaszét hányódó szennyest, Lantier jövés-menését. A kalapos állandóan fényes üzleteiről szavalt; el-eltűnt hazulról, gondosan kinyalva, fehér ingben, éjjelre sem jött haza, amikor megérkezett, nagy fáradtságot színlelt, mutatta, hogy olyan a feje, mint egy hordó, mintha legalábbis huszonnégy órán át a legfontosabb ügyekről tárgyalt volna. Valójában vígan élte világát. Nem kellett őt félteni, hogy kérgesre dolgozza a tenyerét! Rendszerint tíz óra tájt kászálódott ki az ágyból, délután elcsellengett, ha jó volt az idő, ha meg esett az eső, leült a műhelyben, s újságját böngészte. Ez volt a neki való környezet, elemében érezte magát a sok szoknya között, odaült a sűrűjébe, hallgatta a nők durva beszédjét, még biztatta is őket, bár jómaga mindig megválogatta a szavait. Szeretett a mosónőkhöz dörgölőzni, akik nem voltak finnyásak. Ha Clémence elzsoltározta a mondókáját, Lantier - keskeny bajuszkáját sodorgatva - gyöngéd figyelemmel, mosolyogva hallgatta. A műhely szaga, a verejtékező munkásnők, akik felgyürkőzve csapkodták vasalójukat, ez a hálószobaszerű helyiség, ahol szanaszét hevertek a környékbeli fehérnépek holmijai: ez volt a megálmodott fészek, lustaságának és kéjenc természetének hőn óhajtott menedéke.

Lantier először François-nál étkezett, a Halárusok utcájának sarkán. De hetenként három-négyszer is Coupeau-éknál ebédelt; a végén felajánlotta, hogy náluk maradna kosztra is; tizenöt frankot fizet érte minden szombaton. Ettől kezdve ki sem mozdult a házból, kényére-kedvére berendezkedett. Reggeltől estig ingujjban járkált a bolttól a hátsó szobáig, s nagy hangon rendelkezett, ő tárgyalt még a felekkel is, kakaskodott a szemétdombján. Mivel megunta François borát, rábeszélte Gervaise-t, hogy a bort ezentúl Vigouroux-tól, a szomszéd szenestől hozassa, kinek a feleségét - megrendelés örvén - Boche-sal jól megfogdosták párszor. Aztán meg Coudeloup kenyerét találta sületlennek; és azontúl Meyerhez, a Halárus-negyed bécsi származású pékmesteréhez küldte Augustine-t kenyérért. Faképnél hagyta Lehongre fűszerest is, és csak a vastag Charles-t, a Plonceau utcai hentest tartotta meg, politikai nézeteiért. Egy hónap múlva meg már azt akarta, hogy olajjal főzzenek. „Hiába no - gúnyolódott Clémence -, ezen az átkozott pronvence-in mindig csak kiütközik az olajfolt.” A kalapos maga készítette a tojáslepényt, mind a két felét megsütötte, barnábbra pirította, mint a palacsintát, s úgy kiszárította, akár a kétszersültet. Felügyelt Coupeau mamára is: azt akarta, hogy a marhaszelet egész át legyen sütve, olyan szívósra, mint a csizmatalp; mindenbe fokhagymát tétetett, haragudott, ha ízesítőt szeltek a salátába, mondván, hogy az efféle gizgaz közé könnyen keveredik mérges növény is. A kedvence azonban egy bizonyos fajta leves volt: metélt tészta vízben jó sűrűre főzve, s nyakon öntve egy fél üveg olajjal. Ezt csak ketten ették Gervaise-zel, mert a többiek, a párizsiak, majd kiokádták a belüket, mikor belekóstoltak.

Lantier hovatovább a családi ügyekbe is beleütötte az orrát. Mivel Lorilleux-ék csak kínnal-keservvel szúrták le Coupeau mama öt frankját, megmagyarázta, hogy könnyen pört akaszthatnak a nyakukba. Bolondnak nézik az embert? Csak fizessék meg a havi tíz frankot! Maga ment fel hozzájuk a tíz frankért, olyan elszánt képpel, de olyan sima modorban beszélt, hogy a láncműves nem mert ellenkezni vele. Ettől fogva Lerat-né is két ötfrankost adott. Coupeau mama hajlandó lett volna kezet csókolni Lantier-nak, aki ezenfelül még a döntőbíró szerepét is magára vállalta az öregasszony és Gervaise vitáiban. Ha a mosónő türelmét vesztve ráförmedt az anyósára, s az az ágyán ülve sírdogált, a kalapos addig noszogatta, lökdöste őket, míg össze nem csókolóztak. Azt hiszik, másoknak nagy öröm, ha azt az áldott jó természetüket látja? Olyanok ők is, mint Nana, akit különben is szépen félreneveltek. Ebben egyébként igaza volt: ha az apja elpáholta a lányt, az anyja kelt védelmére, ha az anyja ment neki, akkor meg az apja csapott patáliát. Nana boldog volt, ha szülei marakodtak, s mivel előre tudta, hogy úgyis simán megússza, egyik gazságot a másik után követte el. Most a szemközti patkolókovács udvarát szemelte ki játszóhelyül; naphosszat hintázott a kocsik rúdjain, bújócskázott az utcakölykökkel a kohó vörös fényével megvilágított homályos udvarban; majd hirtelen előbukkant megint, rohanva, üvöltve, kócosan, mocskosan, nyomában az utcakölykök hada, mintha a kalapácsok csattogása futamította volna meg a szurtos gyereknépet. Egyedül Lantier szidta meg olykor, de Nana még őt is huszonegyre fogta. Ez a tízéves kis takonypóc úgy illegett-billegett a férfi előtt, mint egy kész nő, a csípőjét riszálta, rákacsintott a szeme sarkából, tekintetében már ott égett a paráznaság. A kalapos végül maga vette kezébe a nevelését: megtanította táncolni és tájnyelven beszélni.

Így múlt el egy esztendő. A környéken Lantier-t tőkepénzesnek hitték, mert másképp nem tudták megmagyarázni, hogy Coupeau-ék így rázzák a rongyot. Igaz, hogy Gervaise még mindig szépen keres, de az üzlet nyilván nem bír el két dologtalan férfit, akikről neki kell gondoskodnia; annál kevésbé, mert a forgalom megcsappant, több megrendelő elpártolt, a munkásnők reggeltől estig csak tereferéltek. Az igazság az volt, hogy Lantier sem a lakásért, sem a kosztért nem fizetett egy vasat sem. Az első hónapokban még csak adogatott valamit, de később csupán annyit mondott, hogy hamarosan nagyobb összeghez jut, s akkor majd egyszerre kiegyenlíti tartozását. Gervaise most már egy fillért sem mert kérni tőle. Hitelbe

vásárolta a kenyeret, a bort, a húst. Adóssága nőttön-nőtt, három-négy frank elúszott naponta. Pedig egy garast sem fizetett a bútorosnak, se a három cimborának, a kőművesnek, az asztalosnak és a szobafestőnek. A hitelezők kezdtek zúgolódni, a boltosok sem előzékenykedtek úgy, mint annak előtte. De az asszony szinte mámorosan költekezett; megszédült, drágábbnál drágább holmikat vásárolt. Gátlás nélkül elégítette ki ínyenc hajlamait, mióta nem fizetett senkinek; szíve mélyén pedig nagyon tisztességes maradt, arról ábrándozott, hogy reggeltől estig csak pénzt fog keresni, sok száz frankot - maga sem tudta, hogyan s miként -, és akkor marokszám osztogatja hitelezőinek az ötfrankosokat. De a hullámok összecsaptak a feje fölött, s minél mélyebbre süllyedt, annál többet emlegette, hogy bővíti üzleti körét. Nyár derekán azonban otthagyta a nyakigláb Clémence, mert a munka nem volt már elég két munkásnőnek, és hetekig kellett lesnie a bérét. E végső romlás közepette Coupeau és Lantier csak a pocakjukat hizlalták. A két jómadár pukkadásig tömte magát az asztalnál; felfalták a boltot, kövérre híztak az üzlet roncsain; versenyt ették a dupla porciókat, s a csemegénél röhögve verték a hasukat, hogy gyorsabban menjen az emésztés.

A környéken az volt a szóbeszéd tárgya, vajon Lantier megint összeszűri-e a levet Gervaisezel. A vélemények megoszlottak. Lorilleux-ék szerint a Bumli mindent elkövetett, hogy újra behálózza a kalapost, de annak nem kell ilyen hervadt nő, talál a városban sokkal pipecebb fruskákat is. Boche-ék ezzel szemben azt állították, hogy a mosónő már első éjjel összebújt a volt babájával, alighogy az a tökkelütött Coupeau fújni kezdte a kását. Akár így, akár úgy, csak piszkos história ez; na de annyi mocsok van az életben, s ennél még cifrább dolgokat is hallani, hogy az emberek végül is napirendre tértek e szerelmi háromszög fölött, sőt még elismerőleg is nyilatkoztak róla, minthogy hármójuk közt sosem került ütlegekre sor, és megőrizték az ildomosság látszatát. Ha a környéken bármely más család ügyeibe dugja az ember az orrát, még förtelmesebb bűzt szív be. Coupeau-éknál legalább jó volt a hangulat. Mind a hárman játszották kisded játékaikat, kedélyesen együtt éltek, együtt háltak, nem zavarták a szomszédok álmát. Lantier amúgy is elbűvölte a környéket viselkedésével. Ez a behízelgő modorú ember az összes pletykálkodókat elhallgattatta. Sőt, hogy az általános bizonytalanság közepette a zöldséges kofa egy ízben határozottan tagadta Lantier és Gervaise viszonyát, a pacalos asszony szemmel látható sajnálkozással mondta, hogy Coupeau-ék ilyeténképpen sokkal kevésbé lesznek „érdekesek”.

Gervaise eközben háborítatlan nyugalomban élt, álmában sem gondolt effajta aljasságokra. A végén már szívtelenséggel vádolták, a családban sem értették, miért haragszik a kalaposra. Lerat-né, ki a szívügyekben örömest kofálkodott, minden este ellátogatott hozzájuk; Lantierval úgy beszélt, mint valami ellenállhatatlan hódítóval, akinek önként omlanak karjába a legkényesebb dámák is. Boche-né is elmondta, hogy bizony ő sem felelne magáért, ha tíz évvel fiatalabb volna. Lassú, titkos összeesküvés szálai fonódtak szakadatlanul mind szorosabbra Gervaise körül, mintha a körötte élő asszonyok abban leltek volna kielégülést, hogy szeretőt kerítsenek neki. Gervaise csak csodálkozott, mert ő nem látta Lantier-t ennyire vonzónak. Előnyére változott meg, az nem kétséges; mindig felöltőt viselt, a kávéházakban és a politikai gyűléseken kikupálódott. Az asszony azonban a lelke mélyéig látott a két szemén át, s ott újra megtalálta azt, aminek az emlékétől a hideg szaladgált a gerincén. Ha a többieknek annyira tetszik a jeles férfiú, miért nem ők próbálkoznak vele? Ezt egy ízben értésére is adta Virginie-nek, aki valamennyiük közül a leghevesebben fújta a parazsat. Erre Lerat-né és Virginie, hogy felingereljék, elárulták neki, hogy Lantier-nak viszonya van Clémence-szal. Ő persze nem vett észre semmit! Pedig alighogy kitette a lábát az ajtón, a kalapos már vitte a lányt a szobájába. Mostanában is gyakran látják őket együtt, a férfi nyilván feljárogat hozzá.

- Hát aztán - mondta a mosónő, de egy kicsit remegett a hangja. - Mi közöm hozzá?

És belenézett Virginie sárga szemébe, mely aranyos szikrákat vetett, akár a macskáé. Vajon mégis ellensége volna ez a nő, hogy ennyire féltékennyé akarja tenni? A varrónő azonban együgyű képet vágott, s így felelt:

- Persze hogy semmi köze hozzá... Csak éppen figyelmeztethetné Lantier-t, hogy hagyjon békét a lánynak, mert előbb-utóbb meggyűlik vele a baja.

A legrosszabb az volt, hogy Lantier - érezvén a támogatást - kezdett más hangon beszélni Gervaise-zel. Most már, ha kezet fogott vele, egy pillanatra a magáéban tartotta a tenyerét. Gyötörte tekintetével, merész pillantásokat vetett rá, az asszony világosan kiolvashatta a szeméből, hogy mit kíván tőle. Ha Gervaise mögé került, térdével súrolta szoknyáját, nyakába lehelt, mintha szédíteni akarná. De egyelőre nem erőszakoskodott, nem mondott semmit, várt. Egy este azonban, hogy kettesben maradt Gervaise-zel, szó nélkül tolni kezdte maga előtt a remegő asszonyt, a sarokba szorította, s a bolt végében meg akarta csókolni. A véletlen úgy hozta, hogy Goujet épp ebben a pillanatban nyitott be. Ekkor Gervaise védekezni kezdett, és kiszabadította magát. Pár szót váltottak hárman, mintha mi sem történt volna. Goujet arca olyan fehér volt, mint a fal. Lecsüggesztette a fejét, azt hitte, megzavarta őket, s az asszony csak azért védekezett, nehogy más is lássa a csókot.

Gervaise másnap nem lelte helyét az üzletben, nagyon nyugtalanul topogott, képtelen volt akár egy zsebkendőt is kivasalni, úgy érezte, okvetlenül találkoznia kell Goujet-val, s megmagyaráznia, hogyan szorította Lantier a falhoz. De mióta Étienne Lille-ben volt, nem mert többé belépni a kovácsműhelybe, ahol Sóstorkú vagy Mindig-Piás olyan gúnyosan vigyorgott rá. Délután mégiscsak elszánta magát, fogott egy üres kosarat, s azzal az ürüggyel, hogy a Fehér Kapu utcai megrendelőjétől hozza el az alsószoknyákat, elment hazulról. Amikor a Marcadet utcai szeggyár elé ért, lassan fel-alá sétálgatott, bízva jószerencséjében. Alighanem Goujet is várhatta, mert öt perc sem telt belé, s már jött is ki a műhelyből, mintegy véletlenül.

- Nini, maga erre járt - mondta neki, s félszegen mosolygott. - Hazafelé tart...

Csak azért mondta, hogy mondjon valamit. Gervaise éppen háttal állt a Halárusok utcájának. Megindultak a Montmartre felé egymás mellett, de nem karoltak egymásba. Bizonyára messzebb akartak kerülni a gyártól, nehogy úgy lássék, mintha a kapu előtt adtak volna találkát egymásnak. Lehajtott fejjel bandukoltak az úton a dohogó üzemek között. Majd kétszáz lépéssel arrább szótlanul balra tértek, mint akik már tudják az utat, s egy üres telekre jutottak. Zöld mezősáv volt ez egy gőzfűrésztelep meg egy gombkészítő műhely között, kiégett gyepfoltokkal; egy kipányvázott kecske mekegve keringett cölöpje körül; hátrább egy kiszáradt fa korhadozott a tűző napon.

- Olyan itt, mintha falun volna az ember - suttogta Gervaise.

Letelepedtek a korhadt fa tövébe. A mosónő maga elé tette kosarát. Velük szemben, a Montmartre dombján, magas, szürke és sárga házsorok emelkedtek csenevész facsoportok között; s ahogy hátrább vetették fejüket, megpillantották a város fölé boruló ragyogó tiszta égboltot, melyet csak északon bodroztak kicsi fehér felhők. De a verőfény vakította őket, s inkább a külvárosok krétás távolát nézegették a szemhatár alján, vagy a gőzfűrésztelep keskeny kürtőjének szusszanásait figyelték, tekintetükkel követve a felszálló gőzpamacsokat. Ezek a mély sóhajok szinte könnyítettek szívük terhén.

- Igen - kezdte el Gervaise, kit feszélyezett a hallgatás -, erre jártam, azért jöttem el otthonról...

Annyira kívánta a kimagyarázkodást, és most egyszerre mégis elakadt a szava. Nagyon szégyellte magát. Pedig érezte, hogy mindketten azért jöttek ide, mert beszélniük kell arról a dologról; sőt, beszéltek is róla, bár egyetlen szót sem ejtettek. Úgy nyomakodott közéjük az a tegnap esti jelenet, mint valami alkalmatlan vendég.

Ekkor Gervaise, fájdalommal eltelve, könnyes szemmel elmondta, hogyan küszködött a halállal Bijard-né, a mosónője, aki szörnyű kínok után reggelre kiszenvedett.

- Attól volt, hogy Bijard belerúgott - mondta halk, színtelen hangon. - Felpuffadt a hasa. Biztosan összezúzódott valami a testében. Istenem, Uram! Három nap alatt vége lett... Ó, kisebb bűnökért is ülnek a fegyházban gonosztevők! Persze, a bíróságnak nagyon meggyűlne a dolga, ha minden asszonnyal foglalkozni akarna, akit a férje küldött a másvilágra. Egy rúgással több vagy kevesebb nem sokat számít már annak, akit mindennap rugdosnak. Szegény asszony, hogy megmentse a férjét a vérpadtól, azt mondta, nekiment egy dézsának, s úgy sérült meg a hasa... Egész éjszaka jajgatott, mielőtt kiszakadt volna belőle a lélek.

A kovács hallgatott, görcsösen összeszorított markával tépdeste a fűszálakat.

- Két hete sincs - folytatta Gervaise -, hogy elválasztotta az utolsó gyermekét, a kis Jules-t; még szerencse, így a gyereknek nem kell szenvednie... Így is két poronty szakadt a kis Lalie nyakába. Nincs még nyolcesztendős se, de már olyan komoly és megfontolt, mint egy igazi anya. És az apja őt is rugdossa... Bizony, vannak, akik szenvedésre születtek.

Goujet szomorúan rátekintett, s egyszer csak megszólalt reszkető ajakkal:

- Maga nagy bánatot okozott nekem tegnap...

Gervaise elhalványodott, összekulcsolta a kezét. De a férfi folytatta:

- Tudom, ez óhatatlan volt... De azért bízhatott volna bennem, bevallhatta volna, hányadán áll a dolog, hogy ne tápláljak hiú reményeket...

Nem fejezhette be. Az asszony felugrott, látván, hogy Goujet is azt hiszi, amit a környéken mondogatnak róla: hogy megint összeállt Lantier-val. Kitárta karját, s úgy kiáltotta:

- Esküszöm, nem igaz... Odataszigált, meg akart csókolni, nem tagadom; de még az arca sem ért hozzám, és most próbálkozott először... Ó, hallgasson meg, esküszöm az életemre, a gyerekeim életére, mindarra, ami szent előttem!

A kovács azonban csak a fejét rázta. Nem hitte el, mert hát a nők mindent letagadnak. Gervaise ekkor nagyon elkomolyodott, és nyomatékosan folytatta:

- Maga ismer engem, Goujet úr, nem szoktam hazudni... Nahát! Becsületszavamra mondom, hogy nem volt köztünk semmi!... És soha nem is lesz, hallja? Soha! Ha az bekövetkeznék, én lennék az utolsók utolsója, és nem érdemelném meg az olyan becsületes ember barátságát, amilyen maga.

És míg beszélt, úgy megszépült az arca, úgy sugárzott róla az őszinteség, hogy a férfi megfogta a kezét, és visszaültette. Goujet most már könnyebben lélegzett, szinte boldog volt. Most első ízben fogta így a nő kezét, és tartotta a magáéban. Egyikük sem szólt. A mennybolton hattyúi méltósággal úsztak a fehér fellegek. A kecske a mező széléről feléjük fordult, rájuk bámult, és olykor-olykor szelíden felmekegett. Ők pedig egymás kezét szorítva, meghatottságtól fátyolos tekintettel a távolba révedtek, szemük a Montmartre fakó magaslatán járt, a szemhatárt csíkozó gyárkémények erdején, ezen a hullaszínű és vigasztalan külvároson, ahol a gyanús kurtakocsmák zöld bokrai könnyekig meghatották őket.

- Az édesanyja haragszik rám, tudom - folytatta Gervaise halkan. - Ne is tagadja... Olyan sok pénzükkel tartozunk!

A férfi azonban nyersen elhallgattatta. Úgy megrázta a kezét, hogy majd összetörte. Nem akarta, hogy a pénzzel huzakodjék most elő. Aztán tétován, dadogva megszólalt:

- Hallgasson meg, már régóta akarok magának mondani valamit... Maga nem boldog. Anyám is mondja, hogy rosszra fordult a sorsa...

Megakadt, elfulladt.

- Nos hát! Menjünk el innét együtt!

Az asszony ránézett, először nem jól értette, meglepte a férfi váratlan vallomása, Goujet eddig még sosem beszélt szerelméről.

- Hogy érti ezt? - kérdezte tőle Gervaise.

- Úgy, hogy elmennénk innét - folytatta amaz lehajtott fejjel -, és másutt élnénk, Belgiumban, ha maga is úgy akarja... Az szinte második hazám... S ha mindketten dolgozunk, hamar boldogulunk is...

Gervaise mélyen elvörösödött. Ha a férfi magához szorítja, hogy megcsókolja, akkor sem szégyenkezett volna jobban. Furcsa legény ez! Ki hallott már ilyet? Azt ajánlgatja, hogy szökjenek meg, mint a regényekben vagy az úri világban szokás. Hát hiszen a munkások is udvarolgatnak férjes asszonyoknak - Gervaise nem egy esetet látott ismerősei körében -, de azok bizony még csak Szent Dénesig sem viszik el őket, hanem elintézik a dolgot ott helyben, minden teketória nélkül.

- Ó, Goujet úr, Goujet úr... - motyogta, s mást nem bírt mondani.

- Akkor végre kettesben lennénk - folytatta Goujet. - Engem feszélyeznek a többiek, tudja?... Ha vonzalmat érzek valaki iránt, nem tudom elviselni, hogy másokkal lássam együtt.

Gervaise közben felocsúdott, s most már észérvekkel tiltakozott.

- Nem lehet, Goujet úr. Nagyon helytelen lenne... Én férjnél vagyok, ugyebár? Gyermekeim is vannak... Jól tudom, hogy szeretettel van irányomban, s most fájdalmat kell okoznom önnek. De később biztosan feltámadna bennünk a lelkiismeret, s megkeserítené a boldogságunkat... Én is barátságot érzek maga iránt, sokkal mélyebb barátságot, semhogy ilyen meggondolatlanságba beleegyeznék. Márpedig ez meggondolatlanság volna, higgye meg... Nem, lássa be, jobb, ha így maradunk, ahogy vagyunk. Megbecsüljük egymást, együtt érzünk. És ez nem csekélység; én gyakran merítettem már erőt belőle. Ha mi, a mi helyzetünkben, tisztességesek maradunk, azért elnyerjük jutalmunkat.

A férfi bólogatva hallgatta. Hiszen igaza van az asszonynak, ő sem állíthatná az ellenkezőjét. Hirtelen a karjába kapta Gervaise-t, ott a szabadban, hevesen magához szorította, vadul belecsókolt a nyakába, mintha meg akarná harapni. Aztán elengedte, és nem kért tőle többé semmit; még a szerelmükről sem szólt többet. Az asszony megrázkódott, nem haragudott, arra gondolt, hogy mindketten megszenvedtek ezért a csekélyke örömért.

A kovács azonban egész testében vadul reszketett, s arrább húzódott, nehogy a kísértésnek engedve újból a karjába kapja Gervaise-t; térden csúszott odább, s nem tudván, mivel foglalkoztassa a kezét, gyermekláncfűt tépdesett, s messziről a kosárba dobta. A kiégett gyepen pompás gyermekláncfű nyílott. Ez a játék lassacskán megnyugtatta, elszórakoztatta. A kalapálás munkájától megmerevedett ujjaival vigyázva törte le a virágokat, egymás után dobálta őket a kosárba, s hűséges kutyaszeme felragyogott, ha beletalált. A mosónő a korhadt fának

vetette hátát, felvidult, megnyugodott, hangosabban beszélt, hogy Goujet a gőzfűrésztelep sivításán át is megértse. Mikor elhagyták az üres telket, egymás mellett sétálva s Étienne-ről beszélgetve, akinek nagyon jó dolga volt Lille-ben, Gervaise kosara tele volt gyermekláncfűvel.

Az asszony valójában nem érezte magát annyira bátornak Lantier-val szemben, mint ahogy bizonygatta. El volt ugyan szánva, hogy egy ujjal sem engedi magához nyúlni; de attól félt, hogy ha a férfi újból próbálkozik, ő megint elgyávul, elfogja az a puhaság és engedékenység, mely mindig arra készteti, hogy mindenkinek a kedvében járjon. Lantier azonban nem próbálkozott többé. Többször is megesett, hogy egyedül voltak, de mindig békén maradt. Úgy látszott, mostanában inkább a pacalos asszony körül legyeskedik, aki negyvenöt éves, nagyon fiatalos külsejű nő volt. Gervaise a pacalos asszonyt többször is elmondta Goujet-nak, hogy megnyugtassa. Virginie-nek és Lerat-nénak pedig, ha magasztalták előtte a kalapost, azt felelte, hogy Lantier nyilván könnyen megvan az ő hódolata nélkül is, mivel úgyis bukik rá az egész környék.

Coupeau meg szertekürtölte a városban, hogy Lantier milyen becsületes, hű barát. Pofázzanak róluk, amit akarnak, ő tudja, amit tud, fütyül a dumákra, mert a becsület az becsület. Ha vasárnaponként kisétáltak, feleségének és a kalaposnak karonfogva kellett előtte menniük, így akarta megmutatni, hogy fittyet hány a világnak; közben meg leste az embereket, hogy megtanítsa őket móresre, ha csúfolódni támadna kedvük. Lantier-ról az volt a véleménye, hogy egy kissé felvág; szemére is vetette, hogy a szende szüzet játssza, ha pálinkával kínálják, csúfolta, hogy olvasni tud, és úgy beszél, mint egy prókátor. De mindezt leszámítva derék fickónak tartotta. Nem is akad még két ilyen jó barát az egész Kápolnadombon. Egy szó mint száz, jól megértik egymást, összevág a természetük. A férfibarátság mindig többet ér a szerelemnél.

Még azt is el kell mondanunk, hogy Coupeau és Lantier rendszeresen eljárt zülleni. Lantier kikikunyerált tíz-húsz frankot Gervaise-től, mihelyt megszimatolta, hogy pénz van a házban. Természetesen mindig a nagy üzletére kellett a pénz. Ilyenkor elcsalta Coupeau-t is, mondván, hogy rengeteg a szaladgálnivalója; magával cipelte, beültek valamelyik közeli vendéglőbe, a hátsó szobában letelepedtek egy asztalhoz, szemben egymással, s tömték magukba a finomnál finomabb falatokat, amelyekre otthon nem telt, utána meg palackozott bort ittak. A bádogos beérte volna ugyan kevésbé előkelő ivászatokkal is, de a kalapos nagyúri ízlése mindig magával ragadta; Lantier a legkülönlegesebb mártásokat választotta ki az étlapról. Ki hitte volna, hogy ilyen kényes, ilyen válogatós! Ezek a déliek, úgy látszik, mind ilyenek. Sosem rendelt nehezen emészthető ételeket, előbb minden egyes fogásról eldöntötte, nem káros-e az egészségre, s a túl sós vagy erősebben borsos húst visszavitette. A huzatra még érzékenyebb volt: félt tőle, mint ördög a tömjénfüsttől, az egész vendéglőt fellármázta, ha valahol nyitva felejtettek egy ajtót. S mindennek a tetejébe még fösvény is volt, mindössze két sou-t nyomott a pincér markába hét-nyolc frankos ebédek után. Mégis reszkettek tőle, jól ismerték már őket a külső körutakon, Batignolles-tól Belleville-ig. Batignolles-ban, a Fő utcán caeni módra készült pacalt rendeltek, melyet kicsi melegítőkön szolgáltak fel nekik. A környék legjobb osztrigáit a Montmartre tövében kapták, a Bar-le-Duc városához címzett vendéglőben. Ha meg kedvük szottyant felkapaszkodni a domb tetejére, elfogyasztottak egy nyulat a Víg Malomban. A Mártírok útján levő Orgonavirágban mesésen készítették a borjúfejet; a Clignancourt úti Arany Oroszlánban és a Két Gesztenyében olyan finom hirtelensült vesét ettek, hogy az ujjukat is megnyalták utána. De leginkább balra mentek, Belleville felé, törzsasztaluk volt a Burgundi Szüretelőben, a Kék Órában, a Kapucinusban; ezek kipróbált helyek voltak, akár behunyt szemmel rendelhetett ott az ember bármit. Másnap reggel csak lopva célozgattak titkos kiruccanásukra, míg fintorogva turkáltak a krumpliban, melyet Gervaise

elébük tett. Egyszer a Víg Malom lugasába Lantier még nőt is vitt magával; Coupeau a csemegénél magukra hagyta őket.

Tivornyázni és dolgozni egyszerre nem lehet. Mióta a kalapos megjelent a családban, a bádogos - aki már addig is arcátlanul lopta a napot - nem vett többé szerszámot a kezébe. Ha véletlenül mégis megesett, hogy a ténfergést elunva, beállt valahová, a cimbora felhajszolta a munkahelyén is, agyoncsúfolta, hogy úgy lóg azon a biztosító kötélen, mint a hurka a füstön, s felkiáltott neki, hogy jöjjön már le egy fröccsre. Alászolgája, munka! A bádogos otthagyott csapot, papot, és hetekig tartó züllés következett. Hej, micsoda cécók voltak azok! Végigmulatták a környék összes lebujait, hajnali mámorukat délig kialudták, hogy estére újrakezdjék az ivászatot; vedelték a vitriolt kivilágos kivirradtig, míg ki nem lobbant az utolsó szál gyertya is. De az a disznó kalapos sosem mászott bele egészen. A másikat berúgatta, aztán faképnél hagyta, és szeretetre méltón mosolyogva, szépen hazaballagott, ő is mélyen a kancsó fenekére nézett, de nem látszott meg rajta. Csak aki ismerte, vette rajta észre, hogy megkisebbedett a szeme, és nagyon buzgólkodik a nők körül. A bádogos ellenben undorító volt; ha belejött, a sárga földig leszopta magát.

November első napjaiban Coupeau féktelen dorbézolásba kezdett, mely reá meg a többiekre nézve is igen csúnyán végződött. Előző napon munkát talált. Lantier ez egyszer telve volt nemes buzgalommal, nem győzte magasztalni a munkát, mely megnemesíti az embert. Reggel ő is felkelt, lámpavilágnál, hogy elkísérje komáját a munkába, s megbecsülje benne a dolgozó embert, aki valóban méltó erre a névre. De amint a Kis Fokhagymáshoz értek, mely éppen akkor nyitott, betértek egy pohár szilvapálinkára, csak egyetlenegyre, csupán hogy megöntözzék szilárd szándékukat. A söntéssel szemben Pörkölő Bibi ült egy lócán, s hátát a falnak vetve komor képpel szítta a pipáját.

- Né! Bibi kocsmaőrséget tart - jegyezte meg Coupeau. - Munkaundorod van, öreg fiú?

- Nem az a baj - válaszolta a koma, s megropogtatta karjait. - A góréktól van undorom... Az enyémet faképnél hagytam ma reggel... Aljas csibész, piszok disznó mindahány...

Pörkölő Bibi megivott velük egy szilvát. Nyilván arra várt ott a lócán, hogy meghívja valaki. Lantier azonban védelmére kelt a munkaadóknak; néha azoknak is nehéz a dolguk, ő mesélhetne róla, nemrégiben még maga is ebben a cipőben járt. És nagy széltolók ám a munkások is! Mindig részegeskednek, köpnek a munkára, akkor hagynak ott, amikor legjobban szorongatnak a megrendelők, és addig feléd sem néznek, míg el nem verték az utolsó garasukat is. Dolgozott egyszer nála egy kistermetű pikárdiai, annak meg a kocsikázás volt a bolondériája; mihelyt a zsebében volt a hetibére, fiákért fogadott, és napokig cipeltette magát. Hát munkásemberhez illő az ilyesmi? Lantier ezután, váratlan fordulattal, elkezdte csépelni a munkaadókat. Ó, ő világosan lát, ő mindenkinek megmondja a magáét. Mindent egybevéve, piszkos népség az is, szemérmetlen kizsákmányolok, emberfalók. Ő azonban, Istennek hála, mindig nyugodtan hajthatta álomra a fejét, mert emberségesen bánt a munkásaival, s nem akart mindjárt milliókat összeharácsolni, mint a többiek.

- Indíts, öreg fiú! - fordult Coupeau-hoz. - Legyünk jó gyerekek, ne késsünk el.

Pörkölő Bibi, karját lógázva, velük tartott. Még alig pirkadt, a sáros utcán mocskosan terült szét a derengő hajnali világosság; esett az éjjel, nagyon enyhe volt az idő. Már oltogatták a gázlámpákat; a házak között még ott lebegtek az éj foszlányai; a Halárusok utcája fokozatosan megtelt a Párizsba igyekvő munkások lábdobogásával. Coupeau, szerszámos zsákját vállára vetve, nagy fennen lépkedett, mint valami derék hazafi, aki most az egyszer komoly tettre szánta el magát. Hátrafordult, megkérdezte:

- Bibi, nincs kedved munkába állni? A főnök azt mondta, vigyek magammal valakit, ha tudok.

- Köszönöm - hárította el Pörkölő Bibi -, én most lógok egy kicsit. Ajánld inkább Sörös Csizmának, épp tegnap keresett melót... Várj csak, biztosan itt van bent.

Ahogy leértek az utca végébe, tényleg meglátták Sörös Csizmát Colombe apónál. Bár korán volt még, a Patkányfogó világított már, az ablaktáblák le voltak véve, a gázégők lobogtak. Lantier megállt az ajtó előtt, meghagyva Coupeau-nak, hogy igyekezzék, mert alig tíz percük van.

- Micsoda? Te beállsz ahhoz a burgundi spionhoz? - háborodott fel Sörös Csizma, meghallva, miről van szó. - Engem ugyan többé nem lát a bódéjában. Nem ám, inkább éhezzem jövő ilyenkorig... De öregem, te se leszel ott három napnál tovább, nekem elhiheted!

- Olyan rongy hely? - kérdezte Coupeau nyugtalanul.

- Még annál is rongyabb!... Meg se lehet moccanni. A góré folyton a nyakadon lóg. És micsoda tempók! Az asszony lehord részeges alaknak, és a bódéban tilos a földre köpni... Már első este fészkes fenébe kívántam az egész bagázst, gondolhatod!

- Jó, hogy mondod. Nem eszem meg náluk egy véka sót... Ma reggel szerencsét próbálok, de ha a góré felhergel, úgy hozzákenem az asszonyhoz, hogy összeragadnak, mint a kutyák.

A bádogos kezet rázott cimborájával, s megköszönte a felvilágosítást; már menni készült, de Sörös Csizma felfortyant. A kénköves istennyilát! Tán a burgundi miatt most nem hajtanak fel egy kupicával? Hát nem ember már az ember? A góré várhat még öt percet. Lantier is belépett, hogy velük igyék; a négy munkás megállt a pult előtt. Sörös Csizma pedig félretaposott cipőjében, mocskos, fekete zubbonyában, összelapított sapkáját feje búbjára tolva, úgy handabandázott, úgy forgatta szemét, mintha ő volna az úr a Patkányfogóban. Nemrégiben kiáltották ki az iszákosok fejedelmének és a disznók királyának, miután megevett egy adag élő cserebogársalátát, és beleharapott egy döglött macskába.

- Hé, maga vén méregkeverő! - kiáltotta oda Colombe apónak. - Abból a sárgából adjon, az első számú szamárhúgyból!

És amikor a kék szvetteres, sápadt képű, egykedvű kocsmáros megtöltötte a négy poharat, az urak egy hajtásra kihörpintették, nehogy elpárologjon az itóka.

- Ez legalább jó helyre megy - morogta Pörkölő Bibi.

Az a marha Sörös Csizma rém muris históriát mesélt. Pénteken úgy berúgott, hogy a cimborák odagipszelték a pipát a szájához. Más belegebedt volna, ő azonban, oda se neki! még büszke is volt rá.

- Parancsolnak az urak még egy rundot? - kérdezte Colombe apó zsíros hangon.

- Igen, hozzon még egyet - rendelkezett Lantier. - Fizetem.

Most a nőkre terelődött a szó. Pörkölő Bibi a múlt vasárnap Montrouge-ban járt az oldalbordájával, a nénikéjét látogatta meg. Coupeau egy chaillot-i mosónő, az Indiai Málna felől érdeklődött, akit jól ismernek abban a kocsmában. Éppen inni akartak, amikor Sörös Csizma kikiáltott az arra járó Goujet-nak és Lorilleux-nek. Azok odajöttek az ajtóhoz, de belépni nem akartak. A kovács nem volt szomjas. A láncműves fakó arccal, vacogva szorongatta zsebében az aranyláncokat, melyeket most szállított vissza; köhécselt, mentegetőzött, mondván, hogy őt egy csepp pálinka is ledönti a lábáról.

- Álszent alakok! - morgott Sörös Csizma. - Biztosan stikában piálnak!

Beleszagolt a pohárba, aztán rátámadt Colombe apóra.

- Vén csibész, elcserélted az üveget!... Tudod, hogy nekem nem rakhatsz ide mindenféle pancsot.

Kireggeledett, a Patkányfogóban piszkos fény ömlött el, a gazda leoltotta a gázt. Coupeau mentegette a sógorát: nem tud inni, igaz, de ezt nem szabad zokon venni tőle. Ő Goujet-t is megérti, szerencséje, hogy sosem szomjas. S megint elkezdte, hogy ideje volna már munkába menni, de Lantier, az illemszabályokban jártas férfiú, fölényesen kioktatta: mielőtt lelép az ember, megfizeti a rundját, és nem hagyja faképnél a barátait, még ha hívja is a kötelesség.

- Meddig karattyol még ez a munkáról? - fortyant fel Sörös Csizma.

- Tehát az úr fizeti a rundot? - tudakolta Colombe apó Coupeau-tól.

A bádogos fizetett. Pörkölő Bibi, amikor rákerült a sor, súgott valamit Colombe apónak, de az lassan megcsóválta a fejét. Sörös Csizma látta, hogy áll a bál, és csúnyán szidalmazni kezdte azt a kétszínű kocsmárost. Hogy mer packázni ez a piszok alak a cimborájukkal? Minden kricsmiben van hitel! Csak az ilyen koszos lebujban sértegetik az embert! A kocsmáros nem jött ki a sodrából, két vaskos öklét a pult szélére támasztva himbálta testét, s udvariasan ismételgette:

- Adjanak kölcsön az úrnak, az lesz a legegyszerűbb.

- Adok is neki, a kutya istenit! - tajtékzott Sörös Csizma. - Nesze, Bibi, vágd a pofájába a spiclinek!

Hogy így dühbe gurult, a bádogoshoz fordult, mert mérgesítette, hogy annak még mindig a vállán a zsákja.

- Olyan vagy, mint egy szárazdada. Tedd már le a babádat. Még azt hiszik, púpod nőtt.

Coupeau habozott egy pillanatig, aztán, mint aki érett megfontolás után elhatározza magát, nyugodtan lerakta a zsákját a földre, s megjegyezte:

- Úgyis késő van már. Majd ebéd után megyek el a burgundihoz. Azt mondom, hogy az asszonynak hasgörcse volt... Hallja, Colombe apó, itt hagyom a szerszámokat a kis lóca alatt, majd érte jövök délben.

Lantier helyeslőn bólintott ehhez a megoldáshoz. Dolgozni kell, az nem vitás, de ha az ember a barátaival van, akkor első az udvariasság. A mulatozás vágya folyton csiklandozta s lassacskán hatalmába kerítette őket, kezük elnehezült, kérdőn pillantgattak egymásra mind a négyen. És most, hogy ötórás lógásra nyílt lehetőség, zajosan adtak hangot tetszésüknek, veregették egymás vállát, barátságosan egymás képébe bömböltek. Coupeau nagyon megkönnyebbült, egészen megfiatalodott, „öreg haverjaim”-nak szólította a többieket. Erre a nagy örömre ittak egyet; aztán felkerekedett a társaság, és átvonult a Nagyorrú Bolhába, egy kis zugkocsmába, ahol biliárd is volt. A kalapos először fintorgott, mert a helyiség nem volt valami bizalomgerjesztő; egy frankért vesztegették a bundapálinka literjét, fél frankért telemértek egy félliteres korsót, amiből kitelt két pohár. A biliárdasztalt úgy elmocskolták a vendégek, hogy a golyók hozzáragadtak a posztóhoz. De alighogy elkezdték a játszmát, Lantier, ki roppant ügyesen kezelte a dákót, hamarosan magára talált, visszatért a jókedve is, kidüllesztette a mellét, s minden karambolt elegáns csípőmozdulattal kísért.

Mikor eljött az ebéd ideje, Coupeau-nak jó ötlete támadt. Toppantott s így kiáltott:

- Menjünk el Sóstorkúért. Tudom, hol dolgozik... Elcipeljük magunkkal Louis anyóhoz egy kis rántott borjúlábra.

Az ötletet nagy ujjongással fogadták. Bizony, Sóstorkú vagy Mindig-Piás megérdemli a borjúlábat. Elindultak. Az utca sárga volt, szitált az eső; de őket annyira hevítette a szesz, hogy fel se vették ezt a kis lábfürdőt. Coupeau elvezette őket a Marcadet utcai szeszgyárba. Mivel még jó fél órájuk volt ebédidőig, a bádogos két sout nyomott egy suttyó markába, hogy menjen be, és mondja meg Sóstorkúnak, rosszul van a felesége, siessen haza. Nyomban jött is a kovács, hintázó léptekkel, teljesen nyugodt arccal, megszimatolva a tivornyát.

- Aha! A borzsákok! - kiáltotta, észrevéve a cimborákat, akik egy kapualjban lapultak. - Kiszagoltam... Na, mit eszünk?

Louis anyónál, míg a porcogót szopogatták, újból csépelni kezdték a munkaadókat. Sóstorkú vagy Mindig-Piás elmesélte, hogy sürgős rendelésen güriznek a műhelyben. Persze, a góré most elnézi a negyedórás késéseket; ha hiányzik valaki a névsornál, oda se neki! nem morog, örül, ha egyáltalán visszamennek dolgozni. Sóstorkút vagy Mindig-Piást egyébként sem fenyegeti az a veszély, hogy kitegyék a szűrét, mert ilyen markos fickót úgysem találnak többet. A borjúláb után tojáslepényt ettek. Mindegyik megitta a maga literjét. Louis anyó Auvergne-ből hozatta a borát, sűrű vörös bor volt, szinte vágni lehetett. A hangulat forrósodni kezdett, a kedélyek felvillanyozódtak.

- Mit buzerál folyton az a nyomorult góré! - tört ki Sóstorkú a csemegénél. - Nem a fejébe vette, hogy kolompot akaszt ki a bódéjában? Kolompot! Mint a rabszolgáknak... Nekem aztán kolompolhat máma! Csapjon belém az istennyila, ha ma ott ér valaki az üllőnél! Már öt napja robotolok, ideje, hogy egyenlítsek... S ha letol érte, megmondom neki, hogy menjen a pokolba.

- Sajnos, itt kell hagynom benneteket - jelentette ki Coupeau fontoskodva -, megyek dolgozni. Bizony, megígértem a feleségemnek... Mulassatok jól, a szívem a haveroknál marad, azt tudjátok.

Kinevették. De olyan elszántnak látszott, hogy mind elkísérték, amikor elindult Colombe apóhoz a szerszámaiért. Előhúzta a zsákot a pad alól, s maga elé rakta, míg felhajtanak egy búcsúpohárral. Egy órakor még javában iszogattak. Ekkor Coupeau bosszús mozdulattal visszalökte szerszámait a pad alá; útjában volt a zsák, mindig belebotlott, ha a pulthoz állt. Üsse kavics! Majd elmegy holnap ahhoz a burgundihoz. A négy cimbora a munkabérekről vitatkozott. Nem csodálkoztak, amikor a bádogos minden magyarázkodás nélkül azt indítványozta, sétáljanak egyet a körúton, hogy megpezsdüljön a vér a lábukban. Az eső már nem esett. A séta csak annyiból állt, hogy karjukat lógázva elmentek vagy kétszáz lépésnyire, nem beszéltek, mellbe ütötte őket a friss levegő, rosszul érezték magukat a szabadban. Lassan, anélkül hogy akár csak a könyökükkel is irányítaniuk kellett volna egymást, ösztönszerűen felsétáltak a Halárusok utcáján, és betértek François-hoz egy fröccsre. Nagy szükségük volt rá, hogy egy kissé magukhoz térjenek.

Az ember csak elszomorodik az utcán, akkora a sár, hogy még a rendőrt is kár kiverni ilyenkor a házából. Lantier betuszkolta a cimborákat a különszobának kinevezett szűk kis zugba, melyet homályos üvegfal választott el a közös teremtől; mindössze egy asztal állott benne, ő rendesen a különszobákban iszogatott, mert úgy előkelőbb. Vagy tán nem jól érzik magukat a cimborák? Mintha csak otthon volna az ember, nyugodtan lehetne akár durmolni is. Újságot kért, szétteregette, s szemöldökét ráncolva átfutotta. Coupeau és Sörös Csizma pikétezni kezdtek. Két üveg és öt pohár állt az asztalon.

- Na, miről lantolnak azon a sajtpapíron? - kérdezte Pörkölő Bibi a kalapost.

Az nem felelt rögtön. Aztán, fel sem nézve, megszólalt:

- A képviselőházi tudósításokat nézem. Hitvány republikánusok ezek a semmirekellő baloldaliak! Talán azért választja őket a nép, hogy ellefetyeljék a smoncáikat?... Ez itt például istenhivő, és nagyban udvarol azoknak a piszokházi miniszterekeknek. Hej, ha engem megválasztanának. Odaállnék az emelvényre, s csak ennyit mondanék: szart! Csak ezt, egy szót se többet. Ebben benne van a véleményem!

- Azt tudjátok, hogy Badinguet a minap az egész udvar szeme láttára összepofozkodott a becses nejével - mesélte Sóstorkú vagy Mindig-Piás. - Becsszavamra! Pedig csak valami semmiségen különböztek össze. Badinguet tökrészeg volt.

- Eriggyetek a pokolba a politikátokkal! - förmedt rájuk a bádogos. - Olvassátok a gyilkosságokat, az murisabb.

Majd kártyájába nézett, s bemondott egy tercet kilencesig meg három dámát:

- Van egy icipici tercem és három galambocskám... Üldöz a szoknya.

Ittak. Lantier hangosan olvasta: „Borzalmas bűntény tartja rémületben Gaillon község lakosságát (Szajna-Marne megye). Egy fiú ásóval agyonverte apját, hogy másfél frankot raboljon tőle..."

Elszörnyedve kiáltottak fel valamennyien. Szívesen megnézték volna, hogyan kurtítják meg a fickót egy fejjel. Nem, az ilyennek kevés a nyaktiló, apránként kéne darabokra vágni. Egy gyermekgyilkosság is felháborította őket, a kalapos azonban, ki erkölcsi dolgokban nagy szakértő volt, mentegette az anyát, s az egész bűnt a csábítója nyakába varrta; mert ha az a nyomorult nem csinált volna gyereket a szerencsétlen fehérnépnek, az sem dobhatta volna be az árnyékszékbe. T... márki kalandja ellenben fellelkesítette a társaságot; a márki éjjel két órakor hazafelé tartott egy bálról, amikor az Invalidusok körútján megtámadta három útonálló; ő azonban, kesztyűjét le sem húzva, jól elbánt velük, az első két zsiványnak a gyomrába fejelt, a harmadikat meg a fülénél fogva ráncigálta el az őrszobáig. Markos fickó lehet! Kár, hogy nemesember.

- Hallgassátok meg a következőt - folytatta Lantier. - Áttérek a felső tízezerről szóló tudósításokra. „Brétigny grófné idősebbik leányát nőül adta Valancay báróhoz, Őfelsége szárnysegédéhez. A kelengyében több mint háromszázezer frankot érő csipke volt."

- Köpök rájuk - szakította félbe Pörkölő Bibi. - Nem vagyok kíváncsi az ingük színére... Hiába dugják csipkébe a kicsikét, neki is csak úgy törik el a kisbögréje, mint a többinek.

Mivel Lantier láthatólag úgyis be akarta fejezni a felolvasást, Sóstorkú vagy Mindig-Piás kivette a kezéből az újságot, ráült, és így szólt:

- Elég volt!... Tegyük melegre... Az ilyen papír csak erre jó.

Sörös Csizma most számolta össze lapjait. Diadalmasan csapott az asztalra. Kilencvenhárma volt.

- Kezemben a forradalom! - kiáltotta. - Van egy lóherés nagy kvintem... Az húsz, ugyebár?... Aztán egy üveges terc major, az huszonhárom; három nagymogul, az huszonhat; három lakáj, az huszonkilenc; három félszemű,[12] az kilencvenkettő... És én hívtam, az a Köztársaság Első Éve, azaz kilencvenhárom.

---

[12] Lóherés: treff. - Üveges: karó. - Nagymogul: király. - Lakáj: bubi. - Félszemű: ász.

- Megkopasztottak, apuskám! - kiáltották a többiek Coupeau-nak.

Rendeltek még két litert. Nyakra-főre töltögettek, nőttön-nőtt a jókedvük. Öt óra tájban kezdett elfajulni a mulatság. Lantier csendben volt, azon gondolkodott, hogy kereket old; ahol ordítoznak, és a földre locsolják a bort, ott neki nincs keresnivalója. Coupeau éppen felemelkedett, hogy a korhelyek keresztjét[13] vesse magára. A fejére Montparnesse-t mondott, a jobb vállára Manilmonte-ot, a balra Courtille-t, a hasa közepére Bagnolet-t, a gyomrára pedig háromszor Nyúlpecsenyét. E művelet közben a kalapos, kihasználva a felfordulást, csendesen kisomfordált az ajtón. A cimborák észre sem vették. Őbenne is dolgozott már az ital, de odakint megrázkódott, s hamar magához tért; nyugodtan visszament a műhelybe, és Gervaisenek azt mondta, hogy Coupeau a barátaival van.

Két nap telt el. A bádogos nem került elő. Valahol a környéken csatangolt, de senki sem tudta pontosan, hol. Egyesek Baquet anyónál látták, mások a Pillangóban, a Kis Krákogóban. Akadtak, akik azt mondták, egyedül volt, mások meg hét-nyolc hasonszőrű kocsmacégér társaságában látták. Gervaise vállat vont, mint akinek egyre megy. Istenem! Ezt is meg kell szokni, ő nem fut a férje után; még ha meglátja is valamelyik kocsmában, elkerüli, nehogy magára haragítsa; és várta, hogy mikor jön haza, éjszakánként kifelé fülelt, nem hortyog-e az ajtó előtt. Coupeau gyakran kinn aludt egy szemétrakáson, egy padon, egy üres telken, keresztben hevert az utcai folyókán. Másnap reggel, ki sem aludva esti mámorát, megint elment, megdöngette a kricsmik redőnyeit, újra kezdte vad bolyongását kupicák, fröccsök, literes üvegek között, elvesztve s újra megtalálva cimboráit, útjairól kábultan tért meg, táncoltak körötte az utcák, leszállt az este, és felkelt a nap, de neki csak egy gondolata volt: inni és ott helyben kialudni mámorát. Az alvás mindent helyrehozott.

Gervaise a második napon mégiscsak elment Colombe apó Patkányfogójába érdeklődni. A férje ötször is járt ott, többet nem tudtak róla. Beérte hát annyival, hogy hazavitte a lóca alatt hagyott szerszámait.

Este Lantier, látva, hogy a mosónő bosszankodik, felajánlotta, hogy elviszi egy zenés kávéházba, hadd szórakozzék egy kicsit. Az asszony először visszautasította, nem volt mulatni való kedve. Különben nem mondott volna nemet, mert a kalapos olyan tisztességes módon tette meg ajánlatát, hogy nem volt oka gyanakodni. A férfi részvevőnek mutatkozott, és atyai jóindulattal viseltetett iránta. Coupeau még sosem töltött házon kívül két éjszakát. Gervaise - maga sem tehetett róla - minduntalan az ajtóhoz futott, vasalóval a kezében, kémlelte az utca két végét, hogy nem jön-e még az embere. Úgy érzi, mondta, mintha ezer tűvel szurkálnák a lábát, s nem bír egy helyben maradni. Hiszen az is megtörténhetett, hogy Coupeau összetörte magát, egy kocsi alá került, és ott maradt. Milyen simán megszabadulna tőle! Nem engedte, hogy szívébe szánalom költözzék ez iránt az utolsó, mocskos alak iránt. De végtére is csak idegesíti az embert, hogy folyton azt lesse, jön-e, nem jön-e. És lámpagyújtáskor, hogy Lantier újból megemlítette a zenés kávéházat, beleegyezett. Végtére is, ostobaság volna megtagadni magától az örömet, amikor a férje már harmadik napja csavarog. Ha nem jön haza, ő is elmegy otthonról. Felőle akár porig éghet az egész putri! Legszívesebben maga gyújtaná fel az egész bódét, annyira elege van már ebből az ostoba életből.

Gyorsan bekapták a vacsorát, Gervaise nyolc órakor a kalapos karján távozott, meghagyva Nanának és Coupeau mamának, hogy rögtön feküdjenek le. A boltot bezárta, az udvari ajtón át ment ki, a kulcsot átadta Boche-nénak, s megkérte, hogy ha hazatérne az a disznó, fektesse

---

[13] A tréfás keresztvetésben szereplő, részben elferdített nevek kocsmáikról híres községek, illetve külvárosok nevei.

le. A kalapos a kapu alatt várta, elegánsan, fütyörészve. Gervaise a selyemruháját vette fel. Lassan sétáltak a járdán, szorosan egymáshoz simulva, a boltok fénye rájuk vetődött, halkan, mosolyogva beszélgettek.

A zenés kávéház a Rochechouart körúton volt, az ósdi kis kávézót az udvar felől deszkahelyiséggel toldották meg. A kapu fölé villany-gömbfüzér rajzolt ki világító boltozatot. A járda szélén deszkalapokra ragasztott nagy plakátok álltak a földön.

- Itt vagyunk - mondta Lantier. - Ma mutatkozik be Amanda kisasszony, a zsánerénekesnő.

De észrevette Pörkölő Bibit, aki szintén a plakátot nézegette. Bibi fél szeme alatt hatalmas monokli éktelenkedett, egy előző esti ökölcsapás nyoma.

- Hát Coupeau-val mi van? - kérdezte a kalapos, és körülnézett. - Csak nem veszett el?

- Tegnap óta sok víz lefolyt a Szajnán - válaszolta amaz. - Baquet anyótól kijövet összeakasztották a bajuszt. Én a magam részéről rühellem a bunyót. Tudják, Baquet anyó pincérjével támadt nézeteltérésünk. Duplán számított fel egy liter bort... Én megléptem, hogy durmizzak egyet.

Még ásítozott, pedig tíz órát aludt.

Egyébként teljesen józan volt már, elbutult képpel bámészkodott, ócska zubbonya csupa pehely: nyilván ruhástul dűlt ágyba.

- És nem is sejti, hol lehet most a férjem? - faggatta a mosónő.

- Nem, sejtelmem sincs... Öt óra tájban jöttünk el Baquet anyótól. Azazhogy... Rémlik, mintha lefelé ment volna az utcán. Csakugyan, mintha láttam is volna betérni a Pillangóba egy kocsissal... Micsoda hülyeség! Agyon kell ütni az ilyen embert!

Lantier és Gervaise nagyon kellemes estét töltöttek a zenés kávéházban. Tizenegykor, záróra után, kényelmesen andalogva elindultak hazafelé. Kissé csípős volt az idő; az emberek csoportosan özönlöttek ki a helyiségből; a lányok sikongtak, vihogtak a fák alatt, az árnyékban, ahol a férfiak túlságosan közelről tréfálkoztak velük. Lantier dúdolgatta Amanda kisasszony egyik sanzonját: *Csiklandozza az orrocskám...* Gervaise kábultan, szinte mámorosan ismételte a refrént. Nagyon melege volt odabent. A két pohár likőr, a pipafüst meg az összezsúfolódott tömeg szaga megfeküdte a gyomrát. De különösen Amanda kisasszony tett rá nagy hatást. Ő bizony soha nem merne ilyen pucéran a közönség elé állni. De meg kell hagyni, a hölgynek nagyon kívánatos a bőre. És felgyúlt kíváncsisággal hallgatta Lantier-t, aki úgy beszélt a szóban forgó személyről, mintha bizalmas kettesben alkalma lett volna már megszámlálni a bordáit.

- Mindenki alszik már - mondta Gervaise, miután háromszor csöngetett, és Boche-ék még mindig nem nyitottak kaput.

A kapu végre kinyílt, de a kapualj sötét volt. Amikor Gervaise bezörgött a házmesterlakás ablakán, hogy elkérje kulcsát, az álmos házmesterné összezagyvált valamit, amiből először egy mukkot sem értett. Végül kihámozta, hogy Poisson igen siralmas állapotban szállította haza Coupeau-t, és hogy a kulcs benne van a zárban.

- A hétszázát! - szitkozódott Lantier, amikor beléptek. - Hát ez meg mit csinált itt? Ezt a dögletes bűzt!

Valóban förtelmes bűz terjengett. Gervaise gyújtót keresgélt, valami ragadósba lépett bele. Mikor végre gyertyát gyújtott, undorító látványban volt részük. Coupeau mindent összehányt; teleokádta a szobát; a hányadék vastagon borította az ágyat, ellepte a szőnyeget, felfröcsögött

még a komódra is. És mindennek a tetejébe Coupeau lecsúszott az ágyról, ahová Poisson alighanem csak úgy ledobta, és most ott hortyogott a saját mocskában. Szétvetette kezét-lábát, úgy hevert ott, mint egy disznó, a fél arca össze volt maszatolva, tátott száján bűzös leheletet fújt ki, szürkülő haja beleragadt a feje körül szétkenődött okádékba.

- Jaj, a disznó! A disznó! - hajtogatta Gervaise felháborodva, kétségbeesetten. - Mindent összerondított... Nem, ilyet a kutya se tesz, egy döglött kutya sem ilyen utálatos.

Nem mertek megmozdulni, azt se tudták, hová lépjenek. A bádogos még sosem tért haza ilyen állatian berúgva, és még sosem rondította így össze a szobát. Ez a látvány végképp megsemmisítette az asszonyban a férje iránti jó érzésnek még a maradékát is. Régebben, ha Coupeau ittasan vagy becsípve járogatott haza, Gervaise kedves volt hozzá, és nem mutatta undorát. De ez már sok volt, felfordult a gyomra. Hozzá nem nyúlt volna Coupeau-hoz a világ minden kincséért sem. Már az a puszta gondolat, hogy ennek a szörnyetegnek a bőre hozzáérhet az övéhez, olyan undorral töltötte el, mintha azt kívánták volna tőle, hogy egy undok kórságban elhalt ember hullája mellé feküdjék le.

- Mégiscsak le kell pihennem - motyogta. - Nem fekhetem le az utcán... Majd átmászom valahogy a testén.

Megpróbált átlépni a részegen, s közben a komód sarkába kellett fogóznia, hogy el ne csússzék a mocsokban. Coupeau elfeküdte az ágyhoz vezető utat. Erre Lantier, ki sunyin mosolyogva látta, hogy Gervaise ma éjjel úgysem hajtja álomra a fejét a párnáján, megfogta az asszony kezét, és halkan, sürgetően a fülébe súgta:

- Gervaise... ide hallgass, Gervaise...

Az megértette, mit akar, kétségbeesve kiszabadította magát, és ő is visszategezte, mint régen:

- Ne, eressz... Könyörgöm, Auguste, menj a szobádba... Majd elleszek valahogy, majd bemászok az ágy lába felől.

- Ugyan, Gervaise, ne csacsiskodj - ismételte az -, olyan bűz van, nem maradhatsz itt... Gyere! Mitől félsz? Nem hallja meg.

Az asszony ellenkezett, határozottan megrázta a fejét. Zavarában - mutatni akarván, hogy ott marad - vetkőzni kezdett, egy székre dobta selyemruháját, s ott állt egy szál ingben és alsószoknyában, habfehéren, meztelen nyakkal, csupasz karral. Az ágyához talán csak joga van? Az ágyában akar aludni! Kétszer is megpróbált száraz helyet találni, hogy odalépjen. De Lantier nem engedte. Átölelte, beszélt hozzá, hogy feltüzelje a vérét. Szegény Gervaise benne volt a csávában: elöl ott hevert az a naplopó férje, aki meggátolta, hogy becsületesen bebújjék a takarója alá, hátul pedig ez a galád fickó, akinek egyetlen gondja, hogy szerencsétlenségét kihasználva, újból a szeretőjévé tegye. A kalapos felemelte a hangját, Gervaise könyörögve kérte, hogy hallgasson, majd feszülten fülelt a kisszoba felé, ahol Nana aludt Coupeau mamával. A kislány és az öregasszony nyilván aludtak, mert csak erős szuszogásuk hallatszott.

- Auguste, eresszél, felébreszted őket - folytatta kezét tördelve. - Légy eszeden. Majd máskor, másutt... Ne itt, ne a lányom előtt...

A férfi nem szólt semmit, tovább mosolygott; és lassan belecsókolt a fülébe, úgy, mint azelőtt is szokta tréfából, hogy elsüketítse. Gervaise elerőtlenedett, nagy zúgást hallott, beleborzongott az egész teste. Újból lépett egyet, de hátrahőkölt. Hiába, olyan undorító volt a látvány, olyan orrfacsaró a bűz, hogy úgyis rosszul lett volna, ha bebújik az ágyba. Coupeau úgy hevert ott, mintha pelyhes ágyban feküdne, részegségtől félholtan, mozdulatlanul,

eltorzult szájjal aludta mámoros álmát. Akár az egész utca bejöhetett volna szerelmeskedni a feleségével, egy hajszála se berzenkedett volna.

- Mindegy - hebegte az asszony -, ő az oka, én nem tehetek róla... Jaj, istenem! Jaj, istenem! Kiüldöz az ágyamból, ágyam sincs már... Nem, nem tehetek róla, ő az oka.

Vacogott, azt se tudta, hol áll a feje. S míg Lantier a szobája felé tuszkolta, a hálófülke ajtajában, az üvegtábla mögött megjelent Nana feje. A kislány felébredt, és halkan kiszállt az ágyból, hálóingben, álomittasan. Nézte, hogy hever az apja az okádékban, aztán arcát az üvegre nyomva ott maradt, és megvárta, míg anyja alsószoknyája eltűnik a szemközti ajtón, a másik férfi szobájában. A gyerek halálosan komoly volt. Tágra nyílt, parázna gyerekszemében bűnös kíváncsiság lángja lobogott.

9

Ezen a télen Coupeau mamának olyan heves fulladásos rohamai voltak, hogy majdnem belepusztult. Minden decemberben számíthatott rá, hogy két-három hétre ágyhoz szögezi az asztma. Bizony, eljárt felette az idő, Szent Antalkor tölti be a hetvenhármat. Bár amúgy jó húsban volt, egészsége gyenge lábon állt, a szellő is megártott neki. Mondta is az orvos, hogy az öregasszony köhögés közben fog átsétálni a másvilágra, még annyit sem szól majd, hogy „befellegzett".

Coupeau mama, míg az ágyat nyomta, kibírhatatlanul komisz volt. Igaz ugyan, hogy az a kis hálófülke sem volt valami vidító környezet, ahol Nanával aludt. A lányka ágya s az övé között éppen csak hogy elfért két szék. A színehagyott, ócska papírkárpit cafatokban mállott le a falról. A plafon alatt levő kerek világítóablakon át piszkosszürke pincefény hullott be a szobába. Bizony, csak kínlódik itt az ember, kivált, ha még lélegzeni se tud rendesen. Éjnek évadján, ha nem jött a szemére álom, még csak elhallgatta a lányka szuszogását, s az elszórakoztatta. Napközben azonban, hogy reggeltől estig nem ültek mellette, zsörtölődött, sírdogált, s párnáján forgolódva óraszám hajtogatta:

- Istenem Uram, de szerencsétlen vagyok!... Istenem Uram, de szerencsétlen vagyok!... Elpusztulok ebben a börtönben, igen, elpusztulok...

S mihelyt meglátogatta valaki, Virginie vagy Boche-né, s az egészsége felől érdeklődött, ő választ sem adva, nyomban elkezdte sirámait.

- Jaj, de keserű kenyér ez! Nem, idegenek között sem szenvednék ennyit... Nézzék, kértem egy csésze herbateát, és tessék! ideraktak egy egész vizeskancsóval, így akarják értésemre adni, hogy túlságosan sokat iszom... Hát még Nana, még ez a gyerek is, kit magam neveltem fel! Reggel mezítláb kilopakodik a szobából, és többet nem is kerül a szemem elé. Még azt gondolják, hogy büdös vagyok. Éjjel meg úgy alszik, mint a bunda, véletlenségből sem ébredne fel, hogy megkérdje, nem kell-e valami... Szóval, útjukban vagyok, alig várják már, hogy felforduljak. Nem is húzom én sokáig! Fiam sincsen már, ez a cefet mosónő még őt is elrabolta tőlem. Legszívesebben ütne-verne az a nő, megfojtana egy kanál vízben, ha a törvénytől nem félne.

Gervaise olykor tényleg nyersebben bánt vele a kelleténél. A bolt egyre rosszabbul ment, mindegyikük állandóan ingerült volt, minden semmiségen összeszólalkoztak. Coupeau egyik reggel, nagyon másnapos hangulatban, így kiabált: „Az a vénasszony egyre csak mondja, hogy meghal, de nem hal meg az istennek se!" Coupeau mamát mintha szíven szúrták volna. Állandóan a szemére hányták, hogy sokba kerül, nyíltan megmondták, hogy sokkal könnyebben élnének, ha ő nem volna. Az igazság az volt, hogy ő sem úgy viselkedett, ahogy kellett volna. Így például, alighogy megpillantotta idősebbik lányát, Lerat-nét, telesírta a fejét nyomorával, azzal vádolván fiát és menyét, hogy halálra éheztetik; és csak azért jajveszékelt így, hogy kicsikarjon a lányából egy frankot, amit persze nyalánkságra költött. Lorilleux-éket meg hajmeresztő pletykákkal traktálta, elmesélte nekik, mire fordítják itt az ő tíz frankjaikat: a mosónő elherdálja a szeszélyeire, új főkötőket vásárol, suttyomban süteményt eszik, és még piszkosabb dolgokat is művel, amikről jobb nem beszélni. Kétszer-háromszor úgy összeveszítette a családot, hogy majd ölre mentek miatta. Ő meg hol ezekkel, hol azokkal tartott; egy szó, mint száz, nagy kalamajkát csinált.

Egy téli délután, hogy nagyon elővette az asztmája, s Lorilleux-né meg Lerat-né éppen az ágyánál találkoztak össze, Coupeau mama a szemével intett, hogy hajoljanak közelebb. Alig bírt beszélni. Halk hangon suttogta:

- Szép kis história!... Hallottam őket az éjjel. Úgy ám! A Bumlit meg a kalapost... Hogy gyúrják az ipart! Coupeau fel van szarvazva. Szép kis história!

Szaggatottan, köhögve, fulladozva elmondta, hogy fia az este tökrészegen tántorgott haza. S ő, mivel nem aludt, jól hallott minden neszt, megfigyelte, hogy a Bumli mezítláb settenkedik a padlón, hallotta, hogy a kalapos suttogva hívja, a közbülső ajtót halkan beteszik, s hallotta a többit is. Reggelig tarthatott, pontosan nem is tudja, meddig, mert bárhogy erőlködött, elnyomta az álom.

- Az a legszörnyűbb, hogy alighanem Nana is hallott mindent - folytatta. - Egész éjjel hánykolódott, pedig máskor úgy alszik, mint a tej. Úgy hányta-vetette magát, mintha parázs volna a lepedője alatt.

A két asszony nem mutatott meglepetést.

- Hát hogy a fenébe ne! - mormogta Lorilleux-né. - Hisz ez talán így megy már az első nap óta... De ha Coupeau-nak ez jó, nekünk semmi közünk hozzá. Persze, a családra semmiképp se vet jó fényt.

- Ha én itt laknék - jelentette ki Lerat-né, és szigorúan összeszorította az ajkát -, jól ráijesztenék, odakiáltanék valamit, mindegy, hogy mit: „Látlak!”, vagy: „Jönnek a zsandárok!”... Egy doktor cselédje mesélte nekem, aki a gazdájától hallotta, hogy ezzel egy nőt meg lehet ölni egy bizonyos pillanatban. És ha ott maradna holtan, ugye, nem is lenne kár érte, azáltal bűnhődne, amiben vétkezett.

Hamarosan az egész negyedben híre kelt, hogy Gervaise minden éjjel Lantier-val hál. Lorilleux-né nagy hangon méltatlankodott a szomszédasszonyok előtt; sajnálkozott azon a málészájú fivérén, akit a felesége lépten-nyomon megcsal; ő is csak azért hajlandó egyáltalán betenni a lábát erre a bűntanyára, mert sajnálja szegény anyját, akinek ilyen förtelmes környezetben kell élnie. A környék a szájára vette Gervaise-t. Világos dolog: ő csábította el a kalapost. Csak a szemébe kell nézni. Lantier azonban, ez a sunyi zsivány, a különféle híresztelésekben fittyet hányva, nagy hetykén járt ezután is, lekötelező szívélyességgel bánt az emberekkel, újságját olvasgatva sétált az utcán, előzékeny és figyelmes volt a hölgyekkel szemben, s továbbra is osztogatta cukorkáit és virágait. Édes istenem! Csak azt csinálja, ami a dolga: kakaskodik; egy férfitól nem lehet elvárni, hogy védekezzék, ha egy nő ráragad. Gervaise számára azonban nincs mentség: meggyalázta az egész Aranycsepp utcát. És Lorilleux-ék, keresztszülő tisztük örvén, elhívták magukhoz Nanát, hogy megtudják tőle a részleteket. Amikor kérdezgetni kezdték - óvatosan kerülgetve a témát -, a lányka együgyű képpel válaszolgatott, s hosszú, selymes szempilláját rábocsátotta parázsló szemére.

E közfelháborodás közepette Gervaise nyugodtan, unottan, kissé kábán élte életét. Eleinte nagyon bűnösnek, nagyon aljasnak érezte magát, utálkozott önmagától. Ahányszor kijött Lantier-tól, kezet mosott, nedves ruhával véresre dörzsölte a vállát, mintha le akarná súrolni róla a gyalázatot. Ha Coupeau-nak ilyenkor enyelegni támadt kedve, az asszony megharagudott, s vacogva menekült a bolt végébe, hogy magára kapkodja ruháit; ugyanúgy nem tűrte el azt sem, hogy a kalapos hozzányúljon, ha előtte férje ölelte. Legszívesebben testet cserélt volna, amikor férfit cserélt. De lassanként beletörődött ebbe is. Fárasztó volt az a sok mosakodás. Lustasága elernyesztette, boldogságvágya arra késztette, hogy nehéz helyzetéből is minél több örömöt csikarjon ki. Elnéző volt önmagával és másokkal szemben, igyekezett úgy rendezni a dolgait, hogy senkinek ne legyen oka panaszra. Mert hát, ha a férje meg a

szeretője elégedett, s a házban megszokott medrében folydogál az élet, ha reggel-este tréfálkoznak, s tele bendővel, kielégülten élik világukat, akkor igazán nem panaszkodhatnak. És végtére, talán nem is olyan nagy az ő bűne, hiszen olyan szép rendben folynak a dolgok, közmegelégedésre; a bűnt pedig rendesen nyomán követi a büntetés. Beleszokott a léha élet-módba. Ennek is megvolt a rendje, akár az evésnek, ivásnak; valahányszor Coupeau részegen tért haza, ami hetenként legalább háromszor megesett: hétfőn, kedden és szerdán, Gervaise átment Lantier-hoz. Éjszakáit megosztotta. Sőt, utóbb már ha a bádogos csak erősebben horkolt is, felkelt mellőle éjnek idején, s nyugodtan aludt tovább a szomszédja ágyában. Nem mintha a kalaposhoz jobban vonzódott volna. Egyszerűen csak tisztábbnak találta, jobban esett a pihenés az ő szobájában, ahol úgy érezte magát, mintha fürdőbe merülne. Végül olyan volt már, mint a macska, mely összegömbölyödve szeret szundikálni a tiszta fehérneműn.

Coupeau mama sosem mert nyíltan beszélni ezekről a dolgokról. Egyszer azonban, hogy veszekedés közben a mosónő megrázta, az öregasszony célozgatni kezdett. Beszélhetne ő, úgymond, ostoba férfiakról és aljas nőszemélyekről; még keményebb szavakat is morgott a foga közt, előszedve a mellénykészítőnői múltjából ismert durvaságokat. Eleinte Gervaise csak rámeredt, szótlanul. Később, anélkül hogy pontosan megmondaná, kire gondol, csak úgy általában védekezett. Az olyan asszonytól, akinek a férje mocsokban hempergő részeges disznó, nem is lehet rossz néven venni, ha másutt keresi a tisztaságot. Sőt, tovább is ment ennél, kijelentette, hogy Lantier ugyanúgy férje, mint Coupeau, talán még inkább. Vagy nem ismerte-e már tizennégy éves korában? És nincs-e két gyereke tőle? Nahát! Ilyen körülmények között minden megbocsátható, senki nem vethet rá követ. Ő a természet törvényeit követi. Különben is, hagyjanak neki békét. Aki piszkálja, hamar megkaphatja a magáét. Söpörjön csak ki-ki a maga ajtaja előtt az Aranycsepp utcában! A kis Vigouroux-né látástól vakulásig a szénen hentereg a férfiakkal. Lehongre fűszeres felesége meg együtt hál azzal a nyálas szájú sógorával, aki nem ér egy lyukas petákot sem. A szemközti órás, az a kikent-kifent úr, kis híján esküdtszék elé került a disznóságai miatt: fajtalankodott a tulajdon lányával, azzal a közönséges körúti kurvával. És széles mozdulattal körbemutatott az egész városrészen: egy óra hosszat teregethetné ennek a népségnek a szennyesét, kik egy rakáson feküsznek, mint az állatok, apa, anya, gyerek fetreng a saját mocskában. Ó, tudna ő mesélni! Mindenünnen szivárog a förtelem, megmérgezi körben az összes házakat. Igen, igen, szépen élnek a férfiak és nők Párizsnak ebben a zugában, ahol nyomorukban egymás hegyen-hátán hevernek az emberek. Legjobb volna összetörni férfit-nőt egy mozsárban, legalább volna mivel megtrágyázni a Szent Dénes síkság cseresznyéskertjeit...

- Jobb lesz, ha nem nagyon köpködnek, mert vissza talál pottyanni az orrukra - kiáltotta, amikor már végsőkig ingerelték. - Mindenkinek joga van a saját vackához, vagy nem? Miért nem hagyják a jóravaló embereket, hogy úgy éljenek, ahogy nekik tetszik... Én azt mondom: minden jó, ahogy van, csak ne hurcoljanak meg a mocsokban olyanok, akik maguk is benne fetrengenek.

S hogy Coupeau mama egyszer érthetőbben fejezte ki magát, Gervaise fogvicsorgatva vágott vissza:

- Maga most ágyban fekszik, és ezt kihasználja... Nem jól teszi, higgye meg, láthatja, hogy igyekszem a kedvében járni, sosem hánytorgatom fel a múltját. Pedig maga is megérte a pénzét! Két-három szeretőt is tartott még Coupeau papa életében... Ne prüszköljön, már befejeztem. Csak azért mondom, hogy hagyjon békén, és kész!

A vénasszony fuldokolt. Másnap Goujet eljött megsürgetni az anyja fehérneműjét. Gervaise nem volt otthon. Coupeau mama behívta a kovácsot a szobájába, leültette az ágya mellé, és sokáig ott fogta. Jól ismerte az érzelmeit, látta rajta, hogy egy ideje komor és boldogtalan,

mert él benne a gyanú, hogy Gervaise szénája nincs egészen rendben. És hogy pletykálkodjék, meg hogy bosszút álljon az előző napi veszekedésért, nyersen kitálalta az igazságot, úgy sírt, jajveszékelt, mintha Gervaise léhasága neki okozná a legnagyobb bánatot. Goujet támolyogva jött ki a vénasszony szobájából, szíve elszorult bánatában. Amikor a mosónő megérkezett, Coupeau mama kikiabált, hogy azonnal menjen Goujet-ékhoz, vigye a ruháit, vasalva vagy vasalatlanul; élénk hangjából Gervaise kitalálta, hogy pletykázott, megérezte, hogy szomorú jelenet vár rá, s nagy baj fenyegeti.

Halálsápadtan, reszkető kézzel rakta be a ruhát a kosárba, s elment. Évek óta egy fillért sem törlesztett Goujet-éknak. Az adóssága még mindig négyszázhuszonöt frank volt. Minden alkalommal elkérte a mosatás árát, szorultságára hivatkozva. Nagyon restelkedett, mert az volt a látszat, mintha a kovács barátságát kihasználva, orruknál fogva akarná vezetni Goujet-ékat. Coupeau mostanában már nemigen akadt fenn semmin, vigyorogva mondogatta, hogy a kovács biztosan megszuttyongatja néhanapján a sarokban, s ezzel ki is van fizetve. Gervaise azonban, bár Lantier-val viszonya volt, felháborodva kérdezte férjét, hogy talán ezen a kenyéren akar-e már élni. Nem tűrte, hogy Goujet-ról rossz szót ejtsenek előtte; a kovács iránt érzett vonzalom volt tisztességének utolsó morzsája. Valahányszor visszavitte ezeknek a jóravaló embereknek a holmiját, mindig elszorult a szíve, ahogy az első lépcsőfokra tette a lábát.

- Na, csakhogy megérkezett - jegyezte meg ridegen Goujet-né, ajtót nyitva. - Ha a halált kell hívni, magát küldöm érte.

Gervaise zavartan lépett be, még mentegetőzni se mert. Nem volt már olyan pontos, mint régente, sosem jött idejében, hetekig váratott magára. Hovatovább egész élete összekuszálódott.

- Már egy hete várom - folytatta a csipkeverőnő. - És a tetejébe még hazudik is, ideküldözgeti a tanulólányát mindenféle mesékkel: most dolgoznak a holmimmal, még ma este haza-szállítják, vagy baleset történt, a ruháscsomag beleesett egy vödörbe. Én meg csak töltöm az időmet, a ruha nem jön, azt se tudom, mit higgyek. Nem, ezt nagyon rosszul csinálja... Na, nézzük, mi van a kosárban! És legalább mind itt van? Visszahozta a két lepedőt, melyet egy hónapja magánál tartogat, és az inget, amely a múltkori mosáskor lemaradt?

- Igen, igen - motyogta Gervaise -, itt van az ing, tessék.

De Goujet-né felháborodott. Ez nem az ő inge, ez nem kell neki. Elcserélik a fehérneműjét, nahát! ez mindennek a teteje! A múltkoriban is két olyan zsebkendőt talált, melyen nem az ő jelzése volt. Utálatos dolog, ki tudja, honnét került ide az a holmi? Végtére is, ő ragaszkodik a sajátjához.

- És a lepedők? - folytatta. - Elvesztek, mi?... Nos, lelkem, akár a föld alól is, de reggelre előkerítse nekem a két lepedőt, megértette?

Csend lett. Gervaise-t az zavarta leginkább, hogy a háta mögött észrevette Goujet félig nyitott ajtaját. Megérezte, hogy a kovács is ott van. Milyen kellemetlen! Most hallja ezeket a megérdemelt szemrehányásokat, melyekre nincs is mit válaszolni! Meghunyászkodott, lehajtott fővel rakosgatta az ágyra a fehérneműt, tőle telhetően sietett. De a legrosszabb csak ezután jött, mert Goujet-né sorra vizsgálgatott minden egyes darabot. Felvette, visszalökte, fitymálva mondta:

- Ó, már a keze se a régi! Bezzeg most nem lehet dicsérgetni a keze munkáját... Csak összecsapja, elnagyolja... Itt van, nézze meg ezt az ingelőt, el van égetve, ott a vasaló nyoma a hajtásokon. A gombok meg leszaggatva. Nem tudom, mit művel, de soha nem marad meg

egyetlen gomb sem... Nahát! Ezért az ujjasért nem fizetek. Nézzen ide! Benne maradt a piszok, csak széjjelkente. Köszönöm! Ha már nem is tiszta a fehérnemű...

Megállt, számolgatta a ruhát. Aztán kifakadt:

- Mi az? Ez az egész?... Hiányzik két pár harisnya, hat törülköző, egy abrosz, konyharuhák... Ne tartson bolonddá! Megüzentem, hogy mindent hozzon vissza, vasalva vagy vasalatlanul. Ha a tanulólány egy órán belül nincs itt a többivel, csúnyán összeveszünk, azt megmondom előre.

E pillanatban Goujet köhögött a szobájában. Gervaise összerezzent. Hogy bánnak vele, édes istenem! A kovács füle hallatára! Zavartan, restelkedve állt a szoba közepén, a szennyest várva. Goujet-né azonban, miután mindent összeszámolt, nyugodtan visszaült az ablakhoz, ahol egy csipkesálat javítgatott.

- És a fehérnemű? - kérdezte a mosónő bátortalanul.

- Köszönöm - válaszolta az öregasszony -, ezen a héten nincs semmi.

Gervaise elhalványodott. Nem kap több munkát! Teljesen elveszítette a fejét, a lába megroggyant, le kellett ülnie egy székre. Nem mentegetőzött, csak ennyit bírt kinyögni:

- Goujet úr talán beteg?

- Igen, gyengélkedik, be kellett volna mennie az üzembe, de hazajött és lefeküdt, hogy kipihenje magát.

Goujet-né méltóságosan beszélt, fekete ruhában volt, mint mindig, fehér arcát apácafőkötő körítette. A szegkovácsok bérét megint leszállították; kilenc frank helyett most már csak hetet kapnak, mert a gép elvégez minden munkát. És megmagyarázta, hogy ezentúl mindennel takarékoskodnak; újból maga fog mosni. Persze, most jól jönne az a pénz, amit a fia kölcsönzött nekik. Végrehajtót azért nem küld a nyakukra, ha nem tudnak fizetni, akkor se. Míg a tartozásról beszélt, Gervaise lecsüggesztette a fejét, követte a fürgén járó tűt, mely sorra újjávarázsolta a szemeket.

- Pedig ha egy kicsit összehúznák magukat - folytatta a csipkeverőnő -, letörleszthetnék azt az adósságot. Mert hát, végre is, bőségesen esznek, rengeteget költenek, azt határozottan tudom... Ha csak tíz frankot adnának havonta...

Goujet hangja szakította félbe, őt hívta:

- Mama! Mama!

Amikor visszajött, leült, és másról kezdett beszélni. A kovács nyilván megkérte, hogy ne követelje a pénzt Gervaise-től. De öt perc múlva akaratlanul visszakanyarodott újból az adóssághoz. Ó, ő előre látta az eseményeket, a bádogos elitta a műhelyt, és most magával rántja a feleségét is. Nem is adta volna kölcsön az ő fia azt az ötszáz frankot, ha reá hallgat. Ma már házasember volna, nem emésztené magát, nem volna megkeserítve az egész élete. Goujet-né belelovalta magát, egyre élesebben beszélt, egyenest megvádolta Gervaise-t, hogy Coupeau-val összejátszva kihasználta az ő együgyű fiát. Bizony, akadnak nők, akik éveken át adják a szendét, de gonoszságuk végül is napfényre jő.

- Mama! Mama! - hívta ismét Goujet, még sürgetőbben.

Az asszony fölállt, s visszajőve így szólt, miközben újra leült a csipkéihez:

- Menjen be, látni akarja magát.

Gervaise remegve belépett, az ajtót nyitva hagyta. Nagyon fel volt indulva, úgy érezte, Goujet-né előtt most nyíltan bevallották szerelmüket. Aztán újra ott állt a csöndes szobácskában, újra látta a falakon függő képeket, a keskeny vaságyat, mintha egy tizenöt esztendős kamasz szobáját látná. Goujet, ez a hatalmas szál ember, Coupeau mama árulkodásától elgyötörten hevert az ágyon, szeme vörös, szép szőke szakállán könnyek nyoma. Első dührohamában, úgy látszik, roppant ökleivel szétszaggatta párnáját, mert a felhasogatott cihából dőlt a toll.

- Figyeljen rám - mondta a mosónőnek alig hallhatón -, mamának nincs igaza. Maga nem tartozik nekem semmivel, nem akarom, hogy erről beszéljünk.

Felkelt, nézte az asszonyt. Kövér könnycseppek peregtek a szeméből.

- Valami baja van, Goujet úr? - motyogta Gervaise. - Mi bántja, könyörgök, mondja meg!

- Semmi, köszönöm. Nagyon kifáradtam tegnap. Majd alszom egy kicsit.

De belehasított valami a szívébe, s önkéntelenül kiszakadt belőle a kiáltás:

- Jaj, istenem! Jaj, istenem! Ennek nem lett volna szabad megtörténnie. Nem! Nem! Hiszen megesküdött. És most megtette, megtette!... Jaj, istenem, nagyon fáj, menjen el!

Intett neki, hogy menjen, s a keze könyörgést fejezett ki. Gervaise nem lépett közelebb az ágyhoz, elment, ahogy Goujet kérte, kábán, egy szót sem lelve a vigasztalására. A szomszéd szobában felvette kosarát; még mindig nem távozott el, szeretett volna mondani valamit. Goujet-né azonban munkájából fel sem pillantva javítgatta a csipkét. Végül megszólalt:

- Na, jó éjszakát, küldje vissza a ruhát, később majd elszámolunk.

- Igen, meglesz, jó éjszakát - dadogta Gervaise.

Lassan húzta be az ajtót, utolsó pillantást vetett erre a tisztes, rendes otthonra, ahol - úgy érezte - ott marad tisztességének egy darabja. Meredt tekintettel, bambán botorkált vissza a műhelybe, mint a barom, mely az utat sem figyelve hazatalál. Coupeau mama egy széken ült a masina mellett, ma kelt fel először. A mosónő nem tett neki szemrehányást; sokkal fáradtabb volt, úgy sajgott minden csontja, mintha megverték volna. Azon tűnődött, hogy az élet mégis roppant kegyetlen, ám az ember nem tépheti ki a szívét, hacsak nem akar nyomban meggebedni.

Gervaise most már semmivel sem törődött. Mindenre csak unottan legyintett, jelezve, hogy felőle ugyan felfordulhat a világ. Ha újabb bosszúság érte, beletemetkezett az egyetlen élvezetbe, mely még megmaradt számára: napjában háromszor jóllakott. Azt se bánta volna, ha összedől a bolt, csak ő ne legyen benne; legszívesebben megszökött volna, minden nélkül. A bolt valóban düledezett, de nem egyszerre omlott össze, hanem apránként rokkant meg. A felek, ki ezért, ki azért, megharagudtak, elmaradoztak. Madinier úr, Remanjou kisasszony, sőt még Boche-ék is visszatértek Fauconnier-néhoz, ahol pontosabb volt a kiszolgálás. Végül is megunták, hogy három hétig kelljen sürgetniük egy pár harisnyát, s hogy mosott ingükön ott díszelegjen a múlt vasárnapi zsírpecsét. Gervaise minderre a füle botját se mozgatta, hamar túladott rajtuk, menjenek isten hírével, ő csak boldog, hogy nem kell a piszkukban turkálnia. Mit bánja, ha otthagyja is az egész környék! Legalább megszabadul egy rakás mocsoktól, és nem kell annyit dolgoznia. Lassacskán csak a rendetlenül fizető felek maradtak meg nála, az utcalányok, a Gaudronné-féle nők, akiknek úgy bűzlött a szennyesük, hogy az Új utcában egyetlen mosónő sem vállalta el a kimosását. Az üzlet a tönk szélén állt: Gervaise kénytelen volt elbocsátani utolsó munkásnőjét, Putois-nét is; magára maradt a tanulólánnyal, azzal a kancsal Augustine-nel, aki úgy hülyült, ahogy nőtt; s még kettőjük számára sem mindig akadt

munka, sokszor üldögéltek ölbe tett kézzel egész délutánokon át. A hullámok összecsaptak Gervaise feje fölött. A teljes csőd előrevetette árnyékát.

A renyheséggel és a nyomorral együtt természetesen megjelent a piszok is. Alig lehetett ráismerni arra a szép, égszínkék boltra, mely valaha Gervaise szeme fénye volt. A kirakat fakeretére és üvegtábláira, melyeket sosem mostak le, vastagon rászáradt a kocsik felverte sár. A polcokon, a sárgaréz függönyrúdon pár szürke rongy lógott, kórházban elhalt felek holmija. A bolt belseje még szánalmasabb volt: a mennyezeten száradó ruha párája lemállasztotta a papírkárpitot; a Pompadour-tapéta cafatokban lógott, mint valami poros pókháló; a piszkavassal kilyuggatott, repedezett masina úgy állt a sarokban, mint egy rakás ócskavas; a munkaasztalon mintha egy egész helyőrség evett volna: kávé- és borpecsétek éktelenkedtek rajta, ragadt a befőttől, mocskos volt a hétfői zabálásoktól. S mindehhez a megsavanyodott keményítő szaga, az ételmaradékoktól és piszoktól áporodott levegő. De Gervaise nagyon jól megvolt itt. Észre sem vette, milyen mocskos lett a bolt; hozzáaljasodott, hozzászokott a rongyos kárpithoz, a szurtos kirakathoz, valamint azt is megszokta, hogy szakadt szoknyában járjon, és ne mossa meg a fülét. Puha fészek volt számára a piszok, boldogan hevert el benne. Hagyni, hogy szétzülljék a ház, várni, hogy a por betömjön minden nyílást, és mindenre ráterítse bársonyát, érezni, mint nehezedik rá a ház, a semmittevés zsibbadásában: mámorító gyönyörűség volt ez számára. Az ő nyugalma mindenekelőtt! Egyébbel nem törődött. Adósságai egyre nőttek: nem bánta. Becsületessége odalett; fizet vagy nem fizet, olyan mindegy, legjobb, ha nem törődik vele. Ha az egyik üzletben megtagadták tőle a hitelt, átment a szomszédba, s ott vásárolt tovább hitelbe. Mindenkit megpumpolt, fűnek-fának tartozott. Csak az Aranycsepp utcában nem mert elmenni a szenes, a fűszeres, a zöldséges előtt; ha a mosodában volt dolga, jó tízperces kerülőt kellett tennie a Halárusok utcája felé. A kereskedők úgy bántak vele, mint egy utcanővel. Egyik este a bútoros, aki Lantier bútorait szállította, fellármázta az egész környéket; azt üvöltötte, hogy leteperi, és rajta veszi meg a tartozását, ha nem hajlandó fizetni. Az efféle jelenetek után Gervaise reszketett félelmében; de aztán csak megrázkódott, mint a megvert kutya, s azzal túl volt rajta; utána már jó étvággyal vacsorázott. Mit abajgatják ezek a pimaszok! Megmondta, hogy nincs pénze, nem gyárthat nekik. Különben is, lopnak a kereskedők éppen eleget, az a dolguk, hogy várjanak. Azzal nyugodtan oldalára fordult a vackában, és nem gondolt arra, ami biztosan bekövetkezik egy napon. Hát akkor majd felfordul, de legalább addig ne piszkálják!

Coupeau mama közben jobban lett. Az üzlet még eltengődött egy esztendeig. Nyáron, természetesen, valamivel mindig több a munka, a külső körúton lófráló lányok fehér alsószoknyáit és perkálruháit gyakran kell mosni. Lassú halódás volt ez; hétről hétre mélyebbre süllyedtek. De azért még most is: egyszer kerék, másszor talp; egyik este korgó gyomorral ültek az üres tányérok előtt, máskor meg pukkadásig jóllaktak borjúhússal. Coupeau mamát gyakran látták mostanában az utcán, a köténye alá rejtett holmikkal kényelmesen sétált a Polonceau utcai zálogház felé. Nyakát behúzta, arcán, mint a misére igyekvő öregekén, ájtatos várakozás honolt, mert egyáltalán nem húzódozott ettől a mesterségtől, elszórakoztatta ez a trafikálás, vénasszonyos fecsegési szenvedélyét felszította a zsibárusi alkudozás. A Polonceau utcában már jól ismerték; „négyfrankos anyókának” hívták, mert mindig négy frankot kért, amikor csak hármat akartak adni szegényes holmijára. Gervaise legszívesebben pénzzé tette volna az egész házat; elkapta a zacidüh, lenyíratta volna még a haját is, ha tudja, hogy adnak rá valamit. Ez volt a legkényelmesebb pénzszerzési mód; persze, nem állja meg az ember, hogy oda ne menjen, amikor alig várja már azt a négy font kenyeret. Lassacskán az egész cókmókjuk odavándorolt: fehérnemű, ruhafélék, sőt a szerszámok s a bútorok is. Eleinte, ha egyik héten jobban ment a bolt, még ezt-azt kiváltogatott, hogy a következő héten újra becsapja. De később már nem törődött a holmijával, veszni hagyott mindent, eladta a zálogcédulákat.

Hanem amikor az ingaórára került a sor - a végrehajtó le akarta foglalni egy húszfrankos váltó fejében -, azt hitte, menten meghasad a szíve. Pedig megesküdött volt, hogy inkább éhen pusztul, de az ingaórától nem válik meg. Amikor Coupeau mama egy kis kalaptokban elvitte az órát, a mosónő lerogyott egy székre, karja elernyedt, szeméből patakzott a könny, úgy érezte, kifosztották. Ám, hogy Coupeau mama huszonöt frankkal tért vissza, a nem remélt kölcsön, ez az ötfrankos többlet megvigasztalta; mindjárt elküldte az öregasszonyt, hozzon egy pohárba négy souért pálinkát, hogy az ötfrankost megünnepeljék. Mostanában, ha jó volt közöttük a hangulat, a munkaasztal sarkán gyakran elszopogattak egy vegyest: fele pálinka, fele ribizlilikőr. Coupeau mama nagy ügyességre tett szert: úgy hozta haza a teli poharat a köténye zsebében, hogy egy csöpp sem loccsant ki. Nem kötünk mindent a szomszédok orrára, igaz-e? Persze, a szomszédok anélkül is pontosan értesültek mindenről. A zöldséges kofa, a pacalos asszony, a fűszeressegédek összedugták a fejüket: „Ni, a vénasszony slattyog a zaciba", máskor meg: „Ni, a vénasszony hozza a zsebében a gugyit." Természetesen a környék még jobban acsarkodott Gervaise-re. Felzabál az mindent, nemsokára egy morzsa sem marad a bódéjából. Úgy, úgy, még egypár falás, aztán: volt bolt, nincs bolt.

Az általános romlás közepette Coupeau vígan élte világát. Ez a részeges alak úgy virított, mint a tök. Még hízott is a vinkótól meg a vitrioltól. Sokat evett, s rá se hederített arra a kákabélű Lorilleux-re, aki szerint méreg az ital; válaszul rávert szépen gömbölyödő pocakjára, melyen úgy megfeszült a bőr, mint egy dobon. Dobolt is rajta: kiverte a menázsira hívót, úgy pufogott a hasa, mint a nagydob, egy vásári csepűrágó is megirigyelte volna. Azonban Lorilleux, kit nagyon bántott, hogy neki nincsen pocakja, azzal tromfolta le, hogy csak sárga háj az, beteges kövérség. Sebaj! Coupeau annál többet ivott, most már az egészsége érdekében. Mindig borzas, őszbe vegyülő haja úgy lobogott, mint a puncs lángja. Majomállkapcsa, iszákos ábrázata kékesvörös, szederjes lett. De vidám fickó volt most is. A feleségét oldalba taszította, ha anyagi gondokkal hozakodott elő. A férfiembernek nincs ideje efféle szamárságokkal törődni! Mit bánja ő, ha nincs kenyér a konyhán. Neki legyen meg a reggeli és esti abrakja; hogy honnan kerül ki, az már nem az ő gondja. Ha hétszámra munka nélkül kujtorgott, még követelőzőbb lett. Lantier-val persze most is puszipajtások voltak. Felesége viszonyáról nyilván mit sem tudott; Boche-ék, Poissonék legalábbis égre-földre esküdöztek, hogy semmit sem gyanít, s rettentő botrány lenne, ha megtudná az igazat. Lerat-né, azonban, az édesnővére, kétkedve ingatta a fejét, mondván, hogy vannak ám férjek, akiknek tetszik az ilyesmi. Gervaise egy éjjel, ahogy kijött a kalapostól, majd megdermedt rémületében, mert a sötétben valaki a hátuljára ütött; végül is azzal nyugtatta meg magát, hogy bizonyára az ágynak ment neki. Nem, ez a helyzet sokkal ijesztőbb volt, semhogy a férjének viccelődni támadna kedve.

Lantier szintén élt és virult. Nagyon vigyázott magára, állandóan méricskélte a hasát a nadrágszíjával, örökösen attól félt, hogy lazítani vagy szorítani kell a csaton; nagyra volt az alakjával, sem hízni, sem fogyni nem akart - merő hiúságból. Ezért aztán nagyon válogatós lett; úgy állította össze az étrendjét, hogy a testsúlya változatlan maradjon. Ha egy lyukas garas sem volt a házban, ő akkor is tojást, karajt, könnyű és tápláló ételeket követelt. Mióta osztozott a férjjel a háziasszonyon, mindenben felestársnak tekintette magát a családban; zsebre vágta a heverő egyfrankosokat, fölényesen parancsolgatott Gervaise-nek, morgott, veszekedett, láthatólag sokkal inkább otthon érezte magát, mint a bádogos. Végül is, egy házban ketten uraskodtak. De az alkalmi úr ravaszabb volt a másiknál, ő húzta magára az egész takarót, ő kaparintotta meg mindenből a javát: asszonyból, ételből s egyébből. Isten-igazában megkopasztotta Coupeau-ékat. És szégyentelenül, a világ szeme láttára űzte kisded játékait. Nana volt most is a kedvence. Lantier szerette a kedves leánykákat. Étienne-nel mind kevesebbet törődött: a fiúk csak álljanak meg a maguk lábán. Aki Coupeau-t kereste, mindig

Lantier-t találta otthon; papucsban, ingujjban jött elő a bolt végéből, olyan kelletlenül, mint a férj, akit háborgatnak; Coupeau nevében ő adott választ, mondván, hogy az egyre megy.

Két ilyen úr mellett Gervaise-nek nem sok örömben volt része. Az egészségére, hál'isten, nem panaszkodhatott. Ő is csúnyán elhízott. De két férfi lógott a nyakán, ezeket ellátni, kielégíteni: bizony nemegyszer meghaladta az erejét. Ej, az istenfáját! hiszen férjből egy is sok! A legrosszabb az volt a dologban, hogy ez a két széltoló egy gyékényen árult. Sosem civódtak; este, vacsora végeztével, az asztalra könyökölve barátságosan összevigyorogtak; napközben is úgy dörgölőztek egymáshoz, mint két szerelmes macska. Ha rosszkedvűen tértek haza, Gervaise-en töltötték ki a haragjukat. Üsd, ahol éred, ne sajnáld! Széles a válla, kibírja! S hogy együtt csaholtak rá, még jobb cimborák lettek. És nem volt ám tanácsos feleselni velük! Eleinte, ha az egyik ráordított, Gervaise segélykérőn nézett a másikra, hogy szóljon egy jó szót az érdekében. De bizony hiába. Most már csak csendesen kitért az útjukból, behúzva a nyakát, mert rájött, hogy mulatságból lökdösik ide-oda, mint egy gömbölyű labdát. Coupeau nagyon piszkos szájú volt, förtelmesen szidta-hordta, Lantier ellenben megválogatta a sértéseit, ritkán előforduló szavakat használt, melyek az asszony elevenjébe vágtak. Szerencsére mindenhez hozzá lehet szokni; a két férfi gorombaságai, igazságtalanságai úgy lesiklottak finom bőréről, mint a viaszosvászonról. A végén már jobban szerette, ha dühösek, mert ha néhanapján rájuk jött a kedveskedés, még többet nyaggatták, mindig a sarkában voltak, egy főkötőt sem vasalhatott ki nyugodtan. Ilyenkor különleges ételeket kívántak, az egyik sósan akarta, a másik sótlanul, Gervaise kénytelen volt mind a kettőnek a kedvében járni, pátyolgatni, egymás után lefektetni, puhán betakargatni őuraságaikat. Hét végére már zúgott a feje, a tagjait nem érezte, eszelősen bámult maga elé. Elkoptatja az asszonyt az ilyen élet.

Igen, Coupeau és Lantier elkoptatták, ez a helyes kifejezés; ahogy a gyertyáról szokták mondani: két végén égették egyszerre. A bádogos műveletlen ember volt; a kalapos azonban nagyon is kiművelt; olyanféle műveltség volt ez, mint némely mocskos emberen a fehér ing, mely alatt megül a piszok. Egy éjjel Gervaise azt álmodta, hogy egy kút káváján ül, Coupeau az öklével lökdösi, Lantier meg az oldalát csiklandozza, hogy hamarabb beleugorjon. Hát igen! Az álom az ő életét példázta. Ó, jól elbánt vele az élet, nem csoda, hogy így tönkrement bele. A környékbeliek igazságtalanul vetik a szemére, hogy elzüllött, mert szerencsétlenségének nem ő az oka. Olykor, ha eltűnődött ezen, beleborzongott. Később meg arra gondolt, hogy még rosszabbra is fordulhatott volna a sorsa. Inkább legyen két férje, semhogy - mondjuk - elveszítse a két karját. Helyzetét természetesnek, szinte mindennaposnak találta, azon igyekezett csupán, hogy neki is jusson belőle egy kis öröm. Annyira igénytelen és pipogya lett, hogy Coupeau-ra se haragudott jobban, mint Lantier-ra. A Vígszínházban látott egy darabot, amelyben egy szajha a szeretője kedvéért megmérgezi az urát, akit utál; felháborodott; efféle érzések sosem támadtak a szívében. Hát nem okosabb békés egyetértésben élni hármasban? Csak semmi ostobaság; az ilyesmi megkeseríti az ember életét, melyben amúgy sincs sok öröm. Végül, adósságai s a fenyegető nyomor ellenére is, nyugodtnak és megelégedettnek érezte volna magát, ha a bádogos és a kalapos nem gyötrik annyit, és nem ordítoznak vele olyan durván.

Ősszel, szerencsétlenségükre, még rosszabbodott a helyzet. Lantier egyre azon kesergett, hogy fogy, napról napra jobban lógatta az orrát. Mindenért morgott; ha sok volt a krumpli, dühösen felcsattant, hogy ilyen kotyvalékot nem eszik, mert hascsikarást kap. Most már a legkisebb összekapásból is nagy balhé lett, egymás fejéhez vágtak mindent, ami a kezük ügyébe akadt; pokoli ricsajt csaptak, míg a végén elvonultak durmolni, ki-ki a saját vackába. Ha kevés az abrak, egymást harapják a szamarak! Lantier megérezte, hogy dögrováson vannak: dühösen látta, hogy a házat felfalták, tönkretették, nemsokára veheti a kalapját, hogy újból koszt és kvártély után nézzen. Pedig úgy megszokta már kis odúját, ahol kedvére berendezkedett, és

mindenki dédelgette; tejjel-mézzel folyó Kánaán ez, amelynek többé nem találja párját. Hiába no! Ha teletömte az ember a bendőjét, nem kívánhatja, hogy még mindig rakva legyen a tányérja. Végtére is, csak a saját hasára haragudhatott, mert a házat - mi tűrés-tagadás - az ő hasa nyelte el. De ő éppenséggel nem így okoskodott; a többiekre dühöngött, amiért eltűrték, hogy két év alatt így megkopassza őket. Nyamvadt alakok ezek a Coupeau-ék. Aztán Gervaise-t szidta, hogy nem tud takarékoskodni. Mennydörgős mennykő! Most aztán mi lesz? Épp most hagyják benne a slamasztikában, amikor remek üzlet vár rá: hatezer frankos jövedelem egy gyárban, az egész famíliát fényesen eltartaná belőle.

Egy decemberi estén nyelték az éhkoppot. Nem volt odahaza egy lyukas garas sem. Lantier már korán elment hazulról, mogorván rótta az utcákat, más odút keresett, ahol konyhaszag deríti fel az arcokat. Ott ült órák hosszat a masina mellett, törte a fejét. Egyszerre nagyon kedves lett Poissonékhoz. A rendőrt nem csúfolta már Badingue-nak, sőt hajlandó volt elhinni neki, hogy a császár talán nem is olyan rossz fiú. Kivált Virginie-ről nyilatkozott nagy tisztelettel, okos asszonynak mondta, ki nagy ügyességgel kormányozza hajóját. Nyilvánvaló volt, hogy puhatolózik. Hihetőleg hozzájuk akart költözni kosztra és kvártélyra. De Lantier minden hájjal megkent alak volt, s még mást is tartogatott a tarsolyában. Virginie említette neki egyszer, hogy szeretne valamilyen kereskedést nyitni, s ő nagyon dicsérte a kitűnő ötletet. Hát hogyne! Virginie született üzletasszony: jó megjelenésű, előzékeny, fürge. Annyit keres majd, amennyi belefér. A pénzük már úgyis régen megvan, a néniéjüktől örökölték; nagyon okosan teszi, ha nem bajlódik tovább azzal a pár szál ruhával, amit összeüt egy-egy évadban, hanem inkább az üzlettel foglalkozik; felsorolt pár embert, akik szépen megszedték magukat: itt van például a sarki zöldséges asszony vagy az a kis porcelánkereskedőnő a külső körúton; meg kell ragadni a kedvező alkalmat, most el lehet adni még a bolti hulladékot is. Virginie még bizonytalankodott; kiadó bolthelyiséget keresgélt, nem akart elköltözni a környékről. Lantier többször félrevonta a sarokba, s gyakran tíz percig is pusmogott vele. Látszott, hogy erőnek erejével rábeszéli valamire, amaz pedig nem mond ellent, sőt, mintha szabad kezet adna neki. Valami közös titkuk lehetett, csak a szemük villanása, pár odavetett szavuk vagy futó kézszorításuk árulkodott a néma cselszövésről. Ettől fogva a kalapos, míg száraz kenyerét rágta, alattomosan oda-odasandított Coupeau-ékra, nagyon beszédes lett, örökös sirámaival elkábította őket. És Gervaise egész álló nap abban a nyomorúságban élt, melyet a férfi oly készségesen teregetett elé. Hiszen nem hazabeszél ő, ments isten! Örömest éhezik a barátaival, ameddig csak akarják. De a józan ész azt kívánja, hogy vessenek számot a való helyzettel. Legszerényebb becslés szerint is ötszáz frankkal tartoznak a környéken a péknek, a szenesnek, a fűszeresnek meg a többieknek. Ezenfelül hátralékban vannak félévi lakbérrel, az is kétszázötven frank. Marescot úr, a háztulajdonos ki akarja lakoltatni őket, ha január elsejéig nem fizetik meg a bért. Végezetül, a zálogház elnyelt mindent, három frankot érő kacatjuk sem maradt, amit becsaphatnának, teljesen kiürítették a házat; csak a szögek maradtak meg a falban, több semmi, abból pedig két font három sou-ba kerül. Gervaise egészen belegabalyodott ebbe a számolgatásba, a karja remegett, végül dühbe gurult, öklével az asztalt verte, vagy bőgött, mint a megvert állat. Egyik este kifakadt:

- Itt hagyom holnap az egészet! Inkább a küszöbre teszem a kulcsot, és alszom az utcán, de nem élek többet ebben az örökös rettegésben.

- Sokkal okosabb lenne átruházni a bérletet - tanácsolta ravaszul Lantier - talán akad valaki... Ha már mind a ketten úgy döntöttek, hogy átadják a boltot...

Az asszony félbeszakította, s még hevesebben kiáltott:

- Akár azonnal!... Ó, de nagy gondtól szabadulnék meg!

A kalapos mindjárt rátért a dolog gyakorlati részére. Ha átadják valakinek a bérletet, az nyilván hajlandó lesz megfizetni a hátralékos félévi bért is. Úgy próbaképpen megemlítette Poissonékat; felhozta, hogy Virginie üzlethelyiséget keres; a bolt talán meg is felelne neki. Tényleg, mintha mondta volna is, hogy éppen ilyet szeretne. A mosónő azonban, hogy meghallotta Virginie nevét, nyomban lecsillapodott. Majd elválik; mérgében hamar odavágja az ember, hogy elhagyja az otthonát, de ha jól meggondoljuk, mégsem megy az olyan simán.

A következő napokban Lantier hiába fújta untig a nótáját, Gervaise csak azt felelte, hogy volt ő már ennél rosszabb helyzetben, és abból is kilábalt valahogy. Ugyan mi haszna lesz, ha túlad az üzletén? Azzal nem jut kenyérhez. Inkább munkásnőket fogad fel megint, és új megrendelőkört szervez. Így próbált perbe szállni a kalapos érveivel, aki egyre azt bizonygatta, hogy Gervaise adósságoktól terhelten a földön hever, és úgysem tud többé zöld ágra vergődni. De vigyázatlanul ismét elejtette Virginie nevét, mire Gervaise még inkább megkötötte magát. Nem, nem, soha! Ő sosem bízott Virginie jó szívében, Virginie csak azért erőlteti a dolgot, hogy őt megalázza. Odaadta volna a boltját talán az első nőnek, akibe belebotlik az utcán, csak ennek a kétszínű alaknak nem, aki bizonyára évek óta spekulál a bukására. Ó, most már ért mindent! Most már tudja, miért gyúltak olyan sárga lángok ennek a ribancnak a macskaszemében. Persze, Virginie a mai napig se bocsátotta meg a mosodai elnáspángolást, csak éppen hidegre tette a haragját. Nahát, jól teszi, ha nagyon vigyáz a bőrére, hacsak nem akarja, hogy másodszor is kicserezzék. Pedig könnyen megkaphatja, már készítheti is a hátulsó fertályát. E dühös szózuhatag hallatán Lantier először alaposan lehordta Gervaise-t, elmondta csökönyös szamárnak, faluszájának, nagypofájú némbernek, dühében még Coupeau-t is lebugrisozta, szemére hányva, hogy nem tanítja tisztességre a feleségét. De belátva, hogy mérgeskedésével mindent elronthat, megesküdött, hogy többet nem foglalkozik a más ügyévelbajával, mert abban úgy sincs sok köszönet; úgy látszott, valóban nem erőlteti tovább a bérlet átruházását, pedig alig várta az alkalmat, hogy újból szóba hozza az ügyet, és a mosónőt elhatározásra bírja.

Megérkezett a január, nyirkos, zimankós, gyalázatos időt hozott. Coupeau mama, ki az egész decembert végigköhögte-cikákolta, Vízkereszt után ismét ágynak esett. Ez volt az életjáradéka: minden télen várta. Az idén azonban azt suttogták körülötte, hogy ezúttal alighanem lábbal előre viszik ki szobájából; igaz, hörgése olyan ijesztően hangzott, mintha a halál kutyája vonítana; a testes, kövér öregasszony szeme fel-felakadt, fél arca megmerevedett. Nem mintha a gyerekei siettetni akarták volna halálát, de olyan régóta kínlódott már, olyan nyűg volt a családon, hogy lelke mélyén mindenki úgy várta már a végét, mint a megváltást. Neki is sokkal jobb lesz, mert hiszen letelt már az ideje, és akinek letelt az ideje, annak nincs mit sajnálnia. Egyszer orvost is hívtak hozzá, de az többször feléje se szagolt. Herbateával itatták, hogy azért ne hagyják egészen magára. Óránként benéztek hozzá, hogy él-e még. Beszélni nem tudott már, annyira fulladt, de ép szemével, mely eleven és tiszta maradt, hosszasan megnézett mindenkit. Oly sok minden tükröződött ebben a szemben: panasz, hogy a szép órák tovaszálltak, szomorúság, hogy övéi annyira siettetik a halálát, harag, hogy az a kis ribanc Nana egyszerűen felkel, és hálóingben odaáll az üvegajtóhoz leskelődni.

Egy hétfőn este Coupeau tökrészegen tántorgott haza. Mióta anyja haldokolt, olyan részeg volt mindig, hogy az eget is nagybőgőnek nézte. Alighogy lefeküdt, már húzta is a lóbőrt. Gervaise tett-vett még egy darabig. Az éjszaka egy részét Coupeau mama ágyánál töltötte. Nana egyébként nagyon bátran viselkedett, még mindig az öregasszony mellett feküdt, mondván, ha hallja, hogy meghalt, ő majd mindenkit felébreszt. Aznap este, hogy a kislányt elnyomta a buzgóság, s a beteg is békésen elszunnyadt, a mosónő is engedett Lantier-nak, aki a szobájából hívogatta, hogy pihenje ki magát nála. Csak egy szál gyertya égett a szobában, a szekrény mögött, a földön. De három óra tájban Gervaise riadtan ugrott ki az ágyból, vacogott

rémületében, balsejtelme támadt. Úgy érezte, mintha egész testét jeges lehelet borzongatná. A gyertya nem égett már; sötétben kapkodta magára a holmiját, kábultan, reszkető kézzel. Nekiment a bútoroknak, míg végre a hálófülkében világot gyújthatott. A sötétség nyomasztó csendjében csak a bádogos kéthangú, súlyos horkolása hallatszott. Nana hanyatt feküdt, halkan szuszogott, ajkát csücsörítve. Gervaise lefelé fordította a lámpát, mely otromba árnyékokat táncoltatott a falon, s rávilágított Coupeau mama arcára. Egészen fehér volt az arc, a fej félrebillent, a szemek tágra nyitva. Coupeau mama halott volt.

A mosónő egy hangot sem hallatott, megdermedve, óvatosan visszalopózott Lantier szobájába. A kalapos már újra aludt. Az asszony fölébe hajolva suttogta:

- Vége van, meghalt.

Az először álmosan, akadozó nyelvvel morogta:

- Hagyj békén, feküdj le... Ha meghalt, nem támaszthatjuk fel.

Aztán felkönyökölt, és megkérdezte:

- Hány óra?

- Három.

- Még csak három óra! Feküdj már le. Még meghűlsz... Ha kivirrad, majd meglátjuk...

De az asszony nem hallgatott rá, teljesen felöltözött. Erre a kalapos visszabújt a takaró alá, a falnak fordult, s morgott valamit a nők nyakasságáról. Olyan sürgős világgá kürtölni, hogy halott van a házban? Nem valami szórakoztató ez ilyenkor, sötét éjszaka; és mérgelődött, hogy ezek a gyászos gondolatok megzavarják az álmát.

Gervaise eközben minden holmiját, még a hajtűit is összeszedte, és visszavitte a szobájába; aztán leült, és kedvére kisírta magát; itt már nem kellett félnie, hogy a kalapossal rajtakapják. Tulajdonképpen nagyon szerette Coupeau mamát, és szívből gyászolta, bár az első pillanatban megijedt, és haragudott rá, hogy ilyen alkalmatlan időpontot választott ki a meghalásra. Hangosan zokogott a csendben, egyedül, míg a bádogos - semmit sem hallva - zavartalanul hortyogott; az asszony először szólongatta, rázogatta, de aztán otthagyta, arra gondolva, hogy ha felébred, abból megint csak baj lesz. Visszament a halotthoz; ezalatt Nana felült ágyában, szemét dörzsölgetve. A lányka mindjárt látta, mi történt, s valami buja kíváncsisággal nyújtogatta a nyakát, hogy nagyanyját jobban lássa; nem szólt egy szót sem, reszketett egy kicsit, csodálkozva és elégedetten fogadta ezt a halált, melyre két napja várt már, mint valami csúf, titkolt dologra, amit a gyerekeknek nem szabad látniuk; nézte ezt a fehér maszkot, melyet megviselt a halállal vívódó szenvedélyes élniakarás, s míg nézte, kölyökmacska-szembogara kitágult, s gerince ugyanúgy bizsergett, mint amikor az ajtó üvegjéhez tapadva leskelődött olyasmire, amihez az ilyen kis taknyosoknak semmi közük.

- Mozogj, kelj fel - szólt rá halkan az anyja. - Nem akarom, hogy itt maradj.

A gyerek kelletlenül siklott le az ágyról, hátrafordult, s le nem vette szemét a halottról. Gervaise nagyon meg volt akadva, nem tudta, hová tegye, míg megvirrad. Már arra gondolt, hogy felöltözteti, amikor odament hozzá Lantier, nadrágban és papucsban; nem tudott tovább aludni, restellte is egy kicsit viselkedését, így megoldódott minden.

- Feküdjék a gyerek az ágyamba - dörmögte. - Elfér.

Nana az anyjára, majd Lantier-ra emelte nagy, világos szemét, s olyan ártatlan képet vágott, mint újév napján, mikor csokoládépasztillát szokott kapni ajándékba. Nem kellett kétszer biztatni; egy szál ingben futott, lábacskája alig érintette a padlót; mint a sikló, fürgén besiklott

a még meleg ágyba, jó mélyen befészkelte magát, s kinyújtózott, vézna teste alig látszott a takaró alatt. Anyja ahányszor belépett, ott találta ébren, moccanatlanul, némán, szeme lángolt, arca áttüzesedett, látszott, hogy sok minden megfordult a fejében.

Lantier segített Gervaise-nek felöltöztetni Coupeau mamát, ami nem ment nagyon könnyen, mert a halott jó nehéz volt. Ki hitte volna, hogy ilyen kövér s ilyen fehér bőrű ez az öregasszony! Harisnyát húztak a lábára, fehér alsószoknyát, ujjast és főkötőt adtak rá; szóval a legjobb holmiját. Coupeau még egyre horkolt, két hangot hallatva: a vastagon húzta, a vékonyan meg fújta; úgy szólt, mint a nagypénteki szertartást kísérő orgonazúgás. Mikor a halott rendesen felöltöztetve feküdt ágyán, Lantier töltött magának egy pohár bort, hogy magához térjen, mert a gyomra felémelyedett. Gervaise a fiókos szekrényben kotorászott, azt a réz feszületet keresgélte, melyet még Plassans-ból hozott volt magával; de aztán észbe kapott, hogy éppen Coupeau mama adta el. Begyújtottak. Az éj hátralevő részét a széken bóbiskolva töltötték el, iszogatták a megkezdett üveg bort, bosszúsan, mogorván, mintha valamelyikük oka lett volna a bajnak.

Hét óra tájban, még napkelte előtt, Coupeau végre felébredt. Mikor értesült a bajról, először nem jött a szemébe könny, dadogott, azt hitte, a bolondját járatják vele. Aztán a földre vetette magát, majd leborult a halott elé, ölelgette, bőgött, mint egy borjú, krokodilkönnyeket sírt, egészen átáztatta a lepedőt, ahogy az arcát beletörölgette. Gervaise újból sírva fakadt, férje bánata mélyen meghatotta, gondolatban megbocsátott Coupeau-nak; hiába, mégiscsak jobb szívű, mint hitte volna. A bádogos kétségbeesését csak fokozta heves fejfájása. Tíz ujjával az üstökébe szántott, nyelve odaragadt szájpadlásához, mint minden tivornya másnapján, a feje még mindig kába volt, noha tíz órát aludt. Kezét ökölbe szorította, úgy jajveszékelt. Teremtő Isten! Szegény édesanyja, kit annyira szeretett, nincs többé! Jaj, de kegyetlenül fáj a feje, mindjárt belehal. Mintha parazsat öntöttek volna a koponyájára, a szíve pedig majd meghasad! Nem, az nem igazság, hogy valakit ennyire sújtson a sors!

- Bátorság, öreg fiú - biztatta Lantier, és talpra állította. - Szedd össze magad!

Öntött neki egy pohár bort, de Coupeau visszautasította.

- Nem tudom, mi lelt, olyan rézízű a szám... Mikor a mamát megláttam, mindjárt ezt a ronda ízt éreztem... Mama, ó, istenem, mama, mama...

Megint sírva fakadt, úgy zokogott, mint a gyermek. De azért megitta a pohár bort, hogy eloltsa a mellében égő tüzet. Lantier hamarosan elpárolgott, azzal az ürüggyel, hogy értesíti a családot, s az elöljáróságon bejelenti a halálesetet. Szüksége volt a friss levegőre. Nem is igen sietett, cigarettázgatott, élvezte a csípős reggeli hideget. Lerat-nétól kijövet betért egy batignolles-i tejcsarnokba, hogy megigyék egy csésze forró kávét. Egy jó órát elüldögélt ott, törte a fejét. Kilenc órakor a család összegyűlt a bezárt boltban. Lorilleux nem sírt; különben is sürgős munkája volt, pár pillanatig maradt csak, gyászos arcot vágva, s ment is rögtön vissza a műhelyébe. Lorilleux-né és Lerat-né összeölelkeztek Coupeau-ékkal, könnyes szemüket törölgetve. Lorilleux-né csak futó pillantást vetett a halottas szobába, s máris felcsattant, hogy ez mégsem járja: lámpát égetni a halott mellett: gyertya kell oda! És elküldték Nanát, hozzon egy csomag gyertyát, a hosszabbikból. Ennél a Bumlinál még meghalni se érdemes, úgy elbánik a halottal! Buta liba, azt se tudja, mit kell ilyenkor csinálni! Hát ez soha életében nem temetett még senkit? Lerat-nénak kellett felmennie a házbeliekhez, hogy egy feszületet kérjen kölcsön; jókora fekete kereszttel tért vissza, festett papír-Krisztus volt rászögezve; egészen elfödte Coupeau mama mellét, szinte agyonnyomta. Aztán szenteltvizet kerestek, de senkinek sem volt, megint Nana futott el a templomba, és hozott egy üveggel. Mindjárt más képe lett a hálófülkének; egy asztalkán gyertya égett, mellette, a szenteltvizes pohárban barka

ázott. Most ha látogató jön, legalább rendet talál. S a boltban körbe állították a székeket, hogy a látogatókat leültethessék.

Lantier csak tizenegy óra tájban ért vissza. Közben érdeklődött a temetkezési vállalatnál is.

- A koporsó tizenkét frankba kerül - mondta. - Ha misét is mondanak, az tíz frankkal több. Végül: a halottaskocsit aszerint kell fizetni, hogy mennyi rajta a dísz.

- Ó, teljesen fölösleges - mondta Lorilleux-né, s meghökkenve és nyugtalanul kapta fel a fejét. - Azzal nem támasztjuk fel a mamát, ugye?... Addig nyújtózkodjunk, ameddig a takarónk ér.

- Persze, persze, így gondolom én is - folytatta a kalapos. - Csak tájékozódásul kérdeztem meg az árakat... Mondják meg, mit kívánnak; ebéd után elintézem.

Fojtottan tanácskoztak a fatáblák hasadékain beszűrődő gyér világosságban. A hálófülke ajtaja sarkig ki volt tárva, s ezen az ásító nyíláson át kiáradt a halál súlyos csöndje. Az udvarról gyerekzsivaj hallatszott be, csitrilányok pörögtek körbe-karikába a bágyadt téli napsütésben. Egyszerre felcsendült Nana hangja, a gyerek kiszökött Boche-éktól, ahová átküldték. Éles hangon vezényelt, a cipők csattogtak a kövön, s az énekszó úgy szállt a magasba, mint egy csiripelő madárcsapat zsinatolása:

Kicsi csacsikánknak
Bibis a patája.
Kedves asszonykája
Papucsot vett rája,
A cipője de csinos,
Mint a szoknyám, szép piros!

Gervaise megvárta, míg rákerül a sor.

- Nem vagyunk gazdagok, az igaz, de azért adjuk meg a módját... Ha Coupeau mama nem is hagyott ránk semmit, mégsem kaparhatjuk el úgy, mint egy kutyát... Szóval, mise is kell, díszesebb kocsi is kell...

- És ki fogja mindezt megfizetni? - pattant fel Lorilleux-né. - Mi nem, mert mi a múlt héten is ráfizettünk; maga sem, mert magának egy fityingje sincs... Most legalább látja, mire jutott azzal a nagy rongyrázással.

Coupeau-t is megkérdezték, motyogott valamit, és legyintett, mint akinek minden mindegy, aztán újra elbóbiskolt a székén. Lerat-né kijelentette, hogy ő megfizeti a ráeső részt. Gervaise-zel együtt ő is úgy vélte, hogy meg kell adni a módját. Azzal nekiültek ketten, és számolgatni kezdtek egy darabka papíron: mintegy kilencven frankra rúgott az egész, mert hosszas huzavona után keskenyrojtos gyászhintóra szavaztak.

- Hárman vagyunk - állapította meg a mosónő. - Mindegyikünk ad harminc frankot. Ebbe nem megyünk tönkre.

De Lorilleux-né dühösen kitört:

- Nahát! Azt már aztán nem!... Nem azért a harminc frankért. Százezret is adnék, ha volna annyim, s ha a mamát feltámaszthatnám vele... De nem szeretem a hencegőket. Magának boltja van, s most fel akar vágni az ismerősei előtt. De mi ebbe nem megyünk bele. Mi nem nagyzolunk... De maga csináljon, amit akar. Felőlem tolldíszbe bújtathatja azt a halottaskocsit, ha jólesik.

- Nem kell magától egy garas sem - válaszolta Gervaise. - Inkább kiállok a sarokra, de azt nem akarom, hogy később szemrehányást tegyek magamnak. Eltartottam Coupeau mamát maga nélkül, el is temetem maga nélkül... Egyszer már megmondtam magának: felszedem a kóbor macskákat is, csak nem hagyom hát az anyjukat nyomorogni.

Erre Lorilleux-né sírva fakadt, Lantier-nak kellett visszatartania, hogy el ne menjen. A veszekedés annyira elfajult, hogy Lerat-né erélyesen rájuk pisszegett, majd csendesen bement a kisszobába, s bosszús és nyugtalan tekintetet vetett a halottra, mintha attól tartana, hogy felébred, és meghallja, mint perlekednek a szomszéd szobában. E pillanatban a csitrik új táncba kezdtek az udvaron. Nana vékony cérnahangja kivált a többi közül:

Kicsi csacsikánknak
Fáj a hasikája.
Kedves asszonykája
Haskötőt vett rája,
A cipője de csinos,
Mint a szoknyám, szép piros!

- Jaj, istenem! Kibírhatatlanok a gyerekek ezzel a szörnyű dallal! - mondta Gervaise Lantier-nak elcsigázva, s türelmetlenségében és bánatában könnyeivel küszködött. - Hallgattassa már el őket, Nanát pedig billentse meg és zavarja vissza a házmesternéhez.

Lerat-né és Lorilleux-né elmentek ebédelni, megígérve, hogy később visszajönnek. Coupeau-ék asztalhoz ültek, s étvágytalanul rágták a hideg felvágottat, a villájukkal sem mervén csörögni. Nagyon kedvetlenek voltak, magukba roskadtan ültek helyükön, szegény Coupeau mama súlyos teherként nyomta vállukat, úgy rémlett, tele van vele az egész ház. Életük szokott rendje felbomlott. Eleinte tanácstalanul ődöngtek, semmit nem találtak meg, olyan kótyagosak voltak, mint a nagy murik másnapján. Lantier iparkodott ki a házból, ment vissza a temetkezési vállalkozóhoz, magával vive Lerat-né harminc frankját s azt a hatvan frankot, melyet Gervaise Goujet-tól kért kölcsön, akihez úgy szaladt át hajadonfőtt, mint az eszeveszett. Délután beállított néhány látogató, pár szomszédasszony, akiknek az oldalát már furdalta a kíváncsiság; sóhajtoztak, bánatosan forgatták szemüket, beléptek a kisszobába, megbámulták a halott öregasszonyt, keresztet vetettek rá, s megrázták fölötte a szenteltvízbe mártott barkaágat; aztán leültek a boltban, beszélni kezdtek a drága elhunytról, fáradhatatlanul őrölték órákon át egy-egy mondatukat. Remanjou kisasszony megjegyezte, hogy a jobb szeme nyitva maradt, Gaudronné azt hajtogatta, hogy korához képest milyen jó húsban volt, Fauconnier-né meg azon sápítozott, hogy három nappal azelőtt még milyen jóízűen itta kávéját. Bizony hamar elpatkol az ember, nem árt, ha idejében felkészül a nagy útra. Estére Coupeau-ék kezdték megelégelni a dolgot. Nagy kínszenvedés az a családnak, hogy olyan sokáig ott van a halott a házban. Ezen a rendelkezésen éppenséggel változtathatna a kormány. Még egy egész este, egy egész éjszaka és egy egész délelőtt! Nem, ennek sosem szakad vége! Ha már nem tud sírni az ember, ugyebár, akkor a bánatból idegesség lesz, s a végén nem úgy viselkedik, mint kellene. Bár Coupeau mama némán és mereven feküdt a szűk szobácskában, mindjobban elterpeszkedett a lakásban, s szörnyű teherként nehezedett valamennyiükre. És a család - tehettek-e róla? - megfeledkezett a tiszteletről, és visszatért a szokott kerékvágásba.

- Tartsanak velünk - kínálta Gervaise Lerat-nét és Lorilleux-nét, amikor visszatértek. - Ne hagyjuk el egymást ebben a nagy bánatban.

A munkaasztalon terítettek meg. A tányérok láttán mindenkinek eszébe jutottak a nagy dáridók, melyek itt folytak. Lantier közben megérkezett. Lorilleux is lejött. Egy cukrász nem sokkal előbb hozott egy gyümölcsös tortát, a mosónőnek most nem volt kedve a sütéssel

bajlódni. Alighogy leültek, bejött Boche, és bejelentette, hogy Marescot úr szeretné tiszteletét tenni; a háziúr nagyon komolyan lépett be, császárkabátján széles rendjelszalag ékeskedett. Némán köszönt, egyenest a kisszobába ment, letérdelt. Istenfélő ember volt; paposan ájtatos arccal imádkozott, utána keresztet vetett a levegőbe, majd a barkával szenteltvizet hintett a halottra. Az egész család felkelt az asztaltól, s mély meghatottsággal, állva nézte a jelenetet.

Marescot úr, hogy végzett az ájtatossággal, visszament a boltba, s így szólt Coupeau-ékhoz:

- Eljöttem a hátralékos félévi bérért. Tudnak fizetni?

- Nem, uram, az egészet nem - dadogta Gervaise, aki nagyon restelkedett, hogy ez éppen Lorilleux-ék előtt kerül szóba. - Tudja, most ez a szerencsétlenség...

- Na, persze, de hát mindenkinek megvan a maga baja - vágott közbe a háziúr, szétterpesztve vaskos ujjait, melyek elárulták a hajdani munkást. - Végtelenül sajnálom, de nem várhatok tovább... Ha holnapután reggelig nem kapom meg a pénzt, kénytelen vagyok a kilakoltatásról intézkedni.

Gervaise némán könyörögve kulcsolta össze kezét, szeme könnybe lábadt. A háziúr azonban erélyesen megrázta csontos fejét, így adva értésére, hogy a könyörgés hasztalan. Különben is, a halottnak járó tisztelet kizár minden vitát. Azzal tapintatosan kihátrált a boltból.

- Ezer bocsánat a zavarásért - suttogta. - Tehát holnapután, el ne felejtsék.

S hogy távozóban újból elhaladt a kisszoba előtt, a kitárt ajtón át utoljára jámbor térdhajtással búcsúzott a halottól.

Eleinte sietve ettek, nehogy úgy lássék, mintha örömük telnék benne. De a csemegét már lassabban fogyasztották, szerették volna egy kicsit jól érezni magukat. Gervaise vagy a két nővér valamelyike fel-felkelt, s tele szájjal, az asztalkendőt le sem téve, benézett a kisszobába, utána visszaült, s folytatta a táplálkozást, a többiek meg ránéztek kérdőn, hogy minden rendben van-e odaát. Később a hölgyek mind ritkábban zavartatták magukat, Coupeau mamáról elfeledkeztek. Főztek egy dézsára való kávét, jó erőset, merthogy egész éjjel virrasztani akarnak. Poissonék nyolc órakor állítottak be. Megkínálták őket egy-egy pohár kávéval. Ekkor Lantier, Gervaise arcát fürkészve, megragadta a kedvező alkalmat, melyre már reggel óta várt. Mikor az alávaló háziurakra terelődött a szó, akik a pénzükért képesek rátörni az emberre, még ha halott van is a házban, hirtelen közbeszólt:

- Gaz jezsuita ez, azzal az ájtatos misemondó pofájával! Én, ha maguknak volnék, faképnél hagynám a boltjával együtt.

Gervaise, halálosan elcsigázva, erőtlenül és fásultan, megadta magát:

- Hát persze, én se várom meg a hatósági közegeket... Torkig vagyok az egésszel, torkig vagyok.

Lorilleux-ék buzgón helyeseltek, hízott a májuk, hogy a Bumlinak nem lesz többet boltja. Nem is hinné az ember, hogy milyen sokba kerül egy ilyen üzlet. Ha másnál csak három frankot keres is, legalább nem lesznek költségei, s nem fenyegeti az a veszély, hogy nagy összegeket veszít. Coupeau-t is noszogatták, vele is elmondatták ugyanezt az érvet; a bádogos rengeteget ivott, egészen elmerült a nagy elérzékenyülésben, egymagában sírdogált a tányérja fölött. Mikor a mosónő szemmel láthatólag megadta magát, Lantier rákacsintott Poissonékra. Ekkor Virginie vette át a szót. Nyájasan kezdte:

- Tudja, könnyen megegyezhetnénk. Én átvenném a bérletet, s rendezném a maguk dolgát a háziúrral... Végre maga is megnyugodna.

- Nem, köszönöm - hárította el Gervaise, s megrázkódott, mintha a hideg borzongatná. - Előteremtem én a bért, ha akarom. Dolgozni fogok, hál'isten, megvan még a két karom, kievickélek a bajból.

- Majd később beszélünk még erről - sietett közbeszólni a kalapos. - Nem is való ma este... Majd később, mondjuk, holnap...

E pillanatban Lerat-né, ki az előbb bement a kisszobába, halkan felsikoltott. Megrémült, mert a gyertya tövig égett és kialudt. Mindnyájan kapkodni kezdtek, hogy mielőbb másikat gyújtsanak: fejcsóválva hajtogatták, hogy nem jó jel, ha a halott mellett kialszik a fény.

Kezdődött a virrasztás. Coupeau elnyúlt az ágyon, nem mintha aludni akarna, mentegetőzött, hanem hogy gondolkozzék. Öt percre rá már hortyogott. Nana, hogy Boche-ékhoz küldték aludni, elpityeredett; már reggel óta azon ábrándozott, milyen jó meleg fészke lesz az ő kedves Lantier barátja nagy ágyában. Poissonék éjfélig maradtak. Végül fűszeres bort készítettek egy salátástálban, mert a kávé nagyon megviselte a hölgyek idegeit. Aztán jöttek az ömlengések. Virginie a faluról áradozott: csak arra vágyik, hogy egy erdő szélén temessék el, és mezei virágok nyíljanak a sírján. Lerat-né elmondta, hogy már a szekrényében őrizgeti a halotti leplét, és mindig levendulával szagosítgatja, hogy jó illat legyen az orrában, ha majd hat láb mélyen fekszik. A rendőr minden átmenet nélkül elmesélte, hogy reggel letartóztatott egy szép magas leányt, akit lopáson értek egy hentesboltban; mikor a rendőrségen levetkőztették, tíz szál kolbász lógott elöl és hátul a derekán. Lorilleux-né utálkozva jelentette ki, hogy ő ugyan nem enne abból a kolbászból, mire a társaságon halk nevetés futott végig. A virrasztók felderültek, de azért tudták, mi illik.

Amint a fűszeres bort kortyolgatták, különös zaj hallatszott a kisszobából, mintha lassan csorogna valami. Felütötték a fejüket, egymásra meredtek.

- Nincs semmi baj - közölte nyugodtan Lantier, hangját suttogóra fogva -, most ürül.

Megnyugodva bólintottak erre a magyarázatra, és poharaikat visszatették az asztalra.

Poissonék végre szedelőzködtek. Lantier is velük tartott: egy barátjához megy, mondta, hogy a hölgyek felváltva lepihenhessenek az ágyába egy-egy órára. Lorilleux egyedül baktatott fel, hogy lefeküdjék, többször is elmondta, hogy ez még nem esett meg vele, mióta megnősült. Gervaise és a két nővér magára maradt az alvó Coupeau-val; odatelepedtek a kályha mellé, melyen a kávé melegedett. Ott gubbasztottak, kétrét görnyedve, kezüket a kötényük alá dugták, a tűz fölé hajolva nagyon halkan beszélgettek. Köröttük hallgatott a város. Lorilleux-né panaszkodott: nincs fekete ruhája, és lehetőleg nem is akar venni, mert most nagyon, de nagyon meg vannak szorulva; és faggatta Gervaise-t, nem maradt-e meg Coupeau mama fekete szoknyája, amelyet a neve napjára ajándékoztak neki. Gervaise-nek meg kellett keresnie a szoknyát. Ha összehúzzák a derekát, éppen jó lesz. De Lorilleux-né nem érte be ennyivel, ócska fehérnemű is kellett neki, majd az ágyat, a szekrényt, a két széket emlegette, s körbe vizslatott, hogy még min lehetne osztozkodni. Majdnem hajba kaptak. Lerat-né békítgette őket; ő belátóbb volt: Coupeau-ék tartották el az anyjukat, megdolgoztak azért a pár ringy-rongyért. És mind a hárman nagyokat bólogattak megint a kályha fölött, s álmosítóan duruzsoltak. Rémségesen hosszúnak tetszett ez az éjszaka. Néha összerázkódtak, ittak egy kávét, benéztek a kisszobába; a gyertyát nem volt szabad elkoppantani, bánatosan lobogott a vörös láng, melyet még megnyújtott az elszenesedő kanóc is. Hajnaltájt dideregni kezdtek, pedig a kályha ontotta a meleget. A sok beszéd kifárasztotta, az aggodalom elcsigázta őket, a szájuk kiszáradt, a szemük égett. Lerat-né végignyúlt Lantier ágyán, s úgy horkolt, mint egy férfi; a másik kettő, lebicsakló fejét térdére ejtve, a tűz mellett bóbiskolt. Pirkadatkor megborzongtak, felébredtek. Coupeau mama gyertyája megint elaludt. A sötétben újból hallatszott

az a halk csurgás, mire Lorilleux-né, hogy önmagát is megnyugtassa, fennhangon adott magyarázatot:

- Most ürül - ismételte, és újabb gyertyát gyújtott.

A temetést fél tizenegyre tűzték ki. Szép kis délelőtt vár rájuk, méltó az éjszakához és a tegnapi naphoz. Gervaise, noha egy vak garasa sem volt, szívesen adott volna száz frankot is, csak hogy Coupeau mamát három órával előbb elvigyék. Akárhogy szeretünk is valakit, csak teher az, ha meghalt; sőt, minél jobban ragaszkodtunk hozzá, annál jobban szeretnénk megszabadulni tőle.

A temetési előkészületek, szerencsére, egészen lekötik az embert. Ilyenkor tömérdek tennivaló akad. Először megreggeliztek. Aztán beállított Bazouge apó, az a gyászhuszár a hatodikról, és hozta a koporsót meg a korpászsákot. A jó embert még senki se látta józannak. Még most reggel nyolc órakor is olyan részeg volt az esti ivászattól, mint a csap.

- Ide lesz, ugye? - kérdezte.

És lerakta a frissen készült koporsót, hogy csak úgy nyekkent. Melléje odadobta a korpászsákot is, amikor megpillantotta Gervaise-t. Megállt s elkerekedett szemmel, szájtátva bámult rá.

- Bo... bocsánat, itt tévedés van... - dadogta. - Nekem azt mondták, hogy magának lesz.

S már fogta is a zsákját, de Gervaise rászólt:

- Hagyja, ide lesz.

- Ej, az istennyilát! Hát miért nem mondja! - fakadt ki amaz, s a combjára csapott. - Értem már, persze, az öregasszony...

Gervaise olyan sápadt volt, mint a meszelt fal. Bazouge apó neki szánta a koporsót! A gyászhuszár udvarias akart lenni, mentegetőzni kezdett:

- Azt mesélték tegnap, hogy a földszinten meghalt egy asszony. Én meg azt hittem... Tudja, a mi mesterségünkben, egyik fülünkön be, a másikon ki... Mindenesetre gratulálok. Minél később, annál jobb, igaz-e? Pedig az élet nem mulatság ám, de még mennyire nem!

Gervaise hallgatta és hátrahőkölt, attól félt, hogy ez az ember mindjárt megragadja mocskos nagy mancsával, és bedugja a deszkaládájába. Hiszen valamikor, még az esküvőjük napján, mondta is neki, hogy nem egy asszony megköszönné, ha minél előbb érte menne. Nahát, ő bizony nem tartozik közéjük, a hideg futkároz a gerincén. Az élete el van rontva, igaz, de elköltözni azért még korai volna; inkább döglődik éhesen évekig, semhogy egyszerre felforduljon.

- Be van rúgva - mormolta félelemmel vegyes utálkozással. - Legalább a hatóság ne küldene részegeket az ember nyakára. Úgyis sokba kerül az ilyesmi.

A gyászhuszár csúfolódni és pimaszkodni kezdett.

- Sebaj, anyuskám, ha nem most, majd máskor. Mindig a rendelkezésére állok, hallja! Csak intsen, én jövök. Én vagyok a hölgyek vigasztalója... És nehogy leköpd Bazouge apót! Ölelgetett ő már nálad különb hölgyikéket is, akik zokszó nélkül tűrték, hogy lefektesse őket, és boldogan szundiztak tovább a sötétben.

- Fogja be a száját, Bazouge apó! - torkollta le ridegen Lorilleux, aki odament a szóváltásra. - Ilyesmivel nem való tréfálni. Ha panaszt tennék, elbocsátanák... Mozgás, tűnjön el innen, ha nem tudja, mi a szabály.

A gyászhuszár elkotródott, de az utcáról még sokáig hallatszott a dörmögése:

- Minek az a szabály!... Nincs semmiféle szabály... semmiféle szabály... csak becsület van!

Végre tízet ütött az óra. A halottaskocsi késett. A bolthelyiségben már gyülekeztek az emberek: barátok és szomszédok, Madinier úr, Sörös Csizma, Gaudronné, Remanjou kisasszony; s a zárt fatáblák között a nyitott ajtón minduntalan kibukkant egy férfi- vagy asszonyfej, hogy jön-e már az a nyavalyás gyászhintó. A családtagok a hátsó szobában gyűltek össze, és kezet szorítottak az érkezőkkel. Olykor rövidebb csönd állt be, melyet szapora suttogás szakított meg, a feszült, izgatott várakozás közben ruhasuhogás hallatszott: Lorilleux-né ottfelejtette valahol a zsebkendőjét, vagy Lerat-né keresett kölcsönkapható imakönyvet. Minden belépőnek feltűnt a nyitott koporsó a kisszoba közepén, az ágy előtt. És a szeme sarkából önkéntelenül mindenki azt méregette, hogy Coupeau mama kövér teste aligha fog abba beleférni. Összenéztek, sütött a szemükből ez a gondolat, de nem mondták ki hangosan. Hirtelen mozgolódás támadt az utcai kapunál. Madinier úr karját kitárva, komolyan, fojtott hangon bejelentette:

- Itt vannak.

Még mindig nem a halottaskocsi volt. Négy halottvivő jött be libasorban, sietős léptekkel, arcuk vörös volt, kezük otromba, mint a bútorszállítóké, fakó fekete ruhájukat elkoptatta és fényesre dörzsölte a sok koporsó. Bazouge apó jött legelöl, tökrészegen, de nagyon tisztességtudóan; munka közben mindjárt helyrekottyant az esze. Egy szót sem ejtettek, fejüket egy kissé lehajtották, tekintetükkel máris Coupeau mamát becsülgetve. Nem sokat teketóriáztak, szegény öregasszony egy tüsszentésnyi idő alatt be volt csomagolva. A legkisebbik, egy kancsal legényke, beleöntötte a korpát a koporsóba, szétteregette, gyúrta, mintha kenyeret dagasztana. Egy másik, egy mókás képű nagy égimeszelő, ráterítette a lepedőt. Aztán hórukk! mind a négyen megragadták a testet, kettő a lábánál, kettő a fejénél, és felemelték. A palacsintát se forgatják meg ilyen gyorsan. A gyászolók, akik kíváncsian nyújtogatták nyakukat, szinte azt hihették, hogy Coupeau mama magától ugrott bele abba a ládába. Úgy huppant bele, mint a tulajdon ágyába. És mintha csak rászabták volna azt a deszkaruhát: még hallatszott is, ahogy teste a nyers fát súrolja. Egészen kitöltötte, mint valami bekeretezett kép. Kivált azon csodálkoztak a nézők, hogy olyan szépen belefért; persze, biztosan összement már tegnap óta. A gyászhuszárok újból kiegyenesedtek és várakoztak; a kis kancsal felvette a koporsófödelet, hogy a családot végső búcsúra nógassa; Bazouge apó szögeket tett a szájába, és megfogta a kalapácsot. Ekkor Coupeau, a két nővére, Gervaise és még többen térdre borultak, ölelgették a mamát, aki örökre eltávozik; omlott a könnyük, mint a záporeső, a forró, kövér könnycseppek ráhullottak a merev, jéghideg arcra, és végigperegtek rajta. Mindenfelől zokogás hallatszott. A fedél lecsapódott, Bazouge apó gyakorlott kézzel verte be a szögeket, két ütéssel mindegyiket; olyan nagy volt a zaj, mintha bútort javítanának, elnyomta a zokogást is. Végeztek. Indulhattak.

- Vajon minek ez a nagy felhajtás ilyen alkalommal? - fordult Lorilleux-né az urához, észrevéve a gyászhintót a kapu előtt.

A gyászhintó lázba hozta az egész környéket. A pacalos asszony bekiáltott a fűszeressegédeknek, a kis órás kiállt a járdára, a szomszédok az ablakokhoz tódultak. Mindenki a fehér rojtos hintódíszről beszélt. Még ilyet! Ezek a Coupeau-ék is jobban tennék, ha kifizetnék az adósságukat. Hiába - mondták Lorilleux-ék -, ha a béka felfuvalkodik, ökörnek hiszi magát.

- Szégyen, gyalázat - szidta ugyanakkor Gervaise a láncművest és feleségét. - Ezek a faszari alakok még egy csokor ibolyát se hoztak az anyjuk koporsójára.

Lorilleux-ék csakugyan üres kézzel jöttek. Lerat-né művirágkoszorút rendelt. Szalmavirágkoszorú meg egy bokréta is került a koporsóra, mindkettőt Coupeau-ék vették. A halottvivők nyögve emelték vállukra a terhet. A menet lassan rendeződött. Coupeau és Lorilleux császárkabátban, kalaplevéve haladt az élen; a bádogos a reggel megivott két pohár fehér bortól nagyon elérzékenyedett, sógora karjába kapaszkodott, lába rogyadozott, feje kóválygott. Mögöttük lépkedtek a férfiak: Madinier úr, nagyon komolyan, talpig feketében, Sörös Csizma, zubbonyára vetett felöltőben, Boche, feltűnést keltő sárga nadrágban, Lantier, Gaudron, Pörkölő Bibi, Poisson és mások. Ezután a hölgyek következtek, legelöl Lorilleux-né, a megboldogult ráigazított szoknyájában, Lerat-né, sállal takarva el rögtönzött gyászruháját, egy orgonavirágos karakót, majd sorban Virginie, Gaudronné, Fauconnier-né, Remanjou kisasszony s akik még hátra voltak. A gyászhintó megindult, s lassan lefelé gördült az Aranycsepp utcán; amerre elhaladt, a járókelők keresztet vetettek, és megemelték kalapjukat; a négy gyászhuszár az élre állt, kettő a kocsi előtt lépdelt, a másik kettő meg jobb és bal felől. Gervaise hátramaradt, hogy bezárja a boltot. Nanát Boche-né gondjaira bízta, s futott a menet után; a házmesterné a kapuboltozat alatt állt a kislánnyal, aki tágra nyitott szemmel, kíváncsian nézte, mint tűnik el nagyanyja az utca végén, abban a szép hintóban.

Abban a pillanatban, amikor a mosónő kifulladva elérte a menet végét, odaérkezett Goujet is. A férfiakhoz csatlakozott, de megfordult, és odabólintott Gervaise-nek, olyan szelíden, hogy az asszony egyszeriben nagyon szerencsétlennek érezte magát, és újból sírva fakadt. Nemcsak Coupeau mamát siratta, hanem valami megnevezhetetlen szörnyűséget is, mely fojtogatta a torkát. Egész úton le nem vette szeméről a zsebkendőjét. Lorilleux-né száraz, égő orcával sandított rá, lerítt róla, hogy színleléssel gyanúsítja.

A templomban hamar összecsapták a gyászszertartást. Csak a mise húzódott tovább, mert a pap már vén volt. Sörös Csizma és Pörkölő Bibi jobbnak látták kívül maradni, tartottak a perselyezéstől. Madinier úr egész idő alatt a papokat nézte, és Lantier-val közölte megfigyeléseit: ezek a komédiások csak úgy köpik a latint, pedig azt se tudják, mit hadarnak; temetnek, keresztelnek, esketnek, mindegy az ezeknek, a szívükben nincs egy szikra szeretet sem. Madinier úr ezután elítélően nyilatkozott a sok hókuszpókuszról, a gyertyákról, a berbitélésről, az egész parádézásról. Való igaz, hogy kétszer veszíti el az ember a hozzátartozóját: odahaza és a templomban. Mindenki igazat adott neki, mert csakugyan kínos volt, hogy a mise végeztével, míg az imákat mormolták, oda kellett járulniuk a koporsóhoz, hogy szenteltvizet hintsenek rá. Szerencsére a temető nem volt messze. A Kápolna-dombi temető kertecske csupán, mely a Marcadet utcára néz. A gyászmenet felbomlott, az emberek csoszogva, dobogva érkeztek oda, ügyes-bajos dolgaikat tárgyalták. Lépteik csattogtak a fagyott földön, legszívesebben összeütögették volna a lábukat. A tátongó gödör, amely mellé letették a koporsót, fagyos volt, s olyan fakó és köves, mint egy gipszbánya; a gyászolók a földkupacok körül ácsorogtak, kelletlenül várakoztak a hidegben, a sírgödör látványa lehangolta őket. Végre előjött a karinges pap egy kis házikóból, vacogott, minden *De profundis*-nál látszott a lehelete. Az utolsó keresztvetés után sietve távozott, nem sok kedve lett volna elölről kezdeni. A sírásó a lapátjáért nyúlt, de az összefagyott földből csak nagy göröngyök váltak le, s estek dübörögve a mélybe, valóságos bombazápor, ágyúsortűz hullott a koporsóra, azt hitte az ember, beszakad a fafedél. A legközönyösebb embernek is a szívébe markol az a dobogás. Megint zokogtak. Már elmentek, már kívül voltak a temetőn, s még mindig hallották a dübörgést. Sörös Csizma a körmére lehelve hangosan megjegyezte:

- Hej, a teremtésit! Szegény Coupeau mamának nem lesz melege odalent.

- Hölgyeim, tisztelt társaság - fordult a bádogos ahhoz a néhány ismerőséhez, akik az utcán együtt maradtak a családdal -, fogadják el szerény meghívásunkat...

S benyitott előttük a Marcadet utcai Búcsúpohárba. Gervaise megállt a járdán, és visszahívta Goujet-t, aki ismét fejbólintással köszönt el tőle, s hazaindult. Miért nem iszik meg velük egy pohár bort? Siet vissza a műhelybe. Egy darabig szótlanul nézték egymást.

- Bocsásson meg a hatvan frankért - motyogta végül a mosónő. - Azt se tudtam, hol áll a fejem; arra gondoltam, hogy maga...

- Szóra sem érdemes, meg van bocsátva - vágott közbe a kovács. - Tudja, hogy rám mindig számíthat, ha bajba jut... De anyámnak ne szóljon róla, mert neki más a véleménye, és nem szeretném felbosszantani.

Az asszony csak nézte ezt a jóságos, szomorú, szép szőke szakállas embert. Nézte, s már-már elfogadta volna egykori ajánlatát, hogy szökjék meg vele, s éljenek együtt boldogan valahol. De aztán csúnya gondolata támadt: megszerzi tőle a hátralékos félévi házbért, megszerzi bármi áron. Remegve, kedveskedő hangon folytatta:

- De azért nincs köztünk harag, ugye?

A férfi a fejét rázta:

- Nincs, miköztünk sosem lesz harag, az bizonyos. Csak éppen mindennek vége.

Elment, öles léptekkel. Gervaise szédülten állt ott, s ez az utolsó mondat úgy kongott a fülében, mint a harangszó. Amikor belépett a kocsmába, tompán visszhangzott a lelkében: „Mindennek vége. Nahát! Mindennek vége. Nincs mit tennem, ha mindennek vége.” Leült, bekapott egy falas kenyeret sajttal, felhajtott egy teli pohár bort, mely ott állott előtte.

Az alacsony mennyezetű, hosszú, földszinti helyiséget két nagy asztal foglalta el, melyeken borosüvegek, negyedfontos kenyerek s három tányéron ék alakúra vágott nagy brie-i sajtok sorakoztak. A társaság a markából evett, abrosz és teríték nélkül. Arrább, a duruzsoló kályha mellett a négy halottvivő most fejezte be az ebédjét.

- Hát, istenem - szólalt meg Madinier úr -, mindenki sorra kerül. Az öregek átadják a helyüket a fiataloknak... Most nagyon üresnek találják majd a lakást, ha hazatérnek.

- De hiszen a fivérem felmond - sietett megjegyezni Lorilleux-né. - Kész csapás az a bolt.

Coupeau-t már megdolgozták. Mindenki biztatta, hogy adja át a bérletet. Még Lerat-né is, aki egy idő óta nagy barátságba keveredett Lantier-val és Virginie-vel, mert bizsergette a gondolat, hogy azok ketten egymásba habarodtak, még Lerat-né is csődről és börtönről beszélt, s ijedt képet vágott hozzá. A bádogost elfutotta a pulykaméreg, elérzékenyülését addig locsolgatta, hogy az végül is dühbe csapott át.

- Ide hallgass! - ordította a felesége arcába. - Azt akarom, hogy rám hallgass! Mindig a buta fejed után mégy! De most az lesz, amit én akarok, vedd tudomásul!

- Hiszen olyan ennek a szép szó, mint a süketnek az adjonisten - szólalt meg Lantier is. - Kalapáccsal kell a koponyájába verni.

Egymással versengve csepülték az asszonyt. Közben az állkapcsok szorgalmasan őröltek. A brie-i sajt fogytán volt, az üvegekből úgy ömlött a bor, mint a víz a csapból. Gervaise-t megpuhította a ledorongolás. Nem felelt semmit, mohón tömte magába az ételt, mintha ki tudja, milyen éhes volna. Mikor abbahagyták, szelíden rájuk nézett, s így szólt:

- Most már elég lesz, jó? Köpök a boltra! Semmi közöm hozzá... Hallották? Köpök rá! Mindennek vége.

Hozattak még sajtot és kenyeret, és komolyan megtárgyalták a dolgot. Poissonék átveszik a bérletet, és jótállnak a féléves lakbértartozásért. Boche egyébként nagy fontoskodva a háziúr nevében mindjárt el is fogadta a megállapodást. Sőt, nyomban kiadott Coupeau-éknak egy másik lakást, mely éppen megürült a hatodik emeleten, Lorilleux-ék folyosóján. Ami Lantier-t illeti, hát édes istenem, ő szívesen megtartaná a szobáját, ha Poissonéknak nem lenne terhére. A rendőr meghajolt, nem, egyáltalán nincs terhére; a jó barátok, politika ide, politika oda, megférnek egymással. Lantier egy szót sem ejtett többet az átruházásról, s mint aki végre megsütötte a maga kis pecsenyéjét, elkészített magának egy nagy karéj sajtos kenyeret, hátradőlt, elmerülten ette kenyerét, arca kipirult, alattomos örömben égett, hol Gervaise-re, hol Virginie-re kacsintott.

- Hé, Bazouge apó! - szólt oda Coupeau. - Jöjjön már, igyék velünk egyet. Nem hordjuk fenn az orrunkat, munkások vagyunk mind.

A négy gyászhuszár már menni készült, de most ottmaradt, hogy koccintson a társasággal. Nem azért mondják, de az asszonyság bizony jó nehéz volt, egy pohár bort megérdemelnek. Bazouge apó folyton a mosónőt bámulta, de semmi illetlent nem mondott. Gervaise felkelt, émelygett, otthagyta a férfiakat, akik tökéletesen eláztak. Coupeau disznó mód berúgott, megint bőgni kezdett, mint mondta, bánatában.

Este Gervaise kábultan ült otthon egy széken. Úgy rémlett, hogy a szobák végtelenül nagyok és sivárak. Hát sok mindentől megszabadult, az biztos! De az is bizonyos, hogy nem csupán Coupeau mamát hagyta ő ott a Marcadet utcai kiskertben, a sírgödör mélyén. Nagyon sok mindentől elszakadt ma: eltemette életének egy darabját, boltját, főnökasszonyi büszkeségét, sok-sok érzését. Igen, puszták a falak, de az ő érző szíve is az, kifosztották, az árokba taszították. Ólmos fáradtságot érzett; majd magához tér még, ha lesz hozzá ereje.

Tíz órakor, vetkőződés közben Nana sírt, toporzékolt, Coupeau mama ágyába akart feküdni. Anyja ijesztgetni próbálta, de ebben a koravén gyermekben csak nagy kíváncsiságot ébresztett a halál; végül is a békesség kedvéért megengedték neki, hogy Coupeau mama helyére feküdjék. Szerette a kényelmes ágyat ez a kis béka; kinyújtózott, hengergőzött benne. Remekül aludt éjjel a finom melegben, a bizsergetős pehely derékaljon.

10

Coupeau-ék új szállása a hatodik emeleten volt, a „B” lépcsőházi szárnyon. Remanjou kisasszony előtt elhaladva a bal oldali folyosóra kellett befordulni. Aztán még egy forduló következett. Az első ajtó Bijard-éké volt. Csaknem átellenben, a padláslépcső alatt, egy levegőtlen lyukban tanyázott Bru apó. Kettővel hátrább Bazouge lakott. Végül Bazouge mellett volt Coupeau-ék lakása: egy udvari szoba meg egy hálófülke. Utánuk már csak két család következett a folyosó végén, hátul pedig Lorilleux-ék.

Egy udvari szoba meg egy hálófülke, semmi több. Ide szorultak. És ráadásul a szoba tenyérnyi lyuk volt. Itt zajlott az életük, itt aludtak, ettek, itt csináltak mindent. A hálófülkét teljesen megtöltötte Nana ágya; a kislánynak a szüleinél kellett vetkőződnie, és éjjelre nyitva hagyták az ajtót, hogy meg ne fulladjon. Olyan szűk volt a lakás, hogy Gervaise az átköltözéskor több holmit Poissonéknál hagyott, mert nem tudott mindent elhelyezni. Ágy, asztal, négy szék, s a lakás megtelt. De Gervaise-nek a szíve szakadt volna meg, ha komódjától is meg kell válnia; eltorlaszolta a lakást ezzel az ormótlan nagy bútorral, mely az ablak felét eltakarta. A fél szárnyat nem lehetett kinyitni tőle, s a szoba még sötétebb, még barátságtalanabb lett. Ha le akart nézni az udvarra, alig fért az ablakhoz, minthogy elhízott, oldalt kellett fordulnia, s majd kitekerte a nyakát, hogy lásson is valamit. Az első napokban csak ült és sírt. Azon kesergett, hogy megmoccanni sem tud a lakásban, holott világéletében tágasan lakott. Fulladozott, óraszám elálldogált az ablakban, a fal és a komód közé szorulva, míg meg nem merevedett a nyaka. Csak itt tudott szabadabban lélegzeni. Egyébként az udvar is csak elszomorította. Szemközt, a napsütötte oldalon, megpillantotta hajdani szívevágyát: azt az ötödik emeleti ablakot, ahol a spanyolbab vékony indái tavaszonként feltekeredtek a kifeszített spárgára. Az ő szobája az árnyékos oldalon volt, cserepes rezedái egy hét alatt elpusztultak. Bizony, nagyon szomorúra fordult a sorsa, nem ilyen életről álmodott valaha. Ahelyett, hogy virágok vidítanák fel öregségét, íme, a piszokban hever. Egy nap, hogy kihajolt, furcsa látomása támadt: mintha önmagát látta volna lenn a kapuboltozat alatt, a házmesterfülke közelében, amint felnéz, és első ízben veszi szemügyre a házat; s szívébe hasított a tizenhárom esztendővel ezelőtti múlt. Az udvar nem változott, a sivár falak alig feketébbek, alig kopottabbak; a rozsdamarta kiöntőkből árad a bűz; az ablakokban fehérnemű és pisis pólyahuzatok száradnak kötélen; s odalenn a hepehupás udvar is tele van a lakatosműhely szénporával és az asztalos gyaluforgácsával; s abban a nyirkos sarokban, ahol a vízcsap áll, most is meggyűlik a festődéből kifolyó szép kék víz, mely ugyanoly halványkék, mint annak idején. Bezzeg ő! Hogy megváltozott, hogy elhervadt! Nem áll már odalent égnek emelt arccal, bizakodón és bátran, szép lakásra áhítozva. Itt él a tető alatt, a tetvesek fertályán, a legpiszkosabb lyukban, ahová sosem téved be a napsugár. Érthető, hogy sír, hiszen nem ujjonghat mostoha sorsán.

De aztán, hogy Gervaise egy kissé hozzászokott, már az új lakásban nem is indult olyan reménytelenül az élet. A tél már végére járt, az a pár fillér, amit a Virginie-nek átengedett bútorokért kapott, megkönnyítette a berendezkedést. Ahogy beköszöntött a szép idő, rájuk mosolygott a szerencse: Coupeau munkát kapott vidéken, Étampes-ban; majd három hónapot töltött ott el, az italról leszokott, a falusi levegő kigyógyította egy időre. Nem is hinné az ember, hogy csillapodik az iszákosok szomja, ha kikerülnek Párizsból, ahol valósággal ellepi az utcákat a pálinka- és borgőz. Mikor hazatért, friss volt, mint a fürj, és hozott négyszáz frankot is, abból kifizették a hátralékos félévi bért, melyért Poissonék jótálltak, s még futotta belőle a legégetőbb, kisebb-nagyobb tartozásokra is. Gervaise ismét emelt fővel járhatott két-

három utcában, ahová utóbb be se merte tenni a lábát. Természetesen ő is beállt napszámba vasalni. Fauconnier-né nagyon jószívű asszony volt, kivált, ha hízelegtek is neki egy kicsit, s visszavette Gervaise-t. Sőt, tekintettel Gervaise munkaadói múltjára, mint előmunkásnak három frankot fizetett neki. Úgy látszott, ha lassan is, de eldöcög a szekér. Ha dolgoznak és takarékoskodnak, talán nincs messze a nap, amikor minden adósságukat letörleszthetik, és tűrhető életet biztosítanak maguknak. Gervaise fogadkozott, hogy ez így is lesz, annyira örült, hogy férje ilyen szépen keresett. Ha beborult az ég, azt is elviselte, mondván, hogy a szép idő nem tarthat örökké.

Coupeau-éknak az fájt a legjobban, hogy végig kellett nézniük, mint rendezkednek be Poissonék a boltjukban. Nem voltak irigy természetűek, de az emberek szívesen csipkedték őket, s a fülük hallatára áradoztak, hogy milyen szépen kicsinosították a boltot az utódaik. Boche-ék, de kivált Lorilleux-ék ki nem fogytak a dicséretekből. Ha hinni lehet nekik, ilyen szép üzlet még nem volt a világon. Azt sem hallgatták el, hogy Poissonék milyen förtelmes mocskot találtak ott, csupán a sikálás harminc frankba került. Virginie hosszas tétovázás után végül is egy kis csemegekereskedés mellett döntött: cukorkát, csokoládét, kávét, teát árult. Lantier melegen ajánlotta neki ezt az üzletet, mondván, hogy a nyalánkságokkal vagyont lehet szerezni. A boltot feketére festették és sárga csíkozással élénkítették: mindkét szín igen előkelő. Három asztalos egy álló hétig dolgozott a berendezésen, a fiókos és üveges szekrényeken meg a kispolcos pulton; a bolt beillett volna cukrászdának is. Jól a nyakára hágtak annak a szerény örökségnek, melyet Poisson oly féltve őrizgetett. De Virginie sugárzott, Lorilleux-ék meg, a házmesterek buzgó támogatásával, minden fiókról, minden üvegszekrényről, minden cukrosüvegről hírt vittek Gervaise-nek, s gyönyörködve nézték, hogy változik el az arca. Hiába nem irigy valaki, mégiscsak felforr az epéje, ha mások húzzák fel a cipőjét, és rátipornak vele.

Férfi is volt a háttérben. Azt rebesgették, hogy Lantier szakított Gervaise-zel. A környék nagyon elégedett volt. Mindjárt jobb híre lesz az utcának. A szakítás dicsősége, persze, teljesen annak a ravasz kalaposnak jutott, akire még mindig buktak a nők. Kiszivárogtak a részletek is: a férfinak erővel kellett levakarnia magáról a nőt, mert az majd megveszett érte. Természetesen mindebből egy árva szó sem volt igaz: akik meg tudhatták volna az igazságot, azok nagyon köznapinak és meglehetősen érdektelennek találták. Legyen! Lantier szakított Gervaise-zel, persze csak annyiban, hogy az asszony most már nem állt éjjel-nappal a szolgálatára; de a kalapos nyilván most is fel-felsurrant hozzá a hatodik emeletre, ha kedve szottyant, mert Remanjou kisasszony néha nagyon szokatlan órában látta távozni Coupeau-éktól. Szóval, a viszony folytatódott, de csak úgy alkalomszerűen, fel-felmelegítve, egyikük sem talált benne valami nagy gyönyörűséget; megszokás, kölcsönös engedékenység: ennyi volt az egész. Csupán az bonyolította a dolgot, hogy a jó szomszédok most már Lantier-t és Virginie-t akarták mindenáron egy ágyba dugni. A jó szomszédok azonban elvetették a sulykot. A kalapos nyilván fűzte a nagy barnát, s ezen nincs is mit csodálkozni, mert hiszen most az lépett Gervaise helyére minden tekintetben. Éppen erről szólt egy mulatságos pletyka; azt mesélték, hogy Lantier egy éjjel Gervaise után tapogatózott szomszédja ágyán, de Virginie-t vitte magával s tartotta ott virradatig, merthogy nem ismerte fel a sötétben. A történen sokat nevettek; a kalapos azonban még nem jutott ennyire, épp hogy meg merte tapogatni az asszony csípőjét. Lorilleux-ék ennek ellenére is ellágyulva emlegették Lantier és Poissonné szerelmét a mosónő előtt, remélve, hogy felkeltik a féltékenységét. Boche-ék is mondogatták, hogy sosem láttak szebb párt. A legfurcsább az volt az egészben, hogy az Aranycsepp utca láthatólag nem akadt fenn az új szerelmi háromszögön; az erkölcs, mely szigorúan elítélte Gervaise-t, elnéző volt Virginie iránt. Talán az utca megbocsátó mosolya azzal magyarázható, hogy a férj rendőr volt.

Szerencsére Gervaise-t nem gyötörte a féltékenység. Lantier hűtlenkedései hidegen hagyták, mert szíve már régen nem vett részt viszonyukban. Ha nem akarta is, fülébe jutottak a piszkos históriák, a kalapos kalandjai a legalja némberekkel, utcán koslató, kifestett szukákkal; de oly kevéssé törődött mindezzel, hogy továbbra is kedves maradt hozzá, még annyira sem haragudott meg, hogy szakítson vele. Szeretőjének legújabb választását azonban már nem fogadta ilyen könnyedén. Virginie-vel más a helyzet. Nyilván csak az ő bosszantására főzték ki ketten az egészet; s ha a futó kalandokkal nem törődött is, bizonyos látszatra mégiscsak adott. Ha Lorilleux-né vagy valamelyik gonosz féreg Gervaise előtt szörnyülködött, hogy Poisson a szarvától már a Szent Dénes kapun se férne át, a mosónő halálosan elsápadt, úgy érezte, mintha darabonként tépnék ki a szívét, a gyomra égett, összeszorította a száját, igyekezett uralkodni magán, nehogy haragjával ellenségeinek örömet szerezzen. De úgy látszik, leszidhatta Lantier-t, mert Remanjou kisasszony egyik délután valami pofonfélét vélt hallani; annyi bizonyos, hogy összevesztek, mert Lantier két hétig feléje se nézett Gervaise-nek, de aztán mégiscsak ő tért vissza hozzá, s az élet folyt tovább, mintha mi sem történt volna. A mosónő jobbnak látta, ha nem ellenkezik, viszolygott a verekedéstől, nem akarta még jobban elrontani az életét. Hiába, ő sem húszesztendős már, nem bolond, hogy a férfi szép szeméért bunyózzon, és vásárra vigye a bőrét. Felrója ezt is a többi mellé.

Coupeau szeretett viccelni. Ez a tohonya férj, aki nem akarta észrevenni, hogy felszarvazták, halálra nevette magát Poisson agancsán. A saját házában semmibe se vette, a másokéban annál mulatságosabbnak találta, s törte magát, hogy meglesse szomszéduram feleségét, amint hanyatt fekve számlálja a csillagokat. Micsoda fajankó ez a Poisson! És még ez hord kardot, és taszigálja a népet az utcán! Coupeau olyan pimasz lett, hogy utóbb már Gervaise-t is ugratni kezdte. No, szépen elhagyta a babája! Úgy látszik, nincs szerencséje a férfiakkal: először a kovácsokkal járta meg, most meg a kalaposok ejtették át. Persze, mert mindig ilyen linkóci szakmákkal kezd. Miért nem áll össze egy kőművessel, az ragaszkodó fajta, és tudja is, hogy keverik a maltert. Igaz, csak tréfából mondott ilyeneket, de Gervaise kékült-zöldült, mert apró, szürke szemével Coupeau olyan szúrósan nézett rá, mintha ki akarná lyukasztani a fejét. Ahányszor a bádogos szóba hozta ezeket az ocsmányságokat, Gervaise sosem tudta, gúnyolódik-e, vagy komolyan beszél. Annak az embernek, aki végigrészegeskedi az esztendőt, sosem tiszta a feje, és ezenfelül vannak férjek, akik húszéves fővel még nagyon féltékenyek, de harmincéves korukra az ital már elnézővé teszi őket, s nem bánják, ha az asszony kirúg a hámból.

Látni kellett volna, hogy hetvenkedett Coupeau az Aranycsepp utcában! Poissont „szarvasnak” nevezte. Ez csak betapasztja a pletykázók pofáját! Úgy ám, már nem ő a szarvas. Tudja ő, amit tud. Annak idején úgy tett, mintha nem sejtene semmit, de csak azért, mert nem szereti a locsogást. Mindenki tudja a maga baját, és ott vakarózik, ahol viszket. Őneki nem viszket sehol, azért meg csak nem vakarózhat, hogy másoknak örömet szerezzen. No és a rendőr! Hát nincs annak füle? Pedig most megvan a baj; rajtakapták a szerelmespárt, ez már nemcsak afféle szófia beszéd. És dühösen kifakadt; nem érti, hogy egy férfi, egy hatósági közeg, hogy tűrhet el ilyen botrányt a házában. Úgy látszik, a rendőr szereti a másoktól meghagyott maradékot.

Hanem esténként, ha feleségével együtt maradt, s unatkozott a szűk padlásszobában, mégiscsak leballagott Lantier-ért, és erővel fölcipelte. Unta az odút a cimbora nélkül. Ha látta, hogy haragban vannak Gervaise-zel, összebékítette őket. A kénköves istennyilát! Pokolba a világ véleményével! Ki tilthatja meg, hogy úgy szórakozzanak, ahogy nekik tetszik? Zavaros részeg-szemében pajzán gondolatok gyúltak, vigyorgott, mint aki hajlandó mindenét megosztani a kalapossal, csak hogy megszépítse az életét. Ilyenkor aztán végképp nem tudta Gervaise, hogy tréfál-e vagy komolyan beszél.

Lantier e pletykázások közepette úgy élt, mint hal a vízben. Úgy viselkedett, mint egy tisztes családatya. Háromszor is megakadályozta, hogy Coupeau-ék és Poissonék között kitörjön a veszekedés. A két család közötti egyetértés kellett a nyugalmához. Gyöngéd és parancsoló pillantásaival úgy kormányozta Gervaise-t és Virginie-t, hogy a két nő a legnagyobb egyetértést színlelte. Ravaszul basáskodott a szőkén és a barnán, s kényelmesen nevelgette a háját. Nagy kópé volt őkelme! Még Coupeau-ékat emésztette, de már beleharapott Poissonék-ba. Az első bolt meg se kottyant neki, már a másodikat falta. Csak az efféle alakokra mosolyog rá a szerencse.

Nana ez év júniusában lett első áldozó. Tizenharmadik évében járt, úgy megnőtt, mintha megnyújtották volna, viselkedésében volt valami kihívó; előző esztendőben elkergették a hittanóráról rossz magaviselete miatt; a plébános most is csak azért engedte áldozásra, mert tudta, hogy sosem jelentkezik többé, s egy pogánnyal több tekereg az utcán. Nana táncra perdült örömében, ha a fehér ruhára gondolt. Keresztszülei, Lorilleux-ék megígérték neki a ruhát, de persze az egész házat telekürtölték vele; Lerat-né adja a fátyolt és a pártát, Virginie a tarsolyt, Lantier az imakönyvet; Coupeau-ék ilyenformán elég nyugodtan várták a szertartást. Poissonék, nyilván a kalapos tanácsára, szintén ezt az alkalmat választották ki a házavató ünnepségre. Meghívták Coupeau-ékat és Boche-ékat, akiknek a kislánya szintén most lett első áldozó. Este majd megesznek együtt egy ürücombot, miegymást.

Az ünnep előtti estén Nana örvendezve bámulta a komódra kirakott ajándékokat, amikor megérkezett Coupeau; gyalázatos állapotban volt, a párizsi környezet megint megtette a magáét. Jellegzetes részeg-okoskodással támadt rá feleségére meg a lányára, undorító szavakat üvöltözött, melyek éppenséggel nem illettek az alkalomhoz. Egyébként Nana is mosdatlan szájú volt, azzá tette a sok mocskos beszéd, melyet állandóan hallott. Veszekedések alkalmával hamar odavágta anyjának, hogy „ribanc” meg „lotyó”.

- Hol a koszt? - bömbölte a bádogos. - Hozzátok a levest, mocskos dögök!... Cifrálkodó némberek! Ráülök a rongyaitokra, ha nincs itt rögtön az a leves!

- Mindig be van sózva, ha mólés! - dünnyögte Gervaise türelmét vesztve.

Aztán Coupeau-hoz fordult:

- Melegszik már, ne hőbörögj!

Nana csendesen meghúzta magát, érezvén, hogy ez illik a mai naphoz. Tovább nézegette az ajándékokat a komódon, lesütötte a szemét, mintha nem értené apja ocsmány szavait. De a bádogost az ital kötekedővé tette. A lánya fülébe kiabálta:

- Majd adok én neked fehér ruhát! Még mit nem! Hogy megint ronggyal tömd ki a melled, mint múlt vasárnap is!... Csak vigyázz magadra! Látom, nagyon riszálod már a farod. Birizgál a göncöd, mi? Felvágsz vele... Lódulj innét, te mocsokfészek! El a manccsal! Ezt meg dugd a fiókba, mert a pofádba vágom!

Nana lehajtotta a fejét, s még mindig nem válaszolt. A kis tüllpártát forgatta a kezében, s anyjától kérdezte, mibe került. Coupeau a párta után nyúlt, hogy kitépje a kezéből, de Gervaise ellökte onnét, s rákiáltott:

- Hagyd a gyereket! Látod, hogy semmi rosszat nem tesz.

Erre a bádogos dühöngve szidta őket.

- Ribancok! Össze kéne kötni az anyját a lányával! Szép alak! Megy az Istent falni, de a férfiakra kacsingat. Mondd, hogy nem igaz, te cafka! De beleduglak egy zsákba, az majd megcsiklandozza a bőröd. Igen, zsákba, hadd utáljon meg a csuhás. Hogyne! Majd nézem, hogy megrontsanak! A büdös istenit! Megtanítlak én kesztyűbe dudálni mind a kettőtöket.

Nana hirtelen megfordult, míg Gervaise kitárt karral oltalmazta a holmit, amit Coupeau szét akart tépni. A lány merőn nézte az apját, aztán megfeledkezve róla, hogy gyóntatója illedelmességre intette, fogvicsorgatva sziszegte:

- Disznó!

A bádogos bekanalazta a levest, s már húzta is a lóbőrt. Másnap nagyon jó hangulatban ébredt. Még egy kicsit zákányos volt tegnapról, de ez csak használt a kedélyének. Segített a kislányt öltöztetni, meghatódott a fehér ruhán, s csak bámult, hogy az a pár ringy-rongy valóságos úrikisasszonyt csinál ebből a kis vakarcsból. Akárhogy is, ilyen napon, mint a mai, csak büszke az apa a lányára. Látni kellett volna, milyen helyeske volt Nana, mint egy menyasszony, irult-pirult, zavartan mosolygott rövid ruhácskájában. Mihelyt leértek, s a házmesterlakás ajtajában meglátta Pauline-t, szintén ünneplőben, megállt, éles pillantásával szinte végigtapogatta, s egyszerre nagyon kedves lett hozzá, mert úgy találta, hogy a lányka korántsem olyan csinos, mint ő, s a ruha is úgy lötyög rajta, mint egy zsák. A két család együtt vonult a templomba. Nana és Pauline ment elöl, kezükben imakönyvvel, leszorítva fátylukat, melyet lobogtatott a szél; nem beszélgettek, híztak örömükben, látván, hogy az emberek kitódulnak a boltokból, ájtatos képet vágtak, mert útközben hallani akarták, hogy milyen helyesek. Boche-né és Lorilleux-né hátramaradt, hogy elmondja véleményét a Bumliról, erről a feneketlen bendőről, akinek a lánya ugyan soha nem áldozott volna, ha a rokonok össze nem adnak mindent, úgy ám! Mindent, még az új inget is, a szentáldozás iránti tiszteletből. Lorilleux-né kiváltképpen a ruhát emlegette, amelyet ő ajándékozott; tekintetével majd felnyársalta Nanát, s „piszokfészeknek” szidta, ahányszor a lányka közelebb ment a kirakatokhoz, és a szoknyája poros lett.

A templomban Coupeau egész idő alatt zokogott. Ostobaság, de nem bírt magával. Mélyen meghatódott, amikor a pap széttárta karját, s a lánykák úgy sorjáztak el előtte imára kulcsolt kézzel, mint az angyalok; az orgona búgása belemarkolt, a tömjénillatot úgy szívta magába, mintha jószagú bokrétát dugtak volna az orra alá. A végén kékeszöldben úszott előtte minden, szíve csordultig telt. S míg a csitrik magukhoz vették az ostyát, a simogatón szóló szent zsolozsma - úgy érezte - a nyakába csorog, s a gerincét bizsergeti. De körötte is telesírták zsebkendőjüket az érzékenyebb lelkek. Bizony szép nap volt ez! Életének legislegszebb napja. De amikor a templomból kijövet betértek egy fröccsre Lorilleux-vel, akinek mindvégig száraz volt a szeme, és kigúnyolta Coupeau-t, a bádogos dühbe gurult, és szidta a csuhásokat, akik mérges füveket égetnek, hogy megpuhítsák vele a férfiembert. De különben nem mentegetőzik, kicsorduló könnye csak azt bizonyítja, hogy nincs kőből a szíve. És rendelt még két pohárral.

Este nagyon vidáman zajlott a házavatás Poissonéknál. A jó hangulatot egész vacsora alatt semmi sem zavarta meg. A rossz napok között is akad olykor egy-egy jobb este, pár kellemes óra, amikor még azok is jól megférnek, akik egyébként nem állhatják egymást. Lantier balra Gervaise-nek udvarolt, jobbra Virginie-nek bókolt, mint a kakas, mely békét akar a baromfiudvarban. Poisson elmélázva üldögélt velük szemben, szigorú rendőrarccal, fátyolos tekintettel, gondolattalanul, ahogy megszokta már a szolgálat hosszú órái alatt. De az ünnep két gyöngyszeme kétségkívül Nana és Pauline volt; a két kislánynak megengedték, hogy ünneplőben maradjanak; úgy ültek a helyükön, mintha nyársat nyeltek volna, nehogy folt essék fehér ruhájukon, s a tetejébe minden falatnál rájuk is szóltak, hogy vigyázzanak, tisztán

egyenek. Végül Nana megunta a dolgot, leöntötte borral a blúzát; lett nagy ribillió, nyomban levetkőztették, s a blúzát kinyomkodták egy kis vízben.

A csemegénél komolyan megvitatták a gyermekek jövőjét. Boche-né már döntött: Pauline-t arany- és ezüsthímzésre taníttatja; öt-hat frankot is meg lehet keresni vele. Gervaise-nek még nem volt határozott terve, Nanának semmihez sem fűlik a foga. Azazhogy napestig csak csavarogna, de egyébként két balkeze van.

- Én, ha magának volnék, virágkészítőnek adnám - jegyezte meg Lerat-né. - Tiszta, rendes foglalkozás.

- Ugyan már - dörmögött Lorilleux -, minden virágkészítőnő afféle dűljfelkata!

- Úgy? Hát én? - csattant fel a hosszú özvegyasszony dühösen. - Köszönöm a bókot! De vegye tudomásul, nem vagyok kurva, aki minden füttyszóra szétrakja a léceit!

Az egész társaság csitítgatta:

- Lerat-né! No de Lerat-né!

S szemük sarkából a két első áldozó lányka felé integettek, akik orrukat a poharukba dugva visszafojtották kitörni készülő nevetésüket. Mindeddig még a férfiak is megválogatták a szavukat, illendőségből. Lerat-né azonban nem tűrte, hogy leckéztessék. Amit az imént mondott, azt a legjobb társaságban hallotta. Különben is tudja, mit beszél; gyakran megdicsérték már érte, hogy mindent el tud mondani még a gyerekek előtt is, úgy, hogy az nem sérti az illemet.

- Vannak nagyon rendes nők is a virágkészítők között, ezt jegyezze meg magának! - kiáltotta. - Őket sem faragták más fából, mint a többi nőt, és persze, nekik is ott viszket, ahol a többinek. De nem fekszenek ám le minden bokor tövébe, tudják, kit választanak, ha éppen vetkezni akarnak... Igenis, ezt a virág teszi. Engem is az őrzött meg...

- Istenem! - szakította félbe Gervaise. - Nekem semmi kifogásom a virágok ellen, csak Nanának legyen kedve hozzá, egyebet nem kívánok; nem szabad a gyereket olyan mesterségre erőltetni, amihez nincs kedve... Hallod-e, Nana, ne szamárkodj, felelj tisztességesen. Van kedved a virágkészítéshez?

A kislány a tányérja fölé hajolt, megnedvesített ujja hegyére szedegette a süteménymorzsákat, s szopogatta. Nem sietett a válasszal. Sunyin vigyorgott.

- Igen, mama, van - bökte ki nagy sokára.

Mindjárt nyélbe ütötték a dolgot. Coupeau szívesen ráállt, hogy Lerat-né mindjárt másnap magával vigye a gyereket Kairó utcai műhelyébe. Aztán komolyan beszélgettek az életben reánk váró feladatokról. Boche kijelentette, hogy Nana és Pauline most már felnőtt nők, mert megáldoztak. Poisson hozzáfűzte, hogy most már meg kell tanulniuk főzni, harisnyát stoppolni, háztartást vezetni. Megpendítették férjhezmenetelüket is, meg hogy egy napon majd gyermekeik is születnek. A csitrik csak hallgatták, de suttyomban nevetgéltek, egymást lökdösték, büszkélkedtek vele, hogy ők már felnőtt nők, zavarba jöttek, arcuk vörösre gyúlt a fehér ruhában. De a legtöbbet azon vihogtak, hogy Lantier megkérdezte tőlük, választottak-e már férjecskét. És Nanából erőnek erejével kicsikarták a vallomást, hogy szerelmes Victor Fauconnier-ba, anyja munkaadónőjének a fiába.

- Nahát! - méltatlankodott Lorilleux-né távozóban Boche-éknak. - Nana a keresztlányunk ugyan, de ha virágkészítésre adják, többet hallani sem akarunk róla. Ebből is csak körúti kurva lesz... Fél év se kell hozzá, úgy elbánik velük, hogy arról koldulnak.

Coupeau-ék, míg mentek fel a szobájukba, megállapították, hogy szép estéjük volt, s hogy Poissonék nem is rossz emberek. Gervaise-nek a bolt is tetszett. Arra számított, szenvedni fog, hogy az estét a volt lakásában kell eltöltenie, ahol most mások terpeszkednek; és maga volt a legjobban meglepve, hogy egy pillanatig sem érzett haragot. Nana vetkőzés közben megkérdezte tőle, hogy a második emeleten lakó kisasszonynak, aki a múlt héten ment férjhez, szintén muszlinból volt-e a ruhája.

Ez volt a házastársak utolsó szép napja. Újabb két esztendő telt el, s ők mind mélyebbre süllyedtek. Kivált télvíz idején ment rosszul a soruk. Szép időben még csak akadt ennivalójuk, de az esővel és hideggel beköszöntött az éhezés: felkopott az álluk, reggel-este nyelték az éhkoppot a sivár lakásban, a farkasordító hidegben. Az a piszok december bekúszott hozzájuk az ajtó alatt, magával hozva minden bajt: munkanélküliséget, fagyoskodó naplopást, a nyirkos idő sötét nyomorát. Első télen még be-begyújtottak, ott gubbasztottak a kályha körül, mert jobban tűrték az éhezést, mint a hideget; de a második télen rozsda marta a kályhát, a mozdulatlan vastömb gyászos képe még dermesztőbbé tette a szobát. A legkeservesebb kínt azonban mégiscsak a negyedévi lakbérfizetés jelentette. Jaj, az a januári lakbérfizetés, amikor egy megveszekedett garas sem volt a háznál, és Boche bátya jött a nyugtával! Ettől még hidegebben fújt a szél, jeges orkán kerekedett. A következő szombaton beállított Marescot úr, jó meleg kabátban, nagy mancsain gyapjúkesztyű; s egyre a kilakoltatást emlegette, míg odakint úgy hullott a hó, mintha nekik vetne fehér ágyat az utca kövén. Szívesen kimérték volna a saját húsukat is, csak hogy megfizessék a házbért. A házbér vitte el az élelmet meg a tüzelőt. Egyébként az egész ház visszhangzott a panasztól. Jajveszékeltek minden emeleten, a nyomor kintornája jajongott a folyosókon s a lépcsőházban. Ha mindenki halottat sirat, akkor sem búgott volna rémítőbben ez a kórus. Itt volt az utolsó ítélet napja, a világ vége, az élet pusztulása, a szerencsétlen emberiség megsemmisülése. Az az asszony a harmadik emeletről egy hétig ácsorgott a Belhomme utca sarkán; az ötödik emeleten lakó kőműves meglopta a gazdáját.

Nem kétséges, Coupeau-ék csak magukra vethettek. Ha mégoly nehéz is a megélhetés, valahogy csak elkínlódik az ember, ha rendet tart és takarékoskodik. Itt voltak például Lorilleux-ék: mindig pontosan megfizették a negyedévi házbért, piszkos papírba göngyölgetve; igaz, hogy úgy éltek, mint a kiaszott pók; aki rájuk nézett, megutálta a munkát. Nana még nem keresett a virágkészítéssel, sőt, elég sokba került. Gervaise-re görbe szemmel néztek Fauconnier-né műhelyében. Mind hanyagabbul dolgozott, csak elnagyolta a munkát, úgyhogy az asszony végül két frankra szállította le a bérét; a kontároknak fizettek ennyit. Még rátarti is volt a tetejébe, és felettébb érzékeny, hamar odavágta, hogy neki is volt már műhelye. Napokig kimaradozott, máskor meg otthagyta a műhelyt, ha eszébe jutott valami; egyszer például, hogy Fauconnier-né felvette Putois-nét, s neki váll váll mellett kellett dolgoznia volt munkásnőjével, úgy megsértődött, hogy két hétig feléjük se szagolt. Az efféle kirobbanások után csak szánalomból vették vissza, ami még jobban keserítette. Ilyenformán, persze, a hét végén vajmi sovány volt a keresete; végül - mint keserűen megjegyezte - még majd ő fizethet az asszonyának egy szombaton. Ami Coupeau-t illeti, hát lehet, hogy volt munkája, de nyilván köszönömre dolgozott az államnak, mert Gervaise az étampes-i kihelyezés óta pénznek színét se látta. Szent Lóvé napján, ha hazaérkezett, Gervaise már nem is nézte a kezét. A bádogos a karját lóbálva, üres zsebbel járogatott haza, gyakran még a zsebkendőjét is elvesztette; istenem! hát elhagyta valahol a takonytörlőjét, vagy valamelyik piszok alak megbugázta. Eleinte még elszámolgatott, kitalált valami süket dumát: egyszer tíz frankot adott valami gyűjtésre, máskor kicsúszott húsz frank a zsebéből, s mutatta is, hogy ki van szakadva a zsebe, egy más alkalommal pedig ötven frankkal tömte be egy kitalált hitelezője száját. De később már ezzel se törte magát. Elvitte a huzat, alászolgája! Ha nincs a zsebében, ott lötyög a

hasában; az se bolondság, érje be az asszony vele. A mosónő Boche-né tanácsára jó párszor megleste a férjét a műhely kijáratánál, hogy azon melegében elszedje tőle a dohányt, de az se sokat használt, mert a cimborák leadták a drótot Coupeau-nak, s a pénz a cipőbe vagy még gyanúsabb helyre vándorolt. Boche-nét pénzügyekben nem egykönnyen lehetett falhoz állítani; az ő férje is megpróbálgatott elsinkófálni egy-egy tízfrankost, hogy a dugaszából aztán nyúlpecsenyével kedveskedjék valamelyik szíve-hölgyének, de az asszony alaposan kikutatta a ruháját, s rendesen meg is találta a pénzt, mely a sapka ellenzőjében rejtőzködött, bevarrva a bőr és a szövet közé. Na, a bádogost nem kellett félteni! Ő aztán nem vattázta ki a göncét arannyal! Inkább leeregette a pénzt a gigáján. Gervaise csak nem vághatta fel ollóval a hasát, hogy kiszedje belőle.

Igen, a saját hibájuk volt, hogy évről évre mélyebbre süllyedtek. De hát effélét nemigen ismer be az ember, kivált ha nyakig ül a pácban. Balsorsukat okolták, meg azt hajtogatták, hogy istenverése van rajtuk. Olyan volt az otthonuk mostanában, mint egy lármás lebuj. Reggeltől estig marakodtak. Ütlegekre nem került még sor, csak olykor csattant pofon a vita hevében. Legszomorúbb az volt, hogy már réges-régen kinyitották szeretetük kalitkáját, melyből az érzések úgy kiröppentek, mint a madár. Hová lett a kis család meghitt melege, melyben apa, anya és gyermek szorosan összebújva oltalmat talál! Dideregve húzódott mindegyikük a saját vackába. Úgy acsarkodtak egymásra mind a hárman, mint a harapós kutyák, szíre-szóra egymásnak rontottak, szemükben gyűlölet izzott; látszott, hogy valami tönkrement itt, eltörött az a titkos rugó, az a gépezet, mely a szerencsés családokban együtt dobogtatja a szíveket. Ó, most már nem indult fel Gervaise, mint egykor, ha megpillantotta Coupeau-t az ereszcsatorna szélén, az utca fölött, tizenkét-tizenöt méter magasságban. Le még éppen nem lökte volna, de ha magától lezuhan, biz'isten! a kutya se ugatna utána. Olykor, ha csúnyán összerúgták a patkót, az asszony azt kiabálta, hogy legjobb volna, ha egyszer már lepedőben hoznák haza Coupeau-t. Minek él az ilyen részeges csavargó? Hogy őt megríkassa, hogy mindenét felzabálja, hogy bajba vigye! Az ilyen mihasznákat mentül előbb a föld alá kell dugni, és eljárni fölöttük az örömtáncot. És ha az anya azt mondta: „Öld meg!", a lánya ráfelelte: „Üsd agyon!" Nana az újságban egyre a baleseteket böngészte, és romlott természetéhez illő gondolatok ébredtek benne. De apjának olyan szerencséje volt, hogy egyszer elütötte az omnibusz, s a haja szála se görbült meg, még csak ki se józanodott tőle. Mikor döglik már meg ez a hitvány alak!

Ebben az észvesztő nyomorúságban Gervaise-t gyötörte a mások éhezése is, mely ott jajgatott körülötte. A háznak ez a zuga volt a nyomorfertály, ahol három-négy család, úgy látszik, megfogadta, hogy nem lesz meg mindennap a betevő falatja. A kinyíló ajtókon, bizony, nemigen áradt ki ételszag. A folyosót megülte a pusztulás némasága, a falak olyan tompán kongtak, mint az üres gyomor. Olykor nagy zenebona támadt, asszonyok sírtak, éhes gyerekek nyöszörögtek, a családtagok egymást falták, hogy megcsalják korgó gyomrukat. A torkot összehúzta a görcs, a száj csak tátogott, a mell horpadtan szívta be ezt a levegőt, ahol a légy is éhen döglött volna. De Gervaise legjobban Bru apót szánta, aki a kislépcső alatti kuckóban tengődött. Ott húzta meg magát, mint egy mormota, összegömbölyödött, hogy ne fázzék olyan nagyon, ott hevert napokig mozdulatlanul egy halom szalmán. Még az éhség sem verte ki onnan, hiszen fölösleges is lett volna kimennie, és az étvágyát felcsigázni, mikor senki sem hívta meg. Ha három-négy napig nem mutatkozott, a szomszédok betaszították az ajtaját, nézték, nem halt-e meg. Nem, még mindig élt, pislákolt még benne az élet lángja, a halál is megfeledkezett róla! Gervaise, ha kenyérhez jutott, odavetette neki a héját. Ha rossz asszony lett is, ha a férje meggyűlöltette is vele az embereket, az állatokon mindig megesett a szíve; és Bru apó, ez a szegény öregember, akit hagytak elpusztulni, mert már nem bírta el a szerszámot, olyan volt a szemében, mint egy kivert kutya, szolgálatból kivénült jószág,

melynek a bőre meg a zsírja a sintérnek se kell már. Elfacsarodott a szíve, ha rágondolt, hogy ott van állandóan a folyosó túloldalán, istentől-embertől elhagyatva, a maga szűkös kenyerén, alig gyermeknyi már csak, úgy megtöppedt, úgy elfonnyadt, mint a kandalló tetején aszalódó narancs.

Gervaise sokat szenvedett Bazouge-nak, a gyászhuszárnak a szomszédságától is. Csak vékony deszkafal választotta el a két szobát egymástól. A szomszéd az ujját se dughatta a szájába úgy, hogy Gervaise meg ne hallja. Amint este hazaért, az asszony akaratlanul is odafigyelt, mint tesz-vesz odaát; fekete bőrkalapja olyan tompán koppant a komódon, mint egy lapát föld, fekete lebernyege szögreakasztáskor úgy súrolta a falat, mint a denevér szárnya, a szoba közepére hajigált sok fekete holmi gyászba borította az egész helyiséget. Hallotta, hogy dobog odaát, összerezzent a legkisebb moccanásra, ijedten ugrott fel, ha Bazouge nekiment egy bútornak, vagy az edényekkel csörömpölt. Folyton-folyvást ezzel a részeges alakkal foglalkozott, lappangó félelmébe kíváncsiság vegyült. Bazouge vidám fickó volt, bendője mindig tele, feje mindig kótyagos, harákolt, köpködött, vígan danolászott, megeresztett egy-egy trágárságot, s többször nekiment a falnak, míg végre az ágyába talált. Gervaise halálos sápadtan hallgatózott, hogy vajon mit művel az ott a falon túl; rémképek rajzoltak fel benne, az járt a fejében, hogy a gyászhuszár biztosan halottakat hord haza, és az ágya alatt elraktározza őket. Ó, istenem! Az újságok is írtak arról a halottvivőről, aki hazahordta a kisgyerekek koporsóit, hogy ne legyen annyi munkája, s egyszerre vihesse ki mindet a temetőbe. Annyi bizonyos, hogy mikor Bazouge megérkezett, halottszag szivárgott át a deszkafalon. Mintha csak a Père-Lachaise temető tövében tanyázna az ember, a vakondokok birodalmának kellős közepén. Rémületes volt ez az állat, ahogy folyton nevetgélt magában, mintha a mestersége derítené jókedvre. S amikor végre-valahára befejezte a tevést-vevést, és hanyatt feküdt az ágyában, olyan rettentő horkolásba kezdett, hogy a mosónőnek elakadt a lélegzete. Órákig fülelt, úgy rémlett, mintha halottasmenetek dübörögnének a szomszédban.

Igen. Gervaise-t annyira megbabonázta a félelem, hogy fülét a falra tapasztva hallgatózott, mert pontosan akarta tudni, mi történik ott. Bazouge olyan hatást tett rá, mint a szép férfi a tisztességes asszonyokra: szeretnék megtapogatni, de nem merik; jólneveltségük visszatartja őket. Gervaise is, ha a félelem vissza nem tartja, szívesen megtapogatta volna a halált, szerette volna látni, miféle szerzet. Néha oly furán viselkedett - lélegzetét visszafojtva, feszülten várakozott, hogy Bazouge-nak egy mozdulata felfedje a nagy titkot -, hogy Coupeau csúfondárosan megkérdezte tőle: tán beleesett a szomszéd hullamadárba? Gervaise megharagudott, ő elköltözik innét, irtózik ettől a szörnyű szomszédságtól; de mihelyt az öreg megérkezett, magával hozva a temetőszagot, fejében - ha akarta, ha nem - ismét rajzani kezdtek a gondolatok; úgy izgult, úgy remegett, mint a fiatalasszony, ki vétkezni készül a hitvesi hűség ellen. Vagy nem ajánlotta-e fel neki ez az ember már kétszer is, hogy betakargatja és magával viszi, puha ágyba fekteti, ahol olyan édes az álom gyönyöre, hogy egyszeriben elfelejti minden nyomorúságát? Hát csakugyan olyan jó az? Egyre forróbban vágyott rá, szerette volna megízlelni. Kipróbálta volna két hétre, egy hónapra. Ó, ha egy hónapot alhatna, kivált télen, lakbérfizetés idején, mikor agyonnyomja az élet terhe! De nem, ez lehetetlen; hiszen örökké kell aludnia annak, aki egy órát aludt már; ez a gondolat megdermesztette, egyszerre kiábrándult a halálból, megérezvén, hogy a föld örök és törhetetlen hűséget kíván.

Egy januári estén azonban két öklével dörömbölni kezdett a deszkafalon. Iszonyatos hét volt mögötte, mindenki bántotta, nem volt egy fillérje sem, úgy érezte, nem bírja tovább. Estére rosszul lett, kiverte a láz, lángnyelvek táncoltak a szeme előtt. Ahelyett, hogy kiugrott volna az ablakon - egy pillanatig erős volt a kísértés -, dörömbölni és kiáltozni kezdett:

- Bazouge apó! Bazouge apó!

A gyászhuszár éppen a cipőjét vetette le, s közben énekelt: *Volt egyszer három szép leány.* Jól mehetett a munka eznap, mert - amint hallani lehetett - a szokottnál is pityókosabb volt.

- Bazouge apó! Bazouge apó! - kiáltotta hangosabban.

Talán nem is hallja? Pedig ő most nyomban odaadja magát: vegye a hátára, és vigye oda, ahová a többi nőket viszi: szegényeket, gazdagokat, kiket vigasztalgat. *Volt egyszer három szép leány.* Gervaise-t gyötörte ez a dal, melyből sütött annak a férfinak a megvetése, akinek minden ujjára akad szerető.

- Mi az? Mi az? - motyogta Bazouge apó. - Ki van rosszul? Megyek már, kisanyám.

De erre a borízű hangra Gervaise mintha lidérces álomból riadt volna fel. Mit tett? Biztosan kopogott a deszkafalon! Úgy érezte, mintha bottal végigvágtak volna rajta, majd összecsinálta magát ijedtében, hátrahőkölt, szinte látta, hogy a gyászhuszár lapátkeze átnyúl a falon, és megragadja a kontyát. Nem, nem, ne még, még nem akarja! Ha kopogott is, bizonyára csak a könyöke ért a falhoz, ahogy forgolódott, nem készakarva tette. Jeges borzongás futott végig rajta, arra gondolt, hogy mereven, porcelánfehéren hever a vénember karjai között.

- Na, mi az? Senki se válaszol? - kezdte megint Bazouge a mély csöndben. - Csigavér! Hölgyekkel előzékeny vagyok.

- Semmi, semmi baj - nyögte ki végül a mosónő elcsukló hangon. - Nem kell semmi, köszönöm.

Míg a hullavivő dörmögve elaludt, Gervaise aggódva hallgatózott, moccanni se mert, nehogy Bazouge azt higgye, megint kopogott. Feltette magában, hogy most már vigyázni fog. Ha dögrováson lesz, akkor se fordul segítségért szomszédjához. Önmagát nyugtatgatta ezzel, mert olykor - akárhogy citerázott is - csak erőt vett rajta ez az ijesztő vonzódás.

Nyomorúságos környezetében, saját gondjai és mások bajai közepette is, Gervaise a helytállás szép példáját látta Bijard-éknál. A kis Lalie, ez a nyolcesztendős leányka, aki alig látszott ki a földből, úgy rendben tartotta a háza táját, akár egy felnőtt nő; pedig kemény munka volt az; az ő nyakába szakadt két kis testvérkéjének, a hároméves Jules-nek s az ötesztendős Henriette-nek a gondja, egész nap ő vigyázott a két kis porontyra, s közben takarítania és mosogatnia is kellett. Azóta, hogy Bijard apó halálra rugdosta feleségét, Lalie volt a család kismamája. Egy szót sem kérdezve, önként állt a halott asszony helyébe, még azt is eltűrte, hogy az a vadállat apja - nyilván, hogy még tökéletesebb legyen a hasonlóság - most őt üsse-verje, mint ahogy valamikor ütötte-verte az édesanyját. Bijard-nak, ha részegen hazatántorgott, csak arra kellett az asszonyféle, hogy legyen kit gyilkolnia. Azzal nem törődött, hogy Lalie milyen kicsi még; egy vénasszonyt sem verhetett volna kegyetlenebbül. Egy pofon elég volt arra a hamvas arcocskára, hogy két napig rajta maradjon az öt ujja nyoma. Elfenekelte minden ok nélkül, rugdosta egy igenért, rugdosta egy nemért, úgy rontott rá, mint veszett farkas az ártatlan, félénk, sírnivalóan vézna kiscicára, és szegényke csak nézett rá megadón, egyetlen zokszó nélkül. Nem, Lalie soha nem lázadozott. Egy kissé lehajtotta a fejét, hogy az arcát védje; nem sikoltozott, nehogy felverje a házat. Mikor az apa belefáradt, hogy többször végigrugdosta a szobán, a gyerek igyekezett minél előbb talpra állni; aztán folytatta a munkát, megmosdatta a gyerekeit, megfőzte a levest, egy porszemet sem hagyott a bútorokon. Napi munkájához hozzátartozott, hogy eltűrje a verést.

Gervaise nagyon megszerette kis szomszédját. Úgy bánt vele, mint vele egyívású, érett nővel, aki tudja, mi az élet. Lalie halvány, komoly vonásain volt is valami öreges. Ha meg beszélt, jó harmincesztendősnek gondolták volna. Ügyes volt a bevásárlásban, megfoltozta a rongyos ruhát, rendben tartotta otthonát, a gyerekekről meg úgy beszélt, mintha már kettőt-hármat

világra hozott volna. Nyolcéves volt, s gyakran megmosolyogták; de aztán csak elszorult az emberek torka, s elmentek onnét, nehogy sírva fakadjanak. Gervaise tőle telhetőleg támogatta, adott neki, amit csak adhatott: élelmet, öreg ruhát. Egyszer, hogy Nana kinőtt karakóját próbálta rá, elszörnyedve látta, hogy gerince kékfoltos, lehorzsolt könyöke még véres, agyongyötört, ártatlan kis teste csont és bőr. Bazouge apó készítheti a ládáját, ezt nem sokáig bírja így a lányka! De Lalie rimánkodott a mosónőnek, hogy senkinek ne szóljon. Nem akarta, hogy apjának baja legyen miatta. Még mentegette is, bizonygatta, hogy nem volna rossz ember, ha nem inna. Bolond, nem tudja, mit tesz. Ó, ő megbocsát neki, mert a bolondoknak mindent meg kell bocsátani.

Ettől fogva Gervaise résen volt, és igyekezett közbelépni, ha meghallotta, hogy Bijard felfelé tart a lépcsőn. De többnyire csak annyit ért el, hogy ő is kapott néhány frászt. Ha napközben átment, gyakran a vaságy lábához kötözve találta Lalie-t; a lakatos, miért, miért nem, azt eszelte ki, hogy mielőtt elmegy hazulról, vastag kötéllel összekötözi a lábát és a hasát; az italkikezdte agy hibbant ötlete volt ez, talán így akarta kordában tartani a lánykát, míg ő maga távol van. Lalie ott állt naphosszat, elgémberedve, zsibbadó lábbal, sőt egyszer éjszakára is úgy maradt, mert Bijard elfelejtett hazamenni. Mikor a felháborodott Gervaise ki akarta oldozni, a gyerek könyörgött, hogy hozzá ne nyúljon a kötélhez, mert az apja dühös lesz, ha nem úgy találja a csomókat, ahogy ő kötötte. Hiszen nem is olyan rossz ez, legalább pihen; s mindezt mosolyogva mondta, míg formás kis gyereklábai felpuffadtak és elhaltak. Csak azon bánkódott, hogy nem halad a munka, ha ő az ágyhoz kötözve csak nézi a rendetlen lakást. Az apja igazán kitalálhatott volna valami mást. De kicsinyeire azért így is vigyázott, rájuk-rájuk szólt, hol Henriette-et, hol Jules-t hívta oda, hogy megtörölje az orrukat. Mivel keze szabad volt, kötögetett, hogy kiszabadulásáig se vesztegesse hiába az idejét. Az volt a legkeservesebb, amikor Bijard eloldozta; jó negyedóráig hevert a földön, nem bírt talpra állni, annyira elállt a vérkeringése.

Eszelt ki a lakatos más mulatságot is, A kályhában vörösre tüzesített pár pénzdarabot, s a kandalló sarkára tette. Aztán hívta Lalie-t, s elküldte két font kenyérért. A kislány gyanútlanul megfogta a pénzt, felsikoltott, elejtette, égett kezecskéjét rázogatva. Apja dühbe gurult. Ki akasztotta a nyakába ezt a ronda kölyköt. Most meg szétszórja a pénzt! S megfenyegette, hogy jól valagba rugdossa, ha össze nem szedi rögtön. S hogy a lányka habozott, figyelmeztetőül akkora pofont mázolt le neki, hogy szikrát hányt a szeme. A gyerek némán tűrte, csak a szeméből buggyant ki két kövér könnycsepp, összeszedte a pénzt és elment, tenyerében dobálgatva a pénzdarabokat, hogy lehűljenek.

Elképzelni is nehéz, milyen kegyetlen gondolatok fogannak meg olykor egy iszákos agyvelejében. Lalie egyik délután, hogy végzett a munkával, a gyerekekkel játszott. Az ablak nyitva volt, huzat támadt, s a folyosón örvénylő légáramlás hintáztatta az ajtót.

- Szél úrfi van odakint - mondta a lányka. - Jöjjön be, Szél úrfi! Legyen a vendégünk.

Hajlongott az ajtó előtt, köszöntötte a szelet. Henriette és Jules szintén hajbókoltak a háta mögül, elbűvölte őket a játék, s úgy kacagtak, mintha csiklandoznák őket. Lalie kipirult örömében, hogy ilyen önfeledten nevetgélnek, sőt maga is belemelegedett, ami vajmi ritkán esett meg vele.

- Adjonisten, Szél úrfi. Hogy szolgál a kedves egészsége?

De egy durva kéz hirtelen belökte az ajtót, s belépett Bijard. A szín nyomban megváltozott. Henriette és Jules ijedtükben lehuppantak a fal mellé, Lalie rémületében kővé meredt, s úgy maradt mélyen meghajolva. A lakatos vadonatúj, nagy, puhafa nyelű kocsisostort tartott kezében, a bőrszíj vékony csapóban végződött. Az ostort lerakta az ágy sarkába, a kislányba

nem rúgott bele, mint máskor, pedig az már úgy állt, hogy hátulról érje a rúgás. Szája vigyorra húzódott, hogy fekete fogai kilátszottak, hullarészeg volt és roppantul jókedvű, rezes, püffedt képét felgyújtotta egy tréfás ötlet.

- Mi az? - reccsent rá. - Cafrálkodol, te vakarék? Már lentről hallottam, hogy táncolsz... Gyere csak ide! Közelebb, az istenit a fejednek! Szembe állj, nincs kedvem szagolgatni a büdöst! Mit reszketsz, mint a kocsonya? Egy ujjal se nyúltam hozzád... Húzd le a cipőmet!

Lalie halálra rémült, hogy nem kapta meg a napi verést, sápadt lett megint, mint a fal, lehúzta apja lábáról a cipőt. Bijard az ágy szélén ült, majd ruhástul végigdőlt az ágyon, meredt szemmel nézte, mint tesz-vesz a lányka a szobában. A gyerek dolgozgatott, de szinte eszét vette az a tekintet, keze-lába vad táncot járt a félelemtől, végül is elejtett egy csészét. Az apa, úgy fektéből, felkapta az ostort, s megfenyegette vele.

- Ide süss, te borjú, ezt nézd meg! Neked hoztam, ajándékba. Igen, megint kidobtam rád két és fél frankot... De ezzel a kis játékkal nem kell majd futkosnom utánad, és hiába bújsz el a sarokba. Kipróbáljuk, mi?... Szóval, csészéket törsz! Hó, hopp! Ugorj, hajlongj csak Szél úrfi előtt!

Fel se ült, hanyatt hevert, fejét a párnába mélyesztve, úgy pattogtatta a nagy ostort a szobában, mint a lovait hajszoló postakocsis. Aztán lecsapott a karja, Lalie-t derékba találta a suhintás, megforgatta, visszapörgette, mint a facsigát. A lányka a földre zuhant, négykézláb próbált menekülni; de az apa egy újabb ostorcsapással talpra rántotta.

- Hopp! Hopp! - üvöltötte. - Futtatják a szamarat!... Ez ám a kényelem: télen, reggel, fekszem az ágyban, nem szedek össze náthát, messziről is elérem a borjaimat, nem horzsolom fel a fagyos bütykeimet. A sarokban is elérlek ám, nesze, te cafka! A másikban is, nesze! Amott is, nesze! Hohó! Az ágy alá bújsz? A nyelével puhítlak... Hopp! Hopp!... Gyí, te ló! Gyí, te ló!

Szája szélén hab jelent meg, sárga szeme kidülledt sötét üregéből. Lali eszeveszetten, sikoltozva menekült a szoba négy sarkába, a földre kuporodott, a falnak dőlt; de a nagy ostor vékony csapója mindenütt elérte, úgy durrogott a fülébe, mint a petárda, égő csíkokat hasított testén. Az állat ugrál így, ha idomítják. Szegény árva jószág! Hogy járta a táncot! Egyre sebesebben kapkodta a lábát, mint a csitrik, ha ugrókötéllel játszanak. Zihálva szedte a levegőt, magától pattant ide-oda, mint a gumilabda, elvakulva, a menekülésbe belefáradva tűrte, hogy verjék. És az a vérszopó farkas, az apja, leringyózta, s kegyetlen örömmel kérdezte, elég volt-e már, megtanulta-e már, hogy itt minden remény hiábavaló, mert tőle most úgysem menekülhet.

De ekkor betoppant Gervaise, aki felfigyelt a kislány sikoltozására. Az elébe táruló látványtól fejébe szaladt a vér.

- Piszkos gazember! - rivallt rá Bijard-ra. - Nem hagyja rögtön azt a gyereket! Maga utolsó! De én feljelentem a rendőrségen! Fel én!

Bijard felmordult, mint az állat, ha zaklatják.

- Mit akar, maga sánta lidérc? - morogta. - Törődjék a maga dolgával! Tán kesztyűt húzzak, ha meg akarom rángatni a kontyát... Csak tanítom, láthatja maga is, hadd tudja meg, milyen hosszú a karom.

Búcsúzóul suhintott még egyet, s belevágott Lalie arcába. A lányka felső ajka felrepedt, kibuggyant a vére. Gervaise széket ragadott, hogy nekimegy a lakatosnak. De a lányka rimánkodva nyújtotta feléje a kezét, mondván, hogy semmi az egész, már vége is van.

A köténye csücskével törölgette a vért, s csitítgatta a kicsinyeit, akik hangosan zokogtak, mintha apjuk őket ostorozta volna meg.

Gervaise, ha Lalie-ra gondolt, nem mert panaszkodni. Szeretett volna olyan erős lenni, mint ez a nyolcesztendős lányka, aki egymaga többet elviselt, mint az ő szárnyukon lakó asszonyok együttvéve. Látta, hogy három hónapig csak száraz kenyéren élt, de még kenyérhéjjal se lakhatott jól; olyan vézna volt, úgy lesoványodott, hogy csak a falba kapaszkodva tudott járni; s ha titokban egy kis maradék húst vitt neki, úgy érezte, a szíve szakad meg, míg a gyermek könnyes szemmel, némán, apró falatokban nyeli a húst, mert összeszűkült torkán már alig csúszik le a táplálék. A gyermek mindennek ellenére mindig gyöngéd és odaadó volt, korát meghazudtoló értelemmel látta el kismamai tisztét, feláldozva önmagát anyaságában, mely oly korán ébredt fel e törékeny teremtés ártatlan szívében. Gervaise erről a szenvedő és megbocsátó, kedves lényről vett példát, tőle tanulta meg, hogyan hordozza szótlanul a maga keresztjét. Lalie néma tekintete nem változott, a nagy, sötét, beletörődő szempár mélyén a haldoklás és nyomor éjszakája feketéllett. Soha egy zokszó, csak az a tágra nyitott, nagy, fekete szempár.

Coupeau-éknál is kezdett mutatkozni a Patkányfogó vitrioljának pusztító hatása. A mosónő már látta, hogy nincs messze az óra, amikor az ő embere is ostort ragad, mint Bijard, hogy megtáncoltassa őket. S hogy őt is fenyegette a baj, természetesen még mélyebben átérezte a kislány baját. Szó, ami szó, Coupeau nagyon rossz bőrben volt. A gugyi már rég nem festette pirosra a képét. Bezzeg nem verte már a mellét, nem hetvenkedett, hogy őt csak hizlalja az az istenverte ital; az elmúlt esztendők csúf, beteges kövérsége már régen lelappadt, a teste kiaszott, a bőre ónos-zöldes színt kapott, mint a pocsolyában heverő hulláé. Az étvágyát mintha elfújták volna. Hovatovább már a kenyér se ízlett neki, köpött a kajára. Akármilyen jót kotyvasztottak, nem vette be a gyomra, meglazult fogai nem rágták meg. Naponta fél liter pálinkát eregetett le a torkán, az tartotta benne a lelket; ez volt a szokásos adagja, étele-itala, az egyetlen táplálék, amit megbírt. Reggel, ha kikászálódott az ágyból, jó negyedóra hosszat kétrét görnyedve köhögött, csak úgy ropogott a csontja belé, fogta a fejét, taknya-nyála egybefolyt, valami méregkeserű váladék kaparta a torkát. Ez sosem maradt el, előre készíthette már a küblit. Csak akkor tért magához, ha beszopta az első pohár búfelejtőt, valóságos gyógyszer volt ez, jól átmelegítette a beleit. Napközben aztán csak erőre kapott valahogy. Eleinte viszketést, kaparászást érzett a bőrén, a lábában meg a kezében; de csak tréfára vette a dolgot, azt mondogatta, hogy csiklandozzák, s hogy az asszony biztosan viszketőport szórt a lepedőjére. Aztán a lába kezdett zsibbadni, a csiklandás iszonyú görccsé fokozódott, úgy érezte, mintha satuba fognák a húsát. Ezt már nem vette tréfára. Nem nevetett már, ha hirtelen meg kellett állnia az utcán, szédült, zúgott a füle, szeme előtt tüzes karikák táncoltak, majdhogy bele nem vakult. Mindent sárgának látott, a házak táncot jártak, s ő három másodpercig ott állt szédelegve, attól félve, hogy nyomban összeesik. Máskor meg, ha a tűző napon sétálgatott, hirtelen megborzongott, mintha jeges víz csorogna végig a hátán. De leginkább az bökte a csőrét, hogy mitől reszket a két keze; kivált a jobb tehetett rossz fát a tűzre, hogy úgy citerázik. Az istenit neki! Hát nem férfi már? Vénasszony lett belőle? Dühösen feszítette meg izmait, megmarkolta poharát, fogadott, hogy olyan mozdulatlanul megtartja, mintha márványból volna a keze; de bárhogy erőlködött, a pohár kánkánt járt a kezében, jobbra billent, balra billent, szapora, szüntelen remegéssel. Erre lehajintotta a torkán, dühösen bömbölve, hogy még benyakal pár tucatot, s utána, a kisujját se mozdítva, elvisz akár egy hordót is. Gervaise pedig egyre mondogatta, hogy ne igyék annyit, ha azt akarja, hogy elmaradjon a remegés. Coupeau rá se hederített, vedelte a pálinkát, újra kezdte a kísérletet, s dühöngve szidta az arra járó omnibuszt, hogy kiloccsantja az italt.

Egy márciusi estén Coupeau bőrig ázva érkezett haza; Sörös Csizmával jött Montrouge-ból, ahol telezabálták magukat angolnalevessel. Hazajövet a Kemence kaputól a Halárusok kapujáig verte őket az eső, az pedig jókora darab út. Éjjel istentelenül köhögött, lángvörös volt, láza felszökött, oldala úgy járt, mint egy lyukas fújtató. Boche-ék orvosa reggel megvizsgálta, kikopogtatta a hátát, majd sűrű fejcsóválások közepette félrevonta Gervaise-t, s azt tanácsolta, azonnal vitesse a férjét kórházba. Coupeau-nak tüdőgyulladása volt.

Gervaise egy csöppet sem bánkódott, pedig valamikor inkább ízekre szedette volna magát, semhogy az urát azokra a kontárokra bízza. Mikor a Nemzet utcában olyan szerencsétlenül járt, ráköltötte megtakarított filléreit, csak hogy maga ápolhassa. De ha a férj lezüllik, a szeretet elpárolog. Nem, nem, esze ágában sincs megint akkora terhet venni a nyakába. Csak vigyék, akár vissza se hozzák többet, hálás lesz érte. Hanem amikor megjött a betegszállító, s Coupeau-t úgy rakták fel, mint egy bútordarabot, mégis belesápadt, s összeszorította a száját; s habár egyre morogta, hogy úgy kellett neki, a szíve mást mondott; ha csak tíz frankja volna a fiókban, nem engedné el. Elkísérte a Lariboisière-kórházba, megvárta, míg az ápolók lefektetik egy nagy terem végében, ahol sorjában feküdtek a betegek holtra vált arccal, s fejüket felemelve szemmel követték újonnan érkezett társukat; finom kis döglődés, fullasztó láz-szag, beteg tüdősípolás, aki csak hallotta, az is majd kiköpte a tüdejét; különben is olyan volt ez a terem, mint a Père-Lachaise temető kicsiben, kétoldalt a hófehér ágyak úgy sorakoztak, mint megannyi sír. Amikor férje mozdulatlanul elnyúlt az ágyon, az asszony elosont szótlanul, sajnos, üres volt a zsebe is, egy fillért sem hagyhatott könnyebbségül. Kint a kórház előtt megállt, megfordult, visszapillantott a hatalmas épületre. Eszébe jutottak a régmúlt napok, amikor még Coupeau itt a tetők szélén kuporogva forrasztgatta össze a bádoglemezeket, és dalolt a napsütésben. Akkoriban nem ivott még, és bőre lányosan finom volt. Ő pedig a Jószív szálló ablakában állva mindig őt kereste, míg meg nem pillantotta a tiszta levegőégben; zsebkendőjükkel integettek, s elküldték egymásnak mosolyukat a levegőn át. Igen, Coupeau itt dolgozott, de akkor még nem sejtette, hogy magának dolgozik. Most már nem járja a tetőket a magasban, mint a vidám, csélcsap veréb; lent fekszik, lent rakott magának fészket a kórházban, itt pusztul el nyomorultul, istenem, Teremtőm! Mily távolinak tűnik ma az a szerelem!

Harmadnap, hogy bement a kórházba érdeklődni, az ágyat üresen találta. Egy nővér elmondotta, hogy férjét át kellett szállítani a Szent Anna-kórházba, mert este rájött a bolondja. Tökéletesen elment az esze, a falba akarta verni a fejét, úgy üvöltözött, hogy a betegek nem tudtak elaludni tőle. Valószínűleg az ital tette. A testébe felszívódott alkohol akkor támadta meg az idegeit, amikor a tüdőgyulladás leverte a lábáról, és ágyba döntötte. A mosónő megdöbbenten távozott. A férje megtébolyodott! Na, lesz itt haddelhadd, ha majd kiengedik! Nana azt hajtogatta, hogy ott kell hagyni a kórházban, mert még majd legyilkolja mindkettőjüket.

Gervaise csak vasárnap mehetett be a Szent Annába. Valóságos utazás volt ez. Szerencsére a Rochechouart körút-Glacière-i omnibusz a kórház mellett járt. Gervaise az Egészség utcánál szállt le, s vett két narancsot, hogy ne menjen üres kézzel. Hatalmas épület volt ez is, szürke udvarok, végtelen folyosók, állott orvosságszag, nem valami szívderítő környezet. Annál nagyobb volt a meglepetése, hogy a cellába lépve Coupeau-t csaknem jókedvűnek látta. Éppen trónolt, a tisztára súrolt faládából nem szivárgott ki semmi szag; jót nevettek, hogy az asszony pont nagydologban találja, mikor a szellentőjét szellőzteti. De hát ez is vele jár a betegséggel, ugye? Olyan méltóságosan ült ott, mint a pápa a trónusán, visszatért a régi mókás kedve. Ó, jobban van, most már visszatért a rendes kerékvágásba.

- És a tüdőgyulladás? - kérdezte a mosónő.

- Volt, nincs! - válaszolta. - Mintha elfújták volna. Még köhögök egy kicsit, de már feltisztul az is.

Leszállt a ládáról, hogy visszabújjon az ágyba, s megint megeresztett egy tréfát.

- Tisztelem az orrod, hallod-e! Egy szippantás meg se kottyan neki.

Még nagyobbat nevettek. Örültek egymásnak. Elviccelődtek az illatos lekváron, így fejezték ki örömüket, nem pedig hangzatos szavakkal. Csak az tudja, akinek magának is volt már beteg hozzátartozója, milyen boldogság a beteget gyógyultan viszontlátni.

Mikor már az ágyban feküdt, Gervaise odaadta neki a két narancsot is, amin a bádogos nagyon meghatódott. Hogy csak herbateát ivott, s jókedvét nem felejtette a kocsmák söntéseiben, visszavedlett rendes emberré. Végül az asszony, ki meglepetve tapasztalta, hogy férje ugyanolyan józanul beszél, mint amikor egészséges volt, szóba hozta a bolondériáját.

- Hát igen - mondta Coupeau önmagát gúnyolva -, sok ostobaságot összedumáltam!... Képzeld el, mindenütt patkányokat láttam, s négykézláb futottam utánuk, hogy sót hintsek a farkukra. Te meg engem hívtál segítségül, mert ki akartak nyiffantani. Szóval, egy rakás hülyeség, kísértetek fényes nappal... Mindenre emlékszem, jó még a dióm... Most már elmúlt, közvetlenül elalvás után vannak még nyugtalan, lidérces álmaim, de hát kinek nincsenek?

Gervaise estig vele maradt. Hat órakor jött a segédorvos vizitelni, kinyújtatta Coupeau-val a kezét; már alig reszketett, csak az ujja hegye remegett egy kicsit. De ahogy esteledett, a beteg mind nyugtalanabb lett. Kétszer is felült az ágyban, hol a földre, hol a szoba sötét sarkaiba meredt. Hirtelen kinyújtotta a karját, s úgy tett, mintha valami állatot ütne agyon a falon.

- Mi az? - kérdezte Gervaise rémülten.

- A patkányok, a patkányok - motyogta.

Kisvártatva elszenderült, de álmában is hadakozott, összefüggéstelenül dadogva:

- Az istenfáját! Kilyukasztják a bőröm!... Jaj, a piszkos dögök!... Vigyázz, fogd össze a szoknyád!... Vigyázz, ott a mocskos a hátad mögött!... A teremtésit! Most elesett, ezek a barmok meg kiröhögik!... Vadbarmok! Gazfickók! Zsiványok!

A levegőbe kaszált, lehúzta magáról a takarót, csomóba gyűrte a mellén, mintha védekezni akarna a szakállas alakok ellen, akiket látott. Odafutott egy ápoló, és Gervaise jéggé dermedve eltávozott. De pár nap múlva, hogy visszament, Coupeau-t gyógyultan találta. A látomások maguktól megszűntek, úgy aludt, mint a gyerek; meg se moccant tíz óra hosszat. Meg is engedték a feleségének, hogy hazavigye. De búcsúzóul a segédorvos ellátta Gervaise-t jó tanácsokkal, lelkére kötve, hogy fogadja is meg őket. Ha Coupeau újra inni kezd, visszaesik, és otthagyja a fogát. Csak rajta múlik minden. Tapasztalhatta, hogy megint egészséges és jókedvű lett, mihelyt abbahagyta az ivást. Nos, folytassa otthon is a Szent Anna-béli mértékletes életet, képzelje azt, hogy be van zárva, és kocsmák nincsenek.

- Igaza van annak az úrnak - mondta Gervaise az omnibuszon, mely hazafelé vitte őket az Aranycsepp utcába.

- Persze hogy igaza van! - felelte rá Coupeau.

Majd egy pillanatnyi gondolkodás után hozzáfűzte: - Hanem, tudod, egy-egy pohárka hébe-hóba még nem árthat meg; ennyi kell is az emésztéshez.

Este mindjárt meg is ivott egy kupicával, az emésztés miatt. Egy hétig azonban még tartotta magát. Tulajdonképpen nagyon begyulladós volt, nem szerette volna a bolondházban végezni. De szenvedélye felülkerekedett, nem bírt uralkodni magán, az első pohárt követte a második,

azt a harmadik, a negyedik; s a második hét végén már szokott adagjánál, a napi fél liter torokreszelőnél tartott. Az elkeseredett Gervaise legszívesebben a falba verte volna a fejét. Hogy lehetett ilyen ostoba! És ő még arról álmodozott, hogy megint tisztességesen élhetnek, amikor a kórházban olyan józannak látta! Megint elröppent egy boldog pillanat, talán az utolsó! Ó, most már látta, hogy semmi sem segít a férjén, még a közeli pusztulástól való félelme sem; megfogadta, hogy ezután nem törődik semmivel; felőle ugyan feje tetejére állhat a ház, ő oda se bagózik; ezentúl majd ő is ott keresi a maga örömét, ahol találja. És újra kezdődött a pokol, még mélyebbre süllyedtek a fertőbe, s egy mákszemnyi reményük sem lehetett a kivergődésre. Nana, ha apja felpofozta, csak azon dühöngött, hogy miért nem maradt ez a ronda dög a kórházban. Alig várja már, hogy keressen - mondta -, akkor majd ő fizeti neki a pálinkát, hogy mentül hamarább meggebedjen. Egyszer Coupeau azt találta mondani, hogy kár volt összeházasodniuk, mire Gervaise-t is elfutotta a pulykaméreg. Micsoda? Hogy ő csak a maradékot hozta, ami már a kutyának se kellett? Hogy őt az utcán szedte fel Coupeau, mert megbabonázta azzal a szende-szűz pofájával? A kutya teremtésit! Hogy nem sül le a bőr a képéről? Minden szava szemenszedett hazugság. Ő, Gervaise, nem akart hozzámenni, ez a valóság. Coupeau csúszott-mászott előtte, hogy elhatározásra bírja, pedig ő eleget mondta, hogy jól gondolja meg. Jaj, ha vissza lehetne csinálni, de boldogan mondana nemet! Inkább a fél karját levágatná, semhogy még egyszer hozzámenjen. Az igaz, hogy túl volt már az árkon, mikor Coupeau-t megismerte, ám egy asszony, ha túl van is az árkon, de dolgos, még mindig többet ér, mint egy naplopó férfi, aki a kricsmikben meggyalázza a maga meg a családja becsületét. Coupeau-ék eznap verekedtek össze először, de olyan istenigazában, hogy egy ócska esernyőt meg egy söprűt is összetörtek.

Gervaise szavának állt. Egészen elhagyta magát; még ritkábban járogatott be a műhelybe, naphosszat eltereferélt, ha dolgozott is, csak ímmel-ámmal. Ha leejtett valamit, felőle ugyan ott maradhatott a földön, ő le nem hajolt érte. Egészen ellustult. Kímélte a háját. Csak azt végezte el, amihez kedve volt, söprűhöz is csak akkor nyúlt, ha már jószerivel orra bukott a piszokban. Lorilleux-ék tüntetően befogták az orrukat, valahányszor elmentek a szobája előtt; bűzbarlang, mondták utálkozva. Ők sunyin megbújtak most is a folyosó végében, nem akarták meghallani a szomszédságukban nyöszörgő nyomorultakat, bezárkóztak, nehogy valaki kölcsönkérjen tőlük egy frankot. Ó, csupa szív emberek! Készséges szomszédok! Zörgess csak be hozzájuk egy kis parázsért, egy csipet sóért, egy korsó vízért, biztos lehetsz benne, hogy becsapják az ajtót az orrod előtt. De a nyelvük álnok, mint a viperáé. Ha felebarátjuk segítségre szorul, ők nem elegyednek más dolgába, de ha veszett eb módjára bele kell marni valakibe, akkor bezzeg napestig rajta rágódnak. Ajtajukat elreteszelik, takarót akasztanak elé, hogy elfödjék a hasadékokat és a kulcslyukat, míg a pletykákon csámcsognak, le nem téve egy pillanatra sem az aranyhuzalt. Kivált a Bumli lezülléséről duruzsoltak nagy élvezettel, úgy doromboltak naphosszat, mint a kandúr, ha simogatják. Hogy lecsúszott, hogy elhervadt, uramfia! Meglesték, mikor bevásárolni ment, s gúnyosan vihogtak, látva, hogy milyen kis darab kenyeret dugdos a köténye alatt. Számítgatták, hogy már mióta nyeli az éhkoppot. Tudták, milyen vastagon áll nála a por, hány tányér hányódik mosatlanul, hogyan növekszik a rendetlenség a nyomorral és a lustasággal. Hát még a ruhái, magasságos ég! Ilyen undorító rongyok az ócskásnak se kellenének! Most a bazárja után őt is megeheti a fene, pedig ugye, hogy riszálta valaha a farát az a gyönyörűséges szőke cafra, a szép kék boltjában! Lám, hová vezet a nagy rongyrázás, a sok pia, kaja! Gervaise gyanította, hogy leszedik róla a keresztvizet, és cipőjét lehúzva, gyakran odasettenkedett, fülét az ajtóra tapasztotta, de a takarótól nem hallott egy hangot sem. Egyszer mégis kihallgatta őket, amint éppen „tejcsarnoknak" becézték; szó, ami szó, még mindig eléggé melles volt, bár a szűkös táplálkozástól leapadt a hája. Egyébként is elege volt már belőlük; pusztán a látszat kedvéért állt szóba velük, ámbár tudta, hogy ettől az alávaló népségtől csak megaláztatásra számíthat, de már arra sem volt

ereje, hogy jól odamondogasson nekik, és faképnél hagyja őket. Ej, mit! Dögvész rájuk! Ő csak annyit kíván, hogy nyugodtan ülhessen, malmozhasson, s csak akkor kelljen mozdulnia, ha kedve tartja, más öröme úgy sincs az életben.

Egy szombati napon Coupeau megígérte neki, hogy cirkuszba viszi. Megnézik majd, hogy nyargalásznak a műlovarnők, s ugratnak át a papírabroncsokon, ez biztosan megéri a fáradságot. Coupeau épp aznap veszi fel a kétheti bérét, nem vágja földhöz az a két frank; utána meg a városban vacsorázhatnak, mert Nana sokáig benn marad a műhelyben, ahol sürgős rendelésen dolgoznak. Hét óra: Coupeau-nak se híre, se hamva. Nyolc óra: még mindig senki. Gervaise-t ette a méreg. Az a részeges alak biztosan most veri el a kétheti keresetét a haverokkal a környékbeli kocsmákban. Pedig Gervaise kimosott egy fejkendőt is, és reggel óta vesződött egy ócska, csupa lyuk ruhával, hogy tűrhető külseje legyen. Végül kilenc óra tájban korgó gyomorral, dúlva-fúlva elhatározta, hogy lemegy, és felhajtja Coupeau-t a környéken.

- A férjét keresi? - kiáltotta oda Boche-né, meglátva feldúlt arcát. - Colombe apónál van. Boche az imént ivott vele cseresznyepálinkát.

A mosónő megköszönte. Nekivágott az utcának, azt forgatva fejében, hogy kikaparja Coupeau szemét. Sűrűn szitált az eső, ami még barátságtalanabbá tette a kirándulást. De ahogy megérkezett a Patkányfogó elé, inába szállt a bátorsága, félt, hogy megruházza a férje, ha felhergeli, s ettől mindjárt lecsillapodott, és a jobbik eszére hallgatott. A kocsma ki volt világítva, a gázlámpák égtek, a fehér lángok vakítottak, mint a nap, a kisüvegek s a széles szájú gyümölcsös kelyhek a falra vetették színes árnyékukat. Gervaise megállt, előrehajolt, arcát a kirakatüveghez tapasztotta, és két kitett palack között Coupeau-t leste, aki a terem végében ült cimboráival egy bádogasztalkánál. Az alakok elmosódtak, kékes pipafüstbe burkolóztak, s hogy nem hallott ki ordítozásuk, furcsa látványt nyújtottak a tátogó szájak, az előrenyúló arcok, a kidülledő szemek. Hogy az isten csodájába akadhatnak emberek, akik otthagynak asszonyt, otthont, hogy bebújjanak egy ilyen bűzös lyukba! Gervaise-nek a nyakába folyt az eső; újból felegyenesedett, s tépelődve elindult a külső körúton; nem mert bemenni az ivóba. Na hiszen! Majd adna neki Coupeau, sosem tűrte, hogy siettessék. No meg, az igazat megvallva, ez a hely sem való tisztességes asszonynak. De az esőtől csepegő fák alatt dideregni kezdett, arra gondolt - még mindig tétovázva -, hogy itt aztán hamar összeszed egy testhezálló kis náthát. Kétszer is visszasétált, megállt a kirakat előtt, megint odanyomta arcát, bosszankodott, hogy azok a korhely fráterok még mindig ott ülnek, kurjongatnak, vedelik az italt. A Patkányfogó fényei visszatükröződtek az utcai tócsákban, melyeken apró buborékokat vert az eső. Gervaise elugrott onnét, belegázolva a tócsákba, valahányszor az ivó rézpántos ajtaja kinyílt és becsapódott. Aztán szidta az ostobaságát, benyitott, és egyenest Coupeau asztalának tartott. Végtére is a férjét keresi, vagy mifene! Joga van hozzá, mert hisz azt ígérte, hogy ma este cirkuszba viszi. Különben is! Semmi kedve, hogy ázzon az utcán, mint egy darab szappan.

- Na, nézzenek oda! Te vagy az, anyjuk? - bődült el a bádogos, s majd megfúlt nevettében. - Jaj, de muris, a hétszázát! Hát nem muris, mi?

Valamennyien hahotáztak, Sörös Csizma, Pörkölő Bibi, Sóstorkú vagy Mindig-Piás. Mi az, hogy muris! Csak azt nem mondták meg, miért. Gervaise csak állt, egy kissé szédelegve. Úgy látta, Coupeau nagyon jókedvű, így hát megkockáztatta:

- Tudod, ma odamegyünk... Jó lesz iparkodni. Ha idejében érkezünk, még láthatunk valamit.

- De nem tudok ám felkelni, ideragadtam, nem viccelek - folytatta Coupeau, még mindig tréfálkozva. - Győződj meg róla, próbálj felhúzni; húzd a karom teljes erődből, erősebben, az istenit! Hó-rukk!... Na látod, ez a huncut Colombe apó idesrófolt a padkára.

Gervaise belement a játékba; amikor eleresztette Coupeau karját, a cimborák olyan jónak találták a tréfát, hogy ordítva, összedörgölőzve borultak egymásra, mint a szamarak, ha vakarják őket. A bádogos tátott szájjal hahotázott, a torkába lehetett látni.

- Te buta jószág! - mondta végül. - Ülj le már egy percre. Jobb itt ülni, mint kinn tocsogni... Na igen, szóval nem mentem haza, mert dolgom akadt. Hiába húzod fel az orrod, nem sokra mégy vele... Szoruljatok összébb ottan.

- Nem óhajt a hölgy az ölembe ülni? Ott puhább - készségeskedett Sörös Csizma.

Gervaise, hogy ne keltsen feltűnést, odahúzott egy széket, és leült az asztaltól három lépésnyire. Nézte, mit isznak a férfiak; torokreszelő aranylott a poharakban; egy kevéske kiloccsant belőle, Sóstorkú vagy Mindig-Piás beszélgetés közben belemártotta az ujját, s nagy ákombákomokkal női nevet mázolt az asztalra: *Eulalie.* A mosónő úgy találta, hogy Pörkölő Bibi nagyon csúf lett és sovány, mint a söprűnyél. Sörös Csizma orrán szép borvirág nyílott, valódi burgundi kék dália. Mind a négyen nagyon mocskosak voltak, torzonborz szakálluk piszkos, csapzott, mint a bilikefe, zubbonyuk rongyos, fekete mancsukon gyászoló körmök. Mindamellett ki lehetett még bírni a társaságukat, mert ahhoz képest, hogy hat óra óta döntötték magukba az italt, s majdnem eláztak már, egész tűrhetően viselkedtek. Gervaise két másikat is látott a pultnál, akik buzgón öblögették torkukat; tökrészeg volt mind a kettő, szájuk mellé töltögették a kupicákat, még az ingük is átázott, de ők szentül hitték, hogy a gigájukat olajozzák. A pocakos Colombe apó, kinyújtva tiszteletet parancsoló, vaskos karjait, egykedvűen töltögette a poharakat. Nagyon meleg volt, a pipafüst porfelhőként kavargott a vakító gázfényben, mind sűrűbb párába burkolva a vendégeket; s ebből a felhőből süketítő, zűrzavaros zsivaj hallatszott, rekedt hangok, pohárcsörömpölés, káromkodás, egy-egy mennydörgő ökölcsapás. Gervaise arca megint megfeszült; hiába, az efféle látvány nem asszonynak való, kivált ha nem szokta meg; fulladt, szeme égett, elkábította a teremben eláradó nehéz alkoholgőz. Hirtelen az a kellemetlen érzése támadt, hogy hátulról fenyegeti valami. Megfordult, s megpillantotta a szeszpárolót; a szűk pitvar üvegteteje alatt rázkódva működött a leitatógép, mint valami baljós boszorkánykonyha. Este még komorabban ragyogtak a rézalkatrészek, csak a hajlatokon szikrázott széles vörös csillag; a készülék árnyéka ijesztő alakokban vetődött a hátsó falra, hosszú farkú, tátott torkú szörnyetegeket mutatott, melyek el akarták nyelni a világot.

- Hallod-e, te nyelveskata, nekem ne finnyogj itt - mordult rá Coupeau. - Az ünneprontónak fel is út, le is üt!... Na, mit iszol?

- Én ugyan semmit - válaszolta a mosónő. - Hisz nem is vacsoráztam.

- Na és? Annál inkább; egy korty itóka csak használ.

De hogy Gervaise arca erre sem derült fel, Sörös Csizma megint készségeskedett:

- A hölgy bizonyára az édeset szereti - mormolta.

- Én azt szeretem, ha a férfi nem issza el az eszét - vágott vissza dühösen Gervaise. - Azt szeretem, ha hazaadja a keresetét, és ha ígért valamit, szavának áll.

- Szóval, ez piszkálja a csőröd? - röhögött a bádogos. - A jussod követeled. Akkor meg miért utasítod vissza az italt, te mafla fehérnép?... Igyál, tiszta haszon.

Az asszony merőn nézte, komoly arccal, homlokára mély barázda vésődött. Aztán lassan válaszolta:

- Lám, igazad van. Remek ötlet, így majd ketten isszuk el a pénzt.

Pörkölő Bibi felállt, hogy hoz egy pohár ánizslikőrt. Gervaise közelebb húzta székét, odaült az asztalhoz. Míg likőrjét kortyolgatta, felmerült benne egy régi emlék, eszébe jutott, hogy valaha szilvát evett itt Coupeau-val az ajtó mellett, s a férfi udvarolt neki. Akkoriban még otthagyta a rumos gyümölcs levét. Most meg itt ül és iszik. Hiába, ő már csak ilyen! Nincs benne egy mákszemnyi akaraterő sem. Ha megfricskáznák hátulról, fejest ugrana az italba. Nem is rossz ez az ánizslikőr, talán egy kicsit túl édes, egy kicsit émelyítő. S a likőrt szopogatva hallgatta Sóstorkút vagy Mindig-Piást, aki szerelméről, a vastag Eulalie-ról beszélt; Eulalie utcai halaskofa és átkozottul firkás spiné: tolja az utcán a tragacsát, s mindig kiszagolja, hogy ő melyik cseherliben piál; hiába szólnak a haverok, s bújtatják el, Eulalie egyből kiszúrja, sőt tegnap egy lepényhalat mázolt a pofájába, mert ellógott a műhelyből. Még ilyen cirkuszt! Pörkölő Bibi és Sörös Csizma hasukat fogták nevettükben, Gervaise vállát veregették, ki végül kényszeredetten, mintha csiklandoznák, velük nevetett. Azt tanácsolták neki, kövesse ő is a vastag Eulalie példáját; hozza a vasalóját, és vasalja ki Coupeau fülét a csapszékek asztalán.

- Ezt nevezem! - kiáltotta Coupeau, s felfordította felesége üres ánizsos poharát. - Ezt jól kiszivattyúztad! Idesüssetek, cimborák, ez aztán nem szégyellős, mi?

- Parancsol még eggyel? - érdeklődött Sóstorkú vagy Mindig-Piás.

Nem kér, elég volt. De habozott. Az ánizslikőr felémelyítette. Inkább valami erősebbet ivott volna, amitől rendbe jön a gyomra. S hátra-hátrasandított a leitatógépre. Ez az átkozott fazék, azzal a nagy üstfoltozó-potrohával, girbe-gurba, hosszú orrával megborzongatta, s félelemmel vegyes vágyakozást keltett benne. Igen, mintha egy terebélyes némbernek, egy sötét boszorkának a fémgyomrát látná, aki cseppenként izzadja ki magából a beleiben égő tüzet. Micsoda méregforrás, micsoda mesterség! El kellene temetni a pince fenekére, olyan szemérmetlen és utálatos! De azért szerette volna megszagolni, beszívni az illatát, megkóstolni a kotyvalékot, még ha megégetett nyelvéről úgy hámlott volna is le a bőr, mint a narancs héja.

- Hát maguk mit isznak? - kérdezte ravaszul a férfiaktól, és felgyúlt szemmel nézte az aranyló poharakat.

- Ez, anyjukom, a Colombe apó kámfora... - válaszolta Coupeau. - Ne szamárkodj! Kóstold meg!

S amikor odavittek egy pohár vitriolt, s az első kortyra görcsbe rándult a torka tőle, a bádogos a combját csapkodva biztatta:

- Reszeli a gigád, mi?... Egyből hajtsd fel! Minden pohár egy hatfrankos aranyat húz ki a doktorok zsebéből.

A második pohár után Gervaise nem érezte többé azt a kínzó éhséget. Megbékélt Coupeau-val is, nem haragudott már rá az állhatatlanságáért. A cirkuszba majd elmennek máskor; mi érdekes van abban: akrobaták nyargalásznak lovon. Colombe apónál nem esik az eső, s ha a kereset elolvad a bundapálinkában, legalább a bendőjükbe töltik, s kristályosan ragyogó folyadék formájában isszák meg, mely olyan, mint az olvasztott arany, őtőle aztán tótágast állhat a világ! Úgy sincs sok öröme az életben; legalább felerészben ő is segít elpucolni a pénzt. Jól érzi magát, miért ne maradhatna itt? Akár ágyút sütögethetnek mellette, ő meg nem mozdul, ha egyszer letelepedett. Majd megsült a nagy melegben, blúza a hátára tapadt, jó érzés ömlött el rajta, tagjai kellemesen zsibbadoztak. Nevetgélt magában, az asztalra könyökölve, ködös tekintettel; jót mulatott a szomszéd asztalnál ülő két vendégen: egy nagy lajháron meg egy kis babszemjankón, holtrészeg volt mind a kettő, s buzgón csókolgatták egymást. Igen, itt nevetgélt a Patkányfogóban: Colombe apó holdvilágképe olyan volt, mint egy zsíros disznóhólyag, a vendégek ordítoztak, köpködtek, szidták a torokmaró kapadohányt, a magasan

lobogó gázlángok felgyújtották a tükröket s a likőrös butéliákat. Már nem bántotta a szag, sőt, kellemes illatként csiklandozta az orrát; szempillái le-lecsukódtak, lélegzete meggyorsult, nem fulladozott már, élvezte a lassú elszenderedés gyönyörét. A harmadik pohárka után tenyerébe hajtotta az állát, s már csak Coupeau-t és a cimborákat látta; szemtől szembe ült velük, forró leheletük az arcába csapott, nézte piszkos szakállukat, mintha szálanként számolgatná. Most már egészen eláztak. Sörös Csizma rágta a pipáját, csorgott a nyála, néma volt és komor, mint egy kérődző ökör. Pörkölő Bibi elmesélte, hogyan ürített ki egy hajtásra egy literes üveget: úgy megszopta elöl, hogy egyből meglátták a fenekét. Ezalatt Sóstorkú vagy Mindig-Piás elhozta a pultról a szerencsekereket, hogy Coupeau-val kisorsolják, melyikük fizesse a cehhet.

- Kétszáz!... Vén róka, te ütöd meg a nagy számokat!

A szerencsekerék rugója megnyikordult, Fortuna istenasszony képe - nagy, vörös nőalak egy üveglap alatt - sebesen forgott, csak kerek folt látszott középütt, mintha bor loccsant volna oda.

- Háromszázötven!... Disznó szerencséd van, te zsivány! Nem játszom tovább.

Gervaise kíváncsian nézte a szerencsekereket. Sűrűn ürítgette poharát, és Sörös Csizmát „fiacskámnak” szólította. Háta mögött szakadatlanul működött a leitatógép, halkan sustorogva, mint a búvópatak; Gervaise nem remélte már, hogy meg tudja állítani és kimerni, sötét harag fogta el, legszívesebben ráugrott volna erre az otromba alkotmányra, mint valami állatra, hogy oldalába vájja a sarkát, és kilyukassza a gyomrát. Minden összezavarodott előtte, rémlett, hogy a gép megmozdul, megragadja rézmancsaival, s a patak az ő testén folyik keresztül.

Aztán táncra kerekedett a terem, s a gázlángok úgy imbolyogtak, mint a csillagok. Gervaise berúgott. Hallotta, hogy Sóstorkú vagy Mindig-Piás dühösen veszekszik azzal a hájtömeg Colombe apóval. Vastagon fog a krétája a rabló kocsmárosának! Hol vagyunk, zsiványtanyán? Hirtelen dulakodás, üvöltözés támadt, asztalok borultak fel. Colombe apó nem sokat teketóriázott, egy szempillantás alatt kiszórta az egész társaságot. Az ajtó előtt tovább csaholtak rá, szidták az ilyen-olyan csirkefogóját. Az eső még mindig esett, jeges szél fújt. Gervaise elvesztette Coupeau-t, megtalálta, majd megint elvesztette. Haza akart menni, a boltokat tapogatta, hogy kiigazodjék. Nagyon csodálkozott, hogy egyszerre rászakadt a sötét éjszaka. A Halárusok utcája sarkán beleült az árokba, azt hitte, a mosodában van. A csobogó víz elszédítette, nagyon rosszul érezte magát. Végül csak hazakeveredett, merev léptekkel ment el a házmesterek ajtaja előtt, észrevette, hogy Lorilleux-ék és Poissonék bent ülnek az asztal körül, és undorodva elhúzzák a szájukat, hogy ilyen gyönyörűséges állapotban látják.

Örök rejtély maradt előtte, hogyan került fel a hatodik emeletre. Fönt, amikor befordult a folyosóra, a kis Lalie futott elébe, meghallván lépteit, kedveskedve kitárta karját, s kacagva mondta:

- Gervaise asszony, papa nincs még itthon, jöjjön, nézze meg, hogy alszanak az apróságaim... Ó, olyan édesek!

De meglátta a mosónő bárgyú arcát, s ijedten hátrahőkölt. Ismerte már a pálinkabűzös leheletet, a fakó szemeket, az eltorzult szájat. Gervaise tovább botorkált, egy szót sem szólva, a kislány meg csak állt az ajtóban, és sötét, néma, komoly tekintettel bámult utána.

11

Nana felcseperedett, kész nő volt már. Tizenöt éves korára úgy kigömbölyödött, mint a tömött liba, hófehér bőrű, vaskos, begyes fehérnép lett belőle. Kinyílott, mint a labdarózsa. Kihívó arcocskáját mintha tejbe mártották volna, bőre hamvas volt, mint a barack, orra fitos, csóklesője piros, szeme tüzénél nem egy férfi szívesen meggyújtotta volna a pipáját. Úgy tetszett, mintha érett-zab színű, tömött szőke haja szórta volna be halántékát finom aranyporral: a napsütötte szeplőkkel. „Kis kurvapalánta az - így emlegették Lorilleux-ék -, taknyos kölyök, még törölgetni kellene az orrát, de a válla már olyan telt, olyan illatos és gömbölyű, mint egy érett nőé."

Mostanában nem gyömöszölt már papírgombócot a pruszlikjába. Volt már melle, két kerek dombocskája, fehér, mint a vadonatúj szatén. És nem nagyon takargatta ám, sőt, azt szerette volna, ha kétakkora; dada-didikről álmodott, mert hát ilyen telhetetlen és meggondolatlan az ifjúság. Egy csúnya szokása is rávallott mohó természetére: fehér egérfogai közül mindig kidugta kissé nyelve hegyét. Nyilván a tükör előtt fedezte fel, hogy így jobban tetszik önmagának. Ezért aztán, hogy mindig szép legyen, naphosszat kidugva tartotta a nyelvét.

- Dugd el a lefetyelődet! - szólt rá az anyja.

Gyakran Coupeau-nak kellett beavatkoznia, az asztalra csapott és elordította magát:

- Nem húzod be rögtön azt a vörös cafatot?

Nana hallatlanul kacér volt. A lábát nem mosta rendesen, ellenben olyan szűk cipőkben járt, hogy végigszenvedte a bebörtönzött Szent Krispin mártíromságának összes kínjait; s ha megkérdezték, mitől kékül-zöldül, azt felelte, hascsikarása van, csak hogy ne kelljen bevallania hiúságát. Persze, nem volt meg a betevő falatjuk sem, s ez megnehezítette a cicomázkodást. Nana csodát művelt, szalagokat vitt haza a műhelyből, s kiöltözködött: csokrokkal, bojtokkal aggatta tele a piszkos ruháit. Nyáron aratta a legnagyobb sikereket. Minden vasárnap hatfrankos perkálruhában feszített, elkápráztatva az Aranycsepp-negyedet szőke szépségével. Ismerték már a külső körutaktól az erődítésekig és a Clignancourt úttól a Nagy Kápolna utcáig. „Pipimadárnak" nevezték, mert olyan gyönge volt a húsa és friss a bőre, mint a jércének.

Az egyik ruha különösen jól állt rajta. Egyszerű, rózsaszín babos ruha volt, minden díszítés nélkül. A kissé rövid szoknya felfedte lába fejét; a bőszájú, hasított ruhaujjból könyökig kilátszott a karja; a nyakkivágás - melyet a lépcsőház egy sötét sarkában hajtogatott ki, és tűzött le szív alakúra, nehogy Coupeau papa felképelje érte - megmutatta nyaka havát és keble aranyos zománcát. Egyetlen díszként rózsaszín szalagot font szőke hajába, s a szalag két vége vígan libegett a tarkóján. Olyan volt ebben a ruhában, mint a harmatos virág. Érzett rajta a fiatalságnak, a leánytest és az asszonyi test mezítelenségének édes illata.

Ez idő tájt a vasárnap volt számára a találkák napja: találkája volt a tömeggel, találkája volt minden férfival, aki elment mellette és rákacsintott. Egész héten a vasárnapra várt, kósza vágyak bizsergették, úgy érezte, megfullad, vágyakozott a szabad levegőre, a napsütötte sétákra, az ünneplőbe öltözött külváros tolongására. Kora reggel elkezdte az öltözködést, órákig illegette magát a komód fölé akasztott törött tükör előtt; hogy a házból így mindenki láthatta, az anyja dühösen kérdezte tőle, meddig akar még egy szál ingben mászkálni. De ő nem zavartatta magát, huncutkákat ragasztott cukros vízzel a homlokára, megerősítette a

cipője gombjait, igazított egy keveset a ruháján, s közben meztelen volt a lába szára, válláról lecsúszott az ing, gubancos haja szénakazal. „Pipec!” - mondta rá Coupeau papa, s vigyorogva csúfolta: igazi bűnbánó Magdolna, elmehetne vadembernek, s mutogathatná magát két krajcárért. Aztán rákiáltott: „Csukd be a mészárszéket, mert elmegy az étvágyam!” Nana megejtően bájos volt, fehér selymes test a szőke hajsátor alatt; haragjában elpirult; visszafeleselni nem mert apjának, csak elharapta a cérnát gyors, dühös mozdulattal, szép, mezítelen leányteste beleremegett.

Ebéd után rögtön kereket oldott, leszaladt az udvarra. A házban a vasárnap langyos békessége szendergett; alul a műhelyek zárva voltak, a lakások kitárt ablakain át be lehetett látni a terített asztalokra: a vacsora már várta a családokat, akik kisétáltak az erődítményekhez, hogy estére megjöjjön az étvágyuk: a harmadik emeleten egy asszony padlósúrolással töltötte a szabadnapot, ide-oda tologatta az ágyát, taszigálta bútorait, s untig énekelt egy dalt lágy, siránkozó hangon. A pihenő műhelyek csendjében, az ürességtől kongó udvarban Nana, Pauline s pár más nagylány toll-labdával játszott, öten-hatan lehettek, együtt cseperedtek fel, együtt lettek a ház királynői, együtt osztozkodtak az urak kacsingatásain. Ha férfi ment át az udvaron, csengő kacagás szállt, s a keményített szoknyák úgy suhogtak, mint a forgószél. Fejük fölött, szinte elernyedve a tétlenségtől, elszürkülve a sétányok porától, égetőn, nyomasztón izzott az ünnepnap mozdulatlan levegője.

De a labdázás csak ürügy volt, hogy megszökhessenek. Egyszerre nagy csend borult a házra. A lányok kisurrantak az utcára, s elindultak a külső körúton. Egymásba kapaszkodtak mind a hatan, s a kocsiutat széltében elfoglalva sétálgattak, világos ruhában, hajadonfőtt, felszalagozva. Pillantásuk gyorsan járt, szemük sarkából élénken tekingettek jobbra-balra, mindent megláttak, fejüket hátravetve nagyokat kacagtak, telt nyakukat mutogatva. Majd megszakadtak nevettükben, ha púpos akadt az útjukba, vagy egy öregasszony várakozott valamelyik szegletkőnél a kutyájára, a sor felbomlott, egyesek lemaradoztak, a többiek meg hirtelen magukkal rántották őket; csípőjüket riszálták, összebújtak, ugrabugráltak, csak hogy magukra vonják az emberek figyelmét, s feszülő idomaikon ropogjon a ruhaderék. Övék volt az utca; ott nőttek föl, szoknyájukat emelgetve a boltok tövében; sőt még ma is combig feltűrték a szoknyát, ha meg akarták igazítani harisnyakötőjüket. Így viháncoltak végig a lomha, szürke tömegben a körutak csenevész fái alatt a Rochechouart-kaputól a Szent Dénes-kapuig, meglökdösték az embereket, széttaszigálták a csoportokat, majd hátrafordulva visszakiáltottak, kirobbanó kacagással. Repkedő ruhájukból a fiatalság arcátlansága áradt, a fényes napvilágnál szemérmetlenül mutogatták magukat, közönségesek és mocskos szájúak voltak, mint afféle kis külvárosi cafkák, de kívánatosak és üdék, mint a fürdőből kilépő szűzlányok, kiknek még nedves a tarkója.

Nana ment középen, rózsaszín ruhája szinte lángot fogott a nap tüzében. Pauline-ba karolt, kinek sárga virágos fehér ruhája szintén lángolt, apró lángnyelvecskék lobogtak rajta. Ők ketten voltak a legnagyobbak, a legfejlettebbek, a legdévajabbak, ők vezették a bandát, kidüllesztett mellel fogadták a hódoló pillantásokat, a hízelgő bókokat. A többi kis fruska beléjük kapaszkodott jobbról-balról; illegették-billegették magukat, hogy őket is észrevegyék. Nana és Pauline azonban szövevényes hadicseleket eszeltek ki a kacérkodásra. Csupán azért futottak lélekszakadva, hogy mutogassák fehér harisnyájukat, és libegtessék a kontyukba font szalagokat. Ha aztán levegőért kapkodva, ziháló mellel, felsőtestüket hátradöntve megálltak, mérget lehetett rá venni, hogy egy környékbeli férfiismerősüket látták meg; ilyenkor bágyadtan ballagtak tovább, kacarásztak, összesúgtak-búgtak, lapos pillantásokat vetettek arrafelé. Kiváltképpen az efféle alkalmi találkozások kedvéért csatangoltak az utcán tolongó-tülekedő tömegben. Az ünneplőbe öltözött suhancok - ujjas, pörge kalap - meg-megálltak velük a járda szélén, hogy eltréfáljanak, s megfogdossák a derekukat. A húszéves munkásfiúk nyitott,

szürke zubbonyukban csöndesen eldiskuráltak velük, keresztbe font karral, orruk alá fújva a maró pipafüstöt. Mindez nem jelentett semmit, mert hisz ezek a fickók velük együtt nőttek fel az utcán. De a két lány már keresgélte a párját: Pauline rendszeresen találkozgatott Gaudronné egyik fiával, egy tizenhét esztendős asztalossegéddel, aki almát szokott venni neki. Nana már az utca végéből meglátta Victor Fauconnier-t, a mosónő fiát, akivel már nagyban csókolózott a sötét zugokban. Ennél tovább nem mentek. Sokkal többet tudtak már, semhogy meggondolatlanul valami ostobaságot tegyenek. De trágárságokért nem mentek a szomszédba.

Ha alkonyodott, ezek a mihasznák nagy élvezettel bámulták a csepűrágókat. Jöttek a szemfényvesztők, az erősjánosok, s az utca kövére leterítették rongyos szőnyegüket. Nyomban köréjük sereglettek a bámészkodók, s csodálták a komédiást, ki az embergyűrű közepén kifakult trikóban a muszkliját ugráltatta. Nana és Pauline óraszám elálldogált ott a tömeg sűrűjében. Frissen vasalt, tiszta ruhájuk összegyűrődött a felöltők és mocskos zubbonyok között. Csupasz karjuk, meztelen nyakuk, födetlen fejük felforrósodott a bűzös leheletektől, a bor- és izzadságszagtól. De nekik eszükbe se jutott utálkozni, nevetgéltek, vígan voltak, arcuk kipirult. Látszott, hogy jól elvannak a maguk kis szemétdombján. Köröttük durva szavak, otromba trágárságok, borban fogant elmésségek röpködtek. Az ő nyelvük volt, jól értettek mindent, szemérmetlen nyugalommal mosolyogva fordultak hátra, bársonyos bőrük finom halványsága nem vált sötétebbre.

Csak attól az egytől féltek mindketten, hogy részeg apjukba botlanak. Résen voltak hát, és figyelmeztették egymást, ha kellett.

- Vigyázz, Nana - kiáltotta el magát Pauline -, jön az öreged!

- Hűha! És cefetül be van állítva! - válaszolta Nana bosszúsan. - Na, én elpucolok. Nincs kedvem nekiszaladni a tenyerének... Megint fejest ugrott a pálinkáshordóba. Az isten verje meg, bár összetörné egyszer a pofáját!

Máskor, ha Coupeau egyenest feléje tartott, s ő már nem menekülhetett, lekuporodott s úgy suttogta:

- Bújtassatok el, hé!... Engem keres, azt ígérte, fenéken billent, ha még egyszer elkap az utcán.

S hogy a részeg elment mellettük, Nana felállt, s nevetéstől pukkadozva, az egész had Coupeau nyomába szegődött. Tűz, tűz, tűz... Víz, víz, víz... S folyt a bújócskázás. Hanem egyszer Boche fülön csípte Pauline-t, Coupeau pedig fenékberúgásokkal terelte haza Nanát.

Sötétedett, még ténferegtek egy darabig, aztán hazafelé indultak a fakó szürkületben, a fáradt tömeggel. A levegőben megsűrűsödött a por, elszürkítve a lomha eget. Az Aranycsepp-negyed olyan volt most, mint egy vidéki kisváros, az asszonyok a kapukban tereferéltek, egy-egy rikkantás hasított bele a környék csendjébe, melyet még szekérzörgés sem zavart. A lányok megálltak egy kicsit az udvarban, újból felvették a labdaütőket, mintha egész délután ki sem mozdultak volna onnét. Aztán ki-ki ment a családjához, kitalálva valami mesét, amire legtöbbször nem is volt szükség, mert a szülők éppen kókányolták egymást az elsózott leves vagy a főtlen hús miatt.

Nana már munkásnő volt, és hét frankot keresett a Titreville cégnél, a Kairó utcában, ahol felszabadult. Coupeau-ék nem akarták máshová adni, hadd maradjon Lerat-né felügyelete alatt, aki már tíz esztendeje előmunkás a műhelyben. Reggel, ha elindult egyedül, anyja a kakukkórán megnézte az időt; szemrevaló lányka volt, rövid, kopott, fekete ruhája feszült a keblén; Lerat-né pedig a műhelyben ellenőrizte érkezése időpontját, s utóbb jelentést tett róla Gervaise-nek. Húsz perc alatt kellett eljutnia az Aranycsepp utcából a Kairó utcába, ami bőven elég is volt, mert ezek a kis vászoncselédek olyan fürgék, mint a csík. Néha pontosan

odaért, de kivörösödve, kifulladva; nyilván elbámészkodott útközben, s a városkaputól hanyatt-homlok rohant be a műhelyig. Többnyire azonban hét-nyolc percet is késett; ilyenkor aztán napestig cirókálta-marókálta nénikéjét, könyörgő pillantásokat vetve rá, hogy meghatódjék, és ne árulja el az anyjának. Lerat-né együtt érzett a fiatalsággal, és Coupeau-ék előtt elhallgatta a valót, de vég nélkül leckéztette Nanát, s egyre a saját felelősségéről meg azokról a veszedelmekről locsogott, melyek Párizs utcáin leselkednek a fiatal lányokra. Hej, Uram, Teremtőm! Hogy mennyit zaklatják még őt is! És eszét folytonosan malacságokon járatva, felgyűlt szemmel nézte, csaknem elnyelte Nanát, izgatta az a gondolat, hogy ő őrzi és melengeti ennek a kismacskának az ártatlanságát.

- Tudod, nekem mindent el kell ám mondanod - hajtogatta egyre. - Én nagyon szeretlek, a Szajnának mennék, ha bajod esne... Tudod, kiscicám, ha a férfiak megszólítanak az utcán, nekem mindent el kell ismételned, mindent, szóról szóra... Eddig még nem mondtak semmit? Megesküszöl rá?

Nana nevetett, és furán elhúzta a száját. Dehogyis állnak vele szóba a férfiak. Mindig siet az utcán. Aztán mit is mondanának neki? Semmi köze hozzájuk! S nagy ártatlanul magyarázgatta, hogy miért késett el: a képeket nézegette útközben, vagy elkísérte Pauline-t, aki olyan érdekesen tud mesélni. Menjenek utána, ha nem hiszik: sosem tér le a bal járdáról; olyan szaporán szedi a lábát, hogy minden lányt lehagy. Egyszer azonban Lerat-né rajtakapta a Kiskocka utcában, három mihaszna virágkészítő lánnyal együtt vihogva bámultak fel az ablakra, ahol egy férfi borotválkozott; de a lányka méltatlankodva tiltakozott, éppen a sarki pékhez akart bemenni, hogy egy sou-ért kenyeret vegyen.

- Ó, vigyázok én rá, ne féljetek - nyugtatgatta a nagy darab özvegyasszony Coupeau-ékat. - Úgy felelek érte, akár jómagamért. Próbáljon csak hozzányúlni valamelyik piszokházi, velem gyűlik meg a baja!

Titreville műhelye a félemeleten volt, a tágas helyiség közepét széles, kecskelábú asztal foglalta el. A négy kopár falat málladozó, piszkosszürke papírkárpit födte, kilátszott alóla a vakolat; a falak mellett álló polcok rakva voltak öreg dobozokkal, paksamétákkal, kiselejtezett, ottfelejtett mintákkal, melyeken vastag porréteg ült. A mennyezetet koromfeketére festette a gáz lángja. A két szokatlanul széles ablakon át a munkásnők az asztal mellől is jól láthatták a túloldali járókelőket.

Lerat-né elöljárt a jó példával: ő érkezett elsőnek. Utána vagy egy negyedóra hosszat folyton nyílt-csukódott az ajtó: rendetlenül, összevissza, izzadtan, kócosan jöttek azok a kis fityfiritty virágkészítő lányok. Egy júliusi reggelen Nana utolsónak állított be, ami éppen nem ment ritkaságszámba.

- Ej, de jó lesz, ha majd hintón járok - lihegte.

S kalapját le sem téve - satyaknak becézte ezt a fekete tökfödőt, melyet már unt alakítgatni -, odament az ablakhoz, s jobbra-balra tekingetett, hogy lássa az utcát.

- Mit nézel ott? - kérdezte gyanakodva Lerat-né. - Tán apád is veled jött?

- Még mit nem! - válaszolta fölényesen Nana. - Nem nézek semmit... Azt nézem, hogy kutya meleg van. Kész betegség, ha ilyenkor hajtja magát az ember.

Tikkasztó volt a délelőtt. A munkáslányok behúzták a zsalukat, s a lécek között kikandikáltak az utcára; aztán hozzákészülődtek végre-valahára a munkához. Leültek kétoldalt az asztal mellé, Lerat-né egyedül trónolt az asztalfőn. Nyolcan voltak, mindegyik előtt csirizestál, ecset, szerszámok, pamutgombolyag. Az asztalon tarka összevisszaságban drótok, orsók, vatta, zöld és gesztenyebarna papír, selyemből, szaténból, bársonyból kiszabott levelek és bimbók,

középütt egy hosszú palack nyakába dugva kétgarasos csokrocska: az egyik lány tette oda, már tegnap óta a mellén fonnyadozott.

- Ó, ti még nem is tudjátok - szólalt meg Léonie, egy csinos barna, ki éppen rózsabimbókat vágott ki a pamutgombolyagból -, szegény Caroline hogy megjárta a fiújával, aki az este várt rá.

Nana keskeny csíkokat vagdalt ki zöld papírból, s közbekiáltott:

- Naná! Az a pofa elöl-hátul megcsalja!

A lányok alattomosan vihogtak, Lerat-né jónak látta megróni Nanát. Szigorúan rászólt:

- Honnan szeded ezeket a szép szavakat, kislányom? Szólok apádnak, majd meglátjuk, örül-e neki.

Nana felfújta a képét, mintha nevetését fojtaná vissza. Még hogy az apja? Mond az cifrábbakat is. De Léonie nagy hirtelen odasziszegte:

- Vigyázz, hé! A tulajnő!

Csakugyan Titreville-né jött, hosszú, keszeg asszony. Többnyire lenn tartózkodott a műhelyben. A lányok nagyon tartottak tőle, mert nem értette a tréfát. Lassan körbejárta a munkaasztalt, ahol most a tarkók némán, buzgón hajoltak előre. Az egyik lányt kétbalkezesnek szidta, s ráparancsolt, hogy kezdje újra a margarétáját. Aztán mereven, ahogy jött, kiment.

- Gyí! Gyí! - mondogatta Nana, míg a többiek zúgtak-morogtak.

- Kisasszonykák, no de kisasszonykák! - szólt rájuk Lerat-né, s iparkodott szigorú képet vágni. - Kénytelen leszek olyan rendszabályokhoz nyúlni...

Rá se hederítettek, nemigen féltek tőle. Sokat elnézett nekik, jól érezte magát ezek között a huncut szemű fiatal lányok között, gyakran félrevonta, kifaggatta őket szeretőjükről, még kártyát is vetett nekik, ha volt egy kis hely az asztalon. Rücskös bőre, nagy zsandárteste remegett a pletykázás gyönyörűségétől, mihelyt a szerelmeskedésre terelődött a szó. Csak a trágárságokon ütközött meg; mindent el lehet mondani, csak ne beszéljenek durván.

Egyszóval, Nana a műhelyben tökéletesen kiművelődött. Hát hiszen a hajlama is megvolt rá, az igaz. S ehhez még hozzájárult, hogy állandóan ezekkel a lányokkal volt együtt, akiket már megrontott a nyomor és a bűn. Egymás hegyen-hátán, együtt rohadtak; ha pár rohadt alma akad a kosárban, a többi is megromlik. Mások előtt, persze, vigyáztak, adtak a látszatra, nem fitogtatták züllöttségüket, nem dobálóztak durva szavakkal. Szóval, jól nevelt kisasszonyoknak akartak látszani. Hanem aztán, ha elbújtak sugdolózni, vége-hossza nem volt a disznólkodásnak! Ha ketten magukra maradtak, máris ontották a malacságokat, dőltek nevettükben. Este meg kísérgették egymást; következtek a bizalmas vallomások, a hajmeresztő históriák; óraszám elsétálgatott az utcán a két mákvirág, felgyúlva a sürgő-forgó, lökdösődő tömegben. A Nana-féle lányoknak, akik még nem vesztették el szüzességüket, sokat ártott a műhely levegője is: az utcán lófráló cafrák ide is magukkal hozták a lebujoknak, a tudj'isten, hol töltött éjszakáknak gyanús szagát, ez áradt sebtiben feltűzött kontyukból, ez áradt agyongyötört szoknyájukból, melyen látszott, hogy benne aludtak. Az éjszakai tivornyákat követő tunya ernyedtség, a borgőzös tekintet, a szem alatt éktelenkedő fekete karikák - Lerat-né ezeket igen tapintatosan „a szerelem ökölcsapásainak" nevezte -, a kéjes nyújtózkodások, a rekedt hangok: mindez a rontás mérgét lehelte az asztalra a tarkabarka, törékeny művirágok közé. Nana megmámorosodva szimatolt, ha megérezte, hogy a mellette ülő lány kertjében járt már a farkas. Sokáig a kövér Lisa mellett ült, akiről az a hír járta, hogy terhes; parázsló szemmel leste szomszédnőjét, mintha arra várna, hogy felfúvódik és kipukkad a szeme láttára.

Újat nehezen tanulhatott volna. Ez a kis cafka mindent tudott, mindent megtanult már az Aranycsepp utca kövén. A műhelyben most már azt is látta, hogy csinálják, s lassan ő is kedvet kapott rá.

- Megfullad itt az ember - dünnyögte, s odament az egyik ablakhoz, mintha lejjebb akarná ereszteni a zsalut.

De közben kihajolt, s megint jobbra-balra nézegetett. Léonie, ki a szemközti járdán álldogáló férfit figyelte, e pillanatban felkiáltott:

- Mit csinál ott az a vén szivar? Már egy negyedórája ideles.

- Biztosan valami szoknyavadász - vélekedett Lerat-né. - Nana, nem ülsz rögtön a helyedre? Megtiltottam, hogy kiállj az ablakba.

Nana visszaült, tovább sodorgatta az ibolyaszárakat, miközben az egész műhely a férfit tárgyalta. Jól öltözött, kabátos úr volt, ötvenéves forma; sápadt, roppantul komoly és méltóságos ábrázatát szabályosan nyírott, őszes szakáll körítette. Teljes óra hosszat álldogált egy gyógyfűárus boltja előtt, szemét le nem véve a műhely zsaluiról. A virágkészítő lányok halkan kuncogtak, de nevetgélésüket elfojtotta az utca zaja; buzgón hajoltak munkájuk fölé, közben ki-kisandítva, hogy azt az urat el ne veszítsék a szemük elől.

- Nézd csak - jegyezte meg Léonie -, lornyont visel. Elegáns férfi... Biztosan Augustine-t várja...

De Augustine - magas, csúnya, szőke lány - fanyalogva válaszolta, hogy nem állhatja az öregeket. Lerat-né fejcsóválva mormogta, sokat sejtető, ferde mosolyával:

- Nincs igaza, kedvesem; az öregek sokkal gyöngédebbek.

Erre Léonie-hoz odahajolt a szomszédja, egy kis dundi, és súgott neki valamit; Léonie hátravetette magát székén, fuldoklott, vonaglott bolond jókedvében, az öreg felé pislogott, majd még hangosabban nevetett. Azt nyögdécselte:

- Ez az! Ez az!... Jaj, de nagy disznó ez a Sophie!

- Mit mondott? Mit mondott? - faggatták mind, kíváncsiságtól égve.

Léonie a könnyeit törölgette, de nem válaszolt. Mikor egy kissé lecsillapodott, tovább szabdalta virágait, és kijelentette:

- Azt nem lehet elmondani.

Nógatták, de ő csak tagadón rázta a fejét, ki-kibukott belőle a nevetés. Erre Augustine, a bal szomszédja, kérlelni kezdte, hogy súgja meg legalább. Léonie végül is megtette, ajkát szomszédja fülére tapasztva. Augustine is hátravetette magát, gurult nevettében. Aztán ő is tovább adta, s a mondás körbejárt, szájról szájra, fojtott vihogások kíséretében. Hogy mindnyájan megtudták Sophie disznóságát, összenéztek, s egyszerre kezdtek el hahotázni, de azért pironkodva és zavartan. Csak Lerat-né nem tudta, miről van szó. Nagyon bosszankodott.

- Nagyon neveletlenül viselkednek a kisasszonyok - mondta. - Társaságban sugdolózni nem való... Valami illetlenség, persze? Szép, mondhatom!

Nyíltan nem merte kérni, hogy mondják el neki is azt a malacságot, pedig fúrta az oldalát a kíváncsiság. Fejét lehajtva, egy ideig játszotta a szigorút, de csak úgy itta a munkáslányok szavát. Ha valamelyik elejtett egy ártatlan megjegyzést, mondjuk, a munkájáról, a többiek nyomban belemagyaráztak valamit, kiforgatták a szavait, mindenáron célzást véltek látni az efféle hétköznapi mondatokban: „Elrepedt a csíptetőm”, vagy: „Ki nyúlt bele a bögrémbe?”

És persze mindent a szemközt ácsorgó úrra vonatkoztattak, ő volt megjegyzéseik céltáblája. Na, ha ennek nem cseng a füle! Végül már bődületes butaságokat fecsegtek, olyan nagyon szellemesek akartak lenni. Mindamellett nagyon mulatságosnak találták a játékot, mely felvillanyozta őket, szemük csillogott, mindjobban belemelegedtek. Lerat-né nem háborodott fel, nem mondtak semmi disznóságot. Sőt, majd feldőltek nevettükben, mikor megszólalt:

- Lisa kisasszony, kialudt a tüzem, adja ide a magáét.

- Ó, Lerat-né tüze kialudt! - kiáltozták mind.

Lerat-né magyarázkodni akart:

- Majd ha maguk is annyi idősek lesznek, mint én...

De nem hallgatták végig: hívni akarták azt az urat, hogy élessze fel Lerat-né tüzét.

Látni kellett volna Nanát e bolond jókedv közepette! Egyetlen kétértelmű szót sem engedett el a füle mellett. Bedobott ő is pár jó borsos megjegyzést, a nagyobb nyomaték kedvéért az állát is felszegte, majd hátradőlt, pukkadozva a nevetéstől. Úgy lubickolt a malackodásban, mint hal a vízben. S míg ficánkolt a székén, szépen sodorgatta ibolyaszárait. Szemfényvesztő ügyességgel dolgozott, más egy cigarettát sem sodor meg ennyi idő alatt. Alighogy ujja közé fogta a keskeny zöld papírcsíkot, hipp-hopp! a papír megpördült, s a rézdrót már be is volt göngyölve; még egy csepp mézga a végére, hogy megmaradjon, s kész a friss, finom, zöld száracska, máris keblükre tűzhetik a hölgyek. Boszorkányosan ügyesek voltak az ujjai, ezek a hajlékony, cirógató, szinte csonttalan, vékony leányujjak. Csak ezt az egy műveletet tanulta meg a szakmából. Neki kellett elkészítenie az összes virágszárat, olyan szépen csinálta.

Az úr közben eltűnt a szemközti járdáról. A műhely megnyugodott, a nyomasztó hőségben folytatódott a munka. Mikor délebédre harangoztak, a lányok nagyot nyújtózkodtak. Nana rögtön ott termett az ablaknál, majd ajánlkozott, hogy elintézi a bevásárlásokat, ha akarják. Léonie garnélarákot rendelt két sou-ért, Augustine egy zacskó sült krumplit, Lisa egy csomó retket, Sophie virslit. Lerat-né furcsának találta, hogy Nana folyton az ablakban áll, s mikor lement, utánaeredt; hosszú lábaival hamar utolérte.

- Várj, elkísérlek, nekem is kell valami.

Hát, amint az utcára érnek, megpillantja ám az urat: ott áll, mint egy faszent, s nagyban szemez Nanával! A lányka olyan vörös lett, mint a főtt rák. Nagynénje durván megragadta a karját, és sebesen vonszolta magával, de a pasas nem tágított, a sarkukban maradt.

Szóval, Nana miatt jött a vén kujon! Szép dolog! Még tizenhat esztendős sincs, s már így ragadnak a férfiak a szoknyájához! És mohón faggatni kezdte unokahúgát. Nana, persze, nem tudott semmiről. Istenkém! Az öreg alig öt napja jár utána; ha kilép az ajtón, már belebotlik; valami üzletemberfélének gondolja, igen, mintha csontgombgyáros lenne. Lerat-né nagyon izgatott lett. Hátrafordult, lopva szemügyre vette az urat.

- Látszik, hogy van mit a tejbe aprítania - dünnyögte. - Most hallgass rám, cicus, nekem mindent el kell mondanod. Most már nincs mitől félned.

Beszélgetés közben boltról boltra jártak, a hentestől a zöldségeshez, onnan a pecsenyesütőhöz. Kezük csakhamar tele lett zsíros papírba csomagolt holmikkal. De jókedvűek voltak, illegtek-billegtek, halkan kuncogtak, s izzó pillantásokat vetettek hátrafelé. Még Leart-né is kellette magát, adta a fiatal lányt, persze csak a gombgyáros miatt, aki még mindig a nyomukban volt.

- Választékos úriember - jelentette ki Lerat-né, amikor beléptek a kapun. - Hiszen, ha tisztességesek a szándékai...

Később, a lépcsőn felfelé menet, eszébe jutott valami:

- Mondd csak, te, mit sugdostak a lányok egymás fülébe? Tudod, a Sophie malacságára gondolok.

Nana nem sokat kérette magát. Átölelte Lerat-né nyakát, két lépcsővel lejjebb húzta az asszonyt, hozzáhajolt, mert hát ezt azért nem lehet hangosan kimondani még a lépcsőházban sem. Megsúgta a mondatot. A vaskos disznóság hallatára Lerat-né megcsóválta a fejét, elkerekítette a szemét, s elhúzta a száját. Végre megtudta, most már nem furdalja tovább.

A virágkészítő lányok csak úgy a markukból falatoztak, nehogy bemocskolják a munkaasztalt. Mohón falták ebédjüket, unták az evést, délidőben szívesebben nézegették a járókelőket, vagy félrevonulva, bizalmasan sugdolóztak a sarkokban. Ma azon tanakodtak, hová bújhatott el az a délelőtti úr; úgy eltűnt, mintha a föld nyelte volna el. Lerat-né és Nana összenéztek, de egy mukkot sem szóltak. Egy óra elmúlt már tíz perccel, és nekik nem nagyon akarózott visszaülni csipeszeikhez, de ekkor Léonie hangos cirpeléssel, ahogy a festőlegények szokták hívni egymást, jelezte, hogy jön a tulajnő. Egy szempillantás alatt székén ült mindenki, orrát munkájába dugva. Titreville-né belépett, és komoran körbejárt.

E naptól fogva Lerat-né unokahúga első kalandján csámcsogott. Le nem ment többet Nana nyakáról, reggel és este elkísérte, egyre a saját felelősségét hangoztatva. Nana kezdte unni a dolgot; másrészt meg hízott a mája, hogy úgy őrzik, mint a kincset; a kettesben folytatott utcai beszélgetések - a gombgyáros persze mindig a nyomukban járt - felizgatták s most még jobban vágyott rá, hogy átugorja az árkot. Ó, a jó néni megértette Nana érzéseit, és nagyon meghatotta őt a gombgyáros, ez a kissé koros, jó megjelenésű úr; mert hiszen érettebb korban már mélyebben gyökereznek az érzelmek! Hanem azért résen volt. Ó, az az ember csak az ő testén át férhet hozzá Nanához! Egy este odament az úrhoz, és kerek perec megmondta neki, hogy nem igaz úton jár. Az úr udvariasan köszöntötte, de semmit sem válaszolt, az effajta vén szoknyavadászok megszokták már a szülők méltatlankodását. Lerat-né meg sem haragudhatott egy ilyen jó modorú úriemberre. Továbbra is adogatta Nanának szerelmi tanácsait, célozgatott a férfiak alávalóságára, mesélt a megesett lányokról, akik utóbb keservesen megbánják tettüket; és Nana epekedve, fehér arcában bűnös vágytól égő szemmel hallgatta.

Egyszer azonban a Halárus-negyed utcáján a gombgyáros odaszemtelenkedett a húgocskához és nénikéjéhez, és olyan dolgokat suttogott, amikről jobb lett volna hallgatnia. Lerat-né megrémült, s azt mondogatván, hogy nem bízik már magában sem, kitálalta a dolgot fivérének. No, lett haddelhadd! Volt nagy csinn-bumm! A bádogos mindenekelőtt jól eldöngette a lányát. Hát erre tanították? Vén kakadukkal szajhálkodni? De ha ő még egyszer rajtakapja, hogy az utcán smaciztatja magát, azon nyomban kitekeri a nyakát! Nézze meg az ember a taknyos békáját! Így meghurcolni a családot a sárban! Megrázta s megfenyegette: de a keserves úristenit! jól nézze meg ezentúl, hová lép, mert most már az apja vigyáz rá.

Ettől fogva, ha lánya hazaérkezett, vizsgálgatta, arcába meredt, fürkészte, nem fedezi-e fel egy futó csók nyomát a szemén. Tapogatta, jobbra-balra forgatta. Egy este megint ellátta a baját, mert kék foltot fedezett fel a nyakán. És azt meri mondani, hogy ez nem csóktól van! Hogy ez csak egy kék folt, közönséges kék folt, melyet Léonie ejtett rajta játék közben! Majd ad ő neki kék foltokat! Inkább letöri a csülkeit, de elkurvulni nem hagyja! Máskor meg, ha jó ing volt rajta, csak ugratta, csipkedte Nanát. Nem tudja, mit harapnak rajta a férfiak, hisz lapos, mint a deszka, s akkora sótartói vannak, hogy az ökle beleférne! Nana, kit el nem követett ocsmányságokért vertek, kit förtelmes gyanúsításaival tulajdon apja rántott sárba, dühében reszketve, alattomosan meghunyászkodott, mint a csapdába ejtett vad.

- Hagyd már azt a gyereket! - intette Gervaise, aki józanabb volt Coupeau-nál. - Addig beszélsz neki, hogy a végén kedvet kap rá.

Hát kedvben nem volt hiány, azt meg kell hagyni! Mindenütt viszketett a teste, alig várta már, hogy megszabaduljon otthonról, és - ahogy Coupeau mondta - nekiszaladjon a kocsirúdnak. Az apja állandóan ilyesmikkel traktálta, még egy tisztességes lány is tüzet fogott volna Nana helyében. A lány olyan dolgokat tudott meg apja üvöltözéséből, amikről - bármily hihetetlen is - eddig még nem hallott. Lassanként egészen furcsa szokásokat vett fel. Egy reggel a bádogos rajtakapta, hogy egy papirosból valamit kenceficél a pofázmányára. Rizspor volt az, a kificamodott ízlésű lány rizsporral akarta bemaszatolni finom, bársonyos bőrét. Az apja addig dörzsölte a papírral a képét, míg a bőrt le nem szedte vele, s lisztespofájúnak csúfolta. Máskor meg Nana piros szalagot hozott haza, hogy felújítsa a sapkáját, azt a divatjamúlt fekete kalapot, mely miatt annyit restelkedett. Coupeau dühösen kérdezte, hol szerezte a szalagot. Tán csak nem hanyatt fekve? Vagy egyszerűen megcsapta valahol? Ribanc vagy tolvaj, vagy talán mindkettő egyszerre! Máskor meg apró csecsebecséket látott a kezében: kornalin gyűrűt, csipkeszegélyű kézelőt, kicsi dublé szívet, úgynevezett „nyúlj-hozzám”-ot, melyet a lányok a két mellük között viselnek. Coupeau össze akarta törni az egészet, de a lány dühösen védelmezte kincseit; ez az ő tulajdona, a hölgyektől kapta ajándékba, vagy éppenséggel a műhelyben cserélte. A szívet meg az Aboukir utcában találta. És amikor apja széttaposta a szívet, Nana csak állt dermedten, sápadtan, fogcsikorgatva, holott felháborodásában legszívesebben rárontott volna Coupeau-ra, hogy megtépje. Két éve vágyakozott már erre a szívre, és most széttiporják! Nem, ez már sok, ennek véget kell vetni!

Persze Coupeau inkább piszkálódásból, nem pedig tisztességérzéstől vezérelve tartotta Nanát ilyen rövid pórázon. Gyakran túllőtt a célon, és igazságtalanságaival kétségbeejtette a gyereket. Nana kezdett elmaradozni a műhelyből; amikor pedig a bádogos elhegedülte a nótáját, még neki állt feljebb, hogy ő bizony nem jár többet Titreville-ékhez, mert mindig Augustine mellé ültetik, akinek úgy bűzlik a pofája, mintha lenyelte volna a patáit. Coupeau erre maga kísérte el a Kairó utcába, s külön megkérte az asszonyát, hogy büntetésül mindig Augustine mellé ültesse. Két héten át, fáradságot nem kímélve, minden áldott nap lekísérte Nanát a Halárusok kapujától a műhely ajtajáig. S öt percig még ott ácsorgott a járdán, meg akarván bizonyosodni felőle, hogy a lány tényleg bemegy. Azonban egy reggel, hogy tíz percre rá egy cimborájával lehorgonyzott a Szent Dénes utca egyik kocsmájában, ki mást lát, mint a saját lányát? Az utcán lefelé szaporázta a lépést a semmirekellő, farát riszálva. Két hét óta mindennap átejtette az apját, nem Titreville-ékhez ment fel, hanem a második emeletre, ott leült a lépcsőre, s megvárta, hogy a bádogos eltávozzék. Coupeau rátámadt Lerat-néra, aki kereken visszautasította a leckéztetést; ő mindent megtett, hogy unokahúgát óvja a férfiaktól; nem tehet róla, ha az a mihaszna mégis bolondul ezért a piszok népségért; ő mossa kezeit, de annyit mondhat, hogy soha többé nem elegyedik bele semmibe, elege van a családi pletykákból, igen, és azokból a személyekből is, akik nem átallják ráfogni, hogy ő rántja magával Nanát, s aljas örömét leli benne, hogy a lány a szeme láttára teszi szét a lábát. Coupeau egyébként a tulajdonosnőtől megtudta, hogy Nanát egy munkatársnője rontotta meg, az a cafka Léonie, aki a virágcsinálást felcserélte a szajhálkodással. A kislány nyilván kedvet kapott az utcai csavargáshoz, de egyelőre még bízvást férjhez mehetne mirtuszkoszorúsan. Hanem, a teremburáját! jó lesz ám sietni, ha úgy akarják férjhez adni, hogy mindene érintetlen, ép és egész legyen, ahogy tisztességes leánykához illik.

Az Aranycsepp utcai házban már régi ismerősként emlegette mindenki Nana öregurát. Az öreg most is hallatlanul udvarias, sőt egy kissé gyámoltalan, de makacs és átkozottul türelmes volt. Úgy járt Nana nyomában, mint egy pincsikutya. Olykor az udvarra is bemerészkedett. Gaudronné egy este a lépcsőn találkozott vele, a második emeleten: a korláthoz lapulva

iparkodott eltűnni, fejét lehajtva, izgatottan, félénken. Lorilleux-ék azzal fenyegetőztek, hogy kiköltöznek a házból, ha az a cafat unokahúguk odacsődíti a pasasait; ez már igazán undorító, tele van velük a lépcsőház is, ha lemegy az ember, lépten-nyomon ezekbe ütközik, ott szimatolnak, ácsorognak; már csak épp a vörös lámpát kéne kiakasztani a háznak erre a részére. Boche-ék nagybán sajnálkoztak azon a szegény úron; hogy ennek a tisztes öregúrnak éppen egy ilyen kis szukába kellett belepistulnia! Végtére is üzletember, saját szemükkel látták a Villette körúton a gombgyárát: jó sora lehetne mellette akármelyik tisztességes lánynak, ha hozzámenne feleségül. A házmesterek hírverése nyomán a környék lakói megkülönböztetett tisztelettel néztek a sápadt képű, fittyedt ajkú, szabályosan nyírott, ősz körszakállú öregúrra, amikor Nana után loholt.

Az első hónapokban Nana jót mulatott az öregen, aki furtonfurt körülötte sertepertélt. Alamuszi tapizó volt ám őkelme, mindig a szoknyáját tapogatta hátulról a tömegben, olyan képpel, mintha kettőig se tudna számolni. Hát még a pipaszár lába, az a két fogpiszkáló! A kókusza sima, mint a tök, pár szál haja a tarkóján lenyalva; Nanának nemegyszer nagy kedve lett volna megkérdezni tőle, hol lakik a figarója, aki ilyen szépen megfésülte. Ó, az a vén trotyakos! Nem valami muris pofa!

De hogy a vénember nem tágított mellőle, kezdte kevésbé mulatságosnak találni. Tompa félelem fogta el, felsikoltott volna, ha az öreg hozzányúl. Ha megállt egy ékszerbolt előtt, az öreg nyomban mögéje osont, és mindenfélét sugdosott a fülébe. És igazat sugdosott, mert Nana csakugyan nagyon szeretett volna egy nyakba akasztható keresztet bársonyszalagon, vagy egy pár kicsi korall fülbevalót, akkorkát csak, mint a kibuggyanó vércsepp. De ha ékszerre nem vágyik is, mégsem járhat örökké rongyosan, megunta már, hogy mindig csak a Kairó utcai műhelyek hulladékával cicomázza magát, és különösen megutálta a sapkáját, ezt az ócska satyakot, melyen úgy fityegtek a Titreville-éktől elcsórt művirágok, mint a szegény ember fenekére tapadt szarcsimbókok. Caplatott a latyakban, a fogatok beverték sárral, szemét vakították a fényes kirakatok, s úgy mart bele a vágy, mint a beleket csikaró éhség: szeretett volna szépen öltözködni, éttermekben enni, színházba járni, szerette volna, ha saját szobájában lakhat, szép bútorok között. Belesápadt a vágyakozásba, megállt, érezte, hogy Párizs utcaköveiből forróság csap fel, és végigkúszik a combján, veszett kedve támadt, hogy belekóstoljon a gyönyörökbe, amelyek valósággal megrohanták az utcák vad forgatagában. Az öreg ezeket a perceket sosem szalasztotta el, és a fülébe suttogta ajánlatait. Ó, Nana örömest a markába csapott volna, ha nem fél annyira tőle; de belső lázongása még makacsabb ellenállásra késztette, dühös undor fogta el, undorodott az ismeretlentől, a férfitól, bármilyen romlott volt is.

De a tél beálltával Coupeau-éknál kibírhatatlan lett az élet. Nanát minden este eltángálták. Ha az apja belefáradt a verésbe, az anyja püfölte tovább, hogy jó magaviseletre nevelje. Gyakran vad verekedéssé fajult a dolog. Az egyik ütötte a lányt, a másik a védelmére kelt, végül mind a hárman a padlón hemperegtek az eltört edények cserepei között. Emellett éheztek, és majd megfagytak. Ha a lány valami csecsebecsét - szalagcsokrot, kézelőgombot - vett magának, a szülők elszedték tőle, és eladták. Csak a naponta kijáró verésadagot mondhatta magáénak, mert azt mindig pontosan megkapta, mielőtt összegömbölyödött volna a rongyos lepedőn, dideregve a takaróul szolgáló kis fekete alsószoknya alatt. Elege van már ebből az istenverte életből! Nem akar belepusztulni. Az apja már régóta nem apja; ha egy apa olyan részeges, mint az övé, az nem érdemli meg az apa nevet, az csak mocskos állat, amelytől legjobb szabadulni. Anyja is nagyot zuhant a szemében, mióta ő is rákapott az italra. Gervaise szívesen benézegetett Colombe apóhoz a férjéért, de csak hogy ott marasztalják egy kis itókára; mostanában már szívesen letelepedett, s nem vágott olyan undorodó képet, mint eleinte, egyből kiürítette a poharát, órák hosszat eliddogált az asztalnál, s kiguvadó szemmel hagyta el

a helyiséget. Nana, ha a Patkányfogó előtt jártában észrevette hátul az anyját, amint italára meredve, bambán hallgatja a férfiak üvöltözését, rettentő haragra gerjedt, mert hát ilyen a fiatalság: másféle élvezetekre vágyik, s nem tudja megérteni, mi öröme telhet valakinek az ivásban. Esténként volt alkalma eltűnődni az élet szépségein: apja iszákos, anyja iszákos, ebben az átkozott lyukban nincs egy falat kenyér sem, de csak úgy bűzlik a szesz. Ez még egy szentnek is sok lett volna. Dögvész rá! Úgyis meglóg valamelyik este; a szülei meg verhetik a mellüket, hogy ők üldözték el otthonról.

Egy szombaton, hogy hazaért, gyalázatos állapotban találta apját, anyját. Coupeau az ágyon keresztben hevert, s hortyogott, Gervaise magába roskadtan ült a székén, fejét ingatta, tétova, nyugtalanító tekintettel meredt a semmibe. Elfelejtette felmelegíteni a vacsorára meghagyott maradékot. Egy árva füstölgő gyertyaszál világította meg a nyomorúságos odút.

- Megjöttél, te mákvirág? - hebegte Gervaise. - Majd ad neked apád!

Nana nem válaszolt. Elfehéredett, nézte a hideg tűzhelyet, a terítetten asztalt, a gyászos szobát, amelyet betöltött ennek az elaljasodott, részeg emberpárnak sápadt iszonyata. Kalapját le sem téve körbejárta a szobát, aztán, fogát összeszorítva, újra kinyitotta az ajtót, és elment.

- Visszamégy? - kérdezte az anyja, de nem bírta arra fordítani a fejét.

- Igen, valamit elfelejtettem. Mindjárt jövök... Jó éjszakát.

Nem tért vissza. Coupeau-ék másnap, hogy kijózanodtak, összeverekedtek, s egymást okolták Nana szökéséért. Hej, messze jár az a lány, tán még most is szalad! A szülei meg szaladhatnak utána, hogy - amint a gyerekmesében mondják a verébről - sót hintsenek a farkára; ha igyekeznek, még utol is érik. Ez az újabb csapás egészen lesújtotta Gervaise-t; tompaságában is megérezte, hogy a lány bukása, mely a teljes zülléshez visz, őt is magával rántja: most már, hogy nem kell tekintettel lennie a gyermekére, elhagyhatja magát, hogy egészen mélyre süllyedjen. Igen, ez az elfajzott kis szajha, piszkos alsószoknyájában magával vitte tisztessége maradékát is. Három napig részeg volt, dühöngött, kezét ökölbe szorítva, tajtékzó szájjal mocskolta a lányát, azt az utolsó cafatot. Coupeau végigjárta a külső körutakat, és minden gyanús némbernek a szeme közé nézett, de utána, mintha mi sem történt volna, nyugodtan pipázgatott tovább; csak az asztaltól ugrott fel néha, s késével hadonászva üvöltötte, hogy meggyalázták; aztán leült, hogy megegye a levesét.

A házból minden hónapban megszökött pár lány, mint nyitva felejtett kalitkából a kanárimadár, s Coupeau-ék esete nem is keltett feltűnést. Lorilleux-ék azonban diadalt ültek. Lám! Megmondták ők előre, hogy a lány olajra lép. De így van ez rendjén, előbb-utóbb minden virágkészítő lány lezüllik. Boche-ék és Poissonék is csúfondárosan vigyorogtak, s fennen fitogtatták erkölcsös mivoltukat. Csupán Lantier kelt nagy ravaszul Nana védelmére. „Édes istenem! - mondta jámbor szemforgatások közben. - Ha egy lány meglóg, vét a törvények ellen; hanem, a teremburáját! - tette hozzá felcsillanó szemmel -, a kis fruska sokkal szebb annál, semhogy tovább nyomorogjon ilyen fiatalon.”

- Hallották már, hogy a Bumli eladta a lányát? - tette fel egyszer Lorilleux-né a kérdést Boche-ék házmesterfülkéjében, ahol a tisztelt társaság egyszer együtt kávézgatott. - Az ám! Eladta, bizonyítékaim vannak rá!... Az öreg, aki reggel-este itt ólálkodott a lépcsőházban, előlegeket hordott nekik. Ezt csak a vak nem látta. Tegnap meg együtt látták őket, a cafkát meg a kandúrját, az Ambigu színházban... Nyilvánvaló, hogy összeszűrik a levet.

Iszogatták a kávét, meghányták-vetették a dolgot. Végtére is nem lehetetlen, történnek ennél cifrábbak is. És a környéken végül már a legtekintélyesebb emberek is mondogatni kezdték, hogy Gervaise eladta a lányát.

Gervaise közönyösen tűrte a nyomorát, fütyült a világra. Ha a nyílt utcán utánakiáltják, hogy tolvaj, tán vissza se fordul rá. Már egy hónapja nem járt dolgozni Fauconnier-néhoz, aki végül is kitette a szűrét, hogy véget vessen az örökös veszekedéseknek. Pár hét leforgása alatt nyolc asszonynál is megfordult, három-négy napot dolgozott egy-egy műhelyben, aztán túladtak rajta, mert csak eldisznólta a munkát, s hanyag és piszkos volt; úgy elvesztette a fejét, hogy még a mesterségét is elfelejtette. Látván, hogy csak kontármunkát végez, abbahagyta a vasalást, s napszámba járt mosni az Új utcai mosodába; vízben locspotolni, szennyel küszködni, végezni a szakma durváját: ezzel még megbirkózott valahogy, de újból lejjebb csúszott egy fokkal a lejtőn. A mosoda nem szépítette meg, az biztos. Úgy jött ki onnét, lucskosan, elkékülve, mint egy ázott kutya. Egyre jobban szétterült, pedig gyakran felkopott az álla; s most már olyan erősen sántított, hogy majd fellökte a mellette elmenőket.

Persze, ha ennyire lezüllik valaki, odavész a női hiúsága is. Gervaise már régen letett egykori büszkeségéről, a külsejére nem adott, érzelmekre nem vágyott, illendőséget és figyelmet nem követelt. Rúghatták elölről, rúghatták hátulról, fel se vette, egészen eltompult, elpuhult. Lantier is végleg szakított vele; nem fogdosta már meg, még a látszat kedvéért sem; és Gervaise mintha észre sem vette volna, hogy felbomlott ez a hosszan húzódó viszony, melybe mindketten beleuntak, belefáradtak. Ezzel is kevesebb terhet kell cipelnie. Még Lantier és Virginie viszonya is hidegen hagyta, tökéletesen közönyös volt az efféle ostobaságokkal szemben, melyek valaha annyira felizgatták. Most akár a gyertyát is tartotta volna nekik, ha akarják. Egyébként széltében-hosszában tárgyalták már a kalapos és a csemegésnő kisded játékait. Ők roppant kényelmesen intézték a dolgot: Poisson, ez a szarvasmarha, minden második éjjel szolgálatban volt, s míg ő a kihalt utcákon vacogott, a felesége és a szomszéd egymás lábát melengették odahaza. Ó, ők nem izgatták magukat! Hallották ugyan a szabályos, lassú csizmakopogást a bolt előtt, a sötét és elhagyatott utcán, de még az orrukat se dugták ki a takaró alól. Egy rendőr számára - nemde? - első a kötelesség. S reggelig nyugodtan dézsmálták a vagyonát, míg a szigorú férfiú a másokét vigyázta. Az egész Aranycsepp-negyed a hasát fogta ezen a jól sikerült tréfán. Tetszett nekik, hogy a hatóságot felszarvazták. Lantier tehát ezt a zugot is meghódította. A bolttal együtt jár a boltosné is. Egy mosónőt már elfogyasztott; pillanatnyilag a csemegeárusnőt ropogtatta; s ha jönnének szép sorjában a szatócsnék, papírárusnők és kalaposnők, felfalná azokat is, elég erős az állkapcsa hozzá.

Ember nem dúskált még úgy a cukorfélében, mint Lantier. Hiszen tudta ő, miért ajánlgatja Virginie-nek olyan nagyon a cukorkaüzletet. Velejéig provence-i volt őkelme, élt-halt az édességekért, akármeddig elélt volna pasztillákon, gumicukron, drazsén és csokoládén. Kivált a cukros manduláért - vagy ahogy ő mondta: a „cukorkáért” - volt oda, ha csak emlegették is, összefutott a nyál a szájában, olyan kellemesen birizgálta a gigáját. Már egy esztendeje jószerint csak cukorkán élt. Ha Virginie megkérte, hogy vigyázzon a boltra, sorra nyitogatta a fiókokat, és habzsolta az édességet, mikor magára maradt. Gyakran meg tereferélés közben, ha öten-hatan voltak benn, leemelte valamelyik cukortartó tetejét, belenyúlkált az üvegbe, s elropogtatta a tartalmát: a cukortartó hamarosan kiürült. Oda se igen figyel az ember, mondogatta Lantier, ez csak afféle rossz szokás. Aztán meg örökösen náthásnak mondta magát, s édességekkel csillapította a torokfájását. Dolgozni persze még mindig nem dolgozott, viszont egyre kecsegtetőbb üzletek vártak rá; mostanság egy elmés találmányon törte a fejét, „ernyőkalapot” akart készíteni: ez valami kalapféle lett volna, amely az első esőcseppre kinyílik és paraplévá alakul az ember fején; Poissonnak ígérte a nyereség felét, sőt húszfrankos előlegeket is vett fel tőle a kísérletekre. Közben a bolt olvadt-olvadozott a nyelvén; odakerült minden áru, még a csokoládészivarok s a piros színű karamellpipák is. Ha aztán pukkadásig jóllakott nyalánksággal és rájött a szerelmeskedés, a tulajdonosnővel kezdett el nyalakodni valamelyik sarokban; Virginie mézédesnek találta, az ajka pralinéízű volt. De jó ilyen édes emberrel csókolózni!

Valósággal olyan volt, mint a színtiszta méz. Boche-ék azt mondták róla, hogy ha csak az ujját dugja is a kávéjába, az nyomban siruppá változik.

Lantier-t ellágyította a sok csemege, kezdett atyáskodni Gervaise-zel. Ellátta jó tanácsokkal, korholta, hogy nem szeret már dolgozni. Az ördögbe is! Egy ilyen korú asszony, mint ő, még megjavulhat. Megrótta, hogy mindig szeretett torkoskodni. De minthogy segítő kezet kell nyújtanunk felebarátainknak, még ha nem érdemlik is meg, kisebb-nagyobb elfoglaltságokat keresett számára, így például rábeszélte Virginie-t, hogy hetenként egyszer fogadja fel Gervaise-t, és súroltassa fel vele a boltot s a szobákat; mert sikálni jól tud, s minden alkalommal megkeres másfél frankot. Szombat reggel Gervaise beállított vödörrel, kefével, s láthatólag nemigen bánta, hogy ilyen piszkos és megalázó munkát kell végeznie, mocskos cseléd-munkát ott, ahol valamikor szép szőke főnöknőként trónolt. Megaláztatása teljes volt, büszkesége összetört.

Egy szombaton csak kínnal-keservvel ment a munka. Három napja esett már, a vevők behordták a boltba a környék minden sarát. Virginie úgy ült a pultnál, mint egy naccsága, gondosan megfésülve, nyakán kis csipkegallér. Mellette a vörös viaszosvászonnal bevont keskeny padkán Lantier pöffeszkedett, olyan képpel, mint aki tudja, hogy ő az úr a házban; olykor hanyagul belenyúlt egy mentolcukros üvegbe, s puszta megszokásból cukrot ropogtatott.

- Hallja-e, Coupeau-né - förmedt rá Virginie a mosónőre, akinek a munkáját ajkbiggyesztve nézte -, piszkosan hagyta azt a sarkot, ott ni. Súrolja fel még egyszer, de rendesebben!

Gervaise engedelmeskedett. Visszament a sarokba, újból felsúrolta. A földön térdelt, a szennyes lében, hétrét görnyedve, felhúzott vállal, kékre vált, elgémberedett karokkal. Csatakos, ócska szoknyája a csípőjéhez tapadt. Utálatos, tisztátalan rakás a padlón; haja kócos volt, rongyos ujjasából kilöttyedt a kövérsége, az elhízott, petyhüdt test előre-hátra mozgott, remegett a durva munkától; verejtékezett, fénylő arcáról kövér izzadságcseppek hulltak.

- Csak mindent bele, úgy lesz szép tiszta - jegyezte meg bölcsen Lantier, tele szájjal.

Virginie úgy dőlt hátra, mint egy hercegnő, félig hunyt szemmel figyelte a padlómosást, elejtett egy-egy megjegyzést.

- Még valamivel jobbra. Vigyázzon a padlóra... Múlt szombaton se voltam megelégedve. Foltosan hagyta.

S a kalapos és a boltosnő még jobban elterpeszkedtek, mintha csak trónon ülnének, Gervaise pedig a lábuk előtt csúszott a földön, a fekete szennylében. Virginie-nek szemmel láthatólag tetszett a dolog, macskaszemében sárga láng villózott, s bujkáló mosollyal nézett Lantier-ra. Most végre bosszút állt azért a mosodai verésért, melyet mindmáig nem felejtett el!

Ha Gervaise abba-abbahagyta a súrolást, halk fűrészelés hallatszott a hátsó szobából. A nyitott ajtón át az udvarról beeső piszkosszürke világosságban kirajzolódott Poisson arcéle; a rendőr, szabadnapos lévén, kedvtelésének élt: dobozkáival foglalatoskodott. Egy asztalnál ült, és roppant figyelemmel bonyolult mintákat vésett egy mahagóni szivarládikára.

- Hé, Badingue - kiáltott rá Lantier, aki mostanában csupa szeretetből újból a csúfnevén szólította -, lefoglalom a dobozát, egy hölgyikének lesz ajándékba.

Virginie belecsípett, de Lantier csak mosolygott, s mint gavallérhoz ülik, jóval fizetett a rosszért: megcsiklandozta az asszony térdét a pult alatt, majd, hogy a férje felnézett, s agyagszínű arcából feléjük meredezett a császárszakáll s a vörös bajusz, a kalapos a legtermészetesebb módon húzta vissza a kezét.

- Épp magának készítettem, Auguste - mondta a rendőr. - Baráti emlék.

- Mi a szösz! Na, akkor meg is tartom ezt a kis bigyót! - válaszolta Lantier nevetve. - A nyakamba akasztom egy szalagra.

S mintha erről jutna eszébe, felkiáltott:

- Igaz is, tegnap este találkoztam Nanával.

E hírre Gervaise izgatottan felegyenesedett a boltot elborító mocskos tócsa közepén. Abbahagyta a munkát, izzadtan, lihegve, keféjét szorongatva. - Ó! - motyogta.

- Igen, a Mártírok útján jártam, s látom ám, hogy előttem egy lány illeg-billeg egy vén szivar karján. No, mondok, ezt a segget én ismerem... Utánuk sietek, és ki mást látok, mint az én drágalátos Nanámat... Nem kell sajnálkozni rajta, csak annyit mondok. Jól megy sora, csinos gyapjúruha, a nyakában aranykereszt, csuda jópofa!

- Ó! - ismételte meg Gervaise rekedtebben.

Lantier, miután felfalta az összes mentolos cukorkát, most egy másik üvegbe nyúlt árpacukorért.

- Kitanult kis fruska! - folytatta. - Képzeljék csak azt a pofátlan hidegvért: rám kacsintott, hogy kövessem, a vén pasasát meg bedugta egy kávézóba vagy hová... Lerázta a vén kandúrt!... Aztán visszajött hozzám, behúzódtunk egy kapualjba. Kis kígyó! Törleszkedik, be nem áll a papulája, s nyal-fal, mint a kiskutya! Úgy ám, megölelt-megcsókolt, végigkérdezett mindenkit... Végül is örültem, hogy találkoztam vele.

- Ó! - mondta Gervaise harmadszor is.

Várt még, magába roskadtan. Hát őróla nem volt egy szava sem a lányának? A csendben ismét hallatszott Poisson fűrészelése. Lantier felvidulva, cuppogatva szopogatta az árpacukrát.

- Na, ha én belebotlom, inkább átmegyek a másik oldalra - jegyezte meg Virginie, s dühösen belecsípett megint a kalaposba. - Lesülne a képemről a bőr, ha a nyílt utcán rám köszönne egy ilyen alak... Nem azért mondom, Coupeau-né, de a maga lánya romlott nőszemély. Még akiket Poisson naponta összeszed, még azok is különbek nála.

Gervaise nem szólt, nem mozdult, a semmibe meredt. Végül lassan bólintott, mintha ki nem mondott gondolataira válaszolna. A kalapos mohó képpel dünnyögte:

- Az ilyen romlott falattal szívesen elcsapnám a hasam! Finom, gyönge pipihús...

De a boltosné vasvilla-tekintetétől benne rekedt a szó, s igyekezett az asszonyt valami kedveskedéssel megvigasztalni. A rendőrre sandított, s látva, hogy az a dobozkáján pepecsel, kihasználta a kedvező pillanatot, és Virginie szájába dugta az árpacukrát. Erre az megenyhülve nevetett. Majd a mosónőre zúdította mérgét:

- Talán mozogna már egy kicsit! Nem halad a munka, ha áll itt, mint egy faszent... Gyerünk már, nincs kedvem estig a vízben caplatni.

Halkabban hozzátette, gonoszul:

- Tehetek én róla, ha a lánya cafrálkodik!

Gervaise nyilván nem hallotta meg. Újból nekitérdelt a padlósikálásnak, sajgó derékkal, a földön elnyúlva vonszolódott előbbre-előbbre, mint egy lomha varangy. Két keze görcsösen markolta a súrolókefe fáját, úgy hajtotta maga előtt a szennyes lét, mely felfröccsent rá, s

bemocskolta még a haját is. Még ki kellett söpörni a piszkos vizet a lefolyóba, aztán már csak az öblítés volt hátra.

Kisebb hallgatás után Lantier - aki már unatkozott - újra bekiáltott:

- Találja ki, Badingue, kit láttam tegnap a Rivoli utcában? A gazdáját! Átkozottul rossz bőrben van, nem húzza az már egy fél évig se... Persze, ahogy ez él, a teremtésit!

A császárról beszélt. A rendőr, fel sem pillantva, szárazon megjegyezte:

- Ha magának kéne kormányozni, maga se volna ilyen kövér.

- Hohó, barátocskám! Ha én kormányoznék - komolyodott el hirtelen a kalapos -, a dolgok jobban mennének valamicskével, azt írásba adom magának... A külpolitikájuk például egyenest kétségbeejtő egy idő óta. Hiszen csak ismernék egy újságírót, csak egyet, akibe belecsöpögtethetném az eszméimet...

Tűzbe jött, s hogy közben az árpacukorral is végzett, kihúzott egy fiókot, belemarkolt, s míg nagyban hadonászott, mályvacukorral tömte magát.

- Mi sem egyszerűbb... Mindenekelőtt visszaállítanám Lengyelországot, s létrehoznék egy nagy skandináv birodalmat, mely féken tartaná az északi medvét... Utána egyetlen köztársaságba tömöríteném a német fejedelemségeket... Anglia pedig, nos, Angliától nincs mit tartanunk: ha megmoccan, ráküldök százezer embert Indiára... És vegye hozzá, hogy a török szultánt fütykössel zavarnám vissza Mekkába, a pápát meg Jeruzsálembe... Na, mit szól hozzá? Hamar ráncba szedném Európát. Nézze, Badingue, ide süssön...

Abbahagyta, hogy kimarkoljon öt-hat mályvacukrot.

- Annyi ideig se tartana, míg ezt lenyelem.

S a cukrokat egyenként behajigálta kitátott szájába.

- A császárnak más tervei vannak - viszonozta a rendőr, jó kétpercnyi tűnődés után.

- Hagyja csak! - vágott vissza hevesen a kalapos. - Ismerjük már az ő terveit! Európa ránk se bagózik... Hiszen a maga góréját úgy szedik fel mindennap a lakájok az asztal alól, két nagyúri szajha mellől.

De Poisson felállt, kilépett, s kezét a szívére tette:

- Maga sérteget engem, Auguste. Vitatkozzék személyeskedés nélkül.

Ekkor Virginie is közbeszólt, hogy hagyják már békén. Tojik Európára. Hogy lehet az, hogy két ember, aki egyébként olyan jól megfér, rögtön összevész, ha politikáról van szó? A két ember még dirmegett-dörmögött egy ideig. Majd a rendőr, mutatni akarván, hogy nem haragszik, odavitte Lantier-nak a kis doboz tetejét, mellyel elkészült; *Baráti emlék Augustenek:* ez állt rajta berakott betűkkel. Lantier el volt ragadtatva, hátradőlt, elterpeszkedett, szinte ráfeküdt Virginie-re. A férj meg, azzal a kopottfal-színű ábrázatával, csak nézte, és zavaros szeméből nem lehetett kiolvasni semmit; a bajusza vörös szálai olyan furcsán rángatóztak időnként, hogy az bárkit gondolkodóba ejtett volna, aki nem annyira biztos a dolgában, mint a kalapos.

Ebben a piszok Lantier-ban megvolt az a pimasz hidegvér, amely annyira tetszik a nőknek. Mihelyt Poisson hátat fordított, a kalaposnak az a mókás ötlete támadt, hogy megcsókolja Poissonné bal szemét. Egyébként óvatos volt, mint a róka, de ha a politikán veszekedett, mindent mert, s az asszonyon vett elégtételt magának. Ezzel a hátmegetti falánk szerelmeskedéssel, ezzel az arcátlan csókolózással állt bosszút a császárságon, mely Franciaországot

közönséges bordélyházzá züllesztette le. De most megfeledkezett Gervaise-ről. A mosónő átöblítette s feltörölte a boltot, s most a pult mellett állva várta a másfél frankját. Az a lopott csók hidegen hagyta; mindennapi dolognak tekintette, melyhez semmi köze. Virginie azonban láthatólag bosszankodott. Odalökte a másfél frankot a pultra, Gervaise elé. Az, mintha még várna valamire, nem mozdult, a mosástól remegve állt ott, lucskosan, visszataszítón, mint egy kutya, melyet most húztak ki a csatornából.

- Szóval, semmit se mondott? - kérdezte végül a kalapostól.

- Kicsoda? Vagy úgy! Nana?... Nem hát, semmi egyebet. De milyen szája van a kis semmirekellőnek! Kis epresbögre!

És Gervaise, kezében szorongatva másfél frankját, elkullogott. Kitaposott, ócska cipője úgy szörcsögött, mint a rossz pumpa. A ráncos harmonika-cipő keserves dallamot nyöszörgött, s a járdán otthagyta maga mögött széles sarkának nedves nyomát.

A környéken a hasonszőrű iszákos némberek azt mondogatták, hogy Gervaise azért iszik, mert vigasztalódni akar lánya gyalázata miatt. Ő maga is, míg a pohár snapszát szopogatta a pultnál, gyászosnál gyászosabb képeket vágott, s azzal a kívánsággal hörpintette fel, bár meggebedne tőle. Amikor meg hullarészegen hazatámolygott, azt dadogta, hogy a bánattól van úgy oda. De a rendes emberek csak a vállukat vonogatták; ismerik már ezt; aki a Patkány-fogóban berúg, rendesen a bánatra keni; nem annyira búbánat az, mint inkább borbánat. Az bizonyos, hogy eleinte nem bírta megemészteni Nana szökését. Maradék tisztességérzete lázadozott; elvégre egy anya mégsem szívesen gondol rá, hogy a lányát az első jöttment rögtön letegezheti. De annyira eltompult, a feje olyan zavarodott, a szíve olyan nehéz volt, hogy nem sokáig szégyenkezett emiatt. Ahogy jött, úgy el is múlt. Egy hét is eltelt, anélkül hogy eszébe jutott volna az a ribanc lánya; hol gyöngédségi rohamai támadtak, hol meg elöntötte a harag, aszerint, hogy korgott-e a gyomra, vagy tele volt-e a bendője; vad vágyat érzett, hogy nyakon csípje Nanát egy sarokban, ahol talán agyonölelgette vagy összerugdosta volna, pillanatnyi hangulata szerint. A végén már maga se tudta, mi a tisztesség, mi nem. De hát Nana mégiscsak az övé! S ha az embernek van valamije, nem szívesen veszi, ha nyoma vész.

Amikor ilyen gondolatai támadtak, hiúzszemmel kémlelte az utcát. Hej, csak meglátná valahol azt az utcarongyát, majd hazalódítaná! Épp ebben az esztendőben forgatták fel a városnegyedet. Ekkor törtek helyet a Magenta körútnak és az Ornano körútnak, eltüntetve a régi Halárus-kaput és átszakítva a külső körutat. Ki sem ismerte már magát az ember. A Halárusok utcájának egyik oldalát földig lerombolták. Az Aranycsepp utcából most hatalmas tisztásra lehetett látni, ahol szabadon áradt a levegő és a napfény; azoknak a roskadozó házaknak a helyén, amelyek errefelé elzárták a kilátást, most valóságos palota állott az Ornano körúton, egy templomforma, kőfaragásos, hatemeletes épület, melynek hímzett függönyös, napfényes ablakaiból a gazdagság illata áradt. Ez a hófehér ház, éppen szemben az utca torkolatával, valóságos fényözönt vetett bele. Lantier és Poisson minden áldott nap összevesztek rajta. A kalaposnak be nem állt a szája, ha a párizsi bontások kerültek szóba; azzal vádolta a császárt, hogy mindenhol palotákat emeltet, mert a munkásokat vidékre akarja száműzni; a rendőr ellenben hideg dühtől sápadozva azt felelte, hogy a császár igenis sokat törődik a munkássággal, mert eltörli a föld színéről egész Párizst, ha kell, csak hogy munkaalkalmat teremtsen. Látszott, hogy Gervaise nincs kibékülve ezekkel a nagy szépítgetésekkel, melyek fenekestül felforgatják a külváros megszokott, sötét zugait. Leginkább azon mérgelődött, hogy a negyed éppen most szépül, amikor ő maga tönkremegy. Aki a mocsokban hever, nem örül, ha rásüt a nap. Dühöngött is, míg Nanát hajszolta, hogy lépten-nyomon építőanyagba botlik,

az épülő utcákon latyakban caplat, palánkokba ütközik. Az Ornano körúti cifra épület kihozta a sodrából. Az effajta épületek a Nana-féle ringyóknak valók.

Közben többször is kapott hírt a lányáról. Mindig akadnak jótét lelkek, akik sietnek megvinni a kellemetlen újságot, így például elmondták, hogy Nana faképnél hagyta az öregjét, ami nagy tapasztalatlanságra valló, ostoba csínytevés. Hiszen gyöngyélete volt az öregnél, aki ajnározta, imádta, még szabadjára is engedte, persze ha a lány élni is tudott volna a szabadsággal. De hát, fiatalság meggondolatlanság! Nyilván ő is odábbállt valami széltolóval; bár semmi bizonyosat nem tudni felőle. Csak az az egy látszott biztosnak, hogy egy délután a Bastille téren három sou-t kért az öregjétől azzal, hogy kisdolgozni megy, s az öreg talán még ma is várja. A jobb társaságban úgy mondják az ilyesmit, hogy „angolosan meglépett". Mások erősködtek, hogy azóta is látták, járta a kánkánt a Kápolna utcai Nagy Vigalom mulatóban. Ekkor határozta el Gervaise, hogy bejárja a környék táncos lebujait. Többé el nem ment mulató mellett úgy, hogy be ne lépett volna. Coupeau mindenüvé elkísérte. Eleinte csak körüljárták a termeket, hogy szemügyre vegyék az ugrabugráló utcanőket. Aztán egy este, hogy történetesen pénzük is volt, leültek, és megittak egy tál fűszeres bort, csupán hogy felfrissüljenek, és várják, nem toppan-e be véletlenségből Nana. Egy hónap múlva már nem is gondoltak Nanára, csak szórakozásul keresték fel a mulatókat, mert szívesen elnézegették a táncot. Óraszám elüldögéltek szótlanul, az asztalra könyökölve, belesüketülve a padlót rengető lábdobogásba, s nyilván jól elszórakoztak, míg fakó szemükkel a külvárosi cafrákat nézték a fojtó levegőjű, vörösen megvilágított teremben.

Egy novemberi estén megint éppen a Nagy Vigalomba tértek be, egy kicsit fűtőzni. Kint csípős szél fújt, csak úgy borotválta az ember arcát. Hanem a terem zsúfolásig megtelt. Egy tűt sem lehetett volna leejteni ebben az istentelen tülekedésben, nyüzsgés az asztaloknál, nyüzsgés középütt, nyüzsgés a levegőben, úgy szorongtak, mint a heringek a hordóban; aki szerette a caeni módra készített pacalt, itt jóllakhatott. Kétszer is körüljártak, de nem találtak szabad asztalt; elhatározták, hogy megvárják, míg valamelyik társaság eltisztul, addig meg álldogálnak. Coupeau hol a sarkára, hol a talpára nehezedve himbálta a testét, mocskos zubbonyban volt, fején ellenző nélküli, fölül ellapított sapka. Ahogy ott állt, akadályozva az átjárást, észrevette, hogy egy nyeszlett fiatalember, aki az imént a könyökével súrolta, a felöltője ujját dörgölgeti.

- Hé, maga! - kiáltott utána dühösen, fekete pofájából kihúzva a pipáját. - Nem tud bocsánatot kérni?... És még ő húzza az orrát, mert munkásruha van az emberen!

A fiatalember hátrafordult, végigmérte a bádogost, aki így folytatta:

- Tanuld meg, büdös jampec, hogy a zubbony a legszebb viselet. Igenis! Ez a munkás viselete!... Majd lemázolok én neked kettőt, disznó buzi! Még ez meri sértegetni a munkásembert!

Gervaise hasztalan csitította. Coupeau széthúzta rongyait, s a zubbonyát verve üvöltötte:

- Ebben férfiszív dobog!

A fiatalember eltűnt a tömegben, s csak azt morogta:

- Piszkos csavargó!

Coupeau el akarta kapni. Csak nem hagyja, hogy egy ilyen lebernyeges kibabráljon vele! Nem is az övé az a kabát! Valami alkalmi jakó, amit magára akasztott, hogy ingyen felcsíphessen egy nőt. De csak kerüljön még egyszer a szeme elé! Letérdelteti, s úgy tanítja meg a zubbonynak kijáró tiszteletre! A sűrű embertömegben alig lehetett megmozdulni. Gervaise és Coupeau lassan körüljárták a táncoló párokat; a kíváncsiak hármas sorokban tülekedtek, lökdösődtek; arcuk felgyúlt, ha egy férfi elcsúszott, vagy egy nő olyan magasra emelte a lábát,

hogy mindenét látni lehetett; mivel mindketten alacsonyak voltak, felágaskodtak, hogy legalább az ugráló kontyokat és kalapokat lássák. A repedt hangú rézfúvók dühödten recsegték a négyest, a terem majd összedőlt a hangzavartól, a táncolók dobogtak, a felvert por elhomályosította a gázt. A hőség dögletes volt.

- Oda nézz! - szólalt meg hirtelen Gervaise.

- Mi az?

- Nézd azt a bársony satyakot, ott ni!

Lábujjhegyre álltak. Balra ócska fekete bársonykalapot láttak, két foszladozó toll libegett-lebegett rajta: igazi halottasló-bóbiták. Egyelőre csak a kalapot látták, mely ugrált, pörgött, alámerült, felszökkent, valóságos boszorkánytáncot járt. Olykor elvesztették szem elől az emberfejek hullámzó tömegében, majd újra meglátták, ott ingott-ringott a többiek fölött, oly mulatságos hetykeséggel, hogy köröttük az emberek halálra nevették magukat a kalap láttán, azt sem tudva, mi van alatta.

- Na, mi az? - kérdezte Coupeau.

- Nem ismersz rá a kontyára? - suttogta Gervaise elfulladva. - A nyakam rá, hogy ő az!

A bádogos széttaszigálta a tömeget. A büdös istenit! Ez tényleg Nana! És hozzá milyen ruhában! A fenekén ócska, fekete, csupa pecsét selyemszoknya feszült, látszott, hogy végigtörölték vele a lebujok asztalait, tépett fodrai elöl-hátul leszakadva. Ezenkívül csak rövid mellénykét viselt, vállán nem volt kendő, kilátszott a szakadt gomblyukú, csupasz ruhaderék. S ha belegondol az ember, hogy ennek a kis cafkának volt már egy öreg pasasa, aki a csillagokat is lehozta volna érte, és mégis odáig süllyedt, hogy beleesett egy stricibe, aki talán veri is! Mindamellett friss és kívánatos volt; kócos, mint egy pudlikutya, pofija rózsás az alatt a nagy fene kalap alatt.

- Na megállj csak, majd megtáncoltatlak én mindjárt! - tört ki Coupeau.

Nana, persze, semmit sem sejtett. Öröm volt nézni, hogy tekergőzik! Hányta a farát balra, hányta jobbra, olyan mélyen meghajolt, hogy majd kettétört. Lábfejét a gavallérja arcáig rúgta, azt hitte az ember, az egész lány menten szétreped! Körülállták, megtapsolták; ő meg tűzbe jött, felkapta a szoknyáját, feltűrte térdig, teste remegett a vad kánkántól, pörgött-forgott, mint egy ostorozott facsiga, le-ledobbant a padlóra, szétterpesztett lábbal spárgát csinált, majd meg lassú táncba kezdett, elbájolón ringatva a csípejét, a keblét. Legszívesebben felkapta volna az ember, hogy elvigye egy sarokba, és agyonszeresse. Coupeau épp a „pastourelle” kellős közepén rontott oda, s hogy megzavarta a figurát, mindenki rátámadt.

- Ha mondom, hogy a lányom! - ordította. - Eresszenek!

Nana éppen hátrafelé tipegett, tollaival a padlót súrolta, domborodó hátulját sebesen riszálta, hogy minél hatásosabb legyen a jelenet. Egyszerre csak óriási rúgás érte, pont ott, ahol a leggömbölyűbb volt. Felegyenesedett, s felismerve apját és anyját, halálosan elsápadt. Ezt a balszerencsét!

- Ki vele! - bömböltek a táncolók.

Coupeau azonban, aki a lánya gavallérjában ráismert arra a felöltős, nyeszlett fiatalemberre, oda se bagózott.

- Úgy ám, mi vagyunk itt! - üvöltötte. - Erre nem számítottál, mi?... Hát itt kell hogy elkapjalak, s a tetejébe ezzel a zöldfülűvel, aki az előbb pimaszkodott velem!

Gervaise fogvicsorgatva odábblökte, s letorkolta:

- Hallgass!... Nem kell itt sokat magyarázkodni!

S előbbre lépve, két nagy pofont kent le Nanának. Az elsőtől leröpült a tollas kalap, a második piros nyomot hagyott a vászonfehér arcon. Nana bambán, könnytelenül, tiltakozás nélkül tűrte. A zenekar tovább harsogott, a tömeg dühöngött és ordítozott:

- Ki vele! Ki vele!

- Lódulj! - hörrent rá Gervaise. - Előttünk menj, és nehogy szökni próbálj, mert lecsukatlak!

A nyeszlett fiatalember bölcsen kereket oldott. Nana elöl ment, merev léptekkel, balszerencséjétől még mindig kábultan. Egyszer úgy tett, mintha megmakacsolná magát, de hátulról egy nyakleves megmutatta, merre az ajtó. Így vonultak ki hármasban, a terem gúnyolódásai és füttyei közepette; a zenekar olyan mennydörgő robajjal folytatta a négyest, mintha a puzónok ágyúgolyókat okádtak volna.

Kezdődött a régi élet. Nana tizenkét órát aludt egyhuzamban régi kis hálófülkéjében, s egy hétig nagyon szófogadónak mutatkozott. Egyszerű kis ruhát ütött össze magának, s kontya alatt megkötött főkötőt viselt. Sőt, úgy felbuzdult, hogy közölte: dolgozni szeretne otthon. Itthon az ember annyit keres, amennyit akar, és nem hallja a műhelybeli mocskos beszédeket. Kerített munkát, egy asztalon berendezkedett a szerszámaival, s eleinte reggel ötkor kelt, hogy ibolyaszárakat sodorgasson. De alighogy leszállított néhány nagytucatot, húzódozni kezdett a munkától, kezébe beleállt a görcs, elszokott már a sodorgatástól, fulladozott a szűk szobában, fél év alatt nagyon megszokta már a kószálást a szabad levegőn. A bögrébe beszáradt az enyv, a szirmok s a zöld papírszeletkék átzsírosodtak, a főnök háromszor is ott járt, botrányt csapott, tönkrement holmiját követelte. Nana csak lopta a napot, apja ütlegeit szótlanul tűrte, anyjával reggeltől estig civakodott. A két nő durvábbnál durvább sértéseket vágott egymás fejéhez. Ez nem tarthatott így sokáig; a tizenkettedik napon kiröppent a jómadár, csak a farán feszülő ruhácskát meg a fülére csapott sapkát vitte magával. Lorilleux-ék, akiket mérhetetlenül bosszantott Nana szánom-bánom visszatérése, most majd kibújtak a bőrükből örömükben. Második felvonás, kettes számú szökés, hölgyek, figyelem! Beszállás a Szent Lázár-börtön felé! Meg kell dögleni! Hogy ez a Nana milyen elegánsan meglépett! Na, ha Coupeau-ék ezután otthon akarják fogni, most már csak egyet tehetnek: a micsodáját bevarrják, őt pedig kalitkába dugják.

Coupeau-ék színleg örültek, hogy végre megszabadultak Nanától. Valójában dúltak-fúltak. De minden harag csak ideig-óráig tart. Nemsokára szemrebbenés nélkül fogadták a hírt, hogy Nana a környéken kurválkodik. Gervaise azzal vádolta, hogy csak az ő fejükre akar szégyent hozni, s hamarosan túltette magát a pletykákon; ha az utcán belebotlana abba a ribancba, a kezét se piszkolná be azzal, hogy képen teremtse; végeztek egymással, felőle ugyan ott döglődhetne pucéron az utca kövén, ő bizony tovább menne, meg se mondaná, hogy ő hozta a világra ezt a szukát! Nana lázba hozta a környék valamennyi mulatóját. Ismerték a Fehér Királynőtől a Nagy Vigalomig. Ha a montmartre-i Paradicsomban járt, a vendégek az asztal tetejére álltak, úgy nézték, hogyan csinálja a „pastourelle”-ben a hátráló rákot. Mivel a Vörös Kastélyból kétszer is kidobták, csak a bejárat előtt ténfergett, ismerősökre vadászva. A körúti Fekete Golyó és a Halárusok utcájában a Török Császár már jobb helyek voltak, ide csak akkor ment el, ha volt fehérneműje. De a környék összes zenés helyiségei közül az egyik nyirkos udvarban levő Remetebarlangot és az Óra közi Robert mulatót kedvelte leginkább, a két bűzös, mocskos kis helyiséget csak egy fél tucatnyi pisláncs világította meg úgy-ahogy, nagyon kedélyes volt itt az élet, mindenki azt tehette, amit akart, a gavallérok és hölgyikéik nyugodtan ölelkezhettek hátul, a kutya se zavarta őket. Nanának hol jobban, hol rosszabbul

ment a sora; ahogy a szerencse kereke fordult; hol kicsípte magát, mint egy finom úridáma, hol meg a mocsokban fetrengett, mint egy utolsó rongy. Szép életet élt!

Néha úgy rémlett Coupeau-éknak, egyik-másik gyanús helyen, mintha Nanát látnák. Hátat fordítottak, s elkotródtak onnét, hogy ne kelljen megismerniük. Semmi kedvük nem volt kifütyültetni magukat az egész teremmel, csak azért, hogy hazacipeljenek egy ilyen dögöt. Egy este azonban, tíz óra tájban, hogy éppen ágyba készültek, valaki dörömbölt az ajtón. Nana állt ott; mintha mi sem történt volna, hálóhelyet kért; de milyen állapotban volt, teremtő Isten! Hajadonfőtt, rongyos ruhában, kitaposott cipőben, már pusztán az öltözetéért fülön foghatták és bedutyizhatták volna. Coupeau-ék természetesen jól eldöngették; utána mohón rávetette magát egy darab száraz kenyérre, s még az utolsó falatot rágta, mikor a kimerültségtől már elnyomta az álom. Ez most már mindig így ment. Ha a lány úgy érezte, hogy egy kissé lábra kapott, egy reggel szépen elpárolgott. Volt, nincs: a madár kiröppent. Teltek-múltak a hetek, a hónapok, és már-már azt hitték, végképp nyoma veszett, amikor egyszerre csak újból felbukkant váratlanul; sosem vallotta be, honnét került elő, egyszer tetőtől talpig összekarmolászva, olyan mocskosan, hogy csípővassal se nyúlt volna hozzá az ember, máskor meg jól öltözötten, de olyan petyhüdten, a kicsapongástól úgy kimerülve, hogy alig állt a lábán. A szülei végül is beletörődtek. Hiába aprították, nem fogott rajta. Ha eltángálták is, csak visszatért, mint valami fogadóba, ahol szobát vesz ki egy hétre az ember. Tudta, hogy a hálóhelyért megtáncoltatják, de eltűrte, mert haszon is származott belőle. Aztán csak megunják egyszer a verést. Coupeau-ék végül belenyugodtak Nana csavargásaiba. Jön, nem jön - mindegy, csak az ajtót ne felejtse nyitva maga után. Istenem, a megszokás elkoptatja a tisztességérzetet is, mint akármi mást.

Gervaise-t csak egyvalami hozta ki a béketűrésből: az, ha a lánya uszályos ruhában és tollas kalapban állított be. Ezt a cifrálkodást már nem vette be a gyomra. Nana dorbézoljon, ahogy akar, de legalább amikor az anyjához jön, akkor öltözzék úgy, ahogy munkáslányhoz illik. Az uszályos ruhák lázba hozták a házat; Lorilleux-ék gúnyosan vigyorogtak, Lantier egészen felvillanyozva sündörgött a lány körül, szaglászta, hogy milyen illatos; Boche-ék megtiltották Pauline-nak, hogy szóba álljon ezzel a tarka rongyokba bújtatott ringyóval. Gervaise azon is sokat mérgelődött, hogy Nana úgy alszik, mint egy darab fa: kiruccanásaiból megtérve délig hever az ágyán, melle kitakarva, kibontott kontya hajtűvel tele, arca fehér, alig lélegzik, olyan, mint akit agyonvertek. Délelőtt ötször-hatszor is felrázta, és megfenyegette, hogy a hasára önt egy fazék vizet. Dühbe gurult, ha látta ezt a félmeztelen, bűnön hizlalt dologkerülőt, aki a szeretkezéstől még duzzadt testtel aludta mámoros álmát, és nem bírt felocsúdni. Nana kinyitotta fél szemét, újból lehunyta, s még jobban befészkelte magát.

Gervaise egyszer keményen megrótta az életmódjáért; talán a bakákba esett most bele - kérdezte tőle -, hogy ilyen összetörten keveredik haza? S fenyegetését beváltva, lefröcskölte hideg vízzel.

A lány dühösen bújt be a takaró alá, és kiabálni kezdett:

- Most már elég legyen, mama! Jobb lesz, ha nem emlegetjük a férfiakat. Te is élted a magad életét, én is élem a magamét.

- Micsoda? Micsoda? - hebegte az anyja.

- Eddig sosem beszéltem róla, mert hát mi közöm hozzá: de te se igen fékezted magad, elégszer láttalak ingben, harisnyában settenkedni, míg papa horkolt... Te most már unod az efféle mulatságot, más viszont nem unja. Hagyj nekem békét! Minek mutattál jó példát?

Gervaise arcából leszaladt minden csepp vér, a keze remegett, tanácstalanul topogott, azt se tudta, mit csinál. Nana pedig hasra fordult, átölelte a vánkost, és megint öntudatlan, mély álomba merült.

Coupeau csak morgott, már pofozkodni se volt kedve. Teljesen elment az esze. Még csak azt se lehetett mondani rá, hogy erkölcstelen apa, mert az ital összezavarta jóról és rosszról alkotott fogalmait. Élete most már szabályozva volt: fél évig részegeskedett, utána összecsuklott, és bevonult a Szent Annába; ezt már csak afféle kirándulásnak vette. Lorilleux-ék azt mondták ilyenkor, hogy Gugyi gróf úr a birtokára utazott. Az intézetben helyrepofozták, talpra állították, s pár hét múlva kiengedték, utána tovább pusztította magát, míg egy szép napon megint oda nem lett, s újabb rendbehozásra nem szorult. Három év leforgása alatt hétszer járta meg a Szent Annát. A környéken azt beszélték, hogy már fenntartott cellája van. Csak az volt a bibije az egésznek, hogy ez a javíthatatlan iszákos mind siralmasabb állapotban került be, előre lehetett látni, hogy visszaesésről visszaesésre mint közeledik a végső romlás, amikor összeroppan az ócska hordó, miután abroncsai sorra lepattantak.

Mindez persze nem szépítette meg: olyan volt, mint a hazajáró lélek. A méreg csúnyán kikezdte. Alkohollal átitatott teste úgy összezsugorodott, mint a patikusok spirituszos üvegeiben látható elvetélt magzatok. Ha az ablakhoz állt, szinte át lehetett látni a testén, olyan vézna volt. Arca megnyúlt, szeme szivárgott, annyi viaszt sírt ki magából, hogy egy székesegyház egész gyertyaszükségletére futotta volna belőle, csak nagy, bibircsókos krumpliorra maradt a régi: virító vörös szegfű beteges, borvirágos képén. Akik tudták, hogy alig negyvenéves, megborzongtak, ha görnyedten, reszketősen, megvénülve elhaladt mellettük az utcán. A keze mind erősebben reszketett, kivált a jobb olyan vitustáncot járt, hogy néha két marokra kellett fognia a poharát, ha az ajkához akarta emelni. Az istenit ennek a reszketésnek! Teljes eltompultságában csak ez az egy dolog izgatta. Fojtott szitkokat morgott a két kezére. Máskor meg órákig elmerülten bámulta táncoló kezeit, nézte ezt a két ugrándozó békát, némán, harag nélkül, azon töprengve, hogy ugyan miféle rejtett szerkezet működteti őket; Gervaise is így találta egy este, és látta, hogy két nehéz könnycsepp gördül le beesett, iszákos képét.

Az utolsó nyáron, mikor Nana még a szüleinél töltötte töredék éjszakáit, Coupeau egészen tönkrement. A hangja annyira elváltozott, mintha a torokreszelő új hangszert bújtatott volna a torkába. Fél fülére megsüketült. Pár nap alatt teljesen elromlott a szeme; a lépcsőn a korlátba kellett kapaszkodnia, ha nem akart legurulni. Neki már - ahogy mondani szokták - befütyültek. Irtózatos fejgörcsei voltak, szédült, a szeme káprázott. Éles fájdalmak hasítottak a karjába és a lábába; elsápadt, le kellett ülnie, órákig bambán gubbasztott a székén; sőt, egyik rohama után, egy napra megbénult a karja. Többször ágynak dőlt; összehúzta magát, bevackolódott a takaró alá, úgy zihált szüntelenül, mint a beteg állat. Aztán ismét mutatkoztak az elmezavar jelei. Gyanakvó lett, nem lelte a helyét, kiverte a forróláz, vad dührohamok jöttek rá, leszaggatta a zubbonyát, görcsösen harapdálta a bútorokat; máskor meg egészen ellágyult, pityergett, mint egy kislány, sírt, panaszkodott, hogy senki nem szereti. Egy este Gervaise és Nana, hazajőve, nem találták az ágyában. A vánkost tette a maga helyére. Végre felfedezték: az ágy és a fal között lapult, vacogva mesélte, hogy meg akarják gyilkolni. A két nőnek kellett visszafektetnie, úgy csitítgatták, mint a gyereket.

Coupeau csak egyetlen orvosságot ismert: felhajtotta a napi vitrioladagját; égette a beleit, mint a tűz, és talpra állította. Reggelenként így mulasztotta el a rossz szája ízét. Emlékezőképességét már régen elvesztette, a feje üres volt; még jóformán talpra sem állt, már csúfolódott a betegségen: ő ugyan nem volt még beteg soha. Mintha egy haldokló azt bizonygatná, hogy kutya baja. De másra sem emlékezett jobban. Ha Nana megjött egy hathetes kiruccanásból, Coupeau azt hitte, hogy csak a környéken járt bevásárolni. Gyakran megesett, hogy a lány egy úrba kapaszkodva lógott az utcán, s meglátva apját, rávigyorgott, de az nem ismerte meg. Nana most már semmibe se vette Coupeau-t; ha nem talál széket, nyugodtan ráült volna az apjára.

Az első fagyok beálltával Nana újból kámfort játszott, azzal ment el otthonról, hogy sült körtét hoz a gyümölcsöstől. Érezte a telet, nem volt kedve a hideg kályha mellett fagyoskodni. Coupeau-ék szidták, mint a bokrot, de csak mert számítottak a körtére. Biztosan visszatér még; múlt télen is három hétig hozott egy csomag kétkrajcáros dohányt. De teltek-múltak a hónapok, és a lány csak nem érkezett meg. Úgy látszik, most hosszú útra ment. Beköszöntött a június, de a napsütés se hozta vissza Nanát. Most már biztosnak látszott, hogy szakított velük, s másutt boldogul. Coupeau-ék, hogy egyszer nagyon megszorultak, eladták a lányuk vaságyát, kerek hat frankot kaptak érte, sürgősen el is itták Saint Ouenban, úgyis útjukban volt az az ágy.

Egy júliusi reggel Virginie behívta az arra járó Gervaise-t, s megkérte, hogy segítsen elmosogatni, mert Lantier az este megvendégelte két barátját. S míg Gervaise mosogatta a kalapos traktájától jócskán zsíros edényt, egyszerre csak felkiáltott Lantier, aki ott pihente ki a lakoma fáradalmait a boltban:

- Tudja-e, mi hír, nyanya? Találkoztam Nanával a minap!

Virginie, aki a pultnál ült, s aggodalmasan nézte a rohamosan ürülő üvegeket és fiókokat, dühösen csóválta meg a fejét. Türtőztette magát, nehogy odavágjon valami gorombaságot. Itt már bűzlik valami. Lantier nagyon gyakran találkozik Nanával. Ő bizony nem tenné tűzbe a kezét, ez az ember a legrosszabbra is képes, ha megvadítja egy szoknya. Épp ekkor állított be Lerat-né. Mostanában sülve-főve együtt volt Virginie-vel, aki rábízta a titkait; szokott merész mosolyával megkérdezte:

- Milyen körülmények között találkozott vele?

- Ó, igen jó körülmények között - válaszolta a kalapos, s bajszát pödörgetve, öntelten vigyorgott. - Ő hintóban ült, én meg a sárban tapodtam... Így igaz, esküszöm! De különben sem kellene szégyenkeznem, piszok mázlijuk van azoknak az úri bikficeknek, akik megszuttyongathatják!

Tekintete felgyúlt. Gervaise-hez fordult, aki a bolt végében egy tálat törölgetett.

- Igen, hintón ült, és átkozottul elegáns volt!... Alig ismertem rá, azt hittem, valami úri dáma, fehér egérfogak, üde pofika, mint egy harmatos virág. Még ő integetett mosolyogva, a kesztyűjével... Valami grófot csípett fel, azt hiszem. Feltört a kicsike! Most aztán fütyülhet mindnyájunkra a kis cafka, hogy így felvitte az Isten a dolgát. A szerelmes cicus! Nem, maguknak fogalmuk sincs, milyen helyes kis cicus az!

Gervaise még mindig a tálját törölgette, jóllehet az már régen tiszta és fényes volt; Virginie törte a fejét, azon aggódott, hogyan fizeti ki a másnap esedékes két váltót; Lantier kövéren és elégedetten elterpeszkedett, pórusaiból csöpögött a felhabzsolt cukor, a csinos kis pillangók iránti lelkesedése betöltötte a csemegésboltot, melynek háromnegyed részét felfalta már, s ahol érzett a csőd szaga. Hát igen! Elropogtat még egypár cukros mandulát, elszopogat egynéhány árpacukrot, és Poissonék üzletének befellegzett. Egyszerre megpillantotta a szemközti járdán a szolgálatos rendőrt: köpenye kigombolva, kardja a combját verte. Ezen még jobban felvidult, noszogatta Virginie-t, hogy nézze már meg a férjét.

- Hej, de muris pofa ez a Badingue máma! - dörmögte. - Ni csak, milyen peckesen lépked, biztosan üvegszemet dugtak a seggibe, hogy vigyázzon a népre.

Amikor Gervaise felment, Coupeau az ágy szélén ült, elbárgyultan, mint mindig, ha rohama volt. Élettelen szeme a padlóra meredt. Gervaise is leereszkedett egy székre, összetörten, keze fáradtan csüngött piszkos szoknyája mellett. S egy negyedóra hosszat ott ült a férjével szemben, szótlanul.

- Hallottam valamit - dünnyögte végül. - Látták a lányodat... Igen, és nagyon csinos a lányod, és nincs szüksége rád. Legalább ő boldog, az is valami!... Hej, az istenit! de sokért nem adnám, ha a helyében lehetnék.

Coupeau egyre a padlót bámulta. Aztán felemelte megvénült arcát, hülyén elvigyorodott, s azt motyogta:

- Jól van, galambom, én nem tartalak vissza... Még rád lehet nézni, ha kivakaródzol. Ahogy mondani szokták, ócska zsáknak is akad foltja. A teremtésit! Hátha így nekünk is csurran-cseppen valami!

12

Szombat lehetett, lakbérfizetés után, január 12-e vagy 13-a, Gervaise nem is igen tudta már. Egészen elhülyült, száz éve nem volt meleg étel a gyomrában. Pokoli egy hét! Siralomház! Két négyfontos kenyér keddtől csütörtökig, este egy kis maradék száraz kenyérhéj, és harminchat órája egy morzsa sem, csak az éhkopp! De azt az egyet tudta, mert a derekában érezte, hogy kutya idő van, sötét és hideg, az ég kormos, mint az üst feneke, hóval terhes, de havazni csak nem akar. Ha fagy és éhség marja az ember beleit, hiába húzza össze az övet a derekán, jól nem lakik tőle.

Talán Coupeau hoz pénzt estére. Állítólag dolgozik. Végtére is minden megeshet. És Gervaise, noha már számtalanszor csalódott, csak számított erre a pénzre. Neki magának már olyan rossz híre van a környéken, hogy még egy rongy kimosását se bízzák rá; sőt még az az öregasszony is kitette a szűrét, akihez takarítani járt, azzal vádolta, hogy megissza a likőrjeit. Hallani se akartak róla, tökéletesen használhatatlanná vált; tulajdonképpen nem is igen bánta, annyira eltompult, hogy inkább felfordult volna, semhogy egy ujját megmozdítsa. Ha Coupeau tényleg hazahozza a bérét, majd csak esznek valami meleget. Addig is, minthogy még nem ütötte el a delet, végignyúlt a szalmazsákján, mert fekve jobban elviselhető a hideg meg az éhség.

Gervaise szalmazsáknak nevezte, bár valójában csak egy halom szalma volt ott, a sarokba szórva. Az ágy lassacskán a környékbeli zsibárusokhoz vándorolt. Amikor nagy volt a lepusztulás, Gervaise először a matracot fejtette fel, marokszám szedte ki belőle a gyapjútöltést, s a kötényében vitte eladni a Belhomme utcába, ahol fél frankot kapott fontjáért. Aztán, hogy a matrac kiürült, másfél frankért eladta a huzatját is egy reggel, s kávét vett az árán. Ezt követték a vánkosok, majd a hengerpárna. Hátra volt még az ágy farésze, de azt mégsem vehette a hóna alá, mert Boche-ék fellármázták volna a házat, ha észreveszik, hogy lopja a háziúr tulajdonát.

Azonban egy este - Coupeau segítségével - mégiscsak kileste, hogy Boche-éknál nagy a dínomdánom, és darabonként szép csöndesen lehordta az ágyat: az oldaldeszkákat, a támlákat, a belső keretet. Tíz frankért elkótyavetyélte az egészet; három napig éltek belőle. Megteszi a szalmazsák is, nemde? Aztán annak a huzata is követte a matracot; szépen felfalták az egész hálóhelyet, pukkadásig tömve magukat kenyérrel - huszonnégy órai keserves koplalás után.

A szalmát a sarokba söpörgették, ezzel mindjárt fel is hányták a vackukat, ott se volt több piszok, mint másutt.

Gervaise ruhástul hevert a szalmán, lekushadva, mint a vadászkutya, rongyos alsószoknyája alá húzott lábbal, hogy ne fázzék annyira. Összegubbaszkodva, tágra nyitott szemmel feküdt, és nem a legvidámabb gondolatok forogtak az agyában. Nem, a kutya teremtésit! evés nélkül nem lehet élni tovább! Éhséget nem is érzett már; a gyomra ólmos nehéz, a feje meg mintha üres lett volna. Ebben az odúban nincs ami felvidítsa az embert, annyi szent! Hitvány ez még kutyaólnak is, az utcán sétáló, felöltöztetett úri agarak biztos nem laknának el ilyenben. Fakó tekintete a kopár falra meredt. Mindenük rég a zaciba vándorolt már. Csak a komód maradt meg és az asztal egy árva székkel; de a komód márványlapja és valamennyi fiókja osztozott a faágy sorsában. A tűzvész se végezhetett volna alaposabb munkát; sorra tünedeztek el az összes apróságok, a zsebórán, egy tizenkét frankos ócska krumplin kezdve, a családi fényképekig, melyeknek egy zsibárus asszony vette meg a kereteit; nagyon jószívű teremtés

volt az a zsibárus asszony, Gervaise sorra odahordott neki serpenyőt, vasalót, fésűt, az asszony meg hol öt, hol három, hol két sou-t adogatott érte, mikor hogy; ebből is futotta egy-egy falat kenyérre. Mindössze egy ócska, törött koppantó maradt meg, a zsibárus asszony nem volt hajlandó pénzt adni érte. Ó, bár eladhatta volna Gervaise a szemetet, a port, a piszkot! Hamarosan boltot nyithatott volna, olyan töméntelen kosz halmozódott fel. Csak pókhálókat látott a sivár szoba sarkaiban, s bár a pókháló esetleg megteszi a vágott sebre, kereskedő mégsem akad, aki megvenné. Ekkor elfordította a fejét, látván, hogy itt nincs már mit pénzzé tenni, még jobban bevackolta magát a szalmába, s az ablakon át inkább a hóval viselős eget nézte, s a szomorú nap szinte megfagyasztotta csontjaiban a velőt.

Mennyi nyomorúság! De hát minek is gyötri magát, miért kínozza az agyát? Ha legalább durmolhatna egyet! De egyre ez a koldustanya jár a fejében. Marescot, a háziúr maga járt itt tegnap; vegyék tudomásul, hogy kilakoltatja őket, ha egy héten belül meg nem fizetik az elmaradt félévi bért. Csak rajta! Dobja ki őket, rosszabb dolguk az utcán se lesz! Nézze meg az ember a piszok frátert, képes felmászni ide télikabátban, gyapjúkesztyűsen, s úgy követeli a házbért, mintha legalábbis dugasz pénzük volna valahol. Hiszen csak volna, a kutya teremtését! Biz nem aszalná tovább a nyeldeklőjét, hanem legelsőbb is magába hajigálna pár falatot! Utolsó egy alak az a pohos ingyenélő, hogy bújna oda, ahová ő gondolja, de annak is a mélyére! Nem különb nála Coupeau se, az a vadállat, aki ha belép, nyomban nekiesik és megruházza: mehet ő is a háziúr után! Fenemód tágas hely lehetett az, mert egyre-másra küldözgetett oda boldog-boldogtalant, annyira megelégelte az embereket és az életet. A végén már férje pof-emberévé süllyedt. Coupeau-nak volt egy fütyköse, melyet kancakenegetőnek hívott; kenegette is vele a kancáját, hogy jobban se kellett! Úgy megtáncoltatta, hogy véres verejtéket izzadt. Gervaise se maradt adósa, harapta, karmolta, ahol érte. Így megmángorolták egymást az üres szobában, s a bunyó hevében legalább megfeledkeztek az éhségről. Gervaise végül fel sem vette a püfölést, mint ahogy egyébbel sem törődött. Coupeau ülhette a szentheverdel napját hétszámra, elcsavaroghatott hónapokig, hazaérkezhetett dögrészegen, üthette-verhette Gervaise-t, az asszony mindent elviselt, legfeljebb bosszankodott. Ilyenkor küldözgette aztán a hátsó fertályába. Oda ezzel a disznó alakkal! Oda Lorilleux-ékkal, Boche-ékkal, Poissonékkal! Oda az egész környékkel, mely úgy lenézi őt! Odaküldte egész Párizst, s utána fenséges közönnyel csapott egyet a hátuljára; elégedett volt a bosszújával, hogy oda zsúfolta be az egész népséget.

Mindenhez hozzászokhat az ember, de sajnos, az evésről nem tud leszokni. Csak ez az egy keserítette meg Gervaise életét. Azzal már nem törődött, hogy utolsók utolsója lett, hogy a csatorna fenekén hever, hogy az emberek törölgetik magukat, ha elmegy mellettük.

A durva modor régen nem bántotta már, de az éhség még mindig csavargatta a beleit. Ó, régen lemondott a nyalánkságokról, odajutott már, hogy válogatás nélkül mindent megevett, ami elébe került. Most úgy ünnepelt, hogy hosszú állásban megfeketült húsmaradékokat vásárolt a hentestől, fontját négy sou-ért, hozzá főzött egy fazéknyi krumplit, az egészet összezagyválta egy serpenyőben. Vagy marhaszívet főzött, de az már olyan felséges koszt volt, hogy az ujját is megnyalta utána. Máskor meg, ha borhoz jutott, kenyeret vett, s a borba mártogatva ette. Két sou-s olasz sajt, egy mérő fehér alma, egy negyed font száraz bab a saját levében megfőzve: ezek már ritkaságszámba menő lakomák voltak. Ráfanyalodott a vendéglői hulladékokra, eljárt a gyanús kurtakocsmákba, ahol egy souért egy csomó halszálkával vegyes romlott húscafatot raktak elé. Még mélyebbre süllyedt: egy jószívű vendéglőstől elkunyerálta a vendégek meghagyta kenyérhéjat, és abból főzött kenyérlevest, jó sokáig rotyogtatva a levét valamelyik szomszédja tűzhelyén. A végén - ha már nagyon hangosan korgott a gyomra - arra vetemedett, hogy reggel a kutyákkal együtt turkált a boltajtók elé szórt hulladékban, mielőtt jött volna a szemetes; olykor válogatott fogásokhoz jutott: rohadt dinnyéhez, megbüdösödött makrahal-

hoz, bordaszelethez, melynek a csontját gyanakodva vizsgálgatta, hogy nem nyüves-e még. Igen, ilyen mélyre zuhant; a széplelkek undorodva elfordulnak, ha ilyesmiről hallanak; de ha ezek a széplelkek három napig nem burkolnának, vajon akkor is dacolnának-e a becses bendőjükkel? Alighanem négykézláb ereszkedve habzsolnák a rondaságot, akár a sorstársaik. Ó! Szegények kínhalála, éhségtől korgó, üres gyomrok, fogukat csattogtató, undokságokat zabáló páriák nyomorúsága ebben az aranyfényű, tündöklő, nagy Párizsban! És ne feledjük, hogy Gervaise valamikor pukkadásig tömte magát hízott libával! Bezzeg most felkopik az álla! Egyszer Coupeau elcsórt tőle két kenyérvéget, hogy eladja, és az árát eligya; a kiéhezett asszony kis híján agyonverte a lapáttal, úgy felindult annak a darabka kenyérnek az ellopásán.

Gervaise addig bámulta a fakó égboltot, míg el nem aludt, álma rövid és gyötrelmes volt; azt álmodta, hogy rászakadt a hóval terhes ég, annyira marta a hideg. Hirtelen talpra ugrott, szörnyű aggodalom riasztotta fel! Úristen! Csak nem hal meg? Vacogva, rémülten látta, hogy nappal van még. Sosem lesz már éjszaka? Milyen keservesen cammog az idő, ha üres az ember hasa! Ébredezett a gyomra is, és kínozni kezdte. A székre rogyott, fejét leejtette, két kezét a combja közé dugta melegedni, s már azt számítgatta, mit vegyen vacsorára, ha Coupeau meghozza a pénzt: egy kenyér, egy üveg bor, két adag lyoni pacal. Bazouge apó órája hármat kakukkolt. Még csak három óra! Sírva fakadt. Sosem lesz hét óra, nem bírja ki addig. Egész teste remegett, jobbra-balra ingatta magát, mint a kislány, ki altatgatja nagy fájdalmát, kétrét görnyedt, öklét a gyomrára nyomta, hogy ne fájjon. Ó, százszor inkább a szülés, mint az éhség! S hogy kínja nem szűnt, elfogta a düh, felugrott, fel-alá járkált, hátha elcsitul tőle az éhség, mint a gyerek, kit álomba ringatnak. Egy fél óra hosszat ődöngött az üres szobában, egyik saroktól a másikig. Egyszerre csak megtorpant, szeme elmeredt. Lesz, ami lesz, mondjanak, amit akarnak, akár a lábukat is megcsókolja, ha kívánják, de ő kölcsönkér egy fél frankot Lorilleux-éktől.

A háznak ezen a részén, a tetvesfertályon, télidőben megszokott dolog volt a kunyerálás: fél frankot, egy frankot, apró-cseprő szívességeket kértek egymástól ezek az éhenkórászok. De inkább meghaltak volna, hogysem Lorilleux-ékhez forduljanak, akikről köztudomású volt, hogy nehezen gombolják ki az erszényüket. Nem csekély bátorságra vall, hogy Gervaise mégis bekopogott hozzájuk. A folyosón annyira elfogta a félsz, hogy szinte megkönnyebbült, mint a beteg, mihelyt becsenget a fogorvos ajtaján.

- Szabad! - hallotta a láncműves sipító hangját.

De jó volt odabent! A kohó lobogott, fehér lángja bevilágította a szűk műhelyt, Lorilleux-né éppen egy aranyfonalat izzított fel újra. Lorilleux a munkaasztal mellett izzadt, mert roppant melege volt, s a forrasztólámpával láncszemeket forrasztgatott. Finom illat terjengett, káposztaleves fődögélt a tűzhelyen, felszálló gőzétől Gervaise émelyegni kezdett, majdnem elájult.

- Ej, hát maga az! - morogta Lorilleux-né, s még csak le sem ültette. - Mit akar?

Gervaise nem válaszolt. Ezen a héten nem volt haragban Lorilleux-ékkel, de a kölcsönkérés a torkán akadt, amikor észrevette a tűzhely mellett terpeszkedő Boche-t, aki nyilván friss pletykákat hozott. Látszott a marhán, hogy tojik a világra. Úgy röhögött, mint egy segg, a szája nyílása elkerekedett, a két pofája úgy előreböffent, hogy az orra egészen eltűnt; egyszóval, hamisítatlan seggpofa.

- Mit akar? - ismételte meg Lorilleux is.

- Nem látták Coupeau-t? - nyögte ki végre Gervaise. - Azt hittem, itt lesz.

A házmester és a láncművesék gúnyosan vigyorogtak. Na, ők aztán nem látták, annyi biztos. Nincs nekik annyi kupicájuk, hogy Coupeau csak úgy idejárogasson. Gervaise erőt vett magán, és hebegve folytatta:

- Ugyanis azt ígérte, hogy hazajön... Igen, és úgy van, hogy ma pénzt hoz... De mivel okvetlenül vennem kell valamit...

Mély csönd támadt. Lorilleux-né nagy igyekezettel fújtatta a kohó lángját, Lorilleux beledugta az orrát az ujjai közül kígyózó láncba, Boche változatlanul vigyorgott azzal a telihold képével, s ajkát olyan kerekre csücsörítette, hogy az embernek nagy kedve támadt beledugni az ujját.

- Ha csak fél frankom volna - motyogta Gervaise halkan.

Semmi válasz.

- Nem tudnának kölcsönadni fél frankot?... Ó, még ma este visszaadnám.

Lorilleux-né megfordult, és rámeredt. Ez azt hiszi, hogy hízelkedéssel behálózza őket? Ma fél frankot vasal ki belőlük, holnap már egyet, aztán nincs az a hatalom, mely megállíthatná. Hogyisne! Majd ha fagy!

- De hiszen, kedvesem, nagyon jól tudja, hogy nincsen pénzünk! - tört ki. - Nézze, kiforgatom a zsebemet. Kikutathatja... Én igazán jó szívvel adnék.

- Nem is a szívvel van baj - dörmögte Lorilleux -, de ha nincs, hát nincs.

Gervaise meghunyászkodva bólogatott, de nem ment még el, szeme sarkából az aranyra sandított, nézte a falon függő aranytekercseket, az aranyhuzalt, melyet Lorilleux-né - kurta karját megfeszítve - áthúzott a drótnyújtón, s a férj bütykös ujjai alatt halomba gyűlő arany-láncszemeket. Arra gondolt, hogy ennek a csúf, feketés fémnek egy darabkájából kitelne egy jó vacsora ára. Igaz, hogy a műhely ma is mocskos volt - ócska vasszerszámok, szénpor, szétmázolt olajfoltok -, Gervaise szemében mégis olyan ragyogónak tetszett, mint egy pénzváltó boltja. Megint csak előhozakodott hát a kérésével, félénk hangon:

- Visszaadnám, higgyék meg, visszaadnám... Fél frank nem vágná földhöz magukat.

Majd megszakadt a szíve, nem akarta megvallani, hogy tegnap este óta csak az éhkoppot nyeli. Érezte, hogy a lába rogyadozik, félt, hogy rögtön elsírja magát, tovább dadogott:

- Nagyon szép volna maguktól!... Ó, el sem tudják képzelni... Bizony, ide jutottam, én istenem! Ide jutottam...

Lorilleux-ék elbiggyesztették a szájukat, és összehunyorítottak. Most meg már koldul a Bumli! Ez teljesen kikészült! Csakhogy ők nem szeretik az effélét. Ha ezt sejtik, inkább bezárkóznak, mert az ilyen koldusnépséggel sosem lehet elég óvatos az ember, különféle ürügyekkel betolakodnak a lakásba, aztán kereket oldanak, s megcsapják az értékes holmit. És náluk van is mit elemelni; akárhová nyúl valaki, harminc-negyven franknyi érték már odavan, ha csak összecsukja a markát. Régen gyanakodtak ők már, látván, milyen fura képet vág Gervaise, ha arany kerül a szeme elé. De most majd a körmére néznek! S ahogy Gervaise közelebb húzódott, s rá talált lépni a farácsra, a láncműves durván rárivallt, ügyet sem vetve a kérésére:

- Vigyázzon egy kicsit, hé! Még elviszi az aranyszemcséket a talpán... Talán bizony be is zsírozta, hogy jobban tapadjon!

Gervaise lassan hátrált. Egy polcba kapaszkodott az imént, de látva, hogy Lorilleux-né árgus szemekkel figyeli a kezét, szétnyitotta a tenyerét, kifordította, s lágy hangon, neheztelés nélkül, mint akinek úgyis minden mindegy, megszólalt:

- Nem vittem el semmit, megnézheti.

Azzal elment, mert a káposztaleves ingerlő illata s a műhely kellemes melege valósággal megbetegítette.

Lorilleux-ék persze egy szóval se marasztották. Fel is út, le is út! Vigye el őket az ördög, ha még egyszer ajtót nyitnak neki! Eleget látták a képes felét, nem kíváncsiak a más nyomorára, kivált ha az illető meg is érdemelte a sorsát. S kitört belőlük a durva, önző öröm, hogy tele a bendőjük, jó melegük van, s pompás leves vár rájuk. Boche még jobban elterpeszkedett, még kövérebbre fújta fel a képét, melyen most már aljas vigyor ült. Most bőségesen kárpótolta őket a sors a Bumli hajdani rongyrázásáért, a kék bolthelyiségért, a zabálásokért, minden egyébért. Jó dolgában azt se tudta már, mit csináljon, most legalább láthatja, hová visz a nagy eszem-iszom. Szemétdombra az ilyen henyélő, szemérmetlen haspókokkal!

- Ilyen pofátlanságot! Idejön fél frankot kunyerálni! - méltatlankodott Lorilleux-né, mikor Gervaise mögött becsukódott az ajtó - Még mit nem! Majd sietek leszúrni neki a fél frankot, hogy elpálinkázza!

Gervaise elgyötörten, görnyedten vonszolta magát végig a folyosón. Hogy az ajtajába ért, nem lépett be, félt a szobájától. Inkább járkál, attól felmelegszik, és türelmesebben fog várakozni. Arra menőben bekukucskált Bru apó lépcső alatti odújába is; ennek is megjöhetett már az étvágya, hiszen három napja egy falat nem sok, annyi se ment le a torkán. De a lyuk üresen ásított, Bru apó nem volt benn, Gervaise irigykedni kezdett: hátha meghívták valahová?

Hogy Bijard-ék ajtaja elé érve nyögdécselést hallott, benyitott, mert a kulcs mindig benne volt a zárban.

- Mi baj? - kérdezte.

A szoba nagyon tiszta volt. Látszott, hogy Lalie még reggel kisöpört, és mindent rendbe tett. Akárhogy süvöltött is benn az ínség szele, sodorta el a cókmókjukat, hordta rakásba a szemetet, Lalie a nyomában járt, mindent tisztára súrolt, kedvessé varázsolt. A szobán, ha szegényes volt is, meglátszott az otthonát szerető kis gazdasszony keze nyoma. Két kicsinye, Henriette és Jules a sarokba húzódva csöndesen vagdalta a ma felfedezett régi képeket. Gervaise - nagy megdöbbenésére - ágyban találta Lalie-t: ott feküdt a keskeny tábori ágyon, állig betakarózva, halálsápadtan. Lalie fekszik! Még ilyet! Nagyon beteg lehet.

- Mi baj? - ismételte meg Gervaise, rosszat sejtve.

Lalie nem panaszkodott. Bágyadtan felnyitotta fehér szemhéját, és görcsösen vonagló ajkával mosolyogni próbált.

- Nincs semmi bajom - suttogta alig hallhatóan. - Ó, igazán semmi bajom.

Aztán ismét lehunyta a szemét, s erőlködve folytatta:

- Nagyon fáradt voltam már az utóbbi napokban, azért most, amint látja, lustálkodom, kényeskedem egy kicsit.

De fakó foltokkal márványozott gyerekarcán olyan emberfeletti fájdalom tükröződött, hogy Gervaise - saját nyomorúságát feledve - összekulcsolt kézzel térdre rogyott mellette. Már egy hónap óta látta, hogy a lányka a falakba fogózva támolyog, s hétrét görnyed, ha rájön a köhögés, mely úgy sípol a mellében, mintha a halál kutyája vonyítana. A kislánynak most már köhögni sem volt ereje, csak csuklott egyet-egyet, s keskeny vércsík szivárgott a szája szögletén.

- Nem tehetek róla, nagyon legyengültem - suttogta szinte megkönnyebbedve. - Még elvonszoltam magam egy kicsit, s összerakosgattam a szobát... Elég tiszta, ugye? Ablakot is akartam mosni, de a lábam összecsuklott. Ilyen butaságot! De hát, ha végzett az ember, lefekszik.

Félbeszakította magát:

- Nézze már meg, nem vágják-e meg magukat a kicsik az ollóval.

Ijedtében megremegve elhallgatott, amikor meghallotta, hogy súlyos léptek alatt dong a lépcső. Bijard apó durván belökte az ajtót. Részeg volt, mint mindig, szemében a vitriol vad őrülete lobogott. Ahogy meglátta az ágyban fekvő Lalie-t, röhögve csapkodta a combját, s morogva akasztotta le a nagy ostort:

- A büdös istenit! Ez már több a soknál! Na, lesz itt nemulass!... Újabban a barmok már fényes délben is az almon döglenek?... Mire nézed az isten napját, átkozott naplopó!... Gyí, te! Lódulj!

Már az ágy fölött pattogott az ostor. A lányka azonban rimánkodva hajtogatta:

- Ne, papa, kérlek, ne üss!... Hidd el, megbánod... Ne üss.

- Nem ugorsz rögtön! - üvöltötte az apja még vadabbul. - Majd megcsiklandozom én az oldaladat!... Nem ugorsz rögtön, te büdös disznó!

Lalie szelíden mondta:

- Nem tudok, érted, papa?... Meghalok.

Gervaise rávetette magát Bijard-ra, és kicsavarta az ostort a kezéből. Bijard bambán állt a tábori ágy előtt. Mit zagyvál itt ez a taknyos? Már miért halna meg ilyen fiatalon, mikor nem is volt beteg! Csak komédiázik, hogy kényeztessék! De majd ő a végére jár, és jaj neki, ha hazudik.

- Meglátod, hogy igazat mondtam - folytatta a lányka. - Amíg bírtam, titkoltam, hogy ne okozzak nektek bánatot... De most légy jó hozzám, és búcsúzz el tőlem, papa.

Bijard nem tudta, hányadán áll, félt, hogy a bolondját járatják vele. De csakugyan! Olyan fura az arca ennek a gyereknek, megnyúlt és komoly, akár egy felnőtté. A halál lehelete suhant át a szobán, és Bijard egy pillanatra kijózanodott. Úgy nézett körül, mint aki hosszú álomból ocsúdik, észrevette a rendet, a megmosdatott két gyereket, akik nevetgélve játszadoztak. Lerogyott egy székre, s úgy dadogta:

- Kicsi anyánk, kicsi anyánk...

Többet nem tudott mondani, de Lalie-nak ez is sokat jelentett, hiszen sosem becézték még ennyit sem. Vigasztalta apját. Bizony, nagyon nem szívesen megy el így, hogy nem nevelte fel azt a két kis árvát. Ugye, gondja lesz majd rájuk? S elhaló hangján oktatgatta, hogyan bánjon velük, tartsa tisztán őket. Az apja bárgyún, fejét ingatva, ismét ködös tekintettel, elmeredt szemmel bámulta lánya haldoklását. Sok minden felkavarodott benne, de egy szót sem bírt kinyögni, úgy ki volt égve, hogy sírni sem tudott.

- Figyelj ide még egy kicsit - folytatta Lalie egy kis szünet után. - Négy frank hét sou-val tartozunk a péknek, azt ki kell fizetni. Gaudron-nénál van a vasalónk, majd kérd vissza tőle... Ma este nem tudtam levest főzni, de maradt kenyér, s melegítsd fel a krumplit...

Ez a szegény kis féreg végső leheletéig a család kismamája maradt, íme, egy lény, aki tényleg pótolhatatlan! Abba pusztult bele, hogy zsenge korára is anyányi értelme volt, hogy gyenge, szűk kis melle nem bírta el az anyaságnak ily roppant terhét. S hogy a drága kincsnek így kell elpusztulnia, annak csupán vadállati apja az oka. Halálra rugdalta az anyát, s most meggyilkolta a lányt is! Két őrangyala majd a sírban fekszik, ő pedig felfordulhat az utca sarkán, mint egy rühes kutya!

Gervaise alig tudta visszafojtani feltörő könnyeit. Kinyújtotta a kezét, hogy könnyítsen a szenvedő gyermeken; s ahogy a rongyos takaró lecsúszott, meg akarta igazítani, s az ágyat rendbe tenni. Ekkor láthatóvá vált a haldokló lány elkínzott, vézna teste. Ó, Uram, Teremtőm! Nyomorúság és siralom! Még a kövek is sírva fakadtak volna. Lalie meztelenül feküdt, ing helyett valami ujjas foszlányai takarták a vállát; teljesen meztelen volt, vértanúk fájdalmas, vérző mezítelensége. Hús nem volt rajta, a csontok szinte átlyukasztották a bőrt. Oldalán lilás csíkok húzódtak a combjáig, friss ostorcsapások nyomai. Bal karját agyagszínű folt abroncsozta körül, mintha egy satu vasfoga mart volna bele ebbe a gyufaszál vékonyságú, gyönge karocskába. Jobb lábán nyilván rúgástól származó, félig nyitott seb, mely a napi loholás közben mindig újra felszakadt. Tetőtől talpig elborították a fekete foltok. Ó, jaj! Megkínzott gyermek, durva férfimancsokban vergődő kismadár, súlyos kereszt alatt roskadozó, törékeny test irtóztató látványa! Az egyház megostorozott szentjeinek mezítelensége sem lehetett tisztább az övénél. Gervaise újból térdre roskadt, többé nem gondolt a takaróval, lelke mélyéig megrendítette a tehetetlenül fekvő, elgyötört, szánalmas csöppség látása: reszkető ajka imádkozni próbált.

- Coupeau-né - mormolta a lányka -, nagyon kérem...

Kis karjaival próbálta visszahúzni a takarót, mert szemérmes volt, és szégyenkezett apja előtt. Bijard bambán meredt erre a tetemre - a művére -, szüntelenül ingatta fejét, lomhán, mint a felzavart barom.

Gervaise, hogy betakargatta Lalie-t, nem bírta tovább. A haldokló egyre gyengült, nem szólt többet, csak tekintete maradt a régi; megadó, töprengő, sötét leányszemét a két kis árvára szegezte, akik most is a képeiket vagdosták. A szoba lassan homályba borult, Bijard lelecsukló fejjel ült a haldoklás kábulatában. Jaj, de förtelmes az élet! Jaj, de undorító! Jaj, de undorító! És Gervaise kiment a szobából, le a lépcsőn, azt se tudta, merre, hová, úgy elkeserítette ez a büdös élet, hogy legszívesebben az omnibusz kerekei elé vetette volna magát, hadd legyen már vége az egésznek.

Futott, futott, átkozva ezt az istenverte sorsot, s egyszerre csak ott találta magát annak a műhelynek a kapuja előtt, ahol állítólag Coupeau dolgozik. Odavitte a lába, mert gyomra újból elkezdte a dalát, az éhség kilencven strófás sirámát, amelynek minden sorát kívülről tudta már. Így legalább, ha elcsípi Coupeau-t a kijáratnál, lecsaphat a pénzre, és vehet élelmiszert. Legfeljebb egy órácskát kell várnia, azt meg csak kibírja már, ha étlen kihúzta tegnap óta.

A műhely a Szénégető utcában volt, a Chartres utca sarkán; igazi rohadt sarok, ahol szabadon söpör a szél. Bizony, nem melegszik fel az ember az ácsorgásban, a kutyafáját! Még ha bunda volna rajta! A csúnya, ólomszínű égen meggyűlt hótömeg jégsapka gyanánt fedte a várost. A havazás még nem indult meg, de a levegő súlyos csendjében már készült Párizs jelmeze, szép, új, fehér báli ruhája. Gervaise feltekintett, s felfohászkodott a Jóistenhez, hogy csak ne most rögtön hullassa le azt a fehér muszlint. Topogott, nézte a szatócsüzletet, ott szemben, de aztán elfordult, mert hát minek csigázza fel már előre az étvágyát. Az utcasarkon nem volt sok látnivaló. Az a pár járókelő, fülig bebugyolálva vastag sáljába, ugyancsak szedte a lábát; senkinek sincs kedve az utcán csatangolni ilyen hidegben, mikor befagy az ember seggelika.

Gervaise közben észrevette, hogy hozzá hasonlóan még vagy négy-öt asszony őrködik a bádogosmester kapuja előtt; nyilván ezek is afféle ágrólszakadtak, akik a férjük fizetését lesik, nehogy egyenest a kocsmába szálljon. Volt köztük egy zsandárképű, nagy, sovány gebe, ott támasztotta a falat, hogy nyomban nyakon csíphesse az urát. Egy koromfekete hajú, alázatos és szelíd arcú asszonyka az utca túlsó oldalán sétálgatott. A harmadik, egy ügyefogyott teremtés, magával hozta a két porontyát is, akik dideregve, pityeregve kapaszkodtak az anyjukba jobbról és balról. Gervaise és silbakoló társai fel és alá járkáltak, sanda pillantásokkal fürkészve egymást, szótlanul. Kellemes találkozás, mi, vessz meg! Fölösleges a bemutatkozás, egyből megmondják, melyik miféle. De különben is, egy a kenyéradó gazdájuk: Ínség és Társai. Aki látta, mint topognak, járkálnak egymás útját keresztezve, a néma csöndben, az még jobban fázott a kegyetlen januári hidegben.

Hanem a műhelyből egy teremtett lélek sem jött ki. Nagy sokára megjelent egy munkás, aztán kettő, majd három; de ezek rendes fiúk lehettek, akik a keresetüket hűségesen hazaadják; rosszallón csóválták a fejüket, észrevéve a műhely előtt imbolygó árnyakat.

A nagy gebe közelebb húzódott a kapuhoz; hirtelen rácsapott egy sápadt képű emberkére, aki óvatosan kidugta a fejét. Egy szempillantás alatt végzett vele! Megmotozta, s elszedte a pénzét. Na, szervusz, dohány! Most aztán nincs miből pálinkázni! Az emberke bosszúsan, elkámpicsorodva követte csendőrjét, s krokodilkönnyeket hullatott, mint a gyerek. A munkások még szállingóztak kifelé; a dundi asszonyka a két porontyával közelebb húzódott a kapuhoz, egy hamis képű, nagy barna legény észrevette, visszafutott, hogy figyelmeztesse a férjet; az jött is hamarosan, hintázó léptekkel, de a két szép kerek ötfrankos ezüst már a cipőjében lapult. Karjába kapta az egyik srácot, s elindult, válogatott hazugságokkal traktálva élete párját, aki szidta, mint a bokrot. Voltak a munkások között vidám fickók, egy ugrással kívül termettek a kapun, hogy a kétheti keresetüket elverjék a cimboráikkal. Akadtak közöttük gyászvitézek is, boldogtalan ábrázattal szorongatták a markukban három- vagy négynapi munkájukért kapott bérüket, mert többet nem dolgoztak az utolsó két hétben, szidták a saját lustaságukat, s mint afféle iszákosok, nagy hangon fogadkoztak. De a legmegindítóbb annak a kis fekete, alázatos és szelíd asszonykának a bánata volt: a férje - szép szál legény - olyan vadul rohant el az orra előtt, hogy majd fellökte; szegény asszony egyedül indult visszafelé, végigtámolygott a boltok mentén, sírt, mint a záporeső.

Véget ért a kivonulás. Gervaise meredten állt az utca közepén, s nézte a kaput. Balsejtelme támadt. Feltűnt még két megkésett munkás, de Coupeau-nak se híre, se hamva. Megkérdezte tőlük, nem jön-e még Coupeau, de azok firkás palik lehettek, mert csúfondárosan azt felelték, hogy látták, már hogyne látták volna, most lógott ki a cimbora a hátsó kapun Kismiskával, vitte a teheneit legeltetni a víz alá. Gervaise megértette, Coupeau megint hazudott, s neki ismét felkopik az álla! És ekkor lassan elindult a Szénégető utcán, fáradtan vonszolva kitaposott csukáit. A vacsorája megszökött előle, s ő borzongva nézte, mint enyészik el a sárga alkonyatban. Itt mindennek vége! Nincs egy fityingje sem, nem remélhet semmit, előtte csak az éjszaka meg az éhezés, ó, halálszép éjszaka, piszkos éjszaka, mely most rászakad!

A Halárusok utcáján vánszorgott, amikor Coupeau hangjára lett figyelmes: csakugyan ő volt az, a Kis Fokhagymásban ült, és Sörös Csizma zsebére ivott. Ez a minden hájjal megkent Sörös Csizma nyár vége felé kifőzte, hogy most már igazánból feleségül vesz egy hölgyet; a hölgy ugyan elnyűtt volt egy kissé, de látszott még rajta hajdani szépségének nyoma; ó, finom nő volt, a Mártírok útjáról, nem afféle nyamvadt, kültelki fehérnép. Öröm volt nézni ezt a szerencsésjánost: úgy pöffeszkedett, mint egy burzsuj, zsebre dugott kézzel, jól öltözötten, jól tápláltan. Alig lehetett ráismerni, olyan pocakot eresztett. Amint a cimborái mesélték, az asszonynak annyi munkát adnak a régi férfiismerősei, amennyit csak akar. Ilyen feleség meg

egy kicsi nyaraló - többet kívánni se lehet az élettől! Coupeau nagy elismeréssel bámult Sörös Csizmára. Hát hogyne! A csibésznek még aranygyűrű is ragyogott a kisujján.

Amint Coupeau kilépett a Kis Fokhagymásból, Gervaise megérintette a vállát.

- Ide hallgass, vártalak... Éhes vagyok. Nem fizetsz semmit?

De Coupeau jól kifizette:

- Ha éhes vagy, edd meg az öklödet!... A másikat meg tedd el holnapra.

Még neki állt följebb. Hogy lehet valaki ilyen undok, hogy ideáll mások előtt komédiázni? Nem dolgozott, hát aztán? Azért a pékek még sütnek. Azt hiszi Gervaise, afféle anyámasszony katonája ő, aki begyullad tőle?

- Azt akarod, hogy lopni menjek? - mormolta az asszony tompa hangon.

Sörös Csizma szelíden simogatta az állat:

- Na, azt azért nem - mondta békítőn -, azt nem szabad. Hanem, amíg egy asszony kacsingatni tud...

Coupeau félbeszakította, hogy elismerését fejezze ki. Ez az! Az asszonynak értenie kell a kacsingatáshoz. De az övé fatuskó volt világéletében. Egy rakás szerencsétlenség! Az ő bűne, ha a szalmán rohadnak el mind a ketten. Aztán megint Sörös Csizmát kezdte magasztalni. Olyan ez a tulok, mintha skatulyából húzták volna ki! Mint egy háztulaj: fehér ing, pipec topogók! Nem akármilyen ócska rongyok, a kutya teremtését! Hanem az ő felesége tudja ám kormányozni a bárkát!

A két férfi elindult a külső körút felé.

Gervaise a nyomukban. Egy kis szünet után újból kezdte Coupeau háta mögött:

- Éhes vagyok, hallod?... Számítottam rád. Keríts valahonnan harapnivalót.

Amaz nem válaszolt, az asszony pedig elkínzottan, szívettépő hangon ismételte:

- Szóval, nem fizetsz semmit?

- De az istenit neki! ha mondom, hogy semmim sincs! - ordított rá a férfi, s dühösen fordult hátra. - Hagyj békén, mert ellátom a bajod!

Már emelte az öklét. Gervaise hátrahőkölt, de arcán elszántság tükröződött.

- Akkor hát itthagylak. Akad még férfi a világon.

A bádogos erre elröhögte magát. Úgy tett, mintha tréfára venné a dolgot, s még ő biztatta Gervaise-t. Végre egy okos gondolat! Este, lámpafénynél, még vannak esélyei! Ha netalán felcsípne egy pasast, ő melegen ajánlja nekik a Kapucinus éttermet, ahol különszobák vannak, és jól lehet enni. S hogy Gervaise sápadtan, komoran elindult a külső körúton, Coupeau még utánakiáltotta:

- Hallod-e, te! Hozz nekem is a csemegéből, tudod, hogy szeretem a süteményt... S ha valami elegáns palit halászol ki, kérj tőle egy ócska kabátot, én még elhordom.

Gervaise, e pokoli szóáradattól űzötten, elfutott. Majd, hogy a tömegben magára maradt, meglassította lépteit. Szilárdan el volt szánva. Ha a lopás és az utcasarok között kell választania, akkor már inkább az utóbbit választja, azzal legalább nem árt senkinek. Csak a magáét használja. Nem valami rendes mesterség, az biztos; de a rendes és nem rendes végképp összezavarodott a kobakjában; aki az éhhalállal küszködik, az nem sokat töpreng, hanem beleharap

a felkínált kenyérbe. Eközben visszasétált a Clignancourt útig. Még nem sötétedett be egészen. Úgy döntött, hogy addig elnézelődik a körutakon, mint egy úrinő, aki vacsora előtt kimegy levegőzni.

Ez a szépülő városrész, melyben olyan rosszul érezte magát, most minden oldalról meg volt nyitva. A Párizs szívéből idevezető Magenta körút s a külső területre vivő Ornano körút a régi városkapunál átdöfte a városnegyedet; a hatalmas bontásoktól s a gipsztől még fehérlő két téres sugárút mellett a Halárus-negyed utcája és a Halárusok utcája úgy sötétlett, mint két levágott, megcsonkított, összevissza csavarodó csődarab. A vámfal lebontása után a külső körutakat már régebben kiszélesítették oldalutakkal és a gyalogosok részére fenntartott középsétánnyal, melyet négy sor fiatal platánnal ültettek be. E hatalmas keresztút a messzi szemhatárra nyílt, nyüzsgő, végtelen útjai elvesztek az épületek tömkelegében. A magas, új házak között még jócskán álltak kidőlt-bedőlt vén bagolyvárak; a kőfaragásos homlokzatok közé sötét odúk, roskatag viskók ékelődtek, ablakaikon át ásított a nyomor. Párizs növekvő pompája alatt ott senyvedtek az ínséges kültelkek, s beszennyezték ezt a nagy hirtelenében felépített új várost. A fiatal platánok alatt nyüzsgő embertömegben Gervaise nagyon árvának, nagyon elhagyatottnak érezte magát. Ettől a körúti kószálástól még jobban megéhezett, s ebben a sokadalomban, ahol pedig annyi gazdag ember is volt, nem akadt egy jótétlélek, ki megsejtette volna ínséges állapotát, és tíz sou-t csúsztatott volna a markába! Túlontúl nagy, túlontúl szép volt ez az egész; a feje szédült, a lába rogyadozott az óriási térség fölé feszülő végtelen szürke égbolt alatt. Az alkony piszkossárga volt, az a piszkossárga párizsi alkony, amely úgy elcsúfítja az utcákat, hogy az ember legszívesebben ott nyomban búcsút mondana az életének. Sötétedett, a messzeségre szennyes homály borult. Az elcsigázott Gervaise a hazafelé tartó munkások sűrűjébe került. Ilyenkor az új házakban lakó kalapos dámák és jól öltözött urak elvesznek a néptömegben, a műhelyek egészségtelen levegőjétől megsápadt munkások és munkásasszonyok felvonulásában. A Magenta körút és a Halárus-negyed utcája csak úgy ontotta magából a kapaszkodásban kifulladt embereket. A siketítőn dübörgő omnibuszok és fiákerok, az üresen hazafelé ügető hordóskocsik, bútorszállítók és stráfszekerek között a zubbonyok és munkaköpenyek egyre sűrűsödő sokasága lepte el az úttestet. Jöttek a hordárok, vállukon keresztbe vetett kampókkal, két hosszú léptű munkás egymás mellett sietett, hevesen hadonásztak, hangosan beszéltek, nem néztek egymásra; mások felöltőben, sapkában, magányosan, csüggedten bandukoltak a járda szélén; ismét mások ötösével-hatosával, szótlanul haladtak egymás nyomában, zsebre dugott kézzel, fakó tekintettel. Egyesek kialudt pipájukat szörcsögtették. Egy ócska bértragacson négy kőműves ült, mészporos képüket kidugták a kocsi ajtaján, malteros ládáik mellettük zötykölődtek. Festők himbálták festékes csöbreiket; egy bádogos hosszú létrát cipelt, majd kiverte az emberek szemét; egy megkésett vízvezetékszerelő, ládája a hátán, a jó Dagobert királyról szóló nótát fújta egy kicsi trombitán. A dallam szomorúan szállt a bús alkonyatban. Mintha dobogó nyájat, elcsigázott, vonszolódó igásbarmokat kísért volna ez a lehangoló muzsika. Bizony, a munkanapok hosszúak, és sűrűn követik egymást. Alighogy megtölti az ember a kazánt, s megemészti az ételét, már fényes nappal van, s újból nyakába veheti a nyomor igáját. De a legények fütyörészve, dobogva, csőrüket tátva vígan futottak vacsorázni. Gervaise nem törődött a tülekedő tömeggel, közönyösen tűrte, hogy taszigálják, jobbról-balról lökdössék, elsodorják; mert a férfinépnek nincs kedve udvariaskodni, ha halálosan fáradt, és hajtja az éhség.

A mosónő felpillantott, és egyszerre csak maga előtt látta az egykori Jószív szállót. A kis házban előbb valami gyanús kávémérés nyílt, de a rendőrség bezáratta, azóta elhagyottan állt, csukott ablaktábláit hirdetések borították, lámpája összetört, az eső verte, a pincétől a padlásig porladozott, korhadozott, mállott róla a csúnya, borvörös vakolat. Körötte látszólag mi sem

változott. A papírüzlet s a dohányosbolt még mindig megvolt. Hátul, a kis épületek fölött, még lehetett látni az ötemeletes, pergett vakolatú, nagy, roskatag házakat. Csak a Nagy Erkély mulató tűnt el; a fényes, tízablakos nagyteremben most egy cukoraprító műhely telepedett meg, hallatszott a gépek szüntelen sivítása. Mégiscsak itt, ezen a Jószív szállónak nevezett nyomortanyán kezdődött az az átkozott, ronda élet. Gervaise megállt, felnézett az első emeleti ablakra, amelyen kiszakítva csüngött a zsalu, és eszébe jutott Lantier-val együtt töltött ifjúsága, első összekapásaik, s hogy milyen gyalázatosan faképnél hagyta az az ember. Mindegy, mégiscsak fiatal volt, s most a távolból mindez vidámnak tetszett. Húsz év csupán, nagy ég! - és az utcára került. Fájt a szállót néznie, s tovább sétált a körúton a Montmartre felé.

A homokbuckákon, a padok között még játszottak a srácok a sűrűsödő sötétben. A tömeg egyre özönlött; most a munkásnők jöttek, szedték a lábukat, hogy behozzák a kirakatok előtt elvesztegetett időt; egy nagylány megállt, három kapuval távolabb a házuktól, s hagyta, hogy a fiú, aki idáig elkísérte, a kezét szorongassa; mások búcsúzkodtak, éjjeli találkát adva egymásnak a Nagy Vigalomban vagy a Fekete Golyóban. A csoportok között bedolgozók iparkodtak hazafelé, hónuk alatt ruhával. Egy kályháslegény törmelékkel rakott kézikocsit húzott, vállán átvetve a hevedert, s majdnem az omnibusz alá került. A lassan megritkuló tömegben asszonyok siettek hajadonfőtt, közben már begyújtottak odahaza, s most leszaladtak vacsorához valóért. Majd fellökték az embert, berontottak a pékhez, a henteshez, s nyomban megjelentek újra, élelemmel megrakodva. A nyolcesztendős kislányok, akiket bevásárolni küldtek, szaporán kocogtak a boltok mellett, úgy ölelték magukhoz a jóformán náluk is nagyobb négyfontos kenyeret, mint holmi szép sárga játékbabát, aztán elbámészkodtak vagy öt percig a képek előtt, arcukat a nagy kenyérre hajtva. Apadozott az emberáradat, a csoportok megritkultak, a munkásnép hazatért; s hogy a munkanap véget ért, a gázlámpák fényében a henye dologtalanság s a dőzsölés ébredezett, hogy hamarosan átvegye birodalmát.

Igen, Gervaise napja is véget ért! Sokkal kimerültebb volt, mint az özönlő munkástömeg, amely ide-oda lökdöste. Most akár lefekhet és megdögölhet, hiszen számára munka sincs már, és eleget szenvedett életében, hogy végre megkérdezze: „Ki a soros? Mert én már torkig vagyok!” Az emberek vacsoráznak most. Tényleg itt a vég, a nap kioltotta gyertyáját, az éjszaka hosszú lesz. Istenem! De jó is volna kinyújtózni, és nem felkelni többé, de jó is volna arra gondolni, hogy egyszer s mindenkorra lerakta a szerszámait, s kényelmesen heverészhet az idők végéig. Igen, ez volna jó, húszesztendei keserves gürcölés után! S míg beleit csavargatta a görcsös fájdalom, Gervaise - akarva, nem akarva - élete ünnepnapjaira, a nagy traktákra, a hangos murikra gondolt. Egyszer, böjt derekán - farkasordító hidegben - különösen nagy cécót rendeztek. Akkoriban még szép volt ő is, szőke és friss. Az Új utcai mosodában kikiáltották farsangi királynőnek, pedig sánta volt. Utána felvirágozott kocsikon vonultak végig a körutakon, s az úrinép őrajta legeltette a szemét. Az urak szemükhöz illesztették lornyonjukat, mintha valódi királynőt látnának. Majd este hét országra szóló mulatságot csaptak, s ropták a táncot kivilágos kivirradtig. Királynő, úgy ám! Királynő koronával, vállszalaggal, huszonnégy órán át, míg kétszer körbejár az óra mutatója. És kábultan, éhségtől elgyötörten meredt a földre, mintha a csatornát keresné, amelybe királynői fenségét beleejtette.

Újból feltekintett. A bontásban levő vágóhidak előtt állott; a megbontott falon át be lehetett látni a sötét, bűzös, vértől még nyirkos udvarokba. Majd a körúton visszamenve, megpillantotta a Lariboisière-kórházat is, az elterpeszkedő, szürke tömböt, a legyezőszerűen szétnyíló, szabályos ablaksorokkal áttört, komor falszárnyakat; a falba vágott kaputól borzadt az egész környék, ez volt a halál kapuja; a tömör, repedéstelen, sima tölgy rideg és néma, mint a sírkő. Gervaise, hogy meneküljön innét, még tovább ment, egészen a vasúti hídig. Az erős vaslemezekből összeszegecselt magas korlát mögül nem láthatott le a sínekre; csak a pályaudvar elszélesedő sarka, a szénpor feketítette, otromba tetőzet emelkedett ki Párizs ragyogó

hátteréből; erről az óriási, világos térségről felhallatszott a mozdonyok füttyögése, a fordítókorongok ütemes kattogása, az elrejtett, iszonyatos munka robaja. Majd vonat futott ki Párizsból, fújtatva közeledett, mind hangosabb dübörgéssel. Gervaise csak fehér gombolyagot látott, mely hirtelen átcsapott a korláton, és máris oszladozott. A híd megremegett, s ő is ott állt a vad vágtatás remegésében. Megfordult, mintha követni akarná azt a láthatatlan mozdonyt, melynek a fújtatása elhalt a távolban. Érezte, hogy arrafelé van a vidék, a szabad ég, annak a nyílásnak a végében, ahol a jobbra-balra elszórt, magányos, magas házak állnak; e házaknak óriás reklámokkal bemázolt, vakolatlan falait egyformán sárgásra szennyezte a mozdonyok korma. Ó, ha ő is elmehetne így, el innét, messzire, ki ezekből a nyomorral és szenvedéssel teli házakból! Ott talán újraéledne. Aztán visszafordult, és kábán olvasgatni kezdte a vasra ragasztott hirdetéseket. Volt ott mindenféle színű. Egy kis kék plakáton ötven frankot ígértek annak, aki visszavisz egy elvesztett nősténykutyát. Nagyon szeretheti valaki azt az állatot!

Gervaise lassan újra megindult. A kormos, ködös homályban kigyúltak a gázlámpák; a nyílegyenes sugárutak, melyek már eltünedeztek, és sötétbe burkolóztak, most ismét ragyogóan bukkantak elő, s még hosszabbnak tetszettek, amint a ködbe vesző szemhatárig belefúródtak az éjszakába. A városrész feléledt, nyújtózott, keskeny lángzsinórok futottak végig a mérhetetlen, holdtalan égbolt alatt. Ilyenkor a körutakon végig vidáman ragyognak a kocsmák, zenés vendéglők, csapszékek, tréfa járja, ürülnek a poharak, kezdődik a ricsaj. Ma volt apák napja, az utcán tolongtak a kocsmáról kocsmára járó korhelyek. A levegőben érzett, hogy cécó lesz, pokoli nagy cécó; de még csak az elején tartottak: egy kis pityókosság, semmi több. A kurtakocsmákban két pofára zabáltak a vendégek; a kivilágított ablakon át látni lehetett, hogyan esznek, tele szájjal, nevetgélve, s nyelik le rágatlanul a falatokat. A kocsmákba már betelepedtek a kocsmacégérek, üvöltöztek, handabandáztak. Istentelen ricsaj volt mindenfelé, rikácsoló hangok, borízű hangok, állandó lábdobogás a járdán: „Hé, komám! Burkolunk valamit?... Gyere, ne kéresd már magad! Fizetek egy pohárral a palackosból... Nicsak, Pauline! Remek! Lesz itt ma röhej!” Az ajtók nyíltak, csukódtak, borszag és szárnyaskürtök harsogása csapódott ki rajtuk. Colombe apó Patkányfogója előtt sor állt; a kocsma úgy ki volt világítva, mint nagymisére a székesegyház; és odabent - az Isten se látott ilyet! mintha csakugyan miséztek volna: a kortyondi cimborák olyan buzgalommal kornyikáltak, hogy a kántor se berbitél különbül a karzaton, képüket felfújták, pocakjukat kitolták. Szent Lóvét ünnepelték ma, nagyon vidám szent ám őkelme, bizonyára ő őrzi a mennyei kasszát is. A hű nejükkel arra sétálgató kispolgárok, látván ezt a nagy igyekezetet, fejcsóválva megjegyezték, hogy „ma éjjel fene sok részeg lesz Párizsban”. És az éjszaka feketén, halálba dermedten borult a kocsma fölé, sötétjét csupán a körutak tüzes vonalai hasították fel a négy égtáj felé.

Gervaise tanácstalanul álldogált a Patkányfogó előtt. Ha volna két sou-ja, betérne egy kupicára. Egy pohárka pálinka talán elverné az éhségét is. Hej, mennyit megivott már életében. De nem is rossz dolog az! S felködlött előtte a leitatógép. Érezte, hogy a szerencsétlensége belőle ered, s azon gondolkozott, hogy ha egyszer lesz pénze, pálinkába fojtja magát. Megborzongott s látta, hogy már egészen sötét van. Ütött az óra! Most kell összeszednie a bátorságát, most kell kedvesebbnek mutatkoznia, ha nem akar felfordulni, míg mások mulatoznak. Attól nem telik meg a hasa, ha csak nézi, hogy más mit zabál. Lassan megindult, körülfürkészett. A fák alatt sűrűbb volt a sötét. Kevesen jártak arra, a járókelők - mint akinek sürgős - sietve mentek végig a körúton. Ezen a széles, sötét és elhagyott járdán, ahová csak halkan szűrődött ki a szomszédos utcák vidámsága, nők ácsorogtak. Vártak. Percekig álltak mozdulatlanul, megadón, mereven, mint a csenevész platánok; aztán lomhán megindultak, csoszogva a fagyos talajon, tíz lépés után újból megálltak, földbe gyökerezve, volt köztük egy ijesztően vastag derekú, piszkafa karú-lábú nőszemély, löttyedt, hájas testén fekete selyemrongy, fején

sárga kendő; egy másik - hosszú sovány - hajadonfőtt volt, szobalánykötényben; álldogáltak ott többen is: kimázolt csoroszlyák, szutykos fiatalok, de olyan szutykosak, hogy a rongyszedő nem szedte volna fel őket az utcán. Gervaise nem tudta még, mit kell csinálni, igyekezett beletanulni, a többieket utánozva, kislányos izgalom szorította össze a torkát; nem tudta, szégyent érez-e, csúf álomnak rémlett az egész. Egy negyedóráig egy helyben állt. Férfiak jöttek arra, rá se hederítettek. Erre ő is megmozdult, s odaóvakodott egy férfihoz, aki zsebre vágott kézzel, fütyörészve közeledett. Elcsukló hangon motyogta:

- Uram, csak egy szóra...

A férfi végigmérte, s hangosabban fütyörészve ment tovább.

Gervaise vérszemet kapott. Belefeledkezett az izgalmas vadászatba, korgott a gyomra, űzőbe vette menekülő vacsoráját. Sokáig ténfergett ott, nem törődve az úttal, az idő múlásával. Körötte a többi nő hallgatagon, sötéten járkált a fák alatt, szabályos léptekkel kimérve útját, mint a ketrecbe zárt vad. Valószínűtlen, kísérteties lassúsággal bontakoztak ki a homályból; egy gázlámpa fénykörébe érve, hullaszerű arcuk élesen kirajzolódott; majd ismét elenyésztek, elnyelte őket a homály: alsószoknyájuk fehér szegélyét ringatva, újból belemerültek a járda sötétjének borzongató gyönyörébe. Egyik-másik férfi meg-megállt, eltréfálkozott velük, s nevetve ment tovább. Mások tapintatosan, feltűnés nélkül, tíz lépésről követték valamelyik nőt, s félrevonultak vele. Nagy sugdolózás, fojtott veszekedés, dühödt alkudozás, aztán egyszerre csak mély csend. És Gervaise, akármilyen messzire ment is, szabályos távolságban egymástól, ott találta éjjeli őrségükön ezeket a nőket; mintha a külső körút véges-végig be lett volna ültetve velük. Minden húsz lépésre látott egyet. A sornak nem volt vége. Egész Párizst vigyázták. Gervaise, hogy nem volt szerencséje, megmérgelődött, s más helyet keresett, a Clignancourt útról átment a Nagy Kápolna utcába.

- Uram, csak egy szóra...

De a férfiak elmentek mellette. A vágóhídtól indult el, melynek a törmelékéből is áradt a vérszag. Futó pillantást vetett a hajdani Jószív szálló zárt, gyanús épületére. Elhaladt a Lariboisière-kórház előtt, s gépiesen számlálta a kivilágított ablakokat, melyek mozdulatlan, halvány fénnyel világlottak, mint haldokló ágyánál a mécses. Átment a vasúti hídon, melyet megráztak az eldübörgő vonatok, miközben az éles füttyök belehasítottak a levegőbe. Jaj, hogy ez az éjszaka milyen gyászosnak mutat mindent! Aztán elindult visszafelé, s megint elvonultak előtte ugyanazok a házak, amelyek a sugárútnak ezen a részén annyira hasonlítanak egymáshoz; és tízszer-hússzor is megtette az utat egymás után, pihenés nélkül, anélkül, hogy csak egy percre is leült volna valamelyik padra. Nem, senki nem állt szóba vele. Ez a megvetettség még növelte szégyenét. Újra elindult a kórház felé, s megint vissza a vágóhídhoz. Ez volt az utolsó útja: a mészárlások véres színhelyétől a fakó termekig, ahol a halál közös lepelbe burkolja a megdermedt testeket. Hiszen itt morzsolta le egész életét.

- Uram, csak egy szóra...

Hirtelen megpillantotta a földön az árnyékát. Ha gázlámpa közelébe ért, elmosódó árnyéka összetömörült, határozott formát nyert, szertelenül vastag, nevetségesen kerek árnyék lett belőle. Szétterült, a has, a kebel, a csípő egybefolyva csúszott, kúszott tovább. Gervaise olyan erősen sántított, hogy árnyéka a talajon minden lépésre nagyot biccent: igazi paprikajancsi! Alig távolodott el a lámpától, a paprikajancsi nőni-növekedni kezdett, óriássá dagadt, betöltötte a körutat, jobbra-balra bókolt, orrát neki-nekiütve a fáknak, a falaknak. Te Jóisten! Milyen nevetséges és rémisztő! Most értette meg igazán, mennyire tönkrement. Nem tudta levenni róla a szemét, már várta a következő gázlámpát, s figyelte az árnyék torz kacsázását.

Szép kis figura sétálgat itt mellette! Micsoda alak! Na, erre majd buknak a férfiak! S hangját lehalkítva, bátortalanul motyogta a férfiak háta mögött:

- Uram, csak egy szóra...

Jó későre járhatott már. A tivornyázás kezdett elfajulni. A kifőzések bezártak, a kocsmákban vörösen pislákolt a gáz, kihallatszottak a rekedt, borízű hangok. A mulatságnak veszekedés és verekedés lett a vége. Egy toprongyos, hórihorgas alak üvöltözött: „Úgy megdemulállak, hogy kanállal szednek össze!" Az egyik zenés vendéglő ajtajában egy utcalány megtépte a szeretőjét, mocskos dögnek meg büdös disznónak titulálva, az meg jobb híján egyre csak azt hajtogatta: „Hijnye, az anyád! Hijnye, az anyád!" A részegség vad, gyilkos indulatokat szabadított el, az utcán sápadt, eltorzult arcú emberek botorkáltak. Verekedés támadt, egy részeg úgy elnyúlt a földön, mint a béka, a cimborája meg - azt gondolva, hogy most leszámolt vele - elfutott onnét, bakancsa csak úgy csattogott. Egy-egy banda trágár nótákat bömbölt, aztán minden elcsendesült, csak a részegek csuklása hallatszott, meg egy-egy tompa puffanás, ahogy elterültek a földön. Mindig így végződtek a murik kéthetenként, fizetés napján; hat óra óta patakokban folyt a bor, a végén már elöntötte az utcát. Tócsákban állt a hányadék a kövön, szétterült a kirókázott ital, a kései járókelők fintorogva ugrálták át, hogy bele ne lépjenek. Nagyon vonzó volt a környék! Ha idegen vetődik erre még a hajnali utcasöprés előtt, különös gondolatai támadhattak volna. De ilyenkor a korhelyek otthon érezték magukat, s fütyültek Európára. Elő a bicskát, az istenit a pofádnak! S a cécó nemegyszer vérbe fúlt. Asszonyok osontak sietve, férfiak kószáltak farkastekintettel, az éjszaka megsűrűsödött, fertelemmel telt meg.

Gervaise rótta az utcát, megállás nélkül, bicegve, oda és vissza, egy gondolata volt csak: menni, menni, szüntelenül. Olykor elálmosodott, el-elbóbiskolt, elringatta a lába; aztán felocsúdott, körültekintett, s észrevette, hogy vagy száz lépést mehetett öntudatlanul, mint az alvajáró. Hogy jártában aludt, a lába beledagadt rongyos cipőjébe. Nem érezte már a tagjait sem, annyira kimerült, kiégett. Utolsó világos gondolata az volt, hogy az a ringyó lánya e pillanatban talán osztrigát eszik. Később minden összezavarodott benne, szemét kimeresztette, de keserves megerőltetésébe került a gondolkodás. Csak egyet érzett, lénye teljes megsemmisülése közben is: azt, hogy kutya hideg van, metsző, halálos hideg, amilyet még nem tapasztalt. A holtak bizonyára nem fáznak ennyire a föld alatt. Kínosan felemelte a fejét, s jeges suhintás vágott az arcába. A párás égből végre megindult a hó, a sűrű, apró pelyheket felkapta, megkavargatta a feltámadó szél. Három napja vártak már rá, a legjobbkor jött.

Az első szélroham magához térítette Gervaise-t, kezdett szaporábban lépkedni. A férfiak futottak, iparkodtak haza, válluk már fehér volt. Gervaise megpillantott egy férfit, aki lassan lépkedett a fák alatt; odament hozzá, s elszántan mondta:

- Uram, csak egy szóra...

A férfi megállt, úgy látszott, nem érti; kinyújtotta a kezét, s halkan makogta:

- Isten nevében...

Ekkor néztek csak egymásra. Teremtő Isten! Hát ide jutottak: Bru apó koldul, Gervaise férfiakra les. Elképedve bámultak egymásra: most kezet foghatnak. A vén munkás egész este csak őgyelgett, nem mervén odamenni senkihez; és az első személy, akit megállít, éppolyan éhenkórász, mint ő. Úristen! Hát ne szakadjon meg a szív? Ötven esztendeig dolgozott, és most koldul! Az meg az Aranycsepp utca legderekabb mosónője volt, s az utcasarokra kényszerült!

Még mindig nézték egymást, aztán egy szót sem váltva, mindegyik elindult a maga útján; ostorozta őket a hó.

Valóságos vihar kerekedett. Ezeken a magasabban fekvő helyeken, a beépítetlen, szabad térségek között boszorkánytáncot jártak a finom hópelyhek, mintha a négy égtáj felől egyszerre hajtaná őket a szél. Tíz lépésre sem lehetett ellátni, minden elmerült a hópihék kavargásában. A városnegyed elsüllyedt, a körút olyan kihaltnak látszott, mintha a hózivatar fehér leplének csöndje belefojtotta volna a csuklást az utolsó korhelyekbe is. Gervaise vakon, utat vesztve, kínosan vonszolta magát. A fákat tapogatta, hogy kiigazodjék. Ahogy előbbre vergődött, a gázlámpák úgy bukkantak fel a tejszínű levegőből, mint egy-egy kihunyó fáklya. Később egy útkereszteződéshez ért, itt megszűntek ezek a halványan pislákoló fények is: foglyul ejtette, elborította a fakó förgeteg, melyben egyetlen biztos pontot sem talált. Talpa alól kicsúszott a bizonytalanul derengő, fehér talaj. Szürke falak zárták körül. S ha megállt, tanácstalanul forgatva fejét erre-arra, inkább csak sejtette a jégfátyol mögött a téres sugárutakat, a gázlámpák végeérhetetlen sorait, az alvó Párizs fekete, kihalt végtelenségét.

Ott állott, ahol a külső körút egybefut a Magenta és Ornano körúttal, s már azon gondolkozott, hogy lefekszik a földre, amikor lépteket hallott. Futásnak eredt, de a hó belement a szemébe, a lépések egyre távolodtak, nem tudta, jobbra-e vagy balra. Végre megpillantotta egy férfi széles vállát; a sötét, imbolygó folt el-eltűnt a ködben. Ezt megfogja, ezt nem ereszti el! Még gyorsabban futott, elérte, megragadta a zubbonyát.

- Uram, uram, csak egy szóra...

A férfi megfordult. Goujet volt az.

Na tessék! Most meg Aranypofával akad össze! Ugyan, mit véthetett az Isten ellen, hogy így kínozza, végső leheletéig? Belebotlik a kovácsba, sápadtan, sóváran, s az látja, hogy kültelki cafattá aljasodott: ez volt a legsúlyosabb csapás. Egy gázlámpa alatt álltak, a havon meglátta idomtalan árnyékát, amely mint valami torzkép, gúnyosan vigyorgott rá. Részeg nő árnyékának nézte volna bárki. Én Istenem! Nincs a gyomrában egy morzsányi kenyér, egy gyűszűnyi ital sem, és részegnek nézik! De ő a hibás, minek iszik mindig? Goujet bizonyára azt hiszi róla, hogy leitta magát, és most palit akar fogni.

Goujet azonban csak nézte, miközben a hó százszorszép szirmokat hullatott szép szőke szakállára. S hogy az asszony, fejét lecsüggesztve hátralépett, a férfi visszatartotta:

- Jöjjön - mondta.

S megindult elöl. Gervaise követte. Átvágtak a néma városnegyeden, zajtalanul lépkedtek a néma házak tövében. Szegény Goujet-né meghalt még októberben, elvitte a reumája. Goujet még mindig az Új utcai kis házban lakott, komoran, magányosan. Ma este későn ment haza, mert egy sérült munkatársa mellett őrködött. Mikor kinyitotta az ajtót, és lámpát gyújtott, odafordult Gervaise-hez, aki alázatosan várakozott a folyosón. Nagyon halkan, mintha anyja még meghallhatná, így szólt:

- Lépjen be.

Az első szobát, Goujet-néét, a fiúi kegyelet úgy őrizte meg, ahogy anyja hátrahagyta. Az ablak melletti széken még ott volt a csipkeverő párna, s mellette az öblös karosszék, mintha az agg csipkeverőnőre várt volna. Az ágy meg volt vetve, Goujet-né lefekhetett volna, ha kiszáll sírjából, hogy fiával töltse az estét. A szobát belengte az áhítat, érzett benne a tisztesség és jóság illata.

- Lépjen be - ismételte meg a kovács hangosabban.

Gervaise olyan félénken lépett be, mint egy kislány, aki csak vonakodva merészkedik be egy tiszteletet parancsoló helyre. Goujet nagyon sápadt volt, és reszketett, hogy íme, egy nőt vezet be halott anyjához. Lábujjhegyen mentek át a helyiségen, mintha el akarnák kerülni a rajtakapás szégyenét. A férfi betuszkolta Gervaise-t a szobájába, s becsukta az ajtót. Itt otthon volt. Gervaise már ismerte ezt a szűk kis lányszobát, a fehér függönyös, keskeny vaságyat. Csupán a kivágott képek foglaltak el még több helyet a falon, s a mennyezetig értek. Gervaise nem mert beljebb lépni ebbe a szűzi tisztaságba, elhúzódott messze a lámpától. A férfin vad szenvedély lett úrrá, meg akarta ragadni az asszonyt, némán, s a karjába szorítani. De Gervaise megtántorodott, s ezt motyogta:

- Ó, én Istenem!... Ó, én Istenem!...

A kokszporral lefojtott tűz még égett a kályhában, s a hamuzó előtt ott párolgott még a maradék ragu, melyet a kovács melegre tett, azt gondolván, hogy korábban tér haza. Gervaise zsibbadtsága felengedett a jó melegben. Legszívesebben nekihasalt volna a serpenyőnek. A beleit marcangoló éhség legyőzte; előrehajolt, megadó sóhajjal. Goujet megértette. Az asztalra tette a ragut, kenyeret szelt, bort töltött.

- Köszönöm! Köszönöm! - hálálkodott Gervaise. - Ó, milyen jó maga! Köszönöm!

Dadogott, nem tudott értelmesen beszélni. Megmarkolta a villát, de annyira remegett a keze, hogy elejtette. A kínzó éhségtől olyan reszketős lett a feje, mint a tehetetlen öregeké. Kézzel nyúlt a serpenyőbe. Amikor az első krumplit a szájába tette, sírva fakadt. Kövér könnycseppek gördültek le orcáin, s öntözték a kenyerét. Evett, evett szüntelenül, mohón falta a könnyáztatta kenyeret, hangosan szuszogva, görcsös állkapoccsal. Goujet rászólt, hogy igyék, mert megfullad. Pohara odakoccant a fogához.

- Kér még kenyeret? - kérdezte a férfi halkan.

Gervaise sírt, kért is, nem is, maga sem tudta. Ó, Uram, Teremtőm! Mily jó és mily szomorú dolog az evés, amikor az ember már-már felfordul az éhségtől!

Goujet vele szemben állt, és nézte. Most jól látta, a lámpaernyőről rá verődő éles fényben. Hogy megöregedett, hogy megfonnyadt! A melegben leolvadt hajáról és ruhájáról a hó, csuromvíz volt. Szegény, reszkető feje egészen megőszült, ősz hajfürtjeit szétzilálta a szél, nyaka besüppedt a két válla közé, a teste szétlottyadt, csúf volt és kövér, az embernek sírhatnékja támadt, ha ránézett. És a férfinak eszébe jutott hajdani szerelmük; akkor az asszony még rózsás volt, s ha vasalóit emelgette, bájos kis hurka képződött a nyakán, olyan, mint egy csinos nyaklánc. Akkoriban Goujet óraszám elnézte, boldogan, hogy láthatja. Később az asszony eljárogatott hozzá a kovácsműhelybe, ahol nagy gyönyörűségben volt részük, míg ő döngette a vasat, és Gervaise is benne volt pörölye táncában. És hányszor harapdálta a párnáját éjszakánként, arra vágyva, hogy idekapja egyszer a szobájába! Agyonszorította volna, ha magához ölelheti, olyan nagyon kívánta! De most az övé, azt tehet vele, amit akar. Gervaise még ette a kenyerét, kimártogatva vele a serpenyőbe hulló könnyeit, szeméből némán peregtek ételébe a nagy, kövér könnycseppek.

Aztán felkelt. Készen volt. Lehajtott fővel, zavartan állt egy darabig, nem tudta, kell-e a férfinak. Úgy rémlett neki, mintha Goujet szeme felcsillanna; erre a blúzához nyúlt, és kigombolta a legfelső gombot. De Goujet már letérdelt elébe, s a kezét megfogva, csöndesen mondta:

- Szeretem, Gervaise asszony! Ó, igen, még mindig szeretem, a történtek után is, esküszöm!

- Ne mondja ezt, Goujet úr! - sikoltott fel Gervaise, megdöbbenve, hogy a férfi őelőtte térdel. - Nem, ne mondja ezt, nagyon fáj ez nekem!

S mikor az megismételte, hogy amíg él, csak őt fogja szeretni, az asszony még jobban kétségbeesett.

- Nem, nem akarom, nagyon nagy az én szégyenem... Az ég szerelmére! Álljon fel! Nekem kellene térdelnem maga előtt.

Goujet felállt, reszketett, s remegő hangon kérdezte:

- Megcsókolhatom?

Az asszony szólni sem tudott a meglepetéstől és meghatottságtól. Bólintott. Istenem! Hiszen az övé, azt tehet vele, amit akar. De Goujet csak az ajkát nyújtotta.

- Nekünk ennyi is elég, Gervaise asszony - súgta. - Hiszen jó barátok vagyunk, ugye?

Megcsókolta a homlokába hulló ősz hajfürtöt. Senkit nem csókolt meg anyja halála óta. Gervaise-en kívül senkije nem maradt. Megcsókolta, hódolattal, aztán az ágyáig hátrált, ráborult, és felcsuklott belőle a zokogás. Gervaise nem bírta tovább; oly szomorú ez és oly borzasztó, hogy ilyen körülmények között kell találkozniuk, holott szeretik egymást. Felkiáltott:

- Én is szeretem magát, Goujet úr, nagyon szeretem... De lehetetlen, én belátom... Isten áldja! Isten áldja! Elmegyek, mert ebbe belepusztulunk mindketten.

Azzal átfutott Goujet-né szobáján, s újra kint volt az utcán. Hogy magához tért, becsöngetett az Aranycsepp utcai házba. Boche nyitott kaput. A ház egészen sötét volt. Gervaise úgy lépett be, mint aki örök gyászába lép. Ezen az éji órán, a kidőlt-bedőlt, ásító kapualj tátott toroknak rémlett. És ő még valamikor arra vágyott, hogy ebben a nagy behemót bérkaszárnyában legyen egy kis zuga! Hát süket volt, hogy nem hallotta meg már akkor a falak mögött síró reménytelenség átkos dallamát? Attól a naptól fogva, hogy betette ide a lábát, csak lefelé csúszott a lejtőn. Persze hogy bajjal jár ez az iszonyatos zsúfoltság ezekben az ocsmány munkásházakban; hiszen egymástól kapják el a nyomornak nevezett ragályos kórt. Ezen az estén mintha mindenki meggebedt volna. Gervaise csak Boche-ék horkolását hallotta jobbról, míg balról Lantier és Virginie pusmogtak, mint a macskák, melyek nem alszanak, de lehunyt szemmel, dorombolva összegömbölyödnek a jó melegben. Az udvar: valóságos temetőkert; a hó sápadt négyszöget terített a földre; a fénytelen, hullaszürke falak úgy nyúltak a magasba, mint egy-egy meredező romfal. Körös-körül síri csend, mintha egy falu egész lakossága volna itt eltemetve, fagyba, éhségbe meredten. Gervaise-nek át kellett lépnie a festődéből folydogáló gőzölgő, fekete patakon, mely sáros árkot vájt magának a fehér hóban. Ez a víz mindig olyan színű volt, mint a gondolatai. Hogy elfolytak a halványkék és halvány rózsaszín patakocskák!

Míg kapaszkodott fel a hatodik emeletre, nevethetnékje támadt; csúnyán felnevetett, belesajdult a szíve is. Eszébe jutott egykori ábrándja: azt szerette volna, ha nyugodtan dolgozhat, ha megvan a mindennapi betevő falatja, egy tiszta kis zuga, ahol elalhat; ha felnevelheti a gyerekeit, ha nem ütik-verik, és a saját ágyában halhat meg. Nevetnie kell, ha arra gondol, hogy mi valósult meg mindebből! Munkája nincs, étele nincs, a mocsokban hál, a lánya lezüllött, a férje veri, mint a répát, most még csak az hiányzik, hogy az utca kövén dögöljön meg, de az is bekövetkeznék mindjárt, ha felérve, lenne bátorsága levetni magát az ablakából. Nem mindegy lett volna, ha harmincezer frankos járadékot és minden hozzávalót kér az égtől? Hiába húzza meg magát az ember, ebben a ronda életben úgysem viszi semmire. Egy a fizetség, se koszt, se kvártély.

Még gonoszabbul nevetett, ahogy eszébe jutott hajdani reménysége: húszévi vasalás után majd vidékre költözik. Hát hiszen pont odakészül, a zöldbe. Majd a Père-Lachaise-ben lesz egy kis zöldség a feje fölött.

Amint befordult a folyosójukra, olyan volt, mint az eszelős. Szegény árva feje kóválygott. Belehasított a fájdalom, hogy örökre búcsút mondott a kovácsnak. Közöttük vége mindennek, nem látják egymást többé soha. Aztán eszébe jutott a sok jaj és baj, s úgy érezte, szétreped a koponyája. Bijard-ék ajtajához érve benézett, látta, hogy Lalie holtan fekszik, arcán a pihenés s az örök álom nyugalma. Hiába no! A gyerekek szerencsésebbek a felnőtteknél! S hogy Bazouge apó ajtaján világosságot látott kiszűrődni, habozás nélkül benyitott, mert őrült vágy fogta el, hogy ő is hosszú útra menjen, a kislány után.

Bazouge apó, ez a vén csibész, a szokottnál is vidámabban tért haza az éjjel. Úgy leszopta magát, hogy a földön hortyogott a hidegben; hanem valami roppant mulatságosat álmodhatott, mert még a hasa is göcögött alvás közben. Az égő pisláncs megvilágította ócska göncét, a sarokba vágott fekete kalapját s takaró gyanánt térdére húzott fekete köpönyegét.

Gervaise, ahogy meglátta, olyan hangos siránkozásba kezdett, hogy az öreg nyomban felriadt.

- Csukja be az ajtót, az istenfáját! Piszok hideg van!... Né, maga az!... Mi van? Mit akar?

Gervaise, a karját kinyújtva, szenvedélyesen kérlelni kezdte, azt se tudva, mit beszél:

- Ó, vigyen el, torkig vagyok, el akarok menni... Ne haragudjék rám. Nem tudtam. Istenem! Hisz nem tudhatja az ember, míg le nem számolt... Igen, és egyszer csak úgy érzi, hogy örömest elmenne... Vigyen el, vigyen el, hálás leszek érte!

Térdre vetette magát, reszketett, sápadozott a halálvágytól. Sosem hevert még így férfi lába előtt. Bazouge apó rezes ábrázata, csempe szája, temető porától belepett, cserzett bőre olyan szépnek és ragyogónak tetszett, mint maga a nap. De az öreg, ki nem ocsúdott fel egészen, azt hitte, a bolondját járatják vele.

- Tartsa bolonddá az öregapját! - morogta dühösen.

- Vigyen el - ismételte még sürgetőbben Gervaise. - Emlékszik? Egyik este átdörömböltem a deszkafalon; utána meg letagadtam, mert olyan ostoba voltam még akkor... De most, adja ide a kezét, látja, nem remegek! Vigyen el, vigyen el aludni, meglátja, meg se moccanok... Csak ezt az egyet tegye meg! Nagyon fogom szeretni érte.

Bazouge világéletében gavallér volt, s most is azt gondolta, mégsem való elutasítani egy hölgyet, aki ennyire belegárgyult. Kicsit hőbörödött a lelkem, de azért még mutatós, ha kipingálja magát.

- Helyes a bőgés - jelentette ki mély meggyőződéssel. - Ma is bedugtam a ládába három kuncsaftot; hű de nagy borravaló esett volna le tőlük, ha még a zsebükbe tudnak nyúlni érte... Csakhogy, anyukám, van itt egy bökkenő...

- Vigyen el, vigyen el - sikoltotta Gervaise -, el akarok menni...

- Lassan a testtel, hé! Egy kis műtét is kell ám ahhoz... Csak ennyi ni, hogy: nyekk!

S hördült egyet, mint aki búcsút mond ennek az árnyékvilágnak. Tetszett neki a tréfa, jót röhögött rajta.

Gervaise lassan feltápászkodott. Hát ő sem tud segíteni rajta? Kábultan tért vissza szobájába, lerogyott a szalmára, s már bánta, hogy evett. Ó, jaj! A nyomor nagyon lassan öl.

13

Coupeau züllött az éjjel. Másnap Gervaise tíz frankot kapott a fiától, Étienne-től, aki mozdonyvezető volt. A gyerek küldözgetett hébe-hóba egy-egy ötfrankost, tudván, hogy nem áll otthon zsákkal a pénz. Feltett egy fazék levest, s egyedül ette meg, mert az a nyavalyás Coupeau megint nem jött haza. Elmúlt hétfő, elmúlt kedd, Coupeau-nak se híre, se pora. Elmúlt az egész hét. Hej, a kutyafáját! Bár megszökött volna egy némberrel, az lenne csak a jó! Azonban vasárnap hivatalos írást kapott, amitől először nagyon megijedt, mert azt hitte, rendőrségi idézés. De aztán megnyugodott: csupán arról értesítették, hogy az a részeges disznó a Szent Anna-kórházban döglődik. Ezt ugyan az írás finomabban adta tudtul, de a tényen ez mit sem változtatott. Coupeau-t csakugyan egy némber szöktette meg: a Halál öreganyja, a korhelyek utolsó babája.

Gervaise-t nem izgatta a dolog. Coupeau tudja már az utat, egyedül is hazatalál az intézetből; annyiszor kigyógyították már, nyilván most is megteszik vele azt a rossz tréfát, hogy talpra állítják. Csak éppen ma reggel hallotta, hogy Coupeau az elmúlt héten Sörös Csizmával együtt hullarészegen hentergett a belleville-i kocsmákban. Persze, Sörös Csizma állta a cechet; nyilván az asszonytól marta el a dohányt, melyet az kisded játékaival szerzett. Finom kis pénzen piáltak, ettől a legalattomosabb nyavalyákat szedheti össze az ember. Nem árt az Coupeau-nak, ha megcsavargatja a görcs a beleit! Gervaise-t kivált az mérgesítette, hogy ennek a két önző kutyának eszébe se jutott meghívni őt is egy kis itókára. Ki hallott már ilyet! Egy hétig vedelik az italt, az asszony meg otthon penészedik! No jó, maga iszik, gebedjen is meg maga!

Hétfőn azonban, hogy estére jó kis vacsora várta: maradék bab meg egy pint bor, arra gondolt, sétál egyet, étvágygerjesztőnek. Izgatta az a kórházi levél ott a komódon. A hó már elolvadt, borongós, enyhe idő volt, a fújdogáló szellő felélénkítette az embert. Délben indult el, mert jókora út állt előtte; át kell vágnia egész Párizson, a hintója meg mindig késik. Az utcákon tömérdek ember tülekedett; a nyüzsgés elszórakoztatta Gervaise-t, nagyon jókedvűen érkezett meg a kórházhoz. Megmondta a nevét, mire egy hajmeresztő históriát adtak elő: Coupeau-t az Új-hídnál halászták ki a Szajnából; átvetette magát a korláton, mert úgy rémlett neki, hogy egy szakállas alak elállja az útját. Szép kis ugrás, mi? De hogy Coupeau hogyan kerülhetett az Új-hídra, azt ő sem tudta volna megmondani.

Közben egy ápoló felvezette.

A lépcsőn felmenet olyan irtózatos üvöltést hallott, hogy az ereiben megfagyott a vér.

- Szépen kántál, mi? - jegyezte meg az ápoló.

- Ki ez? - kérdezte Gervaise.

- Hát ki más, mint a férje! Így üvöltözik már harmadik napja. És táncol is hozzá, majd mindjárt meglátja.

Mennyei Atyám! Micsoda látvány! Gervaise kővé meredt. A cella a padlótól a mennyezetig ki volt párnázva; a földön két réteg gyékény; a sarokban egy matrac és egy vánkos, semmi több. Ott bent ugrált és üvöltött Coupeau. Zubbonya cafatokká tépve, karja, lába a levegőt kaszálja: madárijesztő, farsangi maskara; de nem afféle vidám maskara, nem ám! Mert ennek a táncától lúdbőrözik az ember háta. Halotti maszkot viselt. Micsoda szólótánc, a szentségit! Beleütközött az ablakba, hátrált, karjával verte a taktust, a kezét olyan vadul rázta, mintha le

akarná törni, s az emberek képébe vágni. A kocsmabálokon látni jókedvű fickókat, akik utánozzák ezeket a mozdulatokat; de gyatrán utánozzák; csak aki már látta az iszákosok e táncát, az tudja, milyen az, ha komolyan járják. A dal is jellegzetes; végeérhetetlen farsangi kurjongatás; a tátott szájból órákon át ugyanazok a repedtfazék hangok törnek elő: Coupeau úgy bőgött, mint az állat, ha a lábára tipornak. És - harsogjon a zene! pörögjetek, lányok!

- Úristen! Mi lelte?... Mi lelte? - nyöszörögte Gervaise halálra rémülten.

Egy segédorvos - rózsás képű, nagy, szőke, fehér köténves fiatalember - nyugodtan ült és jegyezgetett. Érdekelte az eset, nem mozdult el a beteg mellől.

- Maradhat még - szólt a mosónőhöz -, de viselkedjék nyugodtan... Próbáljon meg beszélni hozzá, nem fogja megismerni magát.

Coupeau valóban mintha észre se vette volna a feleségét. Gervaise, amikor belépett, nem látta jól a férjét, annyira tekergette, csavargatta magát. De most, hogy az arcába nézett, elállt a lélegzete. Szentséges Isten! Ez ő volna? Ez az arc! Ezek a vérben forgó szemek, ezek a cserepes ajkak! Sehogy sem ismert rá. Coupeau - okát nem adva - rémítő fintorokat vágott, a szája kifordult, az orra ráncos lett, orcája megnyúlt: valóságos állatpofa. Úgy kimelegedett, hogy gőzölgött a teste; a bőre fénylett, mintha kilakkozták volna; úgy izzadt, mint egy ló. Bármily eszeveszetten járta vad farsangi táncát, látszott rajta, hogy nem jószántából teszi, feje lekókadt, tagjai sajogtak.

Gervaise közelebb lépett a segédorvoshoz, aki ujjaival a szék támláján dobolt.

- Mondja csak, uram, most komoly a dolog?

Az csak rábólintott, de nem szólt semmit.

- Figyelje csak, mintha motyogna is valamit... Mi lehet az?

- Mindenféle, amit lát - dünnyögte a fiatalember. - De most legyen csöndben, hadd hallgassam.

Coupeau szaggatottan beszélt. De a szemében jókedv csillogott. Lenézett a földre, jobbra-balra forgolódott, mintha a vincennes-i erdőben kószálna, magában motyogva.

- Jaj, de szép, csuda kedves... Mennyi kis bódé, valóságos vásár. Nem rossz ez a zene sem! Hogy ricsajoznak ott benn, törik-zúzzák az edényt... Pipec! Most fény gyúl; ott meg piros léggömbök, ez szétpukkad, az elszáll!... Jé, mennyi lámpás a fák között!... De jó itt! Mindenütt csobogás, források, zuhatagok, s hogy dalol a víz, ó, mint a ministránsgyerekek... Nagyszerű! A zuhatagok!

Kiegyenesedett, hogy jobban hallja a víz andalító danáját; mélyet lélegzett, mintha be akarná szívni a forrásokból felszálló finom permetet. De arcára lassanként újból kiült az aggodalom. Meggörnyedt, sebesebben kezdett keringeni a fal mellett, tompa fenyegetéseket morgott.

- Már megint ezek a disznóságok!... De sejtettem én... Kuss, aljasok! Rajtam röhögtök? Vedeltek és üvöltöztök ott bent a ribancaitokkal, hogy engem csúffá tegyetek!... - De majd rátok borítom én a kalibát!... Istenit a pofátoknak! Menjetek a pokolba!

Ökölbe szorította a kezét; aztán rekedten felhördült, és futás közben hirtelen meglapult. Rémülten, fogvacogva dadogta:

- Csak hogy megöljem magam! Nem, nem ugrom bele!... Ez a sok víz is azt csobogja, hogy nem merek. Nem, nem ugrom bele!

Ha közeledett, a zuhatagok távolodtak, s előbbre nyomultak, ha hátrált. Megtorpant, bambán körbejártatta a szemét, s alig érthetőn motyogta:

- Képtelenség! Rám uszították a tudorokat is.

- Én megyek, uram, jó éjszakát! - köszönt el Gervaise a segédorvostól. - Nem bírom nézni, majd eljövök máskor.

Sápadt volt, Coupeau folytatta táncát, az ablaktól a matracig, a matractól az ablakig, verejtékezve, kínlódva, egy ütemre. Gervaise elrohant. De hiába menekült hanyatt-homlok lefelé a lépcsőn, még odalent is hallotta férje veszett dobogását. Ó, Istenem! De jó itt kinn a szabad levegőn!

Este az Aranycsepp utcai házban mindenki Coupeau papa furcsa betegségéről beszélt. Bocheék, akik az utóbbi időben kutyába se vették Gervaise-t, most mégis megkínálták egy pohárka ribizkelikőrrel a házmesterfülkében, hogy kiszedjék belőle a részleteket. Beállított Lorilleux-né s Poissonné is. Vége-hossza nem volt a magyarázgatásnak. Boche ismert egy asztalost, az anyaszült meztelenre vetkőzött a Szent Márton utcán, s polkázva ment át a másvilágra. Abszint-ivó volt a nyomorult. A nők dőltek neveltükben, mulatságosnak találták az esetet, habár szomorúnak is. Aztán, hogy nem értettek jól mindent, Gervaise félretaszigálta őket, és rájuk kiabált, hogy adjanak helyet; s a fülke közepén, míg amazok szájtátva bámulták, megmutatta, hogyan üvöltözik, ugrándozik, milyen rémségesen fintorog, tekereg Coupeau. Becsületszavára! Hajszálra így csinálja! Amazok hüledeztek: lehetetlen! Nincs ember, aki három óra hosszat kibírná ezt a mesterséget. Nahát! Gervaise pedig megesküdött mindenre, ami szent, hogy Coupeau már tegnap óta, harminchat órája csinálja. Különben aki nem hisz neki, nézze meg maga. Lorilleux-né azonban kijelentette, hogy - köszöni szépen - ő járt már a Szent Anna-kórházban, még Lorilleux-nek sem engedné meg, hogy betegye oda a lábát. Virginie meg, akinek egyre rosszabbul ment a boltja, s mindig gyászos arccal járt-kelt, csupán annyit morgott, hogy az élet nem fenékig tejföl, de nem ám, a fene egye meg! Felhörpintették a ribizkelikőrt, Gervaise elbúcsúzott a társaságtól. Alighogy elhallgatott, meredt szemmel, bárgyún bámult maga elé. Bizonyára az urát látta keringőzni. Másnap, mihelyt felkelt, elhatározta, hogy nem megy oda többé. Minek is menne? Nem akar ő is bedilizni. De minduntalan el-eltöprengett, ahogy mondani szokták, másutt járt az esze. De furcsa is volna, ha Coupeau még mindig járná a táncát. Hogy delet harangoztak, nem volt tovább maradása, észre sem vette, milyen hosszú az út, annyira eltöltötte az agyát a vágy és a félelem, hogy mi vár ott reá.

Nos, nem kellett kérdezősködnie. Már a lépcső aljáról meghallotta Coupeau nótáját. Ugyanaz a dal, ugyanaz a tánc. Mintha csak az imént jött volna le tőle, s már menne is vissza hozzá. A tegnapi ápoló éppen orvosságos üvegeket vitt a folyosón, s hogy meglátta, barátságosan ráhunyorgott.

- Még tart? - kérdezte Gervaise.

- De tart ám! - válaszolta, s meg sem állt.

Gervaise belépett, de megállt az ajtó mellett, mert többen is voltak Coupeau-nál. A rózsás képű, szőke segédorvos most állt, átadta a helyét egy menyétképű, kopasz, rendjeles öregúrnak. Ez lehetett a főorvos, mert apró, szúrós szeme, átható tekintete volt. Ezeknek a hullamadaraknak mind ilyen a nézésük.

De hát Gervaise nem ennek az úrnak a szép szeméért jött ide, s a háta mögött felágaskodva Coupeau-t falta a tekintetével. A szerencsétlen még veszettebbül táncolt, és üvöltözött, mint tegnap. Gervaise látott már olyat valamikor régen, farsangi mulatságokon, hogy egy-egy csupa

izom mosodai legény hajnalig rúgta a port; de azt soha életében nem hitte volna, hogy akadhat ember, aki ennyi ideig kedvét leli a táncban; azt mondta, kedvét leli, de ez csak afféle szólás volt, mert ugyan ki lelheti kedvét abban, hogy akarva, nem akarva ugrándozik, mintha lőporos hordót nyelt volna. Coupeau-ról szakadt a verejték, most még jobban gőzölgött. Szája a sok üvöltéstől még nagyobbnak látszott. Állapotos asszonyok őrizkedjenek az ilyen látványosságtól! Annyiszor eltáncolt már a matractól az ablakig, hogy keskeny ösvényt taposott oda. Ócska cipője kikoptatta a gyékényt.

Hát szó, ami szó, nem volt valami szemet gyönyörködtető látvány; Gervaise reszketett, azon töprengett hogy miért is jött vissza. És Boche-éknál még ráfogták az este, hogy túloz! Pedig hát félig sem tudta a valót adni! Most már jobban látja, hogy csinálja Coupeau, mindig így fogja látni maga előtt, ha a semmibe bámul. Közben elkapta a segédorvos és a főorvos egy-egy mondatát. Az előbbi részletesen beszámolt az éjszakáról, de Gervaise nem értette a kifejezéseit. A férje egész éjjel beszélt és táncolt - ez volt a dolog magva. A kopasz öregúr, aki különben sem volt valami udvarias, végre észrevette, hogy ő is ott van, s miután a segédorvos elmondta, hogy ő a beteg felesége, olyan gyanakvón kezdte faggatni Gervaise-t, mint egy rendőrbiztos.

- Ivott ennek az embernek az apja?

- Igen, uram, hébe-hóba, mint mindenki... Úgy is halt meg, hogy egy mulatság után lezuhant a háztetőről.

- Az anyja is ivott?

- Hát tudja, uram, mint mindenki, imitt-amott egy-egy pohárkával... Ó, rendes népek azok!... Egy fivére még egész fiatalon halt meg rángógörcsben.

Az orvos ránézett azzal a vesékig hatoló pillantásával. Aztán ráförmedt:

- Maga is iszik, mi?

Gervaise hebegett-habogott, mentegetőzött, kezét a szívére tette, hogy megesküdjék.

- Szóval, iszik! Vigyázzon, látja, hová visz az ital... Előbb-utóbb maga is idejut.

Gervaise ott állt, a falhoz lapulva. Az orvos már hátat fordított neki, s nem törődve vele, hogy kabátja poros lesz a gyékényen, lekuporodott, hosszasan figyelte a reszkető Coupeau-t, várta, hogy felé jöjjön, le nem vette róla a szemét. Ma a lábak is rángatóztak, a kezekből lehúzódott a reszketés a lábfejekbe; úgy ficánkolt, mint a dróton rángatott paprikajancsi, keze-lába kalimpált, a törzse olyan merev volt, mint egy darab fa. A kór lassan rágta magát előbbre, előbbre. Halk zümmögésféle kelt a bőre alól: három-négy másodpercenként megismétlődött, eltartott egy pillanatig, megszűnt, majd újra kezdődött, annyi volt csak, mint amikor a kivert kutya didereg télidőben a kapu alatt. Már hasán és vállán is látszott a remegés, akár a vízen, ha forrni kezd. Furcsa pusztulás! Haldoklása közben vonaglik, tekereg, mint egy lány, aki nem bírja, hogy csiklandozzák. Coupeau közben panaszosan nyögött. Látszott, hogy sokkal jobban szenved most, mint tegnap. Szaggatott siránkozása több mindent elárult. Ezer meg ezer tű szurkálja. Testét mindenütt nyomja valami; hideg, nedves állat kúszik fel a combján, s fogait a húsába vájja. Más állatok meg a vállára telepednek, s a hátát tépdesik, karmolják.

- Szomjas vagyok! Jaj, de szomjas vagyok! - nyöszörögte szünet nélkül.

A segédorvos elvett az asztalkáról egy bögre limonádét, és odanyújtotta neki. Az két kézre fogta a bögrét, mohón beleivott, a felét magára öntve; de nyomban undorodva kiköpte, s dühösen ordította:

- Az istenit! Ez pálinka!

A segédorvos, a főorvos intésére, most vízzel itatta meg, s maga fogta a korsót. Coupeau lenyelt egy kortyot, de úgy üvöltött, mintha parazsat nyelt volna.

- Ez pálinka! Az istenit neki! Ez pálinka!

Tegnap óta, bármit ivott, pálinkának érezte. A szomjúsága csak fokozódott, de inni nem tudott, mert minden folyadék égette. Levest hoztak neki; biztosan meg akarják mérgezni, olyan vitriolszagú. A kenyér savanyú és romlott. Körötte minden át van itatva méreggel. A cella kénszagú. Végül azzal vádolta az embereket, hogy gyufát sercegtetnek az orra alatt, mert el akarják pusztítani.

Az orvos felkelt, és hallgatta Coupeau-t, aki fényes nappal megint rémekkel viaskodott. A falakon akkora pókhálókat látott, mint egy-egy hajóvitorla! Aztán a pókhálók átváltoztak halászhálókká, amelyek hol összehúzódtak, hol kinyúltak, fura holmi volt mindahány! A hálókban fekete golyók gurultak, igazi varázsgolyók, eleinte csak akkorák, mint a biliárdban, később ágyúgolyó nagyságúak; meghíztak, lefogytak, csak hogy őt elképesszék. Egyszerre felkiáltott:

- Jaj, a patkányok! Most meg a patkányok!

A golyókból patkányok lettek. Ezek a ronda férgek egyre híztak, kimásztak a hálók szemein, le a matracra, s ott párává váltak. Egy majom meg hol kijött a falból, hol visszabújt a falba, s mindannyiszor olyan közel került hozzá, hogy Coupeau hátrahőkölt, nehogy leharapja az orrát. Egyszerre ez is megváltozott; úgy látszik, bukfencezni kezdtek körülötte a falak, mert haragjában fuldokolva dühöngve kiabálta:

- Jaj! Jaj! Gyertek nekem, fütyülök rátok!... Jaj! A bódét! Jaj! Döntsd össze!... Csak kongassatok, csuhások! Csak orgonáljatok, hogy ne hívhassam az őrséget!... Pokolgépet dugtak a fal mögé, az aljasok! Hallom, hogy ketyeg, mindjárt repülünk... Tűz! Az istenfáját! Tűz! Tűz van! Ni, hogy lobog! Hogy fénylik, hogy fénylik! Lángol az ég, vörös lángok, zöld lángok, sárga lángok! Ide, ide! Segítség! Tűz van!

Kiáltozása hörgésbe fúlt. Hadarása egybefolyt, szája tajtékzott, nyála az állára fröccsent. Az orvos dörzsölgette az orrát, mint mindig, ha nehéz eset került elé. Majd a segédorvoshoz fordulva, halkan megkérdezte:

- Még most is negyvenfokos a láza, ugye?

- Igen, uram.

Az orvos elhúzta a száját. Ottmaradt még pár percig, a szemét Coupeau-ra szögezve. Aztán vállat vont, és megszólalt:

- A kezelés marad, húsleves, tej, limonádé, enyhe kínakivonat kanalanként... Maradjon mellette, és értesítsen, ha kell.

Kiment, Gervaise meg utána, hogy megkérdezze, van-e remény. De az orvos olyan fagyosan ment végig a folyosón, hogy nem merte megszólítani. Kinn ácsorgott még egy darabig, habozott, ne menjen-e be még egyszer a férjéhez. Szörnyen unta már a várakozást. Aztán hogy kihallotta Coupeau kiabálását - megint a limonádét érezte pálinkának -, gyorsan odábbállt, nem óhajtotta még egyszer látni az előadást. Az utcán a patkócsattogás és a kocsizörgés úgy hatott rá, mintha nyomában volna az egész Szent Anna-kórház. És hogy megfenyegette az orvos! Szinte azt hitte, maga is beteg már.

Boche-ék és a többiek persze már nagyon várták az Aranycsepp utcában. Ahogy feltűnt a kapu alatt, rögtön hívták be a házmesterfülkébe. Nos, mi van? Húzza még Coupeau tata? Bizony, még húzza. Boche arcán zavar és elképedés tükröződött: egy literbe fogadott, hogy Coupeau tata nem bírja ki estig. Hát lehetséges ez? Még mindig húzza! S az egész társaság odavolt a csodálkozástól, combját csapkodva. Szívós fickó, azt meg kell hagyni! Lorilleux-né számolgatta az órákat: harminchat óra meg huszonnégy óra az hatvan óra. A kutya teremtésit! Már hatvan órája bokázik és ordít! Ilyen mutatványt az öregapám se látott! Boche azonban, akit evett a penész a liter bora miatt, s csak kényszeredetten nevetett, gyanakodva faggatta Gervaise-t, vajon nem patkolt-e el mégis Coupeau, miután otthagyta. Ó, dehogyis, esze ágában se volt, nagyon is elevenen ugrabugrált. Boche noszogatta Gervaise-t, hogy utánozza egy kicsit, hadd lássák megint. Igen, igen, még egy kicsit! Közkívánatra! Az egész társaság kérlelni kezdte: igazán, nagyon kedves volna tőle, két szomszédasszony, aki tegnap nem látta, most csak miatta jött le. A házmester rákiáltott a látogatókra, hogy álljanak rendbe, azok szabaddá tették a helyiség közepét, izgatott kíváncsisággal tolakodtak. Gervaise azonban lehajtotta a fejét. Attól félt, belebetegszik. Mégis - ne higgyék, hogy csak kéreti magát - tett egypár erőtlen ugrást, de rosszul lett, hátrahanyatlott; nem bírja, becsületszavára! Csalódott moraj kélt: milyen kár, pedig megtévesztésig hűen tudta utánozni. Ha nem megy, hát nem megy! És hogy Virginie visszatért a boltjába, már meg is feledkeztek Coupeau tatáról, és Poissonékról kezdtek pletykázni, akiknél mostanában nagy zűrök vannak; tegnap járt kint a végrehajtó; a rendőrt alighanem kiteszik az állásából; Lantier pedig már a szomszéd étterem felszolgálónője körül legyeskedik: az a nagy debella fehérnép pacalos boltot akar nyitni. Teringettét! Jót mulattak rajta, már látták, hogy most meg egy pacalos asszony telepszik bele a boltba; a nyalánkságok után a szilárdabb táplálék! Poisson, az az agancsos, jámbor képpel szemlélte a dolgok folyását. Hogy az ördögbe lehet valaki olyan mamlasz odahaza, mikor már a mesterségénél fogva is gyanakodnia kellene? De egyszerre elhallgattak, észrevéve, hogy Gervaise, akiről már meg is feledkeztek, a helyiség végében rángatózó kézzel, lábbal, csak úgy magának próbálja utánozni Coupeau-t. Bravó! Ez az! Csak ezt akarták látni! Gervaise bárgyún nézett körül, mint aki mély álomból ocsúdik. Aztán sietve elkotródott. Jó éjszakát mindenkinek! Megy fel, megpróbál aludni.

Másnap Boche-ék látták, hogy délben elmegy hazulról, mint az előző két napon is. Jó mulatást kívántak neki. A Szent Annában ma az egész folyosó visszhangzott Coupeau üvöltözésétől és dobogásától.

Gervaise még a lépcső korlátját fogta, amikor már hallotta az ordítást:

- Ribancok! Gyertek ide, ha mertek, hogy kibelezzelek!... Ohó! Engem akarnak kinyiffantam! A ribancok!... De nem fogtok átejteni! Kotródjatok, az istenit a pofátoknak!

Gervaise lihegve állt egy darabig az ajtó előtt. A férje egy egész sereggel hadakozik odabent! Belépett. Még elképesztőbb, még cifrább látvány fogadta. Coupeau úgy viselkedett, mint a bolondházba való, dühöngő őrült. A cella közepén toporzékolt, csapkodta magát, a falakat, a földet, bukdácsolt, a levegőbe kaszált; fel akarta szakítani az ablakot, majd elbújt, védekezett, segítségért kiabált, visszafelelt: egyedül járta ezt a boszorkánytáncot, rémült arccal, mint akit lidérchad szorongat. Gervaise később rájött, hogy Coupeau egy tető szélén képzeli magát, amint éppen bádoglemezeket rak fel. Szájával utánozta a fújtatót, forgatta a forrasztópákákat a tűzben, letérdelt, hüvelykujját végighúzta a gyékény szélén, mintha ott volna a forrasztás. Igen, visszatért a mesterségéhez a halála pillanatában; s csak azért ordítozott olyan hangosan, azért hadakozott olyan vadul a tetőn, mert aljas alakok megakadályozták, hogy tisztességesen elvégezze a munkáját. A szomszédos tetőkön hemzsegő mocskos fráterek folyton piszkálták. És a tetejébe még patkányokat eresztettek rá a csirkefogók! Ronda dögök, folyton itt nyüzsög-

nek! Hiába tapossa el őket, teljes erejéből odaverve a lábát a földhöz, csapatostul jönnek, feketéllik tőlük a tető. És ez a tömérdek pók! Szorosan összefogta a nadrágját, hogy a combján agyonnyomja az ott mászkáló kövér pókokat. Mennydörgetős mennykő! Sosem fejezi be a munkáját, el akarják veszejteni, a főnöke hűvösre téteti. Eszeveszettül dolgozott, azt képzelte, gőzgép működik a gyomrában; s ahogy tátott szájjal fújtat, sűrű füst tölti meg a cellát, s az ablakon át kigomolyog a szabadba; előrehajolt, szüntelenül fújtatott, s nézte, odakint mint kígyózik a füst, száll fel a magasba, s takarja el a napot.

- Mi a fene! - kiáltott fel. - Itt a Clignancourt úti banda, medvének álcázva randalíroznak...

Lekuporodott az ablak előtt, mintha a tető széléről figyelné a felvonulást.

- Ni, a maskarák menete, oroszlánok és párducok vicsorognak... A srácok meg kutyának, macskának öltözve... A hosszú Clémence kontya csupa toll. Hű, a jebezeusát! Elesett, kilátszik mindene!... Gyere, cicuskám, bújjunk el... Hé, ti vörösgatyások, nem hagyjátok békén!... Ne lőjetek, az istenit! Ne lőjetek!...

Mind hangosabban kiabált, rekedt, rémült hangon, majd lehajolt, azt hajtogatva, hogy lenn vannak a zsaruk és a bakák, és ráirányítják a puskájukat. A faltól pisztolycső szegeződik a mellének. Vissza akarják tőle rabolni a lányt.

- Ne lőjetek, az istenit! Ne lőjetek!...

Aztán összeomlottak a házak; utánozta a romba dőlő városnegyed recsegését-ropogását; egyszerre minden eltűnt, elenyészett. De még ki sem fújhatta magát, már újabb látomások nyomakodtak elő, hihetetlen gyorsasággal. Dühös beszédkényszer ingerelte, szájából szünet nélkül fröcsögtek a szavak, a gurgulázó hangok. Mind hangosabban kiabált:

- Ni, te vagy az, mi szél hozott... Ne viccelj! Ne dugd a képembe a hajad.

Végighúzta a kezét az arcán, s úgy tett, mintha a hajszálakat fújná el. A segédorvos megkérdezte:

- Kit lát?

- Hát a feleségemet!

A falat nézte, háttal állt Gervaise-nek.

Az asszony csudamód megijedt, s ő is a falra nézett, hogy nem látja-e meg ott saját magát. A férje tovább beszélt:

- Ne fűzz, hallod-e... Nem hagyom magam bedűteni... Teringettét! De kicsípted magad! Hol szerezted ezt, ribanc! Palit fogtál, mi, te lotyó? Na, megállj, majd elhegedülöm én a nótád!... A szoknyád mögé bújik a pasasod? Mi az ott? Hajolj csak le, hadd lám... Az istenit! Ez megint ő!

Iszonyatos nagyot ugrott, és beverte a fejét a falba; de a kitömött tapéta felfogta az ütést. Hallatszott, hogy a teste tompán puffan a gyékényen, ahová az ütés ereje visszadobta.

- Kit lát most? - kérdezte ismét a segédorvos.

- A kalapost! - üvöltötte Coupeau.

Gervaise - a segédorvos kérdésére - csak hebegett-habogott, nem tudott értelmes választ adni; ez a jelenet felkavarta benne élete minden baját. A bádogos az öklével hadonászott.

- Rajta, komám! Most végre leszámolok veled! Nyíltan sétálsz ezzel a cafattal, hogy csúffá tégy ország-világ előtt? Majd én megnyuvasztalak, meg én! Még kesztyűt se húzok hozzá!... Most jártasd a pofád... Ezt nem teszed az ablakodba. Nesze! Nesze! Nesze!

Öklével csapkodta a levegőt, őrjöngő dühroham jött rá. Nekihátrált a falnak, s azt hitte, hátulról támadnak rá. Megfordult, nekirontott a párnázatnak. Szökellt, ugrált, egyik sarokból a másikba, verte a falat a hasával, a farával, a vállával, hempergett, feltápászkodott. Csontja megpuhult, teste úgy csapódott ide-oda, mint az ázott kóc. Ádáz fenyegetésekből álló színjátékát vad hörgéssel kísérte, úgy látszik azonban, a viadal balul ütött ki, mert melle zihált, szeme kidülledt üregéből; lassan úgy elgyávult, mint a gyerek.

- Gyilkos, gyilkos!... Lóduljatok innét mind a ketten! Jaj, a mocskosok, még röhögnek is! Hogy hentereg itt ez a ringyó, az égnek emelt csülkeivel!... Vége van, biztos... Legyilkolja az a zsivány! Levágja a fél lábát a késével. A másik lába már a földön hever, a hasa felvágva, merő vér... Jaj, istenem! Jaj, istenem! Jaj, istenem!

Verejtékben úszott, homlokán felborzolódott a haja, rémületes látványt nyújtott, lépésről lépésre hátrált, hevesen hadonászva, mintha távol akarná tartani magától a szörnyű jelenetet. Két fájdalmas kiáltás szakadt ki belőle, s hanyatt zuhant a matracon, amelybe beleakadt a sarka.

- Uram, uram! Meghalt! - kiáltotta Gervaise, kezeit tördelve.

A segédorvos odalépett, és a matrac közepére húzta Coupeau-t. Nem, még nem halt meg. Lehúzták a cipőjét; meztelen lábfeje lelógott a matrac végén, s a két lábfej egymás mellett táncolt tovább, ütemre, szapora, szabályos rángásokkal.

Ekkor lépett be a főorvos. Magával hozta két kartársát is, az egyik sovány volt, a másik kövér, s mindkettő rendjelet viselt. Mind a hárman lehajoltak, némán s tüzetesen vizsgálgatták a beteget; aztán gyorsan pár halk szót váltottak. Coupeau a combjától a válláig meztelen volt. Gervaise felágaskodott, elébe tárult a csupasz test. Csúnya látvány volt, a rángás a karokból és a lábakból átterjedt a törzsre, mely most szintén vidám táncot járt! A paprikajancsinak röhögött még a hasa is. Apró döccenések futottak végig az oldalán, a hasa meg úgy rángatózott, mintha nevetéstől pukkadozna. Úgy izgett-mozgott az egész, hogy abban hiba nem volt! Az izmok egymásnak ugrottak, a bőr úgy megfeszült, mint a dob, a szőrszálak hajladozva táncoltak. Teljes volt a zűrzavar, mint táncmulatságon, ha a végső galoppot járják, amikor pirkad már, s a táncolok összekapaszkodva döngetik a parkettet.

- Alszik - mormogta a főorvos.

S mutatta társainak a beteg arcát. Coupeau csukott szemmel feküdt, egész arcát ideges reszketés barázdálta. Még borzalmasabbnak hatott így, összetörten, kiugró állkapcsokkal, eltorzult arccal, akár a halott, mely lidércekkel viaskodva pusztult el. Az orvosok, hogy észrevették a lábát, mély érdeklődéssel hajoltak fölébe. A két lábfej még egyre járta a táncát. Coupeau aludt ugyan, de a lábai táncoltak! Ó, hadd hortyogjon csak a gazdájuk, ők - oda se neki! - tovább működnek, nem sietve, nem lankadva, szakadatlanul. Valóságos önműködő lábak voltak ezek, szórakoztak a maguk módján.

Gervaise, látván, hogy az orvosok tapogatják a férje testét, maga is meg akarta fogni. Csendesen odament, s vállára tette a kezét. Rajta hagyta egy percig. Uramfia! Ugyan mi zajlik ott bent? Táncolt minden porcikája, talán bizony még a csontjai is ugráltak. Rezgések, hullámzások jöttek messziről, mintha folyó vize fodrozódna a bőre alatt. Ahogy Gervaise rányomta egy kicsit a kezét, érezte a csontvelő jajkiáltásait. Puszta szemmel csak a gyűrűző hullámokat lehetett látni, melyek apró fodrokat vetettek, mint az örvénylő víz felszíne; de

micsoda vihar pusztíthatott ott belül! Micsoda munka! Vakondokmunka! A Patkányfogó vitriolja működött ott benn. Az egész test át volt itatva vele, de még hogy! És csak akkor szűnik meg ez a munka, ha felőrölte, ha elemésztette Coupeau-nak minden ízében szakadatlanul remegő tetemét.

Az orvosok elmentek. Gervaise ottmaradt a segédorvossal. Egy óra múlva halkan megszólalt:

- Uram, uram, meghalt...

A segédorvos csak rápillantott a lábra, és nemet intett. A matracról lelógó, meztelen lábak még egyre táncoltak. Nem voltak valami tiszták, hosszúra nőtt rajtuk a köröm. Teltek-múltak az órák. Egyszerre megmerevedtek, nem mozdultak többé. Ekkor a segédorvos Gervaise-hez fordult:

- Vége.

Csak a halál állította meg a lábakat.

Gervaise hazament az Aranycsepp utcába, Boche-éknál egy csomó pletykafészket talált, kik nagy izgatottan lefetyeltek. Először azt hitte, őt várják, mint az utóbbi napokban mindig.

- Elpatkolt - mondta nyugodtan, elcsigázott, bamba arccal, az ajtót betaszítva.

Rá se hederítettek. Olyan volt a ház, mint a felbolydított méhkas. Hallatlanul mulatságos eset! Poisson rajtakapta a feleségét Lantier-val. Pontosan nem tudták még, hogyan történt, mert mindenki másképp adta elő a dolgot. Egy szó, mint száz, akkor ütött rajtuk, mikor a legkevésbé várták. Olyan részleteket is rebesgettek, melyeket az asszonyok csak súgva adtak tovább. Nem lehet csodálni, hogy a látvány Poissont kihozta a béketűrésből. Tigrissé változott! Ez a szófukar ember, aki mindig úgy járt-kelt, mintha nyársat nyelt volna, bömbölt és őrjöngött. Aztán minden elcsendesült. Úgy látszik, Lantier valamiképpen kimagyarázkodott. Mindegy, ez mégsem mehet így tovább. Boche azt is közölte, hogy a szomszéd éttermi felszolgálólány most már csakugyan kibéreli a bolthelyiséget, és pacalt fog árulni benne. Ez a minden hájjal megkent kalapos él-hal a pacalért.

Hogy Lorilleux-né is megérkezett Lerat-néval, Gervaise erőtlenül mondta nekik:

- Elpatkolt... istenem! négy álló napig ugrándozott és üvöltött...

A két nővér - mit is tehetett mást - előhúzta a zsebkendőjét. A fivérük sokban vétkezett, de mégiscsak a fivérük volt. Boche csak rándított egyet a vállán, s hangosan, hogy hallják, megjegyezte:

- Egy részeges fráterral kevesebb!

Ettől a naptól fogva Gervaise úgy viselkedett, mint akinek nincs ki a négy kereke. A házbeliek szórakoztatására nemegyszer elutánozta Coupeau-t. Nem is sokat kérette magát, ingyen tartott előadást: keze-lába reszketett, önkéntelen sikoltások szakadtak ki a torkán. Nyilván bedilizett a Szent Annában, hogy annyit nézte a férjét. De olyan szerencséje már nem volt, hogy belepusztult volna ő is. Olyan torz fintorokat vágott, mint a megugrott majom, s a suhancok káposztatorzsával dobálták meg az utcán.

Így tengődött még hónapokig. Még jobban lezüllött, még súlyosabb megaláztatásokat kellett elszenvednie, napról napra nehezebben küzdött az éhhalállal. Mihelyt pár sou-hoz jutott, elitta, s részegen tántorgott végig az utcán. A környéken a legundorítóbb dolgokba ugratták bele. Egyszer fogadtak, hogy nem eszik meg valami ocsmányságot; megette; tíz sou-t nyert. Marescot úr ki akarta dobni a hatodik emeleti szobából. De hogy Bru apót holtan találták a lépcső alatti vackában, a háziúr kegyesen átengedte Gervaise-nek a helyét. Ettől fogva Bru apó

odújában lakott. Ott hevert a rothadt szalmán, vacogó foggal, üres hassal, csontig átfagyva. Úgy látszik, nem akarja befogadni az anyaföld! Teljesen elhülyült, eszébe se jutott már, hogy leugorjon a hatodik emeletről az udvarra, s így vessen véget nyomorúságának. Apránként, ízenként kellett hogy elvigye a halál, végighurcolva ezen az istenverte életen, melyet maga csinált magának. Sosem tudták meg pontosan, miben is halt meg. Hideglelést emlegettek. Az igazság az volt, hogy belehalt a nyomorba, a piszokba, elrontott életének kínjába. Végellustulásban gebedt meg, mondták róla Lorilleux-ék. Egy reggel, hogy bűz terjengett a folyosón, valakinek eszébe jutott, hogy két napja nem látták: megtalálták az odújában, már zöld volt.

Bazouge apó jött érte, hóna alatt a szegények ládájával, hogy eltüntesse. Az öreg - szokása szerint - jól becsiccsentett eznap is; de jó fiú volt, s vidám, mint a pinty. Amikor meglátta, ki a kuncsaft, mélyen szántó elmélkedésbe kezdett, míg rendezgette számára a kis lakást.

- Mindenki idejut... Nem kell tolakodni, jut hely mindenkinek... Szamárság sietni, csak hátráltatja magát az ember... Én csak örülök, ha örömet szerezhetek. Az egyik szívesen jön, a másik vonakodva... Ez itt nem akart, aztán meg nagyon akart. Akkor meg váratták. Na, most itt van, végre elérte! Rajta hát, vidáman!

És amikor nagy fekete lapátkezével megfogta Gervaise-t, meghatódott, s gyengéden emelte fel az asszonyt, ki oly sokáig ostromolta. Atyai gondossággal fektette be a koporsóba, s két csuklás között így beszélt hozzá:

- Figyelj rám... hallod... Mókás Bibi szól hozzád, a hölgyek vigasztalója... Neked már jó. Szundizzál, kicsikém!

- & -